קורות היהודים בתורקיה וארצות הקדם

חלק שני

משנת ה׳רפ עד שנת ה׳של״ד
1520—1574

מאת

שלמה א. רוזאניס
(מחבר דברי ימי ישראל בתוגרמה)
(ושפה אחת ודברים אחדים)

סופיא, תרצ״ז — תרצ״ח

Digitized by Touro College Libraries
For Project Zikaron
www.zikaron.tourolib.org
2021

דפוס „המשפט" — סופיא

ש׳ א׳ רוזאנים

קורות היהודים בתורקיה וארצות הקדם

חלק שני

פרק הזהב

משנת ה׳ אלפים רפ׳ עד שלי״ה

(1520 — 1574)

Digitized by Touro College Libraries
For Project Zikaron
www.zikaron.tourolib.org
2021

כל הזכיות שמורים ביד המחבר ויורשיו

COPYRIGHT

Tous droits reserves.

למזכרת

הורי היקרים

ר' אברהם ורחל רוזאניס זכרונם לברכה.

מוקדש הספר הזה

מאת בנם

המחבר.

תודה

למוסדות ולנדיבים שהואילו לתמוך בידי להדפסת החלק הזה:

א) המוסד משה מונטיפיורי, בלונדון, (50) חמשים לירה שטרלינג, בתור תמיכה לחלק הזה וליתר החלקים, בהשתדלותו של הפרופיסור ד״ר אברהם שלום יהודה, ובהשתדלותו של מר משארלאח סיבאג־מונטיפיורי בלונדון.

ב) נסים ח׳ אלקלעי סופיא Nisim H. Alcalay לזכרון אביו חיים נסים אלקלעי נ״ע Haim N. Alcalay שנפטר לעולמו ביום ד׳ אייר תרצ״ו.

ג) הכלוב הספרדי Cerclo Español, סופיא.

ד) אוצר „גאולה״, סופיא.

ה) זכריה אלקלעי, סופיא.

ו) הלשכה של בני ברית „זינטגד ברגל״ וקרן חברת „חסד ואמת״ רוסג׳וק.

ז) תמיכות נדיבים על ידי הפרופיסור ד״ר אברהם שלום יהודה, לונדון.

ח) אוצר קואופרציא כרמל, סופיא.

ובכלל הברכה, הנני אסיר תודה לחברי הועד לפרסום ספרי
מר ד״ר אשר חננאל, רב הכולל בסופיא
והרופא מר ד״ר מאקס מנחם סופיא
בעד עזרתם המוסרית.

קורות היהודים בתורקיה וארצות הקדם
חלק שני משנת ר"פ עד של"ה (1520—1574)

תכן הענינים:

תמונת המחבר

פרק א׳, שלטן שולימאן א׳, משנת ר"פ עד רצ"ג (1520—1533) דף 1—49

פרק ב׳, שלטן שולימאן א׳ המשך, משנת רצ"ג עד שי"ג (1533—1553) . . . . דף 49—75

פרק ג׳, שלטן שולימאן א׳ המשך, משנת שי"ג עד שכ"ז (1553—1566) . . . . דף 75—94

פרק ד׳, שלטן שלים ב׳ משנת שכ"ז עד של"ה (1566—1575) דף 94—139

פרק ה׳, מדינת בגדד, דמשק, סוריא, וארץ ישראל משנת ר"פ עד של"ה (1520—1575) . . . . דף 140—213

פרק ו׳, מדינת מצרים משנת ר"פ עד של"ה (1520—1575) . דף 213—229

בתי הדפוס הספרים שנדפסו בתורקיה משנת ר"פ עד של"ה (1520—1575) . . . . דף 230—240

לחתימת הספר . . . . דף 240

ציון א׳, ר׳ יוסף קארו . . . . דף 241—278

ציון ב׳, הוייזר הגדול איברהים פחה צורר היהודים . . . . דף 278—283

ציון ג׳, עלילת הדם באמאציא ומוקאט . . . . דף 283—285

ציון ד׳, פירמאן לבני משה . . . . דף 286—288

ציון ה׳, מחלוקת ר׳ שלמה ן׳ חסון ור׳ יוסף ן׳ לב והתבערה בשלוניק ש׳ ש"ה . . . . דף 289—299

ציון ו׳, פירמאן האלאמאנים . . . . דף 299—304

ציון ז׳, פורים מצרים . . . . דף 304—315

ציון ח׳, לקורות גראסיא נשיא וחתנה דון יוסף דוכוס אנקשיא . דף 315—320

ציון ט׳, המשך קורות דון יוסף נשיא . . . . דף 321

ציון י׳, על חוב מלך צרפת למשפחת נשיא . . . . דף 322—325

הערות והוספות לחלק א׳ הוצאה ב׳	דף	325—328
יהושע אבן שועב (חלק א׳ הוצאה ב׳ דף 105) . . .	דף	328
על הקהלות בשלוניק (חלק א׳ הוצאה ב׳ דף 134) . .	דף	329
בני צרפת (חלק א׳ הוצאה ב׳ ציון ב׳)	דף	329
קאסטיליא (חלק א׳ הוצאה ב׳ ציון י׳)	דף	329
על הספר ילקוט שמעוני	דף	329—332
מלואים לציון ה׳ (בחלק א׳ הוצאה ב׳)	דף	333—334
ספר פסח ליי	דף	334—336
כלל קצר	דף	336—339
הוספה לחלק ד׳ (לקורות נתן העזתי)	דף	340—342
כתב האמנה בין צרפת ותורקיה, הערת בצרפתית . . .	דף	343
חבורי שיש להשיג על ידי	דף	344
צלום הילקוט שמעוני דפוס שלוניק שנת רפ״ו		בסוף הספר
״ ס׳ הטורים דפוס קושטנדינא שנת רנ״ה	״	״
״ מצבות ר׳ אליעזר תשמעוני ודון יוסף ן׳ שועב . .	״	״
״ מחזור קאטאלוניא דפוס שלוניק	״	״
״ ג ר א צ י א נ ש י א	״	״
״ כלל קצר	״	״
״ פסח ליי	״	״
״ כתב האמנה בין צרפת ותורקיה (צרפתית)	״	״
״ פירמאן האלאמאנים (תורקית) ג׳ דפים	״	״

בן חמש ושבעים שנה אנכי היום (פסח תרצ"ז)

קורות היהודים בתורקיה ובארצות הקדם
חלק שני פרק א׳

א) שלטן שוליםאן א׳ ר״פ — שכ״ו (1520—1566)
פרק א׳ משנת ר״פ עד שנת רצ״ג (1520—1533)

מלוכת השלטן שוליםאן — מרד גזילי מושל סוריא וארץ ישראל — כבוש בילוגראדו — כבוש רודוס — הוזיר איברהים פחה — מפלת ההונגריא — כבוש בודון והיהודי יוסף ן׳ שלמה — מות ר׳ אליה מזרחי — ר׳ תם ן׳ יחיא — דון יוסף ן׳ יחיא — דון גדליה ן׳ יחיא — ר׳ שלמה אלטולי — ר׳ אליה בכמוה״ר בניטין הלוי — ר׳ יעקב פולאק — רבני קושטנדינא — ר׳ שלמה ן׳ מזל טוב — הקהילות בקושטנדינא — מצב היהודים בעיר-הבירה — מצב היהודים בשלוניק — ר׳ אליעזר השמעוני — ר׳ מאיר עראמה — ר׳ יוסף טיטאצק — הגר צדק ר׳ שלמה מולכו — ר׳ אברהם צרפתי — ר׳ לוי ן׳ חביב — ר׳ דוד ן׳ שושן — ר׳ חיים עובדיה — רבני שלוניק — עדה אנדרינופלא ור׳ יעקב פ׳יירו — ר׳ יוסף קארו — השערוריה באנדרינופלא — סופיא — פליב׳נא — ניקופול — התישבות ר׳ יוסף קארו בניקופול — ארטה — ליפאנטו — פטרץ — ר׳ דוד ויטאל — טריקאלא — לאריסה — תיוה — אגריפין — קאב׳אלה — ברוסה — אנגורה מגנסיא — תיריא — נזילי — מבט כללי על יהודי תוגרמה בפרק הזה.

מיום היות אדם על הארץ, השבטים היותר חזקים התנפלו על היותר חלשים, ושעבדו אותם וכבשו מדינותיהם, וכמה פעמים נשנה המחזה הזה בתולדה. עמים אחרי עמים וממלכות אחרי ממלכות התרוממו ויעלו עד מרום הפסגה, ולבסוף השפלו ונכחדו מן הארץ; מקרה כזה היה בקיסריה העשמאנית אשר כבשה העמים אשר סביבותיה, ובימי השלטן שוליםאן התרחבה בכל קצות מדינות הבלקן והונגריה, ותגיע מעיר בודון עד חופי הים התכון, ומאלג׳יר עד פרס, ובכל אשר פנתה הצליחה ותתן את חתתה על כל העמים אשר פגשה על דרכה.

לכנסת ישראל בקסריה הזאת, היו כל התנאים הנחוצים להתפתחותה, ולהעמיד מתוכה מאורות גדולים אשר היו למופת לכל בני הגולה. ופה היה מקרה בודד ונפלא בתולדה שאיננו לפי חקי הטבע ולפי הנוהג שבעולם, עד שתתעורר בנו השאלה אשר כמעט אין לה תשובה: אם יולד גוי פעם אחת? האפשר לעם שישוב לאיתנו? ואמנם הטבע מראה לעין החוקר השוקד, הפלא הגדול שבכחו לחולל גדולות עד אין חקר, מעשה נסים כאלה באו ויאתיו בשארית פליטת גולי חצי האי הפירא[נ]י שהתישבו בארצות המזרח, וסופר דברי הימים רואה ומשתומם איככה נכנעו הרצון הפרטי העקשנות, ושאיפת כל יחיד ויחיד עד שהגיעו על כרחם למטרה אחת כללית המשותפת לכולם, אם עם שנגרש ממקומו למרחקים, למקום שלא ראה ולא שמע, בין עמים השונים ממנו בתכלית השינוי, שלא הבין את שפתם ולא הכיר מנהגיהם ומצב השכלתם, אם בעם כזה נראה עוד תופעה חדשה

הדשה. התחיה אחרי המות והרקבון הבולטים כל כך לעינים, כודאי שראוי הפלא הזה לכל מי שדרכו להתבונן בחזיונות נפלאים שיביט בו בעיון רב.

גולי ספרד ופורטוגל אשר התישבו בארצות המזרח, היו בתחלה קבוץ קטן מערים וממדינות שונות, ואף שכולם נכללו בשם ספרד, כל אחד ואחד היה ממצב והשכלה משונה, וגם בעצם השפה שהיו מדברים ביניהם, חל איזה שנוי קל, באופן שהיה קשה להם להתאחד לצבור אחד.

נוסף לזה הם מצאו ברוב המקומות עדות קטנות מורכבות מאחיהם שישבו שם במשך מאות שנים קודם לכן, אשר כזרים נחשבו להם וכן היו בעיניהם, ובכל זאת לא עבר זמן רב ויחדשו את כנסת ישראל שעזבו בארץ מולדתם, נשאו את ראשיהם ויתיצבו בקומתם וגבורתם על הארץ החדשה אשר קבלה אותם בזרועות פתוחות, וייסדו במולדת החדשה כנסיה יהודית גדולה וחזקה, כאותה שהיתה להם בארץ מוצאם ספרד ופורטוגל, ובמרוצת הזמן הקיף קול שמעם, רחבי ארץ ומרחקי ימים, ותהי לאות ולמופת לכל תפוצות הגולה, באופן שהישיבות בשלוניק, קושטנדינא ואדרינופלא לקחו אותו המקום של הישיבות הקדמוניות בטוליטולה (טולידו), קורדובה וברצלונה, ומקרבן יצאו אנשי מדע והשכלה בכל הענפים, מורי הוראות, מטיפים שידעו לקחת לב השומעים, רופאים, מליצים ומשוררים, אף הצטינו בתור סוחרי ארץ ומבינים בהלך הענינים המדיניים, ויש שהשיגו משרות נכבדות בחצר הממשלה ותוארי כבוד שלא היו כמוהם בגולה מן היום שאבד ניר כישראל, כמו דון יוסף נשיא דוכוס אי אנקשיא ודון שלמה אבן יעש דוכוס אי מטלין, עתה נעביר לפני הקורא המקרים שבאו ויאתיו בכל ערי מושבות קהל בני ישראל הזה, בתקופה הזאת אשר בצדק ראוי לכנות בשם „תור הזהב״.

בן עשרים ושש שנה היה שלטן שולימאן או שלמה המלך[1]) כאשר כנוהו היהודים, בעלותו על כסא המלוכה במקום אביו שלטן שלים א׳ בסוף שנת ר״פ, הוא הצטין באהבתו לכל בני מדינותיו בלי הבדל דת ועם, וישם לו למשטר שני פסוקי האלקוראן: האלהים יצוה הצדק וגמילות חסדים, שפוט בצדק בין שני אנשים ולא תלך אחר תאות לבך[2]).

בראשית שנת רפ״א מושל סוריא וארץ ישראל גאזילי חשב למרוד באדוניו ויהיו דבריו אל מושל מצרים: „כי מת האיש המבקש את נפשנו (שלטן שלים) ואשר שפך דמינו כמים, ועתה הבה נתחכמה לבנו, פן ירבה, כי לי נקם עם בית הרמים״ אך משנה מצרים לא שמע לדבריו, ויודיע אל השלטן שולימאן עצת גאזילי ותחבולותיו, ולא אחר השלטן לשלוח שר הצבא פיראד פחה ביד חזקה „וישמע גאזילי וייראו ויצר לו מאד וישוב לדמשק, וילך פיראד למסעיו ויחן על פני העיר, ויצא גאזילי לקראתו ביד חזקה ויחנו מנגד, ויהי היום ויערכו שם מלחמה, וינגף גאזילי מפניהם ויפול ארצה, ויתר פליטת הממלוקים הוכו לפי חרב[3])״ והארץ שקטה.

בעת

1) ראה בסוף החלק הזה ציון ב׳, ופורים מצרים (ציון ז׳).

2) Vt. Jonquière מאת Hist. de l'Empire Ottom. דף 213.

3) יוסף הכהן, דברי הימים למלכי צרפת ומלכי בית אוטומאן התוגר, חלק ב׳ דף ע׳ (ד׳ אמשטרדם).

בעת ההיא הגיע לשלטן שוליטאן השמועה כי נהרג בהונגריא, הפקיד אשר נשלח לקבל המסים, ויסלא חימה ויצו לאסוף אנשי חיל הרבה לעלות למלחמה על המדינה ההיא. המלחמה היתה כבדה עד מאד, וההונגרים הכו לפני צבאות התוגרמים אשר ספחו לממשלתם חלק גדול מהמדינה ההיא, בילוגראדו העיר הבצורה העומדת על שפת הדאנוב והנחל סאב׳ה נפלה גם היא בידם בכ״ה תמוז רפ״א, ושם היתה עדה יהודית מימי קדם קדמתה אשר נתגדלה כארך הימים, בהיות כי התישבו שם יהודים רבים מתוגרמה ויעשו אותה למקור המסחר בין צפון ודרום הממשלה.

אחרי שובו מהכות ההונגרים, השלטן שוליטאן חשב להפיק את אשר זמם מן העת אשר עלה על כסא המלוכה, לספח לממשלתו האי הגדול „רודוס״, אכי זקנו השלטן מחמד נסה לפני ארבעים שנה לערוך מלחמה עם אדוני האי, אך לא עלה בידו לכבוש אותו, וכאשר הלך כן שב, אמנם עיני התוגרמים היו תמיד נשואות אל רודוס העומד בחצי הדרך מעיר הבירה למצרים, אשר היה עתיד להיות נקודת מבטח ומפלט למתמרנים הולכי ימים, להשתטח על קברות נביאם, ועוד, כי בכל עת הנוצרים פרשו רשת לבני מחמד והיהודים־התוגרמים, הסוחרים בין תוגרמה, סוריא ומצרים, הוליכום שבי וימכרום לעבדים ולשפחות, וכאשר רדפו אחריהם התוגרמים, מצאו מפלט למו באי רודוס העומד בחצי הדרך.

„בשנה ההיא העיר ה׳ את רוח שוליטאן ללכת להלחם ברודוס, ויאסוף אנשי חיל וילך שמה בחדש יוניאו בשנת שנים ועשרים וחמש מאות ואלף (כ״ב תמוז רפ״ב) ביד חזקה, והחנית ספינותיו ארבע מאות, (שלש מאות, לפי המקורות הלועזים), ומספר אנשי חיל מאתים אלף (מאת אלף לפי המקורות הלועזים) ולאילים המנגחים אין מספר, ויכו חומותיה ויעשו חפירות סביב, ויעשו הר גבוה מנגד, וירו בעיר יומם ולילה בסוללות אבנים גדולות... ותהי המלחמה חזקה ביניהם ימים רבים וימות עם רב, ויבואו בחפירות אל תוך העיר דבר יום ביומו, ויתחזקו גם הם וימותו בחפירות מעפר השרפה אשר שמו אנשי העיר עם רב, ותתמלאנה החפירות סביב סביב לה פגרים מתים, ותעל באשם השטיטה, וגם מחולאים מתו במחנה שוליטאן כשלשים אלף, ובכל זאת לא השיב ימינו אחור, וילחמו אליה דבר יום ביומו ולא היה לה מושיע״.

בעת ההיא היה איש אחד ברודוס מן האנוסים אשר התנצרו בעל כרחם, בשנת חמשת אלפים ומאתים וארבעים, בשנת הגזירה והשמד באי הזה, ושמו היה לפנים בהיותו ביהדותו יעקב קומינטו, בקנאתו לעמו ולדתו הוא מצא שעת הכשר להנקם באויביו, ולתת העיר בידי התוגרמים, אמנם לא הצליח חפצו בידו כי נגלתה ערמתו „וימצאוהו מורה כתבים במחנה בחצים ובקשת, כי ידע ספר ולשון תוגרמים, וישסעוהו כשסע הגדי ויורידוהו בדם שאולה, וגם את אחד מעבדי אנדריאה מיראול מצאו מורה בקשת בשם אדוניו, ויורידוהו וגם את אדוניו בדם שאולה... ואנדריאה מגדולי הכומרים היה בעת ההיא, והוא מארץ פורטוגל, ויחר אפו בהם על אשר בחרו בפיליפו וילירים הצרפתי (Philippe Viliers de l'Ile Adam) לנגיד ותראן מאיסטרו בסות פאבריצין דיל

דיל קארייטו, ויבז בלבו לשלוח יד בפיליפו לבדו, ויחרוש על כל הבוסרים רעה, ויכתוב אל שולימאן דבר יום ביומו, ויביאהו[3a] ביד חזקה העירה ביום הזה, ויראו הבוסרים כי אין לאל ידם, וישלחו מלאכים אל שולימאן ויתנו העיר בידו, היה זה ביום 6 סאפיר תתקכ״ט, 25 דיקמבר 1522 (הוא ה׳ שבט שנת רפ״ג)[4]. ביום ההוא ניצולו כל העבדים התתרמים אשר היו ברודוס, כי כן התנה המלך הרודייגי לבלתי יהרגום, וגם יהודים רבים היו ברודוס לעבדים וימלטו בחמלת ה׳ עליהם, וגם כל היהודים שנשתמדו בזמן גרוש רודוס, אם באונס, אם ברצון, כלם חזרו לדתם הראשון ויפתחו בית הכנסת שסגרו הנוים, ויבואו בתוכו ויתנו תחדות הלל לה׳ ישירו יזמרו לה׳ אלהי ישראל' ככה ספו תמו תלאות האמללים האלה אחרי אשר היו אנוסים בעוד ארבעים שנה להכחיש דת אבותיהם[5], וישובו אליה ברצון ובחפץ לב כבנים נאמנים, וכן היה כי ממשלת תתרמה תקנה את אשר הסבה, כי בגללה נגזר השמד בשנת רמ״א, ועל ידה שבה העדה היהודית ברודוס להחיה, ויגדל תפארתה מבראשונה, ומהיהודים אשר בערי מלכותו שלח שולימאן אל רודוס וישבו שם לבטח עד היום הזה[6].

ביומים ההם גדל השלטן שולימאן את איברהים פחה, וינשאהו למדרגת שר השרים או ויזיר הגדול במקום פירי פחה; איברהים היה יוני מבטן ומלידה, הוא נשבה בידי שודדי אניות תתרמים אשר מכרוהו לאשה אלמנה בעיר מגנסיא, ויהי לה לבן, ובהיות כי היתה עשירה, הפקידה אותו בידי מורים הגונים אשר תנכוהו בדת מחמד, החכמות טבעיות, והנגון. השלטן שולימאן בהיותו יורש העצר ומושל מגנסיא, ידע אותו והכיר כשרונותיו ויאהבהו אהבה עזה, עד אשר לא יכול להפרד ממנו, ובעלותו על כסא המלוכה, זכר אותו ויפקידהו בראשונה ליביילר ביי הרומיליאה עד אשר נשאו למדרגת ויזיר, איברהים היה מטבעו שונא היהודים בנפש, ובכל עת בקש לרדפם אך לא הצליח תמיד להפיק זממו, בהיות כי רופא השלטן בעת ההיא היה השר ר׳ משה המון בן ר׳ יוסף המון, והוא הגין על אחיו בכל מאמצי כחותיו.

כמו שאות מן השמים נועד לבשר ליהודים סימן רע וכי רעה נשקפה להם מן העת אשר הפקד חותם הויזיר בידי איברהים, בימים הראשונים אשר עמד על המשרה הזאת קרה מקרה בלתי טהור בעיר הבירה, ואולי לא באשמתו ובידיעתו, השלטן שולימאן הלך לצוד ציד בסביבות קושטנדינא, אך כמעט הרחיק מעיר הבירה, הייניצ׳ירים מרדו וישללו בכל אות נפשם רחוב היהודים[7] ואיזה ארמונים, בראש השוללים עמד האגה מוסטאפה ויהי כהודע הדבר לשלטן ויקצוף מאד, וכרגע שב העירה ויעש משפטים במורדים ובמנהלם (סוף שנת רפ״ה).

בהדש

3a) יוסף הכהן, שם חלק ב׳ דף ע״ב.

4) דבי אליהו לר׳ אליהו קפסאלי פרק קס״א ובנדפס דף 47, גם ר׳ יוסף סמברי יביא בספרו דברי יוסף (פרק קי״ז) לבידת רודוס, ,ובשנת תתקי״ם לחשבונם לכד סולימאן את רודוס על יד יהודי אחד אשר המיר כבודו ושמו לפנים כישראל יעקב קומינטו שגילה את ערות הארץ ויורידוהו בדם שאולה״.

5) הסופר האיטליאני Jac. Fontan's בספרו de Bello Rhodio, (ספר שני) כתב: Judaes velquadraginta annos renegatos ad Mosem redire compellebat.

6) ר׳ יוסף הכהן, דברי הימים הנ״ל.

7) Turquie, דף 127 ע״א.

בחדש ניסן שנת רפ"ו (אבריל 1526) השלטן שולימאן עלה למלחמה על ההונגריא בראש מאת אלף אנשי חיל ויותר משלש מאות כלי תותח, הפגישה הראשונה היתה אצל מוהטש אשר על שפת נהר הדאנוב, המלחמה היתה כבדה מפנים ומאחור, אך התתרמים הראו גבורותם ביום ההוא ותכנע ההונגריא לפניהם, המלך ההונגרי לודוויג טבע ברפשים אשר סביבות העיר, ורוב הגבורים נפלו על שדה הקרב, השלטן שולימאן נסע אל עיר הבירה ההונגרית בודה או בודון כאשר יקראוה בני ארצות הקדם, „ויהי חתת אלהים על יושבי בודה ויצאו מהעיר וינוסו לנפשם, והיהודים נשארו בתוך העיר ויזעקו אל ה' וישמע מהיכלו קולם, ושולימאן לא ידע מאומה ויקרב העירה, ויצאו אליו ראשי העדה ויתנפלו לפני רגליו ויתנו העיר בידו ויבא העירה, ולבני ישראל לא חרץ איש את לשונו ולא לוקח מכל אשר להם שרוך נעל ביום ההוא"[8]) ראש העדה אשר מסר מפתחות העיר בידי השלטן היה היהודי יוסף בן שלמה למשפחת אלאמאן „ויעמד לפניו לשרתו גם בניו שלתי וישראל בן יוסף לא חדלו לעבדו תמיד"[9]), השלטן שולימאן מצדו הואיל לגמול חסד ואמת עם שלתי וישראל בני יוסף אשכנזי, ויתן להם כתב חופשה מכל המסים והעולים להם לבניהם ולבנותיהם כמו כן לכל יוצאי חלציהם בנים או בנות עד עולם, ועד היום אחרי ארבע מאות שנה, יורשיהם הנודעים בשם „אלאמאנים" בארצות הקדם נהנים מן הזכיות האלה[10]).

רוב יהודי הונגריא ועיר הבירה בודון נדדו בעת ההיא לתורקיה, אם מרצונם הטוב ואם שהכרחו מצד המלכות, ויתישבו בחופי הדאנוב, בעיר סופיא, אנדרינופלא וקושטנדינא, אמנם בסופיא אחרי עמדם ארבע שנים הלכו לעיר קאב'אלה, מפני סבות אשר נעלמו ממנו[11]) לעסת שיהודי הונגריא התישבו בתורקיה, יהודי תוגרמה גם הם מצדם התישבו בעיר הבירה בודון ויסדו עדה נפרדה מן העדה אשר לתושבים, אשר עמדה ימים רבים עד אשר פרקו ההונגרים עול התוגרמים מעליהם.

הרב הכולל לכל יהודי תוגרמה או חכם־באשי היה עדין ר' אליה מזרחי, כמו בימים הראשונים שעמד בראש המשרה הזאת, הוא היה נוח לבריות ועל הרוב מורה להקל, לעת זקנתו באה לפניו שאלה מן הרב הירושלמי זכריה בכ"ר אהרן הכהן, אשר הוצגה לפניו באמצעיות ר' ישעיה בכ"ר יוסף סישיגי מעיר ארטה, על אחות קראית שחפצה להנשא לכהן אחד בירושלם, עורך השאלה הודיע לרב הכולל במוקדם „כי אנשי הקהלה הזאת מעולם לא הלכו כי אם לפי דבריו, וכל דעות המתנגדות לו משליכים ארצה" ובתשובתו הרב הכולל מבאר שאין הבדל בין כהן לישראל, כי הצדוקים בעצמם נחשבים כישראל גמורים, ואינם בגדר גיות לשום ענין מהעניגים „אלא אותם הטועים ובני בניהם שהריהו אותם אבותיהם וכ"ו הרי הם כתינוק שנשבה לבין הגוים" „הנה אודיעך את אשר בלבבי ולחכימיא

ברמיזה

8) דברי הימים למלכי צרפת ובית אוטומן חלק ב'.
9) פירמאן האלאמנים.
10) ראה ציון ז'.
11) ש"ות מהרשד"ם חלק אה"ע.

ברמיזה, כבר ידעת מה שכתב הרב (הרמב״ם) בס׳ קדושה שספק מסור מותר לבוא בקהל׳ והסיבה שאחר להשיב על השאלה „הוא מיראתי כי יפול מכתבי בידים מסואבות אשר מדרכם לבלבל עולמות, ויכניסוני עם אנשים הנגועים מצד החולי״[11a]).

פעם נקרא בתרכיה האירופית התיכונית ויעבר דרך אנדרינופלא ושם עשו לו כבוד גדול[11b]), כנראה לרגלי איזה מחלוקת, וסדי עברו בעיר הזאת היה המפשר בין הרומניוטים והספרדים על הפרש שנפל ביניהם על המכה שהיה לק״ק רומניאה מקדם, והספרדים לא שבעו רצון ממנו, עד שהסכימו לקבל עליהם מבח ספרדי אצל הרומניוטי[11c]).

קרוב לשנת רפ״ה נאסף אל עמיו הרב הכולל וראש הרבנים ר׳ אליה מזרחי זקן ושבע ימים, ויקברו אותו בבית הקברות הישן אצל קברת ר׳ משה קפסאלי, בקרבת הארמון הקדמון הנקרא בלכרנם ברבע הנקרא היום איגרי קאפו.

מן העת אשר הלך לעולמו ר׳ אליה מזרחי, נראה חסרון עצום בכנסת ישראל בעיר הבירה, כי בהיותו בחיים עלה בידו לאחד הכתות המפוזרות אשר לעדות השונות בקושטנדינא, לפי תכונת ולשון המדינות והארצות השונות אשר נדדו מהנה לתוגרמה, הספרדים אשר שנבו במעלת רוחם ובידיעותיהם עשר ידות על יתר התושבים חפצו להשתרר על יתר העדות, הרומיניוטים הראו בצדק כי להם משפט הבכורה בהיות כי הם היו התושבים הראשונים במדינה, וכי הספרדים באו בנכולם וצריכים להכנע תחתיהם, האי אחדות ופירוד הלבבות אשר החלו להראות אותותם עוד בחיי רב הרבנים גדלו וישגבו אחרי מותו ואשר נבא לו לבו, בא „הן בעודני חי נעשה כזאת בישראל... אחר מותי מה יעשו?״[12]) — כן היו דבריו בכל עת — הרבנים וראשי העדה בעת ההיא לא יכלו ולא חפצו להתאחד ולבחור רב רבנים במקום ר׳ אליה מזרחי, כי כל עדה ועדה נתנה היתרון לבחירה אשר מקרבה, ובכן בטלת המשרה הנכבדה הזאת ביחד עם תועלותיה לכלל ישראל, ועם ה׳ נשאר כצאן בלא רועה, ובצדק יתלונן בעל הזכרונות במר רוחו על כי „ובין כך וכין כך ענין הרב (לאמר משרת הרב הראשי), לא עמד בעונותינו שרכו כי אם זמן מועט מזער״[13]) אף כי המס אשר שלמו היהודים להשיג היושר הזה הנקרא בלשונם „רב אקג׳יסי״ נשאר בתקף עוז, וכדברי בעל הזכרונות „וענין המס השני הזה עדין ממשמש ובא עלינו עד ישקיף וירא ה׳״[14]) הרומניוטים קבלו עליהם לרב ומנהל עדתם את ר׳ יהושע קנדיוטי, תלמיד ר׳ אליה מזרחי אך בעל ידיעות בינוניות, בעוד אשר נראה בין הספרדים רבנים גדולים וחשובים אשר עמדו בראשי העדות הרבנות והנפרדות בעיר הבירה.

הגדול מכולם היה ר׳ יעקב אותם בן ר׳ דוד יחיא אשר בא עם אביו מגרוש פורטוגאל ואחרי סבלו ענוים קשים וצרות רבות התישב בקושטנדינא, מלבד

למודיו

11a) שי״ות ראי״ם ס׳ נ״ח.

11b) שם, שם ס׳ ע״ת.

11c) ר׳ אליה מזרחי, שי״ות מי״ם עמוקים ס׳ נ״ד.

12) שי״ות ראי״ם ס׳ נ״ה.

13) שי״ות מהרשד״ם חלק ח״ן המשפט סי׳ שסד.

14) שם, שם.

למודיו בתורת וחכמת ישראל, הוא למד גם חכמת הרפואה ויהי כל ימיו מרופאי השלטן שוליסאן אף גם למד והכיר שפת ערב ותגרמה ובספר האלקוראן קנה לו ידיעות רמות ונשגבות, ובעל הזכרונות בן משפחתו יעיד עליו „והיה חכם בתורה הקדושה וכדת הישמעאלים עד כי היו באים שופטיהם להתיעץ בפסקי דיניהם עמו, ויתי לו ארוחת המלך"[15]. בני דורו הללוהו כי היה „רב כולל ושלם בכל הכמה"[16]) או „חכם כולל ורב גדול"[17]) ויותר מזה הפליג בשבחיו רב נכבד בדבריו אלה אשר יתננו לנו תמונה שלמה כאשר הוקירוהו בני דורו: באזננו שמענו ואבותינו ספרו לנו מעלת זה הרב ביפיפיות, תורתו וחסידותו ופרשת גדולת יחסו וידו החזקה כתורניות, וכל מעשה תקפו וגבורתו ככל חכמות חיצוניות, ועל הכל אזן וחקר ותיקן בגמרא משלים, מסשלות כובסין ומסשלות שועלים, ובכל הפסוקים נשא ונתן כהויות ופלפולים חבילות חבילות תחבולות, מלחמה בהויות דאביי ורבא, דגול מרבבה, במעשי בראשית ומרכבה, שפתותיו ישבחוהו ומעשי ידיו יהללוהו, בשערים המצוינים, ת"ח קדושים עליונים בני אלים חכמי דור הסה הגבורים האדירים, אנשי השם הרבנים, כולם במורא ופחד אליו עונים, אפים ארצה ישתחוו לו, כל מלכים פחות וסגנים ועפר רגליו ילחכו, כל דבריו על ראשן עטרות ודבון, כל יגיעיו לא יסצאו לו מכשול ועון, והדברים עתיקים ברורים מהוורים כצמר צחר וכיין חלבון, לחכם לב יקרא נבון"[18]).

ר' תם אבן יחיא חבר ספרים שונים בכל המקצועות אמנם בשרפה אשר היתה בעיר הבירה בשנת ש"א אכלתם האש „ועיני הרב ז"ל רואות וכלות אליהם, ויחל מאד מהמורים, פסקיו וחדשיו ויתר החבורים, ומדאגה מדבר נשבר לבו בקרבו ורוחו שבת אל אלהים"[19]) אחרי מותו נאספו שארית פלטת מכתביו ושאלותיו הנפוצים חוצה והובאו לבית הדפוס בשנת שפ"ב בקבץ הנקרא „תמת ישרים" המחוברת הזאת נודעת בשם:

אהלי תם תכיל רי"ג תשובות אשר שאלו מאתו, מלבד הבורו זה המדפים יזכיר בשם החבורים אשר נשרפו בשרפה הגדולה בשנת ש"א[20]) ואלו הם:

ב) פירוש גדול על הרי"ף.

ג) מעשה נסים, והוא תשלום ההלכות אשר לא השלים רבינו נסים.

ד) על הנסים, ויכוח עם רבינו נסים בדרך פלפול.

ה) ספר גדול ברוב דיני גמרא וסזכירו פעמים רבות בתשובותיו.

ו) שאלות ותשובות.

ז) חדושים, פירושים, חבורי דרושים, וספרים רבים בשאר החכמות החיצוניות.

ר' תם ן' יחיא נאסף אל עמו בשנת ש"ב[21]) בעזבו שני בנים חכמים ורופאים, הבכור דון יוסף אשר היה רופא משנה לשלטן שוליסאן ולמרות מצבו הרם ונשא בהצר

15) שלשת הקבלה דף ס"ד, קורא הדורות דף ל"ד ע"א, תמת ישרים ס' ע"ב.

16) הקדמת לשון למודים להר דוד ן' יחיא.

17) הקדמת שבעה עינים להר' גדליה ן' יחיא.

18) הקדמת ר' בניסן בר' אברהם כוסאל לס' תמת ישרים.

19) שם, שם. 20) שם, שם.

21) לשון למודים, דפוס שלישי קושטנדינא שנת ש"ב שער הספר.

בחצר המלכות היה עניו ומכספו שחד לכל חכם ומשכיל, גם הדפיס על חשבונו, ספר לשון למודים לזקנו ר' דוד ן' יחיא בעיר קושטנדינא בשנת פר"ח, ובשנת רצ"ד כאשר עלה השלטן שולימאן למלחמה על פרס, הרופא דון נדליה ליוהו אל שדה המלחמה וימות שם עם יתר הגבורים העשמאנים, לדאבון נפש אדוניו השלטן וכל השרים אשר אהבוהו, ורבים מבני עמו עצבו מאד לשמע מיתתו, בפרט המשורר הגדול ר' סעדיה לונגו משלוניק נשא עליו קינים וחבר לזכרו שיר אבל המובא בספרו „ספר הזמנים".

דון נדליה חבר בחייו ספר אחד אשר הדפיס בעיר הבירה קושטנדינא וזה שמו אשר קרא לו: „שבעה עינים" יכיל בתוכו חקירות על המדות על דרך ספר בחינת־עולם כתוב בסגנון צח ונעים אשר יפיץ אור בהיר על מחברו הנקטף בלא עתו באביב ימי חייו.

בין הרבנים אשר הצטינו בדור ההוא בעיר הבירה קושטנדינא ואשר העשירו הספרות העבריה נמנה גם החכם הזקן ר' שלמה אלמולי אשר בא כבר זכרו בחבור הזה (ראה חלק א') הוא חבר ספרים רבים לעת זקנתו ומהם נוכל להכיר תכונת הרב הגדול הזה: „שדשות גבלות" שרשי שפת עבר והוראותיהם מקובץ מכל ספרי השרשים נדפס בקושטנדינא בלי הזכרת שנת הדפוס, אמנם המלאכה לא נשלמה כי נדפס עד אות „נון". „פתרון חלומות" או „מפשר חלמין" כי יבאר עניני החלום ומהותו על פי התלמיד והזהר וכל הספרים וסדרי הטבת חלומות ודיני תענית חלום, נדפס בקושטנדינא בלי הזכרת שנת הדפוס. „שער ה' החדש" עיון פלוסופי בעניני האמונות ומחקר אלהי יכיל שלשה מאמרים (קושטנדינא כאר"ץ) „שוכר אמונים" המשך חבורו שער החדש על כל האמונות ונמצא בכתב יד. „מאסף לכל המחנות" מחקר על החכמות בבאור ארוך היטב נשאר בכתב יד[21b]) ועתה נמצאים רק קצת דפים שארית הפלטה. ר' שלמה אלמולי האריך ימים עד אחרי שנת ש"ב בהיות כי בשנה ההיא נדפס בפעם השלישית ספר לשון למודים בדפוס שונציגו עם הגהותיו ומדברי המדפיס נראה שהוא היה המשגיח על בית הדפוס.

בעת ההיא היה בעיר הבירה רב נכבד מבני הרומאניוטים, הוא ר' אליהו הלוי בכמו"הר בנימן אשר נתמנה עם חבריו לרבני קושטנדינא לעדת היונים אחרי מות ראש הרבנים ר' אליה מזרחי, הוא היה תלמיד הרב הגדול ר' משה קפסאלי, ובשנת רמ"א יצא לישע מורהו במחלוקת העצום אשר היה לו עם ר' יוסף קולן, גם הצטין על הרוב בחכמת ההגיון והיה משורר מהולל, לפי עדות בני דורו הוא חבר שירים ופיוטים לאלפים וסדר החזניא לבני רומאניא ובכלל שיריו קובץ יקר וגדול אשר קרא אותו „לויתן חן" וחלקו לשלשה מחנות, מחנה שכינה, מחנה לויה ומחנה ישראל, בעל ר"ם פרקים, בכלל הראה כחו בתור משורר נפלא יותר ממה שהיה לפניו, בבקשה אשר חבר על החרוזים והמשקל מאלף שורות וכל תיבה מתחלת באות „בית" אשר על כן קראה „אלף בית" או „בית הלוי" גם חבר חבורים אחרים אשר נדפסו שנים רבות אחרי מותו ואלה הם: „זקן אהרן"

21b) נדפס בקושטא' [שנת ר"ע ?] ונמצא בבריטיש מוזיאום (ראה רשי' [7:6] Zedner, הערת ר' דוד פרנקיל).

רכ״א שאלות ותשובות הובאו לבית הדפוס על ידי ר׳ בנימן ב״ר אברהם מוטאל קושטנדינא שנת תכ״ד. „כל דאי״, מאמר הנכלל בקבץ תמת ישרים הנדפס ע״י ר׳ בנימן מוטאל (וויניציא שנת בישׂ״ע). מן השאלות והתשובות האלה נראה כי הרב הזה האריך ימים עד אחר שנת שלש מאות לאלף הששי[22]. בין הרבנים בעיר הבירה בעת ההיא נמנו גם ר׳ יהודה בן בולאט אשר היה מגדולי מורי ההוראה ודבריו הובאו בספר אהלי תם לר׳ תם בן יחיא (ס׳ ז׳ ל״ה וכו׳) וספר בנימן זאב (סי׳ שי״ה).

ומעדת האשכנזים היו ר׳ שלמה בן מהר״י וייל, ור׳ יעקב פולאק אשר היה בתחילה ריש מתיבתא בעיר קראקא[23]) וחבר הגהות על ספר מצות גדול אשר לא ראו אור הדפוס[24]) הוא נולד בביהם וילמוד תורה בבית מדרשו של ר׳ יעקב מרגליות מנורינברג וביתר הישיבות באויגסבורג נירנבורג ורגנסבורג, אומרים עליו שלא נמצא תלמודי חריף כמוהו בכל גלילות אשכנז ופולין אף המציא שיטה חדשה בדרישת התלמוד, היא הפלפול אשר כבש לו הדרך ויהי למבחר הלמודים בפולניא ובאשכנז למרות המתנגדים והמוצאים דופי בו, ובן היה כי תלמידים רבים נהרו אליו, ישיבתו היתה היותר נכבדה וגדולה בישיבות הזמן ההוא, וממנה יצאו חכמים גדולי הערך אשר הפיצו השיטה הזאת, בפולוניא שם מצאה לה קן ותגיע למרום קצה התפתחותה. אמנם גם לחכם גדול ונכבד כמוהו לא נצפנו ימים טובים, מקרה אחד נתן שמו לשמצה בפי כל חכמי ישראל בפולוניא ושם רעל בחייו, אחות אשתו בעודה בקטנותה נשאה לחכם תלמודי ר׳ דוד צידניר, חמותו שהיתה עשירת ויוצאת ונכנסת בחצר מלכות ביהם נחמה מאד על נשואי בתה הצעירה ותדרוש מאת בעלה לגרשה, אך הוא לא נאות לתת גט פטורין שבעולם, ותהי עצת ר׳ יעקב פולאק שניסתו תמאן ותצא במיאון, והנה אף כי המיאון לקטנות הוא על פי דין התלמוד, לפני חצי מאה למקרה הזה נמנו וגמרו בבית מדרש ר׳ מנחם ממירזיבורג לבטלו, ועשו תקנה אשר נתקבלת בכל אשכנז, אך ר׳ יעקב לא חשש לתקנה הזאת ויתיר לניסתו לצאת במיאון, הדבר הזה עשה רועם רע באשכנז וכל הרבנים יצאו במחאת נגדו עד אשר הקריבו המשפט לפני זקן ההוראה ר׳ יהודה מינץ בפאדובה אשר בטל גם הוא פסק דינו של ר׳ יעקב פולאק ויגזור להורידו מגדולתו ולנדותו עד אשר ישוב מחטאתו[25]).

אמנם ר׳ יעקב פולאק לא נפל לבו ויצא לבקש רבנים אחרים שיסכימו להוראותו וימצא איש אחד את ר׳ מאיר פפירקורן מתלמידי ר׳ יוסף קולון אשר נאות לכתוב תשובה המתאמת לדעתו בתנאי כי חמותו העשירה והתקיפה בחצר המלכות תתמוך בידו להוציא לחפשי אשתו ובניו אשר היו תפוסים לרגלי איזו עלילה[26]). לפי הנראה לא עלה בידי ר׳ יעקב פולאק להרגיע הרוחות הסוערות באשכנז

---

22) זקן אהרן סי׳ קי״ט.

23) יאה תורת חטאת (כלל ד׳), קורות זמנו נדפסו באריכות בס׳ קריה נאמנה (מצד ש׳ והלאה) ועל דבר המתנגדים על חילוקין בספר השנתי בכורים שנה א׳ ב׳ (מאמר קורות סדר הלמוד).

24) ש״ות באר שבע, ס׳ מ״ג.

25) ש״ות מהר״י מינץ ס׳ י״ג.

26) ר׳ שמואל פנחס רבינוויץ הוציא לאור (דברי ימי ישראל חלק ז׳ ציון כ׳) הערה כ״י הנמצאת בס׳ ש״ות מהר״י קולון אשר הפיץ מעט אור על המקרה הזה: „שנת רג״ב היה המעשה דז״ם (ר׳ יעקב

באשכנז למרות הפסק הזה ורק אמצעי אחד נשאר לו לצאת מן הסבוכה, והוא להתישב במקום אשר לא נודעה ולא נתקבלה התקנה, על כן לקח בידו מטה נדודים ויבא לעיר קושטנדינא ושם בלה שארית ימי חייו, רחוק משונאיו ומנדיו[27] במדינת התפש והדרור, מקלט לכל הנרדפים ומרי נפש. בעת ההיא התישב בעיר הבירה התוגרמית גם רב אחר מאשכנז ושמו ר׳ שלמה בכמוה״ר מתתיהו דלקרויט.

בין הרבנים אשר ישבו בפרק ההוא בקושטנדינא נודעו ר׳ עזריאל בכמוה״ר שלמה דאיינא אשר היה מתחילתו מאיטליא ומחבר שני חלקי שאלות ותשובות אשר נשארו בכתב יד[28]) ר׳ יעקב ישראל, ר׳ משה בר יחיאל הלוי, ר׳ שלתיה בם״והר דוד כהן, ר׳ מנחם בכמוה״ר שלמה מעיר מיזיתרה במוריאה[29]), ר׳ חנניה בן ר׳ אליעזר השמעוני משלוניק אשר נמנה בין בעלי ההון בעיר הבירה, ומכספו פזר נתן לצדקות ולהפצת הספרות בין היהודים[30]) גם הרב החכם ר׳ אברהם בן ר׳ יום טוב ירושלמי ממשפחת בני רומניא הרביץ תורה בעת ההיא בעיר הבירה, הוא נולד סביב שנת ר״ן והאריך ימים עד ראשית שנת ש״ח והצטין על הכל על אשר היה הראשון אשר אסף במחזור רומניא הדינים והמנהגים לעדת הרומניוטים ועל ידו והשתדלותו נדפסו בפעם הראשונה בעיר ויניציא בבית הדפוס של דניאל בומברגי בשנת רפ״ב ביחד עם המחזור הרומאניוטי[30a]) מלבד הדפוס הראשון בקושטנדינא (בלי הדינים והמנהגים) בשנת ר״ע אח״כ בויניציא בשנת של״ד״ה וקושטנדינא ,של״ג־של״ו, ועוד הפעם בויניציא תצ״ה[30b]), ר׳ אברהם עמד בראש העדה הרומנית, והיה נכבד בין יתר העדות ועל כל הענינים הקשים היו דורשים את פיו. בשנת רס״ו אשר חתימות רבני שלוניק על מסי תלמידי חכמים לפטור אותם, ביחד עם בן משפחתו ר׳ אליעזר ירושלמי (כתר תורה), בשנת רצ״ב הסכים על ס׳ „ברכת אברהם״ לר׳ אברהם טרויש צרפתי, בכל היותו מגדולי ההוראה, הוא היה תמיד עניו בעיניו והיה חותם את שמו „הקטן אברהם ירושלמי״ כן באו דבריו בספר תמת ישרים לר׳ תם ן׳ יחיא (ס׳ קפ״ז, קמ״ג וקמ״ט), ובספר משפט שמואל (ס׳ ק״ז).

בשנת ה׳ ושלש מאות העתיק מושבו ירושלימה עם כל בני ביתו, ושם חתם עם רבני העיר הסכמה אחת (נתפרסמה ב„ירושלם״ שנה ז׳ ס׳ 351) במה ארבו לו ימי

פולאק) שימאן (שתמאן) אחות אשתו באשה (באישה) ר׳ דוד סענדריש, והבה (והכו) על קדקדו כל הכמי ישראל בשם מהרי״ם ממירזבורג, שאין ממאנין בדורות הללו והחרימו אותו ורב מאיר פעפירקארן (פפיפירקין) הסכים על ידו ואחר כך נתן התנצלות שעשה משום אשתו ובניו שהיו תפוסים וחמותו של מהרי״ק היה (היתה) קרובה לכלות ולא רצתה להשתדל בעבורם עד שיסכים עם מהרי״ק תוחנה (התנה) ובו׳.

27) שם ר׳ יעקב פולאק נראה בין הרבנים בקושטנדינא אשר הסכימו על ספר ברכת אברהם שנה רב״ן, מצאצאיו נמצאת עד היום משפחת פולאקו בארצות הקדם בעיר איזמיר.

28) אוזלאי בערך שלמה דאיינא, ועוד ראה הסכמה ברכת אברהם.

29) ברכת אברהם, הסכמה,

30) בסוף רד״ק ספר השרשים הנדפס בקושטנדינא שנת רע״ג כתב המדפיס שר׳ חנניא הנז׳ נכנס בהונו בעובי קורת הדפוס.

30a) קרית ספר (לשנת תר״ין) לפי החכם מר׳ אריה טויבר בבקורת על החלק א׳ שלי עמ׳ 343 וראה בסוף החלק הזה בהוספות „מחזור רומניא״.

30b) לפי ר׳ אברהם הבדליגי בספרו Aus meine Bibliot. עמ׳ 34.

יסי שבתו בירושלם לא נודע בברור, אך זאת נדע שבמחלוקת הגדולה בין ר' יוסף קארו ור' משה מטראני על ענין אניה שנטבעה במים שאין להם סוף (ש"ות לר' יוסף קארו אה"ע ס' א'), שהיה על כל פנים אחרי מות רבם ר' יעקב בירב, אם כן אחרי שנת הש"ו, הציעו הענין גם לפני הרבנים אשר חוץ לעיר (צפת), וכלם הורו לאסור להנשא נשי הנטבעים — לפי העדויות שהגיעו — מלבד ר' משה מטראני שהורה להתר „והיה ר' אברהם ירושלמי ז"ל אומר שחייב נידוי (ר' משה מטראני), והיה רוצה לנדותו על שהורה להתיר דבר איסור... אלא שחילו פניו קצת אנשים שלא ינדה אותו (שם, דף קל"ד). אחרי כן שב לעירו ושם עמד כראש עדת רומניא כבתחלה, ויעשה תקנות להעמיד העדה על בסיס יותר קים וחזק, ובין יתר הסדרים שעשה, התנה שלא יוכלו לא החזן ולא השמש להכריז איזה דבר שלא מדעתו והסכמתו (דברי ריבות ס' נ"א).

קרוב ליסים ההם היה מקרה בשלוניק ביהודי שהשכיר בית אלמנה יונית, ואחר זמן קם אחי המת בתואנה שהבית שלו, ויקריב את משפטו לפני המטרופוליט היוני שהצדיק את האלמנה, אך היוני הקריב את משפטו לפני הקאדי התוגרמי שהצדיק אותו, ר' שמואל די מדינה הורה שלפי הצדק הוראת המטרופוליט היא הנכונה, מנגד לזה עמד ר' יוסף ן' לב עוד טרם העתיק מושבו לעיר הבירה, ר' שמואל די מדינה שלח הפסק לרבני קושטנדינא ר' יוסף שלמה טיטצאק ור' אברהם ירושלמי אשר כתבו פסקיהם ויסכימו לדבריו (ש"ות רשד"ם ח"ם ס' רכ"ד). בשנת שי"ז נשאל מאנדרינופלא על מקרה שהיה בעיר ההיא ויחתום כדרכו „הקטן אברהם" אף שהיה כבר בא בימים[30c]), וכשנתים אחרי כן היה הענין שהדוכוסית דוניה נראסיה נשיא והתנה דון יוסף חפצה להסב המסחר מיהודי תורקיה באיטליא מאנקונה לפיזארו, ועל כן האיצה ברבני עיר הבירה לחתום פסק על האיסור הזה, „והרב הזקן כמוהר"ר אברהם ירושלמי היה אז מוטל על ערש דוי בחליו חולי מעיים אשר מת בו... ולא היו אנשים יוצאים ונכנסים אצלו כפעם בפעם, וכראות השליח בא אליו מטעם הגבירה והשר... (ור' אברהם) חתם להם" (נחלה ליהושע ס' מ').

ר' אברהם השאיר אחריו בן אחד בירושלם, אשר הוליד בן תלמיד חכם ושמו אברהם כשם זקנו, והוא היה תלמידו של ר' בצלאל אשכנזי, ויחתום עם רבו על ססי העדה הירושלמית החלק הסניע לספרדים ואשכנזים (ש"ות יום טוב צהלון ס' ק"ס).

מלבד הרבנים האלה הצטיין בעת ההיא בעיר הבירה המשורר הראשון הנודע בארצות תוגרמה, הוא המדפיס הנודע לתהלה ר' שלמה בן החכם מזל טוב, למרות היותו יליד ארץ רומאניא הוא היה בעל כשרונות ורוח כביר, מליץ נשגב, והשתדל להדמות אל מיטב משוררי ספרד בשיריו אשר כתב על ספר, פעמים רבות הצליח חפצו בידו להוציא מתחת עטו שירים יקרי ערך ונפלאים על פי המשקל והרוח הספרדי, בימי עלומיו בעת אשר הדפיס בבית דפוסו ספר „השרשים" לרד"ק כתב איזה חרוזים אשר הובאו בסוף הספר, בנוח עליו הרוח השיר אשר החל לפעמו, וכה דבריו:

אפתח.

30c) נחלה ליהושע, ס' י"ז.

אפתח בכנור דל, שירה בשכיות, לבב עלי מגדל בנוי לתלפיות
נבנה בספירים צופה לראש צורים, מאור לעין עברים בכות מאפליות,
ינעם יופי מליו כדבש זמן ושליו, אין לערוך אליו עופות וכל חיות
שוקד בדלתותיו דורך מסילותיו דורש נתיבותיו ישאל לאותיות
למצוא דברי חפץ אש דת אשר חפץ בל יהי קפץ פיהו לתושיות, וכו׳

...אלי לעם אביון, רחם ועל ציון קוך נטה עליון קבץ לגליות
ונשלמה פרים עם שיר ומזמורים בזמן בנות עדים שם נקבצו דיות
יום טוב לבצרון לוי בשיר ירון פעמון מעיל אהרן שמע וכל פיות
רון תרננה דוד בקול רנה קרית אשר חנה יבנה בתלפיות.

בן מזל טוב חבר שירי קדש על פי שטת משוררי ספרד, ואף כי לא הגיע אליהם בכל זאת פיוטיו מלאי חן ומליצה נשגבה, מעשי ידי אומן, הוא היה הראשון אשר תיכן חן הזמרה התוגרמית והעברית אל השיר היהודית לפי רוח בני המדינה אשר ישב בתוכם והצליח בדרכו זה אשר הועתק מיתר משוררי תוגרמה אשר חיו אחריו, קובץ שיריו נדפסו בשלשה חלקים אחרי מותו בשנת ש״ה על ידי המדפיס אליעזר שונצינו [31]) אמנם לא לבד אל שירי הקדש הקדיש כל כחתיו משוררנו זה, כרוב משוררי ספרד אשר אלימו חפץ להדמות, בן מזל טוב חבר גם שירי חול על ענינים שונים, וכהיות כי הוא ידע משחק האשקקי, היותר חשוב מכל המשחקים בארצות הקדם ואשר לו מהלכים בין הפחות וראשי העם חבר שיר נחמד לאחד ממיודעיו אשר ליוקר מציאותו נביאו פה בשלמותו:

שמעונו מתי שכל ואישים בני מדע וכל חכמי חרשים
לשורר שיר במלחמה עצומה אשר נלחם אדום בערב וכושים
מלובשים בשריונות ותחרה וסוחרה ובחרמים לטושים
הדורים הם עלי טורים שמונה ובתיהם הלא ארבע וששים
מלכים נועצו יחדיו בחכמה בערמה קבצו המון רוגשים
ומערכה כנגד מערכה בארצותם בעדרי צאן נטושים
ושגל נצבה על ימינם כמו כלה כלולה עם לחשים
ועמם יעלו שרי גדודים ואשורים לאומים או לטושים
ושם סוסים ברודים ואמוצים לנחרם יחרדו איים ורועשים
ופילים בענקים הגדולים במגדולים לנברים והלשים
ורוק יברוק ורכב אש פלדות יהלך פיו וירועלו ברושים
ורגלים יתנו שם מלפנים בלי ילאו הלא רצים וחשים

ואחד

31) „שירים וזמירות ותשבחות ופיוטים ובקשות, זמי כמוך ואהבה ומאורה ופתיהות לשבח לאל אלהי הרוחות, בשבתות ובמועדות כי טוב להודות, מאבירי משוררי ספרד וכו׳ ופיוטים למילה בברכותיהם על פי מנהג ספרד ורומניא, ישמרם צורם, וזמירות ושירים ובקשות ומי כמוך חדשים גם ישנים מכל מין שחבר החיר שלמה בן כמה״ר מזל טוב זלה״ת לחן הספררים. והישמעאלים מיוסדים לארני פז כסא כבוד זגות צדק וכוננח עליון, נרפס בבית צעיר המחוקקים „אליעזר שונצינו״ יצ״ו בן החי״ר גרשום ז״ל, י״ז ימים למנחם שנת ש״ה פורה ישראל בקושטנרינה רבתי עם כסא כבוד המלך שולטן שולימאן יר״ה ותנשא מלכותו בימיו ובימינו תושע יהודה וישראל ישכון לבטח-ובא לציון -גואל כי״ר אמן״ (זה לשון השער, יכיל הח״ץ סימנים). הס׳ הזה הוא יקר המציאות עד מאד.

ואחד יעלה ינש באחד — כמו זרזיר וכזאב על תישים
ומסעם ומוצאם אספר — לכל אוהב לכל חוקרים ודורשים
שביליהם ודרכי מחלוקתם — דעו וראו אנשים טף ונשים
כהיכל יעמד מלך תאון — ועל ארבע צדדיו כנחשים
הלך ישך לזר קרב בדגלו — ויהריב את נוה ביתו וישים
ומלכה עוזה דרכה במהלכה — וכין ערכה כמגרשים וראשים
והרגלי יישר מהלכו — מעות היא בעת ילחם אנושים
ואם ינבר ועלה ראש מסלה — אזי ילבש עדי ינעל תחשים
ויקרב אל מעון מלך ושבתו — וכל עריו למלחמתו נתושים
וסוס דוהר ומרכבה מריבה — מרקדת מצודדת נפשים
וקלו מנשרים מהלכיו — ונברו מאריות בין חמושים
דרכיו סוררו לשני עבריו — וכאחד במישור בם יקושים
ושר צבא ינבר מתנותיו — כאיש חיל אשר מניא חרשים
וחרוק יחרוק שן על משנאיו — וידיו רחבו מים ונורשים
לכל אויבים ושובים את גדודיו — ועל פגרם הלא יעלו כאושים
ופיל יעפיל להלחם ולעלות — ועליו יתנו און וחורשים
מעוות הוא ולא יתכון דרכיו — שלשה הם והם עזים וקשים
ואם נצח ויתחרה במלכה — והרגלי יגנב נחלשים
ויתלכדו במלכדתם ורשתם — וחופרים מגבורתם וכושים
ורך לבב הלא ישוב לביתו — בלי יפול בתוך פח ומוקשים
ועת שח רום אנשים ועבדים — ונהיו מנות ביתם גרושים
והשינם בעצמה בין מצרים — וכעורים עלי קירים מגששים
והושיע למלך יתנו קול — ואין עוזר בצרה ממגרשים
ושח רום שח בלי עתו וקומט — ונהיה מת ואסור בהכושים
אזי שיר יענו צריו במחול — כעל ים שוררו אז צאן קדשים

שלמה בן למזל טוב ישורר לכל חכם ושר ונבון להשים.

פרטי ימי חייו נעלמו מאתנו אך זאת נדע כי בשנת רצ״ב היה בין החיים ונמנה בין גדולי ורבני העיר אשר הסכימו על החבור „ברכת אברהם״ לר׳ אברהם טריויש צרפתי.

בין יתר הרבנים אשר הרביצו תורה בעת ההיא בקושטנדינא נודעו לנו רבי מנחם בכמוה״ר שמואל קאבולי אשר הסכים עם ר׳ אליה מזרחי שלא לבטל חזרת „אני ה׳ אלהיכם״ על ידי השליח צבור במקום שנהגו כן, ובשנת הר״פ חוה דעתו ויסכים גם כן עם פסק רב הרבנים להתיר שבועת הפקיד בחצר המלכות ר׳ שאלתיאל לחזור למשרתו כבראשונה, ור׳ אליעזר יליד העיר שירון או שיריש במוקדון אשר על כן נקרא השירוני, הוא נמנה בין גדולי העיר ובני דורו היו מכנים אותו „הארז אשר בלבנון[32]) והוא היה מן המתנגדים לפסק ר׳ יהודה בן בולאט, ר׳ אליה הלוי ור׳ שלמה בן מזל טוב על מחלוקת ק״ק שטיפי בקושטנדינא[33]) אמנם ר׳ אליה מזרחי דחה את דבריו. גם ר׳ אליה ן׳ דוד אלפני הלוי

32) שיות ראים ס׳ ע״ג. 33) שם ס׳ פ״א.

הלוי, ר׳ יהודה הישיש, ר׳ יעקב ב״ר יוסף אשכנזי, ר׳ אלקנה ב״ר יעקב פולאקו (או פוקלו) ר׳ שמואל אל נכוב, ר׳ אברהם בן שם טוב בן תיים, ר׳ ישראל אשכנזי אשר השיג עליו רב הרבנים ר׳ אליה מזרחי. רוב הרבנים האלה היו בעלי ידיעות בינוניות, אשר הרביצו תורה וישמשו בקהלותיהם הרבות אשר היו בעת ההיא בעיר הבירה, לפי דברי רב אחד אשר היה קרוב לדור ההוא היו עשרה קהלות לבני ספרד לבדם[34]), אם נוסיף עליהם הקהלות לבני אשכנז, איטליא, ורומניאה, נמצא כי מספרן עלה עד מאד ולכל קהל וקהל היה נחוץ מורה הוראה, על כן אין להתפלא כי מספר הרבנים עלה במספר הקהלות.

מן העדות או הקהלות בדור ההוא נודעו לנו ארבעה הישנים ק״ק אשכנזים, ק״ק איטליא, ק״ק גינרופונטי, וק״ק קושטנדינה, הנקרא גם כן ק״ק פולי על פי השם היוני אשר כבר בא זכרו בחלק הראשון, עוד ק״ק קורדובה העומד עד היום ברבע חאסקיואי, אשר עשו הסכמה לבלתי שחוק בקוביא כי אם בימים רשומים בשנה לפי ההסכמה[35]), ק״ק פורטונלי[35a]), גם היו קוראים הק״ק גינרופונטי על פי שמו באיטליאנית בשם ק״ק אינריכון או אינריכוז שהוא השבוש בתוגרמית[36]), בק״ק קושטנדינא או פולי שהיה לתושבים הקדמונים או לעדת רומניא, היה מנהג מוזר שביום שני של פורים או שושן פורים. היה מנהג קדמון לקרוא המגילה ביונית מתוך כתב יד שלהם, ועל זה התרעמו הכמי הספרדים[36a]) ובקשו לבטל המנהג הזה, עוד היו ק״ק ציציליא וק״ק אראגון אשר נטמא על ידי עבירה גדולה אשר אין להעלות על ספר[36b]) וחשובי הקהל חשבו שאסור להתפלל בו עוד, אמנם ר׳ אליה מזרחי הראה בראיות ברורות המתישבות כי למרות אשר חולל כבוד בית התפלה אין לחדול להתפלל בו, בהיות שהעבודה זרה היתה יותר חמורה ומאוסה מכל העבירות ועם כל זה אנו שוכרים וקונים בתים מן הגוים, ואנו מתפללים בתוכם בכל תפוצות גלותנו, ולא נמצא שום פוצה פה ומצפצף לערער בזה, וכל המערער בזה אינו אלא טועה, שהרי דברים ק״ו, ומה אם בית מקדשנו שהוא מקדש בית עולמים שהשכינה שרויה בו והוא קדש קדשים לא נאבדה תפלתנו בו אף על פי שהכניסו בו עבודה זרה... ויהודה בן מתתיה הכהן גדול וכל עדת החסידים אשר היו עמו באו אל ירושלים... ויקטירו את זבחם, בתי כנסיות שלנו שאינן אלא מקדש מעט... על אחת כמה וכמה״.

ק״ק שיטון אשר היה גם כן לעדת התושבים הרומניוטים, ובו היתה האסיפה השניה בעת אשר נחלקו איזה יהודי העיר והסכימו שלא ילמדו את בני הקראים תורה[37]) ק״ק שטיפו, (בעת שטיפול כנראה שבוש או התחברות שתי הקהלות שטיפי ופולי) אשר נחשב לאחד היותר גדולים בעיר הבירה, ראשי העדה היו בעת ההיא, אברהם בר יצחק, יצחק בכר משה, ישועה בכר אברהם, שמריה בכר פרנס, יהודה ב״ר כרמי, יוחנן הכהן, פרנס ב״ר אליה הקטן, אלעזר ב״ר

34) נחלת ליהושע ס׳ מ׳.
35) שיות ראים סי׳ י״ג.
35a) מים עמוקים, השובות ר׳ אליהו ן׳ חיים ס׳ נ״ז.
36) שם, ס׳ כ״ו.
36a) שם, ס׳ ע״ב.
36b) שיות ראים ס׳ מ׳.
37) שם, ס׳ נ״ו, עוד היו ק״ק אכרידה, ק״ק יאמבול, וק״ק קאשטוריה.

ב״ר נחמן, יוסף פרנך, ואברהם בכ״ר שמואל[38]) גם ק״ק גרוש או גרוש קאשטיליא זכרו יבא לפנינו, על ראשי הרבנים הרבים והעדות הנפרדות האלה עמד רב הרבנים ר׳ אליה מזרחי, אמנם השפעת וכח הרבנות הראשית לא היו עוד כבראשית ימי התיסדה, הימים אשר איום ומשל בעצם עזו ר׳ משה קאפשאלי על כל הרבנים והעדות חלפו למו, בימי יורש כסא המשרה הזאת לא נראה כי אם צל המשטר והעז, ר׳ אליה מזרחי אשר היה מטבעו חלש ואין אונים הי׳ הסבה הראשית לחלשות המשרה אשר בטלה לגמרי אחרי מותו.

על תכונת כנסת ישראל בעיר הבירה ומצבה החמרי והמוסרי בימי השלטן שולימאן, כתב הסופר הצרפתי ניקולאי די ניקולאי מזכיר מלך צרפת אשר לוה ציר ממשלתו בחצר תוגרמה, פרטים רבים אשר יפיצו אור בהיר על הענין הזה ואלה דבריו: „בתוגרמה ובפרט בקושטנדינא נמצאו תרכים רבים רופאים אשר יחיו מסלאכתם זאת, אמנם מספר הרופאים היהודים הוא יותר רב, ואצלם נמצאים חכמים מובהקים ומחנכים בחכמה הזאת, והסבה שמספרם יעלה על יותר העמים היא ידיעתם בשפות ובכתבי יונית, ערבית, כשדית, תרכית ועברית ובהיות כי בשפות האלה או בחלק מהן (חוץ מן השפה התרכית) כתבו רוב המחברים על הרפואה, הפלוסופיא הטבעית והאצטגנות, וידיעות החכמות האלה נחוצות לחכמת הרפואה״. „מלבד הרופאים המסונים הנקראים בפי התרכים חיקים, התרכי הגדול (ר״ל השלטן) יחזיק רופאיו הפרטים אשר יקבלו פרס גדול וכלכלתם, חלק מהם תרכים והלק מהם יהודים, והנה האיש אשר עמד על המדרגה היותר גבוהה ונכברה במפלגות הרופאים היה מקרב היהודים ונקרא (משה) המון כבן ששים שנה, אמיץ, ובידו העז והמשרה גם יקר מאד בהון, חכמה ושם טוב כמו כן בכבוד ואמטנסות״ „מלבושי הרופאים התרכים אינם נבדלים מיתר עמי הארץ, לבד מלבושי הרופאים היהודים יבדלו מהם בהיות כי במקום המצנפת הירוק כרתי אשר ישאו עם היהודים, הם ישאו מגבעת גבוה וחד מלמעלה מצבע אדום־מכרלאתי...״

„מספר היהודים אשר ישבו בכל ערי תוגרמה ויון ובפרט בקושטנדינא הוא רב, נפלא וחוץ מן האפשרי להאמין, בהיות כי מספר אלה אשר יעסקו במשא ומתן מכל מיני סחורות אף בנשך כספים, אשר יגדל מיום ליום, מצד מרבית הסחורות אשר יביאו מכל העברים הן דרך היבשה, עד אשר יש להגיד בצדק כי לעת עתה נמצא בידיהם כל הפרקמטיא מכל הסחורות וכסף העובר לסוחר אשר בארצות הקדם, וכן יש להחליט כי כל החניות ובתי המסחר היותר מלאים מכל מיני סחורות אשר אפשר להשיג בעיר קושטנדינא הנם בידי היהודים, מלבד אלה נמצאים ביניהם עובדים בכל מיני חרשת מעשה ומלאכת ידים מצוינים עד מאד, ועל הרוב המרנים אשר אין זה זמן רב נגרשו מספרד ופורטוגאל ואשר לאסון הנוצרים למדו את התרכים מציאות כלי ומכונות מלחמה, איך יעשו כלי התותח רובים, אבק לכלי התותח ותותחים, וכן כלי מלחמה אחרים, ובזה האופן הם יסדו בתי דפוס אשר לא נודעו עד הנה במקומות האלה ועל ידיהם יוציאו לאור כאותיות יפות ספרים בשפות שונות, יונית, לטינית, איטליאנית, ספרדית, ואף עברית אשר היא שפתם הלאומי, אך בתרכית ובערבית אינם רשאים להדפיס, וחוץ מזה הם יבינו

38) שם, ס׳ ס״ז.

יבינו וידברו כל מין לשון אשר ידבר בארצות המזרח וזה יועיל להם עד מאד להתפתחותם ומסחרם אשר להם עם יתר העמים הנכרים ואצליהם ישמשו הסיד בתור מליצים ותרגמנים [39]).

העיר אשר אספה בתוכה עם רב מבני ישראל במדה יותר נפרזה מקושטנדינא, היתה שלוניק, למרות אוירה המזיק, נהרו אליה יום יום נודדים מכל עברים, האנוסים בספרד ופורטוגל אשר נסו לנפשם מחסת הבקורת (אינקויזיציא) להתישב בתוגרמה ולהסיר מסוה הדת הנוצרית מעל פניהם, בחרו על הרוב בעיר הזאת למושב למו, ההשכלה והספרות הצליחו בה עד מאד, כי שלוניק היה מאז המקום אשר בו התועדו הקוים האחרונים אשר האירו בספרד ויבריקו ביתר הדר ועז כמו קוי השמש האחרונים בעת ינטו צללי ערב, החכמים האלה פעלו יותר לטובת עמם מכל אחיהם אשר בכל הארץ, הסה הגדילו תושיה בידיעות שונות ויכללון בתכלית שלמותן, כי משלוניק יצאה תורה ודבר ה׳ לכל יהודי תוגרמה בערי המדינה. מלבד החכמים אשר עמדו על כסא ההוראה והרבנים אשר הרביצו תורה בישיבות ובתלמוד תורה הגדול, נמצאו גם כן מטיפים הגונים אשר דרשו ברבים בשבתות וימים טובים בדברים נמרצים הערבים לחיך השומע, הם בחרו להם נושא מאמר מעניני דיוסא וילבישיהו בלשון ערומים שפה צחה ונעימה על פי סדר הישר ושרשי ההגיון ופלוסופיא דתית השוה לכל נפש, כי על פי הרוב הדורשים האלה היו גם כן פלוסופים או למצער ידעו היטב את תורותיה לכל חקיה ומשפטיה, וידם השיגה לבאר ולהעתיק מושגים, דברים שלאחר הטבע העומדים ברום העולם, ובכל זאת למרות רוב היהודים אשר בה, למרות החכמה וההשכלה אשר קננו שם ותפיצנה מעינותיהן חוצה כנסת ישראל בשלוניק היתה חלשה עד מאד לרגלי פירוד הלבבות, הקהל הגדול והרב ההוא נחלק לעדות רבות עד אין קץ, לפי תכונת הארץ אשר נדדו ממנה, כל קהל וקהל דבר בלשון ארץ מולדתו עד אשר לא הבינו איש שפת רעהו [40]), שאלוניק היתה באמת כמו מגדל בבל, לרגלי השפות השונות אשר נדברו בה אשכנזית, קשטיליאנית, קטלונית, איטליאנית, פורטוגזית, יונית, וערבית, נשמעו ברחובות העיר הזאת, ומלבד אלה, כל עדה ועדה נחלקה גם כן לקהלות רבות, ולכל קהל וקהל היו דינים מיוחדים, מטיפים מיוחדים, חזנים מיוחדים, הקדשים מיוחדים, וכל אחד היה מפרנס ענייו, מבלי להתחבר ולהשתתף באחר זולתו, ומספר הקהלות והישיבות היה רב מאד.

הנוסע הצרפתי ניקולאי די ניקולאי בדברו על העיר הזאת יאמר כי רוב תושביה הם יהודים, וכי יש להם שמונים בתי תפלה [41]) (קהלות וישיבות) האסון היותר מר ורע היה כי ראשי העדות במקום אשר היה להם לבקש האמצעים לאחד הכחות המפוזרות האלה, הוסיפו עוד לקנא איש ברעהו ועשו תקנה אשר על פיה אסור

---

39) Les navigations en Turquie, N. de Nicolay בשנת שי״א-שי״ב, הספר הזה נדפס בעיר Anvers בשנת 1576 (בדפוס Guillaume Silvius מדפיס המלך) דף 168—169.

40) ״ואפילו בשאלוניקי שכל איש ואיש מדבר כלשון עמו, וכשבאו מן הגרושין כל לשון ולשון קבעו קהל בפני עצמו, ואין בא מקהל לקהל וכל קהל וקהל מפרנסים עניי לשונם, וכל קהל וקהל נכתבו בפנקס המלך לברו, דהוא נראה כל קהל וקהל כעיר בפני עצמה״ (שו״ת ר׳ יוסף ן׳ לב חלק ב׳ שאלה ע״ב).

41) Les Navigations הנ״ל דף 279.

אסור ליחידי קהל אחד ללכת לקהל אחר[42]) וזה לשון תקנה אשר הגיעה לידינו: „שמהיום עד מאה שנה שלא יוכל הק"ק הזה יצ"ו להחלק שום חלוקה שבעולם. אלא שיהיו כלם אחדים לעבודת השם, ושלא יוכל שום יחיד מיחידי הקהל להפרד ולצאת מהקהל יצ"ו להכנס בקהל אחר מקהלות שלוניק ולא בשום קהל שיתחדש תוך הזמן הנזכר, לא בפנקס הקהל, ולא בפנקס הכרנ"ים של המלך יר"ה, אם לא שיהיה מדעת ורצון הקהל, רוצה לומר הפרנסים ויועצי הקהל אשר יהיו כימיה ההם, ואם ח"ו יחיד או רבים יצאו לא יהיה להם חלק בכלי הקדש אלא הכל לנשארים וכו' וזו מה שרצו לסדר וצוו לפרסם אותה בק"ק כתיכה והודו וקבלוה עליהם ואסרוה וכו' אני עבכם אליעזר השמעוני, קרישקש שידיש"[43]).

מכל רבני שאלוניק בעת ההיא הזקן והנכבד ביניהם היה ר' אליעזר השמעוני ראש הקהל האשכנזי ואחר כך בק"ק קאטאלאן אשר דברנו אדותו בחלק הראשון, הוא היה המעורר להדפיס המחזור הקאטלני בשנת רפ"ז, לפי הנוסח בסוף הספר: „היתה חתימתו ערב הצום הנכבד שנת ע'ז'ר'י' מעם ה' פה העירה שאלוניקי, תחת ממשלת אדוננו המלך הגדול סולטן סולימאן ירום הודו, על ידי הצעיר משה לבית שונצינו בבית השר הנעלה דון אברהם שניאור יצ"ו, לבקשת השרידים אשר מגרוש קאטאלוניא, וכפרט ההכם השלם מהר"ר אליעזר השמעוני אשר אור תורתו זרה עליהם יראה זרע יאריך ימים"[43a]) וזה נוסח מצבתו שנגלתה על ידי ר' מיכאל מולכו (נתפרסמה במחברתו הספרדית שלוניק תרצ"ב עמ' 39):

ציון החכם
השלם הרב ר'
אליעזר השמעוני
תנצב"ה ונגנז
ביום ד' ח' לאדר
משנת והוא
ר'מ'י'ם ישפוט

בס' קורא הדורות (דף ל"ב ע"א) הובא נוסח המצבה „רמים ישכון" במקום ישפוט והוא בלי תפונה טעות דפוס, ובלעדי זאת הפסוק באיוב הוא רמים ישפוט. רבנים אחרים היו, ר' קרישקש שידיש ראש לעדה הקטלונית, ר' מאיר ערמאה, ר' יהודה צרפתי ראשי העדה הארגונית.

ר' מאיר בן ר' יצחק ערמאה נולד בארגון בעיר הבירה סרקסטא (סאראגוסא) סביב שנת רכ"ב, בשנת רנ"ב יצא עם גולת ספרד ויתישב עם אביו בנאפולי אשר באיטליא, כנראה הצליח בידיהם להציל מעט רכושם וספריהם בעת הגרוש

42) „ואפילו בעיר הזאת שאלוניקי שיש להם תקנה לעמוד בל אדר ואחד בקהלו" וכו' (שו"ת מהרשד"ם חלק או"ח ס' ל"ה).

43) שו"ת הרדב"ז חלק א' סי' רצ"ב, ובסוף התשובה כתוב: „אעפ"י שכבר נעשית הסכמה בכל קהלות יצ"ו אשר פה שלוניק, ראוי להזקה ולקיימה בפרט הק"ק יצ"ו עליהם ועל כל הנלוים עליהם.

43a) בחבורי חלק א' מהדורא שניה דף קי"ח הבאתי ראיות רבות שר' אליעזר היה אשכנזי, אף שעמד בראש הקהל הקאטלני, בנוסח החתימה המחזור הראשון יוצא גם כן ברור שלא היה מבני קאטאלוניא כי ישרט אותו מן הכלל. עוד ראה בסוף החלק הזה החקירה על הילקוט שמעוני.

הגרי״ש ואולי מהרו לצאת מתוך ההפכה לפני היום הגדול והנורא המגבל ליציאת כל היהודים מספרד שהוא ט׳ באב רנ״ב, כי כן ירמוז בדבריו אלה: „שלו הייתי בביתי מכבד את התורה ולימדיה ורענן בהיכל נהל תורה ותעודה, עובד מאהבה עבודת המנורה הטהורה, וששה קנים יוצאים מצידה על גפי גבי כותלי בית מדרשי הלא חכמה תקרא, שמה הריעה דעה ובינה חצבה עמודיה וקול התור הזה שבכתב ותורה שבעל פה, התאנה חנטה פגיה,... ועתה אליכם הכהנים הנגשים אקרא בקול כחולה, זעם יצרה ועכרה, ואומרה: דעו איפה כי כאשר התעו אותי אלי״ם מבית אבי בגרוש ספרד, בהשתפך נפשות חסידי ישראל ביער בערב, במעוד קרסלם על הרי אררט ויהודה עוד רד בעיר נאפולי היא העיר הגדולה בארץ מאפליה, שם נפלו רשפי אש שלהבת יה, שם נפלו נבוהים כלם אחוזי חרבה של תורה בארץ ערבה וציה, שם נפל שדוד בראש הגדוד יושב בשבת תחכמוני הוא אדוני (אבי)... ואני שגולה וגלמודה (שכול גלמוד) וסורה והילדים אשר בגילי פירוש מגילות ומשלי (כלם) אנשי צורה, אשר בקול רם נתמלא כל הבית אורה, מקרה קרה כי הנהנו אלי״ם בית איש בעל שררה ותודה, מסרבי המשרה, והגדיל על ההרים הגבוהים כהררי אלי, עם מלכים ויועצי ארץ אלת אלופי, ושמו דון יצחק אברבנאל... קבע עתים לתורתי, בא אלי כדרכי ושלא כדרכי, מייני ומלחם חקי אכל ושבע ודשן עד בלעו רוקי, והוציא חמה מגרתקי ונתרפא בשמש צדקי, ויהי בימים הרבים ההם גבה לבו... לבנות לו בתים ועליות מרווחים ממבחר בניני, ולהקריב קרבנות ואלים מהים מהצאן צאני, עשה ספרים וחבר הבורים להשמיע בחוץ ברחובות ובשוקים בשבעה ארקים קראם חדשים מתוקים עמוקים רקים... כל רואהם יכירום כי הם ילדי אשר אין בהם כל מום ילדו על ברכי... בנים גדלתי ורוממתי.. והנה זה בא בתוך אהלי והוליד ממני כדמות דיוקני נכנם בקרב מחני פשפש ומצא כל חלקה טובה וכל אבן יקרה... כן חרני נשקני והוריד מעלי עדיו ותיקון זייני... חמד דמות דיוקני ויצר אותו בחרט ויקרא שמו בן אוני — אל אלקים הוא יודע וישראל גם הוא ידע כי לא לקנא במעלתו כי רבה היא מאתי... כי כבודו במקומו מונח, יהללוהו בשערים מעשיו רק להוציא מעשיו (ר״ל מעלי) דבת רבים בדודות הבאים אשר אינם בקיאים בהם ובשמותיהם... שמא יחשבוהו האחרון ראשון, וידינוהו לגנוב בעיניהם ותהת היותו עלוב יחשב עולב בעיניהם[44])...

דברי ר׳ מאיר עראמה ירמזו על פירוש דון יצחק אברבנאל על ס׳ מלכים אשר השליטו בעיר נאפולי בשנת כי גרי״ם הייתם, ואשר יכיל חידושים רבים אשר העתיק מתוך דברי׳ ופירושי׳ על התורה, אמנם גם בנאפולי לא הונח למגורשי ספרד, בשנת רנ״ד עלה קארלי מלך צרפת למלחמה על הממלכה הזאת וקודם בואו מת המלך

44) ר׳ מאיר וסיום דבריו: ואליכם כהני אלופי וגבירי ולכל בני הגולה שומעי קולי זה קול חמולה קול כחולה יגיע בסיפורי זת טובה בפולה, ומעלה גדולה, אחר שהאומר דבר בשם אומרו מביא גאולה, אתם גם אתם משביע אני אתכם בצבאות או בנפשותיכם היקרות, אם העתיקו אותו לבניכם, ובניכם לבניהם לדורות, יכתבון מילי בפנים כתובות מאירות, בצרור ספרי כניכם תהינה צרורות, למען ידעו גם את הקורות, ולא תהיה תורה אחת כשתי תורות, ויבן בעל חגמול נציא נפשותיכם כצרוה, ותהיינה צרורות בצרר החיות הטהורות והיה למאורות אמן מאיר בן עראמה — (מכתב כ״י בתחילת ס׳ עקדת יצחק דפוס ויניציא ש״ז אשר היה בידי המנוח ר׳ שלמה זלמן רובנים — רישומת „חשק שלמה״ אמשטרדם תרי״ז).

המלך פירנאנדו וימלוך בנו אלפונסו תחתיו, ובתוך השנה ההיא כבשה מלך צרפת וכל היהודים נתנו לשלל ויגורשו מפניהם, ר׳ מאיר ערמאה הוכרח עוד הפעם לקחת מטה נודדים ובעמל רב הגיע למחוז חפצו שלוניק בסוף שנת רנ״ה[45], פה היתה משכבר הימים קבוץ גדול מבני אראגון אשר קבלוהו עליהם לא׳ מן הדיינים בהיותו יליד ארץ מולדתם, ועמו התישב בשלוניק אחיו הצעיר ממנו ר׳ אברהם ערמאה אשר נמנה בין המליצים בדורו, בשנת רפ״א כאשר העלה על הדפוס של ר׳ יהודה גדליה ובניו ספר החמשה ספרי תורה עם פירוש רש״י והרמב״ן, בתמיכת ר׳ אברהם ן׳ יעיש ור׳ שלמה אברבנאל, ר׳ אברהם ערמאה כתב שיר יפה בשבח המלאכה המפוארת ההיא.

אחיו הגדול ר׳ מאיר, לא היה מתאים בדעותיו עם יתר בני עירו, הוא היה אומר שבליל הפסח, בעת ההגדה צריך לגמור ההלל ואינו אומר יהללוך כלל ואחר גמר ההלל אומר הלל הגדול ונשמת כל חי וישתבח עד ומעולם ועד עולם אתה אל[46]), וכן בעת אשר הסכימו כל רבני העיר לבלתי נהוג דינא דבר מצרא, הוא התנגד אליהם וינהג בק״ק אראגון לפי דעתו הפרטית[47]). ר׳ מאיר הוליד בן אחד ושמו ר׳ יעקב בן ערמאה נולד בנאפולי רנ״ג ונפטר בשאלוניק בערך ר״ע ובת אחת אשר נשאה לר׳ ארדוט הכהן, וימת בי״ד ניסן שנת רפ״ב בהיותו קרוב לששים ימי חייו[48]) ושמו נשאר לברכה בפי בני דורו אשר קראו אותו „הרב המאיר״[49]) גם כתבי יד רבים נשארו אחריו ומהם נדפסו אחרי מותו ואלה הנודעים לנו:

אורים ותומים, פירוש על ישעיה וירמיה, נדפס בעיר ויניציא בש׳ שס״ב.

מאיר תהלות, פירוש על התלים ויניציא שנת ש״ן.

פירוש על אבות, נשאר בכ״י.

פירוש על התורה, מזכירו בספרו מאיר תהלות.

אחרי מות ר׳ מאיר נבחר במקומו ר׳ יעקב צרפתי לדיין העדה הארגונית וישרת משנת רפ״ב עד שנת ש״ב. אחרי מותו היו אנשים שחפצו בבנו ר׳ יהודה צרפתי, בעוד אשר אנשים אחרים מבני העדה דרשו להקים עליהם את ר׳ יצחק ערמאה נכד ר׳ מאיר ערמאה, ובכן רבה המחלוקת בקרב העדה הזאת, עד אשר חשבו להפרד לשתי קהלות, על כן בחרו בשני מפשרים את ר׳ ברוך אלמושנינו ור׳ מנחם בן יוסף לצדד ביניהם, והם גזרו אוסר לבלתי יתנשא האחד על רעהו, ומותר הראשון לא יהיה על השני, ושניהם ישמשו כאחת בעדה הזאת. וכן היה שר׳ יצחק ערמאה שרת בתור רב, ור׳ יהודה צרפתי בתור חזן הקהל[50]).

בעת אשר ישב ר׳ מאיר ערמאה על כסא ההוראה לעדה הארגונית בשלוניק, היה רב אחר גדול ומצוין כמוהו פליט מדינת קשטיליא, הוא ר׳ יוסף

בן

45) ר׳ מאיר ערמאה פירוש תהלים בהקדמה. 46) בית יוסף אורח חיים ס׳ תפ״ג.

47) שו״ת מהרשד״ם חשן משפט ס׳ רצ״ט, שם ס׳ רכ״ח.

48) ר׳ יוסף קארו אשר החל לכתוב חבורו בית יוסף בשנת רפ״ב, בחלקו הראשון שהוא אורח חיים, אשר כתב בלי שום הכונה בשנה ההיא או אשר אחרית כתב: שמעתי בשם מהרר מאיר ן׳ ערמאה ז״ל בברכת המתים, אשתו נפטרה כ״ז שבט שנת ש״ו (באמק כה, דף ר״ג).

49) קורא הדורות סוף דף ל׳ ע״א. 50) שו״ת ירב״ז חלק ג׳ ס׳ הקי״ח משנת ש״ב.

בן ר׳ שלמה טיטצאק, נולד בערך שנת רמ״ז־רמ״ח; כגרוש ספרד של שנת רנ״ב אביו וכל משפחתו ואחיו הגדול ר׳ שמואל נדדו לפורטוגל, וכאשר נגרשו גם מן המלכות הזה בשנת רנ״ח, באו כלם לשלוניק, נראה הדבר שר׳ שלמה אבי המשפחה הזאת נפטר לעולמו היותר מאוחר כעשרים שנה אחרי בואם שלוניקה בערך רע״ח, שמו לא נזכר בפי בעלי הזכרונות, ולא נשאר ממנו כתבים, ובכל זאת מצבת קבורתו שנגלתה בשנים האחרונות האלה (תר״ע־תרצ״א) תודות ליגיעת ר׳ מיכאל ש׳ מולכו איש שלוניק (קונטריבוסייון אה לה איסטורייה די סאלוניק, תרצ״ב עמ׳ 32) תעיד שהיה גדול ומצוין בדורו וזה נוסחה:

הן כל אבן דומה אמת ואמונה
הנולתה ירדה לעפר למוצק,
לי יאות לדבר וגם לשאת רינה
כי עליתי על ראש בהיר כראי מוצק.
מאסו בי בונים אני לראש פינה,
חופפת על גבר תורה מפיו יצחק,
מלא כמו רמון מתלמוד ומשנה
הן בהוראותיו ובשפתותיו הוצק.
מובהק בהוראה תורתו נאמנה
חכם שלם רבי שלמה טאייטאצאק
תנצב״ה.

בנו ר׳ יוסף החל להתחנך בלימודים בעיר ליסבון ולפי דבריו: „הן אמת כאשר הייתי בימי חרפי, ראיתי אלהים עולים מן הארץ, הלא הם גדולי הדור החכם השלם ועולה הרב כה״ר יעקב אבן חביב ז״ל, והחכם השלם הנעלה כה״ר יעקב בירב שיחיה[50a]) (וכנודע הרב הזה לא היה מעולם בתורקיה הארופית כאשר הוכחתי בחיי ר׳ יוסף קארו בחלק א׳ דף 103־104 ובחלק הזה בציון א׳) ר׳ יוסף בא בלוית אביו בשנת רנ״ח שלוניקה, ומימי נעוריו הצטיין בידיעותיו הרחבות ובחכמתו הרבה יותר על כל חבריו בני גילו עד אשר נחשב לראש הרבנים בעיר[51]), אף כי באמת היה מורה צדק לעדה הקשטיליאנית לבדה, וראש לישיבה גדולה אשר ממנה יצאו יותר מעשרים מורי הוראות וראשי ישיבות[52]).

עודנו באביב ימי חייו המקרה אנה לידו כי הגיע שאלוניקה איש הפלאות ר׳ שלמה מולכו אשר הלהיב הלבבות, ועל ידו התרגשו המוחות והתקוות המשיחיות התעוררו בלבות רבים, עד אשר נתן מרוחו גם על ר׳ יוסף טיטצק אשר עסק עד העת ההיא רק בתורה הנגלית, ויהי גם הוא לשונה בסודות ובחכמה הנעלמה ויחשב כי נגלו לו אלהים בהקיץ ובחלום בתמונת מלאך מגיד. האיש הפלאי מולכו אשר הרעיש ארץ תוגרמה ואיטליא בין שנות רפ״ח־רפ״ט היה יליד פורטוגל, הוא נולד קרוב לשנת רס״א בדת הנוצרים, מאבות אנוסים ושמו בנצרותו דון דייגו פיירים, אמנם נראה הדבר כי אבותיו חנוכוהו מלבד הלמודים הנחוצים והמדעים גם בתורת ישראל, הספרות העברית והתלמוד, ואולי גם חכמת הקבלה, בהיותו

50a) ספר שאירית יהודה דף ס״ג ע״ב.
51) קורא הדורות דף ל״ב ע״ב.
52) אזולאי, שם הגדולים בערך מהר״י טאיטאק.

בהיותו נחמד למראה ובעל כשרונות הצליח בידו לעלות מעלה במשרות המלוכה, עד שהיה לסופר המלכה, ובהיותו שם בא ליסבונה איש פלאי יליד ארצות הקדם, ושמו דוד הראובני[52a] אשר הסב תנועה רבה בכל פזורי ישראל ועד האנוסים בספרד ופורטוגל הגיעה, כמעט הציג הארח הזה רגליו על אדמת חצי האי הפירני, הבחור האנוס היה לחוזה חזיונות וחולם חלומות ויבקש להתקרב אליו ולהכנס עמו בדברים, אך דוד ענהו בקר רוח: „לא ידעתי מאומה ומה אני שעל ידי יראו לך המראות הנוראות אשר אתה רואה, גם אינני יודע דבר בחכמת הקבלה, והנני רק איש צבא ולא מבשר בא משיח".

אמנם דון דיינו פיירים לא נמס לבו על הדבר הזה, ויחשוב בלבו כי בהיותו ערל בשר לא יהפיץ הציר אמונים לגלות לו כל לבו, וכבן החליט למול בשרו בעצמו, וילך אל ביתו ושם נכנס בבריתו של אברהם, כאשר הגיד בעצמו: „בלילה עשיתי הברית מילה ואין איש אתי והקב"ה למען שמו עזרני ורפאני, אף על פי שצער גדול ובאב הרגשתי ונתעלפתי, כי הדם היה שותת כמעין נובע המתגבר, והרחמן הרופא הנאמן ריפא אותי במעט זמן לא נמאמן (ואמן) כי יסופר"[53] אך גם בפעם הזאת דוד הראובני לא גלה אליו דבר, ועוד הראה לו פנים זועפות באמרו אליו: „מה זאת עשית? שהבאת אותי ואותך בסכנה גדולה, שאם יודע למלך יאמר שאני פתיתי אותך ועשית כן, מה שלא ידעתי ולא עלה על לבי" ותהי עצתו אליו לצאת מן הארץ לברוח אל ארץ תוגרמה.

דון דייגו פיירים אשר הסב שמו לשלמה מולכו בהמולו בשר ערלתו, נסע בראשונה ארצה ישראל, ואחרי אשר בקר ערי ירושלים צפת ודמשק[54] הלך לשלוניק בסוף שנת רפ"ז ופה התודע אל ר' יוסף טאיטצק (אחרי עברו דרך עיר הבירה קושטנדינא, ושם בא בברית אהבה עם החכם ר' אברהם טריויש צרפתי), בשלוניק ישב זמן מועט ויבא בקשר הבה וידידות עם רבנים רבים אשר בטחו בו ויאמינו בדבריו ובחזיונותיו, מן העיר הזאת העתיק מושבו אל מונאסטיר אשר בדרום האלבאניאה, כי בהיות העיר הזאת קטנה ורחוקה מחופי הים, קוה כי שם ירגיע רוחו ויהיה יותר בטוח משונאיו ומקניטיו, ובאמת במושבו החדש הזה הטיף אמריו ויריץ דבריו אל כל אנשי בריתו, שני מכתבים ערך אל אוהבו ר' יוסף טאיטצק, אמנם הראשון נעלם מאתנו, ורק תכן השני בא עדינו ושם נאמר: „כבר ידוע

52a) בחדש חשון רפ"ו (נובימבר 1252), Coronyqua dos Reies de Portugal. Collecdo dos Ineditos p. 351
וכן יוצא מדברי דוד הראובני בעצמו שהגיע לפורטוגל בשנת רפ"ג (לפי הנוספות בדברי ימי ישראל לגרץ תרגום שפ"ר חלק ז' ציון ה'.

53) חית קנה, המיוחס לר' שלמה מולכו, אמשטרדם חש"ד. ותוכן המכתב הובא בגרץ חלק ז' ציון ר'.

54) במכתבו מאיטליא אל אוהביו בשלוניק בשנת כי שמעתי אסרי"ם (רצ"א) כתב ר' שלמה מולכו: „והנה הזקן אשר ראיתי בתחילה במראה בא אלי, ויאמר בני עתה באתי להכינך... בא עמי לחרבות ירושלם אשר היית שם בראשונה, ויקחני ויוליכני... בין הר ציון וירושלם, ובין צפת ודמשק שכבר ראיתי אותם... ורכוחם על חותמי על שני הלמדים אשר בשמי וכנויי כי מיום שראיתים שמתים על חותמי לאות" (ר' יוסף הכהן בספרו דברי הימים וכו' חלק ב'). חתימתו באה בסוף החלק ת'. בהקדמתו לס' המפואר מבאר „כי גרשוני עוני מהסתפח בנחלת ה'" המורה שלא עלה בידו להשאר ימים רבים בארץ ישראל, מתנגדו הגדול היה ר' לוי ן' חביב שהיה שם בשנת רפ"ז (שו"ת מהרלב"ח ס' קכ"ד), עוד ראה בקורות ירושלם בחלק הזה, תולדות ר' לוי ן' חביב ופסק הסמיכה: בזמן בשורות השוטים וכו'.

ידוע אצל כבוד תורתכם ענין המראה אשר כתבתי מעיר מוניסטיריאו למהר״ר יוסף טיטסה יצ״ו, כי בהיותו שם שאל ממני להודיע לו נסיעותי מפורטיגאל באיזה אופן היה, וכתבתי לו הכל כפי דרכי, ונדרתי לכתוב גם כן כל העתיד לעבור עלי במלכות אדום" ובמרוצת מכתבו זה יוסיף אמריו: „מראה הראשונה אשר שלחתי אל כמ״ר יוסף טיטסה העתק ממנו גנוב הוא אתי (את המלשין שלו יעקב מאנטינו) והעתיקה ללשון נוצרי, והראה אותה לכמה חשמנים" בעיר הזאת כתב דרשותיו על הגאולה העתידה לבא אשר נדפסו בשלוניק (בשנת רפ״ט) בשם ספר המפואר, ושם נאמר: „למען אחי ורעי הנאהבים היושבים בשאלוניקו הדורשים ממני לשלח להם איזה דרוש" אך התלהבותו וחזיונותיו לא הרגיעו רוחו גם בעיר הזאת, ויסע משם דרך עיר החוף אבילונה לאיטליא, ואחרי כן הלך אצל קיסר אשכנז קארלוס החמישי עירה רגנסבורג, אך הקיסר צוה לתפשו ולהוליכו למנטובה ושם נשרף על קדוש ה׳ בחדש טבת שנת רצ״ג (סוף 1532) [55]).

השפעת ר׳ שלמה מולכו היתה גדולה על כל יודעיו ומכיריו, בכלל הוא השאיר רושם גדול ונמרץ על ר׳ יוסף טאיטצק עד אשר שינה לא לבד למודיו אך גם דרכי חייו וכלכלתו, מן העת אשר נשמע בתפוצות ישראל כי האיש אשר תלו בו רבים תקותם ר׳ שלמה מולכו הועל על במות המוקד, ר׳ יוסף טאיטצק לא ידע שליו בנפשו היא חי היי צער בעינוי נפש וכה דבריו „הי נפשי בכל הכ״ד שעות איני נהנה מהם לחיי גופי רק ששה שעות, וכל הי״ח שעות אני צריך לתמידין כהלכתן, ומהשש שעות הנז׳ אני צריך להוציא הדברים הכאים מהוץ" [56]) ובלילה אמרו עליו, „שהחכם כה״ר יוסף טיטצק ע״ה ארבעים שנה לא ישן במטה מוצעת, אלא משבת לשבת... שהיה דרכו לישן על גבי תיבה אחת ורגליו תלויות, והיה קם בחצות ממש ולא ידע א״ם מזה עד אחר מיתתו שסיפרה אשתו" [57]).

ר׳ יוסף טאיטצק היה תמיד מן המקלים בהוראותיו והיה דן לכף זכות, בכלל היה חולק עם כל בני דורו על ענין האנוסים ובניהם אשר היו באים יום יום שאלוניקה לשוב אל דת אבותיהם, והיה דן אותם לקולא ומחזיק אותם לכשרים וכה דבריו: ועוד דאנו מוחזקים בכל בני האנוסין דמישראל הם... שכל האנוסים הבאים לעשות תשובה, כשם שמחזיקין אותו שאביו מישראל כך מחזיקין אותו שאמו מישראל ואינה גויה [58]), גם עשה תקנה לאנוסות השבויות ובנות ישראל לבלתי תשארנה עגונות, ואלה דברי ההסכמה „יודע לכל רואה כתבנו... שכל אשה שנשאת לשום איש מבני ישראל בעודם בגזרת השמד, אף על פי שקדש אותה בפני ישראל העומדים שם, צפו מי השמד על ראשם, שאין לחוש לאותם קדושין כלל והרי היא מותרת לכל ישראל אשר ירצה לכנוס אותה, הן שמה במקום השמד הן אחר הנצלם מחרב השמד, וכן אנו נוהגים בעיר הזאת שאלוניקו שכל אשה אשר תבוא מפורטוגאל וקשטיליא אין חוששין כלל לקדושין שנתקדשה אחרי השמד כלל, ואנו מתירים שתנשא לכל איש שתרצה... ואם תשאר גם כן זקוקה ליבם, אין כאן זיקה כלל, ואינה צריכה גט וחליצה כלל ומותרת להנשא" [59]). ר׳

---

55) זכרונות ר׳ יוזלמאן ס׳ י״ז, אמנם שם נאמר בשגגת כי נשרף בעיר בולוניא.
56) שארית יהודה דף ע׳ ע״ג. 57) ראשית חכמה שער הקדושה ס׳ ה׳.
58) שיות מהרשד״ם חלק חשן משפט ס׳ שכ״ו.
59) שם, חלק אבן העזר ס׳ י״א, גם׳ שארית יהודה דף ס״ז ע״א.

ר' יוסף טאיטצק היה חולק עם בן דורו הרב היוני ר' דוד כהן מן המוריאה, אף כי היה זקן ממנו ושמו נודע בשערים, וכמעט בכל שאלה אשר הוצגה לפניהם היו חלוקי דעות ביניהם, כי לעמת שהיה הרב היוני מחמיר, הוא היה מראה פנים להתיר ולהקל, בימים ההם קרה מקרה במחוז המוריאה שנהרג איש יהודי ושמו סוסי, ר' דוד כהן מאריה דאתרא במדינת ההיא הורה שלא תנשא אשתו, בהיות כי העדיות אשר נקבלו על הריגת האיש ההוא, לא הספיקו להרגיע דעתו ולרחק ספקותיו, אמנם הרב טאיטצק הראה בראיות שאין כהן שום פקפוק וחששא, שמותרת להנשא למי שתרצה, ודבריו היו יותר נראים ונכוחים לא בלבד בעיני הרבנים הספרדים[60]) אך גם בין היונים, ועל כולם ר' בנימין בן מתתיא ראש הישיבה בעיר ארטא אשר באפירוס הקרוב למחוז המוריאה[61]), גם בענינים אחרים נחלק עם ר' דוד הכהן, כי זה האחרון היה סובר כדרכו להחמיר שיש להכנים בכלל השבועה דברים שבלב „כיון דמוכחא מלתא שכן היתה כונתו" ור' יוסף היה אומר שאין כאן אלא מה שהוציא בשפתיו[62]) ר' דוד כהן היה סובר שההסכמות והרמות שעושים הצבור דעתם להוסיף על מה שלא בא בפירוש[63]) אמנם הרב טאיטצק דעתו היתה שאין להוסיף על מה שנכתב ונרשם, ובהיות שגדלה המחלוקת ביניהם, כתבו לר' יעקב בי רב צפתה להכריע ביניהם והוא הסכים לדעת האחרון[64]).

הרב הזה היה מטבעו עניו עד מאד, ואף כי לפעמים הפצירו בו להתערב בעניני קהלות אחרות זולת קהלת עדתו, הוא היה מסרב ולא נכנס בגבול קטן שבקטנים[65]), וכן היה כי שמו הלך למרחקים ומכל ערי המדינה היו שואלים פיו בדבר הלכה[66]), גם בעיני ילידי עירו היה גדול מאד, ועודנו באביב ימי חייו, הרב האשכנזי ר' אליעזר השמעוני היה אומר עליו „גברא רבא" והמדפיס ר' יוסף יעבץ קרא אותו בשם „צנתרת העולם ואורו גדול הדור והדרו"[67]) נראה שבכדי להספיק צרכי ביתו הרב טאיטצק הוכרח פעמים אחדות לעזוב עיר מולדתו ולהתישב בערים אחרות, כי כן רואים אנתנו אותו פעם גודד לעיר הקרובה שירון או שירס[68]).

בשנת רצ"א[69]), נסע לקושטנדינא כי נפשו מרה לו מאד על מות בנו יחידו ר' שלמה, לאשרו השר הגדול ורופא השלטן ר' משה המון הראה לו פנים שוחקות ויתמוך בידו הנם שרבו שונאיו חנם, אשר כתבו עליו נאצות להבאיש ריחו ובאחת מתשובותיו כתב במר רוחו: „עד כי כמעט קצתי בחיי ונוסף על זה כי אינני חפץ להכנס בעניני המחלוקת . . . ואל אלהים הוא יודע כי תמיד ברחתי מהמחלוקת, ועם היות כי רבו צירי בעונותי בעיר הזאת, תודות לאל יתברך מעת שנכנסתי בה לא נחלק אדם עלי, גם אחר דברי לא ישנו למעלת מדות החכמים השלמים אשר

60) בית יוסף לר' יוסף קארו, חלק אבן העזר ס' י"ז.
61) ש"וה בנימן זאב.
62) שו"ת מהרשד"ם, חלק יורה דעה ס' קמ"ב.
63) שו"ת מהרר"ך בית ל"ב.
64) שו"ת מהרשד"ם חלק חשן משפט סי' רכ"ח. ועוד ראה ס' שארית יהודה דף ע"ב ע"א.
65) שו"ת מהרשד"ם, חשן משפט ס' י"ב
66) שם, אה"ע י"א.
67) הסכמה על ס' תפלה למשה, שלוניק שכ"ג
68) אבקת רוכל ס' י"ג.
69) שו"ת מהרשד"ם אה"ע ס' קכ"ז, שם, קי"א, חשן משפט, ס' רכ"ד.

אשר בעיר הזאת (קושטא׳) יצ״ו, וכך היתה הסכמתי שלא לכתוב לשאלוניקי שום תשובה, גם אם ישאלוני החכמים השלמים אחי (שמואל) וחתני (ר׳ אברהם לבית חזן) יצ״ו אם לא תהיה השאלה משתי הכתות גם יחד״[69a]) התשובה הזאת ערוכה לדוד ן׳ כנבנשת אך האיש שרצה ביותר להכאיש ריחו היה ר׳ שמואל הלוי המכונה חבאן מסצרים, במכתבו אשר ערך לר׳ משה המון, ובתשובתו ר׳ יוסף שפך לבו והצטדק בדבריו אלה: ויהי היום ובאתי בבית הזה הגדול החכם הכולל נשא ומאד נעלה הרופא המופלג אדוננו כמה״ר משה המון נר״ו, והיו לנגדי קרעי מגלת ספר ואתפוש אותם בשתי ידי ואחכרם אחת לאחת... עלי היו כלנה... אנה הלך צבי צפירת יראת שמים החקוקה בלב חכמתך להאמין בדברים האלה, ולהכות אותי בכתר בהצי לשון חכמתך, לפני השר הגדול יתרומם אלהי ישעי אשר נתן חני בעיני השר הגדול נר״ו ולא רצה לצער אותי בכתב ההוא... ואם לא ידע כבוד תורתך מה טבי, למה לא שאלת פי החכם שלם ונעלה לוי אבן חביב, כי נתגדלנו יחד יותר מחמש ועשרים שנה, גם כל חכמי צפת תובב״א מכירים אותי ואת טבי, גם החכם השלם נשא ונעלה הרב ה״ר יעקב בירב יצ״ו ראה פסקי והוראותי, ושדי ליה לאיניש להודיעי נפשיה באתרא דלא ידעין ליה, זה יותר משלשים שנה אשר היתה ישיבתי אחת מהישיבות החשובות אשר בכל גלילות טורקיאה, וזה יותר מחמש עשרה שנה שלא היתה בכל הגלילות כמוה בחכמה ובמנין, גם מפי תורתי היו חיים כל גלילות הרומאניאה (רומיליאה), ויש יותר מעשרים תלמידים מובהקים, שכל תורתם קבלו ממני, והם ראויים לבעלי ישיבות וכולם בעלי הוראה[69b]).

מן העיר הזאת ערך גם כן תשובה ארוכה לר׳ יוסף ן׳ ליב לשלוניק על ענין החזקות והמנהג וההסכמה שהוקבעו שם על פי החכמים הראשונים שבאו מגרוש ספרד ופורטוגל, שכל יהודי שהשכיר בית או חנות לתוגרמי או נוצרי, הנם שיצא אחרי כן עומד הוא בחזקתו כעוד שלש שנים, ואין רשות ליהודי אחר להשכיר המקום קדם שיעברו שלש שנים[69c]) מתוך דברי ר׳ יוסף יוצא ברור ששכר דירה להנות אחד בשלוניק היה שלשים פרחי זהב לזמן ח׳ שנים.

במשך ימי שבתו בקושטנדינא, ר׳ יוסף נדרש מר׳ תם ן׳ יחיא, וכן השיב על ענין הזה העשיר יצחק ברודו, על ענין איש שלוניק [שהיה „פורגון״ (נקלט אז אסיר בקושטא׳) על שאלות מגאליפולי, ברוסה, וארטה, כנראה ארכו לו הימים בקושטנדינא, אך בסוף שנותיו שב לעיר מולדתו, ואולי בסבת מות אחיו הגדול ר׳ שמואל בשנת שכ״ב, בשנה אחת אחרי כן הסכים על ס׳ תפלה למשה לר׳ משה אלמושנינו, ושם נפטר לעולמו בערך שנת שכ״ה[70])

ר׳ יוסף הוליד בן אחד ר׳ שלמה שנפטר בחייו, ובת אחת שהשיא לר׳ אברהם לבית חזן, אשר הולידה לו בן ושמו ר׳ יוסף לבית חזן, פסקי ר׳ יוסף טאיטצאק נשארו בידי חתנו ונכדו אשר מסרם לקרובו ר׳ יהודה טאיטאצאק והדפיסם בשלוניק בשם „שארית יהודה״ בשנת השני, לפי הקדמתו, היו בידו עוד כתבים אחרים

69a) שם, דף פ׳ ע״ב.

69b) שם, דף ס״ז-ס״ח.

69c) שם, דף כ״ט-ע׳.

69d) שם, דף ע״ו ע״ב.

70) כנראה מתוך הסכמתו על ס׳ תפלה למשה.

אחרים, אך לא עלה בידו להדפיסם, עוד נמצאו ממנו איזה פסקים מפוזרים בספרי בני דורו, הנה כי כן כתיבותיו לא הגיעו אלינו כי אם במדה מצומצמת.

שארית פרושי על ספר תהלים נאסף על ידי ר' אברהם בן שלמה עקרה, ונדפס בעיר ויניציא בשנת שמח"ת בשם „לשון הזהב", ובשנת שס"א הוציא לאור ר' שמואל בן עמרם אשר נמצאו בידו שארית פלשת פירושי הרב על דניאל, ועל שיר השירים, פרק הראשון מרות, שני פירושים שונים על מגלת איכה, פסוק אחד מקהלת, ופירוש מגלת אסתר עד פסוק איש יהודי, והוסיף עליהם הערותיו, וידפיסם בויניציא בדפוס זואן דגארא, הקבץ הקטן הזה נקרא לחם סתרים, וממנו נוכל להכיר רוח הרב הזה ודעותיו, כבר ראינו כי איש הפלאות אשר בדור ההוא שלמה מולכו השפיע עליו במדת נפרזה, עד שנהיה גם הוא לאחד מן המסברים חכמת האמת והקבלה על הפשט והפלוסופיא הטבעית המיוחדת ליוצאי ספרד בעת ההיא, על כן אין להתפלא כי רוב באוריו הם על פי הדרש והסוד ורק לפעמים נטה אל הפשט, הוא היה מאמין בהשפעת הככבים ומזלות על גורל בני האדם, אמנם גזרת האל יכול להשיג אחור מערכת וצבא השמים[71]), גם מחקירה לא מנע את עצמו והוא יעמיק שאלה וישיב על קושיותיו: „לפי שיש קצת קושיות בענין התפלה לכך קראו לתפלה עבודה... הא') שכל המתחנן גראת שח"ו הקב"ה אינו יודע בקשתו וצריך להודיע לו צרתו, וזה אי אפשר כי אין דבר נסתר לפני הב"ה, כי הכל גלוי וצפוי לפניו, הב') שכל המתחנן נראה שקודם זה לא היה רצונו לעשות מה שהיה מבקש המתחנן ממנו ואחר שהתחנן לו נתרצה, וח"ו אין לפניו שום שנוי, הג') שהב"ה הוא תכלית היושר והנדיבות, ומידת הנדיבות הוא לתת לכל שואל די מחסורו, ועכשיו כשמתפללים ומתחננים, נראה שאף על פי שאין לפניו שום דבר נסתר וכן שום שנוי עם כל זה שצריך תחנונים לעשות בקשת המתחנן, וזה אינו ממדת הנדיבות, לזה קראו לתפלה עבודה... הקב"ה נותן למתפלל בקשתו כמו שאדם נותן שכר לפי שעבדו"[72]).

ר' יוסף ימנה האנושים וימצא כי נמצאו בהם ארבע מיני עבדים „עבד טבעי, עבד מדיני, עבד שכרי, עבד מעלה, בזה האופן: העבד טבעי הוא אדם בור שאין בו חכמה ולא ידיעה טבעית, והוא משועבד לאדם היודע כמו הבהמה לאדם, העבד מדיניי הוא האדם דחלוש המשעבד את עצמו לגבור כדי שישמור ויציל אותו מאויביו, העבד שכריי הוא מי שאין לו מה שיאכל ומשתעבד עצמו למזונותיו, עבד מעלה הוא שרואה אדם גדול הערך והמעלה ועובד לו מצד מעלתו וכו'"[73]) גם בחכמה הטבע היו לו איזה ידיעות וכן פירש על הפסוק בלה בשרי ועורי „יש באדם שני מיני בלוים, יש בלוי כטבע שיבלה הבשר הפנימי ואח"כ העור, ויש בהפך שיבלה העור תחלה ואח"כ הבשר והוא בלוי בלתי טבעי ולזה הבלוי יש רפואה שלא יעבור לבשר וגם לעור עצמו יש רפואה, אבל הטבעי אין לו תרופה לפי שהחולי הוא בפנים ויוצא לחוץ"[74]) עוד היה לו חבורו פרוש על הלכות הרי"ף[74a]), בכ"י, מלבד ספרו לחם סתרים נדפסו עוד שני חבוריו „לשון הזהב" באור מזמורי תהלים

71) להם סתרים דף ד'.
72) שם, דניאל דף ו'.
73) שם, דניאל דף ו'.
74) שם, איכה דף י"ו.
74a) שארית יהודה, דף ע"ד ע"ב.

תהלים (הובא לבית הדפוס ע״י אברהם ן׳ שלמה עקרה, ויניציא ושמה״ת) ו„פירוש יוסף" באור על קהלת (ויניציא שנת של״ו), אומרים אמור כי נשארו עוד בכתבי יד „פירוש חמש מגילות" ו„מגילת אסתר" ונזכרו ע״י ר׳ דוד קונפורטי בספרו קורא הדורות.

בעת ההיא הי בשלוניק ר׳ אברהם ן׳ החכם השלם ר׳ שלמה טריויש צרפתי, משפחתו היתה אשכנזית ונתיחסה על שם העיר טרויש (Troyes) בצרפת, אביו ר׳ שלמה התישב באיטליה בעיר מאנטובה ושם נולד בשנת ר״ל בהיותו כבן עשרים שנה המחסור והעני אלצוהו, וישכיר את עצמו למלמד תינוקות בעיר רוביקה (בקרבת פיורארה), וכהיותו בן ל״ה שנה כבר יצא לו שם גדול בכל המדינות והרחוקות וינדד כארצו וממולדתו לתוגרמה, נראה הדבר שהעיר הראשונה אשר התישב בה היתה עיר איסקופיא בחלק מוקדון היותר צפוני, הוא עבר הים האדריאטי מויניציא לראגוזה, ומשם נסע בעגלה רתומה לסוסים בלוית שני נוסעים תוגרמים, ויהי כקרבם אל העיר אישקופיא, היה ילהם לעבור בתוך הנהר „וארדאר" ובהיות ימי האביב הנהר היה מלא על כל גדותיו לרגלי שטף המים, כמעט הציגו הסוסים רגליהם בתוך הנהר שבלת המים העזים הפך את העגלה על פניה, הסוסים בעל העגלה והנוסעים נפלו כלם בתוך המים ונטבעו במצולותו לאשר ר׳ אברהם עלה בידו לאחז בקרש אחד מן העגלה ויעמד עליו איזה שעות עד אשר עברו נוסעים אחרים בדרך הזה, והצילו אותו עייף ויגע וכמעט בלי אונים, מן העת ההיא קבל עליו לחוג כל ימיו היום ההוא שנעשה לו הנס להנצל משבלת המים[75] (רסה) אחרי עמדו איזה שנים באישקופיא, שישם תפס ישיבה והעמיד תלמידים[75a]), העתיק מושבו לשלוניק[76]) עיר המקלט לכל חכמי ישראל בפרק ההוא.

הרבנים הספרדים אשר הבינו ידיעותיו הרמות הוקירו אותו עד מאד, וגם השיג גם כבוד גם מחיתו בריות, ואף כי התאמץ ואזר כח להראות פנים שוחקות ולהכיר טובה לספרדים בכל עת על הטובות והחסד אשר עשו עמו[77]), פעמים רבות מסיג עליהם והיה מראה ופוסק הדין בהתנגדות למנהגיהם וסברת רבניהם[78]) משלוניק העתיק מושבו לאנדרינופלא ויהי שם עד שנת רפ״ב, ובכל מקום אשר הציג כף רגלו היה נכבד מאד בעיני העם והרבנים, בהיותו בעיר הזאת שאול שאל ר׳ שם טוב קאלאורנו את פי הנער ר׳ לוי ן׳ ר׳ יעקב ן׳ חביב על ענין ספר תורה אשר כתב הסופר ר׳ יוסף הכהן לנכבד ומעולה מעיר אנדרינופלא אשר שמו גם כן ר׳ יוסף, וכו נמצאו אותיות שנסתמו, בתשובתו ר׳ לוי ן׳ חביב אמר

עם

75) ברכת אברהם תקדמה.

75a) ר׳ יוסף קארו בספרו אבקת רוכל סי׳ ל״ג קורא אותו „החח״ש זקן ונשוא פנים" וזה יראה כי היה על כל פנים זקן ממנו, וכבר נודע שר׳ יוסף קארו נולד בשנת רמ״ח.

76) בתשובתו לר׳ שלמה ן׳ חיים יצ״ו באנדרינופלא „כתב ועוד כי תמצא בתשובות הרא״ש ז״ל עצמו אשר ראיתים בשאלוניקי" (שו״ת ר׳ לוי ן׳ חביב, תשובת ר׳ אברהם צרפתי ס׳ א׳).

77) בתשובתו ההיא כתב: אברהם ן׳ התח״ש... צרפתי, אשר באתי בצל כנ״ת הנכבדים הספרדים יצ״ו ועל כל הטובה אשר הטיבו עמי ישלם ה׳ שכרם אמן — ובתשובה אחרת לר׳ יוסף קארו כתב: משום כבוד הספרדים כי הייתי מרגיע תורה בקצר השגתי בכמה מקומות בין הספרדים ואמרו רבותינו ז״ל בירא דשתית ביה מיא לא תשדי ביה קלא (אבקת רוכל ס׳ י״ג).

78) אבקת רוכל, סי׳ י״ג.

עם הספר „ולענין מעשה הנה עמך החכם השלם כהר״ר אברהם צרפתי „א״ ואף כי בתשובתו זאת לא כיון להוראה אלא לענין משא ומתן בלבד, אביו ר׳ יעקב אשר את דבריו וכתב כי כן היה מעשה בהיותו בספרד בעיר סאמורה והסכימו כל בעלי הוראה, הרב הצרפתיי לא שבע רצון מזה ולמרות הכבוד אשר חלק לו בעל התשובה הוא מצא לנכון להסיג עליו, ולחשיב בדברי לעג ובוז[79]).

באנדרינופלא התרועע עם גדולי הדור וביניהם ר׳ יוסף קארו וגיסו ר׳ שמואל סבע, ובביתו אשר היה בית ועד לחכמים התאספו תמיד להגות בתורת אל ולהדש חדושים בהסברת[80]) דברי רבותינו, אמנם גם בעיר הזאת לא מצא מנוח לכף רגלו, כי רואים אנחנו אותו עוד הפעם נודד ומעתיק מושבו לעיר הבירה קושטנדינא, שמו הטוב היה נודע בעיר הזאת כי בהיותו באנדרינופלא כבר בא במרוצת מכתבים עם ראש הרבנים ר׳ אליה מזרחי. קרוב לשנת רפ״ז עבר דרך קושטנדינא איש הפלאות שלמה מולכו בלכתו מארץ ישראל שלוניקה, ויבא בברית אהבה עם ר׳ אברהם צרפתי, וישפיע עליו מרוחו עד אשר היה לאחד ממאמיני שליחותו ומעריציו, ובאחת תשובותיו כתב אולי מבלי להרגיש: „הנני מחכה לקץ הימין ושנים, ילך עבדיכם לראות אלהים פנים אל פנים להרים בכח קולו, זה ה׳ קוינו לו, באשר יראנו נפלאות מתורתו נגילה ונשמחה בישועתו״[81]), ושלמה מולכו בעצמו בהיותו באיטליא שלח כתב אל ר׳ אברהם צרפתי כיהד עם חתימת ידו הפלאית. „זה ההעתק נתתי לאהבי בעל בריתי מהר״ר אברהם טריביש צרפתי בן מהר״ר שלמה טריביש צרפתי ז״ל לזכות (צ״ל לזכור) את בריתי את אברהם לעולם, כי ראיתי צדקתו וכל מעשיו ביושר ואמת, חתום בחותמי פה פיזארה בהיותי בדרך דרך ה׳, הוא יזכני לראות קץ שליחותי במהרה בימינו אמן וכן יהי רצון״[82]).

בעת ההיא או אולי קודם לכן בהיותו בעיר אנדרינופלא מתה עליו אשתו, ור׳ אברהם התנחם עליה בקר רות כיליד ארצות הקדם אשר ישב ביניהם „נאום יושב על מצפה שומר. יום ליום יביע אומר, לקונן על אשת נעוריו אשר נפטרה מהעולם, בת חכמים חסידים גבורים אשר מעולם, צדקת יפה בנשים בשערים מהוללה במעשיה״[83]) הרב הצרפתי הזה כאשר קראו אותו בני דורו[84]) נסע בשנה ההיא ארצה ישראל ויתישב בירושלם בהיות ראש הרבנים ר׳ אליה מזרחי עוד בחיים חיותו, ומשם הריץ לו מכתבים, בפרק המיוחד לארץ ישראל יבא המשך ימי חייו ופעולותו על אדמת הקדש.

בעת ההיא צץ פרח בשלוניק הוד מגזע רבני וחכמי הספרדים, הוא הנער ר׳ לוי ן׳ יעקב ן׳ חביב, עיר מולדתו היתה סאמורה בקשטיליא, ושם נולד

סביב

79) שו״ת ר׳ לוי ן׳ חביב, אגרת ר׳ אברהם.

80) וגם לא הודיע לי כ״ח על הקונטרס שלי אשר ראיתם באנדרינופלי, אם העתיקו גיסך החה״ש כמוהר״ר שמואל סבע יי״א (אבקת רוכל סי׳ י״ג).

81) שו״ת ר׳ לוי ן׳ חביב, סוף אגרת ר׳ אברהם.

82) Revue des études Juives Tom. XIII. ע״פ כתב יד ר׳ יוסף הכהן.

83) שו״ת ר׳ לוי ן׳ חביב, אגרת ר׳ אברהם (צרפתי). באנדרינופלא גם הוא חרה את הודיו כנראה מתשובת ר׳ יעקב ן׳ חביב.

84) שו״ת ר׳ אליה מזרחי, ס׳ מ״ה אבקת רוכל סי׳ י״ג.

סביב שנת רמ״ח, עודנו בן חמש שנים החל להצטין בלימודיו והיה בקי בתורה[85], בשנת רנ״ב בהיותו כבן חמש שנים יצא עם אביו בגרוש ספרד ותתישב בעיר ליסאבון, שם נתגדל והתחנך בחברת בן גילו יוסף בן ר׳ שלמה טאיטצק כאשר העיד בחיותם גדול בשנים שלמדו כאחת יותר מחמש ועשרים שנה, שהוא משנת גרוש ספרד, ובהיותם בפורטוגל ואחרי כן בשלוניק[86]), המקומות שנדדו שניהם, כי בליסבון לא מצאו מנוח לכף רגליהם בהיות שבשנת רנ״ז מלך פורטוגאל דון עמנואל, גזר על כל היהודים לצאת מארצו עם כל הונם ורכושם, אבנם שם על דרכם מעצורים ומכשולים להכריחם לבחור תמורת דתם בדת השלשת יותר מן הגרוש, בין האמצעים האי אנושים אשר המציא המלך האכזרי הזה, היתה פקודתו על כל עמו לאמר: „כל הבן הילוד לישראל... עד בני י״ח שנים יקחום השכנים להביאם בדתות שונות" „ויעשו כן בכל המקומות ויהיו חוטפים הבנים והבנות השועות וההגונות... ובליל בדיקת חמץ בתורין ובסדקין בדקו הנערים באור ובאבוקין, ובליל ראשון של פסח פסחו הגוים ויחטפו טמונם, בניהם יצאו ואינם... ויהי בלקחם הגוים בני היהודים, נשתמדו רבים לאין מספר כי לא יכלו לעמוד בזאת הגזרה, כי בידוע שרחמי האב מרובין על הבן, וחלק מהם קדשו שם שמים ועמדו בקדושתם ופרי בטן לא ירחמו, על בנים לא תחוס עינם, ולא נעו ולא זעו מדתם ואמונתם... וירוצו עזים כנמרים וגבורים כאריות... לעשות רצון אביהם שבשמים, שמים לרום וארץ לעומק וחוזק לבם בדתנו הקדושה אין חקר"[87]).

בין הילדים אשר נסחבו בעל כרחם אל אגן הטבילה, נמנה גם לוי ן׳ ר׳ יעקב חביב אשר היה בעת ההיא בן עשתי עשרה שנה, ולמרות היותו רך בשנים היו לו ידיעות רחבות ורמות בתורת ישראל, אשר נתנו בידו הכח והעז להשאר נאמן לעמו ולדתו גם בהיותו תחת מסוה דת הנוצרים, בצבעים חיים יתאר לפנינו ן׳ חביב המצב הרע והנורא ההוא, אשר היה מוכרח להיות למצער למראית עין בתור נוצרי, וכה דבריו: „שאף אם שנו שמי בעונותי, אני לא שניתי, ובוחן לב וחוקר כליות יודע כי תמיד אותו יראתי ואם לא זכותי לקדש שמו, לבי יחיל בקרבי מפני זעמו, הגם שלא הייתי עדין בר עונשין בבית דינו... אבכה יומי ולילי אוי לי אללי, ואודה עלי פשעי ואומר, ידעתי ה׳ רשעי ופשעי וזדוני כי רבו למעלה ראש, משורש פורה רוש, ואשמותי גדלו עד לשמים, אבל בטחתי ברוב חסדיך ונשענתי על רוב רחמיך, וכשם שזכיתני לצאת מן ההפכה... כך תזכני להיות בעל תשובה שלמה... על לא חמס בכפי, ואתה אדון הסליחות אלהי הרוחות, ראה בדמעות אשר זלגו עיני עתה באנחות, ויהיו בבית גנזך מונחות לעת צאת נפשי ואולי אזכה בהן לשוב למנוחות"[88]) שמו הנוצרי נעלם מאתנו כי לא העלה אותו בזכרונותיו.

בפרק ההיא לא בלה עתותיו לריק ויקנה לו ידיעות חדשות מיפיפותו של יפת בחכמת ההנדסה והאצטגנות, אשר עסק בהן אחרי כן כל ימי חייו, בעמל רב וביגיעת

85) שארית יהודה, ס״ח ע״א.

86) שו״ת ר׳ לוי ן׳ חביב, סי׳ ק״ל, שם, ס׳ קל״ג.

87) דבי אליהו, כ״י לר׳ אליהו קפשלי פרק צ״א.

88) שו״ת ר׳ לוי ן׳ חביב, קונטרס הסמיכה.

וביניעת כשר עלה בידי אביו ר' יעקב ן' חביב לצאת מן הארץ ההיא, ולהניס גם את בנו לוי ביחד עם משפחות אחרות ובניהם המומרים בעל כרחם עמהם, „שנמצאו באותה הצרה, ושמו עצמם בסכנות רבות וברחו ולא ראו בטובה, עד שזכו להיות בעלי תשובה, ורבים מהם נפטרו לחיי העולם הבא"[89] עוד טרם נשלמה השנה ההיא אשר נאנסו, ויתישבו בשלוניק עיר המקלט לכל מרי נפש, שם הסיר ן' חביב מסוה הבהש מעל פניו, ויהי מבעלי תשובה היותר אדוקים, מבתמידי ישיבת בית המדרש „ושונה שם כל היום הלכה, עד אשר נחשב לאחד הרבנים היותר מפורסמים בעירו ושמו הלך למרחקים, יהי כי ישיבתו בין הספרדים והפורטוגזים האכזרים הסבה לו והשפיעה על רוחו מדת האי סבלנות הפרטי לעמים האלה, יהי כי הצרות והמים אשר עברו על ראשו, עשו אותו לבעל מרה שחורה, ר' לוי ן' חביב למרות שהיה נכנע ונשפל בעיניו לכפר על הימים אשר נאנס לחיות בתור אינו יהודי, היה לו ריב ומדון עם כל בני הורו, וישפוך על כל מתנגדי סברתו כלי זעמו וחרפה ובוז.

עודנו בימי שחר ימי חייו, החל להורות הוראה ולהשיב לשואליו בדבר הלכה, בימים ההם קרה מקרה בעיר אנדרינופלא, הסופר ר' יוסף הכהן אשר לא היה לפי הנראה ממבחר האומנים כתב ספר תורה לעשיר אחד אשר גם בן שמו ר' יוסף, אמנם לא השגיח ודקדק כראוי בכתיבה, עד אשר נמצאו אותיות המ"ם מלאות דיו וסתומות ואותיות אחרות דבוקות, ועל זה שאול שאל ר' שם טוב קאלאהוראנו את פי ן' חביב מה יהיה משפט הספר הזה, והוא השיב אמריו ויכשיר אתו בתנאי שיגררו מקום הדיו, ויכתבו אותיות אחרות במקום הנגררות, גם אביו ר' יעקב חביב הסכים לדבריו, והוסיף להודיע שבהיותו בספרד, קרה מקרה כזה בעיר סאמורה, והסכימו בעלי ההוראה לגרור קצת האות במקום טפת הדיו ולהקנת אחרי כן, אמנם הדברים האלה לא נראו בעיני ר' אברהם צרפתי אשר ישב בעת ההיא באנדרינופלא, והוא השיב בנחת ובשלוה כי דעתו אינה נוחה מתשובת ן' חביב ויראה בראיות הפך סברתו, התשובה הזאת היתה די והותר להלהיב לב ר' לוי אשר התנפל על מתנגדו בחימה ובחרון אף ולעג „בחיי ראשי, הצוקה הזאת שנכנסת בה היא סוכה פסולה ולקיקיון דיונה דמיא" „ועם כל זה גבה לבך לקרוא טעות הבנת הלשון שלא כפי טעותך, אשיבך מלין ועל פניך אוכיחך, כי בך הוא הטעות והטעית עצמתך" ובכל זאת שלשת גאוני הדור בעת ההיא בשלוניק ר' יהודה בנבנשת, ר' אליעזר השמעוני ור' משה אלבילדא הסכימו לדעתו[90].

ר' לוי נמנה בין חשובי הרבנים בשלוניק, ושמו יצא בכל ערי תוגרמה אשר ידעו והוקירו אותו, כאשר יעיד בעצמו בדבריו אלה... ובפרט אם יהיו (החכמים) מתוגרמה בודאי יזכו אותי בכל מאמצי כחם אם יסודרו הדברים לפניהם כאשר הם, כל שכן... הרב אליה מזרחי... שהיה מוכה אותי בדרכי תמיד,

---

89) שם, שם.

90) שם, אגרת ר' אברהם (צרפתי) „ובראותי באמת והכרתי... ענותנותו של הבחור (ר' לוי ן' חביב) וחסידותו אצל חכמתו׳ המשא ומתן עם ר' אברהם צרפתי נמשך יתר מראי ויכיל דפוס רבים (שו"ת ר' לוי ן' חביב סי' א-ג).

שבמעט היה חותם על דברי בלי שיראה אותם"[91]) ובהיותו רק בשניכ באה שאלה לפני הרבנים בשלוניק על ענין השמיטה אשר לנהוג בארץ ישראל, אך ן' חביב לא רצה להטריח את עצמי בענין אשר נחלקו עליו גאוני עולם ולהכריע ביניהם[92]), „ויהי כהיום... העיר ה' את רוח קצת יהודי סגולה... לשים לדרך פעמיהם ציון ישאלו דרך הנה פניהם וכללם החכם המעולה הר' יוסף אבוהרהם" תומכו שעומד על ימינו ויעוררהו לדרוש ולחקר אחרי שנת השמיטה האמיתית, אף הוא אזר כח לחקור בדיוק עצום על הענין הזה ולהכריע בין דעות הקדמונים איזו היא היותר נבונה, בתשובתו זאת ן' חביב הפליא לעשות, ובה הראה ידיעותיו הרמות בספרות ישראל וחכמת הטבע עד אשר אין להאמין כי חקירה כזאת יצאה מעט סופר רך בשנים כמוהו, כי בעת ההיא היה על הרוב בן ארבע ועשרים שנה.

המאמר הראשון והזה האמיץ את לבו לקרוב אל מלאכה יותר כבדה, ביאור הדברים הסתומים בספרי החכם ר' משה ן' מיימון על מהלך הכבבים, ואליהם הקדיש מאמר נכבד ויקר „ישוב על שתי קושיות על פרק שני מהלכות קידוש החדש להרמב"ם" אשר הובא בספר הש"ות בשם „ביאור הלכות החדש להרמב"ם" ונספח לספר יד החזקה, ובו הראה בקיאותו הרבה בחכמת החשבון ומהלך הכבבים והמזלות, עד אשר אזר כח לבקר דברי ספרים קדמונים ובקיאים בענין הזה, להקל על הקורא והמעיין ן' חביב הטריח את עצמו לבאר הדברים בתכלית הפשטיות השוה לכל נפש, גם סדר ארבע עשרה לוחות ואופן שמושיהם וציורים המראים מהלך הירח בכל השנה, וכן באר סבות ארבע תקופות השנה וזמנן, המאמר הזה נכתב בשנת רפ"ג בהיותו בשלוניק כאשר יזכיר בראשו, אמנם הוגה אז נשלם בשנת רפ"ה בהיותו בארץ ישראל כנרשם בסופו.

החכמות החיצוניות אשר עסק בהן ר ן' חביב ואליהן הקדיש חלק אחד מעתותיו, לא למד אותן אצל איזה חכם או מורה כי לפי דבריו: „בחכמה הזאת לא זכיתי ללמוד דבר מכלמד כי אם מעצמי בספרים, וגם זה לא ברוב פנאי, כי אם בזמן שהייתי לוקח לעצמי ופורק מעל ראשי עול משא טורח עבודת עם הקדש מעט מזעיר" וכמו אביו ר' יעקב ן' חביב, גם הוא היה אורח תמידי בבית עקד הספרים יקרי ערך למשפחת בנבנשת[93]) ובהם השתעשע והרוה את צמאונו לכל חכמה ומדע נראה כי החכם הזה לא היה ממעריצי הקבלה וסעיפיה אשר התלו בעת ההיא להדור בלבות רוב רבני תוגרמה, וכששאלו אותו על ענין הגלגול השיב כמתנצל מגלה טפח ומכסה טפחים: „דע כי בעונותי לא זכיתי לחכמה הזאת, יען כי לא ניתן לאדם רשות להבין בה מעצמו ולחקר עליה, אלא כשמה כן היא שצריך שיקבל אותה מרב שקבל גם הוא, ובזמן הזה בארצותינו לא היו נמצאים אנשים כל כך שלמים בה, האמנם בדבר הזה הפרטי כבר ראיתי ובינותי בספרים, ומצאתי כי חכמינו ז"ל אותם שהיו אחרי חתימת התלמוד ימים רבים נחלקו כתות, (צ"ל לשתי) הכת האחת, כת החוקרים בעיקרי האמונות, כפי שכלם לבד ומתעסקים בחכמת החצונות, ובלבם של אלה קשה להאמין האמונה הזאת, יען כי כפי השכל יש

91) שם, סוף קונטרס הסמיכה.

92) שם, אחרי תשובה ס' קמ"ב, בלי סימן.

93) שם, שם, — שם, ס' נ"ג.

יש עליה קושיות שלא השיג שכלם לישבם, אמנם יש כת אחרת גדולה מאד מחכמי ישראל המאמינים וכלם כתבו עליה כי היא אמונה אמיתית, ... האמנם לדרש בה ברבים נראה ודאי שהוא דבר בלתי הגון מאד כי לא טובים אנו מאבותינו ורבותינו ע"ה אותם שכתבוה בספריהם, ולעולם לא דברו בה כי אם על דרך רמז והידה, וכתבו עליה שהוא סוד גדול"[94]).

בשנת רע"ז בהיותו בן תשע ועשרים שנה מת על פניו אביו ר' י ע ק ב אשר עשה רושם גדול ומר עליו, ויתאבל עליו ימים רבים „כי בעונותי ניצל עדיי מעל ראשי, אבי אבי רכב ישראל... גם אח"כ להיותי כלוא בבית... כי לסבת אנחתי כי גברה ועלי לבי דוי, גם עתה לא יתנני השב רוחי כי זחלתי ואירא לשעות באמרי דעת"[95]) בעת ההיא אסף החמר אשר עזב אביו לחבורו הנקרא „עין יעקב" חלק שני, ובעמל רב עלה בידו לחבורו „בית יעקב — כן היה דבריו — שמעו נא דברי... שערי דמעה רשומה על פני... יום אשר נותרתי בלי עטרת ראשי וצניף תפארתי, יום עברה וקפדה, כי יעקב בחר לו יה והפדה לא נפדה... „ובכל יום היה מחדש ויכתוב את הרשום בשני הסדרים הראשונים שכבר נדפסו, אמנם בסדרים הנשארים אין כל חדש, לכן השתדל בהגהה כפי כחו וכפי טבע המלאכה מלאכת הדפוס, גם השתדל להעתיק כל מה שנמצא מפירושי בעלי החדושין ז"ל בעיר הזאת, איש איש על מקומו אם לא היתה שכיחה לפני תורתו, כי גם בזה לא מצאתי הספר שלם"[96]).

כנראה, בפרק ההוא רבו צרותיו עד שנאלץ להתישב ב פ ל י ו נ ה איזה זמן"[96a]), ואחרי כן שב שלוניקה, ועמד בראש הישיבה הקשטיליאנית, ושם הרביץ תורה ויעמיד תלמידים רבים אשר היו למורי הוראות בישראל, ובתשובתו, לזקן אחד ממיודעיו הוא יתלונן „על מעוט הפנאי" שהיה לו „עם רוב טורח עניני הצבור ולמוד החברים יצ"ו"[97]), ובכל הכבוד אשר נהל בעיר הגדולה לאלהים לא גבה לבו ולא רמו עיניו, ונהפוך הוא כי היה בעיניו נבזה ושפל ובכל עת ובכל רגע היו עומדים כמו שטן לפניו הימים הראשונים מימי חייו, אשר נחטף מבין זרועות אביו נסחב אל אגן הטבילה והכרח להיות תחת מסוה נוצרי, כל הלימודים, כל טרחי צבור אשר העמיס על שכמו, לא היו בידם להרגיע רוחו הסוער כים, עד אשר גמר בינו לבין עצמו כי אין כפרה לאשמתו כי אם ביסורין, על כן עזב העיר הגדולה הישראלית וירחיק נדוד ומגמת פניו ארצה ישראל, כאשר כתב בעצמו: „אדרבא שמחתי בכך כמקבל יסורין בעיר הקדושה כי כל עוד שיהזיקוני יותר לנבזה וקטן אז טוב לי... ועל מנת כן יצאתי מתוך אהלי אהל התורה, גם עשר גם כבוד היה לי בכל אחד מבני גילי בעיר המהוללה של סופרים וספרים גדולה לאלהים שאלוניקי יע"א במפורסם"[98]).

בשנת רפ"א יצא מעיר שלוניק הדך היבשה ויבא לעיר הבירה קושטנדינא[99]) ואחרי

94) שיות ר' לוי ן' חביב ס' ז'. 95) שם, ס' ד'.

96) עין יעקב חלק שני הקדמה, הדפוס הראשון היה בקושטנדינא בשנת רע"ו (צימן הראיביין).

96a) תמת ישר ס ס' ע"ב.

97) שיות ר' לוי ן' חביב ס' ו'. 98) שם, ס' ס"א.

99) „... אומר בבואי לארצות האלו, ועברתי דרך קושטנדינא" שיות ר' לוי ן' חביב ס' ע"ב.

ואחרי נוחו איזה ימים מטורח הדרך, עבר מיצר הבוספורוס וילך למסעיו דרך האנאטוליא ואסיא הצעירה עד הגיעו לארם צובא[100], בעיר הזאת ישב לפי הנראה ירחים אחדים, משם הלך לדמשק[101] ובה ישב זמן מועט ואחרי כן נסע הלאה דרך צפת ויגיע ירושלימה (רק״ב)[101a] המסע הכבד הזה בדרכות עקלקלות המלאות על כל מצעד כף רגל סכנות וטורח גדול, נארך עד שנה תמימה. ואחרי עמדו שם איזה חדשים נסע לדמשק עוד הפעם[101b] ואחר איזה זמן שב ירושלימה.

בשלוניק היו בעת ההוא רבנים רבים גדולי השם וביניהם הצעין ר׳ דוד ן׳ שושן, אשר היה בקי בספרות העברית כמו כן בחכמות החצוניות והפלוסופיא, ויעמיק ללמוד שפת המדינה וספר האלקוראן, עד אשר היו באים אליו חכמי המחמדנים ושופטיהם ללמוד ממנו בספרי דתם, גם הון ועשר היה בביתו אמנם נראה כי על ידי שקידתו הרבה בלמודים אבד אור עיניו, אחרי כן הלך לקושטא׳ לשכון שם, ושמו הטוב הלך לפניו ואף פה השיג כבוד גדול בעיני היהודים כמו כן בעיני גדולי התוגרמים והכמיהם אשר היו מוקירים אותו מפני חכמתו הרבה[102].

חכמים ותונים אחרים היו בפרק ההיא כלם יוצאי ספרד, ר׳ יום טוב ן׳ מוסא, ר׳ אברהם עימאה, ר׳ יוסף ן׳ יעקב תמך, ר׳ יצחק ן׳ פרח, ר׳ יצחק הסן, ר׳ שמואל עלי אשר הלך בזקנתו ארצה ישראל, ר׳ גדליה ווליסיד, ר׳ שלמה סאגיש, ר׳ יונה אורהדבואינה, ר׳ יוסף ליאון, ר׳ יהודה צרפתי בק״ק אראגון, ר׳ שלמה קאבאליירו ראש העדה הפורטוגזית[103], ר׳ ברוך עוזיאל הישיש[104] אשר האריך ימים עד קרוב לשנת שט״ב, ור׳ חיים בן ר׳ יעקב עובדיה ראש העדה הקטלנית, אשר הרביץ תורה וכתב פסקים רבים המפוזרים בכל ספרי הפוסקים[105] ועוד חבר איזה ספרים:

„באר מים חיים" על הנהגת האדם, כולל ארבע חלקים הנרמזים בשיר קטן בהקדמת הספר, החלק הראשון על עניני הסעודה, פירוש ברכת המזון וסדר דרכי התשובה, החלק השני על ענין שנים מקרא ואחד תרגום דרכי מוסר להנהגת האדם, ואיזה דינים, החלק השלישי, פירוש על קריאת שמע על המטה וכל המזמורים והתפלות, החלק הרביעי, כולל כוונות התפלות על פי הזהר והקבלה, שני החלקים הראשונים נדפסו בשלוניק בשם „עץ חיים" ו„מקור חיים" בשנת הש״ו (סימן רנ״נו), החלק השלישי והרביעי הנודעים בשם „דרך החיים" ו„אורח חיים" נשארו בכתב יד ונמצאים בעת בהבבליותקה הלאומית הבאוארית אשר בעיר מניך (מונכן), בהקדמתו לחלק הראשון יזכיר ספר הפסקים וספר הדינים על ס׳ זרעים ושלש עשרה מסכתות, ובהקדמתו לחלק השני יזכיר ספרו „דרך עץ חיים" בקבלה, על קשר שלשה העולמות, הרב הזה נקרא בשלוניק עם כנוי השם „די בושאל"[106] לפי עדות בן עירו ר׳ דוד קונפורטי.

מגדולי

---

100) „. . . בהיותי הולך לדרכי דרך הקדש ההגוררתי פה הלב יע״א (שם, כ׳ מ״ח).

101) „זה כתבתי בהיותי בדמשק, כי שם כשאלתי על זה הלשון, אח״כ באתי פה צפת תוב״ב" (שם ס׳ כ״א).

101a) שם ס׳ קכ״ד ומהיום קרוב לה׳ שנים שבאתי לעיר הקדושה הזאה הפעם הראשונה.

101b) שגיון שהיה בדעתי להתגורר בדמשק (בשנת רפ״ב, שם ס׳ כ״ה).

102) קורא הדורות דף ל״ט.

103) ש״ות ר׳ אליה מזרחי, ס׳ ג׳.

104) ש״ות ר׳ שמואל די מדינה, חלק אהע״ז ס׳ ס״ג.

105) ראה שם, שם, סי׳ כ׳ קכ״ד, ואורח חיים ס׳ ס״א, ס״ד, ס״ט.

106) ושמעתי אומרים כי לזה הרב היו מיחסים אותו בשלוניקי הר׳ חיים די בושאל (קורא הדורות דף ל״ט).

סנדולי חבריו, היו ר' שמואיל אלבוכר, ר' אברהם לבית הזן, ר' שמואל ן' ר' יוסף עוזיאל אשר היה אחד הרופאים היותר מוכהקים[107]), ובכל זאת לא מנע את עצמו מהשתתף בדבר הלכה והוראה, והאריך ימים עד אחרי שנת רמ"ז, על פטירתו נשא קינה והי בן דורו ר' שמואל די סדינה בדבריו אלה: „גם היום מרי שיחי, ידי כבדה על אנחתי וכתפי משכמה נופלת, על איש חיל רב פעלים עטרת תפארת למשפחת העזיאלי, אשר אמרנו בצלו נחיה"[108]) ר' יעקב סבע, ר' יעקב צרפתי, ר' שם טוב אלחנטי אשר האריך ימים, והיה אחד מארבעה הרבנים הקשטיליאנים אשר יגעו להשיב השלום בק"ק נדול גרוש ספרד בעת הבלבול הגדול, ומעריכי ההסכמה לבלתי יוסיפו להפריע השלום עוד[109]), ר' משה ן' יעש אחיו או קרובו של הרב הגדול ר' אברהם ן' יעש, ר' שמואל אלמושנינו אשר היו לו דין ודברים עם ר' בנימן מתתיא מגליל המוריאה, ר' אברהם סדאלזו ראש עדת איבוריה, אשר האריך ימים עד שנת של"ג, ודבריו היו נשמעים בכל העדות בשלוניק, באופן שקבלו אותו לבא כח כל הרבנים לחדש התקנה על ענין הנפיחה[110]), ר' אברהם טיטצאק (נפטר י"ב תשרי ש"ב) והוא היה בנו של ר' שלמה טיטצאק[110a]), ר' יחיאל ב"ר משה, ר' יהודה נתן, ר' פרחיא הכהן אשר היו לו גם ידיעות רמות בפלוסופיא ותכמת הרפואה, והיה מיחס את עצמו לצאצאי יוסף בן גוריון הכהן „ממשפחת הכהנים הגוריונים ראשונים לכל דבר שבקדושה"[111]) וימת בתשרי שנת ש"ה ועליו נשא קינים והגה המטיף ר' משה אלמושנינו ביום ש"ק בקהלת איטליא[112]).

עוד

107) שו"ת רשדים, אה"ע ס' קמ"ה. 108) שם, שם, ס' ר'. 109) שם, אורח חיים, ס' פ"ג.

110) שאלת, על ענין מכה בדופן וסירכה בריאה וכו', אעתיק כאן מה שכתבנו במצות החכמים שצוו לנו, ר"ל להחכם השלם כמהר"ר אברהם סידאלזו ז"ל, ועמו לי אני לסדר המנהג הראוי בענין הבדיקה, כפי מה שכתב הגאון כמוהר"ר יעקב ן' חביב זצ"ל, והחסיד כמהר"ר יהודה בנבנשת, והרב כמוהר"ר ר' יוסף פאסי זכר כלם לברכה, וזה מה שכתבנו: סירכא היוצאה מן האומה או מן האונה, ונסרכה אל הצלעות מקום יחב או לטרפס, או ללב, או לגרגרת, או להזה, או לשומן, או לשומן הזה, כל אלו, אם יש מכה בריאה או צמחים במקום שהסירכא יוצאת משם, טרפה, אפילו תעלה בנפיחה, ואפילו תהיה המכה במקום אחר, ואם יש מכה באחד מן המקומות הנז' ולא בריאה, והריאה נסרכת אל מקום המכה, אז היא כשרה, ואפילו נפיחה לא בעי, ואם לא נמצא מכה, לא בריאה ולא באחד מן המקומות הנז' אז צריכה בדיקה, עד כאן מה שכתבנו בהסכמת החכמים אשר בזמן ההוא, (שו"ת רשד"ם, יו"ד ס' ל"ז) ועוד ראה דברי שלמה דף קצ"ט.

110a) ר' מיכאל מולכו „בבית העלמין של יהודי שלוניק" (סדר ב' ס' א').

111) שארית יוסף, סוף הספר תירושי ר' שמואל בר' פרחיא הכהן על חכמת העיבור.

112) שנת מותו לא נרשם בקבוצת דרשות ר' משה אלמושנינו, אך היותר מאוחרה היא משנת ש"ך, על כן היתה הדרשה קודם השנה הזאת, בין יתר דבריו יאמר שלא השיג למלאת שבעים שנה (מאמץ כח דף קע"ז), אם כן היה בצמצום קרוב לשבעים, יוצא לנו כזה שנולד הרבה קודם שנת הגרוש מספרד, מצד אחר יודעים אנחנו שבשנת רצ"ג כבר נמנה בין גדולי החכמים בשלוניק, ובעת ההיא חתם ביחד עם יתר גדולי העיר הסכמה אחת (קורא הדורות דף ל"ה) — ר' משה אלמושנינו הפליג לשבח אותו „ראותי והכרתי בהדרת חכמתו כל ימי היותו בחיים חיותו, ואף כי אחרי מותו בהעלותי על לבבי פרטי מעשי שלמותו, והם באמת השלמיות הנרמזות במאמר אשר התחלתי . . . איש צדיק תמים היה בדורותיו, את האלהים התהלך וכו' (מאמץ כח דף ר"ב). אחרי כתבי הדברים האלה נגלתה מצבתו ע"י ר' מיכאל מולכו בביה"ק בשלוניק מחדש תשרי שנת ש"ח, כנראה הוא היה יליד איטליא והיה ראש העדה „איטליא" ויולד ת' בנים: דניאל, משה, שמואל, יוסף, ואברהם

Contribucion a la historia de Salonica (70 שלוניק תרצ"א דף)

„בבית העלמין של יהודי שלוניק" (שלוניק תרצ"ב ס' ה').

עוד היה שם ר' שלמה ב"ר שם טוב עטיה שיצא בילדותו עם אביו בגלות כפרד בשנת רנ"ב מן העיר Atea, הוא נתחנך בישיבת ר' אברהם סמוטיל ואחרי כן עם ר' יוסף פאסי, וכאשר העתיק הרב הזה מושבו לאנדרינופלא למד אצל ר' לוי ן' חביב, כאשר גדל ויהי לאיש שלח גם במסחר ידו, ויצליח בעסקיו אך פתאום החצלחה והאשר פנו אליו ערף ויאבד כל הונו בענין רע, אז זכר ימי עלומיו וחבריו והשעות שהקדיש לתורה ולחכמת, הזכרון הנעים הזה האמיץ את רוחו בימיו האחרונים, ואז עסק רק בלימודים ואת כל ידיעותיו אסף ויעלה על ספר בפירושיו על תהלים שהדפיס בהיותו בויניציא בשנת ש"ט, בהקדמתו ר' שלמה העלה זכרון כל החכמים אשר הכיר במסעיו לרגלי מסחרו, בקושטנדינא, שלוניק, אנדרינופלא, ברוסה, וגלילות איטליא, ובזה הביא תועלת גדולה להיסתוריא, והתולדה חייבת לו תודה שהציל חלק חשוב משמות החכמים מן הכליון, וביניהם רבנים רבים שלא נודעו לנו שמותיהם ממקורות אחרים. בסוף ימיו ר' שלמה התישב בירושלים, בעוד שאחיו ר' שמואל התישב בצפת, ובנו ר' שם טוב עטיה נמנה בין הרבנים בצפת (אבקת רוכל ס' כ"ח). עוד היו שם הרופאים יוסף תמרי (דברי ריבות, ס' קנ"א) ור' אברהם שלם (שם, רפ"ח).

אחרי שלוניק העיר אשר אספת בתוכה רוב היהודים היתה אנדרינופלא, זקני החכמים אשר הרביצו בה תורה היו ר' יצחק אמאריליו ור' יעקב פיירו, הראשון נקטף בכבחר שנותיו מבין החיים וישאר ר' יעקב לבדו לראש מורי ההוראה[113]) בעת ההיא קרה מקרה שקבוץ עשרה אנשים התחברו להיות לקהל אחד וישבעו לדעת כלם, אבל „אחרי כן נתפרדה התבילה, וכל יחידי מהם הלך לקבל התרה שלא מדעת האחרים אשר על דעתם נשבעים" ראש הרבנים במדינה ר' אליה מזרחי לא שבע רצון מזה, ויעיר אזן רבני אנדרינופלא שלא עשו כהוגן להתיר בזה הדרך „ומה גם עתה בדורנו זה כי שבועות וחרמות קלים בעיני קצת המון העם".

מן הדור החדש נודעים לנו, ר' יום טוב הכהן אשר הריץ דבריו אל רבינו תם ן' יחיא, והוא היה ראש הקהל קאטאלן, ר' שלמה ן' חיים, ר' אברהם צרפתי שבא משלוניק, ור' יוסף קארו שבא משלוניק כבורח מפני המגפה אחרי שמתו ילדיו יצחק ויהודה ובתו היחידה בואינה, זה אחר זה תוך ימים מועטים, בעיר הזאת היתה אסיפת חכמים בתמידות בבית ר' שמואל סבע (אבקת רוכל, ס' י"ב), לאסונו נפטרה אשתו בת ר' חיים אלבלג, וישא את בתו של ר' יצחק סבע אך לא ארכו לו פה הימים, כי לרגלי שערוריה שהיתה בעיר בשנת רפ"נ, נתפרדה החבילה ורוב הרבנים נפוצו לכל רוח, ור' יוסף קארו התישב בניקופול על שפת הדאנוב.

בין שלש עשרה הקהלות אשר היו באנדרינופלא, היתה אחת מהיותר חשובות לעדת הקאטאלאנים אשר היו נפרדים בשפתם ובמנהגיהם מיתר בני הגולה הספרדים, בעת ההיא היה שם חכם אחד אשר בקסם שפתיו היה ביכלתו להמשיך אליו לבות בני עירו, הוא ר' יום טוב הכהן אשר בקש מקצת אנשי ק"ק קאטלאן להתאסף בביתו בכל השבתות קודם המנחה ללמוד עמו איזו שיעורים, וכראות

113) שו"ת ראים ס' נ"ו.

וכראות הקהל כי מספר הכרי ר׳ יום טוב רבו מיום אל יום, ומצד אחר חברי חכם הקהל אשר היו מתאספים בבית הכנסת גם כן לשמוע דבריו מתמעטים כפעם בפעם, גם נשמע בין העם כי ר׳ יום טוב בקש להביא בני חברתו איל בית הכנסת ללמוד שם בפני קהל ועדה, ויחשדו בו כי עוד מעט וירצה להשתרר עליהם ולהסיר החכם הזקן ממשמרתו, על כן נועצו ראשי הקהל והחכמים להוציא בלעו מפיו וליסרהו קשה. אמנם ר׳ יום טוב אשר לא כן היתה מחשבתו, מרצונו הטוב, ובדי למנוע אסיפת כל ראשי הקהלות וחכמיהם במעמד, עמד לפני ההיכל ועל דעת רבים המשביעים אותו קבל עליו כל אלות התורה והרם, שלא ילמוד בבית הכנסת, ושלא יטול שום שררת חכם הקהל, כל הימים אשר החכם ההוא יהיה בחיים ואף שנה אחת אחרי פטירתו, והנה החכם הזה נפטר לעולמו תוך ימים מועטים, ויהי כעבור חדש ימים ויבקש ר׳ יום טוב מדייני הקהל להרשות לו לבא ללמוד בבית הכנסת בשבת, אך הממונים אטמו את אזנם משמוע למרות שנכנסו איזה חשובי הקהל למפשרים ביניהם.

וכראותו זאת בא עם בני חברתו אל בית הכנסת, וילמוד שם על כרחם של ראשי הקהל, באותו היום נאספו כל חכמי העיר ובמעמד כלם קראו לר׳ יום טוב להצטדק לפניהם, והוא השיב להם שהאמת שקבל עליו כל החומרות, אמנם בשעת קבלת החרם והשבועה הנז׳ התנה תנאי שאינו תנאי, שטען כנגדו כתנאי בני גד ובני ראובן, שאם יתקיים התנאי ההוא לא יחולו החרם והשבועה, ובהיותו כי התנאי ההוא לא נתקיים, נמצא שהוא פטור מהחרם, והזמין לעד את ר׳ אהרן מטראני אשר הגיד בתוך המעמד כי צדקו דבריו, אמנם חכם אחד ממתנגדיו קם על רגליו ובהסכמת פרנסי כל הקהלות גזר מכח חכמי כל הקהלות על ר׳ יום טוב הכהן בגזרת חרם ונידוי שלא ילמוד בבית הכנסת של קטלאנים, ושלא יטול שום מינוי ושררת חכם הקהל, אז קם ר׳ יום טוב על רגליו, ואמר איני מסכים בזה, חכם אני על כרחכם, ור׳ אהרן מטראני סמך את ידיו, עליו ואמר שאין בחרם חכמי הקהלות ממש, וכאשר הוגד לחכמי העיר הסרד הזה, שלחו לאמר לר׳ יום טוב על ידי שליח בית דינם שיזהר בחרם והנדוי שגזרו עליו, ואם אין שלא יחושו לכבוד תורתו, והוא השיב אליהם דבר ביחד עם ר׳ אהרן מטראני שהדבר ככר נעשה ואין בדבריהם ממש, לעומת אלה ר׳ יוסף קארו אשר היה במעמד ההוא בעצמו, הראה בראיות עצומות כי ר׳ אהרן מטראני שגה בהוראתו, וכי ר׳ יום טוב כהן לא יוכל לקבל עליו משרת חכם בק״ק קטלאן, הן מחמת החרם והנדוי שהטילו עליו כל חכמי העיר במעמד, הן מחמת האיסור שקיבל על עצמו קודם לכן[114]), אך החכם הזה לא שם לבו לדברי חבריו, ובני עדתו הפריצים שמוהו עליהם לראש ולקצין בבת הזרוע.

המקרה הרע הזה הביא שערוריה רבה בין העדות הרבות באנדרינופלא, עד שחכמים רבים הוכרחו לצאת מן העיר, וביניהם ר׳ אהרן מטראני שהתישב בראשונה בקושטנדינא עד אחרי שנת רצ״ב[115]) ואחרי כן נסע ארצה ישראל,

---

114) אבקת רוכל ס׳ קס״ט.

115) בשנת רצ״ב היה עודנו בקושטנדינא ושם חתם עם יתר הרבנים בהסכמת ספר ברכת אברהם לר׳ אברהם צרפתי, והוא הנקרא הפולייסי (בפירוש שיר השירים לר׳ שלמה עטייא, הקדמה על שם מדינת פוליא, שיצא משם).

ור׳ יוסף קארו שהלך לעיר ניקופול, בין חכריהם שהרביצו תורה נמנה ר׳ שמואל בן ר׳ יצחק סבע שהיה במרוצת כתבים עם ר׳ תם ן׳ יחיא (ש״ות תמת ישרים ס׳ קל״ב) והתישב אחרי כן בקושטנדינא (נחלה ליהושע, ס׳ י״א ועוד); נפלא הדבר שבפרק הזה המון העם באנדרינופלא היה שקוע בבערות, והמשחק בקוביא נתפשט שם הכל כמו שהיה בחמשים שנה לפני כן, בעת שקראי מליץ כתב שיר יפה ונהדר בהתולים נגד המשחקים (ראה חלק א׳, עמ׳ נ׳ שירו של ר׳ כלב אפונדופולו) וכראות ראשי הערה ההפסד הגדול המניע מן התענוג הזה, עשו הנסיון לבטלו במקצתו, לזמן שלש שנים מחדש שבט השט״ו, ועשו הסכמת שלא „היה רשאי שום איש אשר בשם ישראל יכנה בין קטן בין גדול, בין איש בין אשה לשחוק כשום מיני שחוק הנמצא בעולם, לא בשחוק קוביא, לא באגרות (כרטיסים, carte), לא בעצמות (אבני גורל), בין במעות בין בלא מעות, ואפילו על דרך טיול, זולת... חולו של פסח וחולו של סכות, ושני ימי הפורים, ושני ימים מכל באיראן ובאיראן (צ״ל באיראם של ראמאזאן, ושל הקרבן שהם החגים רשמיים) מהתוגרמים״ (נחלה ליהושע ס׳ י״ז) יהודי אנדרינופלא התישבו בעיר הקרובה אשפסולא לרגלי מסחרם, אך טרם עלה בידיהם ליסד שם קהלה, וכן היו הולכים בכפר דוקיאן־קיואי למכור סחורותיהם (שם, ס׳ י״ח), בין הרבנים שהרביצו שם תורה נודעים ר׳ דניאל ליג׳י, יהושע מים, חיים עובדיה ושמואל הלוי (שם, שם), עוד היה שם ר׳ ישראל בן ר׳ מאיר די קוריאל תלמיד ר׳ יוסף פאסי[116]) אשר התישב אחרי כן בצפת, ר׳ משה ברוך אשר העתיק מושבו לדמשק[117]), ובסוף ימיו לצפת[118]), ר׳ משה מאיר, ר׳ הגין בן היין, ור׳ אברהם הלוי.

ובצפון אנדרינופלא הערים אשר אספו בתוכן יהודים רבים בעת ההיא היו פיליפופול, סופיא, פליבנה, וניקופול ועל מעבר הערים האלה פרץ המסחר הרב אשר היה בידי היהודים בהיות הדרך הזה הקשר בין הים התכון ונהר הדאנוב[118a]).

בסופיא היו בפרק ההוא ארבעה עדות נפרדות, הרומניוטים או יונים אשר היו תושבי העיר מקדם, הספרדים אשר באו על הרוב משאלוניק, האשכנזים, וההונגרים אשר הביא השלטן שוליסאן אחרי כבשו ההונגריא, ראשי העדה הספרדית היו ר׳ שלמה צרפתי „חכם וירא שמים״[119]) ור׳ אברהם חדידה, ראשי האשכנזים היו ר׳ נפתלי ב״ר יצחק הכהן, ר׳ אברהם ב״ר עקיבא הכהן, ר׳ יוסף ב״ר יחיאל הלוי סגל, ר׳ אהרן בר יוסף סטן הרופא, והמעולה על כלם ר׳ בנימן בן ר׳ מאיר הלוי מיוצאי גורינברג, אשר שרת שם בתור רב העדה האשכנזית ויתישב אחרי כן בשלוניק לאושר ולהצלחת העיר הגדולה לאלהים.

כראש

116) ר׳ משה מטראני בתשובתו ע״ד דברי ר׳ ישראל די קוריאל כתב: „גם אני הייתי בימי בחורותי שם, ונתגדלתי במקום שנתגדל הוא, בישיבת מורינו הרב הגדול כמה״ר יוסף פאסי ז״ל, ומעולם לא נהגו כן בכל בתי כנסיות שבאנדרינופלי באותו זמן״ (ש״ות מבי״ט ס׳ קי״ם).

117) אבקת רוכל ס׳ פ״ה.

118) שם, ס׳ קי״ג.

118a) תמת ישרים ס׳ ע״ד.

119) ש״ות רשד״ם אהע״ז ס׳ ט״ו.

בראש העדה ההונגרית היה ר' גרשון אשר הריץ שאלותיו לר' אליה מזרחי, אם יש בכח הקהל לגזור גזרות על העדה או אם צריכה הסכמת מצד טובי העיר או אדם מפורסם, אם חרם רבינו גרשון מאור הגולה הל גם על מי שעמד עשר שנים עם אשתו ולא ילדה לו, ומי שעבר על החרם הזה ונשא אשה אחרת, היה בכח הקהל לכוף אותו לגרשה, כמובן הרב הזה כתור סורה לעדה ההונגרית שאל השאלות האלה הנוגעות בלבד לעדתו, וכתשובתו הרב הכולל מודיע לו: לולא אהכתך ההקוקה בלבי, לא הייתי משיב מפני טרדותי מכמה מינים מהתלמידים והקהלות[119a]) אחרי שנסע ר' בנימן הלוי אשכנזי בלוית אביו ר' מאיר שלוניקה בשנת רצ"ג, נמנה לראש העדה האשכנזית הרב הזקן ר' נפתלי כ"ר יצחק הכהן הנודע יותר בשמו אשכנזי הרש (Hirsch) הוא היה במרוצת מכתבים עם ר' תם ן' יחיא בקושטנדינא.

בפליבנה, בין העדות השונות נראה שגדולי העיר נחשבו האשכנזים, ועל ראשיהם הרבנים ר' משה ורנק בכמוהר"ר זכריהו איש ורנק (Frank), המכונה מהר"ל מנטבל ורנק אשכנזי, ור' טודרוס אשכנזי, אך מספר הספרדים היה יותר רב, ומנהגיהם נקבלו בכל העיר, בהיות כי „בתחילה באו ספרדים ואשכנזים לדור בפליונא והספרדים היו מרובים על האשכנזים, והיה לאשכנזים לנהוג כמנהג הספרדים, בין להקל בין להחמיר... הגם כי אחר כך באו עוד אשכנזים אחרים ונתוספו על הראשונים, לעולם הספרדים מרובים"[120]).

בניקופול היה המרכז למסחר היהודים לא לבד עם העיירות הגדולות התכונות, אך גם מעבר לנהר הדאנוב בנסיכות ואלאכיה ומולדובה מספר היהודים היה רב ובהם נמצאו ספרדים אשכנזים והונגרים הנקראים גם כן בני בודון שבאו בשנת רפ"ו על שם העיר הבירה ההונגרית בודה או בודון, העיר הזאת היתה גם כן מסוגלת לקבל הנודדים היהודים אשר נהרו אל תוגרמה מצד הדאנוב כמו שלוניק מצד הים, בהיות בה המושב הישראלי הראשון מצד הצפון, בין הנודדים אשר באו מארצות רחוקות נודע לנו דון בונאפוס אלקונסטנטיני אחי אם הסופר ר' יוסף הכהן אשר בא מעיר איניון ויתישב בניקופולי[121]), ושם נולד לו בנו ר' עובדיה אלקונסטנטיני אשר הלך אחרי כן לשלוניק.

בעיר הזאת היו גם כן יהודים רבים אשר נדדו מעבר לנהר מארץ ואלאכיא, ואולי עוד מימי השלטן מהמד השני, בעת הרדיפות האיומות על ידי הנסיך ולאד ועל ידיהם הרגילו תושבי העיר במנהגים שונים מיתר העיירות הקרובות, כן נהגו לקרוא שם הנהר דאנוב (על פי שמו הלאטיני Danub או Danubius „דונאלי" לפי כנויו בשפת ואלאכיא Dunare[122]), וכן היו כותבים אותו בכתבות ובגיטין יותר כמאה וחמשים שנה, בעוד אשר יתר יהודי חופי הנהר היו קוראים אותו טונא; על שם פריז בתורכית או בהונגרית Duna. ליהודי הונגריא היו גם כן

119a) שיות ריאם, ס' י"ה.

120) אבקת רוכל, ס' ד"ה.

121) Révue des Etudes Juives לשנת 1888 ע"פ שלשה כ"י לר' יוסף הכהן.

122) גט פשוט, לר' משה ן' חביב, אורטא קיואי (הסמוך לקושטנדינא, תע"ט) ס' קכ"ח.

כן מנהגים מוזרים מיתר תושבי המדינה, הם היו נוהגים שלא לישא וליתן משנכנס אב, עד היום התשיעי לחדש [123]), לא היו אוכלים בהמה אשר לה ריאה סרוכה, במקום חיתוך האונות לבשר שבין הצלעות במקום רביתא דאוני [124]), בעוד אשר הספרדים היו מכשירים אותה, ההונגרים והאשכנזים היו חוששין לסבלנות [125]), בעוד אשר הספרדים לא הקפידו בזה, וכן בתנאי הכתובה, היו להם מנהגים זרים אשר לא שערום יתר התושבים [126]).

ר׳ יוסף קארו שהתישב בניקופול בערך שנת רפ״ג בהיותו קרוב לחמש ושלושים שנות חייו, אשר דברנו כבר אדותו בחלק א׳ (דף קס״ו הערה 76) נולד בטוליטולא בשנת רמ״ח כראשית השנה. נאלץ לעזוב עיר מולדתו ומדינתו בגירוש של שנת רנ״ב, ביחד עם אביו ר׳ אפרים אשר לקח מטה נדודים בידו, וילך אצל אחיו ר׳ יצחק קארו שהיה משכבר הימים בלישבון עיר הבירה בפורטוגל שם החל להתחנך בישיבת ר׳ יעקב בירב שהגיע גם הוא מספרד עם יתר הנרושים ויעמדו שם כשש שנים, כי בשנת רנ״ח גזר גם מלך פורטוגל על היהודים לצאת ממדינתו.

ר׳ יעקב בירב נדד למדינת, פאס, בעוד שמשפחת קארו נדדה לקושטנדינא ובהיותם בדרך מתו כל ילדי ר׳ יצחק קארו. בעת ההיא הנער יוסף קארו היה על הרוב כבן שתים עשרה שנה ר׳ יצחק אהבו כבן ויקחהו עמו וכל משפחת אחיו למקום מושבו החדש קושטנדינא ר׳ יצחק קארו נסע בשנת רע״ז ירושלימה, ויעזוב כל ספריו בידי בן אחיו, ונראה הדבר שאחרי נסעו לארץ ישראל, ר׳ יוסף קארו התישב בשלוניק והוא היה כבר בעל אשה וילדים, שנשא בראשונה את בת חיים אלבאלאג בקושטנדינא, ועמד איזה שנים אסנם לאסונו פרצה שם המגפה בתקפה עזה וימותו כל ילדיו זה אחר זה, ויקברו בבית הקברות ומצבותיהם נגלו לפני שנים מועטות על ידי מר מיכאל ש׳ מולכו (בבית העלמין של יהודי שלוניק חברת ג׳ ס׳ ב׳) וזה נסחם:

בני ציון	היקרים
בני יוסף	קארו יצ״ו
ה״ה יצחק	יהודה
קארו נ״ע	קארו נ״ע

מצבה אחת לשניהם, וזה ראיה שנפטרו באחת, ומעט רחוק מן הקבר הזה:

מצבת היקרה
מרת בואינה נ״ע
בת מהר״ר יוסף
קארו יצ״ו.

אחרי האסון הגדול הזה, ר׳ יוסף קארו שעליו מרה נפשו, נדד עם אשתו לאנדרינופלא שהיה מרכז יהודי חשוב במלוא סובן המלה, שם עמד איזה שנים כתוך

123) בית יוסף, או״ח סי׳ תקנ״א. 124) אבקת רוכל, סי׳ ר״ב.

125) שאין להוש לאלו הסבלנות כלל, אפילו שהגריגוש ואונגארוש ואשכנזים נהגו לחוש, מכל מקום, הספרדים הם בעיר אחרת וכו׳ (ש״ות דברים אחעי״ז סי׳ ט״ו).

126) שם, שם.

בתוך חצר שנקראת על שמו, ובחצר ההיא היתה גם כן ישיבתו (תמת ישרים ס׳ ל״ג) אך גם בעיר הזאת נצפנו לו ימים רעים כי אשתו הראשונה נפטרה לעולמה וישא אשתו השניה את בת ר׳ יצחק סבע ופה עלה בדעתו לכתוב הספר היותר ענק בספרות ישראל „בית יוסף" „כי זה חלקי מכל עמלי והוא בעולם הזה ובעולם הבא" כי לא היו לו ילדים.

בחבורו הזה הוא העמיס על שכמו עבודה רבה וכבדה להכריע בין דעות הפוסקים, לבלתי תהיה תורת ישראל כתורות רבות כי את אשר אסר האחד התיר השני, ואת המותר לזה היה אסור לראשון, ויחל לחבר ספרו היותר גדול בספרות ישראל ואשר הקדיש עליו עשרים שנה בלי הפסק, ושתים עשרה שנה להגהתו, בין הכל ל״ב שנה, וכה דבריו בהקדמתו: „...ויהי כי ארכו לנו הימים, הורקנו מכלי אל כלי, ובפיזור הלכנו וכמה צרות צרורות תכופות וצרות זו לזו באו עלינו עד כי נתקיים בנו בעונותינו: ואבדה חכמת חכמיו ונומר, ואזלת יד התורה ולומדיה, כי לא נעשית התורה כשתי תורות אלא כתורות אין מספר, לסיבת רוב הספרים הנמצאים בביאור משפטיה ודיניה, וגם כן הם עליהם השלום כונתם היתה להאיר מחשבותינו, נמשך לנו מתוך האור הטוב שנהנינו מהם ע״ה, ספק ומבוכה רבה בהיות כל אחד מחבר ספר לעצמו וכופל מה שכבר כתב וחבר מי שקדמו, או כותב הדין בהיפך מה שכתבו חבריו, ולא זכר דבריו... ואם יאמר אדם בכל דין שיצטרך לחקור שרשו ומוצאו בדברי הגמרא והמפרשים והפוסקים כלם, יכבד הדבר עליו מאד, כל שכן שילאה למצוא הפתח לדעת מקום הדין בתלמוד ... על כן אני הדל באלפי יוסף במוהר״ר אפרים במוהר״ר יוסף קארו זלה״ה, קנא קנאתי לה׳ צבאות ונערתי חצני לסקל המסילה, והסכמתי לחבר ספר כולל כל הדינים הנוהגים בביאור שרשיהם ומוצאיהם...

ולא ראיתי לעשות ספר זה חבור בפני עצמו כדי שלא אצטרך לכפול ולכתוב דברי מי שקדמני ... ולכן הסכמתי לסמכו לספר ארבע טורים שכתב הרב רבינו יעקב בן הרא״ש ז״ל ... ולכן הסכמתי בדעתי כי להיות שלושת עמודי ההוראה אשר הבית בית ישראל נשען עליהם בהוראותיהם, הלא המה הרי״ף (ר׳ יצחק אלפאסי) והרמב״ם והרא״ש ז״ל. אמרתי אל לבי שבמקום שרבים מסכימים לדעת אחת נפסוק הלכה כמותם...ומקום שאחד מן השלשה העומדים לא גילה דעתו בדין ההוא, ושני העומדים הנשארים חולקים בדבר, הנה הרמב״ן והרשב״א והר״ן וכו׳ אל מקום אשר יהיה שמה הרוח רוח אלוהי קדישין ללכת נלך, כי אל הדעת אשר יטו רובן כן נפסק הלכה ... נמצא שספר זה מזון לכולא ביה, על כן קראתיו „בית יוסף" כי כשם שמבית יוסף היו נזונין הכל מזון הגוף, כן יהיו נזונין מספר הזה מזון הנפש, ועוד טעם שני כי זה חלקי מכל עמלי והוא בעולם הזה ובעולם הבא" התחלת חבור הספר הגדול הזה היתה בשנת רפ״ב בהיותו בן ל״ד שנה, אמנם לא ארכו לו הימים בעיר הזאת כי רואים אנחנו אותו נוסע לעיר ניקופול אשר על שפת הדאנוב בשנה אחת אחרי כן סיבת נסיעתו הפתאומית נעלמה מאתנו, אמנם הנקל להשוב כי היתה תוצאות השערוריה אשר היתה בעיר אנדרינופלא בעת ההיא.

בשנת רפ״ג כבוא ר׳ יוסף קארו אל העיר הזאת, מצא שם רב אחד ספרדי אשר לא שבע רצון ממנו, וכן היה כי נפלו חלוקי דעות ביניהם, כנראה הוא היה זקן ונכבד בעיני הקהל בהיות כי הרב קארו למרות התנגדותו לדעתו חולק לו כבוד

כבוד כלאיש גדול ממנו, אסנם הרב הזה התהלך בקרי עם רעהו החדש, והוא או רעיו היו מקניטים ועולבים אותו כל ימי היותו בעיר הזאת[127]).

בניקופול היתה הטבילה בתוך המרחץ ממעין נובע העוכר בתוך הכית מתחת לרצפה, הרב הזקן הורה שלא תעלה הטבילה הזאת לנשים, ויותר ראוי שתלכנה לטבול במי נהר הדאנוב. אמנם ר׳ יוסף קארו הראה לדעת כי הטבילה בנהר לא תועיל להן, כי אם בתנאי שתלכנה עד חצי הנהר, שאינו עמוק כל כך על יד העיר הזאת, בהיות שהנהר הולך וגדל ומתפשט על ידי ירידת הגשמים דוקא, כי ניקופול יושבת לרגלי שני הרים גבוהים וברבות הגשם ירדו המים בחזקה בתוך העיר, עד שיהיו לנחל קטן העובר בתוך הבתים בעסק, וירדו אל נהר הדאנוב אשר ישטף על גדותיו, ובדברים רכים חתם השאלה "וידעתי כי אדוני חכם כמלאך האלהים לחלק כבוד אל האמת, ולא לתקוע עצמו בדבר הלכה, רק עיניו אל קדוש ישראל תשעינה, ולעמיד משפטי התורה על ציונם וצביונם, כי זה הוא אשר עוררני לדון בדברים אלו לפני כסא כבודך מתוך אהבה מסותרת"[128]) ובתשובה אחרת אשר כתב במצות רב העיר אליו בשנת רצ״ו חתם דבריו: „את זה כתבתי להתלמד כדי לקיים מצות מור עלי, ולו משפט הגאולה לגאול ולהעמיד ולהציב ציון שערים החיצוניים בהלכה על תילם"[129]).

בישיבה הגדולה אשר בניקופול ר׳ יוסף קארו היה מרביץ תורה ומלמד בשקידה רבה תלמידיו הרבים, כאשר העיד בעצמו: „כי אין לי פנאי, בסבת למוד החברים יצ״ו בבקר ובערב וקביעות למוד לעצמי, כי עתותי ורגעי ספורים יום ליום ולילה ללילה, ואיני יכול להתעסק בדבר אחר אלא כמתענב"[130]) ובכל היותו טרוד בלמוד תלמידיו וחיבור ספרו הבית יוסף אשר דרש ממנו עיון עצום, לא מנע עצמו מלהשיב לכל שואליו בדבר הלכה, פעם נשאל מן העיר הקרובה פליבנה, על עבד נוצרי משבי בינ׳ (Becs היא ויינא) מקנת כסף העשיר ר׳ שבתי, אשר התגיר בפליבנה, כי בעיר סופיא מושב אדוניו לא רצו היהודים להכניסו בבריתו של אברהם אבינו, מיראת הסוחרים הלאטינים או ויניציים[131]), ופעם אחרת מן העיר ההיא מאת רב האשכנזים ר׳ טודרוס על עניני השחיטה[132]), גם נשאל מסופיא על אדות שני יהודים שלמה ומנחם אשר יצאו מן העיר הזאת ללכת לאיסקופיא ונהרגו בדרך[133]), ועוד הפעם מן העיר הזאת מאת רב האשכנזים בנימן בכמוהר״ר מאיר הלוי אשכנזי על הרינת נפתלי הירש, לפי קבלת העדות ביום כ״ו סיון שנת רצ״ב[134]).

אחרי ניקופול היו בעת ההיא הערים וידין, ובילונראדו על גדות נהר הדאנוב, אשר אספו בתוכן עדות יהודיות ספרדים אשכנזים והונגרים[134a]), בוידין היו מקדם יהודים ביזנתים ובולגרים אשר התבוללו עם הספרדים, לפי תקנה במדינת

---

127) כל ימי היותו בניקופול היה חוהם חניד „המרוד והעלוב" אבקת רוכל ס׳ י״א, י״ב, ס״א, קל״ד, ר״ד, ש״ות מרן קארו, חלק מסיח לפי תמו סי׳ א׳, ז׳, י׳.

128) אבקת רוכל, ס׳ ס״א. 129) ש״ות מרן אהע״ז, ס׳ א׳.

130) אבקת רוכל, ס׳ י״ג.

131) שם, ס׳ ס״א. 132) שם, ס׳ ר״ב.

133) ש״ות מרן קארו אהע״ז, דיני מסיח לפי תמו ס׳ ז׳.

134) שם, ס׳ י׳. 134a) ש״ות ר׳ אליה מזרחי, ס׳ ס׳, תמה ישרים, ס׳ קי״ב.

שהיתה בעיר עוד משנת קל״ו (1376), קבלו עליהם על כל ריב ומצה להציע הענין לפני הבית דין, ואם יסרב הבעל דין אז היה ברשות ביד הנתבע ללכת לערכאות של הממשלה.

אם ישוב עוד הפעם לדרום הממשלה: מוצאים אנחנו עדות אחדות במוקדון, אלבניא, ומוריאה, אשר לקחו גם הם חלקן בקורות ישראל על אדמת תוגרמה, בעיר שירון או שירים נולד החכם ר׳ שלמה השירוני אשר התישב אחרי כן בקושטנדינא, גם החכם ר׳ יוסף טיטצאק ישב בעיר הזאת איזה זמן[135], העיר היותר קרובה לה היתה אישקוב או אישקופיא אשר גם שם מוצאים אנחנו ישוב יהודי.

במדינת אלבאניא היתה עדה גדולה בעיר מונאסטיר או מונישטיריו ועל ראשה החכם ר׳ אברהם נאסקון, בעיר הזאת אוה למושב לו הגר צדק איש הפלאות ר׳ שלמה מולכו, ומשם הריץ מכתביו אל אוהביו ומיודעיו בשלוניק, בעיר אוילונא על חוף הים, אשר היה רב הישוב הישראלי בראשית בוא הנגרשים והנודים מספרד פורטוגאל ואיטליא, רואים אנחנו מספר היהודים הולך ומתמעט עד אשר חדלו לשבת שם בסבת אוירה הרע והמים המרים ורעים והארץ המשכלת, רוב יושביה הלכו הלוך ונדוד אל הערים הקרובות יאנינא מונישטיריו וארטא, בעת ההיא היה רב העיר ר׳ משה אלבילדה אשר בא משלוניק והאריך ימים שם, ביאנינא היה הישוב הישראלי עוד מימי קדם קדמתה, ולפי ההגדה בית הכנסת אשר להם נבנה ארבע מאות שנה לפני הגרוש מספרד, והיו להם כלי כסף של הקדש הישנים במאד מאד, אל העיר הזאת נהרו גם כן נודדים מכל הארצות, בפרט מאי ציציליא, פוליא, וספרד, אך בהיות התושבים היונים יותר רבים מן הנודדים החדשים, נבלעו אלה האחרונים בתוכם, למדו לשונם ולא נכרו עוד, ועד היום שפת יון משובשת היא שפת היהודים בעיר הזאת, כראש העדה עמד בעת ההיא ר׳ שמריה שרביט הזהב אשר האריך ימים עד אחרי שנת ש״ם, וכתב פסקים רבים אשר נאבדו ברוב הימים, ואחדים מהם הובאו בספרי הפוסקים הקרובים לדורו.

בעיר ארטא או לארטא היו ארבע קהלות לבני קורפו, בני קלבריא, בני פוליא, ובני ציציליא, בקהל קלבריאה ובקהל קורפו התנו כי אם יפרד אחד מקהלתם אסור לקהל אחר לקבלו ולהתפלל עמו, וכן הדין אם יפרדו רובם מאיזה קהל שיהיה, ויהי היום כאשר נפלה קטטה בקהל קלבריאה, נתפרדו אחדים וילכו לקהל ציציליא ושם קבלו אותם, הגם שהודיעו להם והזהירו אותם מצד העדה הקלברית, כי הפורשים עצמם מן הצבור עומדים במכשול החרם, כי כן התנו ביניהם וקבלו עליהם ועל זרעם אחריהם, ובפרט כי בדבר הזה תלוי קיום הקהלות, עם כל זה בני ציציליא אטמו אזנם משמוע בקול אחיהם[136], ועוד רעה שנית גרם פירוד הקהלות, כי לפני כסא הרבנים באו עדים והעידו "איך חלק אחד מפריצי עמנו הלין במחולות אנשים ונשים, שלחו ידיהם... ותהי זעקה גדולה ומרה על הפועל הרע הזה, ובאו לפני חכמי העיר ומנהיגיה וספרו... וכאשר ההכמים

135) אבקת רוכל, ס׳ י״ג,

136) ש״ות ישרים, אה״ע ס׳ ר׳, שם יו״ד ס׳ קל״ם.

ספריה "רמב"ם", תל־אביב

החכמים השלמים רצו לסינדר מילתא, הסכימו שלא ירשה שום ארוס ליכנס לבית הארוסה... עד הכניסה לחופה, גם לא יחולו האנשים עם הנשים בשביל הדבר המגונה, אך ממוני קהל פוליא יצאו בבהלה ומצאו להם מורים להיתר, יצאו לערוך מלחמה בחנית ושריון... כי מנהג אבותיהם בידיהם, לרקד במחולות איש את אשת רעהו וכו׳[136a]) על האיסור הזה הסכימו מלבד הרב ר׳ בנימן בן מתתיה (ג׳ ניסן רצ״ד), גם חכמי עיר הבירה קושטנדינא. ראש העדה היונית או ק״ק קורפו היה ר׳ בנימן בן מתתיה מחבר ספר „בנימן זהב״ על ראש העדה לבני ציציליא היה ר׳ אברהם אלבילדה, ועל ראש עדת קלבריאה ר׳ מנחם לבית הרופא או דאלמידיקו.

לדרום ארטא היו שתי ערים קרובות זו לזו, אשר היה רב בהן הישוב הישראלי, ליפאנטו ופטרץ הישנה, בעיר ליפנטו היו שלש קהלות גריגי או יוני, ציציליא, וספרד, ובין חכמי העיר נמנו ר׳ דוד ן׳ שמואל ליאון, ר׳ שלמה אהרן הכהן, ור׳ אברהם יונה, ובעיר פטרץ היו ארבע קהלות, קהל התושבים או יונים, קהל ציציליא. ספרד, ופוליא, והם קבלו עליהם באלה ושבועה הסכמה להתאחד בעניני הצבור, וזה לשון ההסכמה: „אנחנו ק״ק פטרס הישנה יצ״ו חתומי מטה מסכימים לקיים כל הסכמות שהיו מקדמת דנא ושלא להפריש שום קהל ואיננו צריך לומר יחיד, אלא להיות כלנו קשורים וכו׳ בשבועה ובאלה ואפילו אם נתפלל כל אחד בבית הכנסת שלו, לענין תקנת הק״ק אנו כאיש אחד, והיה האיש או האשה אשר יפרש יהיו מפורשים ומובדלים מקהל עדתנו... פתו פת כותי וספריו וכו׳[137]) בעת ההיא היה בעיר הזאת ר׳ דוד ויטאל חתן הרב היוני ר׳ דוד הכהן הוא היה בנו של החכם הגדול בדורו ר׳ שלמה חסיד ויטאל הרופא, כנראה אביו התישב בעיר פטרץ ושם הביא את בנו והם היו יוצאי מדינת אפוליא באיטליא, בעיר הזאת התחנך בלמודים, ומלבד עסקו בהוראה היה גם משורר נפלא ובעל מליצה נשגבה, כאשר הראה בחבוריו „כתר תורה״ ו„מכתם לדוד״, לאסונו בשנת רצ״ג, הויניציים הצרו חופי הים במוריאה ולשון הים הליגאנטי, וביום הושענא רבא כבשו העיר הבצורה קודון ואז קרבו לעיר פטרץ, וכאשר הגיעה השמועה בעיר הזאת, היו איזה יהודים שמהרו לצאת את העיר דרך היבשה ואולי דרך מים למרות הסכנה מאניות המלחמה הונציות וביניהם היה ר׳ דוד ויטאל, וכה דבריו בהקדמת ספרו „כתר תורה״:

„וגם ראיתי את הלחץ אשר מצרי״ם לוחצים אותנו, לא נתנונו השב את רוחנו בגלותנו, ורגע מרגוע לא מצאנו, וכל יום ויום מרובה קללתו משל חברו, ואיש איש מבני ישראל טרוד בטרדתו, וכל אחד עסוק בשקו ובתעניתו, כמוגי היום הטרוד ודואג על שבר בת עמי יושבת פטרס עיר מגורי, אשר חשך בעריפיה אור וצר, מקהלותיה הלכו שבי לפני צר, בספנו וזהבנו עריצי גוים בזזו איש לו״[138]), בעמל רב עלה בידו להמלט לעיר ארטה

136a) שו״ת ר׳ דוד הכהן, בית י״ג. 137) תורת משה לר׳ משה אלשיך ס׳ נ״ט.

138) בס׳ שו״ת מבי״ט (חלק ד׳ ס׳ ט״ז) בא הענין הזה בשמות משאלים „טבריה״ במקום „פטרץ״ וצפורי במקום ארטה, וזה הכן הענין בטבריה (פטרץ) עיר שעל הים, ושיש לה סדר כזמן

ארטה, ושם השלים חבורו „כתר תורה" ויסרו לסופר בקי במלאכתו להעתיקו, ובדף האחרון כאו דברי הסופר שהשלים העתקתו באדר ראשון הרצ"ז ליצירה „פה ארטה העיר" וכדף ההוא נזכר המחבר „החכם השלם מהר"ר דוד ויטל יצ"" הס' הזה נדפס בקושטנדינא בשנת רצ"ו, כולל תרי"ג מצות התורה ושבע דרבנן כמנין כת"ר, ועל כל אות מעשרת הדברות נרמזה תיבה אחת בחרוז, תכללו בה כל דיני המצוה מכל הפוסקים, החכם ר' שמואל דוד לוצאטו כתב עליו בלי משוא פנים: „שפתי לא אכלא מהגיד בקהל רב תהלת מלאכתו ס' כתר תורה הנ"ל, ואומר כי הס' הזה טוב ומועיל מאד, הן מצד החרוזים הכוללים כל המצות על סדר אותיות עשרת הדברות... והן מצד הספר בלו, שהוא כולל כל עקרי המצות והחקים הנוהגים עתה והבלתי נוהגים, בלשון קצרה ובשפה ברורה".

בשנת הרצ"ד כשנה אחת אחרי שהתישב בארטה, לרגלי מקרה שהיה בעיר, עשו תקנות וסייגים לשמור הסדר והצניעות וחק"ק „פולייסי" לא רצו לקבל עליהם ההסכמה, ר' דוד בתור בן הקלבריה הסליץ בעד הפולייסים, ויכתוב פסק ארוך ויפה לשלחו אל גדולי רבני הקהלות בשלוניק והסכימו על ידו, מכתבו ומכתבי יתר הרבנים ומכתב ר' תם ן' יחיא מקושטנדינא הובאו בשו"ת „אהלי תם" (הםת ישרים, סי' קס"ה, קס"ט, ק"ע) וכתשובות האלה בא שמו וידל (Vidal) לפי מבטא הספרדים, במקום ויטל לפי מבטא האיטליאנים (Vittal).

בשנת רצ"ז נדפסו בקושטנדינא „שאלות ותשובות" לר' דוד כהן, ואז היה בעיר הבירה ר' חיים כהן אחי אשתו של ר' דוד ויטל וידבר בשם הרב הזה לר' אליה הלוי להגיה הספר הזה, ובאחורי הדף הראשון כתב: ואם דוד ויטל חתן המלך (המחבר) הגאון כמהר"ר דוד כהן תנצב"ה הוא המחבר ספר תשובות אלו אל אלהים יודע וישראל הוא ידע את כל התלאה אשר מצאתני לקבץ תשובותיו אלו של הגאון הנזכר וכו'. בעיר מושבו החדשה ארטה ר' דוד ויטל מצא מנוחה ושם עסק בספרות ויחבר ספרו החשוב „מכתם לדוד" פירוש על שלש עשרה העיקרים על פי מאמרים בשלשה שערים, ובסוף זמירות לעניניםשונים ובקשה בת אלף תיבות המתחילות באות „ה" כעין הבקשה של בן דורו ר' אליהו הלוי באות „בית" הס' נדפס בשנת הש"ו ובסופו כתב ר' אליהו הלוי שיר בשבח החבור:

אנכי הוא   אליהו   מבית לוי   הדייקני
שר בשירים   על לב לא דע   תשכתי כי   אין כמוני
עד ראיתי   שירי דוד   ויטל, נטל   מאת זייני
ראה שירי   יצא אדרי   נבר עלי   ונצחני,
רב טוב תמוציא   עתה הוציא   זה החיבור   התורני
ולהדפיסו   הביא אותו   חיים כהן   איש הנוני

ובשם

הערלים, ורוב אנשי העיר כהעשירים ברחו להם לעיר קרובה להם בצפורי לטבריה, וקצתם נשארו בטבריה (פטרץ) ויש שהניחו שם קצת ממטלטלי ביתם, והולכים ברוב הימים לראות בתיהם ושדותיהם אשר להם שם, וכלם יש להם בתים גנות ופרדסים, ועתה קבעו דירתם בצפורי (ארבה) כבו ב' שנים... ואנשי טבריה (פטרץ) שלא באו ברצונם, אלא שברחו מחמת המציק הנזכר, ונכנסו הגוים בבתיהם ופרצו והרסו כליהם פזור גדול בברחם וכו'.

ובשם המח	בר לי דבר	להיותו מ	גיה אני
ובכן קמתי	לא רוממתי	עליו שמתי	כל עיוני
— — —	— — —	— — —	— — —

נשלם סוף אב י׳ח׳י׳ה׳ ה׳ר׳ב׳ ד׳ו׳ד׳ ו׳י׳ט׳ל׳ טוב סימני.

עד כמה היה נכבד ר׳ דוד ויטל בעיני תכמי דורו, נראה מתוך המכתב שערך אליו מוהר״ם מפאדואה (ש״ות ס׳ ל״א) וזה לשונו: שושנת העמקים, סגלה עמוקים... הלא הוא כמהר״ר דוד ויטל, חבוריך הגיעו לידי שניים ושלישים ושמחתי בהן כעל כל הון, וברכתי לצורי שחלק מחכמתו ליראיו ושיש לאברהם אבינו בן כמותך, שאם ח״ו משתכח תורה מישראל, היית כדאי להחזירה בפלפולך, ואם כי לפעמים לפי הנראה לא תאמר כהלכה מה לי באלה? הלא גם על ר׳ מאיר אמרו גלוי וידוע שאין כמוהו בישראל, ומפני מה לא קבעו הלכה כמותו?...[138a]) התשובות לר׳ מאיר קצנאילבוג נדפסו בויניציא בשנת ש״ן, ואז היה ר׳ דוד ויטל בחיים, כעשרה שנים אחרי כן התוגרמים כבשו עיר פטרץ, ויוציאו כרוז שכל התושבים שנפזרו בערים האחרות ישובו למקומם, ומוטל הדבר בספק גדול אם היה בחיים ר׳ דוד בעת ההיא, כי לא נראה שמו בין השבים לפטרץ, וכנראה נפטר לעולמו בעיר ארטה בין הפרקים האלה, עוד נודע לנו מעדת הספרדים ר׳ אברהם עובדיה הספרדי, קודם החירות של פטרץ והוא היה חולק על ר׳ בנימן בן מתתיה.

במדינה הקרובה לאיפירוס, התסליאה, היו בעת ההיא שתי ערים אשר בהן נמצא ישוב ישראל, טריקאלה ולאריסה, הראשונה הנקראת בפי היונים טריקאלה והספרדים טריקולה, אספת בתובה יהודים רבים ולהם היו שלש קהלות יוני, ספרדי, וציציליאני, ראש הרבנים לספרדים היה ר׳ יוסף לאטונירה, ליונים שהיה גם כן ריש מתא ר׳ בנימן בר מתתיה, ולציציליאנים ר׳ חנין כ״ר פרחיא, הספרדים הביאו עמהם מארץ מולדתם חרשת מעשה ארינת הצמר והבגדים, ומהם למדו גם יתר היהודים לעשות במלאכה הזאת אשר היתה בכל ערי תוגרמה קנין ישראל, ובה הצליחו וראו ברכה, בהיות כי הם הספיקו יריעות הצמר הנהוצים למלבושי הגברים בכל המדינה ההיא, העבודה הזאת היתה כבדה מאד, וארבעים אבות מלאכות הנצרכות לארינת הבגדים, כי רבו כמו רבו כשני ירחים וחצי מעט בוא הצמר לבית המטוה, עד צאתו מלובן ומנופץ וארוג וכתוש וצבוע, אחת המלאכות היתה הארינה ואחריה הכתישה[139]), המלאכה הכבדה הזאת נעשתה על ידי אומנים בקיאים בבית רחים הנקרא באטאן (Batan), אשר על כן עושי המלאכה נקראים באטאנירוס (Bataneros).

בעיר טריקאלה היו שלשה באטאנים וכדי שלא יתחרו האומנים ביניהם וישכירו בתי חרושת המעשה בדמים יקרים, עשו תקנה ביניהם להתנהג על פי סדריה ומשפטיה, ולהוציא הדבר מן הכח אל הפועל, בררו שלשה ברורים מכל קהל וקהל, להועץ יחד על עניני התקנה ובהיותם בבית הכנסת ספרדי התחילו לכתוב ההסכמות, ובסוף באו לידי הפרש על איזה ענין פרטי מההסכמות, עד שקם אחד

138a) ש״ות מהר״ם מפאדובה ס׳ ל״א.

139) תורת חיים לר׳ חיים ב״ר שבתי, שלוניק תקע״ג ס׳ פ׳—פ״ב.

אחד מהשלשה ברורים שהוברחו מהקהל הקדוש יצ"ו, אשר עמהם מתגורר החכם השלם מלא חכמה וכליל יופי המדות והחסידות (ר' בנימן ב"ר מתתיה), ורצה לחטוף ההסכמות ההם מיד אחד מהם שהיו בידו, כי הוא היה הכותב, וזה משך מכאן, וזה משך מכאן, עד שנקרעו לשני קרעים, ושם הסופר... ר' חנין, וכראות ר' חנין שנקרעה ההסכמה, קם בחמתו ונדה לברור הנזכר שהיה סבת קריעתה, והסכימו עמו קצת מהק"ק... וביום השבת בתפלת השחרית שלח החכם כמוהר"ר בנימן שליחו אל קהילת הספרדים לומר להם כי לא טוב הדבר אשר עשו, אך לא קבלו את דבריו, ולעת המנחה קם הרב הזה וילך אל ק"ק הספרדי וקצת זקני קהילתו עמו וידבר אליהם דברים ותחנונים: „רבותי, למען ה', לא תהיו סבה להרבות מחלוקת ביניכם, והנה מה שעשיתם בודאי זלזלתם בכבוד הקהל ובכבודי, כי להיות שלוחנו הרי הוא כמוני, ואמנם רבותי הנה אפילו שאינו בר נדוי ואינו חייב נדוי כלל, מכל מקום אחר שאתם קבלתם לבזיון ממה שקרע הכתב ההוא, מה שאינו ראוי כן, מכל מקום הנה אלו הזקנים מצד הקהל ואני עמהם, אנו מבקשים מחילה ופיוס על זה, שתמחלו ותתפייסו על זה, ולא ירבו מחלוקת ביניכם" אך הספרדים והציציליאנים לא הטו אזן קשבת לדבריו, עד אשר הריצו הענין לפני ר' לוי ן' הביב אשר גזר על הספרדים להתיר ההרם והנדוי מעל הברור היוני ולהשבית ריב ומדון, וכן עשו[140].

אחרי כן התאספו מחדש כל הקהלות ויתפשרו ביניהם ויסכימו לתקנה על ענין הבאטאנים ובין התנאים היו שלא יוכלו האומנים שלקחו חזקת באטאן להוסיף על השכירות, ושלא יוכלו להעמיד שום באטאן סגור יותר משני הדשים כדי להוריד מחיר השכירות. ר' בנימן לא שבע רצון מן התקנה הזאת, בהיות שאין בידה להועיל הרבה להתהרות, ולא הסכים עליה „כי נראה בעיני תורתו כי היא שלא כראוי, כי השני באטאנים מספיקים לשידות כל העיר, ואם כן זה נהנה וזה אינו חסר" אמנם ר' לוי ן' הביב אשר נשאל על זה, הראה כי התקנה הגונה „ואף על פי שהשני באטאניש יספיקו לשידות כל בני טריקולה לעשות כל בגדיהם, עם כל זה ריוח גדול יעמיד ליהודים בעלי הבגדים כשיעמדו כל השלושה באטאניש פתוחים מכמה צדדים, הראשון כי יוכלו לתקן בגדיהם יותר מהר ובזמן שירצו,... עוד שני, כי בעלי הבאטאניש יתקנו הבגדים יותר בזול ויורידו מהערך הנהוג, כשיהיו שלשה באטאניש מכשיהיו שני באטאניש לבד, ואם כן לפי זה, זה נהנה. וזה חסר, והא (תקנה הגונה"[141]), והנה קרה מקרה שחברת יהודים השכירו חזקת באטאן אחד והוסיפו על המחיר מאתים לבנים, למרות ההתראה והודעת כל הברורים, על הדבר הזה נשאל ר' לוי ן' חביב, ובתשובתו המכרעת השיב שצריכים לפרוע כל הנזק אשר הסבו לאומנים האחרים[142]. מלבד הרבנים אשר זכרנו בעיר טריקאלה היה גם

140) שו"ת ר' לוי ן' חביב ס' ל', כי השפעת ר' לוי היתה גדולה על קהלת הספרדים יוצא מתוך דבריו: „אנשי חיל... פרנסי ומנהיגי הק"ק מהספרדים אשר בטריקאלה... הלא ידעתם בימים הראשונים שעברו למו בעונותי, גורל האהבה אשר לכלכם בכלל ובפרט אהבת הרב אבא מרי זלה"ה וכל הימים אשר הוה חי על הארמת כל ישעו וכל חפצו למלא רצון הקטן שבכם ולחוש לכבודכם... כל היום הנני עומד על מצפה... מתי יבא דבר כבודכם אלי, ובכל כחי אעבוד עבודתכם... לגלות אזנכם למען לא יצא מתחת ידכם דבר בלתי מתוקן ח"ו.

141) שו"ת ר' לוי ן' חביב, ס' צ"ט. 142) שם, שם.

גם חכם מפורסם אחד ושמו ר׳ משה בר חנין בר פרחיה, מחבר ספר אחד אשר לא נודע זכרו עוד[143], והוא היה מריץ דבריו אל הרב האשכנזי ר׳ מאיר קצנלנבוגן בעיר פאדווה אשר היה מכבדו ומוקירו ומכנה אותו „אהובי האלוף״.

בעיר הקרובה לאריסה הנקראת בפי היהודים לארסו או ייני־שיהיר, (ענינו עיר חדשה), היתה עדה קטנה ספרדית ועל ראשה עמדו חכמים אחרים, וביניהם נודעו לנו ר׳ יצחק ב״ר דוד, ר׳ שמואל טולוזי, ר׳ יצחק פיסו, ור׳ ברוך קארפיליו.

ולפאת דרום מן המדינה הזאת בחצי האי היוני הנקרא מוריאה היתה העיר טיווה או תיביץ (Thebes) ובה היתה עדה יהודית גדולה „מפורסמת בחכמת קריה נאמנה״ ועל ראשה היו ר׳ אליעזר בכ״ר משה שלוניקיאיו, ר׳ מרדכי בכהר״ר אברהם כאתם ור׳ מרדכי ן׳ אליהו פריסקו, ר׳ אליעזר שלוניקיאיו בא במרוצת מכתבים פעמים רבות עם הרב הגדול ר׳ אליה מזרחי עוד משנת רמ״ז[144], על ענין יין נסך ששלה רב אחד מעיר תיביץ ר׳ אמון בכמוהר״ר גרשום, ועל פסק על מי שנשבע בתורה שלא לשחוק בקוביא ולא היה יכול לעמוד על שבועתו.

על האי ניגרופונטי כעת כלכים העומד על צד חצי האי מוריאה היתה עדה יהודית בעיר אגריפון, ויקר מקרה כי יהודי אחד מן העיר הזאת דוד ן׳ אליה המכונה ברבצו, גרש אשתו שרה בת אליה העומדת בעיר קושטנדינא, לפני הבית דין בעיר תיביץ אשר לא השגיחו כראוי, ועליהם התקצף ראש הרבנים בתוגרמה ויקרא: וכראותי את הפועל הרע הזה בביתי ואמרתי אוי לעינים שככך רואות, איכה היתה העיר טיווה העיר המפורסמת בחכמת קריה נאמנה בזאת המדרגת השפלה שלא יבחינו בין שליח להולכה ובין שליח לקבלה, והם מכנסים עצמם בדיני גיטין... ולכן אנכי...מחלה פני כל הקהל של טיווה ושל אגריפון שבראותם כתבי זה, שיחושו לכבוד השם תחלה וגם לאהבתי, ושיקומו מיד להשתדל למצוא עם חכם או חכמים בקיאים בדיני הגיטין, להתעסק בזה להציל את האשה הזאת״[145]).

עוד עדה ישראלית אחת נוסדה בימים העיר בעיר חדשה, היא העיר קאבאלה הקרובה לשלוניקי, כבר ראינו שבשנת רפ״ה כבש שלטן שולימאן מלכות ההונגריא ויביא בעת ההיא חלק גדול מיהודי המדינה ההיא אשר התישבו בעיר סופיא, כדברי בעל הזכרונות „דהא באו מאונגריאה יותר מששים בעלי בתים בבת אחת כפלים מתושבי העיר... והיה ביניהם אנשים רשומים חכמים ורבנים... ואותם האונגארוש עמדו בעיר שלשה או ארבעה שנים, ובעמדם שם באו הספרדים״ [146]), ועוד כתב בעל הזכרונות על הענין הזה „וכאשר כבש המלך יר״ה למלכות אונגאריאה באו היהודים אשר שם שהביאם המלך יר״ה, וקבעו דירתם קהל רב מהם בעיר סופיאה הנזכרת, ונהגו בענין הבדיקה מנהגים זרים לא שערום אבותינו הקדושים, וחומרות יתרות לא נמצאו בפוסקים הנהוגים הנז׳, גם קולות לא עלו על דעתם, וכאשר רבו האונגארוש התחילו לנהוג כמנהגם בארצם, וכאשר הלכו להם אלו האונגאריש לעיר קאב׳אלה נשארו המנהגים ההם בעיר״ [147]) והנה אם כי נודע על פי

143) שו״ת מהר״ם מפאדובה, ס׳ פ״ח.

144) שו״ת ר׳ אליה מזרחי, ס׳ ל״ח.

145) שם, ס׳ ע׳.

146) שו״ת ר׳ שמואל די מדינה, חלק אה״ע.

147) שם, חלק יו״ד ס׳ כ׳.

פי המקורות האלה שהיהודים הראשונים אשר התישבו בעיר קאב׳אלה היו כיוצאי הונגריא, וראשית התישבם היה בשנת רפ״ט, אמנם הסבות אשר אלצו האורחים החדשים האלה לבקש להם מושב במקום אשר לא דרך בו רגל יהודי, בעוד אשר יכלו לשבת בטח בקרבת אחיהם בני בריתם בסופיאה ובערים אחרות בתוגרמה נעלמו מאתנו, יוכל היות שלא יכלו להתאים עם מנהגיהם הסוזרים, ודרכי חייהם הנפרדים ורחוקים מחיי אחיהם למדינה, או כי סבות מדיניות אחרות הסבו להם ההכרח לנדוד לעיר אחרת, או כי הממשלה בעצמה שלחה אותם לעיר קאב׳אלה כנגרשים אל עיר מקלט באופן שלא יכלו לצאת מן העיר ההיא, ועל כן נקראו בעת ההוא תושבי קאב׳אלה „סורגוניש״ [148]), שעניננו נגרשים וכלואים במקום מקלט.

אחרי הרומיליא והמוריאה, כאשר נכללו בעת ההיא כל מדינות ומחוזות תוגרמה באירופא, היהודים ישבו במדינות אסיא ואפריקא הנספחות לתוגרמה, העדה היותר גדולה היתה בעיר ברוסא, ראשי הרבנים היו ר׳ אברהם בן יעיש, ר׳ משה אבוג׳יסיל, ר׳ יום טוב ן׳ אלים, ר׳ מאיר ן׳ מינאש הלוי, ר׳ משה שורביאל ור׳ יעקב שירילינו, ר׳ אברהם הריץ דבריו בכל עת אל רב הרבנים ר׳ אליה מזרחי בקושטנדינא ואל ר׳ יוסף קארו בניקופול, בימים ההם קרה מקרה אשר הביא שערוריה רבה בתוך העיר, וחלוקת דעות בין הרבנים על אדות חזקת בית אחד וירושת אלמנה, וישאלו את פי ר׳ יוסף קארו בהיות שהחולקים נתרצו לקבל מה שיגזור והוא השיב אליהם דעתו על שני הענינים [149]), גם היה שם ר׳ יוסף אבן־איוב (בערך ר״ץ) [149a]).

בעיר הקרובה לברוסה אנגורה (אינגור, בעת אנקרה) היו שתי קהלות ושתי עדות נפרדות זו מזו הספרדית והפורטוגזית, בני פורטוגאל הסכימו ולקחו להם איש אחד בעל תורה ללמוד עם בניהם, ויתן כל אחד מאבות הילדים שכרו כפי ערכו, ועוד הסכימו לתת לו מאה לבנים בכל חדש כדי שישרת הקהל, שיהיה שוחט ושליח צבור וכל דבר שיצטרך לעשות להם [150]), אחר זמן מסבת מחלוקת שהיה בקהל הסכימו לסלק אותו ממשרת הצבור ולבלתי תת לו המאה לבנים בכל חדש, וכראותו זאת מנע עצמו מלמד בניהם תורה, אחרי כן נתקבצו אנשי הקהל במעמד ויקראו לאיש ההוא, ויאמרו לו: למה תעשה כה לאלו הילדים שיתבטלו מתלמוד תורה? והוא ענה להם שאם יאותו להעמיד אותו עליהם לשוחט ולמורה צדק בתנאי מאה לבנים לחדש, אזי ילמוד עם בניהם כבראשונה וכל הדברים האלה קבל עליו בשבועה, ואנשי הקהל נאותו לו ויתנו לו משכורתו שלמה כמו שני חדשים, אך פתאום רוח אחרת עברה עליו, וימאן לשחוט להם ולהאכילם בשר, וכאשר התלוננו עליו ועל שבועתו, ענה להם שאין ביכלתם להתרעם עליו, וכי אינם כדאים להעיד על שבועתו כנוגעים בדבר, על זה שאלו את פי הרב הראשי בתוגרמה ר׳ אליה מזרחי, והוא השיב כי הצדק עם אנשי הקהל, וכי נאמנים הם להעיד על השבועה. החכם הזה עמד ימים רבים על כנו, ופעם התאונן על ההשגות שהיה עושה עליו ר׳ אברהם כלב [150a]).   בעיר

148) שם, חלק אה״ע ס׳ מ״ו.   149) אבקת רוכל, ס׳ קכ״ו.

149a) תמת ישרים, ס׳ קע״ב.

150) שו״ת ר׳ אליה מזרחי, ס׳ י״ב.

150a) ר׳ אליה מזרחי, מים עמוקים, ס׳ כ״ז.

בעיר מ ג נ י ס י א לדרום אנגורה חיו בעת ההיא יהודים רבים ועל ראשם היה „הרב החסיד איש היחס והמעלה אשר היה שר ושופט בישראל כמוהר״ר י ה ו ד ה ן׳ ש ו ש ן״ לפי דברי בעל הזכרונות היהודים הראשונים שהתישבו שם היו הספרדים כאשר באו מן הגרוש בשנת רנ״ב, כי קודם לכן היהודים היו עוברים דרך העיר הזאת ולא קבעו דירתם שם, הספרדים היו מתנהגים לפי מנהגיהם בספרד[151]), (כנודע בעיר הזאת היתה עדה יהודית מימי קדם ומקרבה יצא המומר לדת מחמד ש מ ו א ל או ט ו ר ל א ק ־ ק י מ א ל שהיה מראשי התנועה הסוסיאלית אשר יסד הדרויש ב ו ד ר י ד י ן ויתפשוהו חי ויתלו אותו בעיר מולדתו (ראה חלק א׳ דף ט׳ י׳) ובסבתו בטלה העדה היהודית בעת ההיא) ושלש קהלות היו לספרדים, ק״ק ל ו ר ק א היותר גדול מכלם, ק״ק ש ל ו ם וק״ק ט ו ל י ד ו, לרגלי מחלקת אשר היה ביניהם נאספו כל אנשי העיר במעמד וקבלו עליהם הסכמה „שלא יוכל שום חכם רב או מלמד להחרים ולנדות לשום אדם אפילו שיהיה חייב נדוי, אם לא ברשות הגזברים״ [151a]) ההסכמה ההגונה הזאת אשר מטרתה לשים סדר ולהגביל כח ועז הרבנים אשר דרכו על ראשי עם קדש בכל העולה על רוחם, לא הפיקה רצון הרבנים ביתר ערי ארצות הקדם כי ראו בזה גרעון יכולתם, עד אשר רב אחד כתב עליה „כי הנראה לפי הסברא ודעת התורה שהסכמה זאת ראויה לישרף כספרי המינים[152]).

עוד קהלה גדולה וחשובה היתה באסיא הצעירה בעיר ת י ר י י א, הרבנים אשר היו בה היו ר׳ יוסף גאקון, ר׳ מאיר ן׳ גבאי, ר׳ שמואל אלעזרי, ור׳ משה ישראל אשר היה מרביץ תורה ומלמד התינוקות, גם היה לו מרוצת מכתבים עם הרב הראשי ר׳ אליה מזרחי, ובפרט שאל את פיו פעמים רבות על ענינים קשי ההבנה בספרי הרמב״ם, אף נכספה נפשו ללכת אל עיר הבירה להשתעשע בחברתו, אך לא עלה בידו וכה דבריו: „ועל האמת כבר היה הקוק בלבי ללכת שמה לראות פני חכמתך, אלא שהנכבד ר׳ אהרן סבב שלא הלכתי עם העגלה שהיה הולך הנכבד ר׳ יעקב טולידאנו, כי אמר בעגלה ובזמן קרוב אי אפשר שתלך ויותר תיבה ההוצאה עליך ותהיה מעותד לגלות, ולחבתו ללמד בני יהודה האותיות שאלוני, אחרי כן פתח, ואני מלמד אותם אלף בית גימל הנה חולם, לפרנס את ביתי ולרגל הילדים נשארתי״ ובתשובתו אליו הרב הראשי כתב: „אהובי, ידידי, ידיד נפשי היקר המעולה החכם כ״ר משה ישראל ישר אל ישמרהו צורו וקונו, שלמא רבא יחד עם כל הקהל הקדוש העומדים בחברתו השותים ממימי בארו, באר מים חיים אשר לא יכזבו מימיו״[153]), בימים ההם קרה מקרה בלתי טהור אשר הסב שערוריה בעיר ומחלוקת בין הרבנים, איש אחד בליעל ושמו חיים השכיר לו עדי שקר אשר העידו כי לפניהם קדש את הנערה עזיזא בת אחד מעשירי ונכבדי הקהל משה מסכוט, ר׳ יוסף גאקון מקבל העדיות אף כי הרגיש כי דברי העדים אינם מיוסדים על אדני האמת, התאמץ להראות אמתיות הקדושין ההן נגד הראיות ברורות כי העדים פסולים ועדותם שקר וכזב, איש אחד מן הקהל נגש אליו ויאמר לו: למה יעשה אדוני כדבר הזה? שאתה מחזיק ידי זה הרשע, שזה אינו אלא חסרון כבוד לך, אז ענה אליו: ומה יכולתי עשות ומעותי היו בידו״[154]).

וקרוב

151) ש״וּת ר׳ אליה מזרחי, ס׳ כ״ה.
151a) ש״ות רשד״ם, חלק יו״ד ס׳ צ׳.
152) שם, שם.
153) ש״ות ר׳ אליה מזרחי, ס׳ ת׳.
154) שם, שם.

וקרוב לתיריא היתה העיר נזילי ובה עדה יהודית דלה וקטנה, ועל ראשיה היו חכמים בעלי ידיעות בינוניות הלא הם, ר׳ שמואל סקנו, ר׳ מנחם כרכי משולם ר׳ שלמה סבע, ור׳ יהודה אלפרנסי לפי עדות בן דורם, ר׳ מנחם היה יודע וירא שמים יותר מחבריו, וכששאלו את פיו נתברר שאינו יודע בטיב קבלת עדות ולחקור ולדרוש, וכן הודה הוא בעצמו[155].

העברנו לעין הקורא המצב הפרטי לכנסת ישראל בתוגרמה, בכל ערי מגורתו בימים הראשונים למלוך השלטן שולימאן, אם נשפוט על הכלל בעין בוחן וחוקר, נראה אותו עולה כפורחת על נפי מרומי ההצלחה, אף כי לא הגיע עד קצה רום הפסגה אשר הוכן לו, דבר נפלא הוא לראות כי נורל ישראל בתוגרמה קשור ואחוז עם מהלך הממשלה בעצמה, לעמת אשר חיילות התוגרמים גברו חיל והצליחו בכל אשר פנו, גבר גם ישראל והצליח עד מאד, ומן היום אשר החלה למוט יד הממשלה החל גם מצב ישראל לשנות הדרו ויסוב לאחור ולא לפנים.

כמו אשר יד אלוה שם חוק וגבול לגלי הים לבלתי יעברו וישטפו על הארץ, כן נראה כי גבול הושם לגדולת והרחבת ממשלת עשמאן, להגיע עד עיר הבירה ויינא, לבלתי פרוץ הלאה ולשוב אחור, בשנת רפ״ט עלה בלב השלטן לעלות על המלחמה על עיר ויינא, אמנם לסרות רוב החיילות אשר היו עמו לא יכול לרדתה, בהיות כי היינטשרים בעצמם לא אזרו חיל לערוך מלחמה עם הנוצרים, והיו מרגנים כי טוב להם למות בידי אדוניהם מאשר בידי אויביהם[156]. בחדש חשון שנת ר״ץ השלטן שולימאן שב מעיר הבירה האוסטרית, ויבא עמו שלל רב ושבויי מלחמה אשר נמכרו לעבדים ולשפחות, וגם היהודים קנו בעת ההיא עבדים משבויי המלחמה, והיו ביניהם אשר התיהדו ויצאו החפשי מיד אדוניהם[157]. כשנתים ימים אחרי כן השלטן עלה עוד הפעם למלחמה על ויינא אך גם בפעם הזאת שב אחור, בהיות כי אויביו הויניצים פרצו אל ארצותיו ויכבשו חופי הים בחצי האי מוריאה.

פרק ב׳

שולטן שולימאן איל קנוני (המחוקק)
ממלחמת פטרין, רצ״ג (1533) עד ש״יג (1553)

מלחמת קורון ופטרין — השבויים היהודים — מלחמת פרס והיהודים — כבוש בגדר — ר׳ יעקב טוואין — הויזיר איברהים חורש רעה על היהודים — מותו — כבוש פטרין ע״י התוגרמים — התוגרמים מתקרבים אל חופי אי כרויתים — יום פורים חדש בקנדיא — עלילת הדם באמציא ומוקאט — פירמאן השלטן על עלילת הדם — פירמאן השלטן למשפחת המון — ר׳ משה המון — ר׳ שמואל שולם — רבני קושטנדינא — ר׳ יוסף ן׳ לב — השערוריה בשלוניק ושרפת שנת ש״ה — ר׳ בנימן הלוי אשכנזי — ר׳ משה אלמושנינו ופעולתו — משפחת וירגה באנדרינופלא — המדפיסים בני יעבין — מסעות ר׳ יוסף קארו להתישב באיי דרך שלוניק וקושטנדינא בשנת רצ״ג — התישבותו בארץ ישראל בשנת רצ״ז.

בשנת

---

155) שם, שם, וס׳ פ״ר. 156) Turquie דף 136.
157) אבקת רוכל ס׳ פ״א, ובסוף חלק ת׳ הובא תמונת גט שחרור שפחה.

בשנת רצ״ב בהיות השלטן שולימאן על עיר ויינא למלחמה, כנסת ויניציא מצאה שעת הכשר לכבוש חופי הים התוגרמים אשר אליהם נשאה עיניה, בעת ההיא נמצא תוגרמי בוגד בעמו אשר הלך אל הגראן מאיסטרו מרודוס ואחיו, וידבר אליהם לבוא אל עיר מודון והוא יסגירה בידיהם, וכן היה כי שלחו אניה נושאת יין ובתחתיתה כשמונים איש ותבא בחוף מודון בטח, ויעלו עליה מן התוגרמים משוטרי העיר וישאלו מה בתוכה, והנוצרים השיבו אליהם כי הביאו יין, ויתנו להם לאכול ולשתות ככל אות נפשם, וכטוב לבם ביין, קמו עליהם ויכו נפש את נציב המצודה, והאנשים אשר בתחתית האניה ירדו היבשה ויכו את שומרי השער ויבואו על העיר בטח, רבים מתושבי העיר נסו לנפשם כי לא ידעו מאין באת אליהם הרעה, ולעת ערב נאספו כאלפים תוגרמים רוכבי סוסים ויבואו העירה באף ובחימה גדולה, ותבקע הארץ לקולם וינוסו הנוצרים מפניהם, ויאספו אל האניות עם השלל והמלקוח, והשבוים אשר לא העלתה האניה הכו לפי חרב וישובו לארצותם „ומבני ישראל לא נלכד גם אחד, כי בהשמע קולם הרה נסו, ותהי להם נפשם לשלל ואת חילם רק את כל קנינם בזזו אנשי מודון כי צוררים הם להם״ [1].

אז הכין אנדריאה דוריאה רב החובל הויניצי, בדבר קיסר אשכנז, יורדי הים באניות להלחם באניות שולימאן אשר בימי יון להשיבו מהונגריא, ויסע אנדריאה דוריאה כדבר הקיסר והאפיפיור מגינובה עם כל ספינותיו בסוף החדש החמישי, וילך אל ציציליא לשכור שם אנשי צבא, משם נסע וילך אל ארץ יון ויצור על העיר הבצורה קורון אשר בלשון ים ליפאנטו, ויסגירוה התוגרמים אשר בתוכה ביום הושענא רבא רצ״ג, והיהודים אשר שם נתנו למשסה וילכו שבי לפני צר, וקניגם ורכושם היו לשלל [2], ימים אחדים אחרי כן הלכו הויניצים על העיר הבצורה פטרץ וילכדוה, והיהודים אשר היו שם קהל גדול נלכדו רובם ביום ההוא, וימכרו לעבדים ולשפחות בכל גלילות איטאליא [3], ומהם נפרו בראשונה כאי זאנטי וביתר הערים הקרובות, גם אל עיר אוילונה הלכו הויניצים למלחמה, אמנם התוגרמים יצאו לפניהם ביד חזקה וינוסו לפי חרב ויפלו שמה כשלש מאות איש, והנשארים נאספו אל האניות וישובו לארצם [4], ויהי כשוב השר אנדריאה דוריאה צורר היהודים לאיטליא, וירא בתוך שבויי המלחמה אשת חיל מן העבריות ושמה אסתר אשת ר׳ יעקב הכהן, יפת תואר וטובת מראה, ויחמד אותה בלבו והיא הראתה לו אותות אהבה, עד אשר הסירו מעליה כבלי הברזל ותעש במרמה שנכונה ללכת אחריו, ופתאום הטילה את עצמה אל הים ותמות בטרם נודע אנה הלכה [5].

כעת

1) דברי הימים לר׳ יוסף הכהן, חלק ב׳ דף פ״ט, ובחדש תשון תרפ״ח הייתי בגינואה וראיתי בארמון אנדריאה דוריאה מפת וציורי המלחמה באניות הויניציות והתורקיות.

2) שם, שם, דף ק׳. 3) שם, שם. 4) שם, שם.

5) שם, דף צ״ב, גם בעמק הבכא׳ הובא הענין הזה, על שבויי פטרץ נמצא מקור אחר, אשר על פיו נודע שהאיש יוסף בר יעקב מתושבי העיר לא היה שם בעת המלחמה, וכאשר הגיעה השמועה שהשבוים הובאו לאיטליא, הלך לנאפולי לדרוש אחרי אשתו ובניו, משם הלך לריגיו וראה שם משבויי פטרץ מכיריו, שם האחד יום טוב ושם השני אווליו (שיות חמת ישרים, ס׳ ע״א) ועוד יאת ס׳ „בהר תורה׳ לר׳ דוד נושל בהקדמה.

כעת החיא השמיעו בכל תפוצות ישראל על הנדבות לפדות השבוים האלה, ר׳ דוד ן׳ ר׳ יוסף אבן יחיא הוציא קול קורא לכל יהודי איטליא, וכו יתאר המצב הרע אשר נמצאו בו שבויי קורון ופטרץ, תמצית דבריו כי השר אנדריאה דוריאה הגלה מקורון ופטרץ יהודים רבים אנשים נשים וילדים, ורובם הובאו לנאפולי, האמללים האלה נמצאו בחסר כל, כמעט שלא יתנו להם מזון ומלבושים, ועוד יוסיפו לחרף אותם כדי לעורר רחמי אחיהם בני בריתם, כדי שיפדו אותם בכסף רב. יהודי נאפולי אספו בעבורם קבצת שני אלפים זהובים, וביום אחד צברו בתור נדבה שבע מאות זהובים, אמנם הכסף הזה היה רחוק מהושיע האמללים האלה, על כן היה נחוץ שיתר יהודי המדינה ישלחו גם את נדבתם, עדת נאפולי אף כי לא היתה עשירה וגדולה עשתה כבר כל מה שיכלה לעשות, ועל כן קותה לעזרת יתר יהודי המדינה. מספר השבוים אשר נמכרו בעת ההיא היה כן: חמשה ועשרים בציציליא, ששה ותשעים בקאלבריאה, חמשה וארבעים בליציא אשר בפוליא, קרוב למאה ביתר מדינת הפוליא, וקרוב למאה בנאפולי, מלבד אלה אשר נפדו כבר, כל אלה העבדים נמכרו לאדונים אשר יעבידו אותם בפרך ויכבידו אכפם עליהם, ונאלצים הם לאכול טרפות ולחלל השבתות[6].

הקול־קורא הזה נשלח לעדות גינואה, מונטפיראט, ולומברדיא, למען ימהרו לשלח נדבותיהם לפדיון השבוים אל יד ר׳ יוסף הכהן בגינואה, והוא ישלחם על ידי השלחנים אל יד דון אברהם צרפתי בנאפולי, אמנם נראה כי הכתב החוזר הזה לא עשה פעולה רבה, בהיות שר׳ יוסף הכהן גם הוא שלח כתב חוזר שני אל קהלות איטליא, ובו יזכיר ויתפלא על אשר לא ימהרו לשלוח נדבותיהם, כמה ימי רעה נצבנו לאמללים האלה לא נדע בברור, הם לבדם היו השעיר המשתלח לאיבת התורגמים והנוצרים בעת ההיא, וכלי אשמה נסחבו מעיר לעיר וממדינה למדינה בשבויי חרב, ובהיות כי נשבו בעיר קורון בסוף חדש תשרי רצ״ג, ובפטרץ ימים אחדים אחרי כן, ואך בשני לחדש אדר ב׳ נשמע הקול־קורא הראשון אשר שלח ר׳ דוד יחיא לבוא לעזרתם, ואם נחשוב שנאלצו לשלוח קול קורא שני, נמצא שלמצער היו בשבי כשנה וחצי, ויותר מזה לא נמשכה צרתם, כי בקול־קורא אשר שלח ר׳ יוסף הכהן על פדיון שבויי טונים בחדש אב רצ״ה אין עוד זכר לשבויי קורון ופטרץ.

השלטן שולימאן שמע האסונות האלה בהיותו על עיר ויינא למלחמה בפעם השניה, ויחר אפו עד מאד על נצחונות הויניצים, גם היניטשירים לא עצרו חיל ללחום עם האשכנזים וימס לבם, ועל כן התורגמים שבו בדרך אשר באו עד אשר כרתו ברית שלום עם האשכנזים בסוף שנת רצ״ה, כשנה אחת אחרי כן המלחמה החלה בפאת אסיא עם הפרסים, הוזיר הגדול איברהים פחה ערך בראשונה המלחמה בסביבות העיר הארמנית ואן, ואחרי כן הלך על בירת פרס בעת ההיא תיבריץ, ויכבש אותה בחדש אב שנת רצ״ד, (13 יוליו 1534)[7] בעת ההיא

6) כתב יד לר׳ דוד ן׳ יחיא מיום ב׳ אדר ב׳ רצ״ג, בין כתבי יד לר׳ יוסף הכהן אשר בהבבליותקא להכ״יח בפאריז, Révue des etudes Juives חלק XVI דף ל״ה, גם ר׳ יוסף הכהן יזכיר הענין הזה בספרו „עמק הבכא“.

7) Turquie דף 137.

החיא נסע השלטן שולימאן בעצמו בראש אנשי חיל ובני לויתו בראש חדש תמוז (12 יוניו), מעיר קושטנדינא אל גבול פרס, ובעשרים לחדש ספתמבר הגיע אל עיר תיבריץ, בין בני לויתו היו הרופאים ר׳ משה המון, דון דוד ן׳ ר׳ תם, ן׳ יחיא, ור׳ אברהם ן׳ סינאש, גם יהודים רבים אחרים היו בין אנשי החיל, אשר הלכו מרצונם והפצם הפרטי, אך הדרך היה עקלקל וקשה עד מאד, הגשם הרב אשר ירד על ראשי ההרים והסלעים היה גם כן למכשול על דרכם, ולמרות טרח הדרך הגדול והתלאות העצומות, השלטן ואנשי חילו לא נמנעו מלכת קדימה על העיר הגדולה והבצורה בגדד, מוחמד ביי מושל העיר נכנע לפני התוגרמים ויסגיר אותה בידם כ״ד טבת רצ״ה (31 דקמבר 1534).

ביום המחרת השלטן שולימאן בא אל עיר הגדולה הזאת אשר נשא עיניו ימים רבים, בין המתים על שדה קטל במלחמה הכבדה הזאת, היה גם רופא החצר ר׳ דוד ן׳ תם ן׳ יחיא, לדאבון נפש אדוניו השלטן וגדולי המלכות אשר הוקירוהו ויכבדוהו, ורבים היו אוהביו ומכיריו אשר נעצבו עד מאד לשמע מותו, המשורר הגדול ר׳ סעדיה לונגו משלוניק הספיד אותו ויחבר לזכרו קינת אבל[8], גם יהודים אחרים נשארו על שדה הקרב וביניהם נמנה אברהם סאמינה אשר נרמס תחת רגלי סוסו[9].

בגדד או כאשר קוראים אותה היהודים „בבל" היתה עיר הבירה לממשלת הכליפים, ובה היו יהודים רבים מימי קדם קדמתה, הנוסע ר׳ בנימן די טודילא מצא בה קרוב לשנת תתקל״ג כמו אלף יהודים ועשר ישיבות ושמונה ועשרים בתי כנסיות היו להם, גם הנוסע ר׳ פתחיה מראטיסבון אשר היה שם קרוב לימים ההם מצא אלף יהודים, ודבריו מכוונים בכל הפרטים לדברי הנוסע הספרדי, בעת אשר נכבשה העיר הזאת בידי התוגרמים נראה כי מספר היהודים היה גם כן רב, ולהם היו קהלות רבות וביניהן נמנה „קהל ר׳ יצחק גאון" העומד עד היום, ובו יקראו מגלת אסתר ביום ארבעה עשר ובחמשה עשר לירח אדר. בחדר מיוחד בבית הכנסת הזה נמצא קבר הגאון, גם רבנים רבים היו בעת ההיא ור׳ משה חמון אשר בא בהתחברות עם אחד הנכבדים שבהם ר׳ יעקב בן ר׳ יוסף טאווס, הביא אותו עמו לעיר הבירה קושטנדינא, ושם העתיק לשפת פרס חמשה חומשי התורה, כנראה לתועלת יהודי בגדד ויתר מדינות בבל וסוריא אשר דברו פרסית וערבית ביניהם, הספר הזה נדפס בקושטנדינא בדפוס ר׳ שלמה ן׳ מזל טוב בשנת

8) ספר הזמנים, לר׳ סעדיה לונגו.

9) בזכרון העדות אשר נתקבל בעיר שלוניק ביום ח׳ אדר שי״ט לפני הבית דין, הועד כדברים האלה: „כי בימים הראשונים כשהיתה מתקוטטת האשה שנקראת דונה שול לה ג׳אלדיסי עם בנת יוסף סאמינה... כי שניהם היו ביחד במלחמת הקיזילבאש (כן קוראים את הפרסים, שעניינו ראש אדום), ונפל מת תחת הסוס של יוסף חנזי ואח״כ הוליכוהו מעוטף תוך שק אחד — עוד העיד... יעקב מתתיא שזה ימים היה עושה מלאכתו בתגור של קרישטיני והיתה שם דונה שול... ותיתה נשבעת בחיי בנה אברהם, ואחד מאותם שהיו עושים מלאכה לשם שהיה מארץ נכריה, היה שואל לאמר, בחיי מי היתה נשבעת? השיבתו יהודית אחת שהיתה נשבעת בחיי בנה אברהם, והיה מצחק אותו יהודי על דברי דונה שול... כי יש עתה כמה שנים שהלך היהודי הנזכר עם השר כה״ר משה המון ז״ל למלחמת הקיזילבש, ושם ראה מת את אברהם הנזכר והוליכוהו מעוטף תוך שק אחד" (שו״ת רשד״ם אה״ע ס׳ כ״ה).

בשנת חמשת אלפים ושלש מאות ושש[10]).

רחוב היהודים בעיר בגדד היה אצל שוק הסוחרים, מעבר לנהר חדקל סוקף חומה, ובכל ערב היו מוכרחים לבוא אל תוך העיר טרם אשר יסגרו דלתות החומה „כי מבעוד יום סוגרים אותם מפני פחד מלך פרס, ויש מקיר החומה ולפנים מרחב גדול הרבה מאד ממדבר שמם, עד מקום ישוב הבתים של יתר תושבי העיר״ [11])

מצב היהודים תחת עול מלך פרס היה רע מאד בבגדד כמו ביתר ערי המדינה ההיא, ומן היום אשר נכבשה העיר הזאת על ידי התוגרמים רוחה והצלה עמד להם, ומצבם החמרי והמוסרי הוטב במאד.

נצחון בגדד הביא בכנפיו תוצאות יקרות לא לבד ליהודי העיר הזאת, אך גם ליושבי עיר הבירה קושטנדינא, כאשר נראה מהשתלשלות הענינים והמקרים אשר באו אחרי כן, כבר ראינו בפרק הקודם כי השלטן שולימן גדל את הפחה איברהים אשר היה יוני מבטן ומלידה, וינשאו מעל כל השרים עד אשר הפקיד בידו חותם הויזיר הגדול, בדבריו החלקלקות איברהים ידע להטות לב אדוניו השלטן אל כל אשר חפץ, וככן גבה לבו עד מאד ויעש שפטים בכל שונאי נפשו, אחרי אשר נכבשה בגדד לפני חיל התוגרמים, הויזיר הגדול הסית השלטן לתלות על עץ זעום נפשו, המזכיר אסכנדר ג׳יליבי בלי כל אשם וחטא, אמנם בלילה ההוא שולימן חלם עם מזכירו, ויבהל מאד ולא הגיד לשר השרים וכלבו שמר את הדבר, איברהים, אשר שנא בלבו עם ישראל עוד מימי ילדותו, לא מצא קורת רוח במשרות אשר השיגו היהודים בחצר השלטן, השר משה המון אשר שרת בתור רופא השלטן והשלטנות, ויתר רופאי המלכות הנכבדים בעיני השלטן והשרים, היו לשיכים בעיניו, וכמו הצורר העמלקי המן בימי המלך אחשורוש, היא כן בלבו לשלוח יד בשר משה לבדו, ויחרש רעה לאבד את כל היהודים אשר בעיר הבירה ולהכריתם מן הארץ.

בידעו שלא יעלה בידו להטות בנקלה לב השלטן לשפוך חמתו על היהודים עבדיו הנאמנים, הוא מצא תחבולה, ויעש חפירה מביתו עד ארמון המלך אשר היו בתכלית הקרוב, ובאישון לילה הלך דרך החפירה עד החדר אשר בה ישן שולימאן, וכאוב מארץ השמיע קולו: „אנכי מחמד נביאך, על כן שמע בקולי ודע וראה כי היהודים הם אויביך בנפש, על כן בעוד שלשת ימים תשמיד ותאבד אותם כלה מן הארץ״, לאסון איברהים פחה, בימים ההם השלטן גדל את המלכה בורימס ולהראות לה חבה יתרה, הכיר אותה וינשאה על כל השלטנות, ובהיות כי המלכה הזאת היתה שונאת נפש הויזיר הגדול, התאמצה להבאיש ריחו בעיני המלך, מלבד זאת בחדש שבט רצ״ו (יאנואר 1536), תוגרמה כרתה ברית עם ממשלת צרפת, ובכתב האמנה איברהים פחה העיז לתאר את עצמו בשם שר־החיל־שלטן, במקום

10) בהקדמת המוציא לאור הספר הזה יוצא ברור הענין הזה, וכה דבריו: „תורת ה׳ תמימה . . . הנה כתובה מפורשת . . . לשונות תרגום אונקלס וערבי לרב סעדיה גאון, ופרסי אשר באר לנו איש נבון וחכם הר׳ יעקב בן כהר״ר יוסף טאווס נ״ע, הביאו ארוגנו מאור גלותנו נר ישראל . . . משה זכה וזיכה את הרבים . . . הלא הוא אב המון, עם ישראל האשל הגדול . . . החכם הרופא המובהק משה המון . . . עלינו לשבח לשוכן בערבות שלא השבית, גואל בישראל גדול שמו . . . אב הוא לאום עשות סועדה, מקימי דגל התורה לנס עמים הר וקראוי.

11) ש״ות ר׳ משה אלשיך, ס׳ מ״ח.

במקום שר־החיל־פחה, אשר העיר חמת שולימן עליו עד אין חקר, אל המקרים האלה אשר היו בעוכרי הוויזיר להבאיש ריחו בעיני אדוניו השלטן, נתוסף גם מעשה החזיון או ההפירה, נראה הדבר שהשלטן גלה אזן המלכה כוריסם, והיא גלתה אזן הרופא משה המון, אשר הטיל חשד על איברהים פחה. ביום ט״ו אדר שני שנת רצ״ו (21 מרסו 1536) בבוא הוויזיר הגדול לחצר המלכות כדרכו יום יום, מצאו אותו ביום המחרת נחנק בשער המלך כי נגלתה תחכולתו ועצתו הרעה לאבד היהודים, ובכן ניצלו היהודים בעיר קושטנדינא מן האסון הנשקף להם[12].

בעת אשר חיילות התוגרמים הרגלים נלחמו ביבשה עם מלך פרס ויכבשו בגדד הקאפודאן פחה (שר צבא המלחים) בארבארוסה צר על עיר קורון מצד הים והיבשה, וכראות הנוצרים כי לא יוכלו לעמוד נגד התוגרמים מסרו העיר בידיהם, וינוסו באניות לאיטליא[13], גם העיר פטרץ נלכדה בעת ההיא ותשוב לממשלת העשמנים, והיהודים אשר נשבו בידי שר הצבא אנדריאה דוריאה ונפדו על ידי יהודי איטליא, שבו מקצתם אל עיר פטרץ וייסדו בה העדה הישנה וארבע הקהלות אשר היו שם, אמנם בעיר קורון לא נחדש הישוב הישראלי, ולא נודעו עוד עקבות הקהלה היהודית הגדולה בעיר ההיא.

בשנה השנית הקאפודאן פחה תאייר־אודין המכונה בארבה־רוסה (זקן אדמוני, על שם זקנו שהיה מזה הצבע) כבש איי ים הארכיפלגוס, סקירא, יורה, פטמנס, ניאו, סתמפליא, אינינה, אנטיפרוס, טינא, והאי הגדול אנקשיא (נקסוס), ברוב המקומות האלה התישבו איזה יהודים אחרי אשר הסתפחו לממשלת התוגרמים, ושר הצבא קאסים פחה צר על העיר הבצורה נאפולי מרומניא בחצי האי מוריאה אשר נשארה עד העת ההיא בידי הויניציים ולא יכול לה, ורק אחרי אשר כרתו ברית השלום בין תוגרמה וויניציא נתנה העיר בידי התוגרמים, ומן היהודים אשר בסביבות העיר הזאת התישבו בה וייסדו עדה קטנה שם.

בעת אשר צרו התוגרמים על נאפולי מרומניא, ואחרי אשר כבשו איי הים הארכיפלגוס, שר צבא המלחים אשר הטיל פחדו על כל יושבי האיים, נסה לעבור ביםי הים האי הגדול קנדיא (אי כריתים) אף כי לא קרב אליו, אמנם הויניציים יראו פן יערוך המלחמה נגדם גם במחוז הזה ,וביםים ההם שלחו מויניזיא בקנדיאה את השר הטפסר הישר והמאושר מיסיר ז׳ואן מורו, לבו כלב הארי ומנו אותו למסדר כולל... על המלחמה ועמו יד רמה מהשכירים הנקראים שולדידי לחזק את בדק העיר ולבנות חומותיה... גם את היהודים העמיד על משמרותם כדרך יום כה וכדרך יום כה, אחת הנה ואחת הנה... ועם היות שהמון העם וצרי יהודה ובניםן... והיו עויינים את היהודים האמללים ויתנו אותם כמרגלים... מכל מקום השררה יר״ה בחכמתם ובתבונתם ובישרתם לא שמו לב לדבריהם, וישליכו אותם מאחרי גופם ולא הטו את אזנם ולא שמעו ולא שתו על לבם״.

ויהי היום ט״ז בתמוז רצ״ח אשר נפל ביום ראשון של שבת, ובטרם יכיר איש את רעהו כרווא קרא בחיל מטעם המושל שישכימו היהודים מנער ועד זקן, כל הקהל

12) ראה בסוף החלק הזה ציון ב׳.
13) דברי הימים לר׳ יוסף הכהן חלק שני דף צ״ח.

הקהל, לצאת להפזר הפירות כהיות כי זיון התורגמים ואניות המלחמה היו אחרי כתלי העיר, ואף כי התחננו היהודים לפני המושל לדחות את הגזרה ליום מחר, לא אבה שמוע, על כן התועדו כל היהודים ויסכימו לחלל את תענית שבעה עשר בתמוז ולפרוע ביום אחר, ויצאו חוץ לעיר לעשות במלאכה, בעת ההיא נשמע קול המולה בעיר כי באו חרש אנשים מרגלים לראות ערות הארץ, ואף כי בקשו בכל הפנות לא מצאום, ויען אחד מעוררי היהודים ויאמר ראיתי אנשים כדמות תורגמים באים ונכנסים בקהל, אין זאת כי אם יד היהודים עם התורגמים, והקול נשמע בכל קצות העיר, ויתאספו עם רב מן המגרשים והכפרים כלם אחזי חרב מלומדי מלחמה, וירוצו אל חצר הקהל ויאמרו אל היהודים הוציאו האנשים התורגמים אלינו ואם אין נפשיכם תחתם למות, למרות צדקת היהודים והדברים הנכוחים אשר דבר באזני המון העם ראש העדה היהודית ר׳ א ל י ה ק פ ס א ל י, הם מאנו להאמין ויבואו בכל בתי היהודים לחפוש ולבדוק אחרי התורגמים, וישלחו ידם בכל אשר מצאו וישללו ככל אות נפשם באין מפריע, בהיות כי כל הגברים היו בעבודת החומות והחפירות חוץ לעיר, וכהודע הדבר למושל בא אל מקום השערוריה עם גבוריו ושכיריו, וידבר אל העם דברי רכות, אמנם לריק שחת דבריו כי אין שומע לו וכל העם מקצה באחת לעשות נקמה ביהודים; וכראותו כי לא יוכל להרגיע הרוח הסוער ושאיפת היחפים לשלל ולשפוך דם נקיים צוה על אנשי הצבא ושכיריו לשלוף את חרבם ולהכות במפריעי השלום, ובדרך הזה ניצולו היהודים ביום ההוא ממות ואבדן[14], לזכר התשועה הזאת קבלו וקימו עליהם יהודי קנדיא לעשות את שמנה עשר בתמוז יום ששון ושמחה שלא לומר בו תחנה ושלא ליפול בו על פניהם[15].

שר הצבא הקאפודאן ה א י ר א ד י ן עלה כאניות בשנת ש״א בדבר השלטן וילכד את העיר ט א ר א ב ו ל ו ס (טריפולי) אשר ב ב ר ב ר י א ה (אפריקה הצפונית) וישבה מתושבי העיר ובניהם כמו א ר ב ע י ם נפשות של יהודים[15a] „ולקחם שר צבא בדוגיאות לחלקו, והעלה את דמיהם כפלים משיווים״ והיהודים בקושטנדינא „בראותם צרת אחיהם לא הוצרכו לכפיה, רק בלב שלם מיד ה׳ אלוהיהם רצו להתנדב״ ויפדו אותם.

בימים ההם השלטן גדל את השר ר ו ס ט י ם פ ח ה וינשאהו למעלת ויזיר הגדול ואת בתו הנולדה לו מ ה ש ל ט נ ה כ ו ר י ס ם נתן לו לאשה, שר השרים הזה היה כאשתו וחמותו אוהב היהודים ומוקירם ועל ידיו השיגו זכיות רבות, קרוב לשנת ה׳ אלפים ושלש מאות והמשה נודעה בפעם הראשונה בתורגמה העלילה הנוראה עלילת הדם תוצאות משטמת הדת, ותדבק גם פה את היהודים האומללים, בעיר א מ א צ י א אשר באסיא הצעירה ישבו ביחד יונים תורגמים י ה ו ד י ם ו א ר מ נ י ם הנקראים בפי יהודי ארצות הקדם בשם עמלקים, אלה האחרונים שנאו היהודים

14) כתב יד באנקונא, נעתק ע״י ר׳ יצחק רפאל אשכנזי ונדפס לבדו ע״י ר׳ אברהם הבריליני, ובידי מחברת אחת ששלחה לי הרב הזה במתנת בפורים תרס״ח.

15) ר׳ חיים בנבשת, שירי כנסת הגדולה הלכות מגילה, גם הרב הכולל באי קנדיא ר׳ אברהם איבלאגון כתב אלי במכתבו ביום כ׳ ניסן תרס״ב „והימים האלה נזכרים ונעשים״ עד היום הזה, אף כי הישוב הישראלי נתמעט בעיר קנדיא עצמה, ואין להם יכולת להחזיק רב ומורה צדק, כי בעת עיר הבירה היא העיר כניא (La Canée).

15a) נחלה ליהושע, ס׳ ה׳.

היהודים תכלית שנאה וירדפום בחמה שפוכה, ובכל מקרה הבא לידיהם השתמשו להסית ביהודים את אדוני הארץ התוגרמים, ויהי היום ורשעי הארמנים אשר בעיר נוסדו יחד להדיח רעה על ישראל, וימצאו איש נוצרי עני אשר היו לו מהלכים בבתי היהודים וישלחוהו בערמה מחוץ לעיר, ונשי הארמנים היושבות בשכונת היהודים העידו כי ראו בעיניהן האיש הזה שנשחט מידי היהודים לצרך דמו לחג הפסח, ותבאנה לפני הקאדי (שופט) ותגדנה לו כדברים האלה.

אז נתפסו אנשים רבים צדיקים, נענו והוכו ביסורים קשים, עד אשר הודו על חטא אשר לא חטאו כי ידם במעל הזה, ויתלו את היהודים האלה החפים מכל פשע, והגדול שבהם רופא וחשוב החכם התלמודי ר׳ יעקב אביוב בן החכם השלם ר׳ יוסף אביוב נשרף ברחובות קריה, ימים אחדים אחרי כן, שב הנוצרי ההוא העירה, ויהודי אחד הכיר אותו ויובא לפני שופט העיר, ושם גלה כי אחיו הבריחו אותו מן העיר למען הדיח רעה על היהודים, וכהודע הדבר בקושטנדינא השלטן שולימאן נמלא חימה, ויצוה לחקור אחרי המעלילים ולתת להם כגמולם, וכן היה כי נתנו במאסר, ואחרי אשר הודו על פשעם השיבו להם כגמולם, וימתו מות רשעים בידי השופט, וכן הדור ההוא רושם הזכרונות ר׳ יוסף ן׳ וירגא באנדרינופלא כתב, שלא רצה לפרט כל פני המעשה המנובל הזה, ומי היו האשמים פן ישמע חוצה, ויאמרו כי היהודים שמחים לאיד שונאיהם, הדברים האלה לבדם יספיקו להודיענו כי ידי ראשי העיר היו במעל הזה.

גם בעיר הקרובה טוקאט העלילו כעלילת אמאציא אך שם טרם הספיקו לרדוף היהודים ונגלה השקר לעיני כל, אז עמד השר משה המון לפני השלטן, לבקש בעד אחיו לבלתי תאונה להם עוד הפעם הרעה הזאת, ובגזרת הוזיר הגדול רוסטים פחה עלה לו להוציא כתב דת (פירמאן) מטעם השלטן, אשר מני אז והלאה כל דבר פשע אשר יסודו בעלילת דם, שמעלילים הנוצרים על היהודים שמטילים במצה וכיוצא, שלא יובא ולא ישמע עוד לפני שופטי המדינה, כי אם לפני שער המלך, והוא בעצמו יעשה המשפט[16].

השר משה המון אשר הטה אליו חסד השלטן ושרי המלכות, עלה בידו להמשיך חסד על ביתו, שולימאן נאות לתת כתב דת חופשה מכל המסים ועולי הקהל, לו ולכל בניו ובנותיו ובניהם ובנותיהם, יורשי הזכיות האלה נקראו איולד מוסה או בני־משה על שם אביהם הראשון השר משה, אמנם בימינו אלה אין זכר ושארית לפירמאן הזה ומשפחת המון בעצמה אינה נהנית מן הזכיות האלה עוד[17]).

השר משה המון הרבה להטיב עם כל אחיו. בהיותו קרוב למלכות ואהוב השלטן השרים והפחות, הנוסע הצרפתי ניקולאי אשר היה בעיר הבירה קושטנדינא בשנת שי״ב, כתב כי האיש אשר עמד במדרגה היותר גבוהה ונכבדה במפלגת הרופאים היה היהודי (משה) המון כבן ששים שנה, אמיץ ובידו המשרה והעוז גם כבד מאד בהון בחכמה ובשם טוב[17a]) במשרתו הזאת עמד עד היותו קרוב לשבעים

16) המקורות לענין הזה הם ר׳ יוסף ן׳ וירגא (שבט יאודה) ר׳ יוסף הכהן (עמק הבכא וכ״י באוצר הספרים לחכמיה בפאריז) ור׳ יוסף כבברי (דברי יוסף כ״י) מן המקורות האלה יצא ברור שהמעלילים או יותר טוב מעלילות כי נשים היו, היו מבני הארמנים ולא יונים כאשר שער ר׳ צבי גרץ, ועוד ראה בסוף החלק הזה ציון ג.

17) ראה בסוף החלק הזה ציון ה׳.

17a) Les navigations en Turquie

שנה[18]) וימת ויאסף אל עמיו לדאבון נפש כל היהודים ומכיריו ואוהביו התוגרמים, ויבכו אותו כל בית ישראל, ויספדו אותו ימים רבים בעיר הבירה כמו בן בערי המדינה, המשורר הנפלא בדור ההוא ר׳ סעדיה בן ר׳ אברהם לונגו נשא עליו קינים, ויחבר עליו קינה במליצה נשגבה ועל ראשה: הספד על המספר השר משה המון. „קול המון כקול שדי, נדיב נדיבות יעץ וכו׳, ממשה רבן של רופאים ועד משה האיש לא קם כמשה וכו׳[19])"

ויהי אחרי מות משה המון, משרת רופא השלטן נתנה לרופא ר׳ יהודה די שיגורה אף כי בנו ר׳ יוסף המון היה רופא החצר גם הוא, אך נראה שהיה עדין בימי עלומיו וחוץ מן האפשרי להמנות במשרה נכבדה כזאת, בין רופאי חצר המלכות בעת ההיא נמנו גם ר׳ אברהם הלוי בן מינאש, אשר הלך בלוית השלטן לשדה הקרב עם הפרסים בשנת רצ״ה, ולעת זקנתו חבר ספר דרשות על התורה ויקראהו בשם „כבוד אלוהים" אשר נדפס אחרי מותו בשנת שס״ת בקושטנדינא. גם הרופא ר׳ משה בוטאריל בכמוה״ר הר׳ ליאון בוטאריל בכמוה״ר משה בוטאריל, אשר העתיק מלשון רומי ס׳ הנביאות לחכם הנוצרי מיכאל דנוסטראדמוס ויקראהו בשם „עין משפט" על גאולת ישראל ועתידתו נדפס בקושטנדינא אחרי שנת שכ״א (שבה נכתב בלשון רומי).

מלבד אלה היה בפרק ההיא בקושטנדינא, רופא אחד אשר הקדיש כל כהתיו לחקירה בקדמוניות ובספרות ישראל, ר׳ שמואל בן ר׳ דוד שולם, הוא הוציא לאור „ספר היוחסין" בפעם הראשונה מלאכת ידי ר׳ אברהם זכות, בהשמטות וקיצורים, גם הוסיף עליו דברים חדשים ויקרים לידיעת דברי ימי ישראל מעין הערות, ויספח אליו שלשלת היוחסין של מלכי אומות העולם, מאת השם הזכרונות אלפורנג כר עברי, וספר יוסף הכהן (פלאויוס) נגד אפיון, אשר העתיק מרומית או יונית לעברית, ונכבדים מאלה היו הוספותיו ליוחסין „אגרת רב שרירא גאון" וידיעותיו של ר׳ נתן הבבלי על דבר סדרי הישיבות וראשי הגולה בבבל, כי בהעדרם חסרו לנו כל הידיעות לתקופות הגאונים, ובסוף הספר, נתן לנו כרוניקא מכל מלכי התוגרמים אשר מלכו עד ימיו בקיצור נמרץ, בדעתו היה לחבר ספר שלם על כל הגרושים והשמדות, אך לא הוציא חפצו לאור עולם, או כי כתב על ספר ולא עלה לדפוס, וברוב הימים נעלם ונאבד התבור ההוא. את ספרו זה הדפיס בעיר קושטנדינא בשנת שכ״ו (סימן נער״ר).

בין הרבנים היותר נודעים בפרק ההוא בעיר הבירה היו שני בני הרב ר׳ אליהו מזרחי ר׳ ישראל ור׳ גרשום מזרחי. הבכור הוציא לאור רוב ספרי אביו, והיה לו מרוצת מכתבים עם ר׳ יוסף קארו. (אבקת רוכל קי״פ), גם הבר ס׳ „תפארת ישראל" הנשאר בכ״י, ר׳ בנימן ן׳ ר׳ אליה הלוי אשר היה מגיה הספרים הנדפסים בעת ההיא בקושטנדינא. ר׳ יעקב בן ר׳ משה די אלגבה מתרגם משפת ספרדית ספר „אמאדיש דגאולה" בולל ספורים מפורסמים אצל

18) ר׳ משה אלמושנינו אשר היה בקושטנדינא בשנת שכ״ז-שכ״ח לבקש עזרה לעדת שלוניק, ימנה בין העוזרים אותו את השר יוסף המון, וזה יראה כי לוא היה ר׳ משה המון בפרק ההוא בחיים היה פונה אל האב לעזרה ולא אל הבן.

19) ר׳ סעדיה לונגו, ס׳ „שברי לוחות" חלק סדר הזמנים (שלוניק שכ״ד).

אצל הנוצרים. מעניני מלחמות וגבורות מאנשי שם ועסקי אהבה ויקראהו בשם „ספורים" הספר הזה נדפס בלי הזכיר השנה בדפוס אליעזר שונצינו (בין שנות רצ"ד־ש"ו), ר׳ יעקב דילישקאש מחבר ספר „אמרי נועם" פשטים ורמזים וגימטריות בסדר התורה, וקצת פירושים על מקומות הקשים בפרושי רש"י ור׳ אברהם ן׳ עזרא (נדפס בקושטנדינא בשנת ש׳) ר׳ משה ן׳ יוסף פינ׳ו מחבר ספר „זכרון תורת משה" מפתח ומראה מקום על כל מאמרי הש"ס בבלי וירושלמי ע"פ ערכין בסדר א"ב (נדפס בקושטנדינא בשנת שי"ד), ר׳ משה ב"ר אליעזר פוביאן מעתיק ס׳ משלי לשפת יונית בשנת ש"ח, וספר איוב גם כן ליונית בשנת של"ו.

עוד היו שם ר׳ משה ן׳ ר׳ אליעזר כלץ אשר השלים והגיה ספר זקנו ר׳ יהודה כלץ על סודות הדינים, התפלות והקבלה, ויקראהו בשם „ספר המוסר" או „המפואר" (נדפס בקושטנדינא בשנת רצ"ז). ר׳ אברהם ב"ר יצחק שלום המקובל מחבר ספר „נוה שלום" על קצת חכמות טבעיות ואלהיות, על הקבלה, על חדוש העולם ופלאות הנביאים, והצלחת האדם, על מעלות התורה והקרבנות, על הנפש ועל תחית המתים, בשלשה עשר מאמרים (נדפס בקושטנדינא בשנת רצ"ח). ר׳ משה בן ר׳ גדליה מחבר ספר „מסורת התלמוד" (נדפס בקושטנדינא בשנת רפ"ג) וספר „מסורת תלמוד ירושלמי" (נדפס שם בשנת של"ג) ר׳ שלמה ן׳ ריי או ן׳ מלך[19]) מחבר ספר „מכלול יופי" על באור המלות והמשך הענינים מכל ספרי הקדש על פי הפשט (נדפס בקושטנדינא שנת ש"ט), ר׳ יצחק בן ר׳ שלמה הכהן מחבר פירוש על איוב, (נדפס בקושטנדינא שנת ש"ה). ר׳ יצחק גואקיל מחבר ס׳ „הצרוף" (נדפס בקושטנדינא בשנת שכ"ח). ר׳ יצחק עונקיירא מחבר ספר „צפנת פענח", (נדפס בקושטנדינא בשנת שכ"ז). כנראה מרבית הרבנים האלה היו בעלי ידיעות בינוניות ולא הביאו ברכה רבה אל הספרות העברית בחבוריהם. מלבד המיוחדים שבהם כמו „נוה שלום" לר׳ אברהם שלום אשר בו הראה בקיאותו בחכמת הטבע, וס׳ „מכלול יופי" לר׳ שלמה ן׳ מלך.

ראש הרבנים האשכנזים בעיר הבירה היה בעת ההיא ר׳ שלמה ן׳ ר׳ יצחק אשכנזי יפה. בקי בתלמוד ובפוסקים אך לא הגיע למדרגת בני עידו הרבנים הספרדים, אשר לא מצאו בכל עת קורת רוח בדבריו והתנגדו לו[20]), הוא חבר ספרים רבים אשר מקצתם נדפסו בחייו ומקצתם אחרי מותו, ויש אשר נשארו בכתב יד, ואלו הם:

א) יפה מראה. באור וחדושים על כל אגדות התלמוד ירושלמי, ומראה מקום האגדות בתלמוד בבלי והמדרשים, (נדפס בויניציא בשנת ש"נ) ואחרי כן עם הגהות רבנים אחרים.

ב)

---

19) נולד בפאס סביב שנת ר"ס, ושם רכש לו ידיעות בתלמוד ובדקדוק, מצבו החמרי אלץ אותו לנדוד לקושטא׳, ובשנת ר"ץ השיב תשובה לר׳ תם ן׳ יחיא (אהלי תם, ס׳ קע"ה) בשנת ש"ו החל לכתוב ספרו, ונשלמו בעוד שלש שנים, ובהקדמתו כתב: „ואני בראותי כי בכל המערב ובפרט בפאס עיר מולדתי עיר ואם בישראל, אשר בה לומדים מקרא יותר מכל העירות אשר ראיתי, גם במלכות תוגרמא אשר בה רוב קהלות ספרדי".

20) שו"ת רשד"ם, חלק חשן משפט סי׳ ת"ים.

ב) יפה תואר, פירוש גדול ורחב על „מדרש רבות" כדרך פשט ודרש, 1) על ספר בראשית[20a]), (נדפס בויניציא שנת שנ״ז) 2) על ספר שמות, (נדפס שם שנת שנ״ז) 3) על ספר ויקרא, (נדפס בקושטנדינא שנת ת״ח), סימן אבקש״ה) 4) על ס׳ במדבר (נדפס שם, בלי הזכרת השנה) 5) ועל ס׳ דברים לא נדפס. וכן על המש מגילות נשאר בכ״י (קורא הדורות דף ל״ט).

ג) יפה עינים. דרושים כסדר התורה ודרשות ונמוקים על לשונות ר׳ אליה מזרחי בשני חלקים, ומהם החלק הראשון נדפס בויניציא שנת שצ״א והשני נשאר בכ״י.

ד) יפה לבדיקה, מראה מקום כל האגדות ומסודר בערכין נשאר בכ״י.

ה) יפה ענף, פירוש על מדרש אסתר, איכה, ורות (נדפס בפרנקפורט דאודר שנת הנ״ז).

ו) יפה ענף, על מדרש שמואל, נשאר בכ״י.

ז) יפה קול, פירוש על מדרש חזית או שיר השירים (נדפס באזמיר שנת תצ״ט).

ח) בית דין יפה, ס׳ שאלות ותשובות אשר לא עלה לדפוס (לפי עדות ר׳ דוד קונפורטי, קורא הדורות דף ל״ט).

בשלוניק בין הרבנים ואנשי השם בעת ההיא, היה „רב מובהק ומפולפל מאד" ר׳ יוסף ן׳ לב הוא נולד לאביו ר׳ דוד ן׳ לב בעיר מונאשטיריו אשר במוקדון[21]) סביב לשנת רס״ב, לא נדע בבירור תלמיד של מי היה. אמנם יש ידים לתאר שלמד אצל בן משפחתו ר׳ יצחק ן׳ צדיק ן׳ לב אשר היה גם כן תושב מונשטיריו, ואחרי כן הלך לברוסה, עודנו באביב ימי עלומיו וכבר נמנה בין חכמי עיר מולדתו, בימים ההם קרה מקרה שם אשר לא שבע רצון ממנו, ונתנגד לרב העיר אף שהיה זקן ובא בימים וכה דבריו: „כי בימי חורפי בהיותי במונישטיריו נתארסה אשה אחת אלמנה לאיש אחד שהיה ממוי באחד מעיניו, ואחר כך נתחרטה האלמנה ולא רצתה בשום אופן להנשא לו, ונמצא שמה כופר אחד שהיה לו מעלה בין השרים, ולקח לגיסו של אותו הארוס והעלילו עליו שהיה חייב ממון רב, ושמו אותו בבית הסוהר, ואחות הארוס היתה בוכה לפני אחיה שיגרש לארוסתו, שכבר היה ידוע שהכופר העליל על בעלה אותה העלילה כדי שיגרש לארוסתו, כי האלמנה והכופר היו קרובים, והארוס נכמרו רחמיו על אחותו וגם כן נתנו לו מעות, וגרש לארוסתו על ידי חכם זקן שהיה מרביץ תורה בקהל ההוא, ואני בעיני רע עלי המעשה, ודברתי עם החכם הזקן ההוא ולא ידע להשיב" קרוב לשנת רצ״ד נסע לעיר הגדולה לאלהים שלוניק ויתיישב שם, ושמו נודע לתהלה ולתפארת בכל הגלילות ההם כי כן רואים אנחנו בראשית התישבו שם שאלו את פיו בדבר הלכה מן העיר ההיא בעצמה, לרבות רוב החכמים אשר היו שם, בחדש אייר שנת רצ״ה[22]), ומן העיר הקרובה טריקאלה בחדש תשרי שנת רצ״ו[23]).

בפרק ההוא רבו האנוסים מפורטוגאל הנסים מן הארץ ההיא, כי חייהם היו תלוים מנגד, אחדים מהם באו לתוגרמה דרך איטליא, ואחרים דרך פלאנדריש אשר

20a) בהסכמת רבני קושטנדינא ר׳ מאיר ן׳ שנג״י, הדריאל ן׳ נחמיאש, דוד ן׳ שושן, יהושע שונצין, הרופא יוסף יפת אשכנזי, חיים באסן, אליהו ן׳ חיים, מנחם ן׳ בנימן הלוי אשכנזי.

21) שו״ת ר׳ יוסף ן׳ לב, חלק ב׳ סי׳ ע״ז.　22) שם, חלק א׳ סי׳ ע״ה.　23) שם שם, סי׳ ו״ג.

(אשר נחשבה בעת ההיא לצרפת, וכעת לכלניאה), מרבית הבאים לתוגרמה לשוב לדת אבותיהם התישבו בשלוניק, ואחדים נחשבו לעשירים גדולים, בין הבאים לעיר הזאת היו דון יצחק ן׳ נוגייש, דון אברהם קאבאליירו, דון שלמה חליף, דון ן׳ יקר, ור׳ יוסף גאון אשר נסו מפורטוגל ויעברו דרך פלאנדריש, ובהיותם שם בחברת אנוסים אחרים בבית דון יעקב מונטישיגו קדש דון יעקב ן׳ נוגייש את בתו אורסולה. האב הזה לא הגיע למחוז חפצו בתוגרמה כי מת בתוך הדרך. וכהגיע יתר האורחה שלוניקה. הארוסה בתור אנוסה מאנה להנשא לאיש אשר נתנה אביה, והוא הזמין אותה לבית דין ויראה העדים אשר היו בפרק ההוא. בין הרבנים אשר נשאלו על הענין הזה נמנה גם ר׳ יוסף ן׳ לב אשר הורה להיתר.

והענין הזה קל הערך, היה לעינים ליתר האנוסים אשר באו לחסות תחת כנפי השכינה, וכה דברי ר׳ יוסף: „כיון דהגי סהדי לא הוו יהודים גמורים, אלא מאותם האנוסים שהם או אבותיהם נאנסו בשמד פורטונאל, ונתעכבו שמה כמה ימים ושנים, והיו יכולין לצאת להמלט על נפשם, ובניהם אשר קמו אחריהם הרי הם כמותם, כיון שגם הם נתעכבו כמותם שמה כמה שנים, וכבר ידענו וראינו כמה כתבים ועדויות שכל גדולי שלוניקי קדישים אשר בארץ המה, ואחרים אשר בהיים חייתם נתקבצו והורו הלכה למעשה, שכל אשה אשר תבא מפורטונאל או קאשטיליא אין אנו חוששין לקדושין שנתקדשה אחר השמד כלל, ולא חלקו בין אותם שנאנסו, לבניהם אשר קמו אחריהם, אחר שגם הם נתעכבו שמה, ונשאו נשים והולידו בנים ובנות וידעו את ה׳, כי הם כמו אומה בפני עצמה באותו המלכות, ומלידה ומבטן יודעים שהם יהודים, ורואים חבריהם באים למלכות תוגרמה לחסות תחת כנפי השכינה, והמה מתעכבים שמה, ודברים אלו ברורים הם,... אלא שיש להסתפק בנידון דידן, כי האנוסים שנתקדשה זאת האשה בפניהם היו בפלאנד׳ ועקרו דירתם ממלכות פורטונאל לבוא לתוגרמה, וגם קצת מהם משתקעים באנקונא ובפלאנד׳, הם מיעוטא דמיעוטא, ואיכא למימר דהוו להו כיהודים כשרים, כיון שהרהרו תשובה בלבם, וגם על זה כתבתי פסק שדעתי היה נוטה לומר שאין סומכין על העדויות של האנוסים בהיותם בגיות. בפלאנד׳ או בויניציא וגם שכונתם לבוא בתורקיאה לחסות תחת כנפי השכינה... מלתא דפשיטא היא שאין ממש באותם הקדושין, והאשה הזאת תהיה מותרת להנשא למי שתרצה[24]).

בהיות שמספר האנוסים מספרד ופורטוגל הבאים לשלוניק יום יום היה רב וכל אחד ואחד הלך לקהל אחד לפי חפצו ורצונו, על כן התאספו באי כח שבע הקהלות הספרדיות שנוסדו מיד אחר הגרוש, והם ק״ק גרוש־ספרד, קאשטיליאנוש, קאטאלאניש, אראגון, ישמעאל (אנדלוסיא), פורטוגל, ולישבואה (לישבון), ויסכימו ביניהם לחלק בגורל כל הנמלטים מתוך ההפכה אל אותם מהקהלות יחשב, יהי שהוא יוצא מקשטיליא או פורטוגל באיזה קהל שיפול גורלו שם תהיה קביעתו, וכל עוד שלא נקבעה ישיבתו, שני גזברים יגבו ממנו המסים ויחלקום בין שבעת הקהלות בחלק שוה, אחר

24) שם, שם, דף נ״ה.

אחר איזה זמן התאספו כל החכמים, הפרנסים, הממונים, והמנהינים מכל הקהלות ביום השבת י"ז לחדש תמוז הרפ"ה לעיין בענינים לתקון הכוללות, ובכלל ראו כי רבו המתפרצים להבדל בעניני המסים מן הרחוב או מאחאלה שנחשבו עד היום ההוא, להעשות מאחאלה (רחוב) לפני עצמה, בהלקט אחד מעיר ושנים ממשפחה „להעתיק שמותם מספר הק"ק אשר היו נכתבים, על לא דבר והיו לאחדים בידם, ומי יודע אם הפזור טוב להם וטוב לעולם... ויש גם כן אשר יהיה רוחו להעתיק שמו מקהלו ונכתב בקהל אחר, ויש גם כן הקובעים דירתם בעיר הזאת, ומעתיקים שמותם בעיר אחרת, להקל מעליהם טורח ומשא מלך ושרים ופורענות לק"ק אשר פה שאלוניקי, ומתנצלים באמרם כי אינם תאראג'ירוש (חייבי הכרגא) מהעיר הזאת... ויש גם כן באים בכל יום מארץ מרחק וקובעים דירתם בעיר הזאת, ואוכלים את טוב הארץ, ופוטרים את עצמם בטענה הנז' באומרם כי אינם תאראנ'ירוש, ואינם כתובים בפנקס המלך, ושהכתובים יפרעו כל מסי הארץ והם ירשוה" על כן באו לידי החלטה שלא יורשה שום יהודי להעתיק שמו מספר המסים בקהל שהוא כתוב עד היום ההוא, והתושבים החדשים יפילו שמותיהם בגורל על איזה קהל יש לחשבם. (דברי ריבות לר' יצחק אדרבי ס' נ"ו, נ"ט).

אנוסי פורטוגאל אשר באו בםספר רב לשלוניק הביאו ברכה רבה בכנפיהם אל העיר אשר פתחה לפניהם שעריה, לרגליהם פרץ בה הםסחר עשר ידות על מה שהיה לפני כן, וכדברי בעל הזכרונות: „כי שאלוניקי היא כרך גדול, בשעת מתקני ההסכמות היתה שאלוניקי קשאבה (עיר קטנה), בשער המלך יר"ה, והשופט היה לו הכנסה מאה וחמשים לבנים, עכשיו חמש מאות, בזמן ההוא המכס היה עולה למלך יר"ה שנים עשר או שלש עשר משאות, ולא היו פורעים אותם ובזמן הזה עלה לסך שמנה ושלשים משאות, ומאין נמשך זה? אלא שמתחלה היה (היתה) עיר, ועכשיו כרך, עוד שווי החזקות שמתחלה היתה חזקה אחת כנזכר במאה, ועכשיו באלף, כי מעיד אני עלי שמים וארץ כי אחי הגדול תנצב"ה, מכר חזקות בארבע אלפים לבנים עכשיו שיש כמו עשרה שנים, ואם היתה עומדת בשעה שמכרה אחי כמו עתה, היתה שוה מאת אלף לבנים, ומאיזה ענין נמשך זה? אלא שבאותו זמן היתה עיר, ומעשרים שנה עד כאן היה שנמשכו אליה לגור בה אנשים רבים"[25]), אמנם אם מצד אחד הועילו הרבה הגרים החדשים האלה לכלל העיר, מצד אחד הרעו לעדת ישראל, אשר בלעדי זאת היתה נפרדה לקהלות רבות, כי לא לחנם נתנדלו בין הספרדים והפורטגזים הנאים ואף אם שנו את שמותיהם, והסירו הדת אשר נתגדלו ונתחנכו בה בעוד שנים רבות, בדת ישראל, לא יכלו בשום אופן לתחליף התרבות והחינוך אשר נהיה להם כטבע שני, ואין להתפלא כי לרגליהם באה שערוריה רבה, ותשבת המנוחה בקרב הקריה העליזה ההיא, ותהי ראשית פעולתם להפריד עדת פורטוגאל בעצמה לשני קרעים, ק"ק ליסאבון ישן וק"ק ליסאבון חדש העומדים עד היום הזה.

ראש השועלים האלה היה איש תהפוכות ושמו ברוך, אשר רצה להשתרר על

25) שו"ת רשד"ם, חלק חשן המשפט, ס' רצ"ו.

על ראש כל הקהל הגדול ההוא, וכדי להפיק זממו ולמלאות תאות נפשו, היה נוגש תמיד בני עירו ומתעולל עלילות ברשע, שאון הנאנקים עלה באזני השר משה המון בעיר הבירה אשר הגין בכל עת על אחיו בני בריתו, ויכתוב אל ר׳ בנימן הלוי אשכנזי, ראש לעדת האשכנזים בשלוניק, אשר נחשבה בעת ההיא לאחת מהיותר שקטות לאמור: „שמעתי נאון עדת עריצים כוננו חצם על יתר, ודמי הקומה חכמים וידועים נדועים, והמכשלה הזאת תחת ידי אביר הרועים, הלא עיני העדה ומנהיגיה הבה יעלו בתחלה לכל דבר שבקדושה, וכל זר לא יקרב אליהם, כי אם תורם כמו רות, בחרו לכם אנשי חיל והם יעלו לכל דבר עבודתכם, כי אם לא תרציץ את ראשי התנינים האלה הלא תכבה את נר ישראל״[26]) לאסון העיר הגדולה הזאת, נמצא בעת ההיא שם מפלגה אשר נתנה ידה לעריץ ברוך, וביניה ארבעה רבנים, ועליהם הרב התלמידי ר׳ שלמה חסון, כמו שנתים ימים הכעיסו את השר המון בהבליהם ויהתלו בו כהתל באנוש, ובכל זאת האריך אפו אליהם ויכתוב שנית אל ר׳ בנימין לאמר: „חפץ חסד אני, ולא אחפוץ בתשחתת העולם, וקראת לו (לברוך) לשלום, וברכת אותו כי יתמוך כבוד פן תסוב עליו כוס חרון ה׳, וכמים עברו לא אזכור את אשר התרגזו לי, והיה כי יקשה את ערפו גם הפעם, הגדתי היום לא אחמול ולא אשא פני איש, ועוד ידעתי כי בוא יבואו אלי אפים ארצה והתודו עונם, ועתה ידעת כי חרב אדוננו תמלך משנת בארבע רוחות השמים אשר דמו להסתר שם, למה יצא מתחת ידי משפט מעוקל להשחית משפחה או שבט...״

אמנם העשיר ברוך והכת שלו לא הטו אזן קשבת לדברי השר משה המון, והרצוצים אשר נלאו נשוא עול המועקה, שלחו משלחת חכמים לקושטנדינא, ובהודע כל הפרטים מפי אנשי אמונה האלה, השר היהודי נמלא חימה ויערוך את תלונות העדה לעיני שרי המלכות והפחות, הכת המתנגדת בשלוניק שלחה גם היא מצדה ציר אמונים את השמש אלישע, להוכיח לשר המון כי אתם הצדק, אך לא רצה לקבלו ולהסתכל בפניו, ובין כה וכה קבל מכתב מאוהבו הרב האשכנזי ר׳ בנימן הלוי אשר היה מטבעו רודף שלום ונוח לבריות, ובו יחלה פניו לכבוש את יצרו ולחבוש רשפי האש והכעס אשר בלבו. הדברים הנאמרים בנחת ובשלוה השינו המטרה, השר משה הרגיע את רוחו הסוער, וישב לו גם כן דברים נכוחים ״חיים וחסד עשית עמדי אשר כליתני היום מחטוא, אליך הגביר נשאתי נפשי כי תתום דרכיך בכל אשר שאלת מעמדי, והנה (תתקבל על יד הרץ) כתב המשנה (רוסטים פתה) לדיין לעכבו, (את האיש ברוך) ולשלחו (לעיר הבירה) ביותר מהר שאפשר, ודברך אמת עם הנעלה איש חמודות אביו נר״ו ואת כל אשר תאמר נפשך אעשה, כי לא יתארך הדבר מיום אל יום. והרץ עומד על משמרתו. לפניך להשיבני נכון, ותמיד עיני ולבי על כל דרכי הנתנתכם כי תקשיבוני״.

כנראה, הובא ברוך לעיר הבירה וכפשע בינו ובין המות, לולא השר משה אשר סלח לו, ויתאמץ להשלים בין שתי המפלגות המריבות אשה באחותה, גם העריץ הבטיח להקים את כל אשר נטל עליו הקצין פנים אל פנים. אך כמעט שב אל עירו ושער מקומו, ויחי לאיש אחר ולא שמר הבטחותיו, ונהפוך הוא כי החל לרדוף

26) ראה ציון ה׳ בסוף החלק הזה.

לרדוף את כל אנשי חרמו ומתנגדיו. כשמוע השר משה השערוריה הזאת לא יכול עוד לעצור ברוחו, ויגלה את כל פרשת המבוכה לפני הפחות והוזיר הגדול רוסטים פחה, אשר קצף עד מאד ויוצא גזרה מלפני השלטן שולימאן לשלוח לעזרת שלוניק. דיין איש אמונים ומלאך אכזרי ג׳אהוש (לשרתו), והשר משה כתב לראשי העדה על שני הפקידים האלה לאמר: „אלה יעמדו על הקללה לבער קוצים מן הכרם. אנא גבורי כח עמדו על נפשכם לערוץ אנוש מן הארץ. וזאת שנית תעשו, קחו עמכם דברי טעם ובואו אל שופט הארץ ותגידו לו,כי עד הנה נרדפתם מהאיש הזה. וגם שאונו עלה אל המלך, ואני עמכם. ראינו כי טוב שיתקן הוא (שופט העיר) את אשר העוה האיש (ברוך), מבלי יבא שופט זר מעיר הבירה ויתן בידכם עריזל (כתב הנשתון) את אשר העוה האיש ההיא, ואם לא יאבה שופט העיר לעשות כדבר הזה. בחרו לכם אנשים יגשו להקביל פני הג׳אוש והעבד ההולך לקראת עזרת ה׳ בגבורים, ובקול אלה תחריסו במתניכם על איש מאנשי שאלוניק, להתיצב מנגד על דבר פשע האיש הזה וביערתם הרע מקרבכם, למעני, אל תאחרו תשובת כתב זה, כי יצא מאמר המלכות והעבד נכון כל היום לצאת על דבר כבוד שמכם".

תקות השר משה המון להשבית הריב ומדון בכנסת ישראל בשלוניק נשארה מעל כי מהרסיה ומחריביה ממנה יצאו, אל העריץ ברוך נספחו ארבעה רבנים וכל בני קהלותיהם עמהם „ארבעתם במעל חטאת האשמות הארור" — כן כתב השר משה לאוהבו ר׳ בנימן הלוי — „והם הם המחזיקים ברשעת אוטות פושעי ישראל. . . והנה חתימת ידיהם אשר שלחו להצדיק ולאסת עון אשר חטאו ואשר נואלו, הפושעים והמורדים החטאים בנפשותם לשלוח יד פושעים, בפרט כי החכם השלם כמהר״ר יוסף ן׳ לב בכתבים יעיד למפרע, כי הן הם עוברי ישראל עוברי ברית הרבים, כי ראיתי אך הפעם הזאת אשר הראו טלפיהם לטהרה, ופיהם מרמה וכחש נסתר. . . וכל עדיותם דרך שלילה ודרך הכחשה, לא דרך היוב".

בין כה וכה על פי סבות אשר נעלמו מאתנו, שלוח הדיין לשלוניק לא יצא לפעולת ידים, והמבוכה גדלה בעיר הזאת הגדולה לאלהים אש המחלוקת פרצה בכל עוז. לא לבד בין המון העם אך גם בין הראשים והרבנים, והאחד מהם שהיה בראש המפלגה המתנגדת ושמו ר׳ שלמה ן׳ חסון והיה מבקש תואנה להרחר ריב ומדון עם איש חרמו ר׳ יוסף ן׳ לב, מצא שעת הכושר בהיותם בבית המדרש באסיפת רבנים רבים. על ענין דבור אחד מהתוספות שהקשה הר״י מקורביל אשר היה הוגה בו ר׳ יוסף ן׳ לב, ומטריח את עצמו ליישבו על ידי פלפול, אז קם ממקומו, ובדברי התול התנגד ליגיעת הרב שכנגדו. ויאמר שקושייתו של הר״י מקורביל אינה קושיא כלל אלא שטעה, ועל זה נתגלגלו הדברים ביניהם. ונתרכה המחלוקת בין שניהם עד שקללו קללות נמרצות זה את זה בישיבת החכמים[27], וכמו שמסרזמים הפצו ליסר קשה מחרחרי הריב, אשר לא ידעו כל גבול ומשטר במחלוקת, ולא נסוגו אחור גם לפני עיון ההלכה ובית המדרש, ימים אחדים אחרי כן, פרצה המגפה בתקף עזה בעיר שלוניק בחדש סיון שנת חמשת אלפים ושלש מאות וחמשה „ויך ה׳ בעם מגפה גדולה מאד, וילכו נעים ונדים מעיר על עיר מפני פחד ה׳ ומהדר גאונו בקומו לערוץ הארץ, וגם שם לא הונח להם" גם בעת המהומה והדבר

27) קורא הדורות, דף ל״ז ע״ב, ועוד רבה בסוף הספר ציון ת׳.

והדבר בעוד אשר רחובות קרית שלוניק מלאו תולים וזתים, בעוד אשר מרבית יושביה נגרדו בעירום וחוסר כל אל הכפרים להציל את נפשם, העריץ ברוך לא השפיל גאותו ולא שם לבו לשבר בת עמו, ועוד הוסיף פשע וכסל וכהיותו ברחובות העיר התקוטט עם ר׳ יוסף ן׳ לב על ענין פסק שכתב נגדו, וכהרימו ידו הכהו על הלחי בפני כל העם, ולא היה מי שימחה בידו או ידבר אליו דבר. והיה זה בשוק הגדול לפני חנות הבשם אברהם קטאלאנו, הרב העלוב הזה לא השיב אליו דבר, אך קרע את בגדיו ויצעק בקול מר: „שומו שמים על זאת!״ [28]).

אם האנשים לא חפצו או לא יכלו ליסר המעשה המנוול הזה. יד אלוה היתה עוד הפעם בעיר האמללה הזאת, בלילה ההוא נכנס הבשם קטאלאנו בחנותו, ויראה שם עכבר ויקרב אליו הנר לשרפו, אך העכבר נמלט מידו והאור נאחז ונסכך בנייורות שהיו לו בבית מסחרו, ותרבה הלהב בבתי השכונות וברחוב, עד אשר נשרפו כשמונה אלף בתים, ומאתים נפשות ושמנה עשר קהלות עם כל ספרי התורה. ותהי צעקה גדולה ומרה בשלוניק בעצם הלילה והיום ההוא בשני לשבוע רביעי לחדש אב, „ולא היה לאל ידיהם להושיע, שוכבו לארץ בחוצות האמונים עלי תולע חבקו אשפתות, ערומים ולא יתבוששו ביום אף ה׳״ וישימו התוגרמים את הבשם אשר בסבתו היתה השרפה בבית הסוהר ויחלה וימות שם [29]).

תוצאות השרפה היו יותר מרים וקשים לכנסת ישראל בשלוניק. המגפה אשר כמעט שכתה קודם לכן, פרצה עוד הפעם ותעש שמות בעם. עד כי נלאו הקוברים, והסופדים והמקוננות חדלו, ולא עצרו כח ביום ההוא וידל ישראל מאד, רוב תושבי העיר הלכו ונדדו בכפרים בעירום ובחסר כל, וגם שם לא מצאו מרגוע, עוד אסון אחד הוכן לבוא על בת שלוניק, בהיותם בכפרים הבן הגדול לר׳ יוסף ן׳ לב, חכם ומפלפל כאביו, ושמו ר׳ דוד ן׳ לב נהרג בעוד לילה חשך ואפלה לא נודע מי הכהו [30]), אך יש ידים לשער שהיו מן הכת המתנגדת לאביו, או למצער אנשים אשר השכירו להכות אויבם בדבר היותר יקר אשר היה לו בחלדו, הבן יקיר אשר אהבהו כנפשו, על כן נגמר בדעתו לבלתי שוב אל העיר השובבה הזאת ויעתיק מושבו לקושטנדינא. וכשוב ה׳ את שיבת העיר באו רוב היהודים שלוניקה ויתחילו לבנות הנהרסות, אך השפעתם לא היתה עוד כבראשונה, התלאות הרבות והענויים אשר סבלו החלישו כחם, בעוד אשר העמים אשר סביבותיהם הרימו ראש, וכל מגמתם להצר להם עד אשר לא יכלו נשוא, וכדברי בן הדור ההוא: „כי טרדות הזמן כעת בשאלוניקי מבוהלים ומטרידים עד שאין לב שום אדם במקומו, כי מחוץ שכלה חרב ובבית בעונות מלבד טרדות אחרות... עד שלסבה זאת נדד ממקומו החכם השלם כמהר״ר בנימן (הלוי) אשכנזי נר״ו והלך לקושטנדינא במלאכות הק״ק אשר בשאלוניקי יע״א לראות ולבקש לנו מנוח מן המלך יר״ה״.

אלה תולדות הרב הזה: אביו ר׳ מאיר הלוי אשכנזי בן הרב שמעון הלוי, נולד בעיר נורנברג באשכנז סביב שנת ר׳ ויבא עם כל בני משפחתו דרך ניקופול ופליבנה לתוגרמה, בעת ההיא היה קבוץ גדול מאשכנזים בעיר סופיא

28) שם, שם.

29) ר׳ יוסף הכהן „דברי הימים״ למלכי צרפת וכו׳ (ספר שני).

30) קורא הדורות, דף ל״ז.

סופיא, שם בחר ר׳ מאיר למושב לו, אך לא עברו ימים רבים, ונקרא מאת העדה האשכנזית הקטנה בשלוניק לעמוד בראשה, כנודע חלק אחד מן האשכנזים שהתישבו בעיר ההיא היו מבני באואריה והישיבה שלהם נקראה ורנק Frank (ראה חלק א׳ ציון ה׳ דף 239), ר׳ מאיר עמד על כסא הרבנות עד שנת עש״ר שבה נפטר לעולמו, לפי נסח מצבתו שנתפרסמה על ידי ר׳ מיכאל ש׳ מולכו במחברת הספרדית „קונטריבוסיון אה לה איסטוריה די סאלוניקו״ (שלוניק תרצ״ב עמ׳ 35) מתוך הכתובת יוצא ברור שמת במגפה, וזה נסחה:

התראוני אבן רש
כי תוכי כספיר מאיר
תצמיח צמח שושנים
לא חוח לא סילון,
כי בונה כאם צלמי
חוץ לחומה אותי תשיא,
הגדילני בונה עולם
מראש פינה אותי
שמני עם רב בן ורב

הוא הרב רבינו מאיר
נגוע הרב המופלא
עטרת תפארת ישראל
כמוהר״ר מאיר הלוי זלה״ה
בן הרב כמהר״ר
שמעון הלוי זלה״ה
אשכנזי, ביום שני
של ראש השנה
שנת נפלה ע׳ט׳ר׳ת
ראשינו תנצב״ה.

בנו בנימן נולד בערך שנת רל״ה והיה צעיר לימים בעת הגרוש, החל בלימודים בסופיא, ואולי הלך עם אביו שלוניקה, ושם התחנך עם גאוני הספרדים ויהי לאחד מן היותר מלומדים בין בני העדה האשכנזית בסופיא, עד אשר נבחר למורה צדק ורב הכולל לקהל ההוא קרוב לשנת ר״פ, בשנת רצ״ב מצאים אנהגו אותו על משמרתו בעיר הזאת ומשם הריץ דבריו אל ר׳ יוסף קארו אשר ישב בפרק ההוא בניקופולי[31]) אמנם פה לא נצפנו לו ימים טובים כי בשנת רצ״ד פשטה המגפה בעיר ותעש שמות בעם, בין החולים היו ארבעת ילדיו אשר נחלו וימותו כלם תוך ימים מועטים, עוד מראשית רוץ הדבר בעיר, על האסון הזה חבר קינות שהדפיס בסוף המחזור האשכנזי, בעת ההיא חבר עוד שיר תלונה „אמרוט שער עם ראשי (קינה לט׳ באב), על הרבן הבית, אך לא עברו ימים רבים והמגפה החלה בפעם השנית בסוף השנה ההיא, וגם אז ר׳ בנימן לא נקה מהיות קרבנו

---

31) שו״ת ר׳ יוסף קארו, חלק אה״ע דיני טמיה לפי המו ס׳ י׳.

קרבנו אל המחלה הנוראה הזאת, שארית פרי בטנו בנו בכורו מ א י ר ובתו היחידה ד ו ל צ ה (Dolza, ענינו בספרדית מתוקה) אשר חלתה ותמות בעודה בילדותה, וגם עליה נשא קינה במר רוחו, מן העת ההיא לא ידע עוד שלו בנפשו, ויסע מסופיא אל עיר הבירה ק ו ש ט נ ד י נ א, שם התודע אל השר מ ש ה ה מ ו ן, רופאו של השלטן מוקיר החכמים ותוסף כל קשה יום ויבא עמו בברית אהבה וידידות, נפלא לראות ר׳ ב נ י מ ן אשר היה אשכנזי מלידה ומבטן, שיכול להשפיע על לבות הספרדים בארצות הקדם אשר התרחקו מעל האשכנזים, ובשום אופן לא יכלו לסבול אותם להשתוות אליהם ולבא בחברתם, אם למרות כל אלה האשכנזי הזה היה אהוב ונכבד בעיניהם, זה היה תודות להשכלתו ידיעותיו הרחבות ורוחו הכביר; כמה ימים ישב בקושטנדינא לא נודע בברור, אך זאת נדע כי מן העיר הזאת העתיק מושבו ל ש ל ו נ י ק, ושם נתקבל לראש ומורה צדק העדה האשכנזית היותר גדולה בפרק ההוא מיתרי עדות האשכנזים בארצות הקדם (בערך שנת רצ״ח).

אדיר חפצו היה בעת ההיא להדפיס המחזור האשכנזי, משפחת י ע ב ץ התישבה בשלוניק הם היו המדפיסים הנודעים לתהלה, שם החל להדפיס הס׳ הזה, בשנת ש׳ בפרך, ונמשך עד שנת ש״י בערך כבר ראינו שבשנת ש״ה במחלוקת הגדולה אשר היתה בשלוניק, ר׳ ב נ י מ ן נשאל פעמים רבות על הענין ההוא מאת השר מ ש ה ה מ ו ן ואליו הריץ מכתביו, בהיותו בטוח שיגיד אליו קשט דברי אמת, ולא יעות בכונה פני המקרים לכוף את הכף לאיזה צד שיהיה, וכן היה כי ביושר לבו ובצדקתו היה לעזר לא מעט בימי המצרים אשר עברו על כנסת ישראל בעיר האמללה הזאת, אחרי אשר נעצרה המגפה וישובו רוב בני שלוניק העירה, נסע הרב הזה לעיר הבירה לבקש עזרה נגד צרי יהודה אשר הרימו ראש וירדפו היהודים, אשר בכל היות מספרם רב יותר על הנוצרים, היו חלשים ואין אונים בהיותם נפרדים לקהלות רבות עד אין חקר, עד כמה הועילה שליחות ר׳ ב נ י מ ן ה ל ו י בעיר הבירה, לא נוכל לדעת, אמנם נראה שהצליח חפצו בידו להשיג איזה הנחות לשולחיו, וכי מצב ישראל הוטב במקצתו עד עת.

בשנת שי״ג, כשמנה שנים אחר השרפה הגדולה, לא עלה עדין לבני שלוניק לקום משפל המצב אשר נפלו בו לרגלי הדבר והשערוריה, ולא יכלו לבנות כל ההקדשים ובתי התפלה אשר היו למאכלת האש, על כן נועצו יחדיו ויבקשו מאת הרב ר׳ ב נ י מ ן א ש כ נ ז י ללכת בארציות נכריות[32] לאסוף כסף מאת יתר בני הגולה, בהיותו אהוב לבריות ונושא חן וחסד בעיני כל רואיו, גם ידיעותיו בלשון אשכנז היו לו לעזר לא מעט להביא ברכה רבה בשליחותו הזאת. באופן הזה הועיל הרבה להרים קרן ישראל בעיר הגדולה לאלהים, ולשלם למצער קצת הטובות אשר קבל בראשית התישבו בה, וסופו הראה על ראשיתו כי לו שנו ברואה יהודי ארצות הקדם, אשר הראו אותות אהבה ויקבלו בחברתם הנודד האשכנזי הזה אשר בא מארצות נכריות בקרבם.

ר׳ ב נ י מ ן א ש כ נ ז י נאסף אל עמיו קרוב לשנת שי״ט[33]) בעזבו שני בנים, הבכור ר׳ ד ו ד אשר שרת בתור מרץ בקהלת האשכנזים, וימת באביב ימי חייו

בעזבו

32) שיות רשד״ם, חלק אה״ע ס׳ מ״ג.

33) כן נראה מתוך שאלת רשד״ם חלק יו״ד ס׳ קי״ה.

בעזבו שלש בנות קטנות, והשני ר' מנחם אשר היה גם כן נכבד בעיני בני עירו, וכהיות שאלמנת אחיו נשארה באביב ימי חייה והיתה רוצה להנשא, קרוביה ומיודעיה יעצו אותה שלא תנשא. „והרי היא אלמנת חכם ולא תמצא שוה לו" אף היא השיבה, שאם יאות אחי בעלה ה"ר מנחם הלוי לקחת בתו לאשה אזי תשוב מדעתה ותשב אלמנה בביתה, וכראות הענין ר' מנחם נתפייס לקחת בת אחיו המת, בתנאי שלא תנשא גיסתו, ונשבע על זאת וגם גיסתו נשבעה על דעתו, אמנם אחרי עבור קצת ימים נתחרטה האלמנה וכדי שיתיר אותה גיסה להנשא, נאותה לתת לו שמנה אלפים לבנים וכן עשה[34]).

מגדולי חבריו של ר' כניכן אשכנזי היה ר' שמואל ן' ר' שלמה טיטצאק „חכם השלם ונשוא פנים" הוא נולד סביב שנת רנ"ג ואולי היה מיוצאי ספרד, והצטין בידיעותיו הרחבות ובפסקיו הרבים אשר לא זכו לראות אור הדפוס[35]), ויאסף אל עמו בזקנה טובה ביום השני לשבוע י"ב ימים לחדש תשרי שנת שכ"ב, בעזבו שלשה בנים אשר נמנו בין הרבנים הנכבדים בשלוניק ר' שלמה אשר הוליד בן אחד שמואל שנשא את בת אחיו ר' יעקב[35a]), ר' יוסף ור' יעקב טיטצאק על פי צואתו הנעשתה ביום ההוא, הוא עזב מעט הון העולה למאה וארבעה זהובים הנקראים שולטאנים, גם שפחה אחת אשר שחרר אותה ושמה ביינביינידה Bienvenida (ברוכה הבאה) ונקראה בנצרותה קטלינה[36]).

בני יעקב הוליד בן אחד ושמו ר' שלמה שהוליד שני בנים ר' שמואל ור' יהודה, ר' שמואל כתב פסקים רבים אשר נאבדו בארך הימים, וחלק קטן מהם היו לעינים ואחיו הצעיר ר' יהודה אשר כתב הגהותיו וחדושים על הבית יוסף ופסקים אחדים אשר הגיעו לידו, וידפיסם בקבץ הקטן „שארית יהודה" בעיר שלוניק בשנת הש"ס, לעת זקנתו ר' שמואל נמנה לרב בעיר מאגניציאה ומשם הריץ דבריו אל הרב בטיריא ר' שמואל ששון ויתרעם עליו על אשר הטיל לדבר סרה עליו ולהשיב על הקדסונים, ובין יתר דבריו כתב עליו: ראה מה כתבת בכתביך ולא נחת ולא שקטת עד עלותך להביא כחלום ובחזיון לילה, ומדרגה זו גרמה לך לכתוב מה שכתב בענין ההוראה מה שלא ידעת ולא שמעת, זה כתבתי לסבה הנז', כי אני לא באתי לדרישת כבוד כי מבן שלש עשרה שנה יצא שמי ממזרח שמש עד מבואו על התורה ועל העבודה וביראת ה' כל היום, ובעיר גדולה לאלהים של חכמים ושל ספרים עיר שלוניקי יש לי תלמידים ראוים לראשי ישיבות ומורי הוראות בישראל, ומאוס עלי לכתוב דברים הללו כי אין דרכנו בכך... מכאן ואילך תחשוב מה שתחשוב ותכתוב מה שתרצה"[36a]). עוד בא לידו סכסוך שהיה בין שני סוחרים אשר מכר האחד לרעהו יוסף ן' אזוניגו האראג'י (עובר לסוחר), ויצא האלואנ'י (נייר לעטוף ממתקים, שהוא דק) ועל הענין הזה נשאל גם ר' שמואל די מדינה ודעתו היתה מסכמת עמו[36b]), ר' יהודה טיטצאק היה אחיו צעיר ממנו לימים אשר התישב בעיר ניקופול, ובסוף ימיו שב שלוניקה (בערך הש"ן) ופעולתו תבוא לפנינו.

גם

---

34) שם, שם.   35) אזולאי שם הגדולים, בערך שמואל טיטצאק.
35a) שו"ת רשד"ם חשן המשפט, ס' רי"ג כתשובה, תשובת ר' יעקב היה באה בשו"ת רשד"ם ד"ם ס' רס"ה.
36) שו"ת רשד"ם, חשן משפט ס' רי"ג.
36a) שארית יהודה, עמ' כ"א.   36b) שם, עמ' נ"ב.

גם משפחת בן־בנשת התקיפה הצטינה בעת ההיא בבניה העשירים אשר היו למחסה לכל קשי יום, ופתחו בית אוצר הספרים היותר גדול הנודע בפרק ההוא בעולם היהדות לפני כל החוקרים ודורשי תורה ומדעים. הגדול במשפחה ההיא היה ר׳ יעקב בן בנשת אשר נשא בת הרופא דון יצחק ן׳ דון שמואל אברבנאל[37]), ר׳ שמואל בן בנשת בנו[38]), ור׳ מאיר ן׳ בנשת נכדו אשר חבר „ספר אות אמת״ המכיל הגהות ותקון כל השגיאות בכל המדרשים, ובסוף החבור קונטרס „סדר קדושה״[39]), הגהות סדר התפלה מנהג ספרד, על פי כתבי יד יקרי ערך אשר היו אצלו, ונדפס בשלוניק בעשירי לחדש טבת שנת שכ״ה.

בין הרבנים היותר בינונים בשלוניק נמנה ר׳ יצחק ן׳ ר׳ משה ן׳ אלרויו תלמידו של ר׳ יוסף טיטצאק מחבר שני ספרים: פירוש על התפלה ע״פ הקבלה, נדפס בשלוניק[40]) וס׳ „תנהומות אל״ דרשות על התורה (שלוניק של״ח), ומקצת פסקיו הובאו בס׳ „דברי ריבות״ לר׳ יצחק אדרבי, ר׳ משה ן׳ שמואל הכהן מחבר ס׳ „אורים ותומים״ על אמתיות חכמת האסטרולוגיא נגד סברת הרמב״ם, החבור הזה נשאר בכתב יד ונמצא כעת באוצר ספרים אשר בואטיקאן, ר׳ אברהם ביג׳אס הדרשן, מחבר ס׳ „זה ינחמנו״ או דרשות בדרך מחקר פלוסופי (נדפס בשלוניק), ר׳ יצחק ן׳ ר׳ אליה שני, מחבר ס׳ „מאה שערים״ או באור חמש והששים מצות עשה, וחמש וארבעים מצות לא תעשה, על דרך הפשט ועל דרך הקבלה (שלוניק ש״ג.), ר״ שלמה ן׳ ר׳ יצחק אשכנזי מחבר פירוש על מסכת אבות, (שלוניק ש״א), ר׳ דוד ן׳ ר׳ אברהם ערמאה מחבר „פירוש על הרמב״ם״ (שלוניק ש״ה). ר׳ יונה ן׳ ר׳ יוסף מחבר ס׳ „קול יונים״ דרשות על הגלות, ואחיו הקטן ר׳ אליהו ן׳ ר׳ יוסף מחבר ס׳ „קול תרועה״ או דרושים על התורה (שלוניק (שכ״ב).

מכל רבני שלוניק בפרק ההוא, היותר מפורסם היה ר׳ משה ן׳ ברוך אלמושנינו מגרושי ספרד אשר בקטלוניא. אמו היתה ממשפחה אראגונית מהיותר מיוחסות „שני זקניה קדושי עליון נשרפו על קדושת השם, והם אבי אמה... דון אברהם אלמוסנינו ואבי אבית הקדוש דון אברהם קורונבריאל״ [40a]), הוא נולד בשלוניק בשנת רפ״ג[41]) ויעודנו באביב ימי חייו החל ללמוד בשקידה רבה למודי הקדש והחכמות החצוניות: שמות רבותיו בתורה ובתלמוד נעלמו מאתנו, אמנם בחכמות החיצוניות היו לו לעינים הרופאים ר׳ פרחיה הכהן, ר׳ דניאל בנו, ור׳ אהרן עפיא. בהיותו בין יחיד להוריו אשר נמנו בין בעלי הון ואשר אהבוהו עד מאד, כמעט היה עתיד להבטל מן הלמודים ולהמשך אחרי התענוגות, לולא אמו הישרה בנשים הדריכהו בדרך הישר, כאשר יספר בעצמו „וגם מצדי, כי כל מה שלמדתי ועסקתי בתורה היה בסבתה ובהשתדלותה וזריזותה, כי בהיותי בזמן קטנותי

כל

37) שם. אבן העזר ס׳ קע״ט.

38) שם, חשן המשפט ס׳ שכ״ד.

39) קורא הדורות דף ל״ט ע״ב.

40) שמו „בית תפלה״ שאלוניקו שמ״ג, ראה אודותיו — Z. I. H, B. XI p. 96 (הערת ר׳ דוד פרנקול).

40a) מאמץ כח דרוש י״א דף צ״ז.

41) בס׳ כ״י „בית אלהים״ לר׳ משה אלמושנינו הנכתב בשנת שי״ג כתב המחבר: „והרי אני כעניי ואוני ורוב אבותי כבן שלשים שנה״ ר׳ צבי גרץ יתנגד ללא צדק למקור הזה.

כל התכנות האפשריות היו עומדות מסולי להמשך אחר נוגי תענוגי בשר, כי רבים היו בביתם ובחוצותם ביתר שאת השובות החצוניות והיא בהשגחתה הנפלאה הפליאה חסדה עמדי להעמידני על העסק בתורה"[42]).

ר׳ משה שקד בלמודים ויעש חיל ועודנו בן שש עשרה שנה נחשב בן אנשי השם והמשכילים בעיר מולדתו, ויערוך הקדמה על ספר „נוה שלום" לר׳ אברהם שלום הנדפס בקושטנדינא. (השלמת ההדפסה בחדש סיון רצ"ט) לא עברו שנים רבות, ור׳ משה נקרא להטיף אמריו לבני עדתו בק"ק קסטלאן, ויפליא לעשות בדרך זה, כדרשותיו הוא סלל מסלה חדשה מטה שהיה לפניו ובדורו, הוא היה לוקח פסוק אחד מספרי הקדש, וישימהו לנושא מאמרו אשר עליו יסבו כל דבריו, אחרי כן הביא איזה מאמר הנוגע בענין מאגדות רבותינו ז"ל, ואחרי זה הרחיב דרשות בדברים יקרים בפלוסופיא ובתורת המוסר, וברוח פיו ובכח מליצתו הנתמדה הראה להמון העם המקשיבים למליו שרש דבר נמצא במה, ואז הוסיף להביא עוד פסוקים ומאמרי אגדה, ויקשרם בחכל הענין אשר בחר בו לשום דברתו עליו, וכן היה הולך וסובב עד שובו למקום אשר יצא ממנו, במרוצת דבריו הראה לעם הקשות והזרות אשר היו במאמר אשר החל בו, והספקות אשר צמחו ממנו, וישיב על כלם דברים נכוחים המתישבים על הלב לפי תכונת בני דורו, מצבם הרוחני, ומעמדם המוסרי, אשר שאפו לדברי תורה מוסר ופלוסופיא גם יחד.

הדרוש הראשון אשר הגיע עדינו הוא מה שהשמיע ביום שבת זכור שנת ש"ב בק"ק קאסטאלאן[43]), אח"ב הטיף אמריו שם בשבת הגדול[44]), בשנת ש"ג נבחר להיות מרביץ תורה בק"ק נוה שלום, ויעתר אליהם בהגאי שירשו אותו לדרוש כפעם בפעם בק"ק קאסטאלאן אשר אליו נחשבה משפחת בית אביו, על כן רואים אנחנו אותו לפעסים משמיע דבריו בק"ק הזה[45]), ולפעמים בנוה שלום[46]), את הדברים אשר הביע בקחתו על שכמו משרת הרבנות בק"ק הזה, דרש באופן יפה ונעלה עד מאד, נושא מאמרו היה רבות בנות עשו חיל ואת עלית על כלנה, הוא הראה לדעת מה משרת הרבנות דורשת מיד נושאה, ובמקום גדולתו הראה עוד יותר ענותנותו, כבארו לבני עדתו שאף שהוא ידע בעצמו שלא עלה בידו לקנות המדות הדרושות למשרה הנכבדה הזאת, בכל זאת אהבת ואהדת העדה הרהבו עז בנפשו להעתר להם לקחת את עבודת הקדש הזאת עליו.

בחדש טבת שנת ש"ך נפטר ממשמרתו בק"ק נוה שלום אחרי עברו שבע שנים תמימות באמונה ובצדק, ויעלה בידו אחרי יגיעה רבה לאחד הלבבות הפרודים אשר חלקו העדות הרבות הנפרדות להלקים רבים ושונים ולקבץ כל החולקים והמתבודדים בקהל אחד תחת השם הכללי לוית חן׳ „להיות הקבוץ הזה כלו לעבודתו יתברך לקרוא כלם בשם ה׳ ולעבדו שכם אחד ובכן יאמר באמת שהוא יתברך קבץ וחבר אותם, כי חן וכבוד יתן ה׳ ועל כן יקרא לוית חן שהוא כמו חבור חן וכבוד" גם „להיותם קבוצים ברצון שלם ובנפש חפצה בתורת חן ולא בהכרח מחוץ... ועל הבחינה הזאת יקרא קהלם „לוית חן" שמובנו חבור חן כלומר רצוני ובלתי

---

42) מאמץ כח, דרוש י"א.

43) שם, דרוש ט"ו דף קל"ה.

44) שם, דרוש י"ד דף קמ"ה.

45) שם, דרוש כ"ד, י"ט, כ"ג.

46) שם, דרוש כ"א, י"ח, מ"ן, כ׳.

ובלתי הכרחי, כי בחן ,חסד איש את אחיו יעזורו כלם נקבצו באו אל המקום הזה" כדי שיהיה הקשר אמיץ ולא תתפרד החבילה בנקל, ר׳ משה דרש מאת בני העדה כי יתרצו לעשות איזה הסכמות ביניהם לחבר את האהל להיות אחד, שיבואו לפחות בשני והמישי בשבת וביום השבת להתפלל בצבור, ובהתחברם למצער שלש פעמים בשבוע תצמח להם תועלת רבה כי האהבה תתקיים ביניהם לעמת שיתמידו בהתחברותם זה עם זה, וייטיבו לעצמם וישניחו בטוב הכולל כלם יחד ביתר שאת ממה שישניחו קצת מהם.

ההסכמה השנית היא שבכל עת שיתקוטט איזה יחיד עם חברו או ידבר נגדו, שיהיו מחויבים לעשות תוך שלושה ימים שלום ביניהם והנראה בעיני רוב אנשי המעמד שראוי לשאול מחילה מחברו ישאל אותה, וכן יהיה חייב כל יחיד אשר ידע על שום יחיד מכל העם שאינו בשלום עם חברו לבוא ולהגיד למעמד עד שיעשו שלום ביניהם „ואני" כן היו דברי ר׳ משה — „הנני מקבל עלי להיות אמצעי מיוחד לקיים את כל תקף ההסכמה הזאת, כי בשלום יחידי הקבוץ תלוי שלמות הקהל וקיומו... שאף על פי שיהיו לנו כל הטובות, אף אחר שנשב לבטח בארצנו, אם לא יהיה שלום בינינו לא נוכל לשכב בלתי חרדה, אך כאשר יהיה שלום בינינו שיתן ה׳ שלום בארץ אז נשכב ואין מחריד".

„וההסכמה השלישית גם היא הכרחית לקיום הקבוץ הקטנים עם הגדולים... שהקטנים יהיו נשמעים אל הגדולים, ויחלקו להם הכבוד הראוי ויהיו סרים אל משמעתם בעניני הנהגת הקהל, ושהגדולים יחזיקו במעוז העניים, להקל מעליהם משא המסים והארנוניות ולהיות להם לעזר ולהועיל, לכלכלם ולפרנסם כפי הראוי, כי בזה יהיה כל העולם מאושרים באמת כאשר יהיה ביניהם שני הדברים היקרים והישרים האלה, שהקטנים ישאו עליהם משא הנהגת הגדולים ומצותם, והגדולים ישאו עליהם משא העבודה והמסים ופרנסת העניים"[47]. את אשר לא פעל כל רבני שלוניק וגדוליה למיום הוסדה עד היום ההוא, עלה ביד ר׳ משה אלמושנינו לעשות, לו לבדו נתן להקים המפעל הענק הזה, לאחד הלבבות הנפרדים, להרים מכשול מקרב העדה הגדולה, ולהכינה לתקופה יותר חשובה, אמנם לא לבד עם המכשולים הפנימים אזר כח וחיל ללחום ולנצוח, כי גם עם המכשולים החצונים לא מנע את עצמו מללחום.

בין התקנות האחרות אשר היה ר׳ משה אלמושנינו הסבה הראשית לתקן בעד קיום העדה הישראלית, היתה גם זאת: „ביום ד׳ תשעה לחדש טבת שנת שי"ח נתקבצו מרביצי התורה בק"ק, ועמהם יחידי סגולה מהקהלות בבית הכנסת הקאטאלני, ויגמרו אמר על אשר הוגד להם כי יש אנשים יהודים אשר יצרם תקפם לצאת ממחיצת היהדות מבלי יראת שמים נכח פניהם, לבקש ירושות ונחלות אשר לא כדת משה וישראל, וכן בעניני הכתובות והתוספות והנדוניאות בכח השוחדיות והמסריות, לכן הסכימו בכח התורה הקדושה לגדור גדרים ולתקן תקנות לקיום הדת, שלא יהיה רשאי שום בר ישראל איש או אשה לא על ידם ולא על יד אחרים, לתבוע ירושה או כתובה, לא תוספות ולא נדוניא, אלא על פי התורה ועל פי לומדיה וכפי התנאים הכתובים בה" וההסכמה הזאת היה שגורה

ונכרזת

47) שם, דרוש ב׳.

ונכרות בכל שבת שלפני ראש חדש בכל בתי הכנסיות אשר בשלוניק „כמו החרם במלשינים והמוסרים״ [48]).

באנדרינופלא רבו גם כן החכמים אשר הצטינו בחבוריהם ובידיעותיהם, וביניהם כי נכבדים שני רבנים האחים ר׳ שלמה ור׳ יוסף אבן וירגא. ר׳ שלמה נולד בספרד בעיר שיריץ (xeres) הסמוכה לאשביליא [49]) סביב שנת ר״ך, בעת גרוש ספרד משנת רנ״ב נמלט לפורטוגאל ויתישב בעיר הבירה ליסאבון, לרגלי הסתבכות סבות אשר נעלמו מאתנו, נאנס לקבל עליו דת הנוצרית בעת גזרת הגרוש של שנת רנ״ז, ויהיה שם תחת המסוה הזה עד אחרי שנת רס״ו, כנודע בחג הפסח בשנה ההיא נתפסו אנוסים אחדים בשבתם בחבורה להגן את הסדר כמשפטו, ואם גם ההגמונים לא הייבו אותם למשפטים נוראים בעת ההיא, הדבר הזה היה למורת רוח הנזירים הדומיניקים אשר הלהיבו המון העם נגד הנוצרים החדשים.

ביום א׳ שאחר פסח של הנוצרים (19 אפריל 1506 — כ״ה ניסן רס״ו), הקנאים בבתי הכניסה ושני הדמינקים לקחו בידם צלמי קדושיהם ופעמונים, ויקראו בקול גדול לעשות נקמה בנוצרים החדשים, אליהם נלוו מהמון העם והמלחים שנמצאו אז בנמל ליסבונה, וילכו דרך רחובות העיר כעשרת אלפים רוצחים ושודדים, ובאין מפריע פשטו בבית האנוסים ויהרגו אותם את נשיהם וילדיהם, ובאכזרות נוראה סחבו את פגריהם ואת הנשארים בחיים, ויצברו אותם בשני המרים ברחובות קריה, ויעלו אותם על המוקד כל הלילה עד הצהרים מן היום השני. אמנם ר׳ שלמה אבן וירגא לא נמצא בתוך השערוריה, כי כן ירמזו דבריו: „גזרת ההריגה אשר שם בליסבונה מחוץ לעיר הייתי, ואחר ימים כשובי אמרו לי לא ראי זה כראי זה״ בעת ההיא נסו רבים מן האנוסים לתוגרמה, ויסירו מסוה הכחש מעל פניהם, וביניהם היה גם ר׳ שלמה ואחיו הקטן יוסף אבן וירגא, ויתישבו בראשונה בקושטנדינא ואחרי כן באנדרינופלא, ר׳ שלמה אשר היה רופא מומחה [50]), היה גם כן מליץ נחמד, הוא הביא עמו ספר כתב יד אשר חבר בן משפחתו ר׳ יהודה ן׳ וירגא המשכיל „קצת שמדות וגזרות אשר עברו על ישראל בארץ נכריה״ והעתיק אותם „למען יראו ולמען ישמעו בני ישראל וישובו ויתחננו לבעל הרחמים שיכפר עונותיהם, במה שעבר עליהם ולצרותיהם יאמר די״ ויקרא בשם את הספר הזה „שבט יהודה״ בהיות כי השבט הזה הוא המולך ראשונה וראה בשבט עברתו [51]), וגם כי השם הזה ירמוז לשם בן משפחתו ר׳ יהודה וירגא כי בספרדית תרגום Verga הוא שבט.

בחבורו זה הוא הוסיף על דברי קרובו ידיעות חדשות והערות, ובהיותו בקי בשפת רומית, תרגם לשפת עבר ויכנים ספורים שונים בתוך דברי המחבר הראשון, אך נראה שלא הספיק להשלים חבורו הזה ויאסף אל עמיו. אחרי כן אחיו הצעיר ר׳

48) כ״י היה בידי ר׳ דוד פיפאנו (מו״צ בסופיא) ז״ל ואח״כ בידי ר׳ אברהם דאנון ז״ל (בקושטנדינא) ומהם נעתקו הדברים האלה.

49) כן נראה מתוך דברי הענין ל״ה בשבט יהודה.

50) שבט יהודה, שער הספר.

51) שבט יהודה, הקדמה.

ר' יוסף אשר היה רב ודיין באדרינופלא, השלים הספר וידפיסו בשנת שי"ד, בנוספות אשר שת על מה שהקדימו לכתוב שני המחברים, הוא הביא מקרים רבים מועתקים משפת רומית, בהיות כי גם הוא ידע והכיר השפה הזאת. גם כל מה שנודע לו ושמע מפי עדי ראיה כמו גרושי ספרד בעצמם השר ר' משה המון, ור' אברהם ן' ערמאה, ואחרי שנדפס החבור מצא ביד החכם ר' שם טוב שאנצולו קונטרס כתב יד מאורעות ורדיפות היהודים בארצות הנוצרים, והוסיף להעתיק ולהדפיס הידיעות האלה כעין נספחות להבורו.

בגלל הדבר אשר חלו בחבור הזה ידי שלשה מחברים שונים, באה בו ערבוביא גדולה וסדר הזמנים שאינו מכוון, כי כל מחבר העיד על דברי חברו, והוסיף מעצמו מעין המאורע המסופר מבלי להשגיח אם מקומו שם. הספר יכיל פעמים רבות ויכוחים מדומים בין יהודים מלומדים ובין מלכי ספרד ופורטוגל, ויש ויכוחים הנראים לעקריים בין פושעי ישראל אשר המירו דתם להכעיס, ובין הרבנים אשר נקראו לפני היועצים והמלכים להתוכח עם אחיהם הפושעים' אשר כל מגמתם היה להשפיל כבוד הדת אשר נולדו בה והכחישו אותה.

סגנון הספר הוא פשוט ונעים מלבד תרגום הספורים משפת רומית המתנהג בכבדות לפי טבע המלאכה, כי כנראה מגמת המעתיקים היה לבלתי התרחק מן הסגנון המקורי, למרות אשר בזה יאבד הרבה מחן ערך הלשון העברי, בסוף הספר יחקור ר' שלמה ן' וירגא הסבות שהביאו שנאת העמים לישראל והרדיפות, וישפוט כי בהיות ישראל העם אשר בחר בו האל, ידקדק עמהם ביותר „אשר יאהב ה' יוכיח" ואבותינו אשר אינם עוד חטאו, ואנחנו סובלים עונותיהם, אך גם מלבד הנסתרות לה' הוא יעורר גם על הסבות הטבעיות והנגלות ופה דבריו: „דבר זה נמשך בטבע מפני שנאת הדת והרחקת היהודי מהנוצרי במאכל ומשקה, גם הקנאה שמקנאים אומות העולם את היהודים היושבים בקרבם, על היותם חרוצים במעשיהם יותר מהם ויגדלו עליהם בעושר ונכסים" נוסף לזה ר' שלמה יוכיח את אחיו בשבט פיו עד אשר יפריז על המדה במוסרו. ובתוך דבריו נמצאת תפלה לאלהי מרום, על צרות ישראל המתגברות מיום אל יום, עד שהחדשות משכחות את הישנות, כי כל העמים יושבים שקטים ושאננים. ובני ישראל צפוים אל כל מקרה רע, יבל באי עולם מתקוממים עליהם. אם נשפוט על כלל הספר הזה נמצא כי בני משפחת אבן וירגה מלאו חסרון גדול בדברי ימי ישראל ביטים ההם, הם הודיעו לפעמים דברים יקרי ערך לא לבד מה שראו בעיניהם, אך גם מה ששמעו מפי עדי ראיה, בפרט נכבדים דבריהם לדעת פרטים רבים מחיי ישראל על אדמת ספרד ופורטוגל בימים האחרונים לפני הגרוש, מנגד לזה מעטות ומקוטעות הידיעות אשר נתנו לנו מחיי היהודים בתוגרמה בימי השלטנים שלים ושולימאן, בעוד אשר בני דורם רושמי דברי הימים אשר היו חוץ למדינתם. ר' יוסף הכהן באיטליא, ור' אליה קפסאלי בקנדיא כתבו על ספר דברי הימים ליהודי תוגרמה בברית יותר נפרזה.

מלבד החבור שבט יהודה, ר' שלמה ן' וירגא כתב לפני כן חבור אחר ויקרא שמו „שבט עברת ה'" על צרות עם ישראל ביותר פרטות, ובכלל על הרדיפות

בספרד[51]) אך הספר הזה נאבד בארך הימים ולא נודעו עוד עקבותיו. גם אחיו הצעיר ר׳ יוסף ן׳ וירגא כתב ספר תלמודי על דרכי הגמרא שלא נכללו בס׳ הליכות עולם, ויקראהו בשם „שארית יוסף" (נדפס באנדרינופלא בשנת שי״ד), ועוד היו לו מחלוקות עם ר׳ תם ן׳ יחיא בקושטנדינא[52]), ור׳ דוד ן׳ זמרא במצרים[53]) וימת לפני שנת שי״ט[54]) בעזבו בת אחת ושמה אסתר[55]), ובן אחד הנודע בשם ר׳ יהודה ן׳ וירגא אשר היה אחרי כן רב ודין בעיר רודוס.

בעת ההיא התישבו, בעיר אנדרינופלא שני אומנים בקיאים במלאכת הדפוס ומחוקקים באותיות ברזל ועופרת, ר׳ שלמה ור׳ יוסף בני ר׳ יצחק בן החסיד ר׳ יוסף יעבץ מגרוש ספרד אשר התישב במאנטובה אשר באיטליא, את מלאכתם זאת למדו בעיר ההיא, וספריהם אשר יצאו מתחת מכבש בית דפוסם הם היותר יפים ומהודרים מכל אשר היה לפניהם ואחריהם בארץ תוגרמה, לפי הנראה לא ראו ברכה רבה במלאכתם זאת באנדרינופלא בהיות כי לא נודעו עד היום כי אם שני הספרים לבני וירגא „שבט יהודה" ו„שארית יוסף"[56]) הנדפסים באנדרינופלא, (בשנת שי״ד ־ שט״ז), ואחרי כן העתיקו עוד הפעם בית דפוסם לשאלוניק כבראשונה, והנראה שהעתיקו מושבם לעיר הזאת לרגלי המחסור והעני אשר שררו בשלוניק בסבת השרפה משנת ש״ה והמגפות שנמשכו שם.

בין הרבנים הזקנים שהיו באנדרינופלא בעת ההיא היו ר׳ יוסף ן׳ טוהולון, משה ן׳ ציון דוד אלבליה ויצחק ב״ר יעקב לאניאדו שעמדו בראש הקהל משנת ר״ע[56a]), ר׳ חיים עובדיה היה הרב לעדת גרוש קאשטיליא שנקרא אח״כ רק בשם „גרוש" כימין קרה מקרה שאיש אחד קשטיליאני ושמו פירפיניאן נשא אשה על אשתו, ר׳ חיים היה סובר שיגרשנה ברצונו או שלא ברצונו, בפרט כי האשה הזאת היתה כבר ארוסה לאיש אחר, ולא נתברר לו בראוי אם היתה כבר פטורה, ר׳ יוסף טאיטצאק משלוניק שנדד איזה זמן גם הוא לעיר הזאת לרגלי השערוריות בעירו, אסף אסיפה גדולה מרבני אנדרינופלא בבית הכנסת שנקרא בעת ההיא לישבואה (Lisboa) או פורטוגיזים ושם קראו כל בני החצר של ר׳ יוסף קארו הנקרא בן על שמו, בהיות שבשכונה ההיא היה יושב בהיותו באנדרינופלא, והם העידו שהאשה הזאת דבורה נגרשה כבר מהאיש שארסה, הרבנים החליטו שאין בבח רב הקשטיליאנים להייב האיש פירפיניאן לגרש את האשה הזאת[56b]).

הרומניוטים שהיו תושבי העיר הקדמונים היו חושבים את עצמם לאדוני הארץ שהצדק אתם להשתרר על כל עניני העיר הגם שהם היו המעטים במספר עד שהוצרך הרב הכולל ר׳ אליה מזרחי לעת זקנתו ללכת לאנדרינופלא ליפשר ביניהם ובין הספרדים, ר׳ אליה התארח בעת ההיא בבית ר׳ משה ישראל

51) שבט יהודה, סוף ס׳ ג׳ וס׳ ב״ה.
52) תמת ישרים, ס׳ קנ״ח.
53) שו״ת הרדב״ז, ס׳ י׳.
54) בשו״ת אה״ע לר׳ יוסף קארו חלק קדושין, נזכר בשנת ש״ט בר״ח אדר בברכת המתים.
55) שם, שם, ועוד שו״ת מבי״ט, ח״א ס׳ רצ״א.
56) את ספרו זה קרא המחבר בראשונה „שבט מישורי" כנזכר בראש הספר.
56a) ר׳ אליה מזרחי, מים עמוקים, ס׳ ב״ו.

ישראל ועמו השתעשע כל ימי היותו בעיר הזאת בעניני תורה והלכה[57]). אחרי ר' חיים עובדיה עמד בראש העדה הקאשטיליאנית קרובו ר' יעקב עובדיה אשר האריך ימים על כנו[57a]).

בצפון המדינה בניקופול ופליונת היה רב הישוב הישראלי ביסים ההם, עד אשר היו אומרים על ניקופול „עיר שיש בה יהודים"[58]) במספר רב, רב העדה היה זקן נכבד, ור' יוסף קארו היה ראש הישיבה, וכבר ראינו בפרק הקודם שלא היו מתאימים בדעותיהם ברוב עניני הוראה, בשנת רצ"ב בסוף השנה, מקץ היותו תשע שנים בניקופול וכספה נפשו להתישב בארץ ישראל, ויסע בראשונה לעיר הבירה קושטנדינא ואחרי כן לשלוניק[59]), כמה ימים נארך מסעו זה, לא נדע בברור, אמנם יודעים אנחנו למצער שבסוף שנה רצ"ב היה בקושטנדינא, ובתחלת שנת רצ"ג בשלוניק, להפליג באניה דרך הים, אך בעת ההיא היה שעת הירום ואניות שר המלחים אנדריאה דוריאה משלו בים התיכון כאשר ראינו בראש הפרק הזה, וכי נוכח שאין האפשריות לנסוע באניות, שב אל עירו ואל שער מקומו ניקופול, אך לא היה בכל עת שבע רצון יהי כי חברו הרב הזקן שלא נודע שמו, היה רודפו ומקניטו, עד אשר כל ימי שבתו בעיר הזאת הוא היה הותם תמיד „המרוד והעלוב" או יהי כי תשוקתו גברה לחיות בקרב הרבנים היותר גדולים ביסים ההם ובארץ ישראל, ר' יוסף קארו גמר בדעתו עוד הפעם לנסוע מניקופול ולהתישב בצפת, וכן היה כי אחרי חג הפסח של שנת רצ"ו שם פעמיו בדרך הגדול והכבד הזה, בעברו דרך אנדרינופלא[60]), וקושטנדינא[61]), ושם השכיר אניה וירד מצריםה ואחרי שבתו איזה זמן במדינה הזאת, נסע ארצה ישראל ויתישב בצפת בחדש אלול בשנה ההיא[62]).

יש לשער כי נסיעת ר' יוסף קארו הפתאומית לארץ ישראל היתה אולי תוצאות המצב הרע אשר חיו בפרק ההוא יהודי ניקופול, כנודע היהודים היו על הרוב עשירים ונתנו כספיהם ליונים הסוחרים בנשך ובמרבית, וכי לא חפצו לשלם להם התקוממו עליהם, ובן הדור ההוא כתב: „ק"ק ניקופולי על אדות אשר קמו בעיר הזאת על היהודים, ולולי ה' שהיה להם כמעט שכנה דומה נפשם"[63]) ובעל הזכרונות יפרט הענין שהיה המקרה בשנת רצ"ה, ולא לבד בניקופול כי אם גם בשלוניק ובקושטנדינא „קמו היונים... על ענין הרבית ונתרעמו למלך סולטאן סולימאן יר"ה על היהודים"[64]) והנה כבר ראינו שבעת ההיא האיש היותר תקיף בחצר השלטן היה הוזיר הגדול איברהים פחה שהיה יוני מלידה ומבטן ושונא בנפש היהודים, ואין תפונה שהציגו הדברים כפי רצונו לפני השלטן, באופן שהוצרכו היהודים הקרובים למלכות להוצאות רבות, לפחות לראשי המלכות להרגיע הרוחות הסוערות, ולבטל מעליהם הגזרות הרעות והמשטמה, וגם

הכסף

56b) ר' תם ן' יחיא, תמת ישרים, ס' ל"א.

57) מים עמוקים, ס' כ"ד, ש"ות ראנ"ח ס' ע"ה.

57a) ש"ות רשדי"ם, חשן משפט, ס' י"ז.

58) שם, יו"ד ס' ס"ח.

59) ראה בסוף החלק הזה ציון א'.

60) אבקת רוכל, ס' ע"ג.

61) שם, שם.

62) שם, ס' קכ"ה, ועוד ראה בסוף החלק הזה ציון א' במהודרא השנית הזאת.

63) אהלי תם, לר' תם ן' יחיא ס' קי"ג.

64) שם, ס' קצ"ה.

הכסף הרב שהוציאו כמעט שהיה הולך לטמיון וללא הועיל, לולא הסתבכות ענינים מדיניים שהיו בעזרתם להבאיש ריח הויזיר בעיני השלטן, עד שצוה להרגו באישון לילה ביום ט״ז אדר ב׳ רצ״ו (26 מרסו 1536) [64a], וכאשר שקטה הארץ בקשו ראשי העדה בעיר הבירה לחלק התוצאות העצומות בין כל יהודי המדינה אשר עסקם היה בשטרות ובכספים, ויטילו חלק אחד על עשירי ניקופול, אך אלה לא חפצו לשלם חלקם, באמתלאה שלא היו בעיר בעת המהומה, בכל זאת הרבנים שנשאלו בעת ההיא הורו שמחויבים לשלם החלק הנוגע להם (תמת ישרים ס׳ ק״י).

פרק ג׳

שלטן שוליטאן אלקנוני (המחוקק)

המשך, מהתישבות משפחת נשיא בתוגרמה (שי״ג—1533) עד מות השלטן שוליטאן (שכ״ו—1566)

משפחה מינדיס-נשיא — התישבותה בפלאנדריא ואיטליא — הגברת חנה — גראסיא נשיא — רדיפות יהודי איטליא — הגברת נשיא מגנת עליהם — דון יוסף נשיא מקבל משרה בחצר השלטנים — בנין טבריה — השלטן דורש ממלך צרפת לשלם חובותיו לדון יוסף נשיא ר׳ יצחק עקריש — ר׳ יהושע שונצין — ר׳ משה פיואנטי — ר׳ יוסף ן׳ לב בקושטנדינא — עדת שלוניק — צרות יהודי שלוניק — השלוחים בעיר הבירה — ר׳ משה אלמושנינו בקושטנדינא — מות השלטן שוליטאן —

חצי האי הפירינֵי לא הריק עדין כל המטמונים אשר אסף בקרבו קרוב לאלף שנה לחצי האי הבאלקאני, ספרד ופורטוגאל אשר לא יכלו להוקיר בשרונות עם ישראל אשר ישב בארצותן, ויגרשוהו לארץ הקדם, לא שלחו עדין כל אשר היו עתידות להוציא מקרבן. עוד הון יקר ונעים היה צפון בתוכן, המטמון האחרון אשר יצא מארצות האינקויזיציא לארץ הדרור והחפש תוגרמה, משפחת נשיא. בליסאבון, בירת ממשלת פורטוגאל היו יהודים רבים תחת מסוה דת הנוצרים הנודעים בשם מרנים, וביניהם היתה משפחה כבירה ועשירה הנודעת בשם „מינדיס״ (Mendes) בתוך הנוצרים, ובשם „נשיא״ בין היהודים, ראש המשפחה היה דון פראנציסקו מינדיס אשר נשא לאשה בת אנוסים למשפחת בנבנשת הנקראת בנצרותה בשם ביאטריצי, ולו היה בית מסחר שטרות גדול עד מאד בפורטוגאל, וסניפיו הגיעו עד צרפת ופלאנדריה. אחיו הצעיר ושמו דייגו מינדיס, היה השליט בבית מסחרו אשר בעיר אנוירסא. בימים ההם האינקויזיציא נתיסדה מחדש בפורטוגאל ורוב האנוסים היו נרדפים באף ובזדון מצד ההגמונים הישועים והאחוה הקדושה, עד אשר היו בכל עת חייהם תלוים בנגד, ראש משפחת מינדיס העשיר פראנציסקו מת, בעזבו רק בת אחת קטנה ושמה ריינה, וכראות האלמנה החלשה כי עליה הוטל העול הכבד להשגיח על כל בני ביתה, וכי מרגלי חרש אורבים לה מסביב למסור אותה בידי האינקויזיציא, בהיותה עשירה ותקיפה

64a) יאה ציון ב׳ בסוף הפרק הזה.

ותקיפה ויוצאת חלצי יהודים או נוצרים חדשים, גמרה בדעתה לצאת מן הארץ ההיא, ואחרי אשר אספה כל הונה נסעה עם בתה, אחותה הצעירה, בני אחי בעלה שמואל ויוהן מיקוים, ובני אחותיה לעיר אנווירסה. שם השיאה את אחותה ריינה עם אחי בעלה דיינו, אשר ילדה לו בת אחת, גראציא.

הנם שהמסחר פרץ לרוב בפלאנדריה, דוניא ביאטריצי לא מצאה ענג ונחת, בהיותה אנוסה תמיד להתחפש תחת מסוה אמונה אחרת לסען כחש, בידעה כי במדינה הזאת גם כן היא צפויה אל סכנות שונות, ויהיו דבריה עם אחי בעלה לצאת מתוך ההפכה ולהמלט לאיטליא, ויאות גיסה לעשות חפצה אך המות קרסהו (קרוב לשנת ש״ז) בעזבו אלמנה ובת אחת, במצב כזה דוניא ביאטריצי לא יכלה להוציא מגמתה מן הכח אל הפועל בימים מועטים, על כן נאלצה להשאר עוד באנוירסה שנתים ימים, וכדי להסב עיני האורבים אותה והמלשינים מעליה, הוכרחה להלוות לקיסר קרלוס החמישי סכום גדול ולשחד הפקידים[1]), מקץ שנתים ימים הגברת אשר כל מחשבותיה היו למצוא שעת הכשר לשוב לעמה ולאלהיה, המציאה תחבולה ותואנה לצאת מן העיר, בלתי לעורר עליה קו של חשד, היא שלחה את בתה היפה ריינה אשר רים מן האצילים דרשו קרבתה, עם בן אחי בעלה הבחור יוהן מיקוים לויניציא, ותשמיע הקול כי בן אחי בעלה התנה אהבים עם בתה, וינוסו חרש למדינה אחרת, וכי היא נאלצה לרדוף אחריהם להשיגם וליסרם.

כמעט הציגה כף רגלה בוינציא, ונקראה בשם ביאטריצי די לונה, קמה לה הרעה מתוך ביתה, אחותה הצעירה אשר היתה קלת הדעת עד שגם אישה לא חפץ להפקיד בידיה ירושתו ונכסיו וימנה גיסתו לאפטרופוסית על עזבונו, האחות הזאת אשר מאנה לשאת עול אפטרופוסית ואדיר הפצה חשבה לשלוט לבדה בירושתה, הלשינה לשררה כי אחותה האנוסה התישבה פה רק למראית עין, ומגמת פניה ללבת לתוגרמה להתיהד, ועל כן השתדל הממשלה להוציא החלק הנוגע לה מתחת ידה, ועוד הוסיפה לשלוח שליה לצרפת: ״רשע גמור לדעת כל העולם ומלשין מפורסם נגד היהודים...והנוי הנז׳ לא נתפייס במה שהיא פורעת לו...כשבר טרחו, ומפני זה הזר לפראנסיא והלשין לגוים ולערכאותיהם ששתי האחיות הנז׳ ובנותיהן הן יהודיות״ וישתדל מלך צרפת לשים עקול על כל נכסי בית המסחר למשפחת מינדים, אף מצא תואנה להניר כי פטור הוא מלשלם כל תובות הממשלה לסניף בית מינדים בליאון, בהיות כי אדוני בית המסחר ההוא התראו כנוצרים, אף שהיו יהודים, וככן סבבו בכחש הממשלה, ונכסיהם נופלים לגנזי הממלכה.

דון יוהן מיקוים התן הגברת ביאטריצי טרם התישבו באיטליא, נסע פעם אחת לתוגרמה לרגלי הסתפקות סחורות צרפת הקדם, ושם הוצג לפני השרים על ידי ציר צרפת[2]), ובכן היה נקל לו לסול לו דרך בין ראשי המדינה אשר אליה נשא את עיניו, אך עוד לא הגיעה השעה לפרוק מעליהם עול מסוה הכחש. מויניציא, העתיקה הגברת ראש המשפחה הזאת מושבה לפיארה, ותמצא לה מחסה אצל

1) אבקת רוכל סי׳ א׳.

2) כרמולי, במחברתו הצרפתית Don Joseph Nassi דף ג׳.

אצל הדוכס אירקולי די איסתי השני ותשב שם איזה שנים. שמה, קמה כאם והמגיה לכל האנוסים אשר חפצו לצאת מתוך ההפכה, והמליץ ר׳ שמואל אושקי אשר הקדיש לשמה ספרו Consolaçao as tribulaçons de Israel (תנחומות ישראל בצרותיו) בשנת ש״ב כתב: „כהלב שהוא משכן ההרגשה לכל הגוף, כן היתה היא מרגשת מכאובי העם וחשה לעזרתו, כרחל מבכה על בניה היתה מצירה בצרת עמה, וכאיש אשר אמו תנחמנו, כן הביטו אליה הגולים והנדחים ויגהרו ויתחזקו באמונתם לתורת מורשה״ המחבר יוסיף להלל אם ישראל הזאת בגוף ספרו, אחד מגבורי ספורו, הרועה נחום, המנהם את כנסת ישראל מיגונה יאמר: „האם לא נגלתה לנו ההשגחה במדת הרחמים, והאם לא התלבשה בתמונת האם אשר היתה לנו למלאך מושיע?״ הרועה הזה סופר ומונה לפני הקורא כל הטובות אשר נעשו לישראל על ידי הנשים צדקניות, מרים הנביאה, דבורה הנביאה המצביאה חיל ישראל כיום קרב, אסתר המלכה, יהודית, עד האשה הנכרת הזאת, הנשמה המטהרה אשר שלח האל משמים ארצה, וישם אותה בנוית אשה כלילת יופי.

בשנת שי״ג בעוד אשר הגברת דוניא ביאטריציא הרותה מטובי יהודי איטליא, נמצאו במדינה ההיא שלשת פושעי ישראל אשר המירו דתם, אליתו, שלמה רומאנו אשר הסב את שמו יוחנן המטבל, ויוסף מורו, ואליהם נלוה עוד מומר אחד חננאל די פולינו, הם התיצבו לפני האפפיור יוליוס השלישי לדבר שטנה על התלמוד, כי מלא הוא חרופים וגדופים על הכיסד תכרית תחדשה וכל הנוצרים, ראשי האינקויזיטורים מצדם, ברור כי אמת הדבר, והאפיפיור הוכרח לחתום כתב דת להעביד כלה מן הארץ התלמוד ומפרשיו, שוטרי האינקויזיציא התפרצו אל בתי היהודים ברומא ויוציאו כל ספרי התלמוד, וישרפום ברחובה של עיר ביום ראש השנה שנת שי״ד[3], וכזה נעשה בכל ערי המדינה, ונתנו סימן לשנה ההיא כי המר לי שד״י מאד, הרדיפות האלה נגד היהודים, היו הסבה כי יהודים רבים אנוסים מחדש באו וילידי הארץ מקדם לכן, עזבו ארצות איטליא ויתישבו בתוגרמה.

נראה הדבר כין הבאים לקושטנדינא נחשבו גם בני מינדיס־מיקויס, אשר הסבו את שמותם ויקראו: הגברת דוניא ביאטריצי בשם הנה־גראציא (Gracia בלשון קשטיליאנית הנה), והתנה דון יוהן מיקוים בשם דון יוסף נשיא, בראשית בואם יהודי עיר הבירה נוכחו לדעת כי אשת חיל אם בישראל שוכנת בתוכם, בצדקתה וכפזורנה נפתחו בתי כנסיות ובתי מדרשות ונקבעו ישיבות, ר׳ יוסף ן׳ לב אשר נדד משלוניק לעיר הבירה לפני שמונה שנים, נתקבל לראש תישיבה לבית מדרשה של הגברת הנה־גראציא נשיא, וכל מחסוריו היו עליה, יקרים הם עדותם של הרבנים בדור ההוא הנודעים בתומתם מבלי שיפריזו על מדת שבחיהם: „הגבירה תפארת רום אנשים, גולת הכותרת העומדת לנס עמים, סוככת בכנפיה על יתר הפלטה צאן קדושים, עם אלה באורה יראה אור... צדקתה תעמוד לעד... חכמת נשים בנתה ביתה, בית ישראל בקדושה ובטהרה, כחילה ובאוצרותיה החזיקה יד עני ואביון, להושיעם להגיעם בעולם הזה ועולם הבא, עוד חצבה עמודיה בעשות בתים לתושיה, שם יתנו צדקות ה׳ כל הבא להמלא בחכמה בתבונה ודעת, ידיה שלחה בכישור להחזיק במעוזו לעשות שלום לו״[4]. אחותה

3) קורא הדורות, דף מ׳ ע״ב. 4) נחלת ליהושע ס׳ י״ב.

אחותה הצעירה דונא ריינה אשר הכירה עותתה התפשרה עסה, ולמען לא ישוב ההון העצום למשפחת אחרת, נשאה את בתה היפה גראסיא השניה לדון שמואל או משה נשיא אשר נשאר בפירארה. בעת ההיא הגברת גראסיא נשיא בנתה בקושטנדינא בית הכנסת חדש בקרבת בית הכנסת הגדול גרוש (גרוש ספרד) במגרש באלאט, ותזמין איזה יחידי הקהל ההוא לבוא ולהתפלל בבית התפלה שלה. הדבר הזה הביא שערוריה רבה במגרש ההוא, על פי תקנת ישנה לא יכלו יחידי ק"ק גרוש להפרד מקהלתם בשום אופן שבעולם, ולסבת יציאתם היו מרננים שעברו על ההסכמות וחמר השבועה; על הענין הזה השיב ראש הק"ק „נשיא" ר' יוסף ן' לב, ואחריו חוה דעתו גדול הפוסקים בהור ההוא, ר' שמואל מדינה משלוניק וכה דבריו: „אבל בק"ק אשר בקושטנדינא יע"א, נראה בעיני דלא שייך למימר בהו שהצבור יהיה יכולת בידם לכוף את היהודים, כיון שכל אחד ואחד יש בידו לצאת מהקהל אשר יבוא בו, ללכת אל המקום אשר יהיה רוחו ורצונו ללכת שם, אם כן, באיזה כח יכולים הרבים לכוף את היהיד או יחידים לקבל הסכמתם, אם לא יהיה שכל אחד ואחד ירצה ברצונו הגמור לקבל הסכמת אנשי הקהל... שיש הפרש בין הק"ק אשר בקושטנדינא יע"א משאר הקהלות אשר בשאר המקומות, אשר אין להם רשות לאנשי הקהל לזוז ממקומם וללכת אל קהל אחר, מה שאין כן המנהג בקושטנדינא"[5].

לא עברו ימים רבים, וממשלת תוגרמה נוכחה לדעת כי משפחה עשירה רבת אוצרות יושבת בארצה, הגברת גראסיא נשיא וחתנה יוסף נשיא, מצאו להם מסילות ללב שרי המלכות והשלטן שולימאן, תודות למסחר הרב אשר היה לדון יוסף במדינות שונות, ותודות למכיריו ומיודעיו היהודים והאי-יהודים הנפוצים בארצות אשר ישב בהן, הוא ידע היטב מצב הענינים המדיניים בכל ממשלות הנוצרים, המעמד הפרטי הזה מצד אחד, המסחר העצום והרב מצד אחר, היו לעזר לא מעט להטות אליו לב השלטן, אשר הפקיד אותו לאחד מרואי פניו וקרובי המלכות, ויכבדהו בתואר אל-פראנג-ביי (הנשיא הפרקני)[6].

בימים ההם הגיעה לקושטנדינה השמועה המעציבה כי האפיפיור פאול הרביעי שם בבית האסורים את האנוסים אשר שבו לדת ישראל באנקונא, והוא מתעתד לדון אותם לשרפה; בין היהודים האלה היו גם כן אנוסים אשר התישבו בראשונה בתוגרמה ושם הסירו את מסוה אמונת הנוצרים מעל פניהם, ובכן נחשבו לנתיני תוגרמה אשר הלכו לרגלי מסחרם לאיטליא, הגברת גראסיא וחתנה דון יוסף נשיא, התעוררו להציל האמללים האלה, ויערכו בקשה אל השלטן שולימאן, כי ישלח דברו אל האפיפיור לדרוש ממנו בחזקה שיוציא להפשי היהודים נתיני תוגרמה[6a], וכן היה כי ביום התשיעי לחדש מרסו 1556

שי"ן

5) ש"ות רשד"ם יו"ד ס' מ.

6) או מוטיפריק, ענינו אציל.

6a) ר' יוסף הכהן בספרו עמק הבכא כתב: „ובקונסטנטינופול אשה גדולה מיתר האנוסים ביאמריצי שמה, ותלך אל שולימאן המלך, ותתחנן לו וישלח אל פאולו הבליעל לאמר: שלחה את אנשי וישמע בקולה. הספרדי Sirrano שהיה בקושטנדינא קרוב לימים ההם, מספר בחבורו Viaje a Turquia שבשנת 1554 נשאת את בתה היחידה עם בן דיוסף נשיא, קרובה, ונתן לה כתור נדוניא 300.000 זהובים, (ראה Autobiografias y memorias — Madrid 1905 — עמוד 130).

(שי"ו) השלטן שלח דבריו אל האפפיור פאול, ושם יתאונן על אבי הכנסיה הקתולית כי הפר חוק הצדק השוררים בין הממשלות שלא לנגוע לרעה בנתיני ממשלה אחת היושבים ברעותה, ועל ידי זה נרם נזק לאוצר תוגרמה כארבעת אלפים זהובים, והסב להמעיט ההכנסות, ובתוך דבריו רמז לו כי אם ימאן לקרוא דרור ליהודי אנקונה האסורים שהמה עבדיו, אז תעשה ממשלתו נקמות בנוצרים היושבים בתוגרמה. האפפיור הוכרח לבטל רצונו מפני רצון השלטן האדיר, ולהוציא לחפשי האנוסים נתיני תוגרמה[7]), אמנם האמללים אשר לא היה להם גואל, ה ע ל ה ע ל ה מ ו ק ד א ר ב ע ו ע ש ר י ם נ פ ש ו ת בפרקים שונים, בשלשה לחדש אייר החל ובשנים ועשרים לחדש תמוז כלה[7a]).

שמועת השרפה הגדולה הזאת כמעט נודע בעולם היהדות, הספרדים והפורטוגזים היושבים בתוגרמה וביתר הארצות אמרו להנקם באפיפיור האכזרי, רבים היו בין האנוסים אשר בראוהם מראש רדיפות פ א ו ל ה ר ב י ע י, הקדימו לנוס מ א נ ק ו נ ה לעיר הקרובה פ י ז א ר ו, הדוכוס ג ו י ד ו א ו ב ר ל ד ו מ א ו ר ב י נ ו, בחפצו להסב סחר ארצות הקדם אשר היה בידי היהודים לחופי מדינתו, פתח לפני האנוסים הפלטים שערי ארצו, יהודי פ י ז א ר ו וביתור פליטי א נ ק ו נ ה שלח מכתבים לשלוניק[8]) וקושטנדינה לטכס עצה, ולקבל עליהם בנדר לבלתי שלוח עוד סחורותם לחוף א נ ק ו נ א כי אם לחוף פ י ז א ר ו, גם ציר מיוחד נשלח מפיזארו לקושטנדינה למלא אחרי דברי המכתבים ושמו ר' י ה ו ד ה פ ר א נ, בראשונה היתה התעוררות בין יהודי תוגרמה להסכים לבקשת אחיהם בפיזארו לבלי שלוח עוד סחורותם לנמל אנקונה, „והראשונים לכל דבר שבקדושה היו קהלות הקדושות אשר בשלוניקי וחכמיהם יצ"ו".

בחדש אלול שי"ז הוחלט ביניהם להקים לכתחילה דבר האיסור והחרם על עיר א נ ק ו נ ה, אפס כי דבר כזה אי אפשר להעשות כי אם בהסכמת כל הסוחרים היהודים השולחים סחורות לאיטליא, ולזה נחוץ זמן רב, למצער עד ימי האביב לשנת שי"ז, בכל זאת החרם אשר גזרו רבני שלוניק על הסוחרים הבאים לא נ ק ו נ ה גרם נזק רב לעיר, עד אשר בעשירי לחדש אגוסטו 1556 שרי המועצה באו בקובלנה לפני האפפיור כי מסחר העיר שוקע וירד, ואם לא יעשו דבר לרומם אותו שנית אזי תשם העיר ומסחרה, גם היהודים תושבי א נ ק ו נ ה סבלו נזק רב, והם ערכו מצד מחאה ליהודי תוגרמה על ידי רבם ר' מ ש ה ב ס ו ל ה לאמר: ..תהיה ההסכמה הזאת לשכים ולצנינים לכל היהודים היושבים תחת ממשלת הפאפא, כי יבער כמעט אפו תצא כאש חמתו, כי כל ישראל ערבים זה לזה, לשחת לכל עם ה' היושבים במדינות ממשלתו, כי יאמר אחוכי קמחייכי בי יהודאי אחיכם בתוגרמה, ואותי הם מכעיסים על היותי אדוק בנימוסי... גם הדוכוס מ א ו ר ב י נ ו, אם לא תעשה

7) באת בסוף החלק הזה בנספחות למשפטן בשינוי העתק המכתב הזה באיטליאנית.

7a) שלמי חגבורים, סוף הספר קינת ר' יעקב ספאנו, וקינה לר' שלמה חזן בכ"י באכספורד. וכתב ס' הדמעות חלק א' לברנפלד, והרב הכולל באנקונא ר' חיים רוזנברג פרסם באיטליאנית מבין המשא ומתן בין היהודים האלה ועירית אנקונא שהבטיחה להם חירות כאשר באו מפורטוגל, וייסדו שם אוצרות למספיק ולהלוות כספים בזול, ובכל זאת האפפיור פאול בטל דברי הבריות ויעלה אותו על במת המוקד.

8) שלשת מכתבים ערוכים מק"ק פיזארו לק"ק שלוניק הוציא לאור ר' דוד קאופמן בחוברת Révue des Etudes Juives חלק XVI דף 66—72.

תעשה ההסכמה לא יעשה שום רעה להנקלטים, כי יודע שאין לאל יד הפלטים העניים להבריח את כל ישראל, ויסתפק בטובת הנאה פורתא, כי הנקלטים שאינם רשאים בשום אופן לדרוך על אדמת הפאפא יסחרו בפיזארו[9].

בני קהלת פיזארו והאנוסים מצדם עשו כלם מה שהיה ביכלתם להשיג ההסכמה הכללית להתרים חופי האפפיור, ויודיעו על ידי צירם ר' יהודה פראג, כי הדוכוס גוידו אסף אליו את האנוסים הנמלטים מערי הכסה, בהפצו להסב מסחר ארצות הקדם מאנקונה לפיזארו „ואם לא תעשה ההסכמה, קרוב לודאי שהדוכוס יחרה אפו ויעשה כליון חרוץ בהיהודים היושבים תחתיו, כי מעיקרא ארעתא דהכי קבלם, וחמת מלך מלאכי מות אם כהתל באנוש יהתלו בו".

בין כה וכה הנסיונים הפרטים להסב פני המסחר באיטליא לא הצליחו, הסוחרים אשר שלחו סחורותם לפיזארו, מצאו כי הנמל איננו טוב ובטוח למעמד הספינות ומקצתם שבו לאנקונה, הנה כי כן „נשארה ההסכמה בטלה מאליה" ואז היו עיני כל העדות הקטנות נשואות אל עיר הבירה לראות מה שיהליטו. ולדעת איך להתנהג, בקושטנדינא היו ראשי המעררים הגברת גראסיא ודון יוסף נשיא, והם השפיעו על ר' יוסף ן' לב ראש ישיבתם כי ישפיע גם על יתר הרבנים בעיר הבירה להקים המחשבה לאסור לכל בן ישראל המסחר בעיר האפפיור לטרות הפסד מסון אשר תראה בראשונה, וכן היה כי הסכימו לדעתם הרבנים הספרדים ר' שלמה אבן בילא, ר' שמואל סבע, והרב היוני ר' אברהם ירושלמי אשר חתם על ההסכמה והוא שוכב על עו"ש דוי אשר לא ירד עוד ממנו.

אמנם מנגד לרבנים האלה, נמצאו שני רבנים בקושטנדינא אשר לא שבעו רצון מן ההסכמה, ר' יהושע שונצינו רב העדה האיטליאנית ורב העדה האשכנזית, ולא לבד שלא חתמו עליה, אלא שעררו כנגדה ובכל הכבוד אשר הנהילו את הגברת גראסיא וחתנה דון יוסף, הוציאו משפט כי ההסכמה בטלה, וכי הרבנים אשר חתמו עליה עשו זאת מנשיאות פנים למשפחת נשיא, עצמו ועל יאמר הרב השונציני: „לא אשא פני איש ואל אדם לא אכנה, המשפט לאלהים הוא ולו הכסף ולו הזהב, יבא בעל הכרם ויפרע מבעלי מחשבות הכונים הרבות בפתויים ורצויים, יישיב ה' להולכים בתורתו, ובו בטח לבי כי יתן לי להם לאכול ובגד ללבוש" הדברים האלה יורו למדי שהכת המסכמת ובראשה דון יוסף נשיא איימו עליו בכל האמצעים כדי שיחתום, והוא באחת ומי ישיבנו, גם רב האשכנזים מאן להכריז ההסכמה מבית הכנסת אשר לו, ובגלל הדבר הזה חדל דון יוסף מתת לו שכרו מדי שנה בשנה, וכראותו כי לא יוכל בזה האופן להשיג מטרתו, ערך השאלה לפני שני עמודי ההוראה בדור ההוא ר' יוסף קארו ור' יוסף מטראני בצפת[10], והם החליטו לאיסור המסחר באנקונה, בכל זאת שומע לא היה להם מן הכת המתנגד ודבר החרם על ידי מדינת הבמה לא יצא לפעלו, תוצאות הדברים היה פירוד קהלות הקדש אשר בקושטנדינא לקרעים רבים, מה שלא היה מיום הוסד העיר ההיא עד היום ההוא.

הרבנים בקושטנדינא עודם הולקים ומתוכחים ביניהם, והנה מגורת ופחד דון יוסף נשיא בא, הדוכוס גוידו מאורבינו כראותו כי לא קמה עצמו להתחרות על

9) נחלת יהושע, סי' לי"ט—מ'. 10) אבקת רוכל, ושו"ת המבי"ט ח"א סי' רל"ז.

*) על ידי היהודים עם חופי ערי הכסה, התחרט על אשר קבל כמרינתו אנוסי אנקונה וינזור עליהם גירוש כללי, ולצדקה יחשב לו כי לא מסר אותם בידי האנקויזיטורים ויתנם לנסוע באניות בכל אשר ירצו, ביום י"ג לחדש ניסן שנת ש"ח יצאה האניה הראשונה מפיזארו ועליה כשבעים נפש אדם ותלך לדרכה קדמה, ובהיותה בראגוזה יצאו חמשה עשר אנשים החוצה, והנשארים הלכו לדרכם ויהי בהיותם בדרך, ויצאו אליהם אנשים רקים באניה וילכדום „כי מסרם רב החובל ויהי בעברם וימכרום לעבדים ולשפחות בארץ פוליא ולא היה להם מושיע" ימים אהדים אחרי כן בכ"ז לחדש אפריל יצאה אניה שניה מלאה אנוסים והקול נשמע באנקונה וירדפו אחריהם, אמנם רב החובל נעתר לבקשת היהודים ולא הסגירם ביד אויביהם[11]. רוב האנוסים האלה, התישבו כתוגרמת וביניהם היה האנוס הרופא וסופר כהיר אמאטוס לוזיטאנו אשר ירד בתחלה לראגוזה ומשם נדד לשלוניק.

בשנה ההיא היתה עת צרה גם ליהודים היושבים בפיוארה, הקרדינאל מיכאל ניסליירי ערך מכתב תוכחה לדוכוס הירקלי לענוש קשה יהודים אהדים אשר חרפו מערכת האב הקדוש, גם לדון משה אשר נקרא לפני כן שמואל נשיא אחי דון יוסף ואשר היה מנהל בית מסחר השטרות בפיוארה הציק מאד. עד אשר הוכרח לבקש עזרה מקושטנדינא ועל ידי הגברת גראסיא ודון יוסף שלחה דברה ממשלת תוגרמה לדוכוס הירקלי להרשות לו להעתיר מושבו לקושטנדינא עם כל רכושו מבלי לנגוע בו לרעה[12].

ויהי כבוא לקושטנדינא דון משה (שמואל) נשיא, אשתו דוניא גראסיא וחמותו דוניא ריינה וכל רכושם עמם, הגברת דוניא גראסיא והתנה דון יוסף מצאו שעת הכשר לחלק ביניהם הנשאר מן ההון העצום אשר היה להם, לפי הנראה סבות שונות היו להם למטרת החלוק הזה, ועל הכל להוציא מתחת יד צרפת ההון הרב העולה למאה וחמשים אלף זהובים אשר היתה חייבת לגברת גראסיא[13], כנודע ממשלת צרפת היתה ממאנת לשלם החוב הזה, בהיות שהאיש דיינו מינדים בעל דוניא ריינה וגיסו של הגברת, עבר חק שהראה את עצמו כנוצרי ובסתר היה נאמן לדת ישראל, על בעלי ההון היה להם להראות שלא

---

*) הערה מאת בית הדפוס: בסבת החפזון בעת הדפסת הגליון 15 מדף 65 עד 80 ובהיות שהכתב יד היה באיזה מקומות מטושטש נפלו שגיאות שהקורא יבין אותן, בכל זאת בחפצנו שתהיה המלאכה מתוקנת הננו מביאים אותן והגהותן: דף 65 עשר צריך לקרוא עטר — רונן צ"ל פרוץ; דף 66 מיתרי צ"ל מיתר — בפרך צ"ל בערך — בארצויות צ"ל בארצות; דף 67 ולהשיב צ"ל ולהשיג — שבתב צ"ל שכתבת; דף 71 כי צ"ל הכי; דף 76 הקדם צ"ל בארצות תקדם; דף 77 אליאו צ"ל אלינו — רופאנו צ"ל רוכאנו — לגם צ"ל לנם; דף 79 מצר צ"ל מארם — שם הערה 7a מבי: צ"ל תוכן — אותו צ"ל אותם; דף 80 מבית צ"ל בבית — עצמו ועל צ"ל ועל עצמו.

11) עמק הבכא, דף 136—137.

12) Hammer, Geschichte des Osman Reich, חלק III דף 364.

13) חלק אחד מן הסך הזה שהיה חייב מלך צרפת לגברת נשיא היה כתוב בשטר-חוב או פתקא באשר הגנ.קוראים בעת ההיא על שם האיש אגוסטרו אנריקיס (הנקרא ביהדותו דון אברהם ן' ויניש"ה ראה ציון ס' בסוף הספר).

שלא היה חלק ונחלה בו לדון דיינו וליורשיו, וכי הוא עזבון וירושת הגברת גראסיא ותתנה דון יוסף, וכחיות כי בממשלת תורגמה כל הענינים ליהודים היו נשפטים לפני הרבנים בעלי ההוראה, וכל היוצא מפיהם היה נחשב לרשמי גם בעיני הממשלה, משפחת נשיא מצאה לנכון להביא הענין לפני גדולי ההוראה בעת ההיא.

הנקודות אשר עליהן יסדה הגברת גראסיא שאלותיה הן: א) בהיות שנשאה בפורטוגאל, ולפי דת המלכות גלוי ומפורסם אפילו למי שלא התנה קדם הנישואים, שמחצית העזבון נוגע לאלמנה, ושני השלישים מן החצי הנשאר נוגעים ליתומים, ורק השליש האחרון מן החצי הזה יכול לתת למי שירצה, ובפרט כי התנאי הזה כתוב ורשום בשטר הנשואים הנעשה לפני הנותרין;

ב) שאחרי שמת ניסת ב-פלאנדריא שלא הספיקה לו השעה לצאת משם, „גזר הקיסר לעכב הפנקסים וכל הנכסים ולשים אותם תחת רשותו, שהם שלו, באמרו, שש' הנזכר היה עושה בחייו במעשה יהודי וישראל, הפך דתי הגוים, ויש בדת חוק ומשפט המלכות העושה מעשה יהודי כל נכסיו הם של המלך, ובתה הנזכרת אפוטרפוסית נכסי עזבון ש' הנזכר ניסת הנזכר הוצרכה להוציא על זה הוצאות מרובות גדולות בשביל שלא יקח הקיסר נכסי ש' הנז'".

ג) עוד אירע שאחרי שבאו היא ובתה ואחותה ובת אחותה לויניציא „חנה אחותה... אמרה לשררה של ויניציא גם לכל חכמי דינין שלהם איך חנה אחותה ובתה... רוצות ללכת למלכות טורקיאה להתיהד, ושלהיות שהיא ובתה רוצות להשאר בדת הגוים בויניציא, שיעשו אותה אפטרפוסית על נכסי בתה... ועמדו שתי האחיות... לדין על תביעה זו לפני השררה והערכאות שבויניציא, והצרכה לפזר כסף רב להציל את נפשה זאת ההון העצום".

ד) עוד אירע בהמשך זמן זה, שאחותה ציותה לעכב בפראנסיא על שם בתה סך גדול מכללות הנכסים, באמרה שהם של בתה ושהשליש אשר מנחת על זה הלשון ששתי האחיות הן יהודיות, באופן שהוכרחה להוציא כסף רב בשביל עכבת הנכסים אשר בפראנסיא[14]).

והנה היא תבעה שעל פי תנאי שטר נשואיה, אין הקושר לבעלה לותר על חצי עזבונו הנוגע לה, ולא על שני שלישי החצי האחר הנוגעים לבתה ריינה אשת דון יוסף נשיא, ורק על השליש האחרון מן החצי השני, והכסף הזה אשר היה באפשר להחשב לירושת אחותה ובתה כבר הוצרכה להוציא יותר מסה שהיה, באשמת אחותה ועלילותיה, אם כן אין עוד חלק ונחלה לאחותה ובתה בהון העצום ההוא.

כמובן, ראש הרבנים אשר נשאל על הענין הזה היה ר' יוסף ן' לב, ואחרי אשר כתב פסקו שלחו לשלוניק אל יד ר' שמואל די מדינה לעיין בו ולכתוב דעתו, וכן הוצג הענין לפני גאוני הדור בצפת ר' משה מיטראני וה' יוסף קארו, החלטת בעלי ההוראה האלה אם גם בקצת שנוים, היה להצדיק את הגברת גראסיא ובתה, ובכן כל הנכסים קמו לה ולחתנה דון יוסף, אמנם האשה הזאת רבת החסד אשר השפיעה מטובה על כל בני עדתה הרחוקים ממשפחתה

14) שו"ת מהרשד"ם, חלק חו"מ סי' שכ"ט, של"ז, שלי"א, שלי"ב, — אבקת רוכל סי' ...

ממשפחתה, הרבתה לעשות חסד ואמת עם אחותה ובתה, ואחי חתנה דון משה (שמואל) נשיא, אשר הפקד במקדם על ענף אחד מבית מסחרה.

בעת ההיא הנסיך מוסטאפה יורש העצר מת, שני הנסיכים הנשארים בני השלטן שולימאן היו האחד „באיאזיד" אמיץ ואהוב מאת אנשי החיל, והשני „שלים" רך, רודף שלום, אך גם נכבד ומשכל, הוא היה בן השלטנת חורים או חסקי־חורים הנקראת כפי האברופים רוכסילנה (Roxelane) ואף כי היתה היותר צעירה, השלטן אביו אהב אותו יותר מדי, והיה לשער כי אותו יוריש כתר המלכות אף כי על פי הצדק והחוקים היה לאחיו הגדול באיאזיד אשר היה בעת ההיא בחצר מלך פרס תחמסף־שאה לרשת אותו, גדולי המלכות והפחות בהספקותם מי משני הנסיכים האלה לבכר, היו רואים את שניהם בקר רוח, אך דון יוסף נשיא נטה בגלוי אל בן השלטנה רוכסילנה, ובהיות כי בפרק ההוא (תחלת שנת שי"ט) השלטן שולימאן רצה לשלוח לבנו הנסיך שלים אשר היה מושל כתאיה (אנאטוליא) סך חמשים אלף זהובים במטבעות, ושלשים אלף זהובים באבני שוהם וחפצים, פראנגי־ביי או דון יוסף נשיא נבחר להיות המוליך המשלוח הזה, הנסיך שלים אשר ידע משכבר הימים כי דון יוסף נטה אחריו, ובראותו כי הוא היה הציר הנבחר מאביו להראות לו אותות חבה יתרה, בא עמו בהתקשרות אהבת וידידות, ויכבדהו במנותו אותו בין יועציו הפרטים בשם התואר „מוסטאפיאריקא" לאמר: מסגל בין שומרי המלך, מלבד כבוד שם התואר הזה, נושאי המשרה הזאת קבלו השכר מרובה, גם אחי דון יוסף נשיא, דון משה (שמואל) אשר ליוהו אל עיר כתאיה נתכבד להיות ממקבלי פרס קצוב מאוצר הנסיך שלים.

בעת ההיא השלטן שולימאן נתן לדון יוסף נשיא את העיר טבריה, ושבע מערי הפרזי אשר סביבותיה ויתנהו לשר ולקצין עליה, דון יוסף אשר חשב להשיב ניר ישראל כבראשונה או למצער להושיב יהודים רבים בארמת הקדש ולתת גאולה לארץ, התאמץ בכל האמצעים אשר עלו בידו להוציא הדבר הזה מכח אל הפועל, לפי ההגדה התחלת הגאולה היתה עתידה להיות מעיר טבריה[15]),[16]) על כן נראה כי רוב הנודדים ומגורשי ספרד ופורטוגאל התישבו בגליל. בעיר צפת הקרובה לטבריה היה המרכז היותר גדול לכנסת ישראל בפרק ההוא, גם גדולי המקובלים וחוזי העתידות בחרו הגליל ההוא למושב למו, השמועה הזאת עשתה לה כנפים ותעוף מקצה הארץ ועד קצה השני, ותתן תקוה בלב כל מרי נפש.

יהודי העיר הקטנה קורי אשר בקמפאניא כתבו בעת ההיא בקשה אל דון יוסף ותמצית דבריהם הוא: „ויהי כי הקיפה הצעקה... הורדפנו ולא הונח לנו ואין מידם מציל... ואנחנו לא נדע מה נעשה... ונזעק אל ה' אלקינו בחזקה מקטנינו ועד גדולינו להנצל נפשנו... ספח יוקשי השמדות... נצא השדה נלינה

בכפרים

15) „וכנגדן גלתה סנהדרין מלשכת הגזית וכו' בירושלים ליבנה וכו' ומציפורי לטבריא, וטבריא עמוקה מכלם ... ומשם עתידין ליגאל" (מס' ראש השנה, ל"א ע"א ע"ב).

16) „בראשונה כשנבנית בית המקדש היו בית דין הגדול יושבין בלשכת הגזית ... וכשנתקלקלה השורה גלו ממקום למקום, ולעשרה מקומות גלו, ומשם לא עמד בית דין הגדול עד עתה וקבלה היא שבטבריא עתידין לחזור תחלה ומשם נעתקין למקדש" (הרמב"ם יד החזקה סנהדרין פי' י"ד).

בכפרים של ארצינו הקדושה ולא ככופרים הממירים הנ״ל... והנה צעקת ותפילת ק״ק קורי וענים כי רבה ובכיתם כי בבדה מאד והנה אלינו קול רגלי מבשר משמיע שלום... העניים והאביונים השואפים ומתאוים לצאת מן הגולה הזאת, מבשר טוב חן וחסד הקהלות הקדושות ועטרות תפארת חן וכבוד הנשיא השר והמפסר ראש הראשונים ומעוז האישים עמוד הגולה וגולה רוממות המלך ביפיו וכהלולו הוא הגבר הוקם על... המרומם והמעולה... אדונינו דון יוסף שמאת ה׳ היתה לו היות נתונה בידו ארץ טבריה אשר בו בחר האל יתברך לעשות אות ומופת על גאולתינו ועל פדות נפשנו, כמו שפסק הרמב״ם בספר סנהדרין סוף פרק ארבעה עשר... שמענו מכנף הארץ זמירות צבי לצדיק הנשיא האדון הנ״ל הזיל זהב מכיסו... להוציא ממסגר אסיר ומבית כלא יושבי חשך הגלות הזאת „וכל שכן ליהודים אשר מטה ידם ואין לאל יכולתם ללכת ולהוליך בתיהם שם... וגם שמענו כי רבים נסעו ועברו על סיוע הקהלות והנשיא הנ״ל, ובפרט כי הוא מבקש אנשים יהודים בעלי מלאכות כדי לישב ולתקן את הארץ בישיבה, כי מה רב טובו אשר צפן״.

אמנם מכשולים רבים עמדו לנגד דון יוסף בפעולתו הגדולה הזאת, בראשית הימים אשר השיג רשיון להקים חרבות עיר טבריה, הוא שלח מצדו את עושה דברו בן בותו ר׳ יוסף בן אדריט „וילך וימצא גם הוא חן בעיני בן המלך ויתן לו ששים אספרי (לבנ״ב) דבר יום ביומו״ והשלטן שולימאן שלה אליו שמנה אנשים ממשרתיו הקרובים אליו להוליך כתבי־דת המלכות נכתב ונחתם בטבעת המלך אל הפחה אשר בדמשק ואל הנציב אשר בצפת, אשר קבלו אותו ברצון על פי מצות השלטן עליהם „ככל אשר ישאל מכם האיש הזה תעשו״ ויוציאו הפקודה כי כל הבונים וכל נושא סבל אשר בערים הקרובות ילכו לבנות את טבריה ואשר לא ילך עונו ישא ושם נמצא חמר רב נפוץ על פני השדה ואבנים לרוב הוציאו מן ההרבות, כי העיר ההיא היתה גדולה בימי קדם וגם חול היה לרוב אשר הביאו מים הכנרת, תושבי שבע הכפרים כבר הכינו החמר הנחוץ לבנין העיר, והנה קם מחמדי אחד אדוק באמונתו, והוא היה שריף נכבד בא בימים, ויזעק באזני יושבי הארץ ההיא לאמר: „אל תתנו לבנות את העיר הזאת כי מרה תהיה באהרונה״ הזקן האדוק ההוא היה מיסד דבריו באמרו כי מצא כתוב בכתב יד עתיק יומין „כי בהכנות העיר אשר שמה טבריה תאבד אמונת מחמד״ שמעו הבונים דברי השריף, ויחדלו מהכין החמר ומבנות העיר למרות פקודת השלטן והפחות, ר׳ יוסף בן אדריט נעצב מאד אל לבו, וילך אצל פחת דמשק ויתאונן באזניו על כי יושבי ערי הפרזי ממאנים לעשות את דבר המלך, ויחרד הפחה וימהר לשלוח שמה מאנשיו ויתפשו שנים מראשי המרגנים ויתלום על עץ למען יראו הנשארים ולא יזידו עוד, וישובו הבונים ויחפרו לעשות חומות העיר, וימצאו אבן גדולה על פי מערה גדולה ובה סולם, ושם במה גדולה מלאה צלמי שיש, וגם שלשה פעמונים נמצאו שם אשר הטמינו הנוצרים בימי גואידין המלך הנוצרי האחרון בהיות ארץ ישראל בידם, וישברו הצלמים ואת הפעמונים שלחו לקושטנדינא ויעשו אותם לכלי תותח.

קרוב לחמש שנים עבדו הבונים, להקים העיר הזאת מחרבותיה, ותשלם המלאכה בחדש בסלו שנת חמשת אלפים ושלש מאות וחמשה ועשרים „וישמח דון יוסף מאד ויתן תודה לאלהים״ וברצותו להכין מראש האמצעים להספיק צרכי

תושבי

תושבי העיר העתידים, הוא צוה לנטוע סביב העיר עצי תותים לרוב להאכיל תולעי המשי, וספפרד, הביא אלים וכבשים הנקראים „מירינוס" בעלי צמר יפה עד מאד לעשות בגדים ולהתחרות עם בגדי ויניציא [17]).

אמנם תשוקת וחפץ דון יוסף נשיא לא יכלו לצאת מן הכח אל הפועל, תקותו להושיב חלק אחד מעם ישראל עלי אדמתו לא קמה ולא נהיתה, גדולתו והשפעתו הרבה היו הסבה כי צרי הממשלות הנוצריות קנאו בו ויחרשו עליו רעות, הם יראו כי איש יהודי תודע כל מצפניהם היה לנאמן בית השלטן ויורש העצר, בפרט האדון מוּיניל ציר צרפת וציר השררה הויניצית התנבלו עליך להורידו מגדולתו, ויכתבו לאדוניהם כי היהודי מיקוים או יוסף נשיא מושך לב יורש העצר לתענוגות בשרים ומשחית נפשו, אצילי ויניציא רע בעיניהם המעשה כי שלחו לנפשה הגברת גראסיא נשיא יבמתה, כעוד אשר היתה אסורה והיה ביכולתם לקחת כל הונה הרב והעצום, ועוד יותר מזה על אשר היא וחתנה דון יוסף ידעו סתרי מזימותיהם וגם חצר השלטן ויסכלו עצותיהם, צרפת שהיתה חיבת לבית נשיא סך מאה וחמשים אלף פרחים לא שמה לב לשלם את נשיה למרות הדרישה על ידי שרי המלכות.

ביום י"א לחדש אוגוסטו 1564 (אב שכ"ד) האדון פיטירמול, שר צרפת כתב אל אדוניו קרלו התשיעי: „לפני איזה ימים האדון עלי פחה שלח אלי נ'אאוש אחד עם העתקת המכתבים אשר האדון הגדול (השלטן) והנסיך שלטן שלים כותבים אל הוד מלכותו למלאות אחרי דברי האדון יוסף נשיא המכונה יוהנן מיקויש, אשר ידרוש מאת הוד מלכותו בהיות כי הוא שלח הכתבים המקורים על יד מלך אלגיר לחתם על יד איש נאמן" בתוך הדברים האדון פיטירמול יעץ אדוניו המלך לבקש תואנה ולבלתי שלם הסכום הרב והעצום: „הוד מלכותו יוכל להשתמש בתואנות אשר השתמש עד עתה, לאמר בסבת אמונתם ודתם, כי בעת אשר אנכי והשרים הקודמים אותי הלוינו מאתם בשם הוד מלכותו, דתי המלכות לא הרשו שהיהודים כמו שהוא יוסף נשיא הנזכר, יוכלו לסחור ולישא ולתת בארץ, וכי כל אשר להם יובא אל גנזי המלכות" [18]) אך הטענה הזאת לא הפיקה רצון השלטן שולימאן ובנו יורש העצר, ועל כן דרשו בחזקת ממשלת צרפת לשלם את חובה לדון יוסף נשיא, אז שלח המלך קרלו התשיעי ציר מיוחד לקושטנדינה, להבאיש ריח דון יוסף בעיני אדוניו, ולהדיח אותו משאתו כדי להפטר מן התשלומים, אך דון יוסף ידע להוכיח צדקתו וישר לבו, וישלח את האנוס שהתיהד שלמה אושקי [19]) (ובנצרותו דוארטי גומיץ), ובידו כתב בטחון מטעם השלטן להאיץ בממשלת צרפת כי תפרע את הוכה.

אם ישוב אדמת הקדש על ידי יהודים לא יכול להתקיים לרגלי סבות אשר נעלמו מאתנו, יורש השלטן שלים הציע לפני אביו לתת את דון יוסף נשיא, לנשיא האי אנקשיא (Naxos) ואיי הקיקלאדים הקרובים [20]), אך הוויזר

הגדול

17) עמק הבכא דף 146—147.

18) Charières Négociations de la France dans le Lévant חלק II דף 437.

19) שם, שם, דף 773 בהערה.

20) ר' משה אלמושנינו Extremos y Grandesas de Cons/pla מאדריד 1638 דף 77.

הגדול מחמד סוקולי, איש נוצרי אשר המיר דתו בדת מחמד, הפר עצתו בהיות כי גם הוא קנא לגדולת השר היהודי, אמנם החכם הדרשן שליח הקהלות בשלוניק ר׳ משה אלמושנינו, אשר היה בעת ההיא בעיר הבירה, חלם אז חלום גדולת דון יוסף נשיא ויכתוב על ספר בספרו „פתרון חלומות״.

בין הרבנים בעיר הבירה נמנה החוקר קדמוניות ר׳ יצחק בן ר׳ אברהם עאקריש אשר נולד באיטליא בשנת רנ״ט[21]), אביו היה מגרושי ספרד אשר „לא קבל עליו חמיו״ ובין הנודדים לנאפולי נמנה. בשנת רנ״ה נאלץ לצאת מן העיר ההיא ולהתישב במדינה אחרת באיטליא, כמו אביו, גם הנער ר׳ יצחק נדד מעיר אל עיר וממגוי אל גוי אשר לא ידע לשונו, אף כי היה צולע על שני רגליו „לבטח — כן ידבר ר׳ יצחק עאקריש, בשחוק מהול בתוגה — נולדתי בשעה שכוכב יופיטר נמצא במזל דגים, (מערכת המזלות אשר על פי האצטגנות הנולד בה יהיה נע ונד כל ימי חייו) „ויהי כי התעו אותי אלהים מבית אבי וסארץ מולדתי ללכת אל עם לא ידעתי... בתוך אהלי אדום וישמעלים... הלוך ונסוע הנגבה עד באי למצרים״ במצרים התארח בבית ר׳ דוד ן׳ זמרא, ויהי למורה בניו ונכדיו עשר שנים עד אשר נסע הרב הזה לארץ ישראל בשנת שי״ך, ובראותו כי סר צלו (של הרב״ז) מעליו, לקח כל רכושו וספריו ויסע לקושטנדינא, אמנם לאסונו נאלץ היה לעבור דרך האי קנדיא, בשנה ההיא אשר גזר האפיפיור ברומא שרפה על התלמוד וכל ספרי ישראל, וכל ספריו החרמו וישרפו עם יתר הספרים הנמצאים באי ההיא[22]), בכל זאת עלה בידי ר׳ יצחק להציל כתבי יד רבים אשר אסף במסעיו בארצות שונות, כי הצולע הזה היה איש חרוץ, ושם כל מעיניו לדרוש ולבקש זכרונות ישראל ולהצילם מידי הכליון, ולו חייבת תודה הספרות העברית כי נתקיימו ובאו לידינו שרידים רבים מכילים זכרונות יקרים לדעת פרטים אחדים חשובים בתולדות ישראל ואשר בלעדם היו נעלמים מאתנו.

בקושטנדינא, נתארח בבית השר דון יוסף נשיא[23]) אשר היה מגן ומשען לכל קשי יום תם, אצל הנכרת אסתר קיירה אשת הרופא ר׳ אליהו חנדלי מצא מחסה בצרתו והיא היתה עוזרתו „בנדבתה וכסתנת ידיה״ בשנת שנ״ט היתה שרפה גדולה ברחוב היהודים, רוב ספרי ר׳ יצחק עאקריש היו למאכולת אש, בעמל רב עלה ביד אשתו להציל נפשה, נפש בתה היחידה, ואיזה ספרים וכתבי יד יקרים[24]), הרב החוקר הזה בידעו כי לא בכל שעתא מתרחש ניסא, וכי עלת בידו להציל הכתבים היקרים אשר אסף בעמל רב במסעיו, פעם אחת מידי הוינצים בעיר קנדיא בשנת שי״ד, ופעם שנית מן השרפה בשנת שכ״ט, אזר כח התאמץ להדפיסם כדי להפיצם בכל תפוצות ישראל ולהצילם מן הכליון. המחברת

21) ר׳ יצחק עאקריש בהקדמת פירושו על שיר השירים: „אמר יצחק עאקריש בן אברהם עאקריש מגלות ספרד נאפוליש, כי לא קבל עליו חמיו״ (הדברים יסובו על אביו לא עליו, כהשערת אחרים כנראה מהמשך דבריו „גם עלי עבר רוח הטלטול... ללכת אל עם לא ידעתי... בתוך אהלי אדום וישמעאלים״ הרב חיד״א ישער כי משפחתו נדדה מנפוליש לשלוניק ואם כן ר׳ יצחק נולד בעיר ההיא (ראה שם הגדולים בערך הרדב״ז).

22) בקונץ „אל תהי כאבותיך״.

23) בסוף ס׳ אבן בהן (כ״י) כתב המעתיק יעקב קטאלאנו: „כתבתי חס׳... לנבון וחכם מהר״ר יצחק עאקריש, והכל עבודתי בר׳ לחדש טבת השל״ח, פה בבית השר הדוכוס יוסף נשיא.

24) הקדמה פי׳ ר׳ יצחק עאקריש על שיר השירים.

המחברת הראשונה אשר הדפיס נקראת בשם „קול מבשר" וכאמת בשורה כן היא, היא הביאה ידיעות נכבדות בתולדות ישראל; המכתבים אשר הריצו איש לרעהו בולאן או יוסף מלך הכוזרים עם ר' חסדאי אבן שפרוט שר הכליף בספרד, שעל ידיהם נודעו לנו קורות העם הזה אשר התיחד, קורות ראש הגולה בוסתנאי בשם „מעשי בית דוד בימי מלכות פרס" אחרי כן הדפיס קובץ אחר בשם „אל תהי כאבותיך" אשר כתב האנוס ר' יצחק בן משה המכונה בספרות בשם „האפודי" ובנוצרותו דון פרופיאט דוראן, אל רעהו דוד בונגיש גורן (buen giorno) נגד הכתב בעמו שלמה הלוי המכונה אחרי כן מאישטרו פאול מבורגוש, אל האגרת הזאת ספח גם פרוש ר' יוסף בן שם טוב, מלבד האגרת הזאת באו בקובץ הנזכר כתבי יד אחרים והם: מכתב פראנסישקו דייש קורנין (ולפנים בישראל אשטרוך רימוך) אל החכם הנכבד אנשאלתיאל בונאפוס, ותשובת החסיד ר' שלמה בונפיד עליו, תוכחה ובקשה להחכם ר' יצחק ב"ר פנחס טרפון בחרוזים בסדר א"ב, ובסוף חתום שמו, וכל סופי החרוזים מסיימים במלת „זה", מליצה להרשב"ם בלשון ארמי אל החכם ר' נתן נג'אר ותשובתו אליו, תפלת אלף אלפין לר' יוסף ן' ר' ששת לטימי, אגרת הויכוח לר' שם טוב בר' יוסף פלקירא, קינה על חרבן בית המקדש לר' שמעון ן' צמח, קינה על ר' שלמה ן' אדרת להר' יוסף ן' יחיא, קינה אחרת לטי מקדושים, ומעשה עתה להר' יחיאל ן' הרא"ש עם חרוזים הכתובים בערוגה.

מלבד הקובץ הזה הדפיס שלשה פירושים על שיר השירים, ובהקדמתו יספר קצת תלאותיו והצרות אשר באו עליו ועל יוצאי ספרד וגית אביו, ויעביר לפני הקורא שמות גולי ספרד למקומותיהם לפי הנראה ר' יצחק עאקריש האריך ימים עד אחרי שנת של"ח.

בקושטנדינא היו בעת ההיא רבנים אחרים וביניהם נודעו לנו ר' שמואל אף נעים (קאלומיטי) חכם נכבד עשיר ומשורר[25]) גם יחד, אף מחזיק בידי החכמים אשר מטה ידם ומספיק צרכיהם, ר' חיים שלום אשר היה מפזר ונותן ידו וכספו להדפיס ספרים מועילים[26]), החכם השלם ר' מאיר ן' שנג'י, הרופאים ר' יהודה די שיגורה ור' יוסף ן' תשה משה המון הקרובים למלכות, ר' שלמה אבן בילה בן ר' יעקב אבן בילה ור' שמואל סבע אחי אשתו של ר' יוסף קארו אשר היה מתחלתו מאנדרינופלא והעתיק מושבו לקושטנדינא[27]), גם הרב ר' יהושע שונציגו איש שונצין באיטליא, אשר התישב בעיר הבירה עם קרוביו בני משפחתו המדפיסים ר' גרשם ובנו ר' אליעזר שונציגו הוא גולה סביב שנת ר"פ ונתמנה לרב על עדת איטליא, לפי הנראה הוא היה בעל דעות פרטיות ולא השתתף עם יתר חבריו הרבנים, ובכל הענינים היה עומד על דעתו ולא היה משפיל את גאונו לפני מי שגדול ממנו.

כבר ראינו במחלוקת הגדולה אשר נפלה בין רבני העיר להסכים לדעת השר דון יוסף נשיא וחמותו הגברת גראסיא נשיא לאסור על כל יהודי תוגרמה לשלוח

25) נר מצוה, לר' משה פיזאנטי בראש הספר.
26) שם, הקדמה.
27) קורא הדורות, דף ל"ו ע"ב.

לשלות סחורותיהם לאנקונה ושישלחו אותן לפיזה, הרב הזה התנגד לכל חבריו בעיר הבירה. ויהי הסבה הראשית להפרדת עשר קהלות הספרדים בקושטנדינא לקרעים רבים; אף לא רק עם הספרדים התנהג בגאות, כי גם עם חבריו האשכנזים אשר היה מכבד אותם כטבעו, ולא היה סומך על דעותיהם וכה דבריו: „ואל תשיבני מדברי מהר״י מינץ ס״ל, שעם היות בלי ספק מופלג בחכמה ובזקנה, קבלנו מאבותינו ורבותינו שאין חכמתו ופלפולו ניכר מתוך פסקיו, שיותר גדול היה כפלי כפלים ממה שפסקיו מורים עליו, כי היה אשכנזי, וכל האשכנזים בטבעם הם עלגי שפה, כבדי פה, וכבדי לשון, ואין כח בהם לבטא בשפתים, ולא לכתוב בקולמוס העוסק השוכן בתוך לבם, ולא יבינם אלא מי ששמע אותם וקבע בישיבותיהם עידן ועדנין[28]. דרכו בהוראה היה לפי דבריו „אל אלקים הוא יודע וישראל הוא ידע כי מנעורי גדלני הכניעה והשפלות. לא לבי הלך בגדולות ובנפלאות לעשות לי שם על פני חוץ; ומעולם לא נמנתי להרחר ריב ולתקוע עצמי כדבר הלכה... הן אמת שדרכי שלא להכניס דברי ולהעלימם, רק אודיע ואשמיע סברתי לכל הבא לשמוע, לא אמנע טוב מבעליו, השומע ישמע והחדל יחדל, ואפילו בפני אב יעשה מעשה הפך סברתי אחריש, אתאפק, אשית שמרה לפי, נצרה על דל שפתי״[29]) בכל פסקיו היה דרכו וטבעו שלא להכיר פנים ולכבד חבריו והגדולים ממנו.

ר׳ יהושע שונצין היה חכם גדול, פוסק נפלא ונכבד מאד בעיני בני דורו, הרב הדרשן ר׳ משה אלמושנינו משלוניק אשר הכיר כשרונותיו בהיותו בעיר הבירה, נשא קינים והגה על מותו (ביום ב׳ לשבוע, עשרה ימים לחדש ניסן שנת שכ״ט) [29a]) בפרשת השמיני, כאשר הגיעה השמועה לשלוניק, ויקרא עצרה בק״ק אשכנזים אשר בעיר ההיא, תמצית דבריו: „כי שר וגדול נפל היום בישראל... כי הנה הוא נהי באמת, לפי שראוי להרכות בבכי על פטירתו והעדרו ממנו, שנמשך לנו הפסד גדול מהעדרו ונזק כבד, כי בעוד צל תהלת תורתו נשוי על ראשינו נחלתינו בלא מצרים, והיינו נהנים מתורתו ומשנתו שלמה וממעשיו הנחמדים מזהב ומפז רב, כי בכל הארץ יצאו קוי נצוצי אור שפעת יפעת תורתו ופלפולו כלו אומר כבוד״.

ר׳ יהושע שונצינו עזב אחריו בת יחידה אשר נשאה לר׳ ישראל בנבנשת אבי הרב הגדול ר׳ חיים בנבנשת[30]), ושני בנים ר׳ שמואל שהיה רב האיטליאנים בקושטנדינא אחרי מות אביו בשנת שפ״ט, וכאשר שאלו את פי ר׳ יצחק בכמוהר״ר יחיאל אשכנזי על ענין משומד אחד, ר׳ שמואל הוה גם הוא דעתו שנראתה בעיני ר׳ מאיר ן׳ שנג׳י, ר׳ שמריה שר״ביט הזה״ב, ור׳ אהרן אבאיוב (נחלה ליהושע, ס׳ ל״ה) השאלה הזאת נספחה לשאלות אביו, ובנו השני היה ר׳ מנחם שונצין שהתישב באזמיר ויולד בן אחד בשם אביו יהושע (מלשון שער והקדמת ס׳ נחלה ליהושע) והוא הביא הס׳ הזה לדפוס בשנה תצ״א בקושטנדינא אשר נמצא בכתב יד בבית דודו העשיר וחכם

28) שם, דף כ״ה ע״ב.

29) נחלת ליהושע, ס׳ ד׳.

29a) ר׳ משה אלמושנינו, „מאמץ כח״ דרוש שמיני.

30) כנסת גדולה, אבן העזר ס׳ כ׳.

וחכם ר׳ אברהם שונצין שארית פלטת פסקי ר׳ יהושע שונצין הזקן כולל ארבע ועשרים תשובות, וחידושים על מסכת עירובין ושבועות, ושטה מקובצת לר׳ בצלאל אשכנזי על מסכת ביצה, תחת שם הכללי „נחלה ליהושע" ועוד נמצאו ממנו פסקים רבים מפוזרים בידי אנשים שונים בארצות הקדם [31].

בימים ההם הגיע לקושטנדינא נער אחד אשר היה לו יד ושם בספרות העבריה ובתלמוד יליד ירושלים, ר׳ משה בן הרב חיים בן החכם שם טוב פיזאנטי, משפחה אשר מקורה מבולגריא הוא נולד בעיר הקדש בשנת ש״א ומילדותו נתחנך על ברכי מורים בקיאים בתלמוד, אמנם נאלץ לצאת מעיר מולדתו ולנדד מעיר אל עיר עד אשר הגיע לקושטנדינא, ושם נתקבל בבית החכם המשורר ר׳ שמואל אף נעים, אשר הכיר בשרונותיו ויפקיד בידו בנו יהידו ללמדהו תורה, (בשנת שכ״ה), למרות יגיעותיו וצרותיו, למרות עניו ודוחקו, ר׳ משה פיזאנטי הקדיש רוב עתותיו לתורה ולספרות, ויתבר חבורים רבים „ויהי כי ארכו לי הימים — כן היו דבריו — משלחת מלאכי רעים אשר לא ראיתי בהם שמחה, ולא נסיתי לתת לכף רגלי מנוחה, ובכל יום ויום צרה ויגון אמצא... כי בהיותי הולך וסובב בכל עיר ועיר כי גרשוני עונן מארצות החיים ומהסתפח בנחלת ה׳. להביא טרף לביתי לבוא אל המנוחה ואל הנחלה ארצי ומולדתי, ארץ אשר עיני ה׳ אלהיך בה... והכרתי פירוש הסדור עם כל אשר נמצא בתוכו... ותרב המלאכה... ואמרו לי תכבד העבודה על האנשים יראי אלהים ולא יפנו אליה ולא ישעו בה" [32]) וכשמעו דברי יועציו, הוא חלק חבורו לחלקים שונים, כדי שיהיה באפשרי להדפיסם גם אנה לידו איש רב פעלים רודף צדקה, ר׳ חיים שלום אשר מכספו שחד בעדו, ופזר הון רב להדפיס הספר הראשון אשר קראהו בשם „נר מצוה" והוא פירוש על האזהרות לחג השבועות, מלאכת המשורר הגדול ר׳ שלמה ן׳ גבירול, בפירושו זה ר׳ משה פיזאנטי הראה חכמתו הרבה וידיעותיו העמוקות בתלמוד ובמדרשים, אף תכן את בני דורו לישב המאמרים על באורם ולהקל הבנת הענינים בדרך פשוט וקל לפני הקורא. (קושטנדינא שכ״ז). החבור הזה עשה רושם רב על חביריו החכמים בתוגרמה, בידעם כי יצא מתחת עט סופר בן שש ועשרים שנה [33], וטרם כלות שנתים ימים נדפס בפעם השניה בשלוניק בשנת שכ״ט. בסוף השנה ההיא עלה בידו להדפיס החלק השני מחבורו הנודע בשם „ישע אלהים" באור על ההושענות ומנהגיהן, ודיני הלולב ופיוטים לשמחת התורה (קושטנדינא שכ״ז), אשר נדפס גם הוא בשלוניק שנתים ימים אחרי כן בפעם השניה, (שכ״ט וסימן „השנה ישיג״ו), אמנם יתר ספריו לא זכו לעלות על מכבש הדפוס. ואלו הם, כאשר קרא להם בשם: בית תפילה על תפלת חול, בית אבות על פרקי אבות, חקת הפסח על הגדה של פסח ונדפס בשלוניק בשנת שכ״ט, ואלפא ביתא, גם פירוש על התלמוד ירושלמי, ועקבותיהם לא נודעו עוד.

ככר ראינו כי הרב השלוניקי ר׳ יוסף ן׳ לב אשר נאלץ לנדוד לעיר הבירה עוד משנת ש״ה, היה משמש בישיבת הנכרת נראסיא נשיא אשר הספיקה לו כל

31) שם, שם, קורא הדורות, דף ל״ח ע״ב.

32) נר מצוה, קושטנדינא שכ״ז הקדמה.

33) בדפוס שני שלוניק ישיג״ו כתב שהיה בעת ההיא בן כ״ח שנה, אם כן יוצא לנו שנולד בשנת ש״א.

כל צרכיו, שם הרביץ תורה והעמיד תלמידים רבים, ושמו הטוב הלך עד מרחקים, מכל פנות ארץ תוגרמה הריצו אליו שאלות יום יום, והוא היה משיב אליהם דבריו, וכן היה כי הגדיל ועלה מעלה מיתר חבריו בני דורו, עד אשר נחשב לאחד משלשה עמודי ההוראה אשר היו בפרק ההוא בתוגרמה. בדעתו היה לחבר ספר ערוך מכל הדינים, אמנם קדמהו בן דורו ר׳ יוסף קארו[34]) בחבורו הגדול הנקרא „בית יוסף”, ואחרי צאת לאור הספר הזה מתחת מכבש הדפוס בעיר ויניציא בשנת שי״א, ר׳ יוסף ן׳ לב מצא כי על ידי החבור הזה שבו ימצא כל הדורש את מבוקשו, ימעטו המעינים בתלמוד, על כן גזר על תלמידיו שלא יקראו בו, והם היו קוראים לפניו „ספר הטורים” והוא היה מראה להם המקור בתלמוד, והנה פעם אחת למדו איזה ענין, והרב הזה לא מצא ידיו ורגליו למרות רוב בקיאותו בתלמוד, עד אשר אמר להביא לפניו ספר ה„בית יוסף” ובפתחו מצא פתרון הדין ההוא, מן העת ההיא התיר לתלמידיו לקרוא בו, כי נראה בעיניו שמן השמים רוצים שיתפשט החבור הזה בעולם, וכי הבקיאות בתלמוד הולך ונחלש באופן אשר הספר „בית יוסף” הוא כדבר בעתו לבלתי תשתכח תורה מישראל[35]).

בשנת ש״ו באו על משפחתו צרות רבות ותלאות[36]), גם נפל על ערש דוי ימים רבים עד אשר אמרו הרופאים נואש לחייו[37]), והוכרח ללכת אל עיר שלוניק לשוב לאיתנו ואז החלו להדפיס ספר השאלות ותשובות אשר נשאל עד השנה ההיא בדפוס „יעבץ” בקושטנדינא (שכ״א)[38]) שנוי המקום הזה השפיע על מזנו לטובה, ועל כן שב אל עיר הבירה אל בית הגברת דוניא גראסיא נשיא כבראשונה. בהיותו בשאלוניק, קמו מחדש מערערים על הישיבה אשר יסדה הגברת דוניא גראסיא, כי שם התאספו בכל יום יחידי קהלות אחרות להתפלל ובפרט מבני ק״ק גרוש, ולמרות שההסכמה הקדמונה „כבר הותרה מחמת הרשות שנתנה להם כבית הגברת יר״ה ומעלתה, ובהסכמת הקהלות מענין העריכה, גם בקבוץ הקהלות פעם ופעמים בשאל להם מצד בית הגברת יר״ה, שהרשות תהיה נתונה לכל אחד ואחד מהקהלות ללכת ולהתפלל למקום שירצה, והודו ק״ק גרוש יצ״ו ושאר הקהלות ולא הטילו תנאי ולא שיירו שום שיור”[39]) אך יחידי ק״ק גרוש ביראתם שרוב עשיריהם ותומכיהם, ילכו לישיבות נשיא ולא ישתתפו בקהלתם, עשו הסכמה והכריזו שלא יוכלו ללכת לקהל אחר חוץ מקהלם, ר׳ יוסף ן׳ לב הראה בראיות ברורות שהתקנה ההיא נחשבה בלא אונים, ולא חלה על אלה אשר היו מתפללים בישיבת הגברת דוניא גראסיא בשכבר הימים והאנשים האלה „אין בהם שמץ מכשול חלילה, אלא הם פטורים ונקיים”. לא

---

34) „ובאותו הדור היו נמצאים ג׳ רבנים ראוים לזה והם: הר׳ מהר״ר יוסף טיטצאק, והרב מרן, והר׳ מהריב״ל, וכל אחד מהם היה ראוי למלאכה זו, והסכימו מן השמים ונתנו רת ע״י מרן” (אזולאי, מערכת ספרים בערך „בית יוסף”).

35) שם, שם.

36) ש״ות מהריב״ל, חלק א׳ ס׳ קמ״ו שאלה מרודוס משנת ש״ו, ובסופה חתם „המר ונאנח” בפעם הראשונה.

37) שם, חלק ב׳ ס׳ ע״א „והכביד עלי החלי שהתחיל זה שנתים” כן כתב בשנת ש״ח.

38) ספר תשאלות אשר בידי חלק ראשון, נדפס ע״י המגיה ר׳ שלמה לבית חלוי בלי הזכרת השנה, ובחלק השני ס׳ י״ב כתב: „התשובות אשר צויתי להדפיס בהיותי בשלוניק” כמובן היה זה בשנת שכ״א והנה השאלה היותר מאוחרת בחלק הראשון היא משנת ש״ו, והיותר מוקדמת בחלק השני משנת ש״ח.

39) ש״ות מהריב״ל חלק ב׳ ס׳ ע״ב.

לא עברו ימים רבים ור' יוסף ן' לב חלה מחדש ונחלש עד מאד, וישכב על ערש דוי ימים רבים, אך למרות כבד חליו הוא היה משיב דבר לכל שואליו אם גם בקיצור נמרץ[40]), עד אשר שב לאיתנו, אמנם מצבו לא הוטב כבראשונה, ולפי הנראה הרופאים יעצוהו למנוע את עצמו מללמוד עם תלמידיו וחביריו בבית המדרש, כדי שלא להטריח את עצמו בעבודה רבה, בכל זאת היה משיב דבר לכל שואליו אשר הריצו אליו דבריהם עד סוף ימי חייו, הנגברת דוניא גראסיא נשיא כלכלה אותו ואת ביתו והספיקה כל צרכיו משנת שכ"א[41]) אשר חדל מלבוא אל בית מדרשה עד יום מותו בשנת ש"ס[42]).

ר' יוסף ן' לב הוא משל עם ישראל בכל פרטיו, כמוהו הוא נרדף על לא אשם בכפיו, גורלו היה רע ומר, חייו חיי צער ותלאות, בנו יחידו נהרג באביב ימי עלומיו, והיה נאלץ להעתיק מושבו פעמים רבות, וכל זאת הסב לו חלאים רבים ונאמנים עד אשר היה מוטל על ערש דוי רוב ימיו, ולמרות כל אלה לא מנע את עצמו להשיב דברים נכוחים לכל שואליו, וכן היה מפלפל עצום ומחדש חדושים אשר העלה לדפוס וכה דבריו „כי חשבתי להדפיס זה הספר מהמפסקים שלי, והיו לומדים עמדי בישיבת הגברת המעטירה ירום מעלתה, חברים מקשיבים לקולי, מענינים מובהקים מסכת שבועות וקצת פרקים חמורים, אמרתי בלבי טוב הדבר עשות מה שלא עשיתי בכל ימי, לעלות על ספר הדרכים המחודשים אשר אני מחדש... ואולי בזמן מן הזמנים יעיינו המעיינים במה שכתבתי... יעלו לרצון לפני חכמים, ועל טוב יזכר שמי" פסקיו הרבים נדפסו בארבעה חלקים, וכפרקים שונים, החלק הראשון בקושט' בערך שנת ש"ח־שכ"א, החלק השני בקושטנדינא בשנת שכ"ב, החלק השלישי בשנת של"ג, החלק הרביעי בשנת שס"ו בעיר ויניציא. בפסקיו ובחדושיו נמצאו דברים רבים המובאים בשם בנו ר' דוד ן' לב שנהרג בכפרי שלוניק בעת המגפה משנה ש"ה, אמנם השערת האחרונים היא כי כל הדברים ההם נכתבו מידי ר' יוסף, ועל פי טעם כמוס עמדו הביאם בשם בנו[43]).

בשלוניק העיר הגדולה לאלהים, היו הדברים יגעים, עוד לא עלה בידי ר' משה אלמושנינו לאחד הלבבות לקרב העדות הנפרדות, והנה את אשר יגור בא, הנכרים הרבים בעיר ההיא אשר ראו כי היהודים הבאים יום יום בעירם מתחרים אתם בכל ענפי המסחר, ידעו מראש כי השפעתם תהיה מרובה לוא יתאחדו הכחות הנפרדות, על כן השתמשו בכל האמצעים להצר לישראל, ויהיו דבריהם עם השרים וראשי העיר לצמצם זכיות היהודים, ולמרר את חייהם עליהם במסים רבים וכבדים עד אשר יקוצו בחייהם, גם הלשינו אותם והתאוננו באזני פקידי הממשלה על עסקיהם בנשך ובמרבית, האוכלים אותם בכל פה ובגלל זה נרדפו היהודים על צואריהם, וידל ישראל מאד בשלוניק, בעמל רב עלה בידי ר' משה אלמושנינו לאסף באי כח כל הקהלות, לבקש האמצעים לעמוד על נפשם, וכתהילת

---

40) שם, שם, ס' מ"א, מ"ח, ע"א, ע"ב, ע"ו, וכו'.

41) בהקדמת המדפיסים בפסקיו חלק ב' כתוב „צוה עלינו להדפיסו בהיותו בקושטנדינא בישבת הגברת" מכלל שלא היה עוד שם, והתחלת הדפוס היה בשנת השנייה.

42) הכתב האחרון בפסקיו הוא שטר משנת של"ס (שו"ת מהריב"ל חלק ד' ס' ב').

43) אזולאי, שם הגדולים, בערך ר' יוסף ן' לב.

ובתחילת שנת שכ״ו שלחו לעיר הבירה שלשה שלוחים ר׳ משה אלמושנינו, החכם השלם כמוהר״ר יעקב, והחכם כמוהר״ר משה ברוך, לבקש מאת הממשלה לתת החירות השלם לבני ישראל בשלוניק, אל שלשת השלוחים האלה נספחו עוד שבעת נבררי העדות בקושטנדינא ויהיו בין הכל עשרה, אמנם שני השלוחים ר׳ יעקב ור׳ משה ברוך מתו בעיר הבירה, ויבררו במקומם את הבחור „מאד נעלה כה״ר שם טוב שורנאגה״ וחבר אחר.

למרות יגיעת הנבררים וכפרט ר׳ משה אלמושנינו, למרות השפעת ראשי היהודים הקרובים למלכות, הלא הם דון יוסף נשיא, אשר הפליא חסדו והטיב מתחילה ועד סוף, החכם הרופא ר׳ יהודה די שגורה אשר היה להועיל עם הדיפטירדאר (מזכיר הממשלה) הראשי, הגביר ר׳ אברהם סאלמה אוהב הנאזיר אשר היה לפה לפני הוזיר הגדול, החכם השלם ר׳ מאיר ן׳ שנגי אשר היה מיעצם בכל הענינים, ורופא השלטן ר׳ יוסף ן׳ חשר ר׳ משה המון, לא עלה בידיהם להשיג את מבוקשם, חמשה פעמים עמדו לפני השלטן שולימאן ובפעם החמישית נגזר עליהם לתת מידי שנה בשנה חמשים אלף לבנים[44]) לאוצר הממשלה, אך נראה כי אויביהם מצדם לא טמנו ידיהם בצלחת, וישלחו גם הם ציריהם לעיר הבירה להפריע מחשבת היהודים לבלתי יסכרו להם את זכותיהם בכל הון, ואולי חפצו להרבות במחירם יותר ממה שהיו נותנים היהודים, בכל פעם אשר התראו אל השלטן שולימאן היה הענין קרוב להגיע לשלמותו, אמנם בכל פעם סבות שונות היו מסתבכות ואל מטרתם לא הגיעו, וככה נמשך הדבר מיום אל יום יותר משנה וחצי ותקות ר׳ משה אלמושנינו כמעט נשארה מעל.

בימים ההם חבר ספר בלשון ספרדית על הנהגת וסדרי עיר הבירה, בהקדמתו לחבורו ר׳ משה יתאר לנו מצבו הנורא בין תקוה ופחד כל ימי שבתו בעיר הבירה זכה דבריו: „בים תלאות אין מספר עוברים אלה הבאים לעיר הבירה, ומגמת פניהם להפיק רצון הממשלה, גם אני בעניי הנני מתגורר פה לפצעי ולחבורתי, להטיב מצב אחי בני אמונתי הפרוע מאד בקמיהם, ועל כן רבו שונאי אשר שמוני מטרה לחציהם השנונים המבולים ברעל, ורחוקה התורה מעלי וכל תושיה נדחה ממני מרוב טרדותי לבצע חפץ משלחי בני עדת שלוניק הקדושה, לרגלי עבודתי פה ההולכת בעצלתים, הנני נאלץ לעשות חוזה עם אנשים שונים אשר כביר מצאה ידם לשאת הן וחסד לעיני השרים הגבוהים בממשלה, אבל לדאבון לבבי היום הזה אשר אליו הנני נושא את נפשי עוד ירחק חק, על כן ימים יתלופו וירחים עוד יגוזו חיש ויעופו, בטרם אוכל לעשות לנפשי, לרוות אותה ממגד עדן התורה, להכין אותה ולסעדה לעת יבואו ימים טובים סאלה, ימים אשר באשר הנצחי יסודותם, צרות רבות עברו עלי, חליפות וכל נוחם לא ראיתי, ולולא תקותי המעטה אולי יחונן ה׳ את מצעדי ומשאלותי ימלא להצליח את דרכי אשר שלחוני אנשי עדתי ואז יהיה שברי, כי על ידי הושיע ה׳ את עמו.

„מצאתי פה בעיר הבירה ענינים שונים אשר משכו את עיני ביותר אחריהם, העיר הזאת תנוע בין הקצוות בלי מצא הדרך התכונה, את החליפות והתמורות האלה מצאתי בין הסוחרים ובין העושים במלאכה, בין עשירים ורבי המדינה, ובין בני

44) באמץ כח, דף ז׳ ע״א וע״ב.

בני דלת העם, ובכל אשר פניתי באו ויתראו לעיני הסבות האלה, חזקו את תקותי בלבי לבצע חפצי אשר כשנה וחצי הנני בתוחלת ממושכה להגיע אליו, ואשר בעבורו הגרתי שארית כחי ואוני להועיל ולהטיב לאחי בני עדתי, בחשבי כי סוף סוף יהפך הגלגל ועמו גם תלאות מצבי עתה, ויבאני אל מטרתי פתאום בחזקת יד ה׳ אשר לא תקצר לעולם, ואשר ממרום שבתו מן השחקים ישגיח וישפיל לראות פה בארץ מתחת על עמו ישראל אסף״[45]) בחבורו הזה יתאר לנו הסופר הסהיר הזה בצבעים חיים הליכות עיר הבירה התתרסית, אשר חליפות לה בחקי הטבע ובדרכי תושביה, פעם תהי כברכת מים מרזב גשם שוטף, ופעם תיבש ותחרב והמונה יצמא למים, רגע יכנה שרב ושמש ורגע תבוא עליה קרה, והחליפות האלה תפרוצנה פתאום מבלי מעמד אמצעי אשר יכריע ביניהן, אחרי עלות שער האוכל למעלה ראש, פתאום ירד המחיר ותהיה הרוחה, על ידי היכלי הענג וארמונות השרים הבנוים לתלפיות, נפגש בתי אביוני אדם אשר קירותיהם נטויות לנפול, כן נקל למצוא שם שני אוהבים שונים באהבתם רבות בשנים, ופתאם נהפכו והיו לאויבים, גם הנשים מהן צנועות מכסות בצעיף פניהן לבל תחזנה עין גבה, ומהן פורצות גדר בדרכיהן זמה, גם אצל היהודים יתראו שונים כמו אצל עם הארץ, אלה ידבו להתקדש כחסידים ואנשי מעשה, ואלה יחללו דת אל לעין השמש, ואחדים עוד יוסיפו לעשות כל תועבה עד כי כרקב הם לעדתם, ולרוב המה או העשירים הגדולים אשר פנקו מנוער נפשותיהם, ותענוגותיהם הוליכום שולל, או העניים אשר מעני וחסר כל יתמכרו לעשות הרע בעיני ה׳, וכן גם ימצאו פועלי צדק, נדיבים ואנשי חסד, אשר לא יבצר מהם להקריב כל הונם ורכושם למעשה הצדקה ועבודת ה׳.

אמנם צרתו רבה לא לבד מצד המכשולים אשר עמדו על דרכו, כי גם מקרב בני עדתו, בהיות כי נמצאו אנשים רעים וחטאים אשר ערערו שלא היה מתעכב שם כדי להשיג ענין בנין החירות אלא להרויח בסחורותיו, והראיה שלא יבא החירות לעולמים, הדברים האלה אשר הריצו אליו אוהביו מררו את רוחו, אך גם אמצו את לבבו לעמוד על המלאכה ועל העבודה להשיג המטרה, ולסכר פי דוברי שקר [46]), עודנו עומד בעיר הבירה, והנה קרה מקרה אשר היה רב הפעולות על סדרי הממשלה, השלטן שולימאן מת ביום ט׳ אלול שכ״ו (5 ספתמבר 1566) בלכתו למלחמה על הונגריא, ובמקומו נכתר בנו יורש העצר השלטן ש ל י ם ה ש נ י אוהב היהודים, וזה נתן תקוה בלבו כי הפעם יעלה בידו להטות לב המלך לטובה ולהשיג מטרתו.

מלבד המלחמה אשר היתה לעדת ישראל בשלוניק לערוך עם אויביהם מסביב, מכשולים אחרים עמדו גם כן על דרך הצלחתם, בשנת שכ״א החלה המגפה בתקף עזה ותעש שמות בקרב העם, רוב התושבים נאלצו לנוס לנפשם ולהמלט בכפרים הקרובים והרחוקים, ובפרט כפר פ ל י ש מ ר י א ה מחוז שלוניק[47]), וקרוב לשנה אחת היו נודדים ממקום „מחמת איסת זעם משלחת מלאכי רעים״ עד אשר רחם ה׳ על הארץ.

45) Extremos y grandesas de Constant. (הקצוות והגדולות בקושט׳) הקדמה.

46) מאמץ כח דרוש א׳ דף י״ב.

47) ספר תפלה למשה שלוניק שכ״ג סוף הספר, הכפר הזה לא נודע עוד בימינו אלה, או שנחלף שמו היווני בשם חדש תורקי.

הארץ והמגפה נעצרה, בימים ההם מצב כנסת ישראל בשלוניק היה ברע כל איש הישר בעיניו היה עושה, כל חכם ומשכיל בעיניו היה שורר על העדות הקטנות כאות נפשו, וכל צבור איזה יחידים היה גוזר גזרות ועושה תקנות והסכמות ומכריז אותן בחברות התלמוד תורה וגם ברחובות קריה, עד אשר ראו זאת ראשי תקהלות המתוקנות והרבנים הגדולים, וביום החמישי לשבוע חמשה עשר לחדש כסלו שנת שכ״ז אבירי הרועים מרביצי תורה אשר בעיר התועדו ויעשו הסכמה לתקן המעוות, ויכריזו בכל הק״ק אשר בעיר שמן היום ההוא והלאה לא יעלה על לב שום אדם בלתי רשות רוב מרביצי תורה אשר בק״ק, ובלי חתימת ידיהם לעשות איזה הסכמה ולהכריזה באיזה מקום שיהיה, ואם גם כן יעשה ההסכמה או התקנה ההיא הרי היא כחרס הנשבר וכדבר אשר אין בו ממש, זולת בכל דבר פרטי הנוגע לאיזה קהל מקהלות העיר הרשות נתון לבני הקהל לעשות התקנות בהסכמת המרביץ תורה שלהם וטובי העדה[48].

כבר ראינו שהשלטן שוליםאן מת ביום השבת ט׳ אלול שכ״ז (1566) רחוק מארצו בלכתו למלחמה על ההונגריאה; הוזיר הגדול וראשי הצבא העלימו זאת מאנשי החיל הצובאים על ההונגריאה בעוד שלשה שבועות, עד אשר הגיע יורש העצר למקום המערכה בעיר שיגיט (Szigeth).

פרק נ״ה.

השלטן שלים השני (שכ״ו — של״ה) (1566—1575).

סלים השני שלים — דון יוסף נשיא, הרוס פרופוס אקוקשוש (נקסוס) — ציר שלוניק משינים הזכות — התוקנים דון יוסף שם עקול על סחורות צרפת — מתנות שכתמים בין צרפת ותוגרמה על הענין הזה — כבוש אי קפריסין — יהודי ויניציא, והצוה הויניציה בקושטנדינא — ר׳ שלמה אשכנזי, בא כח תוגרמה וחותם ברית השלום — ר׳ אליהו ן׳ חיים — רבני קושטנדינא — ר׳ משה אלמושנינו חיבוריו — אמאטוס לוזיטאנו — הספרות בשלוניק — ר׳ שלמה יפית חלוה — ר׳ יוסף טאיטאצק — ר׳ יעקב יסוס — ר׳ שמואל גבאי — האשכנזים בשלוניק — ר׳ יצחק אדרבי — ר׳ שמואל די מדינה — השופט פוסלאוארו — יהודי גולה — העדות בסופיא — פליפופולי — וידין — בילוגראד — בודין — העדות במוקרין — תסליא — מגריא — העדות באסיא — סות השלטן שלים —

ביום הרביעי כ״ג לחדש אלול שכ״ז השלטן החדש שלים השני אשר היה בעיר בית אינה בעת ההיא, הגיע למגרש קואהיה קרוב אל הסטוקי קושטנדינא, ואחרי אשר ישב בעמד איזה שעות בעיר הבירה נסע להונגריא ארץ עיר בילוגראדו ויבא שם ביום הכפורים שנת שכ״ז (6 אוקטובר 1566), למעט פה מאורך הדרך הרע, ותפלל למנוחת אביו השלטן שוליםאן, וישב לעיר הבירה בלוית שרי החיל נוית אביו המת וכל הכבודה, ויקבור אותו בקברי אבותיו השלטנים. ביום

---

48) כ״י היה בידי הרב דוד פיפאנו ז״ל בסופיא, ויצא לאור עם כ״י אחרים ע״י ר׳ אברהם דאנון בקבץ Révue des Etudes Juives לשנת 1901.

ביום ששה עשר לחדש תשרי השלטן שלים נכתר בכתר מלכי העשמנים, ויקבל כל השרים והפחות תדולי המלכות אשר באו לנשק ידיו, בין הבאים היה גם אהובו דון יוסף נשיא אשר ככר נמנת בין משרתיו רואי פניו, ר' משה אלמושנינו שהיה בעת ההיא בעיר הבירה רשם בספרו "הקצוות וגדולת קושטנדינא" את גדולת ממשלת תוגרמה, את עזוז כחה בים וביבשה, את הכנסות המדינה וכהונותיה הנכבדות, טירותיה וארמנותיה, וכל הקורות והכבוד אשר נעשה כשבת השלטן החדש על כסא מלכותו, "המלך האדיר ונורא למלכי ארץ; חסיד וישר עם בני עמו, ועם כל עם ועם שתחת ממשלתו[1]).

בעצם היום ההוא השלטן שלים נתן לדון יוסף נשיא ממשלת בלתי מגבלת על האי אנקשיאה (Naxos), ויתר האיים הקיקלאדים וינשאהו למעלת דוכוס, ואת הדוכוס אשר היה מקדם לכן מטעם ממשלת תוגרמה הביא לעיר הבירה ויהי שם עד יום מותו[1a]).

האיים האלה העומדים בים הארכיפלגוס היו נחלקים בעת ההיא לשלשה קבוצים: הצפונים, התכונים, והדרומיים, אל הצפונים נחשבו: אנדרוש (Andros), טיני (Tine), מיקונא (Micon), שירא (Sira), תירמיא (Thermia), שירופוס (Serifos), וזיאה (Zea); אל התכונים נחשבו: אנקשיא (Naxos), פארוס (Paros), אנטיפארוס (Antiparos), קימולי (Kimoli), סיפאנטו (Sifanto), פוליכנדרוס (Policandros), ניאו (Nio), וסיקנוש (Sicnos); ואל הדרומים נחשבו: מילו (Milo), אמורגוש (Amorgos), ענפי (Anafi), סתמפאליא (Stampalia), וסנתורין (Sanatorin).

על הדוכוס דון יוסף היה לשלם מס קצוב לאוצר הממשלה, כנגד לזה כל הכנסות האיים היו על חשבונו, והוא יכל למשול על התושבים בכל אות נפשו, אמנם דון יוסף ראה כי אין טוב לו להעתיק מושבו אל איי אחוזתו, ולהיות רחוק מעיר הבירה וממרכז החיים המדיניים, על כן קנה לו ארמון על חוף הים על יד המגרש קורוני׳ישמי, ויקרא אותו בשם בילוידירי (Belvedere) או מחזה יפה, ובמקומו הפקיד איש נוצרי ספרדי ושמו קורוניליו (Coronello) בן נציב מלך ספרד בשיגוביאה מגזע דון אברהם סיניור הרב הכולל בקשטיליא שהמיר דתו בשנת רנ״ב בעת גזרת גרוש ספרד, והוא היה המושל על יושבי האיים היונים בשם אדוניו הדוכוס דון יוסף נשיא, בעת ההיא התישבו גם איזה יהודים באחוזת בן בריתם הדוכוס היהודי באי אנקשיאה, והם היו על הרוב עוסקים במסחר היין אשר היו עושים בגתים אשר בכרמים והיו שולחים אותם ליתר ערי תוגרמה[2]).

הרמת דון יוסף למדרגת דוכוס בפרק אשר אחיו היהודים היו נרדפים על צואריהם בארצות הנוצרים, הביאה עליו קנאת המלכים והצירים בחצר השלטן, אשר למרות רצונם היו נאלצים להכיר אותו בשורה אחת עם האצילים הנוצרים, לשאת לו פנים ולהחניפו, אך גם דון יוסף ידע היטב הדרכים המדיניים וההתחרות

שכין

1) קצות רשדים חלק חוים ס' שסיד.

1a) Turquie דף 158 בהערה.

2) רשדים חלק יורה דעה ס' ייג.

שבין אומות הנוצרים, ובפרט בין הקתולים והפרוטסתנתים, והוא היה מחזיק ידי אלה האחרונים למרוד בספרדים, ולהתקומם סול עריצות הכהונה הרומאית, בשנה ההיא התקשרו האצילים ואיזה אזרחים בארצות הנמוכות, ויתנגדו למלך ספרד אשר בקש להנהיג את האינקויזיציא בארצם. הדוכוס יוסף כתב למועצת הכנסיה המתקנת באנווירפה כי התמוך בידי המתקוממים, בהיות כי השלטן שלים חושב ללחום בספרד, וכצר למלך ספרד, בלי תפונה יעזוב תושבי הארצות הנמוכות לנפשם [3]).

צירי היהודים שלוחי עדות שלוניק בעיר הבירה, היו סבלים את יסיהם בעיר הבירה בתוחלת ממושכת להשיג הזכיות, הסכשולים אשר היו על הדרכם היו רבים ועצומים, הדוכוס יוסף נכנס גם הוא בעובי הקורה, וישפיע ככל אשר היה לאל ידו להשיג בקשת אחיו השלוניקים, בליל יום הראשון כ״ח יסים להדש שבט שנת שכ״ח, ר׳ משה אלמושנינו חלם חלום באור הבקר ויקרא בקול גדול: „אשריך ישראל מי כמוך עם נושע בה׳ מגן עזרך ואשר חרב גאותך וכו׳״ וכל השומעים אשר היו אצלו העירו אותו משנתו, ויאמרו לו קום תן תודה לאלהים כי יום בשורה היום כפיך, וכן היה באמת שבעצם הלילה ילדה בתו הנשואה באנדרינופלא בן ולמחרתו נקראו לחצר השלטן לעסוד לפניו ויקרא: הפניו בקשת יהודי שלוניק שהדבר יצא מפיו ביום הנזכר לקיים את כל תקף הכתוב בו״ וישובו הצירים אל בתיהם שמחים וטובי לב בקול רנה כי עת לחננה כי בא מועד״ לתת להם את החירות „ולא עוד אלא—כן דברי השליח ר׳ משה אלמושנינו— שמה שהיה מזיק לנו בפירגש ששאל ממנו (מזכיר השלטן) בפעם החמשית שהם החמשים אלפים לבנים בכל שנה, וכן בפעם הששית השלש מאת אלפים מוקדמים...מצאנו ראינו שהכל היה להנאתנו ולטובתינו, להגביה ולהעלות אותנו מעלה מעלה, שנהיה נאים ומועילים על כל אשר תושבי העיר, כי בזה יהיה חירותינו קיים יותר משלהם... שאויבינו שהיו חושבים שלא נשיג דבר עתה יכחשו לנו, ולא עוד אלא שנעלה עליהם בחירותנו״ [4]).

מלבד השרים היהודים אשר עבדו בענין הזכיות האלה, ר׳ משה יזכיר גם שרי המלכות אשר היו הסבה להשלים הענין ולצאת הפירמאן לאור, והם הוזיר הגדול משנה למלך מחמד סוקולי פחה חתן השלטן שולימאן, פיהטף מחמד פחה, פירהם פחה, אחמד פחה, פיאלי פחה גם כן חתן השלטן שולימאן, ומחמד פחה המכונה זלל פחה [5]).

הדוכוס יוסף נשיא עלה יום יום מעלה מעלה בעיני השלטן והשרים, וכל מלכי אירופא אשר היה להם דבר בחצר תוגרמה היו פונים אליו בראשונה, ביודעם כי לא יעשה שלים דבר נגד עצתו, ודבריו היו מכריעים תמיד את הכף נגד דברי יתר היושבים בסוד הדיואן, וכן היה כי הקיסר מקסימליאן השני בעת אשר חפץ לשחר פני השלטן לכרות ברית שלום עמו, התרצה לתת בכל שנה שלשים אלף זהובים לאוצר הממשלה, ושני אלפים תאלירים קצבו מלאכיו לדוכוס היהודי שהמליץ בעדה (17 פברואר 1568). ר׳ משה אלמושנינו, שהיה בפרק ההוא בעיר

3) Strada de bello Belgico I. Fol. 184

4) מאמץ כח דף ה׳-ו׳. 5) שם, ז׳.

בעיר הבירה בתור שליח העדות משלוניק לבקש הזכיות ליהודי עירו, בספרו הספרדי שכתב על תהלוכות ועניני קושטנדינא כתב בין יתר דבריו: הוא (דון יוסף נשיא) החזיק הרבה מעסה הפטריך של הנוצרים, אשר מקום מושבו בתמידות הוא בקושטנדינא על פי הפירמאן שניתן לו באמצעיותו מאת השלטן, ולפי תוכנו היה בידו היושר להעביר ולהסיר המטרופוליטים (הגמונים) לצבור הכספים (מן הנוצרים) בכל פנות הקיסריה, הכספים האלה שהספיקו בידו לפרוע המס לשלטן בעד הרשיון הניתן לזרים לשבת במלכות ולחיות לפי דתם.

בהכירו השפעתו ומעמדו האיתן של האדון דון יוסף בארמון השלטן, הפטריך של היונים קרב אליו, ויתנפל לרגליו ויבקש ממנו להשפיע במקום הראוי כדי שיתחדש הפירמאן הישן שניתן לו על ידי המנוח השלטן שוליטאן הנהדר, ויתן בידיו לאות תשורה אלף דוקתים (זהובים), ואחרי ששב (הפאתריך) לביתו ובהיותם (בראיון) דון יוסף נשיא הוציא מצלחתו לפני הפאתריך שבא (שנית) לראותו ויתן לו הפירמאן החדש של השלטן שלים מהודר בתכלית היופי בצעצועים מוזהבים מסביב, הפאתריך ההוא בקחתו הפירמאן היה כל כך שבע רצון שהשתחוה לקחת ידו של דון יוסף לנשק אותה, אך (דון יוסף) לפי דרכי הנמוס לא נתרצה לזה.

אחרי שהלך משם, וכשובו הביתה נודע לנו שהפאתריך שלח מתנת עשירה (לדון יוסף), מלבד התשורה שנתן לו בפעם הראשונה. עד כאן הגיעו דברי ר' משה אלמושנינו שהיה בפרק ההוא בקושטנדינא, ושהיה עד ראיה בראיון הזה[5a]), ממקור אחר ידענו שהפאתריך וההגמונים הראשים היונים התמידו ההתחברות עם דון יוסף נשיא, כמובא בעצם חבורו של דון יוסף „בן פורת יוסף" והדברים יבואו בחלק ג' (בראשית פרק א').

כבר ראינו שהדוכוס היה נושה בממשלת צרפת כסף רב, ואף כי השלטנים שלים ואביו שוליטאן דרשו פעמים רבות להשיב הכסף הזה, צרפת היתה נותנת אמתלאות של תהו, כי פטורה היא משלם חובותיה לאנשים המתחפשים במסוה דת הנוצרים והמה יהודים, אשר סחרו הארץ שלא כדת, אז הרשה השלטן לדוכוס נשיא לארוב אל אניות מסחר הבאות מצרפת ורגל צרפת עליהן, ולקחת את סחורתן בעד חובו, וכן היה כי הדוכוס שלח אניות מזוינות באנשי חיל, ותפגענה באניות צרפת בחוף אלכסנדריא של מצרים ותהינה לו לשלל, והסחורות מכר לתשלום החובות, ממשלת צרפת ערכה מחאה על זה, אמנם השלטן השיב על השאלה ביום י"ח לחדש אוקטובר 1569 (כ"ז תשרי ש"ל) במתנצל על כל מה שהיה, וכן דבריו אמר עם הספר: „על ידי אחד מיועציו האדון נירין... שלהו אלינו כתביו, ובין יתר הדברים הודיעו אליו כי אדוניו מלך צרפת מוצא באמת זר שלמרות התחיבות האהבה וחוץ מברית המסחר והמשא מתן וכו' התרגו לעקל בחופנו אלכסנדריא איזה סחורות מעבדי המלך הנזכר, והתרגו למכור אותן לתועלת האדון מן אנקשיאה הנקרא

5a) הדברים שכתב ר' משה אלמושנינו תורגמו בלאדינו על ידי ר' אברהם דאנון ז"ל, ונדפסו בעתונו של בר דוד פריסקו „איל טיימפו" (קושטנדינא 17 אבריל 1902), והובאו שנית על ידי מר אברהם גאלאנטי מלפנים מורה במכללה של מחאסמול בעתון Hamenora ללשכת בני ברית (קושטא' דף 4, 5, 6 לשנה 1933 מס' 116).

הנקרא יוסף וגם מכונת בשם מיקויס, בסבת חוב אשר לא נפרע ולא נכר אשר לפי דבריו חייב לו מלך צרפת הנזכר... על כן השבנו אחור התר העקול וצוינו על כל עבדינו השופטים והמוכסים... שלא יציקו לכל עבדי צרפת... גם שלחנו מחאה וצוינו שבמדינת אלגיר כמו כן ביתר מדינותינו וחופינו, שישיבו לבעליהם אם נלקה איזה דבר מהסוחרים הצרפתים, יהי על חשבון יוסף הנזכר, יהי על פי סבה אחרת היך מן העקול הראשון, וכל מי שימאן למלא דברינו יוסר קשה, ובהיות כי בעת העקול מהסחורות הנזכרות, יוסף הנזכר היו לו חובות גדולות במקומות רבים בעת ההיא, והנושים בו אחזו ונפרעו מהסחורות האלה, על כן לא היה אפשר לנו להשיבן לבעליהן, ובלעדי זאת אם לא היה הדבר קשה, כי אז בלי תפונה היינו משיבים אותן לבעליהן[6].

הציר הצרפתי בחצר השלטן השר גראנשאמף (Grandchamp) גמר בדעתו להנקם ביוסף ולהפילו למשואות, ועוד מעט והפצו הצלית בידו, בשפתיו החלקלקות ובפזורן כסף רב, עלה בידו להטות לב איש יהודי אשר היו לו מהלכים בחצר המלכות, בן משק ביתו של הדוכס דון יוסף נשיא אשר הרימו מעפר ומשפלי המדרגה, נודע בשם דאוד או דויד, והוא היה האיש אשר תפש אניות צרפת במצות אדוניו בחוף אלכסנדריא, הבוגד הזה התמכר לציר צרפת ויבטיחהו לתת בידו ראיות מוכיחות כי תביעותיו של יוסף מממשלת צרפת הן מזויפות, כי סבב בכחש את השלטנים שולימאן ושלים אשר האמינו לדבריו, וכי הוא בא בכתובים עם אויבי תוגרמה, ומודיעים להם יום יום כל מצפוני הממשלה, הציר הצרפתי שמח עד מאד במציאותו זאת, ויודיע למלך צרפת ולאם המלך קתרינה לבית מדיצי, כי עוד מעט ויפיל למשואות את איש הרמו יוסף דוכוס אנקשיאה, ויבקש כי ישלחו לו לציר מיוחד איש של צורה עם זקן מגודל, לדרוש מהשלטן ליסר קשה את הדוכס (במכתבו מיום ב׳ 16 לחדש אוקטובר 1569), סכנה גדולה היתה נכונה לבוא על הדוכוס דון יוסף, לפי דברי בעל הזכרונות מן הדור ההוא „לא על השר לבדו היה נמשך סכנה עצומה... אלא לכל האומה בכללה חלילה" אמנם מחשבת המריעים הופרה ועצתם לא קמה, כי עוד טרם בוא המועד הנכון ללכוד הנשיא בפח המוקש, נגלה הדבר הכמוס, והבוגד וכפוי טובה דאוד אפינדי נתפש בהועצו יום יום עם ציר צרפת גראנשאמף.

דון יוסף קדם פני הרעה הנשקפה לבוא עליו, ויגלה אזן השלטן שלים ויוכיחהו לדעת כי אין בכל עבדיו נאמן למלכו ולארצו כמוהו, ודבר מלכות יצא לתפיש הבוגד דאוד ולשלחו אל ארץ גזרה על האי רודוס להיות אסור כל ימיו. בעת ההיא נתועדו כל רבני קושטנדינא בכנופיא גדולה, ויחרימו את האיש דויד ושנים מן העומדים על ידו ומתועצים יחד עם הציר הצרפתי, והחותמים היו ר׳ יוסף ן׳ לב ראש ישיבת גרוש בבית הגברת חנה נשיא, וכן החכם ר׳ שמואל בכמוהר״ר יצחק סבע, יום טוב בכמוהר״ר אברהם ן׳ פראנג׳, אליה גלימידי, גדליה היון, אלעזר בכמוהר״ר הדריאל ן׳ נחמיאש, הנניה ן׳ יקר, מנחם בכמוהר״ר בנימן, הלוי אשכנזי, ושבתי בן ר׳

6) Récueil des Traités de la Porte Ottomane avec les Puissances par le Baron I. de Testa (חלק א׳ דף צ״א-צ״ג).

ר׳ גבריאל ן׳ אליה, ואליהם נספחו רבני מצרים ישמעאל הכהן, משה חמוחי, יום טוב בכמוהר״ר יצחק ן׳ סיה, שמעון בכמוהר״ר יחיאל קשטילץ, יעקב בי חבוב, משה ן׳ אבודרהם, ושמואל אלכולי, וכן התמו רבני אלכסנדריאה: עזוז בן ששון נחמני, ותלמידו משה הכהן ומשה טיזולי וכן הרב הגדול ר׳ אברהם בואין דיאה.

אל הרבנים האלה נספחו רבני שלוניק ויחתמו כלם על הסדר: ר׳ שמואל די מדינה, יצחק בכמוהר״ר שמואל אדרבי, מרדכי מאטאלון, יעקב בכמוהר״ר שמואל טאיטצק, דניאל בכמוהר״ר פרחיה הכהן, שלמה הכהן, משה חיים עובדיה, ושמואל קלעי, ובאחרונה התמו והסכימו אתם רבני צפת ביום כ״ד לחדש תשרי של״א, ר׳ יוסף קארו, ישראל ב״ר מאיר, משה ב״ר יוסף טטראני, יצחק בכמוהר״ר אברהם ארחא, שמואל ן׳ וירגא, אברהם ארואימי, שלמה אבפאבאן, יעקב בירב, משה די קורדיאל, חיים החבר, אלישע גאליקו, ודוד גאבי׳ארו. ורבני שאלוניק הוסיפו לחוק החרם שנית ויפרסמו החלטתם בשפה ספרדית למען ידעו כל העם ויבינו הגזרה הקשה ופה דבריהם:

Por cuanto se fallo en Constantina hombres tenidos por judios y percuraron de levantar cosa indiña contra ei ilustrisimo Señor Don Josef Nasi, y era cosa de grandisimo peligro tanto al dicho Señor, como y a todos los judios y שבח לאל que lo saco a luz y uvo su pago el עוכר ישראל que ental anduvo, con todo אנחנו התוכי מבח somos מחרימין ומנדין ומשמתין ומקללין ומאררין בכל ארורין שבתורה a el בליעל . . . y a todos los que en tal cavso anduvieron ארורים הם ביום, ארורים הם בלילה, ארורים הם בשכבם, ארורים הם בקומם, ארורים הם בלכתם בדרך והבצה בם כל האלה הכתובה בספר תורת משה רבינו ע״ה, הם לבדם ילבשו קללה כמדם, ר״ח אלול יום הששי שנת השל״א [7]) ומלבד חותמי החרם הראשון התמו החרם השני גם ר׳ אליהו עוזיאל, שלמה לבית הלוי ודוד ן׳ נחביאש. ולהם נלוו גם רבני צפת ובראשם ר׳ יוסף קארו ור׳ משה מטראני בכתבם ביום כ״ד תשרי של״א [7]).

מובן מאליו שמן היום ההוא היתה איבה נטורה בלב הרוזן יוסף אל ממשלת צרפת ויתאמץ מני אז לסכל כל הפציה ומחשבותיה, אך גם לשרה הויניצית גברה שנאתו ותקותו לנקום את כל הרעות אשר הסבה למשפחתו בעת אשר נדדה לויניציא, דון יוסף היה מיעץ בכל עת אדוניו השלטן לקחת האי קפריסין מיד הויניצים, אמנם הוזיר הגדול מחמד סוקולי אוהב הויניצים היה דוחה המלחמה הזאת, אומרים אמנם שהשלטן שלים בעבור עליו רוח שמחת הנצחון, הבטיח לדון יוסף למנות אותו למלך קפריסין, וכי הדוכוס כבר הכין בביתו דגל

ועליו

7) מוּם עמוקים דר׳ אליהו ן׳ חיים ס׳ כ״ד-כ״ה, הפרט המובא שם בחתימה הפסק בשלוניק „ר״ח אלול יום הששי השל״ג הוא בלי ספק משובש, כי בשנת של״ג לא נפל ר״ח אלול ביום הששי גם אי אפשר שנמשך הענין שלש שנים ונתחיו צריך להגיה שנת של״א שבה נפל ר״ח אלול ביום הששי וכן נראה בחתימת רבני צפת שבא הפרט של״א.

ועליו מרוקס: „יוסף מלך קפריסין"[8], אמנם עודנו היה פוסח על שתי הסעיפים אם לשלום אם למלחמה, והנה הביא המקרה הדשה אשר הכריע את הכף לעצת הדוכוס היהודי, בחדש השביעי השנת ההיא יצאה אש בבית הנשק הגדול בויניציא, ותנע באבק השרפה ויעל כלו בלהב השמימה, אז הוכיח הנשיא יוסף כי עתה הגיעה שעת הכשר לערוך המלחמה, אניות מלחמה התוגרמיות יצאו לצור על אי קפריסין, ובהרף עין נלכדה העיר הבצורה ניקוסיאה ויתר האי, ויצורו על העיר הבצורה פ' אמא גוסטה ובעמל רב עלה בידיהם לכבוש אותה (1 אגוסטה 1571 א' אב ש"לא)

בעת ההיא היה עת צרה ליהודי ויניציא, כי ככלל הגדול בדברי ימי היהודים נתפס הכלל כלו בעד מעשי הפרט, השרה בויניציא אשר ידעה כי הסבה הראשית למלחמה היה הדוכוס היהודי דון יוסף נשיא, בקשה להנקם באחיו ילידי ארצות הקדם „יחד עשיר ואביון מהם עשירים גדולים עם סחורות רבות ומהם שלא היה להם כלום, יחד כלם נוקשו ונלכדו תחת יד השרה של ויניציא, וברזל באה נפשם מרה כלענה, ולקחו כל נכסיהם וסחורותיהם בין מהסוחרים העשירים, בין מאותם שהיו מסתהרים בשל אחרים וינהגום כשבויי הרב, שהיתה השרה נותנת לאסורים הנזכרים מדי שבת בשבתו די מחסורם אשר יחסר להם"[9] ועל היהודים תושבי העיר והמדינת ההליטה השרה נזרת גרוש, על פי הצעות הדוכוס לואיג'י מוציניגו, אולם טרם צאת הדבר לפעולת ידם קרה המקרה כי השר שוראנצא ציר השרה בחצר השלטן בא לויניציא, וירא כי עתידים להגרש מן המדינה, ויחר אפו מאד וטרם לכתו אל ביתו הלך אצל הדוכוס „ובאותו מעמד שלח לקרוא את שרי העשרות היושבים ראשונה במלכות, ויאמר אליהם: מה המעשה הרע אשר עשיתם לגרש את היהודים? הלא ידעתם כי מרה תהיה באחרונה, מי הרים קרן התוגר? ואיה מצא אומגים לעשות אלים מנגחים (כלי תותח) וקשתות ואבני בליסתראות חרב מגן וצנה לירות בהם קרני הגוים, כי אם היהודים אשר גרשו מלכי ספרד, ועתה יעצתם גם אתם לגרש את אלה היהודים יושבי הארץ, ונוספו גם הם על שונאינו ועלו מן הארץ, הלא לכם לדעת כי היהודים יש להם יד ושם עם כל שרי התוגר היושבים ראשונה במלכות"[10]. הדברים האלה עשו רושם גדול על לבות השרים ויבטלו נזרת הגרוש, אך השרה הויניצית לא על נקל התרצתה לאבוד האי קפריסין, היא קראה לעזרתה ספרד והאפיפיור ברומי אשר התאחדו להלחם נגד הצי אדיר התוגרמי שבעים אניות מלחמה ספרדיות, תשע מפרשי מלטה, י"ב אניות גדולות מן האפפיור בצרוף מאה וארבעים אניות ויניציאה פגשו הצי אדיר התוגרמי תחת פקודת שר המלחים מוזי־עיד־זאאדי בלשון הים של ליפאנטו מול פטרץ, המלחמה היתה כבדה, הצי אדיר התוגרמי נשבר כלו ורק אניות מעטות יכלו להמלט תחת פקודת הבינליר־ביג מאלגיר, המלחמה הזאת נערכה ביום ח' תשרי של"ב (7 אוקטובר 1571), וכאשר נודעו תוצאות הקרב בפטרץ, כל תושבי העיר ברחו לעיר הקרובה ליפאנטו בהיותה יותר בצורה ויותר רחוקה ממקום המקרים, אך הנוצרים לא הרויחו הרבה מן הנצחון הזה

---

8) Hammer חלק III דף 564 ומקורות אחרים.

9) רשד"ם חשן משפט ס' ע'.

10) עמק הבכא לר' יוסף הכהן, דפוס קראקא דף קס"ח.

הזה כאשר היה לקוות האי אחדות שררה בין ראשי המלהים, ספרד מאנה לתת ידה להבא לויניציא, מצד אחר התגרסים עשו האפשריות להכין צי אדיר חדש, באופן שהשרה הויניצית נאלצה לותר על זכיותיה על קפריסין[10a]) ולחתום השלום, אמנם תוגרמה לא נאותה, עד אשר נמצא איש יהודי יליד איטליא אשר הפקד להיות מתוך השלום בין שתי הממשלות. (כ״א אדר של״ג, 7 ברס 1573).

ר׳ שלמה בן נתן אשכנזי אשר נטל עליו המעמסה הכבדה והמסוכנת הזאת, היה יליד אודינה (Udine) אשר באיטליא, בבחורותו למד הכמת הרפואה וירחיק נדוד לארצות שונות, לצרפת, אשכנז, רוסיא ופולניה[11]), קרוב לשנת שי״ז התישב בקראקא ויהי לרופא המלך זיגיסמונד אויגוסט, אך לרגלי סבות אשר נעלמו מאתנו, נסע מן העיר הזאת ויתישב בתוגרמה בעיר הבירה עוד לפני שנת שכ״ה, בהיותו נתין הכנסיה הויניצית בקש לו מחסה אצל הצירים הויניצים בקושטנדינא והיה יוצא ובא בארמונותיהם, ר׳ שלמה היה תלמודי ונקרא בשם „רבי״ ואומנותו היתה מלאכת הרפואה, אמנם עיקר כחו היה בדיפלומטיא בברור שאלות סבוכות ובפשרונות המחלקות, בידעו לדבר חלקלקות על לב שני הצדדים, בתכונתו זאת צירי ויניציא אהבוהו עד מאד ויהי לאיש סודם, אחרי שנכבש האי קפריסין לפני היל תוגרמה, החל הציר הויניצי החדש מרקו אנטוניאו בדברו לשאת וליתן על דבר השלום, אמנם בהיותו בעצמו חבוש בבית האסורים, שלח את ר׳ שלמה אשכנזי למלא מקומו לדבר עם שרי הממשלה בדבר השלום, ובכן הוצג על ידי המתורגמן הראשון בתוגרמה יאנוס־ביי לפני הוזיר הגדול מחמד סוקולי, אשר הכיר כשרונותיו ויקרבהו.

השפעת ר׳ שלמה אשכנזי על הוזיר הגדול היתה כל כך גדולה, עד אשר נאות לכרות ברית השלום עם השרה הויניצית, ובגלל הדבר הזה היו מתנגדי הויזיר ובני סיעתו של הרוכוס דון יוסף נשיא שונאים ורודפים את רבי שלמה, וכאשר הלך לבקר אשת הויזיר אשר היתה מוטלת על ערש דוי באנדרינופלא באותו הפרק אשר היה השלטן שלים והצר המלכות בעיר ההיא, אז מצאו שונאיו מקום למתוח עליו חשד מרגלות, אך בהכבתו עלה בידו להציל מן הרשת אשר טמנו לרגליו, ואחרי כן נשלח ר׳ שלמה אשכנזי מטעם ממשלת תוגרמה לכרות הברית עם השרה הויניצית, ולמרות התנגדות ראשי הממשלה לקבל איש יהודי בתור מתוך השלום, נאלצו לחלק לו כבוד, כי ידעו כי ממשלת תוגרמה מקפדת על זה מאד, וברוב הוד ויקר הובא לארמון הדוכוס. ושם התם על ספר ברית השלום בשם תוגרמה. בכל ימי שבתו בויניציא הרבתה השרה לכבדו בתור ציר מיוהד, אז הוא מצא שעת הכשר להמליץ בעד אחיו היהודים בויניציא, לבלתי יוסיפו להצר להם עוד ולגרשם מן הארץ, וגם היהודים מלאו את ידיו ויכבדוהו וישתחוו לפניו ויברכוהו ויהי להם לעינים[12]) (אב שנת של״ד).

מן

10a) Vt. A. de la jonquière כאת hist. de l'Emp. Ottom.

11) כרמולי Histoire des Medicins Juifs, p. 185

12) עמק הבכא הניל דף קע״א — שלחן ערוך, חשן משפט דפוס ויניציא, סוף הספר „לאל ברוך נעימות אתן אשר זיכני להשלים הס׳ הנכבד הזה י׳ בתמוז שליר לפ״ק, עת נמצא פה האדון והשר הרופא מובהק כמ״ר שלמה בכמ״ר נתן אשכנזי, מתושבי ק״ק אדריני שליח שלוח מקושטנדינה מאת המלך הגדול שולטן שלים יר״ה, אל כבוד הדר מלכות השרה מויניציא יר״ה וכו׳״ מן המקור הזה יצא ברור שר׳ שלמה נמנה לציר תוגרמה בחצר ויניציא בהיות שברית השלום נכרת על ידו לפי המקורות הלועזים בכ״א אדר של״ג וכנראה ארכו לו הימים שם לסדר תנאי השלום, כשנתים ימים.

מן היום ההוא והלאה נודע בכל הארצות כי כמו שהשפעת הדוכוס דון יוסף נשיא היתה גדולה על השלטן שלים, כן גם היתת גדולה השפעתו של הרופא ר׳ שלמה אשכנזי על הוזיר הגדול מחמד סוקולי, על כן התאמצו צירי הממשלות בקושטנדינא להטות אליהם לבות היהודים התקיפים, וכאשר חפצה ממשלה אחת באברופא להשיג איזה זכיות ויתרונות לעמי הנוצרים הסוחרים בארצות הקדם, עליה היה לפנות ראשונה אל היהודים התקיפים במערכות ממשלת תוגרמה, כי בלי עזרתם עלתה עמלה בתוהו[13]) גם פיליפ השני מלך ספרד אשר חפץ לכרות ברית שלום עם תוגרמה, נאלץ למרות שנאתו אל יעם היהודים לבקש עזרתם, כי יהיו תמשתדלים להשבית המלחמת עם תוגרמה, מעמד היהודים בממשלת תוגרמה ובפרט בעיר הבירה היה איתן מאד, בהנתן להם היכולת להתפתח על פי כשרונותיהם, אין להתפלא כי גברו חיל ויעשו עושר רב, המסחרים הגדולים והכירות המכס נתנו על הרוב בידיהם, והם התחרו בכל ענפי המסחר עם האיטלקים סוחרי ויניציא גינוכא ובאחוזת „בתי היהודים בקושטנדינא ושלוניק היו היכלי תפארה עם גנים ופרדסים יפים ובארות מרהיבי עין, כארמוני השרים ותפחות והיכלי הוזיר הגדול[14]).

מלבד הסוחרים הרבים אשר ראו ברכה בעסקם ויעלו למעלה ראש בעשרם ובהונם, נמצאו גם רבנים אחרים אשר הגדילו לעשות בתור מורים וסופרים, הרב הגדול בקושטנדינא היה ר׳ אליהו ן׳ חיים „רב מובהק ופסקן״ אשר האריך ימים והעשיר הספרות העברית בהבוריו[15]), מגדולי חבריו היו ר׳ אליהו פלוסוף מסדר הניטין בעיר הבירה[16]), ר׳ מנחם אגוזי מחבר ס׳ „גל של אגוזים״, ר׳ משולם הלוי, ר׳ אליעזר ן׳ הדריאל ן׳ נחמיאס, ר׳ דוד ן׳ משולם, ר׳ שמואל שונצין, ומבני האשכנזים ר, יוסף ן׳ ר׳ שמואל יפה אשכנזי והר׳ מנחם ן׳ ר׳ בנימן הלוי אשכנזי, ומעדת הקראים אחרי אשר נסתם חזון מביניהם מימי ר׳ אליהו בשייצי ותלמידו ר׳ כלב אפונדופולו, נודע בפרק הזה ר׳ יצחק תשבי הקראי מדקדק גדול, אשר השלים והגיה ס׳ „כליל יופי״ הקראי, והביאו לבית הדפוס בקושטנדינא בשנת שמ״א.

העיר הראשונת בתוגרמה אשר אספה בתוכה עם רב מבני ישראל היתה בלי תפונה שלוניק, הצירים אשר שלהו שם להשיג הזכיות בעד היהודים שבו למקומם והאיש הראשי ר׳ משה אלמושנינו דרש בפני קהל ועדה ביום השבת כ״ט אדר שנת שכ״ח בפרשת אלה פקודי, תוצאות מסעו לעיר הבירה והאופנים אשר השיג הזכיות או „גזרת החירות״ לכנסת ישראל בשלוניק, בתוך דבריו ר׳ משה באר לקהל מקשיביו: „פן יחשדני שומע שערכתי לפניכם שלחן אמרי, אספור טרחי ועמלי בדרך הזה שלהנאתי ולטובתי דברתי עד כה, לקוות או לאוות תוחלת תועלת ממון, חלילה לי, כי אשא אל שמים ידי, ואמרתי שיהיה עלי כקרבן העולה כל הנאה בעולם שתבוא לידי, מאז יצאתי את העיר הזאת מהקהלות הקדושות... כי יש לי רב, לפי ערכי ולחם חקי״ ור׳ משה מצא השעה המוכשרת להפיק זממו אשר עליו

13) Charrière, Négociacions חלק ג׳ דף 479 הערה.

14) Gerlach, Tagebuch דף 192.

15) תולדות בני אברהם דף ס״ב, פרטי חייו יבואו בחלק השלישי, בהיות רוב פעולתו בימי השולטן מוראד.

16) קורא הדורות, דף מ״ב ע״א.

עליו הקריב מיטב עתותיו ועשתונותיו **אחדות הקהלות השונות** לגוף מרכזי, וכה הטיף דבריו לפני כל העדות אשר הקשיבו לקולו.

„כי מהיום הזה והלאה לא נירא מרבבות עם העומדים עלינו בכל יום תמיד, ורבים מבני עמנו אשר נותנים כתף סוררת לבלתי שמוע מוסר יכרעו ויפולו... ויקבלו כלם עול מלכות החכמים השלמים... כי בהלמדם יחד ראשי עם קדש, יהיה כח בהם לעמוד על ההנהגה הראויה בעיר, מה שלא היה להם כח עד היום... וכן הוא בטבע שכל הדברים שיתחברו יחד, יהיו יותר חזקים ובלתי אפשרי השבירה, כי אם עץ אחד ישבר בנקל בהיותו לבדו בין ידי אדם אחד, אם יהיו עשרה עצים יחד לא יוכלו עשרה אנשים יחד לשברם בכח גדול" ועוד הוסיף לבקש שלש שאלות מאת העדות הנצמדות: הנהגת הערכים בכל הקהלות, באופן שכל יהיד ויחיד ישלם מס הקהל לפי ערכו ולפי עשרו „זולת זה איש את אחיו חיים בלעו, ולא יוכלו עמוד בשלום ובמישור והוא עון פלילי, ועושק רשים וגזל משפט וצדק במדינה" והשנית „לשלכות תמימות הנפש שישימו ממוני עבדות המשגיחים על כל בני הקהלות, למען לא יעשו דברים המתנגדים למוסר ולדת" והשאלה האחרונה לבלתי יוסיפו להעמיס על שכמו משא עול צבור כי שיבה זרקה בו וחולשתו גברה עליו, כנראה דברי החכם הנעלה **ר׳ משה אלמושנינו** עשו פעולתם על לב בני שלוניק, מן היום ההוא והלאה רואים אנחנו שנוי לטובה בקרב העדות הגדולות לאלהים, עד אשר היו למופת לכל ערי תוגרמה, כנסת ישראל **בשלוניק** עלתה עשר ידות בעשרה ובמעמדה האיתן על כל בני הגולה, החכמות והמדעים פרחו והצליחו בה באופן נעלה והשוב. עד אשר יקראו בצדק הימים האלה „פרק הזהב" לבני ישראל בתוגרמה.

ר׳ משה אלמושנינו אשר היה ראש המטיפים בפרק ההוא, היה גם כן אחד מראשי המליצים והסופרים אשר העשירו ספרות ישראל במקצועות רבות, הוא היה בעל דעות הפשיות, ובכל חבוריו ופרושיו לקח לו למשטר החקירה הפלוסופית ויבאר הספקות היותר קשים על פי הטבע והאמונה גם יחד, כאשר היה באפשרי בימים ההם, בחבוריו הרבים הוא השתמש במקורות לועזים, כמו שהשתמש בעברים בהיות כי ידע שפת רומית ותוגרמית[17]) אמנם מרבית ספריו לא נדפסו ונשארו בכתב יד, ואלה הנודעים לנו:

א) **תפלה למשה**, על סדר קריאת שמע על המטה, חברו לבקשת ר׳ יצחק **לבית הלוי** בהיותו בכפר פלשטריאה בשנת שכ״א, ונדפס בשלוניק בשנת שכ״ג

ב) „**הנהגת החיים**" או „רוגימיינטו דילה וידה" בשפת ספרדית, אשר חבר לבקשת ידידו קרובו ובו יראה ההנהגה הנכונה לאדם ללכת בה, לבלתי נטות ממנה על פי הפלוסופיא המוסרית הישרה, בסוף הספר נמצא עוד חבור אחר על מהות **החלומות** באורם ופתרונם, להשלמת הענין מהנהגת החיים אשר חבר לדרשת **הדוכוס דון יוסף נשיא**, נדפס בשלוניק בשנת שכ״ד (השלמת ההדפסה בחדש אלול).

ג) הקצות

17) „ומצאתי כתוב בס׳ בן הרומיים" (תפלה למשה, דף י״ט ב׳) „והנה חכם מחכמי הנוצרים תירץ הקושיא הזאת" (שם, דף י״א א׳) — בס׳ הנהגת החיים פרק י״א הוא ידבר בשבח השפה התוגרמית בבקי בה.

ג) הקצוות וגדולת קושטנדינא, Extremos y grandesas de Constantinopla נעתק משפת ספרדית־עברית אל הקשטליאנית, על ידי יעקב קנסינו נדפס בעיר מדריד בדפוס פרנסיקו מרטיניז, בשנת 1638 (שצ"ח).

ד) בית אלהים, פירוש של החבור „הכדור" (de Sphaera) להחכם הנוצרי ג'יאקומו די סקרובוסקו (Giacomo de Sacro Bosco), העתקת החבור ההוא מרומית לשפת עבר הזכירו בחבורו תפלה למשה (פ"ב).

ה) שער השמים, על חכמת התכונה העתיקו מרומית לעברית החכם מאוסטרו גורגו פרובכיא (George Purvach), והזכירו פעמים רבות ביתר חבוריו (מאמץ כח דף קע"ה־ט).

ו) מאמץ כח, שמנה ועשרים דרושים ממבחר דרושיו אשר אסף ותכין להדפיסם בעודו בחיים, אמנם לא עלה בידו להוציאם לאור, ונדפסו אחרי מותו על ידי בנו שמעון אלמושנינו בעזרת בני משפחתו אברהם ואבשלום אלמושנינו בויניציא בשנת שמ"ח.

ז) פרקי משה, פירוש על פרקי אבות נדפס בשלוניק בשנת שכ"ג.

ח) פני משה, פירוש על ס' המדות לאריסטו נמצא בכ"י, הזכירו בדרישותיו (מאמץ כח דף י"ח ב').

ט) תורת משה, פירוש על התורה איננו בנמצא כעת, אמנם הרב המחבר מזכירו פעמים רבות בחבוריו: כי באמצעות ההתעסקות בתורה יוציא האדם שכלו מעבדות הסכלות להירות השלמות וחזוק האמונה...ועוד נמצאו מאמרים רבים ופסוקים מסכימים לכונה הזאת מן התורה ומן הכתובים, כיארתים ביאור רחב „בעולם שבת אשר לי, כי כמעט כל הספר ההוא יסדתיהו על היסוד והפנה הזאת וקראתיהו תורת משה „כי הוא תכלית מקיף כונתי מה שאני דורש מידי שבת בשבת, בכל פרשה ופרשה כתורת מר'עה בבית תפילתי, לעת ערב אחר הכנחה" (תפלת למשה דף י') וכן בדרשותיו (מאמץ כח דף ע"ב). כנראה בס' הזה מלבד פרושיו כתב גם על החכמת החצוניות „כי השלחן דוגמת מנורת המגלות, שהוא הגלגל היותר עליון מהגלגלים אשר בהם המון הכוכבים הקיימים, והמנורה היא דוגמת השבעה כוכבי לכת בשבעה גלגלים, אשר הם למטה מהשבעה בהגלגל השמיני... כמו שהארכתי הרבה בכל זה במקומו, בס' תורת משה" (מאמץ כח דף קס"ט ע"ב).

יא) מגדל עוז, פירוש על ס' הכונות לערבי אבוחמד אלגזלי, השלימו קדם שנת שכ"ד ונמצא בכ"י.

יב) ידי משה, פירוש על חמש מגלות נדפס בשלוניק בשנת של"ב, ובעיר ויניציא בשנת שנ"ב.

יג) פירוש על משלי, איננו בנמצא כעת, ומזכירו בחבוריו „וכמו שהרחבתי הביאור... בפירושי לספר „משלי" בפרשת מוסר ה' בני אל תמאס" (תפלה למשה דף ט"ו ע"ב).

יד) פירוש על איוב, אינו בנמצא עוד, אמנם המחבר מזכירו בחבוריו: „כפירושי אשר התחלתי לס' „איוב", והוכחתי שם כל הספר לא נתיסד לכונה אחרת אלא לאמת, ולפרסם הכונה הזאת להורות כי האיש השלם כמעט כל שלמותו תלוי, אם יקבל היסורים בסבר פנים יפות, כמו שקרה לאיוב שהביא השם עליו כל

המאורעות

המאורעות הרעות ההם, לראות אם יעמוד בנסיונו או אם יטיה דברים כלפי מעלה, ולא נמצא בו עון אשר חטא, רק במה שהיה ירא מהעתיר פן יתוסף הרע שלא יוכל לסבול אותו, ועל זה היו מוכיחים לו חבריו בראיות ברורות לאמת הדרוש הנזכר, עד שהודה על האמת, כמבואר אצלי בכל הספר מראש ועד סוף מסכים אל הכוונה הזאת (תפלה למשה דף כ"ד ע"ד).

טו) פירוש על ר' אברהם ן' עזרא, אשר השלים קדם שנת שמ"ב, מזכירו בספרו מאמץ כח (דף קצ"ט).

טז) פירוש על רש"י, השלימו לעת זקנתו קדם שנת שמ"ב, ונמצא בכ"י.

יח) תשובות על הרא"ם, נמצאו בכ"י.

יט) שיטות על הש"ס, נמצאים בכת"י.

כ) אגרת תחית המתים, בספרדית מזכירו במאמץ כח דף ר"ד.

בכל חבורי ר' משה אלמושנינו נוכל להכיר ערכו הרם, כי כל נתיבות ההכמות התאחדו בלבו והיו לו לדרך סלולה אחת, והיא תורת ארחות מוסר, כל עמלו שעמל בימי חלדו הקדישו למדה היקרה הזאת, עד שכמעט כל ספריו ישאו עליהם את תבנית המוסר לעשות צדק, בדרשותיו אשר הטיף לבני עדתו בין שנות שי"ב־של"ג נכיר כו יתרון הכשר ושוב טעם בדרך ההגיון, הוא השכיל להביא בהן פסוקים ממקראי קדש ומאמרי אגדה יקרים לנושא מאמרו, ורוח מבינתו העביר עליהם לשלב אותם גם יחד, ולשית בהם נוספות להבנת הרעיון אשר בחר למטרת דבריו הנחמדים, ממבחר דרשותיו אשר נשארו לפלטה במספר שמנה ועשרים, נראה כי ר' משה נשא דבריו על הרוב להספיד גדולי הדור, על אחיו יפת, אביו (שכ"ג), אמו (ש"ל), דון שמואל נשיא (שכ"ט), הגברה דוניא גראסיא נשיא[18]), אשת ר' יצחק ערמאה (שי"ז), ר' יהושע שונצין (שכ"ט), ר' משה בוטון (ש"ל), ר' יצחק ברדשי (ש"ל), ור' שלמה לבית חזן (של"א).

מתוך דברי ר' משה אלמושנינו נוכל לדעת גם דעותיו הפרטיות, הוא היה מאמין בהשפעת המערכה על בני האדם, אם גם במדה מצומצמת: „שהמערכה אינה מכרחת שום דבר נגד הבחירה, רק היא מכינה ומכנעת הרצון לנטות למי שחייבת למטה, לאחד משתי קצוות האפשרי, ועם שהיא מכנעת ומטה מאד את האדם לבחור במה שהיא מחייבת, הנה עם כל זה אינה מחייבת שום צד מהצדדים בהכרח גמור[19]).

מחברי ר' משה אלמושנינו היו בשלוניק, החוקר קדמוניות ופלוסוף ר' אהרן עפיא[20]), ר' דניאל הכהן בן ר' פרחיא הכהן, אשר הוציא לאור בפעם השניה ס' „שארית יוסף" לר' יוסף בר שם טוב ן' ישועה הי, עם פרוש רחב על חכמת התבונה והעבור, (שלוניק שכ"ח), אחיו הקטן ר' שמואל הכהן בן פרחיא, אשר נמנה בין גדולי המשוררים, הרופא וסופר אמאטום לוזיטאנום

---

18) מאמץ כח דף ס"ד.

19) שם, דף ל"ג.

20) רבים מסופרינו שגו לחשוב את ר' אהרן עפיא ור' דניאל הכהן לאיש אחד, אמנם ר' דניאל הכהן בעצמו כתב בהקדמתו לס' „שארית יוסף": מצאתי את שאהבה נפשי החכם הנעלה אהרן עפיא וכו', ואז בהרהתי לינורם פעם שלישית גם הרופא אמאטום לוזיטאנוס יזכיר אותו (Centuria חלק ז' ס' ט"ו).

לוזיטאנוס [20a]) אשר הפליא לעשות בחבורו הלועזי Centoria (המאה), הוא נולד בליסבון בשנת רס"א [20b]) ממשפחת אנוסים, כנצרותו נקרא בשם יוהן רודריגו די קסטל־בראנקו, ויצא מארץ מולדתו בראשית התיסד האינקויזיציא הנוראה, ויתישב בפלאנדריאה עם יתר אחיו המרנים, אחרי כן נדד לרומי ופירארה, ובאחרונה התישב באנקונה, ושם הסיר את מסוה האמונה הנוצרית מעל פניו, וישוב לתורת אבותיו, חכמת הרפואה אשר למד בימי נעוריו הספיקה בידו להחיות את נפשו, ואליו נהרו מכל עברים ידועי חולי אשר שאלו עצתו, אף כי היה יהודי בפרהסיא, עד שגם האפפיור יוליוס השלישי לא נמנע מהפקיד את בריאותו בידו, למרות השטה הישנה שיטת גלינוס אשר אחז בה, הרופא הזה לא התנגד להמצאות החדשות, והוא בעצמו ברא חדשות בדרכי הרפואה, את עסקו הזה חשב לעבודת קדושה, ולא לבד אל הבצע היו מעייניו, וירפא החולים העניים מבלי כל שכר, ולא הבדיל בין בני אמונתו לבני אמונה אחרת, על כן היה אהוב וחביב לבריות, וכל בני דורו הוקירו ויכבדו שמו, אמנם גם לאיש הפלאי הזה נצפנו ימים רעים, חכמתו וצדקתו לא עמדו לו ביום רעה, בשנת שי"ח הממשלה באנקונא גזרה גזרות רבות על האנוסים אשר התיהדו „ושלשים ושלשה מהם שלח הבליעל אסורים בזיקים אל המשוטטות אשר במלטה, וינוסו בדרך ויצילם ה' בדרך פלא ויגיעו לראגוזה, בין האמללים האלה נמצא גם האנוס אמאטוס לוזיטאנוס אשר התישב בראגוזה ויעסק ברפואה, לפי המקורות שנשמרו בעיר הזאת הנקראת בעת דוברובניק, ונתפרסמו חלק אחד מהם על ידי הרב הכולל בשאראי של בושנה ד"ר משה הלוי במאמרו שהואיל לכבדני לחג היובל של שבעים שנותי (ספר היובל, דף מ"ז־נ"ג), בארכיון של העיר הזאת שנשמרו עד היום הזה, משם נראה שהאנוס אמאטוס לוזיטאנוס נמלט ביחד עם יהודים אחרים מאימתו של האפפיור פאול הרביעי בשנת 1555 (שט"ו). בחבורו החלק הששי שכתב בראגוזה הרופא המומחה מדבר ברוב ענין על ויכוח ארוך שהיה לו עם שלש נשואי פנים מועידת הרפואה, מביא חולאים רבים שעלה בידו לרפא וביניהם הנכבד אבנר אלפארין או פלאוי יעקב די איב'ורה Consul Hebraeorum (נשיא היהודים) שהיה גם כן אנוס כמוהו ונודע בשמו הנוצרי Didacus Pyrrhus, הרופא אמאטוס ישב שלש שנים בראגוזה משנת שט"ו עד שי"ח ופה כתב החלק הששי Centura sexta מחבורו הגדול, בשנה אחת אחרי כן נסע לשלוניק ויתישב שם בשנת שי"ט לאשר העיר הזאת והעדות היהודיות [21]).

עודנו בימי עלומיו חבר ספרים על דרכי הרפואה בשפת רומית, היותר חשוב בעיני בני דורו שנדפס בכמה מהדורות בארצות שונות, וזכה לפרסום גדול באיטליא, צרפת, אשכנז וספרד, הוא הספר בעל שבעה חלקים נקרא Septum

20a) ראה אודותיו Steinschneider; Hebr. Uebersetzungen S. 686 Anm. 227 ושגיאה יצאה מלפני החכם גרץ בכתבו כי הרופא אמאטוס לוזיטאנוס הוא אחד עם הר' חביב אמאטו הנזכר בשו"ת מהרשד"ם חשן משפט ס' ח' (תרגום עברי חלק ז' דף רי"ו ע"ב) כי חביב אמאטו היה סוחר בבוקרישט כאשר יראה המעיין, ואיזה שייכות לו עם הרופא אמאטוס לוזיטאנוס (הפורטוגזי) על שם Lusitania שהיא פורטוגל בלטינית. מעולם לא היה הרופא בולאביא.

20b) יוצא מסוף ספרו Centuria IV שכתב בשנת שי"ג שהיה אז בן מ"ב שנה.

21) חלקו הששי כתב בראגוזה בשנת 1558 = שי"ח, והשביעי בשלוניק בשנת 1559 — שי"ט.

Curatiorum medicinalum centurias Septum ארבעה החלקים כתבם בהיותו בארץ מולדתו, החמשי כלה אותו בשנת שי"ג בהיותו באיטליא, הששי השלימו בהיותו נע ונד בעיר ראגוזה בשנת שי"ח, והשביעי שהוא האחרון שבכולם השלימו בשלוניק בשנת שי"ט. בכל אחד מספריו ידבר על מאה חלאים ודרכי רפואתן; שנסה ובהן ברפאו מאת חולים. ובספרו דרכי הרפואה לכל אחד מהחולים יספר דרך אגב גם תולדותיו תכונתו וצביונו. החלק הראשון נערך לכבוד קוסמוס די מדיצי דוכוס מטוסכנה (נדפס בויניציא בשנת 1551 — שי"א), החלק השני, נערך לכבוד ההגמון היפוליט מן הסט (נדפס בויניציא בשנת 1552 — שי"ב), השלישי נערך לכבוד אלפונסו די לאנקאסטרו: ציר פורטוגל ברומי, החמישי, לכבוד דון יוסף נשיא, הששי לא הקדישו, השביעי, לכבוד דון גדליה יחיא בשלוניק, הארבעה חלקים נדפסו בפעם השנית בבזל, בשנת 1156 (שי"ז), והשלשה האחרונים בויניציא בשנת 1566 (שכ"ו), ועוד הפעם בליון בשנת 1576 (של"ו — 1578 (של"ח), בפאריז 1613 (שע"ג) — 1620 (ש"פ), ובורדו 1620 (ש"פ), ודיהרפורט 1646 (ת"ו).

אומרים אמנו שהחכם הרופא הזה עסק מלבד הרפואה גם בחכמות אחרות, ויעתיק מרומית לספרדית ספר „דברי הימים לרומה" מאת החכם איטרופ, אך לא השלים מלאכתו ולא זכה להדפיסו, אמנם האיש הזה אשר הקדיש כל ימיו להעלות תרופה לכל חולה ואנוש, והמציא מזור ורפואה לענים ועשירים, לא יכול להנקה בעצמו, כי בהיותו עסוק ברפואת חולי הדבר, נגעה בו יד המחלה, ויפל שדוד לרגלה ביום ד' כ"ה שבט שכ"ח (21 יאנואר 1568), ועליו נשא קינים והנה אחד מאוהביו, האנוס פלאויו יעקב די איבורה בחרוזים כתובים בלשון לטינית: „איך המחיה בחכמתו הנוטים למות, ידיד העמים ומלכיהם מצא עתה מנוחתו, רחוק מארץ מולדתו באדמת מדינת מוקדון" [21a]) מחברי דון אמאטוס לוזיטאנוס הרופאים אשר הצטיינו בפרק ההוא בשלוניק נודעו לנו ר' דוד שולם[22]) דון יצחק ן' אליהו, אברהם נאגי[23]), המליץ ומשורר שמואל בכמוה"ר פרחיא הכהן[24]), יוסף תמר, ויהודה עוזיאל.

בין האנוסים אשר נדדו לשלוניק היו גם כן חכמים ומליצים אשר התמידו להעשיר הספרות הלועזית על אדמת תוגרמה, וביניהם הבי נכבד ר' אהרן עפיא הרופא פיליפוס ומבעי משוכה" אשר כתב ס' Opiniones sacadas de los Philosophos que sobre la alma esscri- vieron y sus definiciones mas autenticos y antigos (דעות מוצאות מן הפלוסופים היותר אמיתים, והיותר קדמונים אשר כתבו על הנשמה והוראותיה) נדפס בויניציא בבית המדפיס גדליה יחיא בשנת 1568 (שכ"ח), והמשורר דון פלאויו יעקב די איבורה נולד 5 אבריל 1572 [25]) אשר כתב הרוזיו בשפת רומי ונשארו בכתב יד [25a]) אמנם נכברים מהם

21a) קבורתו שהיתה בלי תמונה מחוץ להומת ששם היו קוברים הנגפים נאבדה כי במקום ההוא הסמוך לבית הקברות היהודי בנו התורקים המבצלה, ועתה עומדת שם הגמנסיה היונית.

22) שו"ת מהרשד"ם, חשן משפט ס' ר"ג. 23) שו"ת מהרשב"ל, חלק א' ס' ב"ז.

24) נר מצוה, דפוס שלוניק, סוף הספר.

25) שמו בנצרותו Didacus Pyrihos ומוטל בספק אם בא לשלוניק.

25a) Biblioth. Lusiatna מאת הרכב Barbosa Machado ליסבון 1747 חלק א' דף 129 קורותיו באו במחברת Rad אשר לאקדמיה היוגוסלאוית משנת 1917.

היו הרבנים הגדולים אשר העשירו הספרות העבריה ונתנו לנו פסל היהדות בספרד בעמדה על סרום הפסגה, ואלה הנודעים לנו:

ר׳ שלמה הלוי ן׳ ר׳ יצחק ן׳ ר׳ שלמה לבית הלוי הזקן, נולד בשלוניק סביב שנת רצ״ב[26]) הוא למד חכמת ישראל בישיבת ר׳ יוסף ן׳ לב[26a]), וההכמות החיצוניות אשר בהן התפאר, עם ר׳ אהרן עפיא וחבריו, עודנו בימי נעוריו וכבר נסה כחו בדבר הוראה, בשנת ש״ט היה מעשה בשלוניק, אשר נקבצו יחידי ק״ק ציציליא והסכימו הסכמה נגד הנהוג שם בימי קדם, שלא להכשיר „הריאה הדביקה אל הדופן או אל הצלעות בלי פילוש ובלי נפיחה", ר׳ יוסף ן׳ לב „והחכם השלם זקן ונשוא פנים" ר׳ חיים די כושאל, התנגדו לזה, בין כך ובין כך כשנה אחת אחרי בן באו צרות רבות על יהודי שלוניק, המגפה והשרפה הגדולה בשנת ש״ה, עד אשר לא היה להם פנאי להלוק על הענין הזה, והרב ר׳ יוסף ן׳ לב העתיק מושבו לקושטנדינא, וכשוב ה׳ את שיבת העיר קמו מערערים להחזיר המנהג הקדמון ליושנו, ר׳ שלמה לבית הלוי, אזר חיל ויכתוב פסק אשר בו הראה הכמתו הרבה בענין הזה, וגם ערך בקשתו לר׳ יוסף קארו בצפת, אשר מצא דבריו נכונים ויתמך אותם, שנים אחדות אחרי כן היה מגיה בבתי הדפוס בעיר מולדתו, ושם הדפיס בעיון רב ספר „השאלות ותשובות" הלק ראשון לרבו ר׳ יוסף ן׳ לב ובסוף הספר כתב:

„אמר שלמה בן הגביר הנעלה הח״ר יצחק לבית הלוי י״א, ... אהללה שם הרב בשיר ואגדלה בתודה... אשר מעודי הייתי מתרצה מתכסה חוסה בכנפי שרשי סגיא כח הרב מורי בישיבתו הגדולה, אליו פי קראתי מאיר עיני בהלכת נכיחה בשמחה ובטוב לבב, ורומם תחת לשוני להיותו מולך על כל שכיות חמדתי ודתי" ר׳ שלמה עבד גם בספרות עבודה רבה ויתכבד הכבודים שונים, כי על הרוב אביו אשר נמנה בין בעלי ההון הספיק לו צרכיו, וכה דבריו: „זה לי קרוב לשלשים שנה — כן כתב בשנת שנ״ג — בהיות בחורותי בהלם, ושמחת עולם על ראשי, צור עזי מחסי ז״ל, רוח ה׳ נוססה בי ותעירני לבבי עודני באבי, לעשות רצון אוהבי ורעי העומדים סביבי, להכנס ולתת תחלה וראש, לשים בעט ברזל ועופרת הדפוס מקצת מחמדי הטובים הכמוסים עמדי התומים באוצרותי, אשר טפחתי ורביתי ברוב עתותי, ומאז הוצאתי לאור הדפוס ספר „לב אבות" (שלוניק שכ״ה). לא היו ימים מועטים אשר נתבקש אבא מארי ז״ל לישיבה של מעלה, ועססו עלי תלאות נוראות, השתרגו עלו על צוארי הכשילו כחי[27]). אחרי מות אביו עבד כשנתים ימים בשלוניק „במשא כבד עבודת ה׳ ושירות קהלות הקדש... וויכוח והנהגת הישיבה החשובה, עם החברים בנים המצוינים היקרים... חכמים שלמים וכן רבים ידועים ונבונים".

בשנת שכ״ח נקרא מאת עדת ישראל באישקופיאת לשרת אצלם „לראש ולקצין שופט ודורש משפט" בחדש סיון העתיק מושבו לעיר הזאת, וביום ש״ק ט״ז לחדש סיון נכתר בתואר רב ומורה לשתי קהלות העיר, ובשבת השנית כ״ג סיון נשא

26) בהקדמת ספרו „להם שלמה" שכתב בשנת השי״ה כתב שהיה בן ב״ח שנה.

26a) אבקת רוכל, סי׳ ר״ו.

27) דברי שלמה, דף ל״ג.

נשא דבריו לפני קהל שומעיו בפעם הראשונה[28], לפי הנראה לא האריך לשבת ימים רבים באישקופיא, ובתחלת שנת של"א שב אל עירו, ושם היו מזמינים אותו בקהלות השונות להטיף אמריו לפני קהל שומעיו אשר רבו מיום אל יום, ובאו ונתקבצו אל ק"ק איב'ורה לשתות בצמא את דבריו, „ברוב עם הדרת מלך" בשנת של"ג נפטר לעולמו ר' אברהם מידאלוו הרב הראשי ומרביץ תורה בק"ק איב'ורה קרוב לשלשים שנה, ואז העמידו את ר' שלמה הלוי לרב ראשי שופט ומטיף עליהם. ביום ש"ק ט"ו ימים לחדש אייר שנת של"ג „נתקבצו כל בני ק"ק איב'ורה יע"א גדולים וקטנים חיל גדול מאד" והושיבוהו עליהם „לראש שר ושופט להם בכבוד גדול" לא נראה כמוהו בשלוניק „כי נתקבצו רוב קהלות הקדש ונועדו שם מתמול שלשום, ובראשם כל הרבנים החכמים השלמים, הידועים ונבונים וראשי עם אשר בעיר", ובאותו מעמד קם בפני כל הקהל אשר שם ויטיף אמריו, מן היום ההוא והלאה ר' שלמה שרת בקדש עד שנת שנ"ג אשר זקן, ולא יכול עוד לבוא ולצאת לפני בני עדתו ולדרוש להם כדרכו תמיד.

בדבריו הנעימים ר' שלמה לקח בכל עת לבות שומעיו, ופעמים רבות קראו אותו בקהלות אחרות לדרוש לפניהם, בדרשותיו הוא לקח לו משטר החקירה הפילוסופית כבן דורו ר' משה אלמושנינו, ואף כי לא הגיע אליו, הוא הצטין בכל זאת בנעם אמריו ובמליצתו הנאה והפשוטה „כי על כל מוצא פי ה' יחיה האדם — כן היו דבריו — ועוד בעבור שאני רואה כמה שלמים וכן רבים הכמים וידועים מקהלות הקדש ישמרם צורם, באים לשמוע הדרשה ברעב ובצמא, כאלו נפשם יבשה אין כל, בלתי אל המן הזה עיניהם, ולכן לא אמנע מלדרוש כמנהגי" בחקירתו הטבעית הוא השתמש תמיד בדברי הפילוסופים היונים[29], כמו אריסטו[30], שולין[31], ליקורגו[32] ן' רשד[33], וגלינוס[34], וכה תמצית דבריו: „דבר מסכם...כי היות האדם תמה ומשתומם על איזה דבר...אין זה אלא מפחיתות שכלו ומדרגתו, כי כי שהוא חכם אמיתי לא יתמה ולא ישתומם על ענין...ידוע שאין שום ענין מקרי שלא יהיה לו מכה עצמית קודם לה, כי גם פליאות הטבעים והשנוים הנמצאים בהם, אם שיקרו על המעט, בלי ספק יש להם סבות עצמיות כנודע להכמים, וכמבואר אצלי שם כב' (ר"ל בפרק ב') מהשמע" (ספרו שמע שלמה).

בדברו בעניני המחלות והרפואות אמר עם הספר: „שקהיון השנים הוא ענין מתדבק וחולף מאיש לחברו...גם מצאו שהנפגעים בחולי העינים הם מדבקים זה החולי למביטים בהם, ומתדבקים ואוכלים ושותים עמהם, וכמו כן הגרב והשחין ושאר מורסות כיוצא כאלה כמו הנתק והצרעת וחולי הצרפתי ושאר החלאים, וכיוצא כאלה בלי ספק שהם מתדבקים, אשר בעבור כך במדינות המתנהגות על פי הישרה והעצה כשיש איש או אנשים נפגעים מכיוצא באלה החולאים המדבקים, הם נוהרים להוציאם חוץ לעיר...אמנם אם הדבר נתפשט במדינה מחמת עפוש האויר הכולל, אז הרוצים להנצל ראוי להם שהם יברחו ויתחבאו וילכו אל מקומות אחרים רחוקים מהם.

28) שם, דף כ"ט.
29) וראיהו בס' אחד חיצוני וכו' (דברי שלמה דף ס"ח).
30) שם, דף ג' וכו'.
31) שם, דף ל"ו—פ"ג.
32) שם, דף ס"ב.
33) שם, דף קל"ח.
34) שם, דף כ"ד.

מהם, פן יפגעם החולי ההוא[35]) לפעמים רחוקות החכם הזה לא מנע את עצמו לפרש דבריו על פי באור הזהר והקבלה[36]) כי בימים ההם רבני תוגרמה היו מצרפים החקירה הפילוסופית אל הקבלה והיו מבארים דבריהם על פי השיטה האחת והאחרת למרות ההתנגדות והמרחק הרב שביניהן.

ר׳ שלמה לבית הלוי האריך ימים עד שנת ש״ס, וימת בשיבה טובה בעזבו שני בנים, אשר האחד מהם היה מגדולי הרבנים בשלוניק ושמו ר׳ יצחק לבית הלוי, ושם השני ר׳ יוסף לבית הלוי, ובת אחת שנשאה לר׳ אהרן ששון[37]). ר׳ שלמה הלוי חבר ספרים רבים אשר מקצתם נדפסו, ומקצתם נודעו לנו רק בשמותם כאשר הזכירם בספריו:

א) לב אבות, פירוש על פרקי אבות, נדפס בשלוניק בשנת שכ״ח ועוד הפעם בשנת של״א.

ב) דברי שלמה, קובץ דרשותיו חלק ראשון (עד שנת של״ה), נדפס על ידי בניו בויניציא שנת שנ״ו.

ג) חשק שלמה, פירוש על ישעיה, נדפס אחרי מותו על ידי בניו בויניציא בסוף שנת ש״ס.

ד) לחם שלמה, ביאור מאמרי רז״ל על התלמוד, ויניציא שנ״ז.

ה) שמע שלמה, על חכמת הטבע (מזכירו בספרו דברי שלמה, דף כ״ב, מ״ט קס״ח וכו׳).

ו) ס׳ המופת, לאריסטו ופירושו על הספר הזה (מזכירו בס׳ דברי שלמה דף כ״ד ק״ט).

ז) ס׳ הנהגת הבית, על המדות היפות בין איש לאשתו (מזכירו בס׳ דברי שלמה דף ר׳).

ח) מנחת זכרון, לא נודע תוכנו (מזכירו בס׳ דברי שלמה ס׳ פ׳).

ט) ש״ות וחידושים על סוגיות התלמוד (נזכרו בשער הס׳ דברי שלמה).

י) פירוש על משלי (מזכירו שם דף פ״ו).

יא) פירוש על איוב (מזכירו בס׳ דברי שלמה דף רע״ו).

יב) פירוש על התורה (מזכירו בס׳ דברי שלמה דף פ׳).

ועוד מיחסים לו:

יג) השגות על ס׳ העיקרים לר׳ יוסף אלבו. יד) ס׳ ההגיון. טו) נימוקי רבה. טז) פתח תקוה. יח) פירוש על מורה נבוכים. יט) תנחומות אל. כ) פי׳ על ס׳ המליצה לאריסטו. מלבד התבורים האלה ר׳ שלמה כתב שירים רבים מלאי חן והדר, ומתוכם נכיר את ערכו הרם גם במליצותיו היקרות הנשארות לפלטה אשר הגיעו עדינו והם שירו אשר חבר בסוף ס׳ הש״ות לרבו ר יוסף ן׳ לב. ואחרים המובאים בכ״י „מאסף לכל המחנות״ אשר היה בידי הח׳ אליקים כרמולי, ינתן לנו לדוגמא החרוזים אשר כתב לכבוד ר׳ גדליה ן׳ משה ן׳ יחיא.

מגדולי

35) שם, דף קצ״ו.

36) שם, דף מ״ו מ״ז וכ״ב.

37) שם הגדולים, בערך מהר״א ששון.

מגדולי הבריו היה ר' יוסף פירמון רב זקן ונכבד, הוא נולד בעיר שירון בערך שנת הר"עה, ולפי הנראה היה תלמיד אביו מאריה דאתרא בעיר מולדתו, אחרי כן התישב בשלוניק ושם הרביץ תורה והעמיד תלמידים רבים, וביניהם בן גילו ובן עירו ר' שלמה הכהן שהיה לו כתלמיד חבר, משלוניק העתיק מושבו לעיר זאנטי[39]), ומשם לסדינת המוריאה ושם קבלוהו לראש ולקצין, והשפעתו היתה גדולה וזכרו נשאר ימים רבים אחרי מותו כפי תושבי המוריאה[40]), עיר מושבו היתה ליפאנטו[41]). ומשם היה מריץ תשובותיו לכל בני הגליל ההוא. בשנת של"ז היתה מחלוקת גדולה בעיר פטרץ הקרובה העומדת תחת ממשלת רבנותו, כי שתי הקהלות הציציליאנית והספרדית חפצו להכניע תחתיהם קהלת היונים, באופן אשר היה לבחור מן היום ההוא והלאה הממונים מכל בני העיר מאיזה קהל שיהיה אך היונים ראו בזה גרעון כחם. בהיות שרוב הבוחרים היו ספרדים, ובצדק השבו שתמיד ידם תהיה על התחתונה בהיותם רק מתי מספר, ר' יוסף פירמון מצדו אשר ראה שבזה האופן תתאחדנה כל הכחות המפוזרות, ושתהיה רק עדה אחת בכל העיר נתן ידו לציציליאנים.

אמנם היונים התלוננו באזני רבני שלוניק, וישלחו שלוחיהם לבקש להם בין הרבנים מי שיעמוד לימינם, ר' יוסף פירמון שלח מצדו גם הוא ציריו לשלוניק לשכל עצת היונים, וכאשר לא יכלו שתי המפלגות להתפשר, צירי היונים רצו לנסוע לעיר הבירה להתיצב לפני הבית דין הגדול, הציציליאנים תושבי שלוניק מצאו לנכון להפריע מחשבותיהם, ועל כן העלילו עליהם שהאחד מהם היה חייב איזה סך כסף לציצליני אחד, ויוציאוהו מן האניה וישימוהו בבית האסורים שלשה ימים עד אשר פרע הכסף ההוא ויצא לחפשי, וילך לקושטנדינא ושם השיג פסק דין לפי רוח שולחיו, אך ר' יוסף פירמון לא שת לבו גם אל זאת, וסוף סוף הוכרח לבא בעצמו לשלוניק להטות לב איזה רבנים לדעתו, וישב לעירו ומשם הריץ דבריו לרבני שלוניק אשר לא הסכימו לו, ולמרות התנגדותם הוא חוה דעתו שיהיו לאחדים... מכח שתי טעמא, אחת שבהיותם נפרדים איכא משום לא תתגודדו, שאין לישראל להיות אגודות אגודות... עוד טעם שני, שהתורה אמרה אחרי רבים להטות, ובכל דברי הפרש שנופל בין ישראל סתם, אמרה תורה לעשות כדברי הרבים, וכיון שהרבים אומרים יהיו הממונים ביחד, ותהיה הנהגת המדינה על פי רוב כל הממונים מאלו ואלו שחייבים התושבים לקיים דבריהם" וכן הנהיג מן היום ההוא והלאה[42]). ר' יוסף פירמון הלך לפטרץ בשנת של"ז ושם נמנה לרב ראשי לשלש שנים, ושם נפטר בשנת של"ט[42a]).

בעת ההיא היה בשלוניק ר' יעקב בן ר' שמואל סמוט[43]). הנולד סביב שנת ר"פ, עודנו בימי נעוריו הצטין, בשנת ש"ד כאשר רצו לעשות תקונים בענין

38) שו"ת מהרשד"ך, חלק ג' ס' ט"ז.

39) שו"ת ר' יעקב הלוי, ס' כ"ה.

40) שם, סי' י"ז.

41) רשד"ם חלק אהע"ז, ס' פ"ד.

42) שם, יו"ד ס' קנ"ג.

42a) שו"ת מבי"ט חלק ג', ס' ע"ה.

43) ר' דוד קונפורטי (קורא הדורות, דף ל"ו ע"ב) ישער שר' יעקב סמוט הוא בעצמו ר' יעקב פירמון, ושהיה חותם בר"ת ס"ור מ"רע ו"עשה ט"וב (סמו"ט). ואינו פירמון הנ"ל, ודעתי אינה מסכמת עם ר' דוד קונפורטי, כי זה לחוד וזה לחוד.

בענין הנפיחה בשלוניק, בעמדו נגד דעת גדולי הרבנים, ודבריו נראו לנכונים בעיני גדולי ההוראה בפרק ההוא[43a]. אחרי מות ר' יצחק וארון מו"ץ בק"ק קיאנא בערך שנת ש"ט, נבחר ר' יעקב במקומו, וינחנו נשיאותו ימים רבים[44]. בשנת ש"ה ביום הרביעי לשבוע בתשיעי לחדש טבת, נאספו כל מרביצי תורה בשלוניק בבית הכנסת ק"ק קאטלוניא „על אשר הוגד להם כי יש אנשים יהודים אשר יצרם תקפם לצאת ממחיצת היהודות. . . לבקש ירושות ונחלות אשר לא כדת משה וישראל, וכן בעניני הכתובות והתוספות והנדוניאות, בכה השוחדיות והמסריות" בערכאות של הממשלה, על כן הסכימו שמן היום ההוא והלאה אסור לכל איש יהודי לתבוע כל ירושה ונחלה וכתובה לפני הערכאות, אלא לפני הבית דין. וכל העובר על ההסכמה הזאת יהיה בכלל מוסרי ישראל ועוכריהם ויבדל מתוך הקהל[45].

ההסכמה הזאת לא עלתה לרצון לפני היהודים התקיפים והעשירים, ובכלל יחידי הק"ק קיאנא, משה רושו, יהושע יצחק, וירמיה יוסף, הלשינוהו לפני הממשלה „איך החכם הנז' יש לו בית ועד לדיין דיני ממונות, ושהוא הכריז בכל המדינה לבלתי לכת לערכאות של גוים כלל, אלא לבוא לפניו, כי ערכאות של גוים אין דיניהם דין, ובזה המלשינות והמסירות הביאוהו לידי סכנה עצומה, ובעמל רב עלה בידו להנצל מן המוקש הזה, אמנם רודפיו לא אמרו די בזה, אלא שהוסיפו לאיים עליו בכח השוטרים, ויעריכו לפניו מודעה להתום כי שברצונו הטוב ובלי אונס קבל עליו בשבועה חמורה שלא לבוא עוד אל ק"ק קיאנא מן היום ההוא והלאה עד עשר שנים, ושלא ידון בין יחידי הק"ק ההוא[46]. אחרי עבור איזה ימים ר' יעקב הגיש תלונתו לפני שאר הרבנים בשלוניק, ור' יוסף קארו בצפת, ואף כי כלם הודו לו שאין ממש בכתב ההוא. בהיות שהיה אנוס באותה שעה, בכל זאת בראותו שישים את עצמו בסכנה, אם ידרוש בחזקה לנהוג שרותו בק"ק קיאנא, חדל לבקש צדקתו, ויהי מן העת ההיא למורה צדק בק"ק קאלאבריא אם גם בשכר יותר מועט, עד יום מותו. ר' יעקב ממוט אשר לפי הנראה היה בעצמו ממשפחת פירמון, פסק פסקים רבים אשר לא זכו לראות אור הדפוס, רובם נאבדו ברוב הימים, ואחדים נדפסו בספרי הש"ות לר' שמואל די מדינא, ר' יוסף קארו ור' שלמה הכהן.

עוד היה בשלוניק ר' שמואל קלעי בן משה קלעי אשר נולד קרוב לשנת ה"ע, בעיר קורפו וילמוד תורה אצל ר' דוד הכהן[47]. אחרי כן היה למרביץ תורה בעיר ארטה, ושם נשא את בת ר' בנימן בן מתתיא[47a], קרוב לשנת ש"ז נקרא מאת עדת היהודים בעיר וידין להיות להם מרביץ תורה, ויסע שם למרות רוחק המקום, אמנם לא נשאר שם כי אם שנים אחדות, לרגלי מהלוקת שנפל בינו ובין חבריו הרבנים על ענין הנבינה אשר היו עושים היהודים מחוץ לעיר, אשר הוא אסרה בעוד אשר יתר הרבנים התירוה[48], נראה שעל ידי כן נבאש

43a) אבקת רוכל, פ' ר"י 44) רשד"ם יו"ד ס' קל"ג.

45) כתב יד היה בידי ר' אברהם דאנון ז"ל בקושטנדינא, וממנו העתקה פה.

46) רשד"ם, יו"ד ס' ע"ה, אבקת רוכל, ס' קצ"ב.

47) שם הגדולים (אזולאי) בערך ר' שמואל קלעי.

47a) מחבר שו"ת „בנימן זאב".

48) רשד"ם, אורח חיים ס' כ"ב—נ"ג.

נבאש ריחו בעיני המוהרים שהיו בעלי זרוע ויקניטוהו, עד אשר נאלץ לשוב אל המוריאה בליפאנטו וארטה, ושם הרביץ תורה עד שנת של"ד[49], לעת זקנתו התישב בשלוניק ויהי למו"ץ בק"ק קיאנא עד שנת שס"ב[50], כתביו והידושיו נדפסו אחרי מותו בקובץ אחד הנקרא „משפטי שמואל" בעיר ויניציא בשנת ה' שנ"ד.

במשך ימי שנות חייו הרב הנודד הזה בהיותו בארטה נשאל פעמים רבות מק"ק קורפו כי בעת ההיא היה הירום באי ההוא בין התגרמה והכנסיה בויניציא, ויהודי אחד לקח בידו תכשיטי הקהל והכספים ויוליכם לויניציא, וכאשר נכרת השלום והאי הזה שב לויניציא, והישוב היהודי נחדש שם, האיש הזה היה מסרב להשיב ההקדשות, בתואנה שהישוב הישן כבר בטל ונפרדה החבילה ואין זכות לתושבים החדשים בהם (משפטי שמואל ס' מ"ז). עוד נשאל מן האי הקרוב זאנטי בשנת ש' (ס' כ"א). ובשנת ש"ז בהיותו על כסא הרבנות בוידין נשאל מן העיר הקרובה בלגראד (ס' פ'), וכשובו לארטה נשאל מערי המוריאה פאטראץ על מחלוקת שפרצה שם בין הספרדים והתושבים היונים מקדם (ס' פ"ו—צ"ו). בפרק ההוא בא במשא ומתן בדבר הוראה עם הרבנים באנדרינופולא ר' יהושע בכמוהר"ר יעקב פינטו ור' משה ברוך (ס' מ"ה) אשר הוקירוהו וכבדוהו. עוד נשאל פעמים רבות מקרובו אשר נשא שם כשמו ר' שמואל קלעי מורה צדק בעיר יאנינה (שם, ס' פ"ו ועוד) וכן מעיר ליפאנטו. אטרוק, מריקלה, אנריפון, ופלבינה, ר' שמואל עזב אחריו שני בנים שהיו שניהם רבנים, ר' מתתיה ור' יעקב, את בתו היחידה השיא לר' שלמה בכ"ר מתתיה אחרי שהיה כבר עמו במשא ומתן בדבר הוראה (שם, ס' ח', י', ל"ה ועוד).

בין זקני הדור ההוא נחשב ר' שמואל ן' ר' משה הלוי, נולד בשלוניק בערך שנת ר"פ, תלמיד חבר לר' יוסף טאיטצק, הוא הסכים על הדפסת ס' תפלה למשה, לר' משה אלמושנינו בשנת שכ"ג, אחרי כן התישב ברודוס ומשם הריץ דבריו אל ר' דוד ן' זמרא מצרימה[51], ושמו נודע בשערים, ר' יוסף קארו הריץ אליו שאלותיו ויכבדהו כערכו הרם ותשובותיו היו נחשבות ויקרות בעיניו[52]. גם היה ר' יחיאל אשכנזי ממרביצי תורה בשלוניק לעדת האשכנזים קרוב לשנת ש', והוא קבל בבית דינו עדיות על איש יהודי שיצא עליו קולות שהוא ממזר, והוציא פסק דין, אבל חכמי הספרדים התרעמו עליו, ובכללם ר' יוסף ן' לב ור' שמואל די מדינה ויכתבו כנגדו[53].

בימים ההם היהודים האשכנזים בשלוניק נפלו בשפל המדרגה, כי רובם התבוללו עם הספרדים, והנשארים מתי מספר לא היה בהם כח להחזיק רבנים גדולים ויודעי התורה, וכדברי בן הדור ההוא: „כי בעונות הדור אפסו האמונים הרבנים הזקנים מאשכנז באלו הגלילות"[54], עד שהחלו לנשוא שתי נשים

49) שם, אהע"ז ס' ן'.

50) שם, יו"ד ס' קל"ה, וכן נראה מתוך הס' משפטי שמואל שהגיהו עד הצין.

51) רדב"ז, חלק א' ס' כ"ט—ל"ו.

52) ש"ות קארו, קדושין ס' ג' — אבקת רוכל, ס' קצ"ט.

53) רשד"ם, חלק אהע"ז קל"ז, ועוד ראה ש"ות ר' יוסף ן' לב, ח"א ס' י"ב.

54) רשד"ם, חלק אהע"ז ק"ה.

נשים כמנהג הספרדים בארצות הקדם בימים ההם, למרות תקנת ר׳ גרשום מאור הגולה. ר׳ יחיאל אשכנזי „הרב החסיד" מת קרוב לשנת שכ״ט בירושלם[54a], ובמקומו הובא ר׳ חיים ן׳ ר׳ יצחק הצמאן ממדינת מורב׳יה[55] לשרת בקדש. רבנים אחרים אם גם בינונים בעדת האשכנזים היו ר׳ דוד הלוי אשכנזי[56], ר׳ מאיר הלוי אשכנזי[57], והנער ר׳ משה מנחם ן׳ ישראל דוד אשכנזי תלמיד ר׳ שמואל די מדינה[58]. ירידת האשכנזים היתה נפלאה בעת ההיא בשלוניק, רבם היו שקועים כבערות, וזאת היתה להם להחזיק במנהגיהם הנושנים מימות הבינים אשר עבר עליהם כלח, הם יראו ופחדו ההשפעה הספרדית והתאמצו בכל כחתם ללחום נגדה, לעמוד בפרץ, ולבלתי אבוד המועט מן האשכנזיות אשר נשאר אצלם, העדה התולה והחלשה האשכנזית הנוטה למות ולהכבות, נסתה עוד הפעם לערוך קרב את העדה החזקה הספרדית אשר לפניה, האמצעי היחיד והמיוחד אשר מצאו האשכנזים האחרונים בשלוניק היה ההתבודדות, וכן נראה שלא היו אוכלים עוד אצל הספרדים[59], ואוחזים במנהגים מוזרים אשר לא עלה על לב איש, בשביעי של פסח היו קוראים שיר השירים, והיו מברכים על קריאת מגילה ועוד מנהגים אחרים. ראש העדה העשיר יהודה אבירלין נסע צפתה, (ועזב בשלוניק קרקעות ובתים וחוכות יותר ממאתים אלפים לבנים, וימנה למורשה את החכם ר׳ דוד הלוי אשכנזי[60]), ומן היום ההוא והלאה לא יכלו לעמוד האשכנזים לפני הספרדים, וכרצונם ושלא ברצונם התבוללו עמהם.

מלבד הרבנים שהזכרנו היה בשלוניק ר׳ יצחק בן ר׳ שמואל אדרבי יליד משפחה אנדאלוסית, נולד בערך שנת הר״פ (1520), הוא התחנך בבית מדרש הרב הגדול ר׳ יוסף טייטצאק ונחשב בין גדולי ההוראה בעיר מולדתו, אשר עבדו כל ימיהם להרמת קרן ישראל ואחדות הקהלות הנפרדות והפזורות. כל ימי חייו היה מורה בקהל שלום, וממיף לבני עדתו אשר אהבוהו אהבה רבה ויכבדוהו, דרשותיו אשר השמיע מידי שבת בשבתו וכל ההגים, מלאות חן ומליצה ופלוסופיא טבעית, ואף כי לא הגיע למעלת חבריו המטיפים ר׳ משה אלמושנינו ור׳ שלמה לבית הלוי, בכל זאת ערכו היה רם ונשא בעיני בני דורו, ומכל עברים היו שואלים אותו בהוראה מן הערים הקרובות כמו מונאסטיר, ליפאנטו ופטרס, כמו מן הרחוקות וידין, ניקופול, סופיא, ואישקופיא ועד בנדאד, מימי נעוריו הריץ שאלתו לר׳ דוד ן׳ זמרא בשנת שי״ג שהסכים לדבריו (דברי ריבות ס׳ ד׳), בכל תשובותיו הוא היה מואס האריכות (שם, ס׳ שכ״ט) ותמיד היו דבריו: ראוי לכל מורה הוראה לחזור על צדי צדדין להקל, ולהתיר בעינונא, (שם ס׳ רע״ב). בשנת של״ט פרצה המגפה בעיר, ואז הוכרח להמלט אל

הכפר

54a) והצדק עם המחבר תולדות חכמי ירושלם (חלק א׳ דף 108—109) שאינו המחבר ס׳ היכל ה׳, והוא מסכים על פסק תמבייט חלק א׳ ס׳ 61 בתחילתו היה רב בעיר בודה או אובין.

55) רשד״ם, חלק אח״ע ס׳ קי״ד.

56) שם, חשן משפט ס׳ מ׳.

57) שם, אח״ע ס׳ קצ״ט.

58) שם, שם, ס׳ קע״ת.

59) שם, יו״ד ס׳ קנ״ג.

60) שם, חו״מ ס׳ מ׳, אבקת רוכל ס׳ א׳.

הכפר ליבי אידי ולמרות שלא היו ספריו בידו לא נמנע מלהשיב דבר אל שואליו (שם, ס' שכ"ו). בתור סופר הוא כתב על ספר סדר החליצה, באור על התוספות שבאו בתוך חבורו „דברי ריבות" וכן דרשותיו על ענינים שונים. את שני חבוריו הדפיס בהיותו בחיים בשלוניק. קבץ דרשותיו קרא בשם: דברי שלום (שלוניק שנת ש"ס) ודברי ריבות (שם, שנת שמ"ב) ויתר שאלותיו מובאות בספרי בני דורו. ר' יצחק אדרבי נפטר לעולמו בשנת שמ"ג[61]).

ומגדולי חבריו היה ר' שמואל די מדינה הפוסק היותר גדול בדורו, הוא נולד בשלוניק בשנת רס"ו (1506) [61a]), ממשפחה ספרדית יוצאת הקשטיליא, וילמד תורה בישיבת ר' יוסף טאיטצק, ואחרי כן עם ר' לוי ן' חביב אשר היה לו כתלמיד חבר. בהיותו כבן חמש ועשרים שנה, כבר החל להורות הלכה ולהמנות בין גדולי הרבנים בעיר מולדתו[62]), תלאות רבות עלו על צוארו עוד מימי שחרותו, ואף כי לא נחשב בין הרבנים העשירים בתורמה, ולמרות שעל פי סדרי הקהל, הרבנים היו פטורים מלשלם מס הכרגא, ר' שמואל לא רצה לחנות את עצמו מן הזכיות האלה ולהיות למשא על העדה, והיה משלם מס הכרגא זהוב אחד לשנה, שהיה בעת ההיא שוה מאה ושמונים לבנים[63]), בשנת רצ"ט מתה אחותו אשר היתה נשואה לחכם אחד בניקופול[64]), ותעזב יתומים רבים ויתומה אחת, ויקר מקרה שבעת ההיא היה בניקופול בחור תלמיד חכם יליד שלוניק, ובהיות כי בעל אחותו לא היה אמוד בנכסים, והחיה את עצמו ובני ביתו בדוחק, חפץ להשיא בתו אל הבחור השלוניקי, וישאל את פיו, ור' שמואל השיב אליו דבר שמוטב שתלבין בתו שערותיה עד עת זקנה ולא תהיה לו לאשה, אמנם גיסו לא שמע לעצתו ויארס את בתו, אך מהרה נוכח לדעת רשעת חתנו וידיחהו בשתי ידיו, ויכתוב לשלוניק למצוא הדרך להתיר ארוסי בתו. ר' שמואל מדינה פסק שאין בדברי הבחור ממש, ואין חשש איסור לבת אחותו להנשא לאחרים, ור' יוסף טיטצאק אשר היה בעת ההיא בקושטנדינא פסק כמוהו[65]).

אחיו הגדול אשר היה אמוד בנכסים ובעל קרקעות רבות[66]), מת בפרק ההוא. לפי הנראה הוא היה מספיק כל צרכי ר' שמואל או למצער מקצתם ולרגלי הדבר הזה באה תמורה נרשמה בחייו, עד אשר נאלץ פעמים רבות לנדוד מעיר מולדתו אל הערים הקרובות למצוא מחית ביתו, גם אל עיר הבירה קושטנדינא העתיק מושבו אחרי שנת של"א, שהיה הרוס פטרץ[67]). ועוד הפעם שב שלוניקה, ויהי

שם

61) ספר השיות חלק ג' הדפוס בחיו בשנת ש"ן, וכיוצא מהקדמת בנו עד השוית מהדורא שניה מת בשנה ההיא, מצד אחר נודע ששנות חיו היו פ"ד שנה, אם כן יוצא דנו שנולד בשנת רס"ו.

61a) המהדורא הראשונה היתה בחיו בשנת שס"ב והשניה אחרי מותו בויניציא שנת שס"ו.

62) הרשד"ם, חשן משפט ס' ימ.

63) כנסת הגדולה, חשן המשפט דף מ"ז.

64) רד"שם, אבן העזר ס' ר"כ.

55) שם, שם, ושם ס' ב'.

66) שם, חשן משפט ס' רלז"ה וס' רצ"ו.

67) „גולת אני ממקומי" (שם, שם, ס' קי"ב) „החזקתי בישיבת החברים בשלוניק ובמקומות אחרים דבים" (שם, שם, ס' מ') „בהיותי בקושטנדינא" (שם, שם, ס' שצ"ט וס' שי"ע), בס' שי"ע נזכר התאהוך שו"א שעשו המכמה, ובניהם אחריהם ערכו השאלה לפני ר' שמואל די מדינה בקושטנדינא אם כן כנראה אחרי כ"ח שנה בערך, בס' שצ"ט יוצא ברור שהיה בשנת אחת אחרי התגם ממטרץ שאז ברחו היהודים לליפאנטו, שהיה בשנת של"ג של"ד, שני התאריכים האלה יתאימו ביניהם לומר שבתו בקושטנדינא

שם למרביץ תורה בתלמוד תורה הגדול, לפי הנראה עלה בידו במשך ימי הייו אחרי שובו אל עיר מולדתו לקמץ מעט כסף, ולחיות בריוח בעת זקנתו, אמנם לא היה מאושר בעניני משפחתו הפרטים, כי שני חתניו לוקחי בנותיו ר׳ יוסף צרפתי ור׳ גדליה חאיון[68]) מתו על פניו, והוא היה נאלץ להספיק צרכי בנותיו האלמנות ולהשיא היתומים[69])׳ עד אשר תשש כחו ויהי לרפה המזג והלש עד מאד, ולא ראה עוד טובה בחייו, ותמיד היה חותם המר ונאנח מרוב האסונות אשר באו כתמם עליו, וימררו שנות זקנתו, עד אשר יעיר על עצמו שידיו כבדו מזקן, והשכחה מצויה אצלו, באופן שלא היה זוכר תמיד מה שכתב, או הביא בפסק אחד, על כן אין להתפלא שפעמים רבות יכפול דבריו בפסקים שונים.

לפי הזכרונות אשר נשארו אצל בני משפחתו ר׳ שמואל די מדינה משנכנס בזקנה עד היותו בן שמונים שנה (שמ״ו), היה קורא בכתי עינים, ויום אחד בהיותו בישיבה, ויפתח הגמרא לקרוא, לפי מנהג שלוניק שראש הישיבה קורא ההלכה, ויתר החברים מקשיבים, ובהיות כי שכח בתי עיניו בביתו הוצרך לתת הספר לחכם היושב אצלו, לקרוא ההלכה וכאשר שב אל ביתו פתח ספר אחד ויקרא בו בלי עזרת בתי העין „ושוב לא הוצרך להם עד יום מיתו[70])״. ר׳ שמואל די מדינה מת זקן ושבע ימים בשנת ש״ן (1590), בהיותו בן ארבע ושמונים שנה, ויקבר אצל קבורת אשתו ועל מצבתו חקקו הפסוק: „שלום רב לאוהבי תורתך ואין למו מכשול״.

ר׳ שמואל די מדינה היה עניו בעיניו ובעיני בני דורו, למרות מרדותיו הרבות, לא מנע את עצמו להשיב דבר אל כל שואליו מכל קצוי ארץ תוגרמה, הוא היה על הרוב מטה להקל, ומקצר בתשובותיו בתכלית הקצור ובדברים נעימים ונכוחים, גם שנא תכלית שנאה תוארי הכבוד אשר כבדהו בני דורו, והתקצף על שואלי דבריו אשר הרבו בתוארים כאלה „אני אומר כן היו דבריו — שהטיב הרה לי על אשר העליתני למקום שאין ידי מגעת וענותך תרבני״[71]), ופעם אחרת התרעם על שואל דבריו מפליונה על רבוי אותות הכבוד, וכמעט היה מונע את עצמו מלהשיבו, לולא היה הענין יקר התוצאות לעיר ההיא.

למרות תרדותיו הרבות, הוא השתמש בכל האמצעים להשכית ריב ומדון בקרב עירו שלוניק בין העדות הרבות, ולפעמים הצליח בידו להשיב השלום ולאחד הלבבות, כן עלה בידו בק״ק גרוש ספרד ובק״ק פוליא[72]), אמנם בק״ק ליסבון אשר לבני פורטוגל, ובק״ק ציציליא בכל יגיעותיו והשפעתו, לא

יכול

בשנת של״א נודע בברור שהיה בשלוניק שום חתם על חפסק נגד הבוגד דוד שבקש להדיח הרעה לדון יוסף נשיא (מים עמוקים ס׳ ג״ד-נ״ה) מדברי „ר׳ שמואל יוצא שטלטל טלטלא גברי״ (תו״כ ישרים ס׳ ש״ע) מנגד לזה ר׳ דוד קונפורטי כתב שהיה „בשליחות העיר״ (קורא הדורות דף מ״ד) וזה יתאים עם המקרה של השופט מוסאלחאדין שהצר מאד ליהודי שלוניק שדרש תשלומי מיג׳י (סבל עבודה) ויושב במאמר ראשי העדה, (דברי שלמה הלוי דף קצ״א). ואז שלחו שלוחים לעיר הבירה לבקש עזרה ותמיכה מהיהודים הקרובים למלכות, אך בינתים מת השופט ההוא (שם, שם).

68) שם, אוה״ח חיים ס׳ כ״א, שם הגדולים, בערך שמואל חיון.

69) שם, אהע״ז ס׳ קס״ו.

70) קורא הדורות, ס׳ ל״ה ע״א.

71) ושרים אהע״ז ס׳ קי״א. 72) שם, יו״ד ס״ד.

יכול להשלים בני הקהל, ויפרדו איש מעל אחיו ביסדם קהלות חדשות ק״ק ליסבון חדש וק״ק ציציליא חדש[73]) העומדות עד היום הזה, דעתו הפרטית היתה נוטה תמיד להחזיק בנושנות ובמנהגים הישנים, והיה מורה לכל עדה ועדה להחזיק במנהגיה ולבלתי התערב בעניני קהלה אחרת זולתה, ומאליו מובן שלא הסכים שקהלה אחת תכוף את בני קהלה אחרת לקבל מנהגיה ולהתחבר אליה להיות לעדה אחת, כן נראה שעברו דברי ריבות בינו ובין ר׳ יוסף פירמון מאריה דאתרא במדינת המוריאה אשר חפץ לאחד ארבע הקהלות השונות בעיר פטרץ להיות לעדה אחת.

עדת היונים ערכה מחאה בעת ההיא נגד הסכמת רבם כאשר ראינו וישלה: שלוחים לשלוניק להטות לב רבני העיר הזאת מצדם, ר׳ שמואל היה מכת הרבנים אשר הורו שהצדק אתם על פי הכלל שמסר ר׳ דוד הכהן שכל קהל וקהל כעיר בפני עצמו ואין לבני קהל אחד לכוף לבני קהל אחר, סוף סוף ר׳ יוסף פירמון בא בעצמו שלוניקה „ובהגעתו פה — כן דברי ר׳ שמואל די מדינה — רצה להתראות עמי פנים בפנים על ידי חשובי עירנו, כי ידע נודע אלינו דבריו אשר היה מטיח שם במקומו מכל אחד ואחד, ועם כל זה להיות מדרך הישראל לעבור על פשע... קבלתיו בסבר פנים יפות כיון שבא לביתי, גם יום שבת הלכתי לבקרו להורות כי אני בשלום עמו, בשבוע הנמשך חזרו אנשים חשובים לחלות פני להשלים חפצו ורצונו, ותשובתי אליהם היתה: גבירי! בענין הדין לא תדברו בי, הוא יתד שלא תמוש ולא תזוז ממקומה״, אכנם ר׳ יוסף פירמון אחרי שובו לעירו, כתב אליו תרעומות והחזיק בדעתו, עד אשר רבה המחלוקת ביניהם והריצו זה לזה פסקים מתנגדים ודברי נדופים[74]).

קרוב לימים ההם קרה מקרה בק״ק קיאנא שהמורה צדק ורב העדה הזקן ר׳ יעקב פירמון המכונה סמו״ש נשבע להפטר ממשמרתו, ואחרי כן שב מדעתו ושבועתו, ר׳ שמואל די מדינה היה מן החולקים שלא להתיר השבועה וכנגדו רבני צפת ר׳ אברהם שלום, ר׳ יוסף קארו ור׳ יוסף סאגיש הורו להתיר, בחשבם שבזה יועילו להשיב השלום בקרב בני העדה ההיא, ור׳ שמואל מדינה אף שהיה מטבעו נוח לבריות, רודף שלום, ומכבד התלמידי חכמים, התרעם על הפסק הזה אשר נשלח מצד רבני צפת, ובמר רוחו כתב: „אי לך ארץ שכתב כזו שולח אליה! אי לך ק״ק שכך נכתב אליהם, אוי לעינים שכך ראו!...מה עלה על רוחכם ומה הגיע אליכם לכתוב דברים כאלה ולשלחם בתוך עיר ואם בישראל? ואיך לא השגחתם על כבוד העיר המהוללה, אשר ממנה יצאה ויוצאה תורה לישראל בכל יום, ואם שהאמת ירדה פלאים, הרי הוזהרנו אפילו בכבוד ספר תורה שנמחק... ואם כאולי חשבתם שתשובת הדין נעלמה מהעיר הזאת, אוי לה למחשבה כזאת, ואם דן ה׳ אותה בדבר ומגפה ושרפה, השאיר בה שריד ופלטה גדולה מסופרים וספרים...ולא שמתם לבכם לומר מה אנו כותבים, ולמי אנו כותבים, ומה אנו כותבים? הן בעיר שלוניקי כל בתי כנסיות לבד מדרשות עם רב...נתתם הרב ביד עמי הארץ, שאינם יודעים בין ימינם לשמאלם, ואינם מבחינים לדעת חלוק הנושאים...אומרים פסק הגיע אלינו מיד רבנים אדירים מארץ רחוקה...גם כי מהמיתם

73) שם, שם, קס״ב.

74) שם, שם, קנ״ג.

שהסיתם לא נחת כי קולם קול תרנגולים מקרקרים, אבל בחכמתכם היה ראוי לראות את הנולד[75]" על תשובתו זאת חזר ר׳ יוסף קארו להשיב ולהצדיק דבריו, ור׳ שמואל די מדינה חזר עוד הפעם, ויענה לו בדברים נכוחים, ולפי הנראה נראו דבריו בעיני הרב קארו, שלא חזר עוד על הענין הזה[76].

קבץ הפסקים אשר כתב במשך ימי חייו נדפסו בשני חלקים בעיר שלוניק בשנת שמ״ט[77] בשם „פסקי הרשד״ם" אמנם הדפוס היה רע ושגיאות הבות נפלו בם באשמת המגיה וערבוביא גדולה שולטת בם, אשר על כן נאלץ בנו ר׳ משה די מדינה להדפיסם מחדש בבית הדפוס אשר הקים בעצמו, באותיות חדשות ועל ידי אומנים אשר הביא מעיר ויניציא בשנת שנ״ז, בארבעה חלקים על סדר הטורים. מלבד חבורו זה פסקים אחרים נדפסו ממנו בשו״ת לר׳ דוד ן׳ זמרא, ואבקת רוכל לר׳ יוסף קארו, מן הדרשות הרבות אשר דרש בשבתות ובמועדים בתוך קהל שומעיו, נדפסו מקצתן כמספר שלשים, בקבץ קטן הנקרא „בן שמואל" על ידי נכדו ר׳ שמעיה די מדינה בעיר ויניציא בשנת שפ״ב.

בעת ההיא היה בשלוניק הר׳ מרדכי מטלון „חסיד וכולל בכל מיני חכמות" נולד בערך שנת רס״ב. וילמוד תורה ומדעים גם יחד, הוא היה עשיר ונכבד בעיר מולדתו ובכל ערי המדינה והיה בורח תמיד מכל שררה „ולא רצה לשאת עול צבור עליו כדי להתרחק מכבוד העולם הזה" [78]) ושלא ליהנות מיגיעת אחרים. למרות עסקיו הפרטים הוא היה עוסק בתורה, והיה משיב לכל שאליו דבר[79]), ובכל זאת לא נמנע מללמוד בחכמות החצוניות בכל עת מצוא[80], ר׳ מרדכי מת בערך שנת שי״ם[81]), ועליו דרשו גדולי הרבנים בשלוניק ויספרו בשבחיו, מצבתו נגלתה בימינו ונתפרסמה על ידי ר׳ מיכאל ש׳ מולכו במחברתו הספרדית חמר להיסטוריא בשלוניק (שלוניק תרצ״ב עמ׳ 44).

איש אלהים קדוש הוא החכם המרומם
מורנו מהר״ר מרדכי מאטאלון זלה״ה
השם נפשו בחיים וס״ד.

בין יתר הרבנים אשר חיו בפרק ההוא בשלוניק נודעים לנו: ר׳ משה גרשון, ר׳ שמואל סידיליו, ר׳ משה הלוי ן׳ אלקבץ, ר׳ יהודה ן׳ שושן, ר׳ שלמה הכהן ן׳ ארדוט, ר׳ שמואל ן׳ ר׳ יואל שועב, ר׳ שלמה חזן, ר׳ ישועה סימון, ר׳ אברהם אפומאדו, ר׳ יצחק ערמאה, ר׳ אברהם די בוטון, ר׳ דוד ן׳ בנשת, ר׳ אברהם יצחקי, ר׳ עובדיה אלקונשטנטני הנולד בגיקופול ממשפחת הסופר ר׳ יוסף הכהן[82]), ר׳ שמואל ששון, ר׳ יעקב ן׳ נחמיאס, ר׳ אברהם מנחם, ר׳

---

75) שם, שם, פ״ו. 76) אבקת רוכל, ס׳ קצ״ב.

77) הספר הזה הוא יקר המציאות, לפי דברי אחרים (אוצר לן׳ יעקב) נדפס בשנת שמ״ר, ולפי דעת אחרים בשנת שמ״ט, ונראה שהמספר הזה הוא יותר מכון לרגלי התשובות המובאות בו (אה״ע ס׳ ר׳ וכו׳). 78) שו״ת הרשד״ם, חו״מ, ס׳ מ׳.

79) רשד״ם, אה״ע ס׳ ן׳, שם, ס׳ פ״ו, שם, ס׳ פ״ט, חשן משפט, ס׳ מ׳.

80) ואם היה עוסק לעתים בחכמות, היה לרקחות ולטבחות׳ שם, שם, ס׳ מ׳.

81) התשובה היותר מאוחרת אשר השיב היא משנת של״ז (רשד״ם אה״ע ס׳ פ״ו).

82) רשד״ם, אה״ע קנ״ט.

ר׳ אברהם ברוך, ר׳ יוסף בארקו, ר׳ משה ב״ר יונתן, ר׳ שמחה ב״ר חיים, ר׳ יצחק נאטיניו, החולק עם ר׳ שמואל די מדינה[83], ר׳ יעקב עוזיאל, ר׳ ברדשי, ר׳ נחום כהן, ר׳ שלמה ברוך, ר׳ יום טוב ן׳ ארולייה[83a]) ור׳ אהרן ן׳ חסון[83b]).

רוב הרבנים האלה היו בעלי ידיעות בינוניות אשר לא פעלו הרבה בעולם הספרות העברית, והיו נושאים עליהם משרות חזנים ומורי תוראות בקהלות הרבות אשר היו בשלוניק, ,בכל זאת נראה כי בכלל מצב היהדות והספרות בעיר הזאת עלו כפורחת, עד שהיו אומרים כי רב היתרון משלוניק לשאר ערי המדינה, ונחשבה בארץ ישראל בפני חוצה לארץ[84]), השפעת היהודים היתה גדולה „ואפילו דייני המלכות ממתינים כשיש הפרש בין אדם לחבירו גוי עם ישראל בשבת, ואומרים שאין להכריח לישראל לדבר דינו בשבת"[85]).

בכל זאת, למרות הזכיות אשר קנו היהודים והשיגו ביגיעה רבה על ידי שלוהם בקושטנדינה ר׳ משה אלמושנינו, אסון גדול היה קרוב לבוא עליהם, בשנת של״ב בחדש סיון החלה המגפה ותעש שמות בין כל תושבי העיר אשר נסו לנפשם אל הכפרים[86]), וכמעט שבו העירה לחוג מועדי השנה של״ג, בחדש אדר היה רעש גדול אשר הסב נזק רב[87]), וכל הצרות האלה כאין נחשבו לעמת הצרה אשר הביא עליהם הקאדי או שופט העיר שונא היהודים „מוסאלאחאדין" אשר דרש מאתם מס גדול מנשוא, לבנין חומות העיר בתור תשלומים הנקרא בתורכית „מיני", וכאשר לא יכלו לשלם הסכום הרב ההוא, נתן בבית הסוהר כל ראשי הקהלות בעצם יום השבת הגדול שנפל בשנה ההיא בעשירי לחדש ניסן. ביום ההוא התועדו כל חכמי העיר, וישבו במעמד כל היום להועץ מה לעשות, להקל מעליהם משא העול הזה. אלה אומרים בכה ואלה אומרים בכה. והנה קרה מקרה כי בלילה הראשון של פסח, השופט חלה את חליו וימת כעוד לילה[88]), ובהיות כי ענין המס לא היה מצד המלכות, כי אם ברשעת וכזדון לב הקאדי אשר חפץ לאכול את ישראל בכל פה, כשנודע בעיר מותו מיד הוציאו את היהודים האסורים לחפשי, בעצם החג אשר יצאו אבותיהם מארץ מצרים מעבדות לחירות, והשמחה רבה בקרב כנסת ישראל בשלוניק.

אחרי שלוניק העיר אשר רבו בה היהודים היתה אנדרינופלא עם שלש עשרה בתי התפלות שבה, הרב המרביץ תורה בק״ק פורטוגיזים היה ר׳ גדליה ן׳ תאיון אשר אחדים מבני הקהל רצו להעבירו ממשמרתו, אמנם רבני שלוניק היו בעזרתו ויושיבוהו על כנו כבראשונה[89]) ושם האריך ימים וירביץ תורה בישראל, עד שבני דורו היו קוראים אותו „ראש היחס והמעלה, מוכתר בשם טוב ותהלה"[90]) מגדולי חבריו היו ר׳ יוסף פארדו אשר הריץ דבריו אל ר׳ שמואל די מדינה, ר׳ יצחק צרפתי מחבר ס׳ „מאסף לכל המחנות" (בשנת שב״ן) על הלכות שחיטה

83) שם, ס׳ קי״ו. 83a) דברי ריבות דף ר״ס. 83b) שם, דף רס״ה.
84) רשד״ם, ח״מ ס׳ של״ט. 85) שם, יו״ד ס׳ נ״ט.
86) דברי שלמה, דף קנ״ז. 87) שם, דף קפ״ו.
88) שם, דף קצ״א.
89) רשד״ם, או״ח ס׳ ל״ב.
90) שם, אה״ע ס׳ ל״ו, ואין להתליפו בגדליה ן׳ חיון אחר הזמן ויש״ס שמה בשלוניק.

מטריה „רמבם", תל־אביב

שחיטה ובדיקה, ובסוף הביא איזה קורות זמנים, ר' שם טוב עטיאס יליד שלוניק אשר למד בישיבת ר' שמואל די מדינה ימים רבים, ואחרי כן התישב באנדרינופלא[91]), ר' משה ברוך אשר העתיק מושבו אחרי כן לדמשק, ר' חנין בר היין, ר' יוסף ב"ר חיים, מחבר „פרוש על אבות (שט"ו), ר' יהודה ב"ר יעקב צרפתי, אשר הרביץ תורה בערך שנות ש"ש"ל, והריץ דבריו אל רשד"ם[92] , ר' אברהם משה סאבריינו, אשר היה זקן ממנו והריץ דבריו אל ר' יוסף ן' לב ורשד"ם[93]) בנו ר' משה סאבריינו, אשר נחשב בין מורי ההוראה עוד משנת של"א, ר' יצחק קישאלים, ר' משה אבודהרם, ר' יעקב הביב, ר' ששון מור חיים, ר' דוד ן' אהרן, ר' יצחק פראנקו, ר' אברהם אשכנזי, ר' אברהם ן' מאיר חכם ועשיר גם יחד, ור' יעקב עובדיה.

בסופיא לא היה בעת ההיא רב ומורה צדק בק"ק ספרד ופרנסי הקהל היו משגיחים על עניני הצבור, ועל כל ענין דתי היו שואלים את פי רבני שאלוניק ושם עשו הסכמה שבכל עת אשר יהיה מת מצוה יסגרו התנויות ואנשי הקהל אסורים לעשות מלאכה, כדי שיעסקו בצרכי המת והקבורה[96]), אמנם קרוב לש' ש"ל עלה בידיהם להביא אליהם את ר' אברהם חדידה לרב ולמורה צדק, ואליו נספח רב אחר נושא משרת הקהל ר' שלמה אדרוקי, ר' יוסף ב"ר ישראל הלוי היה בעת ההיא רב האשכנזים, וכימיו העדה היותר גדולה היתה האשכנזית, בין השובי העיר היה שמואל ב"ר יצחק הלוי שכתב לאנדרינופלא לקדש לו אשה הגונה, והמורשה קדש לו ספרדית אחת, אחרי כן בחשבו שאולי לא תיטב בעיני הבחור הסופיאי, הלך וקדש לו אשה אחרת אשכנזית, והנה קרובי האשה הראשונה חפצו לכוף אותו שיגרש את השניה או שיתרצה לקחת את שתיהן, אמנם הרבנים האשכנזים הורו שבהיותו אשכנזי מן הנמנע לו שיוכל לנשוא שתיהן כי עליו חל גזרת רבינו גרשון שלא לישא שתי נשים, על הדבר הזה שאלו את פי רבני שלוניק שהורו שיש בידו לעשות כרצונו לנשוא האחת ולגרש האחרת[96a]), לפי בעלי הזכרונות מן הימים ההם, הספרדים היו אנשים מעטים והם היו נקראים כפי האשכנזים „פראנק" בהיות שכללו אותם עם הצרפתים או פראנקים, רוב הספרדים באו בשלוניק דרך אישקופיא, בין הראשונים שהתישבו בעיר היה חיים זוננתי (Sonino) שהיה בעסק מסחר עם יוסף מאראני' משלוניק (דברי ריבות, ס' ע"ט"ט') ומעשים בכל יום שהיו סוחרי שלוניק שולחים סחורותיהם לסופיא למכרם על ידי בני עירם שנתישבו שם (שם, ס' ק"א) וכן נראה הסרסור משה ן' אלשביב שקבל מאת בן משפחתו יהודה ן' אלישביב סך מאתים ועשרים ושמנה אמות בגדים, ועשרים אגודות קלאבידון (חוטי זהב משוזרים לרקמה

91) שם, ח"מ ס' ס"א.
92) שם, אה"ע י"ח, ל"ם, חושן משפט ס' ע"ג ועוד ראה „דברי ריבות" ס' רב"ז.
93) ש"ות מהריב"ל חלק א' דף קל"ה, רשד"ם, ח"מ ס' שי"ב.
94) רשד"ם, אה"ע ס' צ"ט.
95) שם, חשן משפט ס' ט"ו.
96) שם, או"ח ס' כ"ד.
96a) ר' יצחק שמואל אדרבי, דברי ריבות ס' ר"ה.

לרקסה) למכרם בסופיא שעלה לסך עצום בעת ההיא (שם, ס׳ ש״ו) בשנת של״נ היה מקרה ביהודי מרדכי בן יחיר שיצא מסופיא לאישקופיא עם שני תוגרמים ג׳אליק זילי זבויאנ׳י פירי, וכהניעם למקום הנקרא דרבי־ראנדי, קם התוגר על היהודי שהיה נושא סך כסף הרבה ויהרגהו נפש (שם ס׳ רצ״א) והדבר הזה הועד על ידי יעקב יפה אשכנזי לפני הבית דין.

מוזר הדבר שהספרדים הראשונים בסופיא מצאו מנהגים משונים בעניני הבשר הנמכר במקולין לפי מנהגי האונגרים שקדמו לבוא לעיר ההיא, ולפי הפוסק ר׳ יצחק אדרבי שנשאל על הענין הזה חוה דעתו: הספרדים תושבי העיר סופיאה לא נהגו כך בשביל קבלה שקבלו עליהם, אלא שהיו נגררים אחר האונגרוש ומנהגם, מאחר שהיו מוצאים טרף לביתם, פשיטא ופשיטא שאין כאן לא שרש ולא מנהג שהרי בזמן ההוא עצמו היו נוהגים היתר, כמה שנהגו האונגרוש איסור, לומר אם לא היו מוצאים בשר כמנהג האונגרוש, ואין קבלה ולא נדר ואין צריך לא תיתר ולא חרטה לא בעניני הנפיחה ולא בשאר המנהגים (שם, ס׳ פ״ב).

בפליונה רב העדה האשכנזית, היה הזקן ר׳ גרשון ן׳ יהודה אשר היה חולק בכל עת עם ר׳ יצחק הלוי רב העדה הספרדית שהיה תלמיד ר׳ אברהם שלום משלוניק, ר׳ שלמה מאקאסיש, ור׳ יוחנן כ״ר אברהם רב העדה ההונגרית. הרב הזה היה מתחלתו מעיר וידין, ושם הרביץ תורה ובסוף ימיו נעתר לבקשת ההונגרים בפליונה ויהי להם לראש ולמורה צדק. בשנת ש״ל בקשו לאחד שתי הקהלות ק״ק אשכנזים והונגרים[97], ועשו חברה אחת לגמול חסד עם החיים והמתים, הנקראת „חברת גמילות חסדים" אך בסוף נוכחו לדעת שהאחדות הזה לא הביא כל תועלת בכנפיו, ויתפרדו איש מעל אחיו לתועלת שני הצדדים, מנהגי ההונגרים בפליונה היו משונים מיתר בני העיר בעניני הכתובות, כתקנות שו״ם שאם מתה האשה בתוך השנה הראשונה, אז הבעל היה משיב כל הנדוניא ליורשים, ואם בשניה, יחלק הבעל עם היורשים, ואם בשלישית, הבעל היה יורש את אשתו, בשטר הכתובה היו כותבים „בין נכסי דאית להון אחריות, ובין נכסי דלית להון אחריות, כלהון יהון אחראין וערבאין" והבעל היה מוסיף מאתים זקוקים[98]. חילוקי דעות נפלו בעיר בענין הזקוקים, יש שהיו אומרים שהם כסף עשמאנים (לבנים), ויש שהיו אומרים שהם באנים (כסף ואלאכיה), על כן שאלו את פי ר׳ שמואל די מדינה בשלוניק והוא הורה להם שהם עשמאנים.

בניקופול היה רב העדה ר׳ יום טוב הכהן, ואחרי ר׳ יעקב ן׳ נעמיאס אשר הרביץ תורה בשנת ש״ז עד יום מותו והריץ דבריו אל ר׳ יוסף קארו בצפת[99], רבנים אחרים היו ר׳ מרדכי טוילי, שלמה שאלתיאל ושלמה צרפתי, בעת ההיא היה מקרה ביהודי אחד מאנדרינופלא שהיה בא ושב לניקופול לתלי מסחרו, לפעמים היה הולך לולאכיאה לקנות שוורים להוליכם לאנדרינופלא, בשנת שב״נ התחבר עם שלשה יונים ובהיותם אצל הכפר אורבשקה

---

97 שו״ת ר׳ משה איברליש, ס׳ פ״ב.

98) ישד״ם, אהע״ז ס׳ קפ״ג. 99) שו״ת ר׳ יוסף קארו קרושון, ס׳ ... מל״ת, ס׳ י״ב.

אורבשקה התנפלו עליו חבריו היונים ויהרגוהו לקחת את כספו וישליכוהו בשדה, והאנשים הכפריים הצילו אותו מן הכלבים שאכלו חצי גויתו וישליכוהו לתוך הנחל טלי אורמאן לבלתי ידרשו מהם כסף עונשים, וכאשר נודע הדבר לשר המחוז ה„באן בלוטה" דרש הדבר, וימצא הרצחנים, ויקח מידם הכסף שגנבו עד שיבואו התובעים, ועדות זה הועד לפני הבית דין בניקופול על ידי היהודים שהיו מסתתרים בבלאחיאה חיים ן' אלבלג, אליה ב"ר אברהם, ובנימן פורקאליש (טו סיון שכ"ד) [99a].

קרוב לימים ההם קרה מקרה עם העשיר שלמה בן כנשת מניקופול שהיו לו חובות בבלאחיאה לקבל מן הסחורות שהיה מוכר בהקפה, וישלח את אחיו לקבל הכסף, וכבואו לכפר אחד בעל האכסניא שלו רצחו, וישליכו לתוך בור אחד בקרבת בוקאהיסט (בוקורישט) והדבר הזה נגלה על ידי הנסיך (באן) מן הולאחיא [99b]. עדי המקרה הזה היו הסוחרים שנמצאו בבוקרישט שמואל אישטראוג'ה, אברהם אמאטו וחביב אמאטו. המסחר פרץ הרבה מאד בעיר הזאת, והעדה היהודית גדלה עד מאד באופן שהיו בפרק ההוא ששה בתי כנסיות ק"ק קאראבאנסאראי (בית המלון), ק"ק די אריבה (של מעלה, העומד בראש ההר). ק"ק ספרד, ק"ק אשכנזים, ק"ק הגרים, וק"ק הומניא, עניני העיר נמסרו בידי ועד המשגיח של ארבע ועשרים נבררים שהוא ארבעה מכל קהל וקהל [99c]. בעת ההיא הביאו משלוניק לרב הכולל את ר' יהודה בן שלמה טאיטצק מגזע נאוני שלוניק (זקנו היה החכם השלם זקן ונשוא פנים ר' שמואל בן הרב המובהק ר' שלמה טאיטצק שבא מגרוש פורטוגל) הוא התחנך בשיבת אביו, ולפי דבריו: חשבתי ימים מקדם בגן עדן הייתי מסתופף במשכיות חמדות בית אבי בביתו וארמנותיו, שם יתנו צדקות ה' בסוד אלוה עלי אהלי, בהלו נרו עלי ראשי, אחי וראש סני ועוקר הרים אשר האירו דבריו כאור נוגה ויצא כברק חצו בפירוש סוגיות והלכות, ודבורי תוספות, ושאלות ותשובות, לאלפים ורבבות, (הקדמת ס' שארית יהודה). ספרי וכתבי אחיו שמואל היו לו לעינים אחרי שהרב הזה נפטר לעולמו בעיר מאגניציאה אשר שם שרת בתור רב הכולל איזה שנים, ובביאור על לשון הרמב"ם כתב הרב הזה:

אמר הצעיר באלפי יהודה מן השמים גלחמו הכבבים ממסלותם ולא זכיתי לראות יותר ממה שראיתי בלשון הספר, אשר היה לפני כמו שכתבתי בהקדמתי, וכמדומה לי שראיתי זה הענין כתוב בארוכה מכתיבת יד, בס' הרמב"ם ז"ל מדפוס קושטנטינא ובשעת נסיעתי משאלוניקי לניקופול זה לי כמו ארבע ועשרים שנה (כן כתב בערך שנת הש"ן) הנחתי אותו שם, ולא ראיתיו עוד (שם, דף ל"ה) בהיותו בניקופול חבר כל אשר השיגה ידו למצוא מחדושי ופסקי אחיו, בפרט פלפול שכתב אחיו שמואל על ר' יוסף קארו בספרו „בית יוסף" חלק יורה דעה „ותקן הטעיות ושגיאות רבות מלמנות אשר נפלו בו מחמת הדפוס ואחרי ששם עליו נוספות „חברו סדרו וגם הקיף בעטו" (מלשון השער) ויכינו לדפוס ויקרא שם הס' „שארית יהודה" וכשובו לשלוניק, הדפיסו בדפוס המפואר של מתתיה מגזע בת שבע (שנת השנ"י), בחתימת הס' ר' יהודה מבאר שהיו עוד

99a) שו"ת ר' יוסף ן' לב, ח"ג סי' י"ח. 99b) דברי ריבות ס' ט"ו. 99c) שם, סי' רי"ו.

עוד כתבי יד אחרים בידו וחפצו היה להביאם גם הם לדפוס, בקבץ הזה הדפיס מלבד כתבי אחיו ר' שמואל גם איזה כתבי יד ופסקים לזקן משפחתו ר' יוסף טאיטצק הזקן שהמציא לו נכד הרב הזה בן בתו ר' יוסף בן ר' אברהם לבית חזן (שם, דף פ"א ע"ב).

בזידין היו בעת ההיא שתי עדות האשכנזית־הונגרית, והספרדית. רב האשכנזים היה ר' יוחנן בכ"ר אברהם אשר התישב אחרי כן בפליונה, ובהיותו שם קרה מקרה, שאחד מבני ההונגרים ושמו מנחם נתן גט שכיב מרע לאשתו, ונקרע הגט לפני מותו. ר' יוחנן קבל העדיות אשר היה באפשרי לקבל, מפי העדים יוסף בר שלמה כ"ץ, עקיבא ב"ר מנחם, יעקב כ"ץ ואחרים. והתיר לאלמנה שתנשא לאחרים, אמנם חכמי שלוניק התנגדו לדעתו ויאסרו על האלמנה להנשא, בלי חליצה כי לא היו לה ילדים[100]. רב הספרדים היה ר' שמואל לבית קלעי יליד שלוניק אשר שפט את בני עדתו בצדק ובמתינות, ויהי היום אשר היתה שערוריה רבה בתוך העיר, לרגלי עושי הגבינה. בהיות שהמסחר בסחורה הזאת היה רב בעת ההיא, כמו שהוא עד היום הזה בצפון מדינת תורכה (כעת בולגריה).

בשנת שי"ט העידו לפני הממונים בזידין איך שעושי הגבינה הרכה והגבינה הקשה (קאשקאבאל בתוגרמית). יוסף ג'אליק וחברו שלמה אזריאל המכונה קואליירו, לא היו מדקדקים כראוי בכשרות החלב והגבינה בעצמה, ויקראו את שני האומנים האלה לפני העמד, וישביעום שמן היום ההוא והלאה ישגיחו כראוי, ולא ישתמשו בחלב שנחלב ואין ישראל רואהו. אמנם האומנים האלה, לא לבד שלא השגיחו כראוי בחלב, עוד הוסיפו לתת הדפוס עם האותיות העבריות „כשר" לאומנים שאינם ישראלים להדפיסם כמוהם, וכאשר נודע הדבר לממונים הכריזו שהגבינה הזאת אסורה, אך האומנים האלה אשר היו בעלי זרוע ותקיפים הכו את השמש אשר הכריז על סחורותם ועל ידי שוחדיות היו נכונים להביא אסון על הממונים והיותר מועט לתתם בבית הסוהר לולא שקדמו פני הרעה ויתחבאו עד עבור הזעם[101], נראה הדבר שגם את הרב ר' שמואל קלעי איימו שימסרוהו על אשר לא נתן ידו להם ויאסור סחורותם, והוא קדם פני הרעה וינס לשלוניק, ואחרי כן התישב במוריאה ויתי להם לרב ולמורה צדק.

ובמחוז סרביה היו בעת ההיא איזה קהלות ישראל ספוזרות בערי השדה, בעיר בילגראד או בילונראדו על פי המבטא הספרדי, היו שתי עדות הקטנה והגדולה אשכנזית, ספרדית, גדולי הרבנים היו ר' משה ב"ר נחמן. ר' יהודה ב"ר דוד, ר' יעקב יוסף הלוי (מריץ בק"ק שלום) ר' יוסף ב"ר שלם, ר' יוסף בכ"ר דניאל וארון מעיר אבילונה[102]), ועל כלם היה ראש הרבנים ר' אברהם בנימן אשר היה מריץ שאלותיו ופסקיו לשלוניק[103]). רחוב הרבנים היה בשכונת התוגרמים על שפת נהר הדאנוב, בעוד אשר הנוצרים

היו

100) דברי ריבות, ס' קס"ג, רשד"ם אה"ע, ס' צ"ד.

101) שם, יו"ד ס' נ"א.

102) שו"ת ר' יוסף ן' לב, חלק א' ס' ב', רשד"ם, אהע"ז ס' מ"ה.

103) רשד"ם, חשן משפט ס' רל"ו.

היו יושבים על הגבעה העומדת על יד הנחל סאוה, שהיא העיר הנכחית. קרוב לשנת ש״ב היתה שרפה גדולה בעיר, ורוב בתי היהודים היו למאכלת האש[104]), עדות יותר קטנות היו בערים סימינדריא[105]) וקוצינח[106]).

לצפון בילגראד היתה העיר הגדולה בודון (אובן), ובה היו שתי עדות נפרדות, העדה האשכנזית אז של התושבים, והעדה הספרדית לילידי ארץ תוגרמה. היהודים היו יושבים ברחוב מיוחד אצל המצודה הנקרא „רחוב היהודים"[107]), הספרדים היו סוחרים הארץ עם יתר מדינות תוגרמה, הדך עיר בילגראד, סופיא, ושלוניק. ולפעמים היו חוכרים המכס, ובהיות שעל פי חקי הדת, התוגרמים היו משלמים שלשה למאה משווי הסחורות הבאות מחוץ לארץ, בעוד אשר היהודים והנוצרים היו משלמים חמשה למאה, הסוחרים היהודים היו מתנים עם החוכרים שיעשו להם הנחה, וישלמו רק שנים למאה כדי להתחרות בסוחרים התוגרמים והנוצרים, וכראות החוכרים שמזה יצמח להם ריוח יותר גדול, בהיות שרוב המסחר היה בידי היהודים, והם היו העם היותר מוכשר ומסוגל להרחבת המרכולת, נאותו להם בתנאי שיגידו ערך הסחורות האמיתי, ראש החוכרים בעת ההיא היה העשיר יעקב סאקאמיש[108]). האשכנזים היו קוראים שם העיר אובן על פי שמה האשכנזי אופן (Ofen), ראש הרבנים היה ר׳ יוסף זלמן או זלמני[109]), אחריו היו ר׳ דוד ן׳ ר׳ יעקב הכהן, ור׳ שמחה ב״ר חיים. בשנת שכ״ט היה מעשה שאיש אחד תושב בודון ושמו שבתי בן אפרים נפטר לעולמו בלי זרע, ואחיו שהיה תושב שלוניק, הוצרך לנסוע לבודון, לתת החליצה לגיסתו יטיל בת אברהם, הממונים לעדת האשכנזים בעיר, לא חייבו האלמנת לשלם הוצאות הדרך והתורה לאחי המת, אמנם עדת שלוניק דרשה בחזקה לשלם הסך הזה, ועל כן באו שתי העדות במרוצת מכתבים עד אשר הורה ר׳ שמואל די מדינה שהאלמנה מחויבת לשלם על פי שורת הדין[110]).

מקרה יקר המציאות ומפליא קרה בעת ההיא המראה עד כמה פרץ המסחר בין הערים והמדינות היותר רחוקות בקיסרית העשמנית, נראה הדבר שהשמרונים שהיה להם ישוב מלבד שכם גם במצרים ודמשק, ואיש אחד מקרב עדתם בא לבודון לרגלי מסחרו, ואתו היתה פרוכת מרוקמת בפתיל זהב שהיו פורשים לפני ההכל בבתי תפלותיהם בכתב שומרוני בשש שורות, היהודים הספרדים קנו הפרוכת הזאת, ואז הוצגה השאלה אם מותר להם להעמיד אותה בבית הכנסת שלהם בעיר, על זה שאלו את פי ר׳ תם ן׳ יחיא בקושטנדינא שהורה שמותר להם, בהיות שנתברר כבר שהשומרונים אינם עובדים עבודה זרה כמו שהיו הישבים בימי קדם[110a]).

בדרום הממשלה מבעד להרי הבאלקאן, הישוב הישראלי היה בערים שונות, פיליפופולי (תוגרמית פיליבי), ושם היו שלשה רבנים ר׳ שלמה ן׳

ריי

104) שם, שם, ס׳ רכ״ז.

105) שו״ת ר׳ יוסף קארו, רשד״ם אה״ע ס׳ מ״א.

106) רשד״ם, שם, שם.

107) רשד״ם ח״מ, ס׳ רע״ב.

108) שם, יו״ד ס׳ קל״ד.

109) יוחסין, לר׳ אברהם זכותא, סוף הספר.

110) רשד״ם אהע״ז, ס׳ קי״ד.

110a) המת ישרים, ס׳ ר״ד.

רוי (ן׳ מלך), אחיו ר׳ אברהם ן׳ רוי ור׳ אברהם פאגי׳ן[111]) ולפניהם הי׳ע על ידי יעקב ן׳ עטאר ומשה שלואריאל על הריגת יהודה אברהם באדישקאס אצל הכפר אוטלוק, כמו כן משרתו דוד דיל אוליו (מ״ו בבלו של״ה)[111a].

ולפאת דרומית מערבית מן העיר הזאת היתה קוסטנדינה (כעת קוסטינה) ובה נתישבו איזה משפחות מאנדרינופלא, וביניהן נודעו לנו שמות ר׳ יהודה ב״ר דוד אלביצחק, ר׳ דוד ן׳ שושן, ר׳ דוד אלטביב, ור׳ שלמה אבשרגא[112]), היהודים היו עושים על הרוב בבגדים שהיו עובדים בעצמם, אחד האומנים היה שמואל שאבאחי המכונה קיוסי ישמעאל, ובשנת שכ״ז נחנק על ידי נשים צנועיות בבית הריחים הנקרא באטאן, ואחרי כן הציתו בו האש לבלתי יכירו עקבות ההריגה[113]).

לא רחוק מן העיר הזאת היא העיר קאבאלה, ובה מושב היהודים ההונגרים שנגרשו מבודא אשר להם מנהגים מוזרים, הרב הראשי היה ר׳ דוד אשכנזי ואחריו ר׳ משה ב״ר נתן ור׳ אלקנה בכ״ר יעקב. בשנת שכ״ב היתה שערוריה בעיר על אירוסי יהודי אחד לארוסתו הנדלין[114]), עד אשר הוכרח לבוא שם רב האשכנזים בעיר הקרובה סידרוקאפאצי להשכית ריב ומדון, בעיר הזאת היו שתי עדות: הספרדית והאשכנזית, ולמרות שהאשכנזים היו המרובים הם נגררו אחרי הספרדים. רב האשכנזים היה ר׳ מתתיה ב״ר נתן ולספרדים ר׳ מאיר ארואיטי, ר׳ יוסף שלמה עלי, ור׳ שלמה אלאמין. בשכונת העיר הזאת עומדת העיר „ויריאה״ ובה היתה עדה יהודית מימי קדם קדמתה[115])׳ בימים ההם רוב היהודים היו אומנים העושים בבגדים ובאריגת הצמר, וזה לשון השאלה אשר ערכו לרבני שלוניקי; „אנחנו קצת יחידי ק״ק ויריאה יצ״ו... כי זה לנו זמן רב כאשר התחלנו לעשות בעיר הזאת אדרות, להעדר הפועלים אורגים וכדומה להם, לא היינו עושים רק מעט מזעיר מהם, ובכן היה די לנו באטאן אחד והותר, ונשבענו כלנו העושים במלאכה שלא לשלוח האדרות בבטאן אחר בעולם, ועתה כי נתרבה המלאכה ונתרבו הפועלים באריגה, ובטויה, ובכל מלאכת האדרות, והרבינו לעשות הרבה מהם, עד ששמנו כל משאנו ומתננו בהן, ונעשה בטאן אחר שאינו מספיק לנו בטאן אחד, וגם מצד בעל הבטאן האחר שהאדרות רבו כמו רבו, נמשך לנו נזק רב שבאות האדרות מקולקלות, והוא אינו מקפיד כאשר בתחלה״[116]) ותשובות רבני שלוניק היתה להתיר השבועה, ולתת היכולת בידיהם להשתמש גם בבית הרחים השני, להכין הבגדים והאדרות מאחר שהם נהנים והוא (בעל בית הרחים הראשון) אינו חסר, כי תמיד יתנו לו מלאכה לעשות, הנה כי כן רואים אנחנו שיהודי שלוניק העושים במלאכת הבגדים, פשטו גם בערים הקרובות תרושת המעשה הזה, וראו ברכה רבה במלאכתם.

ולפאת

111) ר״שדי״ם, חלק חשן משפט. 111a) דברי ריבות ס׳ רע״ג.
112) רשד״ם, חשן משפט ס׳ של״ג. 113) שם, אהע״ז ס׳ י״ח.
114) שם, ס׳ י״ז, ועוד ראה דברי ריבות ס׳ כ׳.
115) באונגליון, פעלי השליחים פרק י״ז, העיר הזאת נקראת בעת „קאראפיריאה״ או „פיריאה״, ובעת שנכספה ליונים כשמה הקדמון ויריאה (Verea).
116) שו״ת מהרשד״ם, חלק י״ד ס׳ קב״ג.

ולפאת צפון העיר ו י ר י א ה, היה רב הישוב הישראלי במדינות מ ו ק ד ו ן ו א ל ב נ י א, העיר היותר גדולה היתה ש י ר ו ן או ס י ר י ם, בעת ההיא עשו תקנה שבכל שנה יבררו ויסנו עליהם שנים עשרה אנשים שיסדרו עניני הקהל „ובלעדם לא ירים איש את ידו ואת רגלו" מלבד הרב המרביץ תורה אשר היה להם „שדאי והותר לסמוך עליו" לפי דברי בעל הזכרונות, היה אחד מנכבדי הקהל ר׳ א ב ר ה ם ח ל ב אשר התנגד להסכמה הזאת[117]).

לצפון ש י ר ו ן היתה העיר העתיקה א י ס ק ו ב או א י ש ק ו פ י א, למרות רוב היהודים אשר היו להם שני בתי כנסיות, מצב העדה החמרי והמוסרי היה פרוע, ובכל זאת היו עושים כל מה שהיה ביכלתם להחזיק בעמדם, בין העשירים נמנה י ע ק ב פ י נ ט ו בן אנוסים שבא מ פ ו ר ט ו נ ל, והוא קנה חנות בשוק הסוחרים אשר מחוץ לרחוב היהודי ב ק א ר א ב׳ א נ ש י ר א י (מלון או מקום תחנה) (שנת שט"ז)[117a]), יהודים אחרים היו קונים צמר והיו שולחים אותו לשלוניק למכרו לאומנים העושים בגדים ואדרת שער, כי לא יכלו לעסוק בחרשת המעשה בעירם[117b]), הרבנים אשר היו חלשים ולא ידעו בין ימינם לשמאלם, עד אשר הרשו את עצמם לעשות בערמה לתת גט לאשה אחת אחרי מות בעלה, כדי שלא תתחייב ללכת אחרי יבמה אשר היה בעת ההיא ב ס י ד ר ו ק פ צ י, השמועה הזאת הדאיבה לב רבני שלוניק, אשר ערכו מחאה לעדה ההיא „על דבר הגט שנתנו אותו החכמים לאחר מיתה, הלא לאמונה כי לא יאומן כי יסופר, ובמה זה העון יכופר, ועל זה ידאבו כל הדוים והתורה חוגרת שק... והאנשים האלה שלמים היו אתנו, מוחזקים ליודעי דעת... מה היה להם לצאת תקלה כזאת מתחת ידם, שגו ברואה פקו פלילה וכו׳", ואז צוו על האשה ההיא לבוא שלוניקה ולהראות לה מה משפטה[118]).

במקרה הזה קרה להם עוד הפעם עם אשה גיורת נשואה לישראל אשר מת בעלה; ועד שקר העיד שיבמה אשר היה בקושטנדינא מת והוא נמצא בקבורתו. רבני א י ש ק ו פ י א התמימים מבלתי אשר חקרו הרבה בדבר סמכו על העד השקר ההוא והשיאו האשה לאחד מן האנוסים אשר התגיר מחדש, לא עברו ימים רבים, ובהיות האשה מעוכרת נגלה תרמית העד, ונודע הדבר בבירור שיבמה היה חי בעיר הבירה, בעמל רב עלה בידי הבני ש ל ו נ י ק לשלות האשה לק ו ש ט נ ד י נ א. וביגיעה יותר רבה עלה בידי רבני עיר הבירה לחייב היבם לתת חליצה ליבמתו, ולהפרישה מבעלה השני[119]). סוף כל סוף נוכחו יחידי העדה ה א י ש ק ו פ י ת שאין להם לסמוך עוד על רבניהם הפשוטים. וישלחו ויביאו להם לרב ולמורה צדק את ר׳ ש ל מ ה ל ב י ת ה ל ו י משלוניק בחדש סיון שנת שכ"ח, וביום השבת ט"ו לחדש סיון נכתר „לראש זלקצין שופט ודורש משפט" לשתי קהלות העיר, ובשבת השנית כ"נ לחדש סיון נשא נאומו לפני קהל שומעיו בפעם הראשונה[120]). אמנם לא ארכו

117) שם, שם, ס׳ צ"ח.

117a) ר׳ יצחק אדרבי, דברי ריבות ס׳ צ"ן.

117b) שם, ס׳ קנ"ז.

118) ש"ות ר׳ יוסף ן׳ לב, חלק א׳ ס׳ ל׳.

119) ש"ות מהרשד"ם, חלק אבן העזר ס׳ קי"נ.

120) דברי שלמה, לר׳ שלמה הלוי, דף כ"ט.

לו הימים שם, וכתחלת שנת של"א שב אל עיר מולדתו שלוניקה, ועדת אישקופיא הוכרחה מחדש להביא לה שני רבנים משלוניק, את ר' אליה ארבארו ואת ר' אהרן אביוב. אמנם שני הרבנים האלה לא היו בשלום ביניהם והיו מעוינים איש את רעהו, ושולחים דברי תרעומותיהם לבית דין אשר בעיר מולדתם שלוניק[121]. ר' אליה נמנה בין הרבנים היותר מפורסמים בדורו וחכמי עירו היו מכבדים אותו בתואר הכבוד: „יקר מכל חמדה חכם נעלה וכו'[122]" ורעהו ר' אהרן אביוב ממשפחת סופרים נמנה גם כן בין גדולי הרבנים, הוא נשא אשה ממונשטיריו ועל ידה באה לו ירושה, ובזה הוטב מצבו החמרי[123]), ולפי הנראה בהיות השפעתו יותר גדולה. נשאר לבדו לרב ולמורה צדק באישקופיא ורעהו ר' אליהו ארבארו הוכרח לשוב לעיר מולדתו שלוניק.

בימים ההם שר העיר נתן ליהודים כר רחב לקבור מתיהם, ואת בית הקברות הישן לקח מידם, ויקר מקרה שבשדה ההוא אשר היו מוצאים כפעם בפעם עצמות מתים, היו חופרים ועושים מן העפר ההוא לבנים לבנין הבתים, רב העיר הראה שאסור ליהודים להשתמש בלבנים ההם, ודבריו נראו לנכונים בעיני רבני שלוניק[124]), ר' אהרן אביוב האריך ימים עד אחרי שנת שמ"ב[125]), וימת בשיבה טובה ושמו נשאר לברכה בפי בני עירו, בתור סופר הוא הצטין בחבורו „שמן הטוב" פירוש על מגילת אסתר על פי הפשט אשר נדפס בשלוניק אחרי מותו בשנת שנ"ז וס' משו"ת) ופסקיו הרבים נדפסו בס' השאלות ותשובות לבן דורו ר' שמואל די מדינה.

בעיר הקרובה מונשטיריו היו שתי עדות נפרדות[126]), ועל ראשיהן היו הרבנים ר' יצחק ן' לב, הבחור ר' שלמה מורסה, ר' גבריאל די סיסה, ר' יוסף אלרואיטי, ר' שם טוב ארואיטי[126a]), ר' יוסף בכ"ר שלמה אנודיש, ור' יהודה אלפקי. היהודים היו סוחרים בצמר ובבגדים הכל כמו יהודי שלוניק, ולפעמים היו הולכים ליריד המקום הקרוב „טונ'ל", ששם התאספו כל הסוחרים מן הערים הקרובות יאנינא וארטה[127]), והמסחר פרץ לרוב. בדור ההוא עמדו הרבנים יוסף אלרואיטי, יוסף אשכלונה, ואהרן בן מצה[127a]). בימים ההם עשו הנסיון לאחד שתי הקהלות ק"ק פורטוגל וק"ק ארגון, ויעשו הסכמה להתפלל בק"ק ארגון, ולעשות הק"ק פורטוגל לבית המדרש ולחנך בו את התלמידים, אך מהרה התחכמו הפורטוגזים, ויבטלו האגודה ויתחילו להתפלל שם כבראשונה, ועל זה שאלו את פי רבני שלוניק[127b]).

בעצם המחוז ההוא בקשטוריא היו איזה משפחות יהודים נפרדים גם הם לשתי עדות ספרדית ויונית. בימים ההם היתה שערוריה רבה בעיר על ענין קנית שפחה

121) רשד"ם אהע"ז, ס' כ"ג

122) שם, או"ח ס' ס', ח"מ ס' קי"א.

123) שם, אהע"ז ס' קמ"א.

124) שם, יו"ד ס' ר"ל.

125) שם, ח"מ ס' רל"ט.

126) שם, יו"ד ס' ל"ט.

126a) נחלה ליהושע ס' ט"ז, ר' יוסף אלרואיטי הובאת תשובתו בדברי ריבות ס' ט"ו.

127) שם, ח"מ ס' קמ"א. 127a דברי ריבות ס' א'. 127b שם, ס' שפ"ז.

שפחה אחת אשר הוליכו למונשטיריו והיו מכנגמים על אישור כתב תעודתה (הוג'ט) מצד הממשלה[128]).

ב„יאנינא" אשר רב בה הישוב הישראלי, היה בעת ההיא ראש הרבנים ר' יהושע בן עזרא. גרושי ספרד ופורטוגל אשר התישבו בעיר הזאת התבוללו עם התושבים היונים. והיו מתפללים בבית הכנסת הקדמון „וקצת מיהודי הקהל נתקשרו בקשר חזק להיותם חברת קברים בעד זמן מוגבל, ובתוך זה עשו תמרוקין ונדבות וקבצו עד ששה אלפים לבנים. . . ואחר כך . . . נתקבצו במעמד. איזה מצוה לעשות באותם המעות? והסכימו כלם והקדישו אותם לתלמוד תורה, ושלא יוכלו לשנותם בשום מצוה אחרת בעולם. והקימו שני גבאים מביניהם להיותם משתדלים באותם המעות, והריוח מהם יהיה למלמד אחד ללמוד לכל מי שילך בבית מדרשו כמנהג כל תלמוד תורה. אחר זמן נתעוררו קצת מאנשי הקהל לבנות להם בית הכנסת חדש, ולעשות קהל שני, והנה הק"ק הישן היה להם המרביץ תורה מבני התושבים היונים ר' יהושע בן עזרא, והקהל החדש שלחו והביאו להם חכם מעיר אחרת, אך לא יכול לעמוד בעיר ימים רבים, כי משטנת הרב התושבי גבר עליו, וכל בני הקהל שמוהו לראש עליהם[129]) כמקדם.

בעיר אוולינא אשר על חוף הים האדריאטי היה הרב ר' משה אלבילדה. בימיו היה מקרה בלתי טהור בעיר שאיש אחד בליעל שבתי ב"ר דניאל היה רודף אחרי אשת איש שמהה אשת נסים, ופעם העיז פניו ונכנס בחדר משכבה מבלי שהרגישה, וראוהו עדים אשר העידו בפני בית דין כדי לאוסרה על בעלה. אמנם ר' משה אלבילדה פסק שאין לחוש בדבר, ורבני שלוניק סמכו את דבריו[130]).

במדינת חצי האי מוריאה אפירוס ותסליא היו איזה קהלות בפרק ההוא. העיר אשר אספה בתוכה יהודים במספר יותר רב היתה ארטה, על ראשי ארבע העדוה עמדו רבנים מפורסמים, ר' יוסף פלוסוף, ר' שבתי ברוך, ר' דוד קלעי, ר' נסים כהן, ר' נסים מלמד חברו של הרב השלוניקי ר' שמואל די מדינה, ר' מנחם לבית הרופא (דאלמידיקו) ור' אברהם אלבילדה, מחלוקת גדולה נפלה בין שני הרבנים האחרונים האלה, בהיות שר' אברהם אלבילדה, היה רב העדה ציציליא, ור' מנחם לבית הרופא רב עדת קאלאבריא. ויהי היום אשר נפלה קטטה בין איזה יהודים מקהל קדוש ציציליא, ולא שבעו רצון מכל אשר הרץ עליהם רב עדתם, הם הקריבו משפטם לפני ר' מנחם והוא הורה להם להפך מרב עדתם אשר התרעם על ההתחרות הזאת, וידרוש צדקתו בבית הדין אשר בשלוניק[131]). בעת ההיא נשבו יהודים רבים מארץ ישראל אשר היו באניה ויניצית ונמכרו לעבדים. עדת שלוניק שלחה קול קורא בכל תפוצות ישראל בתוגרמה ובערי איטליא לאסוף נדבות לפדות השבוים האלה, ותשלח גם בן שליה מקרב עדתם בכל ערי תוגרמה את ר' דוד גויסון לאסוף הנדבות. בעמל רב עלה בידו להטות בני ארטה לנדוב חמשה וחמשים זהובים, ועל ידי פרוד הלבבות אשר שרר בעיר בעת ההיא. גם מעט הכסף הזה לא נשלח שלוניקה[132]).

ר'

128) שם, שם, כ"ב ס"ח. 129) שם, יו"ד ס' קד"ן. 130) שם, אתע"ז ס' קפ"א. 131) שם, ח"מ ס' י"כ. 132) שם, שם.

ר' דוד קלעי ור' מנחם לבית תרופא הלכו קרוב לשנת ש"ל ארצה ישראל ויתישבו בצפת[133]). בפרק ההוא התחרות היהודים בכל ענפי המסחר היה רב מאד, היו מן הסוחרים אשר היו באים ויוצאים בבתי הפחות והשרים הנקראים וזיבודים למכור סחורותיהם. אמנם נמצאו אחרים אשר הלשינו אותם ויבאישו ריחם בעיני אדוני הארץ, על כן נועצו יחידי כל הקהלות ויעשו הסכמה שמן היום ההוא והלאה אסור לכל בן ישראל לבוא ולצאת בבתי השרים. אך ההסכמה הזאת לא הועילה כלום, ונהפוך הוא שהביאה נזק גדול בכנפיה בהיות שהמלשינים ובני בליעל לא השו לא להסכמה ולא לשבועה, והיו נכנסים כמאז ומקדם בבתי השרים וממילים דופי ומעלילים ברשע על אנשי הקהל אשר שלחו במסחר ידיהם מבלי שהיה בידם להצטדק, בהיות שעל פי ההסכמה היה אסור לעמוד לפני השרים, בלתי אם נקראו בשם[134]). רבים מן הסוחרים חפצו לנדוד ולהתישב בעיר הקרובה יאנינא, אמנם אנשי העיר הזאת קדמו פני הרעה הנשקפה להם, ויודיעו ברור שאם יאיצו לבוא לעירם לא לבד שלא יקבלו אותם, אלא ישימו לפניהם כל המכשולים האפשרים ואף ישתמשו בכל האמצעים אצל שרי העיר לבלתי יתנו את אחיהם בני בריתם להתישב ביניהם[135]), בני הפלטים מספרד ופורטוגל אשר נתקבלו בזרועות פתוחות מאת התוגרמים, אשר לא ידעו אותם מתמול שלשום, יוצאי ירך אברהם אשר הצטין במצות הכנסת אורחים והוריש אותה לכל בני ישראל, העיזו פניהם לסגור שערי עירם לפני אחיהם בני דתם, זאת פעולת ההתחרות!

ולפאת קדם מעיר ארטה היו הערים טריקאלה ולאריסה, בטריקאלה היו הרבנים מנחם בכמוה"ר שבתי, דוד בכ"ר שבתי[135a]), נתן כ"ר יעקב, וישראל בכמוהר"ר דניאל צורף, אנשי הקהל היו על הרוב סוחרים ועושי בגדים, וכדי שלא יתיקר השער, חפצו לעשות הסכמה כלוית יהודי העיר הקרובה לאריסה שלא לקנות הצמר מן הגוזזים היונים והתוגרמים, במחיר יותר יקר משמונה לועזים, שהוא שלשה לבנים חסר שליש, (בערך שלשה לועזים הלבן), ואף שנמצאו איזה יחידי לאריסה אשר הסכימו לתקנה הזאת, רוב הקהל השב שהוא מן הנמנע להתאחד בדבר הזה, ושסוף סוף יהיו מוכרחים לבטל הברית הזה ברצונם או שלא ברצונם[136]).

בלאריסה היו בעת ההוא ר' דוד בר שמואל ליאון, ר' שלמה ב"ר אהרן הכהן, ר' אברהם בכ"ר אליה יונה, הרב הזקן ונשוא פנים ר' יהודה לירמה, ר' יצחק ב"ר דוד, ר' שמואל טולוזי, ר' יצחק פיסו, ור' דוד קרפיליו.

בחצי האי מוריאה היו מושבות יהודים בעיר ליפאנטו ופטרץ הישנה, בפרק ההוא נברה יד תוגרמה על הויניצים, ואחרי אשר לקחה מידם רוב איי הים הארכפלגוס והאי הגדול קפריסין או כאשר קראו בעת ההיא ציפרי (Cypri), על פי שמו האיטליאני, ושם היו עדות בעיר הבירה ניקושיאה ובעיר לססו[136a]), אך

133) אבקת רוכל, ס' קכ"ד.

134) שו"ת מהרי"ן לב, חלק א' ס' ל"ט.

135) שו"ת רשד"ם, חו"מ ס' ת"ו.

135a) משפטי שמואל ס' פ"ב.

136) שו"ת מהרי"ן לב, ס' פ"ב.

136a מעשה חייא שו"ת סי' ח'.

אך גם הויניצים לא טמנו ידיהם בצלחת, ואחרי שהתחברו עם הספרדים והאפפיור מרומי ויאספו צי אדיר חזק, ערכו המלחמה עם הצי אדיר התוגרמי במבוא לשון הים של ליפאנטו מול העיר פטרץ הישנה (ח׳ תשרי של״ג), רוב היהודים נאלצו לנום לנפשם בערים הקרובות פטרץ החדשה[137]), אשר מול העיר הישנה, וליפאנטו[138]). אמנם יהודי ליפאנטו אחרי עבור שנה אחת מן העת אשר התישבו ביניהם, בקשו מהם לשלם עמם המס הקצוב לקהלתם מצד הממשלה, אך גם היהודים הנשארים בפטרץ הישנה היו אצים בהם שישלמו חלקם במס המוטל על קהלתם, כי שרי המדינות הוסיפו מס ליפאנטו, בראותם שנתוספו היהודים שם, אף כי שר העיר פטרץ לא רצה לגרוע ממתכונת המס הקצוב קודם לכן, למרות שרוב התושבים נדדו לערים אחרות, הרב הכולל לכל יהודי המוריאה ר׳ יוסף פירמון הורה שהצדק עם עדת ליפאנטו, לגבות מן האורחים החדשים, ואין להם לדאוג על צרת עדת פטרץ אשר התרוקנה מרוב וממטב תושביה, ומולם גרם להם אם ימאן שר העיר לגרוע המס, וזה היה בהתנגדות להוראת ר׳ שמואל מדינה.

בין הרבנים אשר היו בקהלות בליפאנטו נמנו בעת ההיא, ר׳ חייא בכ״ר אברהם, ר׳ ברוך כ״ר משה, ר׳ ירמיה בכ״ר משה נאפולי, ר׳ מנחם פוליאסטרו, ר׳ דוד בכמוהר״ר חיים רוקאש, ר׳ יוסף שלמה גרשון, ר׳ יצחק ובנו רפאל מלטי, ועל ראשיהם היה ר׳ יוסף פירמון שנחשב לאחד מהיותר מפורסמים בדורו[139]), ובראותו שנתמעט הישוב היהודי בפטרץ אחרי המלחמה הויניצית, הוא דאג לצאן מרעיתו, ויחפוץ לאחד שלשת הקהלות היונית, הציצילנית, והספרדית באחת, ולהיות להם ממונים נבררים מכל בני העיר, אמנם היונים מאנו להתאחד ביודעם שהם המעטים ולעולם תהיה דעתם בטלה, ובראות הרב שלא יעלה בידו לאחדם מרצונם הטוב הבאים „במצור ובמצוק והבדילם לבל ישאו ויתנו עמהם „יתר היהודים״ עד אשר קצה נפשם וישלחו שני שלוחים לשלוניק, להגיש משפטם לפני רבני העיר הזאת, דעת רבני שלוניק היתה מכרעת להיות כל עדה ועדה לעצמה, הכל כאשר בשלוניק, ובראות זאת ר׳ יוסף פירמון הדל מבוא במשא ובמתן עמהם, בידעו שבלעדי זאת יהיה בכחו להבריח מיעוט בני עדתו לקבל דעת הרוב, אך היונים אשר לא אוו להכנע לפניו, שלחו השלוחים ההם לעיר הבירה קושטנדינא לדרוש משפטם, אבנם מרם באו לספינה קמו עליהם איזה יהודי הציציליאנים בשלוניק ויעלילו עליהם דברים וישימו אותם במאסר למען יחדלו מהפיק זממם[140]) כאשר כבר בא הענין. יהודי פטרץ היו הסוחרים הראשונים אשר אזרו כח לעבור ארחות ימים, להביא סחורות שונות מקצוי ארץ ולהוליך סחורות תוגרמה למרחקים, הם הפליגו באניות עד העיר הורמוז אשר בים הפרסי, להביא המשי למרות רוחק הדרך והסכנה הרבה לעבור בלב ים[141]). הרבנים היו ר׳ משה חביק, משה אלטביב, ושמואל פולאשטרו[141a]).

קרוב

137) שו״ת רשד״ם, אה״ע ס׳ מ״ג; שו״ת מרן כל״ת ס׳ כ׳.

138) שו״ת רשד״ם, חו״מ ס׳ שס״ט, ושצ״ט, דברי ריבות ס׳ רצ״ב.

139) קורא הדורות, דף ל״ז, ע״א, וע״ב, דברי ריבות ס׳ קס״ו (משנת שכ״ו).

140) שו״ת רשד״ם, חו״מ ס׳ קנ״ג; ועוד ראה במשפטי שמואל ס׳ ב״ה וס״ה.

141) שם, יו״ד ס׳ כ״א. 141a) דברי ריבות ס׳ ו׳.

קרוב לעיר הזאת היתה, עדת יהודית קטנה בעיר מזיתרא, ועל ראשה היו הרבנים אברהם ן׳ שושן, יהודה פאסי, יצחק עלי, ומשה בנימין[142], וקרוב לה העיר תבין או טיווה כאשר קראו לה היהודים על פי שמה התורכי, ושם היתה עדה יהודית גדולה, ובראשה רבנים בקיאים וביניהם נודעו לנו ר׳ מתתיה בכ״ר יעקב צרפתי טריויש, ר׳ אברהם בכ״ר יוסף פלייאש, ר׳ שלמה בן הראש, ר׳ יוסף מנדיל, ר׳ אליה שליש, ור׳ אהרן לוי[143]).

ובאי ניגרופונטי בעיר אגריפון היתה קהלה קטנה יהודית כמו בימי קדם. מצב היהודים בכלל בימי השלטן שלים השני נשתנה לטוב כמעט בכל ערי מגורתם בתורכיה האירופית, בערים רבות הם עלו על נפי מרומי ההצלחה אשר הוכן להם, ויפרחו ויצלחו בכל עסקיהם. שם יהודי תורכיה היה יקר ונכבד בין כל עמי ארצות הקדם, החכמה והמדעים היו קנין היהודים לבדם בעת ההיא. בכלל הצטיינו הרופאים היהודים בכל ערי המדינה ובעיר הבירה, עד אשר נוכל לקרוא בצדק הפרק הזה המשך פרק הזהב, עוד מעט ונראה שיהודי תורכיה עלו כבר למרום הפסגה אשר הוכן להם, והחלו לרדת על פי חוקי הטבע שכל הגבוהים ישפלו ואין עליה בלי ירידה.

אמנם לא רק בתורכיה האירופית הנודעת בעת ההיא בשם רומליא בולגריא, סרביה, ומקדון ומוריאה, פשטו היהודים ויפרו וישרצו, כי אם גם בתורכיה האזיאתית או אנאדול, סוריא, ארץ ישראל, מצרים[143a]).

בברוסה כבר ראינו שהיתה עדה קדמוניה יהודית, ובראשה עמד החכם הזקן יליד שלוניק ר׳ יום טוב אבן אלרוין, בין יהודי הקהל היו עשירים מופלגים, ולפי מנהגם היו מעריכים לזמן שלש שנים כל יחיד ויחיד לגבות ממנו מס הקהל, וכאשר נודע לברורים העומדים על העריכה שאחד מבני הקהל נתעשר בתוך השנה עד מאד, הם קצבו אותו לבעל מאה ועשרים אלף לבנים, במקום עשרים אלף שהיה נחשב קודם לכן[144]), גם נרעו מס הרבנים ומרביצי תורה בעד הרביע הראוי להם לשלם, כדי לעשות להם נחת רוח ושיתמידו בריוח בלמודם. אחרי מות רבם הזקן, בני ברוסה שלחו והביאו למורה צדק את ר׳ גבריאל בר אליה מארץ מצרים. הוא היה בעיר אבוקיר, והיה תלמיד ר׳ דוד ן׳ זמרא[145]), ושמו נודע לתהלה בכל ארץ ישראל. קרוב לשנת ש״ך העתיק מושבו לברוסה[146]), ויהי שם עד סוף ימיו, רוב פסקיו נדפסו בספרי רבו דוד ן׳ זמרא ובספרי ר׳ יוסף קארו, ומתוכם נוכל להכיר ערכו הרב, יהודי ברוסה היו מרחיקים ללכת עד פרס, דרך חוף הים הורמוז לסחור המשי הבא בימים ההם לתורכיה, אחד הסוחרים היה יהודה גבאי יליד ברוסה, אשר האיץ לעבור בלב ים ובמדברות נוראים ובלכתו מהורמוז לאיספאהן נהרג בדרך, ה׳ או ו׳ מיל קרוב לעיר, בהיות שהשודדים הפרסים הרגישו שהיה בעל הון ויארבו לו בדרך[147]), הסוחרים היהודים היו הראשונים אשר הביאו

142) שו״ת מהרד״ן ן׳ לב, חלק א׳ ס׳ ז׳.
143) שו״ת רשד״ם, אה״ע ס׳ קנ״ב.
143a) דברי ריבות סי׳ רפ״ה.
144) שם, חו״מ ס׳ ת״ו.
145) שו״ת רדב״ז, חלק ה׳.
146) אבקת רוכל, ס׳ נ״ו.
147) שו״ת אלשיך, ס׳ קי״ד.

הביאו תולעת המשי לעיר מולדתם ברוסה, והסבה הראשית לחרושת מעשה המשי בעיר הזאת, אשר גדל נרחב עד ימינו אלה. עוד היה שם ר׳ משה ן׳ חביב אשר ערך שאלותיו לר׳ תם ן׳ יחיא[147a].

בקרוב העיר הזאת היתה אנגורה, ושם היתה עדה יהודית מימי קדם. היהודים היו סוחרים על הרוב עם הפרסים במשי או סחורת הסופים כאשר היו קוראים בעת ההיא, לרגלי הפרסים או סופים שהביאו אותה מארצם לתוגרמה, והנה הללו יהודים בעיר הבירה קושטנדינה ומן הערים הקרובות לבוא לאנגורה, ויקנו בדמים יקרים המשי, ובכל יום הוסיפו לבוא ולהוסיף על המחיר, עד אשר נתיקר השער, ונמכר, „מה שהיה שוה אחד שנים או יותר[148]), ובכל זאת לא עלה בלב יהודי אנגורה להתקומם נגד אחיהם הבאים מערים אחרות ולמנוע אותם מלסחור בעירם. אמנם רבני אנגורה לא היו בקיאים בדינים, עד שנקראה העיר הזאת בימים ההם „מקום שאין בית דין מומחה״, וכאשר קרה מקרה שנפלה יבמה מעיר קושטנדינה לפני יבם מעיר אנגורה, הורו רבני צפת ושלוניק שצריך היבם לבוא למקום היבמה כדי שתחלוץ אותו או שייבמנה[149]).

לפאת דרומית מעיר אנגורה במדינת הודאוינדיגיאר אשר היה מושב התוגרמים הראשונים, בעיר הגדולה אפיון—קארה־חיסאר היושבת על רכסי ההרים הגבוהים, נחדש בפרק ההוא ישוב ישראלי. כנראה איזה יהודים מתושבי ברוסה והסביבות התישבו בעיר הזאת לרגלי מסחרם. אמנם הם היו מתי מספר ולא עלה בידיהם להספיק צרכי קהלתם כנהוג, על ראשי העדה עמדו אנשים בעלי ידיעות בינוניות ר׳ אברהם הלוי ותוך בשנים דניאל בכמוהר״ר שמואל הדיין, ועליהם הרב או הכם העיר ר׳ יוסף מזרחי, אשר היה לפי עדות בני דורו איש מהרהר ריב ועקשן. וכהיותו שם „קם בריתחא בנפש מרה, וברעת הפרה, בתוך קהל ועדה״ ויגד להם שמקוה המים אשר להם הוא בחזקת פסול, ושלא עלתה לנשיהם טהרה, על כן הכריחם לשלוח מצד הקהל שליח לעיר הבירה קושטנדינא, ויבחרו בר׳ אברהם הלוי להיות ציר אמונים ומוביל טענותיהם לפני הרבנים.

הרבנים בעיר הבירה אחרי אשר שמעו השאלה אשר הושמה לפניהם, הורו שהמקוה בחזקת טהרה, והוא מחלוקת בן ר׳ יוסף טיטצאק ור׳ יוסף קארו, אשר הורה הדין בספרו בית יוסף להתר, ולהיות ראיה בידו, השליח הזה העתיק מתוך ספר הבית יוסף, להראות לרב קהלתו ולהוכיחו, ובשובו אל עירו עבר דרך העיר הקרובה ברוסה, ושם ערך השאלה לפני הרב הגדול ר׳ גבריאל ב״ר אליה, והוא נתן בידו תשובה להתר, הכל כדברי רבני קושטנדינא והבית יוסף. אמנם חכם קארה־חיסר התעקש עוד הפעם, וימאן לשמוע לדברי הגדולים ממנו. ובכן יחידי העיר הכרחו לפטרו ממשמרתו, לא עברו ימים רבים אשר נסע מקארה־חיסר והנה שב אליה עוד הפעם, ואנשי העיר בחשבם שכבר נוכח לדעת שלא צדק במשפטו, קבלוהו עליהם לרב ולמורה צדק. אמנם עד מהרה ידעו כי שנו כרואה, וכי לא זז מתוך דעתו ומשפטו הראשון. על כן התאספו ראשי הקהל ויעריכו מכתב אל

147a) ש״ות תמה ישרים, ס׳ קצ״ז.
148) רשד״ם, חשן משפט ס׳ ת״ז.
149) ש״ות ר׳ יוסף ן׳ לב, חלק א׳ ס׳ י״ג.

אל ר׳ יוסף קארו צפתה ביום א׳ י״ז אלול ה׳ ש״ך להשיב להם על שאלתם בפרטות להראות לרבם המשתרר עליהם כי אתם הצדק[150]).

לדרום קארה־היסר הישוב הישראלי היותר קרוב היה בעיר טיריא, רב העדה היה ר׳ משה עבאס[151]), ואצלו עמדו תשעה נבורים אשר בידם היו נתונים כל עניני הקהל כבלי שיוכלו לנטות ימין או שמאל מכל אשר היו גוזרים, ובחיות שהיו באים כפעם בפעם יהודים מן הסביבות לרגלי מסחרם, והיו יושבים בעיר איזה חדשים ואחרי כן שבים אל מקומם, ברורי טיריא עשו תקנה אשר על פי היה על האורחים־תושבים האלה לקחת חלק בהוצאות קהלתם, ולשלם החצי מן הכרגא ומסי הקהל אשר היו משלמים בעירם[152]).

בעיר מגנציא (מגנשייא) הסמוכה לטיריא היה רב הישוב הישראלי, שם הרביץ תורה הרב הגדול ר׳ יוסף הלוי ואחריו ר׳ יצחק לבית הזן, יליד שלוניק אשר „קבלוהו עליהם לרב לימים ושנים" לפי דברי בעל הזכרונות היה „גברא דבא ואין בעירו כמותו", וכבר הרביץ תורה ברבים כמה ימים ושנים בעיר של סופרים והכמים אגדרינופלא, ואחרי עמדו בעיר שנתים ימים, נמצא חכם זקן אחד אשר החל לערער עליו ולהבאיש ריחו בעיני תושבי העיר, עד אשר הוכרח להגיש תעצומותיו לפני כסא הרבנים בשלוניק, להרוץ משפטו עם בני הקהל, ר׳ שמואל די מדינת הורה שהדין עמו, ושבני הקהל כפופים אליו והייבים לשלם משכרתו שלם[153]), אך לפי הנראה דבריו לא עשו פרי „ובמקומו הביאו רב אחר מצפת את ר׳ משה עונקייראו, אשר עשה תקנות רבות להגן על סדרי ומהלך הקהל, ובשנת ה׳ שי״ז עשה הסכמה לכל שלשת הקהלות אשר בעיר, ק״ק לורקא, ק״ק טולידו, וק״ק שלום, להיות תחת השגחה כללית הנקראת חברה, בתנאי מי שנמצא בידו מעות הקהל בין מהלואה בין כריוה, בין מנדבות, הייב להביאן היותר מאוחר בחול המועד של פסח ליד גזברי החברה, ובכל חג משפחה בעל השמחה והקרובים אליו אשר יעלו לקרא בתורה, מחויבים לנדור הרבה או מעט לקפת הקהל, ושכל מה שינדרו, עליהם לשלם בלי איחור[154]).

בשנת ההיא עלה בידי ר׳ יצחק לבית חזן להטות לב רוב תושבי העיר ולהפקיד בידו משרת רב העיר בהסכמת שלשת הקהלות, לא עברו ימים רבים ויקר מקרה שיהודי אחד מוכר גבינה קנה גבינות מן התוגרמים, וערבם עם גבינותיו, ואחרי שנגלה הרמיתו, ר׳ יצחק אסר אותן, ויכריז בשלשת הקהלות על ידי שליח בית דין האסור הזה, ויהי בהכריזו אסור הגבינות מטעם רב העיר, בק״ק טולידו

קם

150) אבקת רוכל, ס׳ ג״ו-נ״ז. עקבות הישוב הישראלי „בקארה־היסר" אבדו כעת, אמנם מר אלכסנדר ן׳ גיאת עורך העתון התוגרמי־יהודי־ספרדי „כיס ריטי" בעיר אזמיר, בעברו דרך העיר הזאת בשנת ת׳הרס״ב, בקר בית הקברות היהודי הנודע בעת בשם „ג׳יפוס־מיזארי" שספרו לו, ויםצא שם מצבות אבני שיש לרוב ועליהן חקוקות אותיות עבריות אשר נמחקו במקצתן משן העת, ולא עלה בידו בעת ההיא לקרוא איזה שם באחת המצבות, לפי אשר הוגד לו נמצא ביד תוגרמי אחד נוזה בתוגה עברית על פתח יפה, אשר ירש אותה מאבותיו ואבות אבותיו, אצל העיר קארה־היסר נמצא עד היום כפר „ג׳יפוס קאסאבאסי" אשר ענינו „עיר יהודים" (מיסיריב שנה ו׳, גליון ל״א — מאיי 1318 להיג׳ירה).

151) קורא הדורות דף ס׳ ע״א.

152) שו״ת רשד״ם, חלק יורה דעה ס׳ קפ״ט.

153) שם, שם ס׳ צ׳.

154) אבקת רוכל, ס׳ ר״ח.

קם כנגדו הזקן שונאו בנפש של ר׳ יצחק לבית חזן והתיך הגבינות, ובני הקהל נלוו אליו ולעצתו ויעברו על השבועה ודברי הברית ויפרקו עול הרב מעליהם, לנגדם עמדו בני שתי הקהלות האחרות, ובשבוע השני ביום שבת קודש כ״ז אלול הש״י״ג, התאספו בני ק״ק לורקא וק״ק שלום, ויסכמו להיות מן היום ההוא והלאה באהבה ואחוה ויקבלו עליהם תקנה שאין לזוז ממנה, אשר על פיה קבלו עליהם לרב ולמרביץ תורה את ר׳ יצחק לבית חזן כל ימי חייו, ושלא יוכל שום אחד מיחידי הק״ק האלה להפרד וללכת לק״ק אחר, כי אם מק״ק לורקא לשלום, ומק״ק שלום ללורקא, ואם יחידי ק״ק טולידו יעשו איזה דבר או הסכמה להקניט הרב או נגד כבוד הקהלות, עליהם להבדל מבני הקהל ההוא, ולא להמצא בשמחתם ובאבלם, ולבלתי היות נמנה עמהם בכל דבר שבקדושה, לפי עדות בעל הזכרונות לא עברו ששה חדשים מן העת ההיא, ומוכר הגבינה והזקן המתיר נפטרו לבית עולמים, והמחזיקים בידיהם יחדו מנכסיהם ומכן בחה שקטה העיר,

בימים ההם בא למגניציא הרופא המובהק שמואל, ולהפצרתו נאותו בני ק״ק טולידו להתאחד עם שתי הקהלות כבראשונה ויעשו הקהלות שלום ביניהם ואיש על מקומו בא בשלום, ובהמשך הזמן רוב ק״ק שלום יצאו מקהלם, ובאו קצתם בק״ק טולידו, וקצתם בק״ק לורקא, ברשות החכם שנתן להם, שאמר מאחר שכבר נכנס ק״ק טולידו בכלל הקהלות, כל עוד שהקהלות הם כלם ביחד, אין חשש שילכו בכל מקום שירצו, וכל שכן שהיוצאים משם היו פורעים תמיד הפרס לחכם, כמו שהיו פורעים כשהיו בק״ק שלום, ולא נשארו בק״ק שלום כי אם בקושי מנין, רובם עניים ובעלי מלאכה, והחכם לא היה הולך שם, מפני שלא נשארו שם כי אם מעט מזער „ביום השבת כ״א כפלו השב״א נתאספו ואנשי עם קדש פרנסי וממוני הק״ק אשר בעיר מגניציא יחד עם החכם מרביץ התורה, ובחרו ארבעה ועשרים אנשים רשומים, בתנאי שיהיו ארבעה מהם משגיחים בכל ששה חדשים על פי הגורל, ויהיו הולכים תלילה עד תשלום עשר שנים רצופות, על ארבעת המשגיחים בלוית רב העיר היה „לפקח ולעיין ולראות ולתקן בכל עניני ותקוני העיר... ואיש לא ימרה את פיהם". בכלל התקנות אשר חדשו המשגיחים והרב ר׳ יצחק לבית חזן, היה שלא לטייל בשבת ובמועדים מחוץ לעיר, אך נמצאו פריצים אשר לא הטו אזן קשבת, ויפרו חוק ורובם מדלת ההמון אשר בק״ק שלום, ובראותם כי כלתה אליהם הרעה, הוסיפו על חטאתם פשע וימרדו ברבם, לאסון עיר מגניציא נמצא בפרק ההוא חכם אחד בעיר ושמו ר׳ שלום אשר נאות להתעטף בטלית שאינה שלו, ויקימו אותו לרב ולמורה צדק עליהם, והוא התיר להם האסור והחרמות והשבועות אשר נשבעו לר׳ יצחק ובראותם זאת יתר בני הקהל, ערכו השאלה לפני כסא רבני צפת, ור׳ יוסף קארו יעץ יחידי ק״ק שלום, להתאחד עם יתר הקהלות ולהסיר המכשול מעליהם, וכנראה דבריו עשו פרי והשלום שב לשרר כבראשונה.

במרחק העיר הזאת לפאת צפונית־מזרחית במדינת „סיואס" אשר באסיא הצעירה, היו שתי ערים קרובות אחת אל אחת, אמציא (מאסייא), וטוקאט אשר היה בהן ישוב ישראלי, קהלת אמציא היתה היותר קדמונה, וכנראה היהודים התישבו בה עוד מימי השלטן מחמד השני בשנת ה׳רי״א, כהיות שהעיר

הזאת

הזאת נכללה גם היא עם יתר העירים אשר הוטל עליהן מס הרב הנקרא בלשונם רב אקג'יסי אשר הטיל השלטן אחרי כבשו עיר הבירה קושטנדינא[155]). קרוב לשנת ת'ר"ץ איזה יהודים מעיר אמאציא העתיקו מושבם אל העיר הקרובה טוקאט ויסדו שם עדה לבדם, אך עודם נחשבו בעיניהם כאורחים וכתושבי אמציא והיו משלמים עמהם כל המסים ביחד, הכרגא ומס הרב.

בימים ההם קרה אסון גדול ליהודי אמציא, העלילה הנוראה מימי הבינים נתחדשה עליהם, הארמניות היושבות בשכונת היהודים, מצאו תואנה לרדוף בחמה שנואי נפשן היהודים, ותמצאנה איש נוצרי שהיה בא תמיד בבתי היהודים ואשר נאות להן להתרחק מן העיר בעוד איזה ימים, הארמנים והם רוב תושבי העיר, השמיעו הקול שהיהודים גנבו הנוצרי הזה לצרכי דתם, ויביאו את דבתם רעה אל הקאדי (שופט), אשר תפש יהודים רבים מחשובי הקהל, ועִנה אותם עד שמחמת היסורין הודו את אשר לא עשו ונתלו על העץ, וביניהם היה הרופא ר' יעקב בן החכם ר' יוסף אבויב, שמשרה בחוכבות קריה. ימים אחדים אחרי כן, שב הנוצרי ההוא העירה, ונגלה כי שקר דברו המעלילות, הקאדי נמלא חימה ויתפוש הנשים והאנשים אשר העלילו על היהודים ויעש בהם נקמות[156]).

גם בטוקאט בקשו הארמנים להעליל על היהודים אך לא עלה בידיהם. כנראה לרגלי העלילה הזאת רוב היהודים תושבי אמציא העתיקו מושבם לטוקאט עד אשר היתה קהלת טוקאט העיקרית[157]), ובנוגע אל המסים התנו ביניהם שישלמו מצדם חמשת ושלשים זהובים שלטניש על החמשים אשר היה על עדת אמציא לשלם לממשלה. אך ברוב הימים כמו ל"ה שנה אחרי הפשרה הזאת, שהוא בערך שנת ה'שכ"ה מספר יהודי טוקאט נתמעט בהיות שאחדים מהם שבו אל עירם. ובהיות שמספר עדתם היה שוה למספר עדת אמציא הרגו ביניהם שישלמו מחצית המסים, אבנם שנתים ימים אחרי כן, הם מאנו לתת חלקם ויגישו שאלותם לפני הרבנים בעיר צפת. ר' יוסף קארו הורה שאין עליהם לשלם, ולנגדו עמד ר' משה מטרני והוכיח שסבת הבאון הוא ההתחרות שנתחדש ביניהם „וראוי לאותם האנשים יצ"ו מבני טוקאט שלא ירבו מלפרוע כמו שהיו רגילים כי תודות לאל כל בני טוקט הם ידועים ומפורסמים . . . לאנשי שם והסד ולא יצא מהם דבר שאינו מתוקן[158])" רב העדה באמציא היה ר' אברהם הלוי מקארהיסר[158a]).

מסחר יהודי טוקאט ואמציא (מסיא), היה על הרוב בבגדים שהיו מביאים מבתי חרושת המעשה בשלוניק ובמשי, מצבם היה על הרוב טוב, והיו ביניהם עשירים אשר היה לאל ידם לתת סחורותם בהקפה עד שבע מאות פרחים, אשר הגיע בעת ההיא להון עצום ורב[159]), אחדים מהם היו מרחיקים לנסוע לרגלי מסחרם עד הלב (ארם צובא), וארץ ישראל, אמנם ברוב הימים הישוב הישראלי באמציא נשבת, ורוב תושבי העיר ההיא התישבו בטוקאט והסביבות, ומכל

הכהונות

155) אבקת רוכל, סי' רי"ח.

156) ראה סוף הספר, ציון ג'.

157) אבקת רוכל, סי' רי"ב.

158) שו"ת ר' משה מטראני (מבי"ט), חלק א' סי' קפ"א.

158a) תומת ישרים סי' קנ"ב.

159) אבקת רוכל, סי' קפ"ו.

זכרונות העדה היהודית הגדולה ההיא נשאר עד היום. רק בית הקברות העומד על יד העיר כבר נרהב ומלא מצבות קדמוניות.

ובאיי הים התוגרמים מוצאים אנחנו בעת ההיא פה ושם עדות יהודיות. באי כיאו אשר עמדה בעת ההיא ברשות עצמה, ותחת חסות צל תוגרמה שהיה משלם נשיא האי מס שנתי, נמצאו יהודים רבים, הנוסע הצרפתי ניקולאי די ניקולאי אשר בקר בשנת הש"א האי הנה יעיד: „ושם יהודים רבים אשר בכל האופנים יש להם רחוב מיוחד למושבם, ולמען יהיו נכרים בין שאר העמים הם מחויבים לשאת לאות, כובע גדול ערבי (arabesque) מצבע ירוק כרתי[160] — היהודים היו קוראים שם האי „שיאו" ובעת „כיאו" או „סאקיז עדאסי" (תוגרמית, על שם הלוט היוצא שם לרוב) אמנם לא היו מקפידין כראוי בהכנת היין על פי הדת, וכשנת ה'רצ"ו יהודי רודוס עשו תקנה שעל פיה היו חייבים יהודי שיאו לקבל עליהם איפני ההכנה אם לא ירצו שיינם יהיה בחשד אסור[161]), קרוב לימים ההם היתה מגפה באי, אשר הכריתה רוב תושבי העיר ונשארו רק מתי מספר, לפי עדות בעל הזכרונות: „יושבי שיאו דלאו בני תורה נינהו, כי בעונות הכריתה מהם המגפה ראש וזנב כפה ואגמון" על ראש העדה החלשה עמד בעת ההיא בחור אחד ר' אברהם אבן שושן, יליד מצרים אשר נשתדך עם בת החכם ר' חיים אלפואל מרודוס ואחרי כן הפר הברית ונשא אשה מבנות שיאו[162]).

באנאקשיא האי היותר חשוב בין איי הקיקלאדים אשר נתנו לדוכוס דון יוסף נשיא בשנת הש"ז התישבו איזה יהודים[163]), אשר היו סוחרים ביין והיו מכינים אותו בבתיהם על פי תקנת רודוס משנת ה'רצ"ו, אמנם נראה שהיו מתי מספר ולא עלה בידיהם ליסד עדה גדולה, בהיות שלא עלה זכרונם בין בעלי הזכרונות בעת ההיא.

כבר ראינו שבשנת רפ"ג השלטן שולימאן עלה למלחמה על האי רודוס אשר נפלה בידו ביום ה' שבט השנה ההיא, והיהודים אשר היו בתוך אנוסים בעיר ארבעים שנה, שבו לדת אבותיהם „ויפתחו בית הכנסת שסגרו הגוים ויבואו בתוכם ויתנו תודות והלל לה'"[164]), בעת ההיא נדדו יהודים רבים מיתר ערי תוגרמה, מגרושי או בני גרושי ספרד במספר רב יתר על בני העיר, עד אשר התגררו התושבים הקדמונים אחרי התושבים החדשים, ויתרגלו במנהגם ובשפתם הספרדית, באופן אשר שלש עשרה שנה אחרי כבוש האי, כאשר חפצו לעשות תקנה, השתמשו בשפה השגורה בפי כל יהודי העיר שהיתה הספרדית.

כנראה המסחר היותר פשוט בין היהודים היה ממכר היין אשר הכינו אותו בעצמם, מנהגם היה לעשותו בכרמים אשר מחוץ לעיר והביאו אותו העירה בנודות על ידי חמרים גוים לשפכו אל החביות, ובהיות שנמצאו מערערים על המכשולות מנגע הגוים בנודות בכונה או שלא בכונה, גם היו אנשים בלתי נזהרים בערוי היין

מן

160) Les Orientales מאת ניקולאי די ניקולאי, פרק ז' דף ס"ח.

161) שיות רשד"ם, חלק יו"ד ס' נ"ג.

162) שם, שם, ס' קנ"ג.

163) שם, שם, ס' נ"ג.

164) ר' יוסף הכהן, דברי הימים חלק ב' דף ע"ב.

מן הגוד אל התבית, וביוצא בזה, וכדי לתקן המעוות הסוחר הגדול דון יוסף הלוי עשה בשנת הרצ״ז הפירה או תעלה באדמה, והיה מביא הענבים מן הכרמים ובותשם בתעלה אשר בביתו, ואחרי כן ממלא היין בחביות, ראו זאת יתר אנשי הקהל ויעשו כמוהו, ושנתיים ימים אחרי כן עשו הסכמה בכל תקף, ביום הרביעי ר׳ חשון הרצ״ט, שמן היום ההוא והלאה כל היינות צריכים להיות סוכנים באופן הזה, ובלעדי זאת יהיו נחשבים לאסורים לשתיה ולהתעסק במסחר[165]). הספרדים הראשונים אשר התישבו באי הזה היו כנראה מעיר שלוניק, ואתם הביאו חרשת מעשה הבגדים, וברודוס היו שני בתי רחים קנין השלטן שולימאן אשר הוריש אותם לבנו השלטן שליס, ושם עשו היהודים „באשאן" להבין הבגדים, ובא כח השלטן השכיר הרחים ליהודי אחד שמואל, אשר החזיק בם איזה שנים ואחרי אשר קמה החזקה בידו, מכרה לאיש אחר וזה האחרון מסרה לאחר, ואף כי קמו תוגרמים להשכיר הבאשאן, היהודי שמואל השתדל בכל עז, ויגש משפטו לפני הבית הדין ויצל מידם, מן היום ההוא והלאה עמדה החזקה הזאת בתקף עזה, וכאשר הוצרכו תקונים ושנוים ברחים לפי טבע חרשת מעשה הבגדים, בעל החזקה התפשר גם עושי הבגדים על דבר ההוצאות, בתנאי שלא יוכלו בשום אופן להקים באשאן חדש או לעשות מלאכתם בבית רחים אחר[166]).

היהודים היו גם כן הוכרי המכס כאשר היו על הרוב בכל ערי המדינה, המוכסים בעת ההיא היו משה עובדיה, משה פ׳ארין, אברהם בושון, ששון פיאודה, ויעקב די נארבונה, ובהיותם בהתחברות עם שרי האי והמושל היתה השפעתם גדולה, והיו מטילים אימה ופחד על יתר בני העדה, וכי נפל ביניהם ובין סוחר אחד יהודה אפומאדו הפרש כנראה על ענין שוה איזה סחורה כדי לקבל המכס, הם מסרוהו ביד הממשלה ויעלילו עליו עלילות ברשע, והוא עמד בנסיון לכרות המכות קשות ורעות שהכוהו והענוים הגדולים אשר סבל, ולא הודה את אשר לא פעל, באופן שקדש שם שמים ברבים, לפי בעל הזכרונות „ולא נתחלל שם שמים על ידו, שישראל עושין כנבלה הזאת" (כנראה להבריח מן המכס) ויקרא להם שם חדש מלבד הראשון אשר היו לשמצה בו[167]).

פרנס הקהל היה בעת ההיא ר׳ אהרן מיה, הרבנים היו ר׳ יהודה ן׳ ירגא, ר׳ חיים בן יעקב באסאן ור׳ חיים אלפואל:

ר׳ יהודה ן׳ וירגא היה יליד אנדרינופלא בעל ידיעות רמות בכל משפחת אבותיו ור׳ יוסף קארו קורא אותו „איש המידות מחובר בו גבורות, החכם הנעלה וכו׳... למן היום אשר שמעתי שמעך הטוב דבקת נפשי אחריך וכו׳" לעת זקנתו היתה מגמתו ללכת צפתה, ולהתישב במרכז הישראלי היותר גדול, אמנם מכשולים רבים עמדו לפניו וגם הדבר והמגפה אשר שררו בתקף עזם בצפת, הניאו אותו להוציא מחשבתו לפעל. וימת ברודוס[168]), בהשאירו אחריו ספר קטן הכמות ורב האכות הנקרא „קיצור ספר המספר" הנשאר בכתב יד; ר׳

165) שו״ת רשד״ם, חלק יורה דעה סי׳ ב״ג.

166) שם, חלק חשן משפט ס׳ רנ״ט.

167) שו״ת ר׳ דוד ן׳ זמרא, (רדב״ז) חלק א׳ ס׳ תקפ״ב, פה ויפה לכנוי ג׳יאוס (בעל בצע) שהתורכים מכנים היהודים.

168) אבקת רוכל, ס׳ צ״ט-ק׳.

169) שו״ת ריב״ל, חלק א׳ ס׳ ס״ג, שו״ת מבי״ט חלק ב׳ ס׳ ס״ג, אבקת רוכל ס׳ ס״ג.

ר' חיים ב"ר יעקב באסאן, היה אחד הרבנים והפוסקים היותר נודעים לשם ולתהלה בפרק ההוא. עוד משנת הש"י פסק על ענין עזבון יהודי עשיר מרודוס, ששון פרח ובא במחלוקת מכתבים עם ר' יוסף ן' לב בקושטנדינא. ר' שמואל מדינה בשלוניק, ר' משה מטראני, ור' יוסף קארו בצפת[169], אשר הודו לדבריו, בשנת הש"לה נקרא אל האי הקרוב שיאו שנשאר בימים ההם עיר „קטנה, ואנשים מישראל מעט הכמות" להרויח משפטו על ענין נערה יהודית שנתקדשת פעמים ומאנה, ואחרי כן נתקדשה כפעם השלישית, והוא קבל העדויות, ויראה לפני גדולי הרבנים בתוגרמה את משפטו[170]).

ר' חיים ן' יצחק אלפנאל אשר היה זקן מחברו ר' חיים באסאן, היה בעל ידיעות בינוניות וריץ שאלותיו אל ר' דוד ן' זמרא מצריםה[171]), ור' יוסף ן' לב קושטנדינא[172]). בימים ההם קרה מקרה בלתי טהור שמטיף אחד שבא ממרחקים דרש ברבים דברים מתנגדים לאמת ולאמונת ישראל, שהיהודים היו חושבים שמשה רבינו הוא כאלוהים ח"ו לעשות מעצמו טוב ורע, ור' חיים אלפנאל בפשטיותו ותומתו לא עלה בידו להוכיח הדורש־מורד הזה, ולהראותו כי שגה בדעתו. רחוק מזה הוא הריץ הדברים אל ר' דוד ן' זמרא מצרימה וישאל תשובתו[173]). מלבד הרבנים היה עוד בעת ההיא רב בחור ברודוס ושמו ר' שמואל הלוי אשר הריץ גם הוא דבריו אל ר' דוד ן' זמרא[174]). עדת ישראל גדלה עד מאד בעיר רודוס בפרק ההוא עד אשר הוצרכו לבנות קהל שני על יד הראשון אשר משבבר הימים[175]).

ובאי הגדול קפריסין הנכבש בידי השלטן שלים תודות לעצת הדוכוס דון יוסף נשיא, התישבו מתי מספר יהודים, אמנם לא עלה בידיהם ליסד קהלה על האי הזה אשר ישבו בו בימי קדם מאות אלפים יהודים, ויקר מקרה שנפטר לעולמו היהודי דוד מלטי, וחק היה באי ג'יפרו (קפריסין) בהיותו בידי הויניציא שכל יהודי שימות יעשה צואתו בערכאותיהם „גם כי שם באי ג'יפרו לא נמצא יהודי שידע לכתוב כדין וכשורה שום שטר" ובהיות שנמצאו איזה יהודים נוגעים בדבר שערערו על הצואה ההיא, שאלו את פי ר' יוסף קארו בצפת והוא הראה פנים לחזק ולהכשיר הצואה[176]).

בעיר ניקושיאה בירת אי קפריסין היה הקבוץ היהודי היותר גדול ושם נמצא „גולה מתגורר" חכם אחד ושמו אליעזר המכונה בר אויתו הרופא. בימים ההם היה מקרה ביהודי אחד אשר נטה למות ויתן גט לאשתו אמנם עוד טרם מותו נקרע הגט. והאלמנה נשארה עגונה. גם אחי המת אליהו צרפתי היה ממאן לחלצה או ליבמה, החכם ר' אליעזר הורה הדין אך דבריו לא עשו פרי, וישאל את פי רבני צפת מה יהיה משפט היבם הסרב הזה, והם נתנו שאם לא

170) שו"ת הרשד"ם, חלק אבן העזר סי' פ"א.
171) שו"ת הרדב"ז דפוס ליוורנו הי"ב סי' קל"ב. שם, סי' קפ"ו, שם, חלק ג' דפוס פיורדא.
172) שו"ת הרב"ל חלק א' סי' פ"ב.
173) שו"ת הרדב"ז, הנ"ל סי' קל"ט.
174) שם, שם, סי' קפ"ג.
175) שו"ת הרשד"ם, חלק יורה דעה סי' קכ"ז.
176) אבקת רוכל סי' צ"ח.

ישמע לדבריהם, יעניש אותו על ידי המלכות, ויחייבוהו בעל כרחו להתבע לפני הדין[177], ר' אליעזר היה מיהודי סגולה באי הזה קדם שנכבש לפני התוגרמים, והוא חבר ס' „יוסף לקח" פירוש על מגלת אסתר שחבר לכבוד דון יוסף נשיא ונדפס בקרימונא בשנת של"ז (סימן פורים) בשער הספר כתב שעמדו לישראל שלשה אנשים שהורמו למשרות נשגבות יוסף, מרדכי, ויוסף השני דוכס של אנקשיא, יתר פרטי חיי ר' אלעזר אשכנזי יבואו בפרק המיוחד למצרים.

בשנת תתק"פ להגירה (השל"ב — 1572) נראה בעיר הבירה קושטנדינא כוכב בעל זנב, המכוכבים אשר מטבעם חרדים מאותות השמים ראו בזה אות לרעה. האצטגנינים נבאו כי הכוכב הזה ירמוז לסימן רע, וכן היה כי ארבעים יום אחרי המראה הזה ירד הגשם בחזקה, ויסב אבדנות רבות במדינות אירופא ואסיא, ובעוד שנותים ימים הדבר המגפה עודה בתקפה עוד כמעט בכל ערי הממשלה. השלטן שלים נעצב מכל המקרים האלה והוזיות שבפרק ההוא הבונים כלו את מלאכתם בתקון הארמון ויסדו שם בית מרחץ חדש בצד הישן, השלטן הלך לבקר הבנין הזה, אך אחרי הסיור חלה והבהלים החדשים הסבו רוח רע אשר עלה באפיו. וקדרות עזה אחזה כל גופו, השרים אשר היו בלויתו הביאו לו בקבוק יין קפריסין להחיותו. אמנם פעולת היין הרעה עוד יותר למחו ויפול מלא קומתו ארצה, כרגע הובל לחדר משכבו אך הצירים פתים אחזוהו וכל עמל הרופאים לא הועיל לרפאו, וביום השלישי י"ז לחדש כסליו שנת חמשת אלפים ושלש מאות ושלשים וחמש (12 דקמבר 1574) מת ויאסף אל עמו.

השלטן שלים ב' היה אחד השלטנים היותר מאושרים ומצליחים, במעט השנים אשר מלך (שמנה שנים), עלה בידו לכבוש האי קפריסין ומדינת תימן, ביותר ערי המדינה עירה מנוחה ושלוה, מלבד מדינות ואסיא אשר היו לשלל לדבר והמגפה בשתי השנים האחרונות למלכותו, כלל ישראל עלה על גפי מרומי ההצלחה ואחדים שבהם הורמו למשרות גבוהות. דון יוסף נשיא אשר המה אליו חסד השלטן, הורם למעלת דוכס ומושל בלתי מוגבל, אשר לא זכה לתואר כבוד כזה איש ישראלי מיום גלותו מעל אדמתו עד היום ההוא בכל ארצות פזורנו. בכלל יש להעיר שלא היה בכל השלטנים לפניו ולא קם אחריו אשר אהב עם ישראל במדה נפרזה כמוהו, ואין להתפלא אם נראה העדות היהודיות והאנשים הפרטים עושים ומצליחים בכל אשר פנו בכל ערי מגורתם, הפרק הזה הוא המשך פרק הזהב מימי השלטן שולימאן, יהודי תוגרמה עלו על מרום פסגת ההצלחה אשר הוכן להם.

---

177) שו"ת ר' יוסף קארו, דיני יבמות ב' ה'.

פרק ה׳

מדינת בגדד, דמשק, סוריא, וארץ ישראל, תחת ממשלת השלטנים שולימאן ושלים ב׳ (ה׳ר״פ — ה׳של״ה) (1520 — 1574).

בגדד — דמשק — ר׳ יוסף בן צאיאח — חמת — סינים — צובא (אחלב) — בארות — ירושלים — מנהגי העיר — מצב העדה — ר׳ יצחק קארו — ר׳ יצחק די מולינא — ר׳ אברהם צרפתי — ר׳ לוי ן׳ חביב — ר׳ שלמה מולכו בצפת — ר׳ משה מטראני — ר׳ יעקב בירב — מצב העדה בצפת — ר׳ שלמה הלוי אלקבץ — מחלוקת ר׳ יעקב בירב עם ר׳ לוי ן׳ חביב בדבר הסמיכה — ר׳ דוד ן׳ זמרא — ר׳ מנחם די לונזאנו — ר׳ יוסף קארו — ר׳ שלמה סטיאני — ר׳ שלמה סירליו, — ר׳ משה קורדוביירו — ר׳ יצחק לוריא אשכנזי (האר״י) — האשכנזים בצפת — בנין טבריה על ידי הדוכוס דון יוסף נשיא — הברקן.

בפרק השני כבר ראינו שבשנת רצ״ד התרקים עלו למלחמה על העיר הגדולה בגדד, מוחמד ביי המושל מטעם השאך הפרסי כראותו שלא יכול לעמוד לפני התורקים נאלץ למסור אותה בידם ביום כ״ד טבת רצ״ה (31 דקמבר 1534). העדה היהודית בעת ההיא היתה גדולה אך מצב העם היה בשפל המדרגה, הנוסעים ר׳ בנימן די טודילה ור׳ פתחיה מראטיסבון אשר בקרו העיר הזאת בסוף שנת תתקל״ג, מצאו שם עדה יהודית חשובה ורבנים בקיאים בראשה, אך מן העת שעברו הכליפים הערבים מן הארץ והעיר נפלה בידי הפרסים ירדו פלאים והמצב המוסרי החנוכי והכלכלי גם יחד הורעו באופן כזה, עד שרוב הקהל היה שקוע בבערות, ר׳ משה המון רופא השלטן שולימאן שליוהו במלחמת פרס כאשר בא העירה נוכח לדעת המצב הפרוע למשיסה והירידה הרוחנית הגדולה, על כן הביא עמו לעיר הבירה אחד מחכמי העיר ר׳ יעקב בן ר׳ יוסף טאוזס (Taus) להרגם חמשת חמשי התורה לפרסית, השפה המובנה ליהודי בבל ופרס וידפיס הספר על הוצאותיו בשנת הש״ו להועלת האחים הנדחים האלה. אמנם תחת שלטון התרכים מצב היהודים הוטב לאט לאט, כאשר נראה בארך החבור הזה.

בין הסוחרים היהודים היה איש אחד ושמו יוסף שהיה צורף, וכל היום היה סובב בעיר לקנות כלי כסף או זהב ישנים כדי להתיך אותם למלאכתו, בעת ההיא היה בבגדד איש שומרוני או כאשר היו מכנים היהודים כותי רע מעללים אשר דרכו היה לפתות האנשים התמימים שנשאו בחיקם כסף להביאם לביתו, ולהרגם כדי לגנוב את כספם. האיש החשוד הזה בידעו נאמנת שהצורף היהודי יוסף היה נושא בצלחתו את צרור כספו ארב לו, ובמתק שפתיו פיתה אותו לבוא עמו לעת ערב לביתו, כי לפי דבריו מצא כלי כסף וזהב ומטבעות ישנות. היהודי התמים הלך עמו לעת ערב, קרוב לשעה שהיו סוגרים שערי העיר „כי מבעוד יום סוגרים אותם מפני פחד מלך פרס, שלא יבוא פתאום לעיר, ובין החומה ומושב השומרונים מקום שמם, והנם שנמצאו איזה אנשים, וביניהם היהודי שיך יהויא ואיזה ערבים בדרך, וכראותם אותו בלוית השומרוני החשוד אשר שמו „תשבולי״ דברו אליו להניאו מן הדרך הזה אך הוא הלך בלויתו, וכאשר תכו

בני

בני ביתו בלילה שישוב לביתו ונתכוו להם שהלך בלוית חכותי, מהרו ללכת אל הסובאשי (שר השוטרים) ובלויתו הלכו אל בית תשבולי וכאשר דפקו על הדלת הוא מיאן לפתוח להם, הסובאשי תפש בו ויוליכו לבית הסהר אך הוא מאן להודות על אשמו, ובינתים יצא לחפשי כערבון שנתנו בעבורו כותים אחרים ולמחרת שהשכנים ידעו בברור שהוא ההורג והכירו המקום שנקבר היהודי האמלל, פחדו מי העריץ ההוא להגיד תמעשה המנבל הזה[1]), השומרונים עסקו במסחר ואחרים שבהם הלכו לרגל מסחרם עד קצה הקיסריה העשמנית, וכבר ראינו (דף 124) ששומרוני אחד מכר פרוכת בכתב שומרוני לספרדים בעיר בודון בהונגריה התוגרמית[1a]), כי עדות שומרוניות היו בעת ההיא מלבד שכם גם במצרים עכו דמשק ובגדד.

מן העיר הקיצונית הזאת נשוב לדבר על מצב היהודים במדינת סוריא.

בשנת ר"פ במות השלטן שליס הראשון, בנו יורש העצר שלטן שוליםאן עלה על כסא המלוכה ועודנו רך בשנים, גאזילי מושל דמשק וסוריא חשב למרוד באדוניו ולמלוך בעצמו במדינות האלה, ויהיו דבריו אל מושל מצרים להתחבר אליו ולמרוד גם הוא בתוגרמה, אמנם עצתו ותחבולותיו לא עמדו לו בהיות משנה מצרים נאמן לכתר עסמאן, ויודיע לשלטן שוליםאן עצת גאזילי, וישלח השלטן לקראתו חיל הצבא ועל ראשו פיראד פאשה ויערכו מלחמה על פני עיר דמשק, וינגף המורד לפני חיל השלטן ויפל על שדה הקרב, ויתר המורדים הכו לפי חרב והארץ שקטה[1b]).

התיר האלמוני אשר היה בשנת רפ"א בארץ ישראל וסוריא, יספר בזכרונותיו שהגיע לדמשק ביום ו' י"ב לחדש שבט, ואלה הפרטים הנוגעים לקהל ישראל: היהודים שם כמו חמש מאות בעלי בתים, יש להם ג' בתי כנסיות, אחד של ספרדים, ואחד של מוריסקום (מסתערבים), ואחד של סיציליאני, בכל אחד חכם אחד קורא להם מיימוני בכל יום בבקר אחר התפלה, והם ר' יצחק הבר ליציליאני, והוא רופא מובהק וחכם, ר' יצחק מסעוד לספרדים, ר' שם טוב אלפרכו למוריסקי, ואין שם ישיבת תלמוד מתלמוד, רק מקרי דרדקי כל אחד לוקח לו תלמידים, עוד יש בית הכנסת אחר בקצה העיר נקרא עונב, רחוק מיל מדמשק יש מקום נקרא גובר, קהל מסתערביים כששים בעלי בתים, ושם בית הכנסת נאה מאד לא ראיתי כמהו מעולם... עתה מחדש בא נאייפו (נאיב — שופט) לדמשק במשפט יעמיד ארץ, וכבה לירושלים תובב"א וגם בצפת, והראשונים הוסרו מפני רוע מעלליהם"[2]). אחרי מות המורד ג'אמבירלי־גאזילי מושל דמשק וסוריא, שוליםאן פחה הופקד במקומו ויעמד שם עד שנת ה'רפ"ה, אשר גדל אותו השלטן וישלחהו למשנה מצרים, ובמקומו הושם כורסיב פחה[3]) (יאנואר 1525, שבט ה'רפ"ה) אשר היה לפי הנראה אוהב היהודים. בשנה ההיא בא דמשקה הגר צדק ר' שלמה מולכו כשובו מדרכו בארץ ישראל, אסנם לא עמד ימים רבים בעיר הזאת ויסע שלוניקה לפרסם מפעלותיו[4]) וחזיונותיו. קרוב

---

1) דברי ריבות ס' שצ"ה. 1a) תמת ישרים ס' ר"ד.

1b) דברי הימים לר' יוסף הכהן חלק ב'. 2) שבחי ירושלים דף כ"ב.

3) Histoire de l'Empire Ottoman מאת Jonquière דף 218.

4) דברי הימים הנ"ל, חלק ב'.

קרוב לשנת ה״ש קהל הספרדים שהיו רוב מנין ובנין, קנו משר העיר אחוזת שדה לבית הקברות, בהיות שבית הקברות הכללי הישן היה צר מהכיל המתים, ויטילו מס על כל העדה קטנים וגדולים עשירים ועניים, ואליהם התחברו גם יחידי ק״ק איסקיליאן (צילציליאני), ויתנו חלקם לקנית השדה. ואז בזמן הקניה אמרו הספרדים להושבי העיר המסתערבים (מוריסקוס) להשתתף עמהם בקניה, ולא רצו, אמנם בחדש תשרי שנת הש״א אחד מעשירי המסתערבים שולימאן בן כליפא קנה בכספו מלא היושר להקבר הוא ובניו ובני בניו בבית הקברות ההוא[5], המקרה הזה לבדו יתן לפנינו תמונה מעציבה ממעמד הקהלות ופרוד העדות השונות בסוריא וארץ ישראל בעת ההיא, לא רק בהיותם בחיים, כי גם אחרי מותם נחלקו בקבריהם, ולא הרשו לקבור מתיהם במקום אחד כאילו היו בני דתות שונות, ומתים זרים. רב העדה האסקיליאנית (ציציליאנית), היה בעת ההיא ר׳ משה ביסודו, רב המסתערבים ר׳ יוסף בן אברהם ן׳ ציאח, ורב הספרדים ר׳ משה כרוך.

ר׳ יוסף ן׳ צאיאח נולד בירושלים, הוא היה נמנה בין הרבנים היותר בקיאים בעיר הקדש, ולתלוי סבות אשר נעלמו מאתנו הוכרח לנדוד למדינות שונות, ארם צובא, חמת, ומוקאם, עד אשר הגיע לדמשק, ושם נתקבל לרב המוריסקים או מסתערבים[6], שמו הטוב נודע עד מרחקים ומכל עברים ערכו אליו שאלות, והוא היה משיב דברים נכוחים לכל שואליו, פסקיו נראו למכריעים בעיני גדולי הדור ר׳ משה מטראני[7], ר׳ יוסף קארו[8], ר׳ דוד ן׳ זמרא[9] ויתר רבני ארץ ישראל, כנראה עברו המכשולים אשר עמדו על דרכו בירושלים והסבות אשר אלצו אותו לבקש מפלט בחוצה לארץ, ובהיות תשוקתו עזה לשוב אל ארץ אבותיו, קרוב לשנת רצ״ה והאיש אנהנו אותו על מסעיו לארץ ישראל ויתישב בירושלם בשנה ההיא[10]) בבית אשר ירש מאבותיו, ואשר היה בחצר אחת יחד עם ביתו של ר׳ שמואל הלוי, הרב הזה היה בעת ההיא במצרים, ור׳ יוסף ן׳ ציאח השתמש במקרה הזה, לפתוח פתח חדש בביתו שלא ברשות שכנו, הפרט הזה היה די בידו להביא סכסוך ומחלוקת בין שני הרבנים האלה אשר הגישו משפטם לפני ר׳ לוי ן׳ חביב שהיה רב הרבנים בעיר הקדש בעת ההיא[11]). לעת זקנתו ר׳ יוסף ן׳ ציאח נמשך אחרי המקובלים, ויהי אחד ממעריצי החכמה הנסתרת, ויחבר ספרים רבים על הקבלה אשר נשארו בכתב יד והם „שארית יוסף" ספר גדול בחכמת הצירוף, פירוש על ס׳ „יצירה" אשר השלימו בשנת הש״ט בירושלם „אבן השוהם" על חכמת האמת (השלימו בירושלם שנת שי״ח) ושאלות ותשובות בכ״י.

ר׳

---

5) שו״ת מרן קארו אהע״ז.

6) בתשובתו מדמשק כתב: אנכי חגר בארץ נכריה, וגולה מעיר שדם עלו שבטים שבטי יה, לארץ מאפליה, המגרש מחברו בפורש מחיו ומבית מאוייו, ועל ה׳ מבטחו׳ (שו״ת מרן קארו אהע״ז דף ט׳), ושם היה בשנת רפ״ט.

7) שו״ת מבי״ט, חלק א׳ ס׳ קי״ט, חלק ב׳ ס׳ רי״ב.

8) שו״ת ר׳ יוסף קארו, אהע״ז קדושין ס׳ ז׳ כתובות י״א, נשואים י״א גטין י״ב, אבקת רוכל סי׳ י׳, כ״ה, ג״ז, קי״ו וכו׳.

9) אבקת רוכל, ס׳ קי״ג.

10) אזולאי שם הגדולים, בערך יוסף צייאח.

11) שו״ת ר׳ לוי ן׳ חביב, ב׳ ד׳.

ר׳ משה ברוך היה יליד אנדרינופלא ואחד מדייני העיר[12]), וכאשר העיר ה׳ את רוחו לקבוע ישיבתו בארץ ישראל, נסע בלוית בני ביתו קרוב לשנת הרצ״ה ויתישב בצפת. בשנה ההיא נמסר בידו להוציא משפטו על ענין עזבון עשיר אחד ממשפחת יצחק ג׳וקליל, אשר הביא מחלוקת דעות בין רבני אנדרינופלא וצפת[13]), וכן התם בידו עם יתר רבני העיר על ענין משה פידא ביום ט״ו אלול הרצ״ו[14]) אחרי כן נקרא מעדת הספרדים בדמשק להיות להם לראש ולמורה צדק, ויעתק מושבו אל העיר הזאת בשנת הש״א, ויהי שם עד יום מותו. ר׳ משה ברוך היה אחד מן הפוסקים היותר נכבדים בדורו, והוא הרהיב בנפשו עוז לחלוק על גדולי הרבנים בצפת, ר׳ משה מטראני ור׳ יוסף קארו ודבריו נראו פעמים רבות לנכונות גם בעיני המנגדים[15]).

בשנת הש״כ בחדש חשון בראות ראשי העדות תקלת הקצבים ומוכרי הבשר שהשחיתו, מעלו מעל, וגלוי מן היהודים והקהלות, ובכן נפלו להעיד על חזקת כשרות הבשר היוצא מתחת ידם, ובמעמד כלם הסכימו בשבועה שמן היום ההוא והלאה עד זמן עשר שנים לא יקנו בשר מן הקצבים ההם, אך במעט עברה שנה אחת, ויהודי דמשק נוכחו לדעת שההסכמה ההיא היא גזרה שאין רוב צבור יכול לעמוד בה, ויבקשו האמצעים לבטלה. רבני דמשק כנוגעים בדבר הורו שאין תקנה לבטל ההסכמה, אכנם ורבני צפת שכנגדם הורו שאין להחוש לאיסור הזה ושמותר להם לבטלה ברוב דעות[16]). בשנה אחת אחרי כן באו צרות ומצוקות ליהודי דמשק, המושל הישר באדם כורסיב פחה הוסר מפקודתו, ובמקומו בא מושל חדש אשר שנא כל הדתות האחרות. בראשית בואו העירה בנה בית מסגד בקרוב רחוב היהודים ובית הכנסת הקדמון אשר למסתערבים, ואחרי כן מצא תואנה לגרש כל היהודים אשר היו בתיהם בשכונת המסגד החדש, ולהרוס בית הכנסת המסתערבי, בהיות שלפי חוקי האיסלאם אין רשות לבני דת אחרת לשכון בקרוב המסגד[17]), וכראות ראשי העדה הזאת שנתקלקלה ההנהגה בהעדר בית תפלה כללי, הסכימו לקנות להם מקום לבנות בו בית הכנסת, ובזה משכנו בהסכמת כלם כלי הקדש אשר היו להם משנים קדמוניות, על הדמים שלקחו בהלואה לפדיון קניית המקום ההוא, עד שיגבו מהנדבות ודמי המצוות והמשמרות אשר ימכרו ויפדו מהם הכלים. אחרי הדברים האלה עלה בידי העשיר כלב פינטו אשר היו לו מהלכים בין שרי העיר, להטות לב המושל להרשות ליהודים לשוב ולשכון כל אחד בביתו, כמובן אחרי אשר שחד מכספו להעביר רוע הגזרה, אמנם נמצאו מערערים שאמרו שקנה הרשיון הזה יותר יקר מכדי שוי הבתים[18]), בעת ההיא הקימו היהודים בדמשק להם לסופר הקהלות את ר׳ אברהם ן׳ צייאה בן הרב ר׳ יוסף ן׳ צייאה, למרות שמקדם לכן היו להם שני סופרים ר׳ אברהם ור׳ אהרן ן׳ היפא

12) אבקת רוכל, ס׳ פ״ד.
13) שם, ס׳ פ״ה עד פ״ח.
14) שם, ס׳ קכ״ד.
15) שם, ס׳ נ״ח, נ״ט, פ״ד, פ״ח, קי״ג, קכ״ד, שו״ת מבי״ט, חלק ב׳ ר״ב.
16) אבקת רוכל, ס׳ קפ״ו.
17) שם, ס׳ קכ״ב.
18) שו״ת מבי״ט, חלק ב׳ [illegible] מ״ה.

חיפא „ושלא יהיה רשאי שום אדם לכתוב שום שטר, וכל מין שטר שימצא שיהיה פסול" אמנם ר׳ אהרן היה כותב כפעם בפעם שטרות ופרוזבולים, וכאשר נגלה הדבר הוגש המשפט לפני הרבנים בדמשק ומצרים[19].

בימי השלטן שלים השני, היהודים השיגו זכיות רבות בכל מדינות מלכותו, ובכלל נתן להם הרשות לקנות להם עבדים ושפחות בכל אות נפשם, וכאשר נכבש אי קפריסין לפני חיל השלטן, התוגרמים המנצחים שבו אנשים ונשים ויביאו מספר רב מהם למכרם בשוק דמשק, והיהודים קנו מהם „אנשים ונשים וטף" ויקר מקרה ששפחה אחת הגישה קובלנא שאדוניה היהודי שחק בה, והשופט המשלמני חרץ משפטו שהיא ונופה קנין אדוניה, ואין כל עונש, ובכל זאת היהודי הוציאה לשוק וימכרה „משום לזות שפתים"[20]. העדה האישקיליאנית בחרה לה לרב את ר׳ חיים ן׳ ר׳ יצחק חבר, והספרדים את ר׳ משה ברור במקום רבם ר׳ משה ברוך אשר נאסף אל עמיו. ר׳ חיים חבר התחנך בילדותו בישיבת אביו בדמשק, ואחרי כן נסע צפתה וילמוד בישיבת ר׳ יעקב בירב, ועודנו רך בשנים כבר נמנה בין בעלי ההוראה בעיר הזאת, בשנת ה׳רצ״ו התם ביחד עם רבו ושאר רבני צפת בפסק אחד[21]), אחרי כן נקרא מעדת האשקיליאנים בדמשק לקבל עליו כשרת הרבנות אשר היתה לו מורשה מאביו ר׳ יצחק, ומראשית בואו העירה ר׳ חיים עשה תקונים רבים בקרב העדה, וביניהם על אדות הטבילה אשר היתה במרחץ ותמיד הרוחצים גוי או יהודי כדי להקר המים חמים אשר שם, כמה שיוכל לסבול גופם, הם מצוים להביא להם מים קרים כדי לערבם עם החמים, והם היו מביאים להם ממקוה הטבילה, ופעמים רבות „היה חסר המקוה ההוא מארבעים סאה" ע״כ עמד ותקן הפרצה הזאת ועשה פתח ומנעול אחר שבדק המקוה על פי התורה, והעמיד נשים שומרות אשר בידן המפתח לפתוח הטבילה לכל הנשים ולסגור אחרי כן[22]). בשנת ה׳שי״ז שב צפתה ושם נמצא במעמד עם ר׳ משה מטראני ור׳ שם טוב ביב׳אס, אשר חרצו משפט על העלילה אשר העליל בתור אהד עקש ופתלתול על אשת חכם אחד[23]), וכנראה אחרי כן שב דמשקה אל כנו כבראשונה.

במרחק קפ״ח קילומטרים מדמשק עומדת העיר הקדמוניה המה או חמת, ובה ישבו איזה משפחות מבני המוריסקוס או מסתערבים עוד מימי קדם, הספרדים גולי ספרד ופורטוגאל התישבו גם המה בעיר הזאת ונסדו עדה קטנה נפרדה מן המסתערבית, רב הספרדים היה ר׳ משה כלץ וכשנגדו רב המסתערבים איש זקן ובעל מדות לא הגונות, כראות הספרדים שתושבי „המקום ההוא אינם בני תורה" והעיר הזאת „עיר פרוצה שאין בה חומה, ואין מקימה ומרימה לגדור גדר הפרצות הנמצאות בקרבה" התעוררו לתקן כל הענינים אשר לא כדת. בעת ההיא נודע בעיר שאיש אחד יוני מגדולי העיר התנה אהבה עם יהודית אשת איש, הספרדים עוררו השאלה ויתאמצו ליסר האשה המשחיתה את דרך הצניעות, אך המסתערבים אשר היו המרובים שמו על דרכם כל המכשולים האפשרים, באופן שלא

19) שם, חלק ג׳ ס׳ ל״ט.
20) שם, חלק ב׳ ס׳ קצ״ם.
21) אבקת רוכל, ס׳ קכ״ד.
22) אבקת רוכל, ס׳ נ״ז.
23) ש״וח מבי״ט, חלק א׳ ס׳ רפ״ז.

שלא יכלו להוציא לאור הנבלה הזאת, והרב משה כלץ היה עלוב ונרדף מעדת המסתערבים, והוא ירא וחרד מהם מרוב האיומים שאיימו עליו והלשינוהו בפני הערכאות.

כשנה אחת אחרי כן בא העירה רב תלמודי מארץ ישראל, ושמו ר׳ אלעזר ן׳ ר׳ שלמה ן׳ יוחאי ויתישב שם בתור מלמד תינוקות, ובהיותו שם באו אליו קצת מאנשי ק״ק ספרדים וספרו לו אדות הטבילה אשר בעיר שלפי דעתם ודעת רבים לא היתה כשרה, וכאשר שאלו את פי ר׳ משה כלץ השיב שאין בכחו לתקן הענין בהיותו ירא וחרד מעדת המסתערבים, אזי נגמרו שני הרבנים הספרדים האלה ללכת בעצמם ולמדוד המקוה, לראות אם אמת כפי המערערים ובשובם פגעו בקצת מסתערבים אשר שאלו אליהם מאין בואם, ויגידו להם שמדדו המקוה ומצאו אותו בלתי הגון, וילכו להגיד לחכם הזקן אמנם לא מצאו אותו בביתו, כי היה בבית הקברות, בדברי בוז ולעג קדמו הרבנים הספרדים את פני החכם הזקן, והוא השיב אליהם בדברי כעס, עד אשר חרה אף רשיד התגו של הזקן וירם ידו להכות את ר׳ אלעזר ן׳ יוחאי, באמרו האחד בא לגור וישפוט שפוט, לאשרו, נמצא שם מסתערבי אחד ושמו נסים בן סימן טוב וימנעו מהתקרב אליו, לא עברו ימים רבים והאיש רשיד מת מיתה פתאומית ובכן יצא הקצף בעדת המסתערבים שבאשמת ן׳ יוחאי היתה זאת, בהיות שהוא קללהו קללה נמרצת ויתנו אותו במאסר, וכהודע הדבר לק״ק הספרדים מהרו להוציאו לחפשי בהוציאם ארבעה שולטנים וחצי זהב, מן היום ההוא גדל הסכסוך בין הספרדים והמסתערבים, עד אשר הורו ר׳ יוסף ן׳ צייאת מדמשק[24], ור׳ משה מטראני מצפת, שהמקוה הזה בחזקת כשרות הוא[25].

לפאת דרומית מן העיר הזאת על חוף הים, היתה העיר טריפולי של סוריא אשר היו קוראים היהודים בשם סינים, והערבים טאראבולוס-איל שאם, ושם היה קבוץ יהודי קטן הכמות בעת ההיא. ובהיות הישוב הישראלי חדש בעיר הזאת, שאלו את פי ר׳ משה מטראני בצפת אך לכתב שם העיר סיני או סינים, והוא השיב אליהם דבר שהיא העיר הנזכרת בישעיה „אלה מצפון ומים, ואלה מארץ סינים" על שם ששכנו שם הסינים, שהם מבני כנען, ורבנו סעדיה תרגם הסיני, טראבולוס[26]. בשנת ה׳שי״ד היה רב העדה ר׳ יצחק משען, בעת ההיא עברו דברי ריבות בין שני נכבדי העיר בפירוש ענין תלמודי קשה ההבנה, עד אשר הרהיב עז אחד החולקים לבזות הקדושים אשר בארץ המה, וישאלו את פי ר׳ משה מטראני מה לעשות באיש ההוא, והוא הורה שיש לעשות בו נזיפה[27], כנראה ר׳ יצחק היה יותר רך בשנים מרעהו, ועל כן היה חולק לו כבוד בכל שאלותיו ותושב את עצמו כתלמידו אף שלא נתחנך בישיבתו[28]. בשנת ה׳שי״ג היו בסינים רבנים אחרים מצפת, כנראה לרגלי הדבר אשר שרר בגליל, נאלצו רוב

24) אבקת רוכל, ס׳ נ״ב-נ״ה.

25) שיות מבי״ט, חלק ב׳ ס׳ רמ״ח.

25) שיות מבי״ט, חלק א׳ ס׳ כ״ט, דנוסע ר׳ בנימן די טודילא מצא פה יהודים רבים. אמנם העיר נקראת בפיו טראבולוס-אל-שאם, ולא הביא כל זכר לשמה העברי סינים.

27) שם שם, ס׳ ל״א. 28) שם, חלק ב׳ ס׳ ל״ט.

רוב התושבים להמלט אל העיר הזאת, בין האורחים האלה נודעו ר׳ משה ברוך, ור׳ משה ן׳ מאיר, אשר עסקו גם כן במסחר, והיה ריב ביניהם עד אשר בחרו בבורים להורות הדין, ועליהם נבחר ר׳ משה מטראני לבוריע[29].

ובחלב או אהלב, העיר הקדמונה ארם—צובא, היתה קהלה ישנה ליהודים המסתערבים, גרושי ספרד גם הם התאספו בתוכה במספר רב ויסדו עדה לבדם, ועל ראשיהם עמדו הרבנים ר׳ מאיר אנאסיכון, ר׳ יצחק דון אדון, ור׳ יוסף אלקשטיל[30], ראשי העדה היו יעקב אבותב, יעקב ן׳ רובי, משה קאסלאן, יוסף משנה, יוסף הכהן, ואחרים. בית המדרש היה סמוך לבית הכנסת, עומד בין צפון לדרום, פתחו בצפון והוא סמוך לבית הכנסת מצד דרום ולרוח מזרח היו מתים קבורים במנהג אנשי המקום המהמדנים הקוברים מתיהם בתוך העיר בקרבת בתי התפלה, ולרוח מערב היו גם כן קברי צדיקים ובנים בבית בפני עצמו, ואלו הקברים ובית המדרש היו תחת מחסה גג אחד, ואף כי היה קיר מבדיל בין שניהם, נמצאו מערערים שאין לכהנים לבוא אל בית המדרש, והיו גם מהמורים אשר מצאו כי לא נכון לקרוא בבית המדרש על פי המקרא לועג לרש וכו׳[31], עוד היה שם ר׳ שמואל לאנייאדו מאנדרינופלא[31a], ר׳ לוי ן׳ חביב בנסיעתו משלוניק לארץ ישראל בשנת ה׳רפ״ד, התגורר בחלב ימים רבים והוא יספר בזכרונותיו ומצאתי בה אנשים חכמים ונבונים, קובעים עתים לתורה ולומדים בכל יום הלכה... ולמדתי בחברתם באהבה ותבה[32].

קרוב שנת הש״ב קרה מקרה בעיר שבחור אחד קדש בחורה אחת לפני שני עדים בסתר ובמרמה, אשר הביא סכסוך גדול בעיר וישאלו את פי רבני צפת אם הבחורה צריכה גט אם אין, ועל זה נחלקו גם רבני צפת, ר׳ משה מטראני הורה שאין ממש בקידושין האלה, ור׳ יוסף קארו שכנגדו הורה שהבחורה בחזקת מקודשת עד אשר ינתן לה הגט כדין[33], מן היום ההוא והלאה נמנו וגמרו בין העדות בצובא ויעשו תקנה שלא יוכל כל איש ישראל לקדש אשה כי אם בפני עשרה, ואם עבר וקדש רק בפני עדים, הקדושין מבוטלים ויחשבו כלא היו[34]. בשנת ה׳רפ״ה אסון גדול היה נכון לבוא על כל תושבי חלב בלי הבדל לאום ודת, תושבי העיר הערביים ואציליה מרדו במלכות, ויהרגו המוללאה והקאדי (הכהן והדיין) בהיותם במסגד[35], וכהודע הדבר לשלטן נמלא חימה ויצו להרוג את כל תושבי העיר ולהחרים רכושם לאוצר המלכות, והגזרה הרעה הזאת היתה נכונה להתקים לולא שר השרים אברהים פחה אשר עמד בפרץ, וישפיע על השלטן לבלתי הרוג נקיים עם חטאים ויעש נקמות במורדים לבדם. קרוב לשנת הש״ך היה רב העיר ר׳

29) שם, חלק א׳ ס׳ י״ח.

30) שו״ת ר׳ לוי ן׳ חביב, ס׳ ק״ה. 31) שם, ס׳ קמ״ב.

31a) והוא מיסד משפחת לאניארו בחלב שהצטיינה בבניה, ועוד היום צאצאי המשפחה יושבים שם, (ראה שו״ת ר׳ אליה מזרחי ס׳ נ״ב, ויותר מזה „כסא שלמה״ נדפס בירושלם חסר שנת דפוס (בערך תר״ך בהקדמה).

32) שם, חלק א׳ ס׳ מ״ה.

33) שו״ת מבי״ט, חלק א׳ ס׳ רכ״ז—שו״ת ר׳ יוסף קארו, חלק אהע״ז ס׳ ח׳.

34) שו״ת מבי״ט, חלק א׳ ס׳ ר״ח.

35) Histoire de l'Emp. Ottoman מאת Jonquiere דף 221.

ר' שלמה אטורטרוס, ולו היתה בת יחידה לידישיא אשר השיא לרב בחור ר' יעקב הכהן אשר נהרג ויכתו מחלב להמת בשנת השכ"ב, ר' שלמה נמנה בין גדולי הרבנים בדור, והיתה לו מרוצת מכתבים עם ר' לוי ן' חביב בירושלים אשר חלק לו כבוד[37].

ובחופי הים בעיר בארות (בירוטי, כאשר נקראה כפי התיר האיטליאני), היתה עדה יהודית קטנה ובראשה היה ר' יום טוב נעמן, ויקר מקרה אשר איש יהודי ברוך בן יעקב עזב אשתו עגונה, והיה הולך נע ונד מעיר לעיר ונושא ונותן בכל מקום שבוצא ואינו שולח לה מאומה על כן ראשי העיר מסרוהו לערכאות הממשלה ויכריחוהו לתת גט לאשתו, על כשרות הגט הזה נשאלו רבני צפת ויודיעו שהאשה הזאת נחשבת לגרושה[38].

קרוב לבארות היתה צידון, התיר האיטליאני אשר היה שם כתחילת שנת הרפ"ב יספר: הגענו לצידון והיתה עיר גדולה ועתה מצער היא, קצתה טבעת בים וקצתה נחרבה, ויש בה כמו ת"ק בתים וכעשרים בעלי בתים יהודים מסתערבים רובם, וטובים הם ומקרבים לאורחים מה שאין כן בכל המקומות שעברתי, ויש בית הכנסת קטן נאה ומהודר... שם ראיתי רחוק מן העיר רביע קבר זבולון, ומתחלה היה בין שני עמודים גדולים ואילן חרובים, ואדון הישמעלים בנה עליו בית עם עגול למעלה, ועל מקום הקבר איצטבא ועליה בגד שחור ונרות לפניו בכבוד והשנים עמודים עדיין שם, אחד מפנים בנוי ונראה בחלון ואחד מחוץ לבית[39].

רב העדה היה ר' שבתי שיבא שהיה כנראה בעל ידיעות בינוניות[40], והיו לו דברים עם ר' יוסף קארו בצפת, היהודים היו סוחרים עם יתר ערי המדינה ועל הרוב עם חופי הים הקרובים עכו, בארות, וסינים, הכירות המכס ניתן גם בידי יהודי[41]) אשר מת בהצי ימיו ולא נשאר חייב למלכות, ובכל זאת האימין (גזבר) העליל עליו שהיה חייב קצת, ויתפוש בחרבה אחת העומדת אחורי בית הכנסת קנין הסוכם ויבקש למכרה, היהודים מהרו לקנות החרבה לחשבון הקהל, לבלתי תמכר למחמדנים ויגיע להם על ידי זה איזה נזק ברוב הימים.

ובעכו היה גם כן ישוב ישראלי בפרק ההוא[42], וכן בעזה[43]) היו איזה משפחות יהודים שהיו על הרוב הסוכנים למסחר בין ארץ ישראל ומצרים ועל ראשם הרב ר' חיים.

התיר האיטליאני אשר היה בארץ ישראל בשנת הרפ"ב, הגיע לירושלים ביום ב' י"א כסלו לעת ערב, ואלה דבריו בנוגע לעיר הקדושה: „יש בירושלים ששה שערים... באב אל שבט... באב אל עמוד... באב אל קוטן, שם מלאכת הצמר נפן, ושלשה שערים מצד ציון אחד מהם יהודי שומר עליה (צ"ל עליו

37) שו"ת ר' לוי ן' חביב, ס' כ"ח.
38) שו"ת מבי"ט, חלק א' ס' ע"ו.
39) שבחי ירושלים, דף ט'.
40) שו"ת אהע"ז ר' יוסף קארו דף ס"ח.
41) שו"ת מבי"ט, חלק ג' ס' ס"ב.
42) שם, חלק ב' ס' קנ"א.
43) שם, שם, ס' רפ"ב.

עליו), פותח וסוגר, בית הכנסת אחת בלבד יש בירושלים, ויפה היא עם ספרי ארבעה עמודי התוך, ארכו ס״ג (פיידי Piede, רגל) ורחבה כ״ה, ולפנים ההיכל עם ספרי תורות סביב הם יותר מששים, הם מתפללים למזרח והוא נגד בית המקדש, ואין לבית הכנסת אורה אלא מן הפתח שהיא במערב והלון קטן עליו, וגם ביום משתמשים לאור הנרות שמדליקים סביב, הקהל מכל מינים יש ט״ו בעלי בתים אשכנזים וספרדים לרוב, ומסתערבים הם מוריסקוס תושבי הארץ מקדם, ומערביים הם שבאו מברבריה, בין כלם כמו שלש מאות בעלי בתים, מלבד אלמנות שהם (שהן) יותר מחמש מאות, מתפרנסות בירושלים בשופי שאין פורענות (צ״ל פורעות) שום מס ועול. ומהם (מהן) מתפרנס הקהל כי במותן יקחו הכל אם אין להם (להן) יורש ומזה נעשים רוב צרכי צבור, מקבלי צדקה הם יותר ממאתים נפשות, והרבה צדקה בא להם ממצרים ותוגרמה וממקומות אחרים, אנשי שם שבירושלים אב לכלם הנגיד כמהר״ר יצחק שולל המוכתר בכתר תורה בכתר כהונה כתר מלכות ועושר וכתר שם טוב מצדקות שהוא עושה לעניים ולמלמדי תורה (נפט׳ ח׳ כסלו רפ״ה) עולה על גביהן כמוהר״ר דוד ן׳ שושן[43a]) רופא וראש ישיבה לספרדים, ועמו איש נכבד ועניו כהר״ר אברהם הלוי אשר חבר ספר „משרא קטרין" ולהם מתקבצים שמנה או תשעה ספרדים והיו לומדים אז יום טוב, כמהר״ר ישראל ראש ישיבה לאשכנזים, ועמו כמוה״ר פרץ שבא עתה מארץ אשכנז, ולומדים מסכת מציעא, ומתאספים שם ארבעה או חמשה מסתערבים, ור׳ יהודה מקורביל הוא ספרדי ור׳ שלמה מקאמארינו, שנים עשרה או שלש עשרה בין כלם, וכל חכם דיין בירושלים שנה אחת, ואז היה דיין אחד נקרא ר׳ דוד ארוך[43b]), תפוס הוא בזהב וכסף, ויש דיין אחר מן המסתערבים שמו ר׳ יצחק והוא קיים תמיד, גם יש אדם נכבד מלמד הלכה בביתו לנערים והוא פני נהור ונכבד, ויש אחר והוא מקרי דרדקי שמו ר׳ יוסף מדרש, כל חכם קורא הרמ״בם חדש אחד בבית הכנסת אחר התפלה בבקר, וכל החברים מקשיבים לקולו ואחר כך הולכים לישיבה"[44]).

„מנהג התפילות קרובים לסדר ספרדים, ואומרים קדיש אחר תפלה, ברכות, קודם הזמירות אומרים קריאת שמע בקול, וכן אשרי ובא לציון, נשיאת כפים בכל יום, „ויעבור" בכל מנחה קודם, נפילת אפים, וביום שני וחמישי שלשה פעמים „ויעבור" ובכל קדיש אחרון אומרים לחדתא עלמא על ישראל וכו׳. אין אומרים בשבת אשר כלה ולא מאהבתך, אלא אתה קדשת, אין אומרים יוצרות כלל וביום צום אין אומרים סליחות עד אחר י״ח, אין קורין בשבת אלא שבעה, בשבת חנוכה וראש חדש קראו ששה בשל שבת והשביעי בשל ראש חדש ואמרו קדיש ומפטיר בחנוכה, ואחר בית הכנסת עשו ויכוח הנגיד עם הרבנים על זה, והלכה רופפת בידם, וביטי חנוכת הזור הישראל קריאתו של כהן ולוי, יש להם ארבעה חזנים קבועים להתפלל שבוע לכל אחד, ואין להם שכר מהקהל אלא שהרבה בני אדם העולים לקרוא בתורה עושים להם נדבות ובפרט האורחים"[45]).

נהגו

43a) היה חכם כולל מדיני, עוסק בצרכי צבור וראשון לכל דברי שבקדושה ודיין מצויין (נזכר שו״ת ר׳ לוי ן׳ חביב ס׳ כ״ה).

43b) ספר שו״ת ר׳ יעקב בירב (ס׳ ד׳) ור׳ לוי ן׳ חביב (ס׳ צ״ה).

44) שבחי ירושלם, דף כ׳—כ״ב.

45) שם, דף כ״ו.

„נהגו בירושלים עיר הקדש שכל שבתות השנה נמכרים להדליק בבית הכנסת היינו שאחד מירושלים או מחלב או מדמשק או ממדינה אחרת קונה, שבת אחד יעלה כמו ששה דוקאטי זהב, והוא שלו כל ימי חייו, באותה שבת מדליק משלו כל נרות בית הכנסת ועולה ההוצאה כמו דוקאטי וחצי, וכל המצות של אותה שבת הם שלו, הן התפלה, הן השבעה קורים יקרא את אשר יחפוץ, ומזכירים לטוב כל מתי משפחתו ומברכים החיים ואם יחפוץ יעשה סעודה לעניים. וכן כל שבת ביד אחר וכשימות אחד מוכרים השבת ההוא לאחר, והנה כמ׳ א ש ר מ ש ל ם יש לו שבת וארא ושבת במדבר סיני, ומדליק בעדו הר״ר י ש ר א ל א ש כ נ ז י ומחלקים המצות בין האשכנזים".

„נוהגים לישא אבוקה (בחול) לפני ס״ת מן ההיכל להיבן, ונמכר אותה מצוה בכל שנה, וביום ה׳ רביעי של חנוכה נתקוטטו יחד זקן אחד שמו ר׳ י צ ח ק ה י י נ ה ואחד מן החזנים שמו ר׳ י ה ו ד ה ס ו פ ר, זה אומר המצוה שלי וזה אומר שלי היא, וכבר היו לפני הדיין על זה ולא יצא הפסק דין ועתה היתה האבוקה ביד הזקן ובהתקוטטם יחד בעט הזקן וכבה האבוקה לפני ס״ת, ועל זה גזר הדיין עליו שלא יכנס לבית הכנסת שלשים יום, ושיפרע חמשה דוקאטי למאור, ושלא יעשה אותה מצוה משך שנה תמימה, וכן הכריזו בבית הכנסת סמחרת וגם על ר׳ י ה ו ד ה ה ס ו פ ר שהיה גרמא גזר שלא יעשנה, ואחר שישב הזקן בביתו שבעה ימים הלו כל החכמים פני הדיין והתיר לו לבוא בקהל, כי הוא זקן חשוב וגם בנו גדול במצרים ,מקבלים פרס ממנו[46]).

התקנות וההסכמות אשר היו בק״ק ירושלים כתובים על לוח בבית הכנסת הם:

א) שלא יוכל שום אדם להביא חברו בערכאות שלהם אם לא יתרה בו שלשה פעמים ולא ציית דינא.

ב) שלא יוכל הדיין לכוף שום אדם שילוה מעות לקהל לצרכי צבור ולא לשום דבר רק כרצונו וחפצו.

ג) שלא יפרע שום בעל תורה בעולות ובמסים כלל ועיקר אפילו עשיר גדול, וכן האלמנות אינן נושאות בעול כל עיקר.

ד) שלא יקנה יהודי מטבע פסולה ואם בא לידו לא יוציאנה אם הוא מכיר שהיא פסולה.

ה) שלא יקדיש אדם דבר שישתמשו בו בבית הכנסת אם לא יהליטנו שלא יהיה יד בעליו עמו אלא כמו האחרים,

ו) שלא ילכו שתויי יין להתפלל לרמה מקום ש מ ו א ל ה נ ב י א ע״ה, וכל זמן שיעמדו שם לא ישתו יין (וזה נעשה בהיות שהיו כלם אנשים ונשים הולכים שם ומשתכרים וגדרו בו משום חשש עבירה, כי מנהג המדינה שהנשים הולכות מכוסות פניהן ומעוטפות ובלכתן שם הולכות מגולות).

ז) שנת רס״ה נתאמצו כל רבני הגלילות על דבר השמיטה, כי נפל הפרש ביניהם אם ללכת אחר חשבון רש״י או הרמב״ם, והסכימו וגזרו שתהיה שנת רע״א שמיטה, וכן רע״ח וכן תמיד על פי הרמב״ם.

ח)

---

46) שם, דף כ״ה.

ח) שלא ימכרו היין והגבינה יותר מהסך הקצוב, ולא יפרע אדם הבשר יותר מערך הקצוב כדי לקבל חלק יפה.

ט) שלא יוכל שום אדם לשחוט לעצמו ולא לאחרים עד שיראה סכינו לחכם. ויש אחד ממונה לשחוט העופות להמון העם והוא מראה סכינו לחכם מלבד השוחט והבודק הקבוע בבית המטבחים.

י) שלא ידברו דברי ריב בבית הכנסת, אלא ילכו לפני הדיין ועל פיו יהיה כל ריב ויוכל לשים עונש שני דוקאטי לקופה.

התיר האיטליאני יזכיר גם המצבות והמקומות הקדושים אשר היו מראים בעת ההיא, בתחתית הר הזתים מערת זכריה הנביא גאה מאד כלו מחצב אחד נחצב ההר סביב. ועשוי בי״ב עמודים ובראשו מחודד כלו מחתיכה אחת. סמוך לו בור קורים לו בגת בגתן אומרים שבתולות ישראל הפילו עצמן שם בעת החרבן... ולמטה מהן מגדל רחב מחודד בראשו, הוא יד אבשלום הנזכר בשמואל. ולמטה (צ״ל ולמעלה) קרוב לראש ההר מערת חגי הנביא... על ראש הר הזתים בית גדול ושם תוך כירה יפה חולדה הנביאה בקבר של שיש. גם שם צריך לפרוע לשוטר ישמעאל ליכנס ארבעה דרים ולפרוע שמן להדליק כי שם נרות תמיד, כשאדם עומד בראש הר הזתים ומביט נגד ירושלים רואה כל בית המקדש ההצר הגנות, ומאותו צד היינו במזרח. יש לבית המקדש שני שערים מברזל סגורים טבועים במקצתם בארץ, וקורין להם שערי רחמים... וקרוב לבית המקדש מצד דרום בנין קורין לו מדרש שלמה... חוץ לירושלים לצד דרום הוא הר ציון. ואמר לי הנגיד יצ״ו, שגם בירושלים מקום היהודים הוא מהר ציון עד סמוך לבית המקדש... בהר ציון... בית סגור עם דלת ברזל אומרים ששם קבורים דוד ושלמה ע״ה, וקרוב לשם בית אחר סגור בפתח ברזל, גם כן אומרים ששם מלכי בית דוד, ובשני אלו המקומות לא יניחו הישמעאלים ליכנס אדם בעולם... רחוק מירושלים ששה מלין... שם ארמון גדול בנוי בכפות על קבר שמואל הנביא ע״ה, אומרים שהוא בנין רומאים ובקצה הבית יש דירה ליהודים שמתפללים בה ומדליקים נרות לכבוד הנביא, כי יש להם קבלה שאחורי הכותל שמתפללים כנגדו, שם המערה וקבר הנביא, ויש שמש שמחזיק המפתח והולך שם בכל יום שני וחמישי, להדליק בו נרות... כחורה... מערת הסנהדרין רחוקה מירושלים שני מילין והיא מערה שלה פתח גדול ובתוכה כוכין ומשלשה צדדיה באמצע פתח קטן, ושם מערה אחת... יצאתי ללכת לחברון, ועל הדרך מירושלים רחוק חמשה מילין קבורת רחל אמנו ע״ה, והציון על מצבתה בנוי מחדש ובנין כפה על הציון עם ארבעה עמודים ומשם לבית להם מיל״.

תושבי הארץ המחמרנים היו טענים היהודים בכל עת מצוא, והיה כאשר קרה שלא היה מטר וגשם ימים רבים, הם היו אומרים שגרם זה עון היהודים השותים יין, ומבקשים מן השר המושל ליסרם ולשבר כדי היין אשר להם, השר מצדו שהיה מבקש תואנה להתעולל ברשע על היהודים למען יתנו לו את כספם הטה תמיד אזן קשבת לדברי ההבלים האלה. וביום כ׳ כסלו הרפ״ב העליל הפחה על זה, עד אשר נתפשרו כמאתים דוקאטים או פרחי זהב ושמו העול הזה על מוכרי היין, ועלה הצי פרח זהב לכל מאה רוטל יין[47]) הפחה היה עוסק לפעמים בסחורה אשר היה

47) שם, ב״ח — ע״ו.

מביא ממצרים והיה מכריח הסוחרים כיהודים כערביים לקנותה מאתו בכסף מלא. ובשנת רפ"ב בהיות התיר בירושלים בא לו סוכר [47a] לרוב והטיל על היהודים שבעים רוטל בערך מאה ועשרים דרים כסף הרוטל אשר הוצרכו לקבל עליהם ולהלקם בין הבשמים, ואין בזה הפסד רק למצוא הכסף במזומנים.

בימי קדם עשו הסכמה שלא יוכלו היהודים למכור יין למחמדנים, אמנם אחרי כן התירו הגזרה הזאת והיו מוכרים בסתר, על הרוב סוחרי היין היו השרפים (שלחנים) הקרובים לשער הפחה ובשנת הר"פב יצא דבר המושל לאסור ממכר היין למחמדנים, על זה הגישו השרפים קובלנא מה לעשות בין אשר הכינו במצות הקהל למכור למחמדנים, ויגזר הדיין לחלק היין הזה בין יחידי הקהל קרוב למאתים כדים, כל אחד קנה לפי ערכו, השרפים היו בעת ההיא ר' אליעזר אלבוטוני ור' יהודה מקורביול[48].

המחמדנים בירושלים לא היו מרשים ליהודים להתעטף בטלית על צמר לבן, וכל העובר על זה היה מסתכן בנפשו, על כן נהגו בירושלים לעשות טלית קטן תחת בגדיהם[49].

המצב החמרי והמוסרי לרוב תושבי ירושלים היה רע מאד, ובעל הזכרונות ידבר במר שיחו: „ועם היותי בתוך כר הגלות עלי לבי דוי, „נוסף עוד יגון על מכאובי בראותי ברעה אשר ימצא את עמי היושבים לפני ה' לאכול לשבעה אשכולות מרורות וכוס הצרות לרוב העניות והדלות נודדים ללחם איה ולא ימצא"[50].

לפעמים המחסור היה מגיע עד הקצה היותר אחרון, היו נשים אשר היו משתכרות אל צרור נקוב ועובדות במשך כל השבוע במלאכת התדריב שהיה לפי הנראה עבודה קשה בשכר המועט של חתיכה אחת לשבוע, ולא עלה בידיהן להשיג לשבוע אף פת שעורה[51], ובין דלת העם העני והמחסור היו גדולים עד מאד עד אשר יעיד בעל הזכרונות שהאיש אשר עלה בידו לקנות פרש או בני מעים לסעודה אחת בשבת היה נחשב למאושר בין המאושרים.

מלבד העניים והחכמים אשר תורתם היתה אומנותם, היו בירושלים איזה יהודים אמידים בנכסיהם אשר עסקו במסחר, ועל הרוב בענף ממכר הבגדים והסממנים או סוחרי פלפל כאשר היו קוראים בימים ההם, בין הסוחרים האלה היו בעלי הנויות והיו אחרים אשר היו סובבים בעיר ובשוקים למכור מרכולתם, אחרים היו שלא פשטו ידיהם בסחר אלא מלוים כספיהם ברבית או מתפרנסים באופן אחר, על פי גזרת המלכות לא היו רשאים היהודים לעסוק במסחר הכרכום שהיה קנין הממשלה לעצמה, אמנם נמצאו בין הסוחרים מי שהיה עוסק בענף הזה בלאהר יד מי שהיה מחזיק בידי השודדים והגנבים וקונה בזול מידם כל מיני חפצים גנובים, ובראות ראשי הקהל המעות התאספו ויעשו תקנה, „שלא להתעסק בשום אופן בממכר הכרכום, שלא לקנות מן הגנבים, ושלא יהיה רשאי שום סוחר מהם

47a) מחוק נפת Zucker.

48) שבחי ירושלים, דף כ"ה כ"ו.

49) שינות ידב"ז, חלק ב' ס' רמ"ו.

50) שיות ר' לוי ן' חביב, חלק א' ס' קי"ג.

51) שם, ס' לו"א.

מהם, ולא מי שיבא לשבת ביניהם לא נער ולא בחור ללכת עם סחורות בתוך העיר לא בשוקים ולא בבתים למכור דבר מסחורותיהם, לבד שכל אדם ישב בחנותו אם ירצה ויעשה משאו ומתנו שם, ואם באולי ישלחו לשם בעד שום סחורה ישלחנה אב ירצה על יד השואל מחנותו יעשה משאו ומתנו היותר טוב שיוכל לבד שלא ילך הוא עם הסחורה ולא שלוחו" התקנה הזאת נעשתה בתוך בית הכנסת לפני נכבדי הקהל בתנאי שתהיה מקוימת עד ערב ראש השנה, ובכל ערב ראש השנה היה לחדשה, אמנם התקנה בשלמותה לא יכלה לעמוד ימים רבים בהיות שהמסבבים בעיר לא נתרצו להחדשה.

גם נמצא סוחר עני שבא מחוצה לארץ ושמו יהודה בראות: שנקפחת פרנסתו הלך בחברות גנבים וקלקל הרבה בעניניו עד אשר נתפס בידי המלכות ונחרץ משפט מות עליו, לעומת אלה עמדו הסוחרים בעלי חנויות ויבקשו בכל האמצעים לחדש התקנה במקצתה שלא לסבב בעיר, אך ליותר התנאים לא שמו לבם, עד שקם אחד מנכבדי העיר ויעד בהם בתוך הקהל „אם כונתכם לשמים כמו שאתם אומרים היה לכם לעשות תקנה שלא יקנו כרכום שהיא גזלת (צ״ל גזרת) המלך ודינא דמלכותא דינא גם מלקנות גנבות שהוא איסור, גם נורמים להרוג נפשות מישראל אפילו מן הגויב... גם בזה מסתכנים בנפשם ובממונם הקונים וגם כל הקהל שמא יסבו גירוש" אך דבריו לא עשו פרי והסוחרים הדשו התקנה לפי רוחם, ובכל זאת הסובבים בעיר לא אבו שמוע אליהם. על הענין הזה שאלו את פי ר׳ אברהם טריויש צרפתי אשר התישב בפרק ההוא בירושלים, גם שלחו שליח אל עיר הבירה קושטנדינא את ר׳ מיכאל לשאול את פי הרבנים ר׳ אליה מזרחי מה לעשות, כנראה עלה בידי הרב הזה להשקיט המחלוקת בתוך עיר הקדש[52].

על מסחר היהודים בארץ ישראל מוצאים אנחנו פרטים חשובים בהצעת ר׳ אליהו קלעי לאחיו ר׳ שמואל בן משה קלעי בעיר ארטה, ר׳ אליהו שעסק במסחר העתיק מושבו לירושלם בערך שנת ש״ח. לא עברו שנתים ימים מן העת שהתישב בעיר הקדש והנה היה מקרה באיש עשיר שנפטר לעולמו בשנת ש׳, וכוללות העיר לקח את כל הונו לאוצר הקהל, אחרי איזה זמן באו יורשיו וידרשו מן הקהל להשיב להם נכסי אביהם המת קודם עשרים שנה (משפטי שמואל ס׳ צ״ט) ואז הטילו מס על כל התושבים האמודים בנכסים כדי לשלם הכסף הנוגע ליורשים, והנם עד׳ אליהו קלעי הראה בראיות שלא נמצא בעיר בעת שלקחו לקפת הקהל הכסף ההוא, העדה הירושלמית דרשה ממנו בחזקה לתת חלקו במס ההוא, נראה הדבר שבעת ההיא העתיק מושבו לצפת, ובעמדו שם בשנתים ימים מסר בידו הסוחר יהודה רפאל שטר חוב לגבות מן הסוחר האשכנזי אליה שטין (Stein) בירושלם מסך מ״ה פרחים ועוד נתן לו במזומנים חמשה ועשרים פרחים, בין הכל שבעים פרחים ויניציאנים ואמר לו למסרם למעלם אברהם שונצינו במצרים, ועוד מסר לו שמנה „קרסיאי" (אגודות) מבגד אדום להוליכם למצרים למכרם, ובלכתו מצרימה מסר השבעים פרחים ביד המעלם אברהם שונצינו, והנה הבגדים לא הצליח למכרם והחליף אותם בעורות ששלח לאנקונה למכרם, ועל הכל התרצה הסוחר ההוא לעשות עם כספו וסחורתו כטוב בעיניו. בתוך

52) שו״ת ר׳ אליה מזרחי, ס׳ מ״ה.

כתוך הזמן הזה היה עוד הפעם בצפת ויקה בחברת יהודה רפאל בגדים ארוגים כדי למכרם בירושלם, אך לא עלה בידו למכור כל הבגדים וימסור הכסף ביד אשת חברו הנזכר שהיתה בירושלם, אחר איזה זמן הגיע הקול באזניו שהמעלם שונציינו במצרים עסקיו הורעו עד מאד ומצבו כמעט קרוב לשבר, וימהר לנסוע מצרימה ולקחת במקום מעותיו הפרטים ומעותיו של הכרו יהודה רפאל כל מה שיכול לקחת הגם שלא הגיע לשלמותו, וקודם נסיעתו מירושלם עשה השבון עם חברו לפני ר׳ שלמה שירילי (נזכר שו״ת רדב״ז הוצאה הדשה הלק ה׳ ס׳ תרל״ה ומשפטי שמואל ס׳ ס״ז), ממצרים מהר לנסוע „לבלתי יארע לו מה שאירע לאחרים" ובבואו לאלכסנדריה פגע במלון היהודי שהיו בידו המעות של העדות שמכר לו באנקונה וקבל ממנו הכל, מן החוף הזה נסע באניה לויניציא לקנות סחורות „ועמד שם זמן כה בדרך הסוחרים, וחזר למצרים עם סחורותיו וישב בפונדק אחד עם סחורותיו כדרך הסוחרים" ובלילה אחד שהיה ברחוב היהודים, ויהי בבקר והנה משרת אחד של בעל הפונדק בא אליו בשם אדוניו לאמר לו שיבוא מיד, וכאשר בא אל המלון התנפל עליו בעל הפונדק הוא ואנשיו ויאסרו אותו ויתנכלו עליו להמיתו, לאשרו היו איזה יהודים במלון ההוא וישמעו קול צעקתו, וילכו עם בעל המלון אל החדר אשר שם סחורותיו ויראו שהכל נגנב, ועל כרחו שלא בטובתו הודה שהוא בעצמו עשה העול הזה, וכאשר הוליכהו לפני הפחה הכחיש והשנה שלא היו דברים מעולם, לאשר ר׳ אליה נמצא בידו הפתקא שנתן למשרתו לקרוא אותו מרחוב היהודים, על כן נתן הפחה הפקודה לאסור אותו וליסרו קשה ורק אחרי שלשה חדשים שענו נפשו נאות לשלם הלק אחד מן השלל.

באופן הזה לא נשאר בידו אף הרביע מכל הכסף אשר היה לו ולהבריו לרגלי ההוצאות העצומות שהיה עליו להוציא לפחה ולשרי הארץ כדי שיהיו לו לעזר ליסר בעל המלון להוציא בלעו מפיו, על הענין הזה השיבו ר׳ שמואל קלעי ור׳ דוד ן׳ זמרא שר׳ אליה וחברו יהודה רפאל יקחו חלקם שוה בשוה בהפסד המגיע להם" מתוך הענין הזה נראה התפתחות המסחר שהיה בעת ההיא בין ויניציא וארץ ישראל דרך מצרים, ושהיה בצפת בית הרשת מעשה לבגדים מצמר שהיו על הרוב מצבע אדום שממנו היו עושים מין מכנסים עליונים הנקראים פיטור (Putur) או שאלב׳אר (Schalwar) וכן מעילים הנקראים אבה (Aba) או סורטוק (Surtuc) מן השם הצרפתי sur tout (למעלה מן הכל) (אבקת רוכל, ס׳ קכ״ד, מבי״ט חלק א׳ ס׳ רמ״ה).

בין מבחר הרבנים אשר היו בעת ההיא בירושלים, נודע ר׳ יצחק בן ר׳ אפרים קארו אשר נסע מקושטנדינה אל ארץ הקדש קרוב לשנת רע״ז, ספרו „תולדות יצחק" נדפס בשנת רע״ח בקושטנדינא [52a]), כי היה נחוץ לנסוע לארץ ישראל כן היו דבריו בסוף הספר שעזב ביד הסופר להעתיקו ולא היה לו פנאי לפשפש בו, בשנת רצ״ז נשאל מקרובו בן אחיו ר׳ יוסף קארו מצפת על ענין עירובי העיר, אם מותר לטלטל בשבת על ידי שיתוף שיקנו רשות מן השלטן או הפחה שהוא בא כחו, או אם צריך לקנות רשות מכל תושבי העיר, והוא הראה שדי בקנות רשות מאת השר המושל כמו שנהגו לעשות בכל ערי ספרד בשבת ישראל בארץ ההיא, ובהיות שר׳ יוסף קארו היה מסרב בדבר, שלח לקושטנדינא וקנה בעבורו

52a) ראה בסוף הספר בבתי הדפוס בתוגרמה בכ״י 94 אשר בספריה הלאומית בירושלם.

ספר שאלות ותשובות לר׳ דוד הכהן אשר נדפס בשנה ההיא, ומתוכו תראה בראיות ברורות כי אתו הצדק[53]. כשנתים ימים אחרי כן נשאל מדמשק על ענין מחלוקת שני רבנים־סוחרים ר׳ משה ברוך ור׳ משה ן׳ מאיור שנצו יהדיו על הפרש שנפל ביניהם, ר׳ יצחק קארו ורב אחד רך בשנים ר׳ אליעזר ן׳ יוחאי הראו שאין הצדק עם בעל הריב ן׳ מאיור, אך דבריהם לא נראו בעיני בן אחיו ר׳ יוסף קארו אשר הורה להפך דבריו[54].

כנראה ר׳ יצחק קארו לא האריך ימים בירושלים בהיות שמשנת הש׳ לא נזכר שמו בין יתר רבני העיר. ובשער ספרו הנדפס בשנת ש״ח, כמנשובה נזכר בברכת המתים. בלבד שנפל טעות ביחוסו, כי המוציאו לאור יזכיר אותו כזקנו של ר׳ יוסף קארו אף כי באמת היה דודו אחי אביו.

בעת ההיא היה בירושלים ר׳ יהודה ן׳ ר׳ משה אלבוטוני (נפטר בערך רפ״ג) אחי השלחני־אליעזר אלבוטוני, אשר חבר פירוש על הרמב״ם על הלכות אישות וגירושין בשנת ה׳ רס״ט, אך הספר הזה לא ראה אור הדפוס, עוד כתב ס׳ סלם העליה (ונמצא בבבליותקה בירושלם)בין הרבנים האחרים נמנו ר׳ יוסף קורקוס שהיה מיוצאי ספרד ואחרי אשר נדד מצריمה התישב בירושלים קרוב לשנת רפ״ב. ובהיותו שם נשאל על ענינים רבים ותשובותיו כתב על ספר אמנם לא ראו אור הדפוס כי אם מעטים מהן מפוזרות בספרי בני דורו ר׳ יוסף קארו ור׳ משה מטראני[55]. ר׳ חיים יוסף דוד אזולאי אשר הגיעו לידו איזה ש״ות על הרמב״ם הדפיסן בסוף חבורו חיים שאל, מתוך התשובות האלה נוכל להביר ערך ר׳ יוסף קורקוס בקיאותו ורוחב רוחו, לפי עדות בעלי הזכרונות הזה הבורו היותר חשוב היה על הרמב״ם אשר היה בידי ר׳ יוסף קארו וזכרו בא בכסף משנה, ובימי הרב חי״דא היה בנמצא בכתב יד בירושלם. ולר׳ יוסף קורקוס אח ושמו ר׳ יצחק קורקוס רך בשנים ממנו, אשר נבנה לרב ולדיין אחרי מותו, ועליו היו אומרים בני דורו „שרש היחס בעיר ממלכה, גזע הוד ונפש ברכה" ותשובתו הובאה בס׳ ש״ות ור׳ לוי ן׳ חביב (ת׳קי״ז).

גם היה ר׳ יצחק די מולינא יליד ויניציא, אשר התישב בתחלה במצרים עם אביו ר׳ אברהם די מולינא וקרוב לשנת רפ״ח בא ירושליםה, כנראה משפחת מולינא נחשבה בין בעלות ההון בפרק ההוא, עד שהלותה לנשיא ר׳ יצחק הכהן שלאל סך שלשת אלפים וחמש מאות פרחי זהב[56]. ר׳ יצחק היה אחד הדיינים אשר נשאל פעמים רבות, ודבריו הובאו בספרי בני דורו ר׳ יוסף קארו ואחרים[57], הוא התנגד לדברי חבריו על דין חרם רבינו גרשון מאור הגולה ובנגדו עמדו ר׳ יוסף קארו, ר׳ משה מטראני, ור׳ ישראל די קוריאל מצפת. בהיותו בעל הון עלה בידו לקחת כתבי יד יקרי ערך, שלש מאות ותשעים ושתים תשובות מיוחסות להר״אש וחידושים על הש״ס והרמ״בם, ובדעתו

53) אבקת רוכל, ס׳ מז״־מ״ח,

54) שם, ס׳ קמ״ז־קמ״ח.

55) שם, ס׳ קי״א, שו״ת מבי״ט חלק א׳ ס׳ ר״ע, רדב״ז ס׳ ש״ס ושם נזכר שהשאלה זו המובאה באבקת רוכל אינה לר׳ יוסף קארו כי אם לר׳ יוסף קורקוס, עוד ראה מחזיק ברכה יורה דעה ס׳ ס״א.

56) שו״ת ר׳ לוי ן׳ חביב ס׳ צ״ה, ובטיב מצרים, ראה הולדתו בין רבני מצרים שהיה שם בתחלה.

57) ר׳ יוסף קארו שו״ת אבן העזר, אבקת רוכל ס׳ קי״ל.

ובדעתו היה להדפיסן ביחד עם הגהותיו, ועל זה שם לדרך פעמיו לעיר מולדתו ויניציא להשתדל על ההדפסה. אמנם לא עלה בידו להפיק זממו מפני סבות אשר נעלמו מאתנו, או אולי קדמהו המות בארץ מולדתו, הספר הזה נדפס שנים רבות אחרי מותו בשנת תק"נג בעיר ברלין על ידי ר' שאול אבד"ק פרנקפורט דאודר בשם קבץ „בשמים ראש" [57a]). עוד היה ר' ישראאל מפירושא (בערך רפ"ב) וממנו נשארו שני מכתבים שכתב לאחיו אברהם (נדפס ב„המעמר" שנה ג' האחד, ובקבץ על יד שניהם).

רבנים אחרים היו בפרק ההוא ר' אברהם לבית הזן אשר בא משלוניק התגו של ר' יוסף טאיטצק ומחבר הפיוט „אחות קטנה" לראש השנה במחזור ספרדי[58]) ר' ברוך אשכנזי, ר' מאיר בן חיים אשר מת בחצי ימיו[59]), ר' דוד בן שושן שהיה מיוצאי ספרד ובשנת רס"ט היה כבר בירושלם (כמובא בס' כתר תורה), והיה מבית דינו של הנגיד ר' יצחק הכהן שולל ולפני מותו מנהו הנגיד אפטרופוס על בנו אברהם (שו"ת ר' לוי ן' חביב ס' צ"ח), וכבוא ר' לוי ן' חביב ירושלימה נחשב כשני למעלתו, ומלבד שקדתו בתורה שעלית הקדיש רוב עתותיו (שם, ס' צ"ט) היה רופא הקהל (לפי עדות הנוסע משנת רפ"ב), ובאגרת מר"י מפירושא משנת רפ"נ כתב: דע שיש כאן ב' ישיבות האחת היא של ר' דוד ששון (צ"ל שושן) מתקבצים אליו ה' או ו' ולומדין עמו... ומהר"ר דוד שושן יצ"ו אבל הוא מתעסק גם כן ברפואות (ירושלם שנת ג'), ר' מאיר בן ר' יוסף פאסי שבא משלוניק[60]), ר' עובד או עובדיה די קאסטרו[60a]).

ר' משה בן צדיק די קאסטרו שהיה ממצרים ובבחורתו היה מתלמידי ישיבתו של ר' יעקב בירב לפי מה שכתב הרב הזה. „שעמד בישיבתי כמה שנים והדך בדרכי בתלמוד" (שו"ת ר' לוי ן' חביב דפוס ראשון דף שב"ד) בשנת רפ"ז ערך התישב בירושלם וכאשר בא ר' לוי ן' חביב ירושלימה וישב על כסא ההוראה, הוקירו ויכבדו ויוכיח בדברים נמרצים לאלופי הקהל על שהיו מקילים בכבודו, בפרט חרה אפו כחכם משה איטליאנו שהעיז בנפשו עז לנגוע בכבוד הרב הזה. וכה דבריו: מי לנו גדול ממשה (קאסטרו)? משנתו סדורה, תלמודו ערוך, מדותיו שלמות, ענותנותו יתירה (שם, ס' ל"א) ובענין גט אחד שהביא מבסוך בין רבני ארץ ישראל, הוסיף בעל הזכרונות לבאר: „למען תחזקנה ידי תורתכם... אביא בסוף דברי ראיה חזקה... ואומר בשם אומרה הי"ה החכם בתורה, בקי בכל המשנה ופירושה, שלם במדות, מתנהג בנקיות ופרישות, אהוך ונכיר לי החכם המעולה כה"ר משה קאשטרו (שם, קכ"ד) בשנת רצ"ה במחלוקת הגדולה בין רבני ירושלם וצפת על ענין הסמיכה, ר' משה לא חלק כבוד לרבו ר' יעקב בירב, ויתנגד בכל מאמצי כחותיו לסמיכה, כדעת רבני ירושלם.

עוד היו שם ר' אהרן בכ"ר עוזו מגזע המסתערבים והוא היה סופר הקהל הראשי, נזכר בשטרותיו והתימתו באה בשנת רפ"ז (שו"ת בירב ס' ד') ובן

החם

57a) עד הס' „בשמים ראש" יצאו עוד־ין שמונה כנ' בס' שתיג להוריא. ובס' שיות „פרשת מרדכי" לר"מ בגט, ובס' „והכמה בהתובים" להאחים יאללים (הערת ר' דוד פרנקיל).

58) שו"ת ר' לוי ן' חביב, ס' מ"ב.

59) שם, שם, ס' ס"ט.

60) שם, שם, ס' צ"ב.

60a) שם, ס' צ"ח.

חתם ביחד עם הסופר השני ר׳ עובד די קאשטרו (שו״ת ן׳ חביב ס׳ פ״א וצ״ד) ר׳ עובדיה ב״ר יוסף שחתם עם יתר רבני ירושלם בשנת רס״ט על הסכמת המסים, ר׳ יחיאל אשכנזי משלוניק אשר בא לעת זקנתו ונפטר שם, גם הרב הזקן ר׳אברהם צרפתי אחרי נדודו בכמה ערי תוגרמה. אחד ממעריצי הגר צדק ר׳ שלמה מולכו אשר מלא לבו מהתקוות המשחיות ופתרונן בימיו, מהר להתישב בארץ ישראל בתקותו שיעלה ביד הגר צדק להקים את הבטחותיו. כמעט בא ירושלימה והנה בא עליו רגזו של איש בליעל יליד ארץ מצרים אשר לא שמע לדברי הכמים, והיה מבזה ומקל בכבוד גדולי וראשי העדות. ובהיותם בחברת יהודים רבים הרים ידו, והכהו על פניו בגאוה ובוז[61]), ולא יכול הרב הזקן לענות אותו דבר בהיות האיש עשיר ותקיף.

מירושלם הריץ ר׳ אברהם שאלותיו אל הרב הראשי ר׳ אליה מזרחי בקושטנדינא על ענין תקנת סוחרי העיר, ואחרי הראותו דעתו הפרטית בקש לשלוח אליו תשובתו[62]). גם קרה קרוב לעת ההיא שיצאו שלשה סוחרים יהודים חוץ לעיר לפי דרכם לסוב בכפרים ובערים הקרובות למכור בגדים ועמהם היו שלשה משאות סחורה, ובלכתם יום וחצי רחוק מירושלים קמו עליהם החמרים והרגום נפש ואת סחורותם בזו וישללו, עברו ימים מעטים ועקבות היהודים האלה נעלמו, קרוביהם החלו לחקור ולדרוש אחריהם ובעמל רב עלה בידיהם למצוא החמרים אשר הודו שהרגום וקברום, ר׳ אברהם צרפתי אשר נשאל על המעשה הזה הורה פנים לאיסור, ובכל זאת שלח מכתב אל ר׳ אליה מזרחי לקושטנדינה על ידי תלמידו מרדכי בן ר׳ מיכאל ואת כי אמר עם הספר שיקבל עליו כל אשר יצא מפיו, רואים אנחנו אותו מתנגד לדעת רב הרבנים התוגרמי אשר הורה להתר והשיג על דבריו, עד אשר הוכרח הרב ההוא לכתוב שנית ולהראות בראיות יותר ברורות כי אתו הצדק[63]).

מן העיר הזאת הריץ גם כן דבריו אל אהובו ומכירו משכבר הימים ר׳ יוסף קארו אשר היה עוד בעת ההיא בניקופול בשנת ר״צה, על הענין אם מותר לנדב בשבת דבר מה כדי שיברך השליח צבור שירפא החולה[64]), ובאשר התישב הרב הזה בצפת היה לו מרוצת מכתבים תמידית עם הרב הצרפתי[65]). כנראה ר׳ אברהם צרפתי השיג במשך ימי חייו ונדודיו בארצות ומדינות שונות איזה ידיעות מחכמת הרפואה, ויעסק בה בירושלים בסוף שנות חייו[66]).

מכל הרבנים אשר התישבו בעת ההיא בירושלים למרות התלאות החסר והעני אשר שררו בה. היותר נכבד בכלם היה ר׳ לוי ן׳ ר׳ יעקב ן׳ חביב, האיש הפלאי

61) שם, חלק ב׳ ס׳ קי״ז.

62) שו״ת ר׳ אליה מזרחי, ס׳ כ״ה.

63) שם, ס׳ ע״ג—ע״ח.

64) אבקת רוכל ס׳ י״ג.

65) שם, ס׳ ל״ג

66) „גם הנני הולך להתעסק ברפואת חולה וכו׳״ (שם, ס׳ ל״ה), ר׳ לוי ן׳ חביב מכנה אותו: תלמיד חכם זקן בר אורין ובר אבהן „שדר עתה בירושלם״ (שו״ת ר׳ לוי ן׳ חביב ס׳ קי״ז) מן המקור הזה נראה שהפליג בזקנה. ר׳ אברהם הוליד שלשה בנים: שלמה שמת על פניו, יוסף וחזקיה, והשערת ר׳ אליעזר רבלין (תולדות חכמי ירושלם ח״א ע׳ 94) שהיו שנים או שלשה אברהם מיוחס צרפתי.

אין להתפלא שר׳ לוי ן׳ חביב שהיה מן המתנגדים לתקות ר׳ שלמה מולכו, ור׳ אברהם מן הנוטים אחריו, לא הרבה בשבחי הרב הזה, בדבריו עליו.

הפלאי הזה אשר נאנס בעודו בילדותו לחיות איזה חדשים כתור איש נוצרי בעת השמד בפורטוגל, למרות כל ענויו ושקידתו הרבה לקרוא בתורה ובהלכה בכל יום, לכפר על העון אשר לא אשם, ולא מצא נוחם לנפשו כי אם בקבלת יסורים במדה נפרזה על כן גמר בדעתו להתישב בירושלים, ובאמת לא היה באפשרי למצוא בעת ההיא בכל פנות העולם מקום להץ ויסורים כמו עיר הקדש. בראשית שנת רפ״ב יצא משלוניק עם כל בני ביתו, והוא עודנו בן ל״ד שנה ויבא לקושטנדינא. אהרי כן עבר מצר הים לאסיא וילך למסעיו דרך ברוס או כל האנאטוליא עד הגיעו לארם צובא או ח ל ב, ואחרי אשר ישב בעיר הזאת איזה ירחים הלך לדמשק[66a]) ויסע הלאה לצפת. המסע הכבד הזה בארחות עקלקלות ומסוכנות נמשך עד קרוב לשנה תמימה.

בעת ההיא היה הרב הכולל בצפת ר׳ י ע ק ב ב י ר ב וראש לבית הכנסת הספרדי, מנהג העיר היה שבכל יום אחר התפילה הרב היה קורא בהלכה וכל הרבנים והעם שומעים. בפרק אשר הגיע ן׳ ח ב י ב צפתה, הרב הספרדי היה קורא בהרמ״בם בהלכות שבת, ובהגיעו לפרק ן׳ בדין הנותן אגרת לגוי וכו׳ בהיותו מפרש מה שכתב הרמב״ם, והוא שהיה שעור כיום כדי שיגיע לבי הדואר הסמוך לחומה קודם לשבת, !.. בהיותו סמוך לחומה, א מ ר ב ל ש ו ן ל ע ז Quesa este mora alla al cabo de la tiera (אולי זה יושב שם בסוף הארץ). ר׳ ל ו י ן׳ ח ב י ב בשומעו הפירוש המוזר הזה עמד כמשתומם, ואחרי הקדיש קרב אצלו וילחש באזניו בלעז ובלשון כבוד שדעתו אינה כן, ונתגלגלו הדברים עד אשר ר׳ י ע ק ב ב י ר ב הגיד לו שהבי דואר הנזכר בגמרא ובהרמ״בם יושב בעיר ששולחים משם האגרת, ובן חביב השיב שהוא המקום שמקבלים שם האגרת, זה אומר בכה, וזה אומר בכה, עד אשר גדלה המחלוקת ביניהם. ון׳ ח ב י ב אמר שלוא ימצא באיזה ספר שיסכים לדעת בירב ינדור המשים פרחים לעניי ארץ ישראל, בעוד אשר הרב הצפתי הודה שלפי דעת רש״י והטורים נראה שהוראת בי דואר הוא לפי דברי ן׳ ח ב י ב, אמנם לדעת הרמב״ם הוא מסכים לסברתו, בין כך ובין כך עברו ביניהם דברי קטטות חירופים וגידופים איש לרעהו[66b]).

ב ן ח ב י ב בראותו שהמשיך עליו איבת הצפתים אשר כבדו והוקירו רבם הגדול, עד שהיו מקבלים דבריו כהלכה מפי הגבורה בלי כל התנגדות ובקרת, התרגז עד מאד ונפל למשכב ואהרי קומו מחליו מהר לנסוע ירושלימה ויגיע שם בסוף שנת רפ״ב כי כן העלה על זכרונותיו: „מהיום קרוב לה׳ שנה שבאתי לעיה״ק תו״ב בפעם הראשונה״ (כן כתב בשנת רפ״ז — שו״ת רלנ״ח ס׳ קכ״ד) אמנם לא ארכו לו ימי שיבתו בירושלם, פה מצא רבנים רבים אשר התרועע עמהם, וביניהם האיש שהיה מקודם נגיד במצרים ר׳ י צ ח ק ה כ ה ן ש ו ל א ל. אך המחסור והעני שררו בכל תקף בעיר הקדש והרעב חזק מאד, עד שבן הדור ההוא כתב שרבנים רבים נאלצו לנדוד למצרים (מכתבי ר׳ י ש ר א ל ד י פ י ר ו ש א, נדפסו במחברת קבץ על יד) נוסף לזה בראותו האי סדרים ששררו שם בעת ההיא והחמס, עד שבוללות העיר מכרו חצר שהיתה לה בעל, וכאשר צעק על העול אמר לו הנגיד שהוא יעשה שיחזירו לו החצר הנזכר .ולא רציתי לשתי סבות, הראשונה מפני שכיון היה בדעתי להתגורר

66a) זה כתבתי בהיותי בדמשק . . . אחר כך באתי פה צפת (שו״ת מהרלנ״ח ס׳ ל״א).

66b) שו״ת ר׳ לוי ן׳ חביב, ס׳ קי״ח.

להתגורר בדמשק, אז לא רציתי לריב עמו, עוד שנית שלא להצר לקהל יצ״ו שיצטרכו להחזיר המעות למוחזק בחצר, וכי ראיתי ענים ודלותם" (שם, ס׳ כ״ד), וכן היה שהעתיק מושבו לדמשק בשנה ההיא.

כמעט ישב בשנתים ימים בעיר הזאת, ועוד הפעם נכספה וכלתה נפשו להתישב בירושלם ויבא שנית בסוף שנת רפ״ד[66c]) מצב היהודים בעיר הקדושה היה בשפל המדרגה בעת ההיא, הצרות הרבות והיסורים אשר סבלו מכות ומחוץ החליש כחם החמרי והמוסרי, בואו של ן׳ חביב ירושלימה היה כרבר בעתו, הוא הפיח רוח חיים בתוך העצמות היבשות האלה, הוא והיה הסיבה הראשית להמשיך הישוב הישראלי בציון למרות התלאות הרבות המחסור והעני, הוא היה להם לעינים, סמל איש מדוכה ונשפל בעיני הבריות ומקבל היסורים בסבר פנים יפות, ובכל כתביו היה חותם: „נאם הצעיר יושב ירושלם, נאנח בשברון מתנים, כי יראה הרבות בית הקדש סביב".

קרוב לימים ההם בא ירושלימה מפורטוגל הגר צדק ר׳ שלמה מולכו[67]), אשר בתמימותו הרעיש ארץ ומלואה שהתקוה המשיחית עתידה להתקים בידו, האיש הפלאי הזה מצא לו מסילות בלב רוב תושבי ירושלים, אשר נמשכו אחריו מקצר רוחם ויתנו אמון לכל דבריו, בעמל רב עלה בידי ן׳ חביב לישב דעתם הנמוך ולהניא אותם מהתחבר אל האיש ההוא אשר היה בדעתו למצוא עזרה אצל מלכי הנוצרים להלחם עם התוגרכים, ולכבוש ארץ הקדש, כנראה ר׳ לוי היה הסבה שלא נשאר ימים רבים בארץ ישראל, וכראותו שנתמעטו הנוטים אחריו נסע למדינת מוקדון אשר שם קוה למצא עוזרים על ידו להתחיל פעולתו[68]), לזכרון ישיבתו בירושלם ר׳ שלמה מולכו שם תיו על אות הלמד שבחתימתו סמל הר ציון וירושלם ברמות דגל מעופף.

מלבד ר׳ שלמה מולכו היו בירושלם אחדים מחשבי קצין והוזים כביאת המשיח וימי הגאולה, וביניהם היה ר׳ אברהם ב״ר אליעזר הלוי שנולד בספרד בערך שנת ר״ך (בהיות שנודע בפי בני דורו בשם הזקן וכפי הבבליוגרף די רוסי „el vechio" (ענינו הזקן) בגרוש ספרד של שנת רנ״ב נדד לפורטוגל, ובגרוש פורטוגל של שנת רנ״ח התישב בפטרץ ושם כתב ספרו „משרא קטרין" ויסע לקושטנדינא להדפיסו (בשנת ר״ע) מן העיר הזאת נסע מצרימה, ומגמת פניו לארץ ישראל ויגיע לירושלם בשנת רע״ד או אולי קדם לכן, הרב הזה היה גיסו של ר׳ אברהם ב״ר שמואל זכותא (זקוטו) מחבר ספר היוחסין (מאור עינים ס׳ כ״נ) הנוסע האלמני משנת רפ״ב כתב עליו: אב לכלם הנגיד... רופא וראש ישיבה לספרדים מה״ר דוד ן׳ שושן ועמו איש נכבד ועני אברהם הלוי בעל „משרא קטרין" ולהם מתקבצים ה׳ וט׳ ספרדים (שבחי ירושלם) באותה השעה שנודע בעולם שלמה

66c) שם, קכ״ד; גם מהיום קרוב לג׳ שנים שבאתי פעם שנית.

67) במכתבו משנת רצ״א כתב ר׳ שלמה מולכו: „והנה הזקן אשר ראיתי בראשונה... בא עמי לחרבות ירושלם אשר הייתי שם בראשונה" (דברי הימים וכו׳ לר׳ יוסף הכהן חלק ב׳).

68) „בזמן בשורות השוטים, דוברי שקרים תפת רוחם כי לולא שנמצאתי אז בעיר הקדושה הזאת הויבבא ובמחק שפתים הייתי מישב דעתם ומדבר על לבם, כבר היתה אז ריקה מכל היהודים היושבים בה עד בלי השאיר אפילו מנין, כמפורסם לכל היושבים בה" (שו״ת ר׳ לוי ן׳ חביב פסק הסמיכה).

שלמה מולכו והלוטותיו היה לבו של ר׳ אברהם הלוי מלא תקוות על הגאולה שהיתה קרובה לבוא, ומלבד ספרו „משרא קטרין" אשר בו יטריח את עצמו לבאר החזון הסתום של דניאל שבועים שבעה, עשה פירוש לנבואת נחמן קטופא הנודעת ביותר בשם נבואת הילד, אשר לפי ההגדה נמצאה תוך חורבה אחת בטבריא על גוילים ישנים ובלויים הטמונים בתוך כלי עופרת, הפירוש הזה חבר בשנת רע"ז, עוד מספרים עליו: „וזה המפרש (נבואת הילד) אמר ששאל בחלום מתי קץ הפלאות? והשיבוהו מי שאל ואל צפן וסתרי (סדר הדורות, אך החיד"א מיחס החלום הזה לר׳ אברהם מדינא מרבני מצרים), לפי עדות בני דורו ר׳ אברהם הלוי היה מגביל הגאולה בין שנות רפ"ט לר"ץ, אמנם בשנה האחרונה הזאת לא נמנה עוד בין החיים, כי בן רמז ר׳ דוד ן׳ זמרא (מגן דוד, דף ל"ט) בשנת רצ"ה: „וכבר ראינו חכם אחד קדוש מדבר וחבר מאמר אחד קראו „משרא קטרין" והביא כמה ראיות כי בשנת הר"ץ היתה (עתידה) הגאולה, וכבר עלו עשבים על לחייו".

בתור סופר ר׳ אברהם כתב: א) משרא קטרין, ב) פירוש על נבואת הילד, ג) מסרת חכמה (כ"י גינזבורג ס׳ 1167, כתבו בבחרותו בספרד), ד) מאמר היחוד (שם), ה) מגלת אמרפל (כ"י מיכל ס׳ 406 ועתה באכספורד ס׳ 2295), ו) הוראות על שאלת המלאכים (נדפס מתוך הכ"י בכרם חמד חוברת ט׳), ז) אהל מועד (כ"י גינזבורג ס׳ 167), ח) באור על שיר השירים (נזכר במסרת חכמה דף מ"ד), ט) באור על קהלת (נזכר במגלת אמרפל), י) סיפור סגרושיו וגרוש ספרד (נזכר בס׳ בקבין כתר תורה), יא) „תפארת אדם" על הקבלה (נזכר בס׳ מסרת חכמה, דף מ"ד), יב) מאמר על הזהר (נזכר בביאורו על נבואת הילד), עוד מיחסים לו ללא צדק „תיקוני שבת" שהוא לר׳ אברהם הלוי אחד מתלמידיו של האר"י, (תולדותיו בהקירה באו ע"י ר׳ שלום בירהון „קרית ספר" שנת ב׳ חוברת ב׳ יד׳).

ובכלל הרבנים הזקנים היו ר׳ דוד ארוך, דיין מצוין „תפוס בזהב ובכסף" הובא בשו"ת ר׳ יעקב בירב (ס׳ ד׳) ובשו"ת ר׳ לוי ן׳ חביב (ס׳ צ"ה, ושם נראה שהיה גם כן אפטרפוס), התייר משנת רפ"ב כתב שהיה דיין בהיותו בירושלם, כי כל חכם דיין בירושלם שנה אחת (שבחי ירושלם).

ר׳ יצחק דיין של העדה המסתערבית והם התושבים הקדמונים בארץ ישראל, נודע יותר בשם שיך יצחק (שו"ת ר׳ לוי ן׳ חביב, ס׳ כ"ה) כי הוא היה החכם הרשמי בהיות ירושלם תחת ממשלת שלטני מצרים, התייר משנת רפ"ב כתב עליו „והוא אשר נשיאותו קיים תמיד" (שבחי ירושלם), ר׳ יוסף מדרש אשר כתבו עליו: ועוד יש בכאן יהודי כשר ושמו הולך בכל המדינות והוא משביע לכל הנערים קטנים בירושלם פסוק ופוסקים, ושמו ר׳ יוסף מדרש ומי שאין לו בידו לשלם מלמדו חנם, והוא נאמן שאין כמוהו, כל המעות ששולחים לכאן לעניים הכל בא בידו, והוא מחלק ברצוננו כי אדם כשר הוא, וכדאי לסמוך עליו בשעת הדחק (מכתב ר׳ ישראל מפירושא), בשנת רפ"ב ראה אותו, התייר האלמוני וירשם בזכרונותיו: „ויש עוד אדם נכבד אחד, מלמד הלכה בביתו לנערים, שמו יוסף מדרש" (שבחי ירושלם).

ר' שלמה טורטוש, מגרוש ספרד „החכם המעולה הנבון הנעלה" נמנה לאפטרפוס ליתום אברהם בן הנגיד ר' יצחק שולאל (שו"ת ר' לוי ן' חביב ס' צ"ה) ר' יעקב זך (נזכר בשו"ת ר' יעקב בירב ס' ד'), ר' אברהם בן ר' יום טוב ירושלמי שהיה מקושטא' ובסוף ימיו הלך לצפת ומשם לירושלם (ירושלם, שנת ז' דף 351), ר' אליעזר ירושלמי אשר כתב עליו בעל הזכרונות: אוירא דארעא דישראל קאתינא הכא, שואל כענין ומשיב כהלכה, גולה עמוקים ממעיני הברכה, לאיש אשר לו ככה מאת ה' ישא ברכה, ה"ה נאה דורש ונאה מקיים (משאת בנימן, ס' י"א), ר' שלמה קאמרינו (Camerina), ר' אליעזר אלבוטוני ור' יהודה מקורביל, שני אלה היה להם הזכות למכור יין בעיר ונקראים בערבית „שאריף" (עוסקים ביין), התייר האלמוני משנת רפ"ב כתב עליהם: היתה גזרה קדמונית בכח נח"ש שלא יתן יהודי יין לישמעאלים, ואחרי זה ימים רבים התירו הגזרה מפני הצרך לשורפי, שהם קרובים למלכות, ובזאת השנה עשו השורפי יין הרבה למכור לתוגרמים, ומחדש השיגו (הפקודה) מן השר שלא יקחו התוגרמים יין, מפני שהיו נכנסים כל היהודים לקחת מאשר ימצאו, ועל זה עתה באו השורפי לפני הדיין כדת מה לעשות ביין במצות הקהל למכור לתוגרמים, והטילו קצת על הקהל כמו מאתים כדים כל אחד קנה לפי ערכו, ואחר כך הוסיף הדיין לגזור ששום אדם לא יוכל למכור יין, כי אם השרפי, הם ר' אליעזר אלבוטוני ור' יהודה מקורביל עד פורים למען ימכרו הנותר מהם (שבחי ירושלם).

עוד היו בירושלם בפרק ההוא ר' שלמה מסעוד (נזכר בחדושי דינים ס' ע'), ר' יעקב בן מגי (אחד מן החותמים במכתב שערכו בשנת רפ"א מירושלם, ונמצא בגנזי אכספורד, המעמר חלק ג' צד 196), ר' עזרא כהן ישבי (נזכר בחדושי דינים, ס' ל"ה) שמואל המכיר, שמואל בכ"ר הלל, שמואל בכ"ר שיניורא הלוי, יוסף בכ"ר יצחק דונדי, דוד בן ישועה, שמואל בן מהר"ר הלפתא, יוסף בכ"ר מר אחד (צ"ל בכמהר"ר אחד), ר' משה חדד, ר' יצחק מר היים, שהיה אחד מן הרבנים הראשונים שבא משלוניק לארץ ישראל ונלוה לישיבה שהיתה בירושלם בפרק ממשלת שלטני מצרים, והוא חתם בשנת רס"ט בהסכמה של פטור התלמידי חכמים ממסים (כתר תורה), ר' יצחק בן היים שבא מדמשק ירושלימה (שו"ת בירב ס' ל"ז), הרב הזה היה ידידו של הרב הצפתי ר' יעקב בירב אשר כתב אליו דברי נחומים על צערו ובין יתר דבריו: „ה' יודע שאני מצטער בצערך יותר מצערי... ואודיעך שטבע של העולם הוא כך, מי שהיום בצער למחר בנחת" ר' יעקב בן מטריל שבא ממצרים והיה שם מבית דינו של הנגיד ר' יצחק שולאל עוד טרם בואו ירושלימה, ושם התם על הסכמת הנגיד (כתר תורה), מפרק היותו בירושלם בא זכרו בין שנות רס"ט ר"פ, (היים וחסד) ס' א' ג' ד' ועוד, וכן נזכר פעמים רבות בחדושי דינים שנתפרסמו ע"י ר' יצחק בדהאב ס' א' ג' ד' ה'־ט' ל"א, ע' ע"ה, פ"ט, ר' יצחק אלבו ממשפחה ספרדית שתישבה בארץ ישראל קדם הגרוש של שנת רנ"ב והוא היה בירושלם בזמן שהתישב שם ר' עובדיה מברטנורא וכן היה שם כבוא הנגיד ר' יצחק שולל (נזכר בחידושי דינים ע"י בדהאב ס' י"ח). עוד היו שם ר' אברהם־רפאל

טרבוט

טרכוט בן עזריאל טרכוט שהיה ראש ישיבה מפיזרו ובעל הזכרונות ר׳ ישראל מפירושא כתב שבתחלה התישב בצפת בערך שנת ר״ה, ועוד כתב: החכם רפאל נשאר בגליל העליון עם אשתו שינה עמו ועמה בס״ת בקהל (כנראה כסבת הלים) ושמו אברהם... וכתב אליו שרצונו לבוא לכאן, לירושלם, לפסח ואמר כי יש בידו מאה פרחים לחלק לחכמים (קבץ על יד) ובמכתבו שערך לר׳ אברהם מפירושא (קבץ על יד ד׳) מספר שבבואו לירושלם שלה ידו בסחור, ואיש יהודי מתושבי הארץ שהשתתף עמו מעל בו ואבד כספו בענין רע, עוד מספר על מצב הארץ והעיר ירושלם, ועל בשורות המבשרות הגאולה, וביאת שלוחים מעשרת השבטים ומזכיר שם שקנה לו בית מושב בירושלם[68a].

החכם ר׳ אברהם תלמיד (ולא תלמוד) נזכר בתשובות ר׳ לוי ן׳ חביב (ס׳ צ״ה), בערך שנת רצ״ו והרב ן׳ חביב דן דינו, ר׳ אהרן סגי נהור שהיה מלמד הנערים והלך למצרים מפני פרנסתו (קבץ על יד ד׳) וכנראה שאחרי כן התישב בצפת, ושם חבר ס׳ נפלא „המצנפת" והוא היה חכם ומשורר, ר׳ אפרים בר שמואל שחתם עם יתר אנשי העיר על הסכמת הנגיד על ענין פטור המסים לתלמידי חכמים, וכן חתם שם ר׳ רפאל בכ״ר אברהם (שנת רס״ט בכתר תורה).

ר׳ זכריה הספרדי, מזכירו התייר משנת רנ״ה (המעמר, ללונץ ה״ג צד 165) וזה לשונו: „פעמים באספה יעמדו כל הקהל לשמוע דברי תורה בבית המדרש מפי איש זקן בן שמונים שנה, חכם ונבון שמו כמהר״ר זכריה ספרדי יצ״ו, ובכל יום ידרוש לאחר שחרית כמו רביע שעה ולא יטריח על הצבור, וכן בערב אחר ערבית וזה חוק ולא יעבור.

עוד היה שם רב אחד בשם זכריה הכהן ב״ר אהרן איש ירושלם, ששאל לרב הרבנים ר׳ אליה מזרחי על דבר קראית אם מותרת לכהן, והרא״ם חלק לו כבוד „שלמא רבא לכהנא רבא, רבה דעמיה, מרביצא דאוריתיה, מוביינא דהכימי... האח המעולה בכתם טהור לא תסולה" (שו״ת רא״ם ס׳ נ״ח). ר׳ יהודה אלכסנדרי למשפחת סופר, שהתישבה באלכסנדריא בבואת מספרד (דברי יוסף לר׳ יוסף סמבארי כ״י בבבליותקא לחכ״ת בפאריז דף קמ״ז, דברי ימי ישראל בתוגרמה חלק א׳ מהדורא שניה דף 201), אישר את הסכמת הנגיד בשנת רס״ט (כתר תורה) ובשנת רפ״ב התקוטט עם הזקן ר׳ יצחק חיינא על דבר הזכות לשאת האבוקה לפני הס״ת (שבחי ירושלם). ר׳ יהושע ב״ר סעדיה חתום גם כן עם רבני העיר בשנת רס״ט על הסכמת המסים, ולא נודע טיבו ממקור אחר, ר׳ יוסף הלוי נזכר בתשובות הרב אליה הלוי מקושטא׳ ור׳ אליה קפשלי (זקן אהרן ס׳ ב׳ ונ׳) על אדות כתו אלונה שקדשה איש אחד בקניא בעל כרחה, כי כנראה העתיק מושבו לאי הזה, ועל כן רבו חכמי ארץ ישראל וחוצה לארץ, וקרוב הדבר שהרב הזה הוא הנזכר בשם ר׳ יוסף ן׳ יצחק הלוי בין החותמים על תקנת המסים בשנת רס״ט (כתר תורה).

עוד

68a) מוצא אני לחובה להניח בזה תודתי להכם ר׳ אליעזר ריבלין שהיה לי לעינים בספרו „תולדות חכמי ירושלם" במקורות רבים שלא נמצאו תחת ידי בכתבי ההגהות והנוספות על החלק הזה, אך ברוב השגותיו על ספרי בדקתי וחקרתי ומצאתי שלא הצטדק במשפטו, ועל כן לא תקנתים, ומן הנמנע להשיב על השגותיו האלה.

עוד היו בפרק ההוא ר׳ יחיאל עטאן החום גם הוא עם הרבנים על תקנת המסים בשנת רס״ט, משפחתו היתה מדמשק כי כן נודע שם ר׳ יעקב עטאן סוחר בדמשק וארץ ישראל (תשובות ר׳ יעקב בירב ס׳ כ״ט), ר׳ יצחק חיינא נזכר בתואר זקן במכתב מסע של התייר האלמוני משנת רפ״ב, וביום ה׳ רביעי של חנוכה היה מקרה בלתי טהור בתוך בית הכנסת שהתקוטט עם ר׳ יהודה אלכסנדרי סופר על זכות נשיאת האבוקה לפני הספר תורה (שבחי ירושלם), ר׳ יצחק ב״ר יוסף הכהן ירושלמי, היה ממשמיעי הגאולה כאחרים בירושלם בפרק ההוא, ויחבר פירוש על רות וכו מגלה סוד הגאולה ויסות המשיח (אוצר הספרים לבן יעקב אות ג׳ מספר 584), ר׳ יצחק ן׳ יעקב נחמיאש סופר הקהל בירושלם בשנת רס״ט והוא היה מן המאשרים התקנה, ר׳ משה בכ״ר דוד היה גם כן מן החותמים בהסכמה משנת רס״ט (כתר תורה), ר׳ משה וידאליש הרופא בא מספרד לירושלם עוד בעת שהיתה העיר משועבדת לשלטני מצרים ועלה בידו לקנות שלש חצרות והיו לו גם כן נכסים אחרים, וכהיות שלא היו לא בנים כי אם בת אחת שנשאה בברושא, הזקנים מכרו את האחוזות והכניסו הכסף בקופת הקהל, וכעבור ר׳ לוי ן׳ חביב על פני ברושא במסעו לארץ ישראל, הורשה מצד משה בן מכיר נכד הרופא הזה לדרוש הכסף מאת הקהל (שו״ת ן׳ חביב ס׳ כ״ה), ר׳ נתן שתוי, חתם עם רבני מצרים על הסכמת המסים בשנת רס״ט (כתר תורה), ר׳ שלמה מקרוס. יליד קריטה הוא קנדיא התישב בירושלם, ושם התם בשנת רס״ט על תקנת המסים (כתר תורה) ולא נודע טיבו ממקור אחר.

ר׳ שלמה בר שם טוב עתיה מעיר Attea בספרד, היה מגרוש ספרד, בשנת רנ״ב בא לפטריץ ושם למד עם הרב אברהם שמסולו, אחרי כן הלך לשלוניק וילמד בישיבת ר׳ יוסף פאסי וכאשר העתיק הרב הזה מושבו לאנדרינופלא, היה ממתמידי ישיבתו של ר׳ לוי ן׳ חביב, בהיותו לאיש שלח ידו במסחר והתפרנס מיגיעת כפיו, אך לא עברו ימים רבים וההצלחה פנתה לו ערף, אז זכר ימי עלומיו, ויקדיש כל חייו לספרות ולמדעים כמו כן למסעות באיטליא וערים רבות בתוגרמה וירושלם, וכל חדושיו העלה על ספר בפרושיו על תהלים שנדפסו בויניציא בשנת ש״ט (הקדמתו לתהלים).

גם היה שם ר׳ אברהם אבזויאל שנטה לחכמת הנסתר (חידושי דינים, הוצאה בדהאב ס׳ י״ד) והיה מן הבקיאים במנהגי העיר (שם, ט״ז, כ״ג, כ״ח, כ״ט, מ״א, נ״ח, ע״ג). הוא היה יליד ספרד ומתלמידיו של ר׳ יצחק די ליאון (שם, פ״א) ופעמים רבות היה משתמש במלות ספרדיות כמו טראנקה (שם ל״ט) או ספרדיות תורקיות כמו הלואה (שם, נ״ט) נישאדיר (שם, ס׳) והוא השפיע הרבה על הספרו האלמוני קונטרים חידושי דינים ומנהגי ירושלם היותר קדמונים וההסתוריא חייבת תודה לר׳ יצחק בדהאב שפרסמו בשנת תר״ע, ר׳ יהודה הכהן שהיה מורה לברך בורא פרי העץ על האגוזים המרוקחים נוגאדה (שם, ט״ו), ר׳ יום טוב ירושלמי שהיו לו איזה ידיעות ברפואה (שם, ל״ה, ל״ו), ר׳ יהודה אלבוטוני אחיו או קרובו של ר׳ אליעזר אלבוטוני (שם, ס״ט, ע״ב), והוא היה רבם של ר׳ ישראל אשכנזי ור׳ יוסף סדריש (שם, ע״ב). ר׳ יצחק

האניו

האגיז ספרדי שהתישב באיטליא בעיר פירארה ושם שלח בסחר ידו, ובסוף התישב בירושלם ושם עסק במסחר, ור׳ עזריה מן האדומים כתב עליו בספרו „מאור עינים״: „גם אני הכותב ראיתי אחד מן השקלים הנז׳ ביד אלמנת התגר החסיד ר׳ יצחק האגיז ספרדי ז״ל אשר היה מתושבי פירארה ובכתר שם טוב הלך לירושלם ושם נפטר ויקבר בעמק יהושפט (פרק נ״ו).

ומן האשכנזים היו בפרק ההוא החכם הישיש כמוה״ר יהונן שבא ירושלימה בשנת רפ״ב (במכתבו של ר׳ ישראל מפירושא, קבץ על יד ד׳) ר׳ ישראל ברבי יהיאל אשכנזי, הוא הגיע לירושלם בשנת רפ״ב, ומקודם היה ראש ישיבה ברומי וזכרו בא בס׳ „רעת קדושים״, (פסק החרם צד ה׳ מ״ח, וגו׳), בשנת רע״ה כתב פסקים שונים שנמצאו בכ״י „מורמורה״ ושם מזכיר את רבו ר׳ אברהם הכהן אבד״ק בבולוניא, הוא היה המגיה מסכת עירובין וסוכה (דפוס פיזארו רע״א-רע״ב), ונזכר שם מכתבו שכתב בשבת ר׳ יהודה סינין ביום י״א כסלו רע״ט וכבואו ירושלימה הקים לו ישיבה כי שמו נתפרסם ברבים ויערכו אליו שאלותיהם, פסקיו הובאו בספרי בני דורו הספרדים ר׳ לוי ן׳ חביב (ס׳ כ״ג, כ״ט ועוד), ר׳ דוד ן׳ זמרא (ס׳ קמ״ט, קס״ג ועוד), וכן בס׳ קבץ חידושי דינים (ס׳ ל׳, ס״ג, ס״ד, פ״ה, צ״ח), ר׳ פרץ בן ר׳ יוסף קולון מפאדובה הנודע בשם צרפתי (דעתו של החכם ר׳ יעקב טולידאנו „מזרח ומערב״ כרך ה׳ ס׳ א׳ עמוד 52) שהוא Colombe, Colona (יונה בצרפתית), וכבר ראינו (חלק א׳ מהדורא ב׳ עמ׳ 46-47) שאביו שלחו לקושטנדינא לפייס את החכם באשי ר׳ משה קפשלי, ונשאר שם בחיי ר׳ אליה מזרחי ולעת זקנתו התישב בירושלם, בעל הזכרונות ר׳ ישראל מפירושא כתב עליו: ובא אלינו חכם אחד ושמו מהר״ר פרץ יצ״ו, אדם גדול בקי בחכמה, (קבץ על יד, ד׳), כנראה נפטר קדם שנת רפ״ז ובנו ר׳ יוסף נחשב בין דייני העיר, ונזכר בתשובות ר׳ לוי ן׳ חביב (ס׳ כ״ה) ובתשובות ר׳ יעקב בירב (ס׳ ד׳), ויחתם על קבלה שטר התחיבות ביום י״ח תשרי שנת רפ״ז, ושם מזכיר את אביו בברכת המתים... עוד באה חתימתו במכתב שערכו רבני ירשלם בשנת רפ״א.

ר׳ זכריה ורנק יוצא העיר הבאוארית Frank, ויגדד להורקיא בשנת ר״ל והתישב בפליונה (ראה חלק א׳ מהדורא ב׳ עמ׳ 259), משם הלך לירושלם בלוית בניו משה ודוד (נזכר שו״ת בירב ס׳ מ״ד) ר׳ משה בן ר׳ זכריה ורנק היה איזה זמן רב העדה האשכנזית בעיר פליונה בבולגריא ומשם הריץ שאלתו אל ר׳ יוסף קארו שהיה בפרק ההוא בעיר הקרובה ניקופול, בין שנות רפ״נ־רצ״ו (ראה בסוף החלק הזה ציון א׳) ור׳ משה חתם בשאלה ההיא משה וראנק (Frank) בכמהר״ר זכריה וראנק המכונה מהר״ל מטוביל (בלי תפונה הוא השם הנהוג בין האשכנזים „טעבילי״ ובא בשבוש בדפוס וראנק אשכנזי (אבקת רוכל ס׳ ע״א), כנראה אחרי שנת רצ״ו ואולי קדם שנת ש׳ משפחת וראנק עלתה לארץ ישראל והתישבה בתחלה בירושלם, שם ר׳ משה וראנק בא בשבוש על ידי הרב חיד״א שהעתיק מכתיבת יד בעל „ברכת אברהם״ (הוא ר׳ אברהם צרפתי) ירושלמי (ענינו איש ירושלם, מזמן היותו בעיר הזאת) שאלה ותשובה מאת משה ירוק בן מהר״ר זכריהו ז״ל (בלי תפונה ורנק) (וראה שו״ת זרע

זרע אנשים נדפס מחדש מתוך הכ״י ס׳ מ״ז), ומשם מוכח שהיה בירושלם בזמנו של ר׳ אברהם טריביש צרפתי, אחיו הצעיר ר׳ דוד וראנק היה גם כן בירושלם, ושם התם על הסכמה לענין פטור המסים, בין החותמים המאוחרים משנת הש״ה ביום שלוש עשרה לחדש כסלו, „לחזק עוד... חתמנו שמותינו פה, קלונימוס בכ״ר יעקב, דוד בכה״ר זכריה ובי״ו (כתר תורה), אחרי כן העתיק מושבו צפתה, ושם בא זכרו בתשובות אבקת רוכל (ס׳ קט״ו, קי״ז).

ר׳ קלונימוס בהר״ב ר׳ יעקב, היה מגדולי האשכנזים בירושלם, כנראה הוא בא מאיטליא, וכבר היה זקן בא בימים, והוא ובית דינו תקנו בשנת ש״ה את הסכמת המסים (כתר תורה) ולא האריך ימים רבים שם, ועליו כיון ר׳ יוסף קארו בתשובתו (אבן העזר, הלכות כתובה ס׳ י״ד), על ענין ר׳ יצחק די מולינא שנדה לאשכנזי אחד על שנשא אשה על אשתו ותשובת הרב היתה שם מה לך כי נזעקת לצאת לריב מהר לתקוע עצמך ברבר הלכה? והלא, לא יש זמן רב שהכם אחד בירושלם תוב״ב זקן ויושב בישיבה היה לו אשה ובנים ונשא אשה אחרת עליה והיה שם הרב הזקן מו״ה קלונימוס ז״ל... וכי משוא פנים יש בדבר? (ראה עוד עיגונא דאתתא לר׳ חיים שבתי דף ק״ס, על הענין הזה) לפי השערת הסתוריאנים אחדונים ר׳ קלונימוס הזה הוא הנקבר בהר הזתים ועליו גל של אבנים הנודע ביותר בשם ר׳ קלונימוס בעל הנס אשר עליו נוכדה אגדה שהשיב לתחיה ילד שמת או שנתגלף עד שהחשבוהו למת (ראה התקירה בארך בס׳ תולדות חכמי ירושלם להחכם ר׳ אליעזר רוזלין ח״א עמוד 98—100), ר׳ משה באשלה או באסולה שהיה ראש ישיבה באנקונה, ולעת זקנתו עלה ירושליכה וירשום על ספר כל הקורות בססעו (מאור עינים פרק נ״ו) ובשנת ש״ט ראהו ר׳ שלמה עטיה עדין באנקונה ואחרי כן נסע ירושליכה ושם נפטר בערך ש״ך (ר׳ שלמה עטיה מזכירו בטעות ר׳ משה בולא), ובשו״ת מבי״ט (ח״א ס׳ ש״ד) נזכר בשם באזלה, ובחדושי הרב אברהם ב״ר משה הכהן על התורה, נמצא דרוש לר׳ משה באסולה על פרשת משפטים (כתב יד ר׳ חיים מיכל מס׳ 229).

ר׳ אורי פייוויש ירושלמי דרשן הלך לקראקא בשליחות ירושלם נזכר כן בשו״ת איתן האזרחי (ס׳ ג׳) וזה לשונו: מרגלית אחת בפולה ששמעתי... מפי ירושלמי אשכנזי הדשן נקרא שמו אורי פייוויש ז״ל שדרש ברבים זה ארבעים שנה פה ק״ק קראקא... וכדומה שאמר בשם... משה אלאשקר... או... משה קורדוכירו. ר׳ אלחנן נזכר בין הרבנים האשכנזים במכתבו של ר׳ ישראל מפירזשא (קבץ על יד ד׳) אבל בניו ואחיו הם עשירים מארבעים אלף ושולחים לו בכל שנה יותר מכדי צרכו (בערך שנת רפ״ג). ר׳ טיבלין מירושלם, זכרו בא בתוספות יום טוב (מס׳ פאה פ״א מ״ג) ומפי הר״ר טעבלין מירושלם תוב״בא שמעתי בשם רבו מוהר״ר יוסף אשכנזי שפרש למשנתו וכ״ו מן המקור הזה מתבאר שיצא לחוצה לארץ אולי בשליחות מצות, ושם התראה עם בעל התוספות יום־טוב. ונזכר עוד בהקדמת ר׳ יצחק דנון בק״ק אמשטרדם הסגיה „ספר רזיאל הגדול״ ותתום בו על הכתב יד מהר״ר טעבלץ מתושבי ארץ צבי, ששסו היה הולך מסוף העולם עד סופו, (לונץ, ירושלם שנה ט׳ צד פ״א ושמ״נ), ר׳ יעקב ב״ר שמואל אשכנזי חתום על הסכמת המסים בשנת רס״ט (כתר תורה

תורה), ר' יצחק ב"ר מתתיהו אשכנזי חתום גם הוא על הסכמת המסים בשנת רס"ט, ר' יצחק זליגמן חתום גם הוא בהסכמת המסים של שנת רס"ט (כתר תורה), ר' נתנאל בן מהר"ר לוי איש ירושלם זלה"ה נתן הסכמתו על ספר האגור שנדפס בנאפולי בשנת רנ"א, אולי אביו ר' לוי היה בירושלם ואינו נראה שרי נתנאל היה תושב ירושלם.

ר' פאיבוש הזקן היה בירושלם בזמן הנגיד ר' יצחק שולאל ור' לוי בן חביב, פסקיו והוראותיו הוזכרו בקבץ „חדושי דינים" (לבדאהב ס, כ"ד, כ"ג, כ"ז, כ"ה, מ"ב, מ"ג, מ"ה, ס"ד, ס"ו, פ"ו), וכן בא זכרו בתשובות ר' יעקב בירב (ס' ס"ז). ר' שלם אשכנזי, התישב בירושלם ויחבר ס' אהלי קדר על עברונות במנהג היהודים בערב ואולי הוא הנזכר בשו"ת ר' לוי ן' חביב, (ס' כ"ז) במשפט אסתר בת ר' מעתיק ירושלמי אשר בקשה רחמים מרבני ירושלם וכה דבריה: למען ה' ולמען זקני כמהר"ר שלם ז"ל (ראה ירושלם ללונץ שנה ה' צד מ"א). ר' שלמה יצחק ירושלמי ב"ר מנחם זק"ל אשכנזי חבר פרוש על רות ונדפס בשלוניק בשנת ש"א, ונראה שהיה ממשפחת כהנים, כי כן נזכר בשער הספר, כל אלה הרבנים האשכנזים היו בתקופות שונות והיו בודדים, באופן שלא עלה בידיהם ליסד עדה אשכנזית, על הרוב החזיקו ישיבה והעמידו תלמידים, ומהם אשכנזים ומהם ספרדים, הם היו מתפללים בבית הכנסת האחד שהיה בעיר קרוב לנוסח הספרדים.

נשובה עתה לראות פעולת ר' לוי ן' חביב, האיש שעמד בראש העדה הירושלמית, בפרק ההוא:

ר' לוי ן' חביב תקן איזה תקנות בירושלם שנתקבלו ברוב דעות מכל רבני העיר. בין ההסכמות היה על מה שנוגע לפורים בשחל חמשה עשר באדר ביום השבת, שלא היו מדקדקים עד העת ההיא כראוי, ונתקבל מן היום ההוא והלאה להיותם מקדימים קריאת המגילה, סעודת פורים, ומשלוח מנות ליום הששי שהוא ערב הפורים, אמנם קריאת התורה למפטיר ההפטרה פקדתי וכו' ועל הניסים לנהוג אותם ביום השבת שהוא בעצם הפורים[69]), בענין קריאת התורה בחול המועד של סכות, המנהג הפשוט עד היום ההוא היה על פי סדר הרי"ף שהוא הנכון לחוצה לארץ. אמנם בירושלם שאין כל ספקא דיומא לא יכון לנהוג כן. ר' לוי היה מצטער על זה „ובעונות הדור, נפטרו בין כך קצת מחכמי העיר הזאת מהחכמים השלמים וזקנים שבהם, ולא יכולתי לשאת ולתת עמהם" כן היו דבריו עד שקרה מקרה שחזן אחד העתיק מושבו צפתה ואחרי כן שב ירושליםה. ויביא בידו מנהג הגליל אשר נראה ליותר נכון בעיניו וינהוג כמוהו בעיר הקדש, והוא לקרוא פרשת היום בלבד לכל הארבעה העולים[70]). מתנות הכהונה מן הבהמות ששוחטי ישראל בארץ הקדושה. לא היו נותנים החלקים הנוגעים לכהנים או שיווים בכסף. להיות שהמתנות הן ממון שאין לו תובעים, לכן הכהנים לא שתו לבם לזה גם החכמים הקדומים חלקם בחיים העליםו עין בדבר, כי לא היה מוטל עליהם, יען שלא נתרעם לפניהם שום כהן על זה. בחשבו שאם לא נתנו אותם אליו אולי נתנו אותם לזולתו, ובראות ר'

69) שו"ת ר' לוי ן' חביב, ס' ל"ב.

70) שם, שם ס' נ"ב.

ר׳ לוי הממשלה הזאת הנהיג בהסכמת הכהנים שיתנו השוחטים הישראלים דמי המתנות לכהנים חצי לבן כסף לגדי ולבהמה דקה, ושני לבנים לבהמה גסה[71]. הסכמה הגונה נתחדשה בפרק ההוא בירושלם, שלא יהיה רשאי שום אדם לעשות צואתו כי אם בפני הדיין אשר יהיה בימים ההם והנאמנים או משגיחים, וכל שטר צואה הנעשה שלא בפניהם ובלתי [illegible] יהיה נחשב כאילו לא היה[72].

על האי סדרים בקרב העדה היהודית הירושלמית ר׳ לוי ן׳ חביב יביא ענין שמתוכו נוכל לשפוט על הכלל, הכל נשאר בתקף עוז כאשר היה בימי קדם. הזקנים עשקו היתומים והאלמנות בחזקת היד, וכל ירושות הגרים הבאים לשכון בתוכם. בשנת רס״ג מת הרופא משה ויטאליש, ועל פי צואתו מיום כ״ט השון השאיר אחריו שלשה בתים והצרות לאשתו ולשתי בנותיו הנשואות במצרים, בשנת רע״ח שש שנים לפני בא ר׳ לוי ירושלימה, הזקנים מכרו הבתים האלה בלי רשות הבעלים, וכמובן שמו מקצת הכסף בקופת הקהל ורובו בכיסם הפרטי „שלא יכלו לשלוח בם יד קודם, שאם היו יכולים לשלוח יד בם קודם לא היו מניחים מלמוכרם עד אותו הזמן, כי זה דרכם לעולם, שמיד כשבא לידם איזה חצר מבעלים שאין להם יורשים בזה המלכות, שולחים יד בו, ממשכנים אותו, או מוכרים אותו...ויש דברים דומים להביא ראיה לזה״—כן דברי ר׳ הכיב—„ואיני רוצה לבארם מפני הכבוד״, וכראותו העשק הזה אסף כל אנשי המעמד לפני הדיין שהיה אז ר׳ דוד ן׳ שושן והיה בתוכם שיך יצחק רב המסתערבים ור׳ יוסף קולון מגדולי רבני האשכנזים, וזקנים אהדים שידעו כל הענין וישאל מאתם ויוכיחם, איך מלאם לבם למכור בתים והצרות שמתו בעליהם והיורשים נמצאים במקומות אחרים? והם ענו אותו שאם מכרו אותם היה זה מפני שהיו בעת ההיא בצער גדול מצרת הגלות, וכשיבואו היורשים הם יחזרו להם תיכף, ר׳ לוי לא הטריח את עצמו להשיב הגזלה תיכף ומיד, בהיות כי לא נדרש מצד היורשים בעת ההיא, אמנם אחרי איזה שנים כאשר בקשוהו ודרשו באי כח היורשים להתעסק בענין הזה, כתב תשובה והראה בראיות מוכיחות שקהל ירושלם צריך להשיב כסף ממכר הבתים לבעליהם וכן עשו[73].

קרוב לימים ההם ענין קל הערך הביא סכסוך גדול בין רבני מצרים וירושלם: אשה אחת אלמנה ירושלמית העתיקה מושבה למצרים, ושם ירדה מנכסיה וחלתה את חליה עד אשר חמל עליה הרופא שמואל עלי והמציא מזור לתחלואיה, ובשכר הרפואה נתנה לו האלמנה הזאת חלקה ברביע בית שהיה לה בירושלם, ובבאו ירושלימה לקבל חלקו, קם השכן בעל שאר החצר והבית בתואנה בר מצרא, שהוא קודם לקנות החלק ההוא, אבל הרופא חפץ לקחת חלקו או למכרו לו בדמים יקרים יותר מכדי שויו, רבני מצרים ר׳ דוד ן׳ זמרא ור׳ משה אלשקר הורו שהדין עם הרופא, ולעומתם הורה ר׳ לוי ן׳ חביב שיותר טוב להכריז על ממכר החצר „ועם היות שלפי האמת, הדין הישר הוא להכריז שם במצרים״ כן היו דבריו, בכל זאת אני אומר להכריז בכאן מפני שיכולין לראות החצר כי הוא קטן מהכיל הרביע שלו

(71) אבקת רוכל ס׳ ו׳.
(72) שו״ת ר׳ משה מטראני, חלק א׳ ס׳ א׳.
(73) שו״ת ר׳ לוי ן׳ חביב, ס׳ כ״ה.

שלו אפילו עני שבישראל איש ואשתו, וכמעט אין בו דין הלוקח לרביעיות... וידע כל שער עמי, שאם יושבי מצרים היו רואים החצר ויודעים כל זה, אין גם אחד שהיה קונה אותו לדור בו אפילו כשוה פרוטה, אמנם בכאן שהם כדלי דלות בעונות אפשר שהיה נמצא איזה קונה", ובסוף עלה בידיו לבית הרופא לקבל מיד בעל המצר מאה ועשרים התיכות כסף (לבניב) ולמכור אותו חלקו[74]).

בשנת הר"פג היתה מגפה בעיר ורוב תושביה נסו אל הכפרים עד עבור זעם, בין הנמלטים היה גם הנגיד ר׳ יצחק הכהן שלאל, אשר הלך אל מגדל אחד מחוץ לעיר אמנם גם שם נגעה בו יד ה׳ וימת ויקבר בכבוד גדול[75]) בר"ח כסלו רפ"ג. מן העת ההיא העדה היהודית בירושלם נחלשה עד מאד, רוב התושבים האמודים בנכסים התישבו בערים הקרובות, הזקנים והאלמנות ואלה אשר מטה ידם או אשר נחשבו בשכבר הימים לעניי העיר שבו שמה, העני והמחסור הרימו ראש עד אשר גם ר׳ לוי ן׳ חביב אשר מצא נחת לנפשו ברבות צערו והיסורים אשר באו עליו כתומם, נלאה נשוא ויגמור בדעתו לנסוע לדמשק[76]), "ובעונותינו נתקיים בנו והארץ תעזב מהם" כן היו דבריו ביאושו הנורא, אמנם תוכחתו וצדקתו והיסורים אשר היה מקבל עליו בעין יפה לכפר על עונותיו, המריצו עליו לשבת בעיר הקדש למרות כל מהסוריה, והוא היה הסבה שלא נתבטל הישוב הישראלי בירושלם בפרק היותר רע וסר ההוא אשר לא היה כמוהו קדם לכן.

בצבעים חיים יצייר לנו ר׳ לוי ן׳ חביב המעמד המכועד והנורא אשר חיו בו בני ירושלם בתקופה הכהה הזאת, הלא כה דבריו: "אם היותי יושב בתוך כור הגלות עלי לבי דוי, ונוסף עוד יגון על מכאובי בראותי ברעה אשר ימצא את עמי היושבים לפני ה׳, לאכל לשבעה אשכולות מרורות ובזה הצרות לרוב העניות והדלות נודדים ללחם איה ולא ימצא, (ש"ות מהרלנ"ח ס׳ ק"ג), פעם אחרת כתב: אמנם בכאן שהם כדלי דלות בעונות (ס׳ ס"א), ובתשובה אל ר׳ יוסף קורקוס ממצרים התאונן: "שהזמן בוגד בצוק העתים והתהתים ורוב הדאגות אשר בלבי" ובחתימתו הוסיף לכתוב בבר רוחו: לסבת יגונותי ואנחותי נוסף עליהן היותי חולה בעונותי, עם שהקדחת הלך הלך לו אחר עבור שבעה ימים ברחמי שמים, עדין אני חלש, והפו כל עצמותי ולא נשאר בי כח וכ"ו (שם, ס׳ ק"ז), ובכל דאגותיו וצרותיו הוא לא נמנע מהשיב דבר לכל שואליו הוא: למען רחמיו ישמע לקול דברתי וירצה פעולתי וידינני בכפי בונתי, וביום צרתי יענה אותי ויחוש לעזרתי (שם, ס׳ ס"א).

אמנם אין לכחד שלפעמים נגד רצונו וטבעו היה בוטה דברים נגד החולקים עליו כי לא יכול לשלוט ברוחו (ס׳ קי"א עד קי"ז), ובכל זאת אחרי שחתרגז וחרף את מתנגדו והם את דבריו... נאם המדבר בלי כעס ועצבת, כי אם בנחת ובדעת מיושבת

74) שם, שם, ס׳ ס"ה.

75) שם, שם, ס׳ צ"ה, והחכם החוקר ר׳ יעקב שולידאנו מצא ספר כ"י עתיק הנזכר "כתר תורה" ובסופו זכרונות על משפחה שולאל ושם רשום שר׳ יצחק הנגיד נפטר ליל ר"ח כסלו שנת רפ"ה. בסוף ימיו ירד מנכסיו ואבד כל הונו, לפי עדות הנוסע ישראל מפירושה משנת רפ"ג: ובאו לו הפסדות גדולות באופן שאוכל עתה לחם צר ומים לחץ (קבץ על יד שנת ד׳) ובזה יובן לנו המקרה המובא בש"ות ר׳ לוי ן׳ חביב (ס׳ צ"ה, שהוכיח ללוות מר׳ יצחק שולאנו כך שלשה אלפים פרחים.

76) שם, שם, ס׳ צ"ה.

מיושבת... ונפשי שוקקה ואוהבת, להיותה תמיד עלובה ואינה עולבת, ואם כעת הפריז על מדותיו ויצא מהשורה כזית או כבותבת קנאת האמת בערה בלבו רשפיה רשפי אש שלהבת, הגיעה היד הכותבת (שם, ס׳ קל״ה). על הרוב היה בעל ענוה יתרה ושונא תוארי הכבוד אשר חלקו לו החכמים בני דורו, ובתשובתו לאחד מתלמידיו שהפליג בתוארי כבוד ערך דבריו אלה: ולולא כן הייתי גונז כתבך, כי יודע כל שער עמי שהנני מכיר ערכי השפל והנקלה, ולא הלכתי בגדולות ובנפלאות כי בעונותי, לא הם ולא שכמותם ולא אחד מני אלף מכמותם ועצמותם... לכן מכאן והלאה אם תרצה שאביט לכתבך תכתוב אלי כאשר ידבר איש אל רעהו (שם, ס׳ קכ״ז).

גם היה שם ממבחר תלמידיו ר׳ יששכר בכמו״הר מרדכי דידיע כן סוסאן מארץ המערב, נולד בפאס (תקון יששכר, ד׳ ויניציא דף ס״ה), בשנת רפ״ג שחל יום פורים (ט״ו אדר) ביום השבת, ולפי זכרונותיו סעדו בו ביום על פי ההוראה של ר׳ לוי ן׳ חביב מורו ורבו, (שם, דף כ״ו) אך גורלו היה רע ומר ובסבת המחסור והעוני הכרח להמלט לצפת כאשר נראה פרטי היו בעיר הזאת.

הישוב היותר גדול הישראלי בארץ הקדש היה בעת ההיא בצפת אשר בגליל העליון, לעמת ירושלם שהתרוקנה מתושביה היהודים, צפת נמלאה על כל פנותיה. הנוסע האלמוני האיטליאני אשר היה בשנת רפ״ב בארץ ישראל כתב בזכרונותיו שקרוב לחצי תושביה היו יהודים „הכרך בארבעה הרים, שנים מהם כלם ישמעאלים, שנים מהם כל השפוע, בתים מיהודים והם יותר משלש מאות בעלי בתים״ ועוד יוסיף לדבר: „יש בה שלשה בתי כנסיות א׳ של ספרדים, וא׳ של מוריסקי (מסתערבים), וא׳ של מערביים קורים לה כנסת של אליהו ז״ל כי היא קדומה, וקבלה בידם שאליהו הנביא ז״ל התפלל בה, העיר מלאה כל טוב מזונות משובחות ודגן והירוש ויצהר לרוב מאד, וכזול לקונה כל דבר בעתו, ולולא רוב השמן והתבואה שמוליכים משם לדמשק ולמקומות אחרים לא היה שוה כלום, מכל מני פירות טובות נמצאים שם, ואשר לא יהיה שם יובא מדמשק, והארץ רחבת ידים מסחורה ויש הרבה מכל מני סחורות מיהודים, והם מביאים הסחורות מדמשק ומוכרים שם, ומי שאין לו קרן להשתדל בפרקמטיא צריך שיהיה בעל מלאכה, וארבע מלאכות טובות בכל ארץ ישראל, האורגים והצורפים והאושכפים והבורסקי, גם בנאים ומי שהוא בעל כח להיות שכיר יום, בזאת המלאכה פורעים אותו בטוב גם הרויח ירוית מזונותיו, אפס לא ימצא אדם להשכיר עצמו למלמד או לשרת בבית או בחנות, גם להטיל עצמו על הציבור אינו יכול כי העניים רבים[77]), אמנם אם הירקות והתבואות והשמן היו בזול, הבשר היה ביוקר עד מאד, ועל כן נמצא רב אחד אשר רצה לנהוג הנפיחה כמו שנהגו בשלוניק, אך רוב הרבנים מיהו בידו ויתנגדו לו[78]).

בעת ההיא בא צפתה ר׳ משה ן׳ ר׳ יוסף מטראני, הוא נולד בשלוניק בשנת הר״סה[79]), בילדותו מת אביו על פניו ויהי נאלץ ללכת לאנדינופלא אצל

דודו

76) שם, שם, ס׳ צ״ח. 77) שבחי ירושלם דף י״ו.

78) שו״ת רשד״ם, חלק יורה דעה ס׳ מ׳.

79) קורא הדורות, דף ל״ו ע״א.

דודו ר' אהרן ממראני, ושם נתחנך בישיבת ר' יוסף פאסי אשר העתיק גם הוא מושבו אל העיר הזאת בפרק ההוא[80], גם התרועע עם ר' יוסף קארו והבריו, ועודנו באביב שנותיו נסע ארצה ישראל ויתישב בצפת[81], לרגלות היותו רך בשנים נמנה למורה הוראות אצל הספרדים בעודו בן שש עשרה שנה „בשנת הר"פא הייתי מן הראשונים לכל דבר שבקדושת ארץ ישראל בצפת תובב"א נדרשתי לאשר שאלוני, נמצאתי לאשר בקשוני, כל הספרדים אשר באו פה צפת' בן היו דבריו, בעת ההיא רבו הספרדים והפורטוגזים הבאים להסות תחת כנפי השכינה ארצה ישראל, רוב אנוסים אשר היו גם כן בעלי הון התישבו בצפת אשר שם יכלו לשלוה גם במבטחי ידיהם ולחיות בארץ האבות אשר אליה נכספה גם כלתה נפשם, ומן היות כי העיר הזאת היתה המרכז היותר גדול בישוב הישראלי בימים ההם.
„ומפני כי הספרדים מגרוש ספרד הם רבים משאר כל לשון ולשון משאר הלשונות
הוצרכו בהם שתי בתי כנסיות אשר בנו, שמם: קהל גדול וקהל בית יעקב ובתחילה היה כיס אחד לכלם לצדקות ולמסים ולארנוניות, בהיותם כלם בני לשון אחד, ואחר כך מצד טריבות נפרדו להיות לכל קהל כיס אחד לבדו לעניי קהלם לכל הדברים"[82], וכדי להסיר מכשול השגת גבול מקהל לקהל עשו תקנה ביניהם שלא להשפיע על הבאים מחוצה לארץ להתישב בצפת, להמשיכם לקהל אחד או לאחר, אמנם כתום בני הדור ההוא והזקנים אשר באו על החתום בכתב ההסכמה, קמו משגיחים אחרים על קהל הגדול ועמהם חכמים מרביצי תורה בקהלם ויתחילו „להקהיל פני האנשים העשירים הבאים מחוץ, מיד שהם נכנסים בשער העיר מפתים אותם שילכו לבית הכנסת הגדולה, כי לגדולתה ולראשי העם אשר בה ראוי שכל העשירים ילכו אליה, וכוונתם על נדבותיהם לרבות כיס צדקותיהם וכיס חברתם ולהמעיט כיס צדקה בית יעקב", „אשר אינם יכולים להספיק לעניי קהלם ולבעלי תורה שבתוכם ושליח צבור" בעוד אשר אוצר קהל הגדול היה מלא, ויהיה להם קרן מקובץ מן הנדבות הרבות והיו מרויחים בו אשר לא כדת, שאין משתכרים בממון עניים כדי שיהיה מוכן לעת הצורך, גם קרה לפעמים שהיו באין מן החוץ עניים אשר לא היה לאל ידם לשלם לחמרים שכירות הדרך, והיו חובשים אותם בבית הסוהר כנשים, כאנשים, ולא יכלו הממונים ומשגיחים לשלם בעדם בהיות שלא היה בידיהם מן המוכן.

הספרדים הראשונים אשר התישבו בעיר, נגררו אחרי המסתערבים בכל מנהגיהם[83], ואף כי באו ספרדים אחרים והיה מספרם יתר רב על כל העדות האחרות, המנהגים ההם נשארו אצלם בתוקף עזם, רוב התושבים החדשים האלה היו משלוניק, ויהי כי רבו הבאים וביניהם היו יהודי ק"ק ארגון אשר בשלוניק, ולהם מנהגים משונים ומחזור מיוחד מכל שאר הספרדים, ויבנו להם בית הכנסת מבדל משני בתי הכנסיות אשר לספרדים ויקראו אותו בשם „ק"ק ארגון" גם ממדינות איטליא רבו הבאים לתור הארץ ולהתישב בה, התיר האלמוני אשר היה בארץ

---

80) שיות מביט, חלק א' ס' קי"ט.
81) קורא הדורות דף ל"ג, על פי עדות נכדו ושם נאמר שבעלותו ארצה ישראל היה בן י"ח שנה, ולפי דבריו היה זה בשנת רפ"א, אם כן בהיותו בן שש עשרה שנה (מבי"ט חלק א' ס' כ"ח).
82) מבי"ט שם, שם.
83) שם, חלק ג' ס' נ"ו.

בארץ ישראל בשנת רפ״ב כין יתר דבריו יזהיר את יהודי איטליא השואפים להתישב בארץ הקדושה: „על כן לא יצא מאיטליא מי שאין לו מלאכה ולא קרן פן יפול בחרפה וכחזרה"[84]), ואלה יסדו לעצמם עדה נפרדה ק״ק איטליא כשם מדינתם, וכאשר קרה מקרה שבא יהודי אחד מאיטליא הוא מיוצאי מלכות ארגון בתחילתה או למצער מיוצאי ירך גרושי ארגון, כי היו ק״ק איטליא רצו שילך להתפלל אצלם משניהי ק״ק ארגון אחזו בו בהראותם שלהם המשפט, ועל האורח החדש להסתפח לעדתם, על זה נשאל ר׳ משה מטראני והוא הורה שהצדק עם בני ארגון[85]).

בשנת רפ״ה עבר דרך צפת הגר צדק ר׳ שלמה מולכו במסעו מירושלים לדמשק, ואף כי נשאר לפי הנראה בעיר הזאת רק ימים אחדים, עלה בידו להמשיך אל דעותיו ותקותיו המשיחיות לבות רוב בני צפת עד שאחד הרבנים כתב בפרק ההוא: „כי אין שם יהודים בארגון... ואנו בטוחים שלא יאהל עוד שם יהודי, כי האל יתברך הוא מקבץ נדחי עמו ישראל לארץ ישראל בזמן קרוב" השפעת האיש הפלאי הזה על רוח הצפתים היתה כל כך עזה, עד שנראה גם אחרי מות בני העיר הזאת נמשכים אחרי דעותיו, ומשתדלים להוציא לפעולה ידים קירוב ימי המשיח בכל האמצעים אשר היה לאל ידם או אשר האמינו באפשריותו.

בין המאמינים היותר אדוקים, היה בעת ההיא בצפת מקובל נודע בשם יוסף די לה ריינה, אולי על שם סופו[86]), ושמו האמתי היה יוסף גבאי, אמנם נעלמו ממנו פעולותיו המתאמתות על פי מקורות הראוים לסמוך עליהם, מכל מעשיו וחזיונותיו נודעו לנו רק אגדה המובאת בפרדס אשר לר׳ משה קרדווירו, ובכתב יד „דברי יוסף" אשר לר׳ יוסף סמברי, לפי עדות הסופר הזה אשר בחן על פי הרוב כל הידיעות אשר הביא בספרו, בא לידו כתב יד ישן נושן, הכתיבה היתה על פי הרוב נמחקה ובעמל רב עלה בידו לקרוא הענין ההוא, אשר השתדל לברר וללבן בכל האפשרי ולהוציא מתוכו החלק ההיסתורי. האגדה ההיא הודיע שבראשית התישבות היהודים בצפת היה שם רב אחד וחכם גדול בקבלה המעשית, ועלה בדעתו להביא המשיח. כנראה על ידי השפעת הגר צדק ר׳ שלמה מולכו על רוחו. האיש הזה הנודע בשמו ר׳ יוסף היו לו חמשה תלמידים, והגדול שבהם יהודה ב״ר מאיר כותב האגדה הזאת. וכאשר הגיד להם מה שעלה ברעתו, הסכימו כלם להתקדש ולקבל עליהם כל הסגופים והענויים וההתבודדות אשר יראה להם ולהתחבר אליו בכל גופם ורוחם. ראשית מסעם היה להשתטח על קבר אבי הקבלה ר׳ שמעון בן יוחאי, ואחרי אשר התפללו עליו נסעו אל חרבות טבריא אשר היתה חרבה ושוממה בעת ההיא, לפי הנראה נסעו הלוך ונסוע על שפת ים הכנרת עד אשר הגיעו לדרומה, ויעברו על הירדן אל המדבר מעברו השני.

בחזיונותם נדמה להם שנגלה אליהם אליהו הנביא אשר הזהיר אותם בדברים רבים שישובו בדרך אשר באו, בהיות שלא יצליחו בדרכם, אך המקובלים האלה

---

84) שבחי ירושלים, דף ט״ז ע״ב.   85) מב״יט, חלק ב׳ ס׳ ש״ו.

86) בבבליותקא אשר בעיר ליידן נמצא כתב יד קובץ כתבי קבלה. וביניהם „תפלה חדשה מתוקנה לבעלי התשובה שנשאלה מן השמים מרן החכם ר׳ יוסף גבאי הידוע די לה רייגה ז״ל" וזה המקור היחידי שמזכיר שמו האמיתי.

האלה התאמצו ברוחם, וילכו אחד ועשרים יום בהרבות ויסתפקו במעט לחם ומעט מים, ובכל יום טבלו אחד ועשרים פעמים בים הכנרת או בירדן אשר סביבותיו הלכו הלוך ונסוע. ביום השנים ועשרים הרחיקו ללכת במדבר, וישמעו מרחוק קולות הזקים וגוראים אשר נדמה אליהם היות קול השטן וסיעתו, ולפי הנראה היה שאגת חיות טורפות אשר קרבו אליהם, הארחה הזאת בעלת ששה חברים הלשים ובלי אונים מטבעם. ואשר רפו כחותיהם עוד יותר על ידי העינוים, התאמצו ויתפסו שתי חיות טורפות בחשבם שהן השטן ורעיתו לילית. ויקשרו אותן בשלשלות ברזל, ויחפצו לעבור בחברתן מעבר להרים הגבוהים המשתרעים בעבר הירדן. אך נמלטו מידיהם — או לדבר על פי האגדה — השטן ורעיתו הלו פניהם לתת להם להריח הבשמים אשר היו אתם, ומיד אשר הריחו נתקו מוסרותיהם ויתנפלו עליהם. ושנים מן התלמידים היו טרף לשניהן, בעמל רב עלה בידי הנשארים להמלט על נפשם. וילכו בלא כח בדרך אשר באו, ר' יוסף ותלמידו ר' יאודה ב"ר מאיר התישבו בצידון, ושם השתגע ויתמכר לתענוגי בשרים אשר אין להעלות על ספר, ויום אחד הטיל את עצמו אל הים, בעוד אשר יתר תלמידיו בני לויתו שבו צפתה וימותו שם.

כרבות הישוב הישראלי בצפת ובהיות שתבתים והמעונות צרו מהכיל אותם, עלה בדעת קצת נכבדי הקהל היותר אמודים בנכסים לשלוח ולדרוש מאת הממשלה שתבנה להם כאן היינו שכונה בעד היהודים על הפסגה, „ואז כתבו וחלקו ביניהם כמה יטול כל אחד חלק בבנין ההוא. ועל זה כתבו כתבים והעד עדים. וכששלחו לשער (באב — עליי בקושטנדינה) ליד איש שישתדל בדבר, דרש שיתנו לו אלף פרחים בשכר טרחו. וכשראו הנכבדים הנזכרים תשובה זו, סילקו ידיהם ובטלו מחשבותם והיה כלא היה, וכל אחד פנה לדרכו" אחר איזה שנים בא דמשקה מושל חדש, וכראות החסרון הגדול בצפת וכדי להרויח בשכר הבתים נתן אל לבו לבנות הכאן, וראשי הקהלות מנו את ר' משה ביב'אם שיקנה כל השדות שבסביבות הפסגה, בין אותם שהיו נטועים עצי זתים בין אותם שהיו הרבים, הכל קנו ונתנו במתנה גמורה לפחה כדי שיבנה שם הכאן. „ונגמר הדבר ובנה הכאן"[87], וזה תואר הכאן: חצר גדולה ורחב ידים, וסביבותיה בנוים בתים רבים וחנויות. סביב הבתים מבחוץ היתה אכסדרת גדולה (ב'ארנדאדו) המקפת כל הבתים[88], כנודע הקרקע היה קנין היהודים והבנינים קנין הואקוף והתושבים היו משלמים רק שכר הדירה. חזקת הכאן היה קנין ר' משה ביב'אם אשר היה גם כן המשתדל בבנין. השכונה הזאת נקרא" כאן של הבאשה" בכל לילה היו סוגרים השער, באופן שהיושבים היו סתרים ולא יכלו לצאת חוץ מן השכונה, לעומת זה הם היו יותר בטוחים משאר התושבים, בהיות כי שם הפחה נקרא על השכונה, והערבים נמנעו מלגנוב או מעשות עשק וגזל מיראת המושל, באופן שגם החנויות היו סוגרים הפתחים לבד ולא הקפידו לנעול במנעול[89].

מלבד החנויות אשר בתוך הכאן, היהודים היו אוחזים בחנויות אשר בתוך שוק הסוחרים. רבים היו שלחנים או מחליפי מטבעות (סאראף) אחרים היו עוסקים במסחר

87) אבקת רוכל, ס' קנ"ו.

88) שיות מבי"ט, חלק א' ב' רפ"ו. 89) שם, חלק ג' ס' י"ג.

במסכר כסף וזהב וצרופו, השוק ההוא נקרא „צאגה" בערבית[90]). הסוחרים האלה היו על הרוב מוכריב זה לזה פרחים (של זהב הנקראים גם כן שלטאנים) בהמתנת „וקוצצים להם דמים לפרוע במעות כסף כמו ששוים הפרחים במשא ובמתן, שלעולם שוים לבן אחד בקירוב יותר במשא ומתן כמי שקונה אותם בדמים מיד השלחני"[91]) הפרח „שלטן" היה שוה בעת ההיא בצפת תשע ושלשים לבנים או חתיכות ובמשא ומתן ארבעים.

היהודים היו גם כן עושים הבגדים ועובדים אותם באופן אשר היו עושים אחיהם בשלוניק וביתר ערי תוגרמה, בית הרחים אחד, לכבישת הבגדים הנקרא „באמאן" היה לרגלי ההר אשר נבנה עליו צפת על מי מגידו, קנין ר׳ יהודה אבועלפיא, אשר משכן אותו לעשיר משה סידא[92]). הצמר הביאו פעם אחת בשנה ממדינות תוגרמה באניות, לחופי הים סינים (תאראבלס) או צידון, ורוב העולים ארצה ישראל השתמשו באניות הצמר השנתיות האלה לנסוע למחוז חפצם[93]), או באניות המביאות עמונים, התיר האיטליאני אשר היה בארץ ישראל בשנת רפ״ב יספר שנאלץ לשבת שם, בהיות כי לא באו האניות האלה קרוב לשנה אחת לנסוע לביתו[94]), גם בין הרבנים היו כאלה שעוסקים במלאכת הכנת הבגדים והממכר וקניני „כדי שלא יצטרכו לקבל הספקתם מן הקהלות" ולפי מה אשר הראו מורי ההוראה בצפת לא היו משלמים מסים כיתר הסוחרים, כי אם מס הכרגא לבד[95]), בין הסוחרים האלה היו שהביאו מקושטנדינא מיני סחורות העוברות בצפת, ומחליפים אותן שם בסחורות אחרות הנמכרות בחלב, מצרים, או מוכרין־אותן בכסף מלא, ובזה ראו ברכה רבה, בהיות שלפעמים סחורות ארץ ישראל נמכרו בעיר הבירה כפלים משויין[96]). מלבד הסוחרים האלה היו גם כן סוחרי היין, ולפי דברי בעל הזכרונות, היו להרבה יהודים כרמים שלהם, וגם היו קונים מן הגוים התירוש בעצמו בכרמים, שהיו דורכים היהודים שם הענבים של גוים, והיו קונים התירוש ובהיות שנערב היין הזה עם ייני כרמיהם בתוך החביות, היו מתמירים ומוציאים התרומות ומעשרות מכל היינות"[97]).

רב הרבנים או ריש מתא היה בעת ההיא ר׳ יעקב בירב הספרדי, הוא נולד בעיר מקדה (Maqueda) הקרובה לטוליטולה (Toledo) במדינת קשטיליא בשנת הר״ס[98]) ממשפחה חשובה „מרמראן" מבני „מומנוניל"[99]), מגדולי תלמידי הרב הגדול הקשטיליאני ר׳ יצחק אבוהב, בהיותו רק בשנים כבר נמנה בין הרבנים

90) אבקת רוכל, ס׳ ס״ח.
91) אבקת רוכל, ס׳ ח׳, מבי״ט, חלק ב׳ ס׳ כ״ח.
92) אבקת רוכל, ס׳ קכ״ד.
93) מבי״ט, חלק א׳ ס׳ רמ״ח.
94) שבחי ירושלם, דף כ״ב ע״ב, שם, דף כ״ד ע״ב.
95) מבי״ט, חלק ב׳ ס׳ כ״ה.
96) ש״ות ר׳ שמואל די מדינה, חשן משפט ס׳ רי״ט.
97) מבי״ט, חלק ב׳ ס׳ קצ״ו.
98) שנת לידתו יוצא מתוך דבריו (ש״ות ר׳ לוי ן׳ חביב), שבעת התישבו בפאס (רנ״ה) היה בן שמנה עשרה שנה, ננכה מרנ״ה י״ח שנה נמצא גר״ם (ועוד ראה חלק א׳ מהדורא שניה דף קיז הערה 76, וגם בהערה 100).
99) קורא הדורות דף ל״ב, ושאלות ותשובות ר׳ יעקב בירב, הקדמה.

הרבנים הגדולים והיותר בקיאים בתלמוד, בפרק ההוא בשנת רנ״ב בגרוש הכללי מארצות ספרד נדד לפורטוגל[100]) אשר שם נדדו רוב יוצאי ספרד ומורהו ר׳ יצחק אבוהב[101]), אמנם גם פה לא הונח לו בהיות שבשנת רנ״ה שש שנים אחרי הגרוש מספרד, המלך הפורטוגזי גזר גם הוא על כל היהודים לצאת מארצו, ר׳ יעקב בירב לקח עוד הפעם מטה גולים בידו, ואחרי סבלו בחסור רעב וצמא, הצליח בידו להתישב במדינת פאס (מארוקו) בסוף השנה ההיא, שכן השוב נודע בין גולי ספרד ופורטוגל, ולמרות היותו עדיין רך בשנים קרוב לשמנה עשרה שנות חייו ובלי צמיחת זקן, הוקם לרב ומורה הוראות בעיר פאס אשר ישבו בה בעת ההיא יותר מחמשת אלפים בתי יהודים[102]) ישיבה גדולה עד אשר באו נדודי הספרדים לכבוש המדינה ההיא, ואז באה כליה על ישוב הישראלי בארץ הברבריה.

ר׳ יעקב הוכרח לנדוד למצרים קרוב לשנת רס״ה. בעיר אלקהירה אשר בה התישב, תפש ישיבה גדולה ולפי הנראה שלה גם במסחר ידו, ובנו ר׳ אברהם בירב עמד על ידו, ויצלח במעשיו עד אשר השיג גם עושר גם כבוד[103]), אחרי כן התישב בירושלם, ואחרי עמדו איזה שנים נמלט למצרים בערך שנת רפ״ב לפי מה שכתב בן הדור ההוא ר׳ ישראל מפירושא לאחיו ר׳ אברהם: „שהיה בכאן (ירושלם) חכם גדול ועוקר הרים ושמו כמהר״ר יעקב בירב יצ״ו, והלך למצרים וכל התלמידים החשובים יצאו מכאן להציל נפשם כרעב, כי בירושלם אין אדם מרויח פרוטה (ירושלם ג׳, צד 99) ואחרי עמדו שם בשנה אחת, עלה צפתה ויתישב שם בערך שנת רפ״ג.

התישבות

100) לפי דברי ר׳ אברהם גב׳ישון בספרו „עמר השכיחה" (דף ס״ח) „בגירוש על שנת גרי״ם (= ה׳רנ״ג) באו להלמסאן רבנים גדולים ומבללם שנים . . . ר׳ יעקב בירב ור׳ יעקב סיגו, בנודע ר׳ אברהם לא נולד בעת ההיא וכתב רבריו על פי השמועה ומה שספרו לו שאינו דומה לעד ראיה, ואולי כונתו על שנת רנ״ח שהוא גרוש פורטוגל, ולפלא יהשב בעיני איך לא הרגישו בזה אלה שדרו דברי במהודרא הראשונה ר׳ יעקב פולידאנו (נר מערב צד 56), ור׳ אליעזר רובלין (תולדות חכמי ירושלם חלק א׳ דף 52) שבשנת רנ״ג לא היה גרוש כלל ואי אפשר שארך לו הדרך כשנה בין ספרד והלמסאן, והנראה בעיני שר׳ אברהם גבישון כתב שנת הגרי״ם (= הרנ״ה), שהוא גרוש פורטוגל, והמעתיק דבריו חשב שאות ה׳ הוא סימן לאלפים והשמיטו, ולא ידע שהיא מן התאריך, בלעדי זאת פעולתו בפאס היתה כל כך קצרה וישיבתו מעטה, עד שלא נשאר רושם ישיבתו במקור אחר מלבד תשובתו לר׳ לוי ן׳ חביב (פסק הסמיכה), וכבר הוכחתי בראיות ברורות בחלק הראשון (מהדורא שניה דף 107 הערה 76) שאין הסוגה שנדד מספרד לליסבון, ובעת כתבי דברי אלה אינה לידי ספר יקר „שארית יהודה" ובו הובאו איזה פסקים לר׳ יוסף ן׳ ר׳ שלמה טאיטצק שגם הוא היה בן גילו של ר׳ לוי ן׳ חביב ור׳ יוסף קארו שהיו בני הטש-שש שנה, בגרוש ספרד ובפסק אחד (דף 63 ע״ב) כתב: „הן אמת כאשר הייתי בימי הרפי ראיתי אלהים עולים מן הארץ (רמז לארץ ספרד שנדדו משם לפורטוגל), הלא הם גדולי הדור החכם תשלם ונעלה הרב ה״ר יעקב אבן חביב והחכם השלם הנעלה הרב ה״ר יעקב בירב" ובפסק אחר כתב לר׳ שמואל הלוי הסכונה חכאן: „ואם לא ידע כבוד תורתך מה טיבי, למה לא שאלת פי החכם שלם ונעלה הה״ר לוי אבן חביב? כי שם גדלנו יחד יותר מחמש ועשרים שנה" (שם, דף ס״ה ע״א), והנה ידוע שר׳ לוי ן׳ חביב נסע מסלוניק לארץ ישראל בשנת רפ״ב (כאשר תקנתי פה, ולא רפ״ד כאשר הובא במהדורא הראשונה), נכנה מרפ״ב כ״ה שנה, יצא רנ״ז-רנ״ה שהוא הפרק שהיו בפורטוגל, אך יש לחשוב שלא בעצם שנת רפ״ב כתב דבריו ר׳ יוסף טאיטצק כי אם אולי איזה שנים אחרי כן שיש לנבות מרנ״ז, והוא הזמן שישבו בפורטוגל הרבנים שהזכרנו למעלה, והתלמידים שנתגדלו אחרי כן.

101) ראה ציון א׳, החקירה על ר׳ יוסף קארו.

102) שו״ת ר׳ לוי ן׳ חביב, קונטרס הסמיכה, ונפלא לראות שמלבד המקור הזה אין זכר במקום אחר לישיבתו בפאס.

103) שם, שם.

התישבות ר׳ יעקב במרכז היותר גדול הישראלי בארץ ישראל, היה כדבר בעתו בפרק ההוא, שמו הטוב היה נודע משכבר הימים בכל תפוצות הגולה, ובפרט בין הספרדים רוב מנין ורוב בנין בעיר צפת, אשר הוקירוהו ויכבדוהו, וכדברי בן הדור ההוא: „בבוא הרב הגדול מורינו במהר״ר יעקב בירב... ממצרים פה להאיר עינינו במאור תורתו״[104]) וישימוהו עליהם לראש ולקצין על כל הרבנים, ודבריו היו נשמעים לכל העדות השונות, ישיבת בירב היתה נחשבה להיותר גדולה בארץ ישראל, וממנה יצאו רבנים גדולים ומורי הוראות, היו גם כן רבנים באים בימים ומומחים אשר השבו להם לכבוד להמנות בין תלמידי וחברי הרב הזה, ואשר התמידו ללכת בכל יום אל הישיבה הזאת ללמוד בלוית רבם, וביניהם נודעו לנו ר׳ משה מטראני, ר׳ יוסף שהיה תלמידו משכבר הימים בילדותו, ר׳ אברהם שלום ואחרים.

בשנת רפ״ד התישב בעיר הזאת הרב השלוניקי ר׳ לוי ן׳ חביב אחרי שנמלט במצרים איזה זמן, ויום אחד כהיותו בבית הכנסת אחר התפלה, והרב בירב היה קורא לפני הנאספים פרק הרמב״ם מבאר אותו לקהל שומעיו ור׳ לוי ן׳ חביב שלא שבע רצון מבאורו, העיר אזנו שלפי דעתו לא ירד לסוף דעת ר׳ משה בן מימון, ובין כך ובין כך התרעמו איש על רעהו עד שר׳ לוי ן׳ חביב הגדיל להרפו ולגדפו, ומתוך הקצף ועקשותו חלה ימים אחדים[105]), אחרי כן מהר לנסוע ירושלימה בפעם השנית[105a]), למרות כל המחסורות ששררו בה, אחרי הנסיון הראשון שעשה כבר בשנת רפ״ב ולסבת הרעב והיוקר „גמר בדעתו להתישב (כנראה איזה זמן קצר) בדמשק״ (שו״ת ר׳ לוי ן׳ חביב ס׳ כ״ה), ר׳ לוי למרות ענותנתו וחכמתו שמר את הדבר בלבו וכל ימי חייו נטר איבה לרב הצפתי, והיה מבקר אחרי מעשיו ומדקדק עמו כחוט השערה ועל הדבר היותר קטן או קל הערך היה מתנפל עליו ודוחה דבריו בשחוק והתול או בבוז ולעג.

בשנת ה׳רפ״ז היה מעשה במצרים בבחור אחד שאמר שנתן מעות לנערת אחת לקידושין, והעדים העידו שהם ראו שנתן לה המעות ביום פלוני במקום אלמוני וכנגדם מעידים עדים אחרים, שהם היו במקום ההוא באותה השעה שהית המעשה, ומעידים עליו שלא היו דברים מעולם, מלבד זה והנשים מעידות מצד אחד שהבחורה אינה בוגרת, על זה נשאל ר׳ יעקב בירב ויראה שלפי דעתו הבחורה מותרת, וראוי ליסר המקדש והעדים שפרצו גדר קדמונים, „ולא תהינה בנות ישראל נחשבות לפריצי הדור להפקר״, לנגדו עמד ר׳ לוי ן׳ חביב ויראה בראיות אחרות שהאשה הזאת נחשבה למקודשת וצריכה גט, רוב דבריו מיוסדים לכתחילה בכונה כדי להקניט את חברו הרב הצפתי, וביודעו מראש שאם גם יצדק במשפטו אשר חרץ, דברי מתנגדו יהיו יותר נשמעים, אם כי הורה להקל ואם בהיותו זקן ונכבד ממנו, בסוף הפסק כתב: „ועם היות שראיתי בקצת זה המלכות כי דברי חכמים בנחת, כמעט אינם נשמעים, עם כל זה היות האדם שלם במדות וכמוסר מה טוב ומה נעים[106]).

קרוב לימים ההם נתן גט אחד בצפת בבית דינו של ר׳ יעקב בירב, השליח הולכה ר׳ יצחק ארדיטי אשר עבר דרך ירושלם, בלכתו להוליכו ליד האשה

104) מבי״ט, חלק א׳ ס׳ רמ״ז.
105) שם, שב, ס׳ מ״ו.
105a) שם, שם, ס׳ קכ״ד.
106) שו״ת ר׳ לוי ן׳ חביב, ס׳ קל״ו–קל״ז.

האשה המגורשת הי׳אה אותו לר׳ לוי ן׳ חביב, אשר מצא כי שני טעמים לפוסלו ויכתוב פסק מלא התולים על הבית דין הצפתי, וכהודע הדבר בצפת שני תלמידי ר׳ יעקב בירב, ר׳ אברהם שלום ור׳ משה מטראני כתבו כנגדו הצטדקות על כשרות הגט ההוא, וכמו כן השתמשו לפעמים גם הם בדברי התול כדי להכעיסו, הרב הירושלמי התקצף עד מאד ויחלק לכל אחד מן הרבנים הצפתים, דברים חדודים היורדים חדרי בטן, ולפעמים קללות נמרצות אשר אי אפשר להאמין שיצאו מעט סופר רשום ונכבד כמוהו, בתשובתו לר׳ אברהם שלום כתב בין יתר דבריו: „ומה שלבי אומר לי הוא, שלהיותך מורגל בעירך להתיצב בדברי תורה עם בהר׳ רבינו יעקב ישראל (כנראה איזה ת״ח בור או חסר דעת), הנך מודד לכלנו במדה אחת״ על התשובה הזאת השיב ר׳ משה מטראני להצדיק את ר׳ יעקב בירב, אך דבריו לא טעמו להיך הרב הירושלמי, אשר עבר החק וגבול ההשגות בתשובתו, ויכנה את איש הרמו: „שוטה וגם הרוח״ [107]), וכן היה שמן היום ההוא נדלה המשטמה בין רבני צפת וירושלם ואש המחלוקת התערע למרומים.

בפרק ההוא צפת משכה אליה רוב רבני ארץ ישראל והוצה לארץ, שם היה המרכז הישראלי היותר גדול, כדברי בעל הזכרונות: „והנה בזמן הזה בית דין העיר הזאת (צפת) מומחה לרבים, וגדול בהכמה ובמנין מכל המקומות... ובארבע כנפות הארץ ירוצו להם שאלותם, ואחר דברי תשובתם לא ישובו״ [108]). בין הרבנים ההם נמנה ר׳ אברהם ן׳ ר׳ אליעזר שלום נולד בשלוניק ותלמידו של ר׳ יוסף טיטצאק, משפחתו היתה מן היותר נכבדות בעיר מולדתו, יוצאת ירך „רבנים גדולים בספרד, ועליו היו אומרים, „כד הקמח לא תכלה״ שהיה משלשלת הכמים ארבע ועשרים דורות [109]). בשלוניק הרביץ תורה ומישיבתו אשר היתה מן היותר נחשבות בעיר יצאו רבנים ופוסקים רבים [110]), קרוב לשנת הר״ין נסע ארצה ישראל ויתישב בצפת ואף כי כבר נחשב בין הפוסקים לא מנע עצמו מללמוד בישיבת ר׳ יעקב בירב ולשמוע לקח מפיו, על כן נחשב כתלמיד חבר לרב הזה, ובמחלוקת אשר היתה בין שני הרבנים הגדולים הצפתי והירושלמי, הוא הגין על רבו ר׳ יעקב בירב [111]), בצפת היו מוקירים ומכבדים אותו כאחד דייני העיר הגדולים [112]), ולפי הנראה האריך ימים עד אחרי שנת ה׳ ש״י [113]).

ומגדולי חבריו היה ר׳ שלמה הלוי אלקבץ בן ר׳ משה הלוי אלקבץ, הוא נולד בעיר שלוניק בערך שנת ה׳ רס״ה והיה מתלמידי ר׳ יוסף טיטאצק [114]) בתורה ובהכמת הנסתר אשר נקשרה נפשו בה, ויחכם מאד מכל בני גילו עד אשר נתן לו העשיר השאלוניקי ר׳ יצחק הכהן את בתו לאשה [115]) כשנת הרצ״ט, ובהיותו

107) שם, שם, ס׳ קכ״ט, קי״ל, קל״א, קל״ב, קל״ג.

108) אבקת רוכל, ס׳ י״ז.

109) קורא הדורות, דף ל״ו ע״א.

110) שו״ת רשד״ם, חלק יורה דעה ס׳ קי״א.

111) שם, שם, ס׳ ט״ל.

112) שו״ת ר׳ לוי ן׳ חביב, ס׳ קכ״ט—קי״ל.

113) שו״ת מבי״ט חלק א׳ ס׳ קכ״א.

114) מנות הלוי לר׳ שלמה אלקבץ, דף ו״א ע״א.

115) דברי יוסף כ״י לר׳ יוסף סמברי פרק קנ״ח דף קי״ט, מנות הלוי, הקדמה. הס׳ נשאר ימים רבים בכ״י ובסוף הגיע לידי ר׳ מרדכי ן׳ כהנך מטוולי איש צפת והדפיסו בוויניציא בשנת שמ״ה (מ׳ משי״ה) בהשתדלות ר׳ יצחק גרשון.

ובהיותו ארוס עם כלתו חיבר ספרו „מנות הלוי" פירוש על מגילת אסתר, וישלחהו מתנה לכלתו ביום הפורים כדרך ששולחים הבחורים תכשיטים לכלותיהם, ניסו ותמיז „קבלו מנחת הספר ההוא בשמחה ובטוב לבב יותר כפלי כפלים משהיה שולח להם תכשיטי זהב ואבנים טובות יקרות הערך"[116]) הספר הזה נדפס אחרי מותו בעיר ויניציא בשנת ה׳ שס"ה, ע"י ר׳ מרדכי מטיוולי תושב צפת. משלוניק העתיק מושבו כנראה לאנדרינופלא[117]), ואחרי עמדו איזה זמן קצר בעיר הזאת, נסע דרך מצרים ויתישב בצפת שהתחילה להיות בפרק ההוא לא לבד המרכז התלמודי היותר גדול אך גם המקום אשר התועדו שם כל השוקקים להתפתחות חכמת הקבלה.

ר׳ שלמה אלקבץ היה אחד מן הראשונים אשר העמידו יסודות הקבלה בצפת על בסיס נכון וקים. רבנים רבים וגדולים אשר היו פוסחים על שני הסעיפים עד העת ההיא, אם לעסוק בעיון חכמת הנסתר אם אין, נטו אחריו ואחרי ריעיו המקובלים, ימים רבים היו משמשים בערבוביא חכמת ישראל והפילוסופיא אשר הורישו יוצאי ספרד לבניהם, והקבלה, עד אשר נצחו המקובלים וימשלו בתקף עזם על יתר הרבנים, ואלה אשר לא נטו אחריהם, באופן שנחשבה לדבר טבעי ותחדל מהיות קנין פרטי של אנשים אחרים כאשר היה עד העת ההיא, ותתפשט ברוב העם בהביא מהומה בעצם חיי העדות השונות, גם הרבנים לא עצרו כח להתנגד לחכמת הקבלה, ובהיותם בעצם מקדישיה ומעריציה לא מצאו את לבם להתנגד בהחלט אל החדשות של בעלי הסוד, ויתנו להם מהלכים במערכות ישראל, יתר ימי•חייו יבואו להלן.

בפרק ההוא הגיעה ונתפשטה השמועה בכל תפוצות ישראל שהאיש הפלאי הגר צדק ר׳ שלמה מולכו מבשר ביאת המשיח, נתפש בידי קיסר אשכנז, וישרף בעיר בולוניא על קידוש השם בסוף שנת ה׳ רצ"ב, הבטחון בפתרון השאלה המשיחית בזמן קרוב אבד כרגע, המאמינים בו ובחזיונותיו נשארה תקותם מעל ויבושו משברם, אמנם גם ראו ונוכחו שאם ר׳ שלמה מולכו לא הצליח בדרכו הסבה לזה היה שלא היה האיש הראוי לכך. ויחשבו כי לא בחיל ולא בכח יקרבו ימי הגאולה. ויבקשו להם דרך אחרת המתאמת לדברי הנביאים והוראת רבינו משה בן מימון, „שאין בן דוד בא, עד שיהיה נקבע לראשונה הבית דין הגדול או הסנהדרין בארץ ישראל (פירוש המשניות, סנהדרין פ"א), כמו שנאמר: ואשיבה שופטיך כבראשונה. ויועציך כבתחילה אחרי כן יקרא לך עיר הצדק וכו׳ וזה יוכל להיות כאשר יכונן ית"ש לבות בני אדם ותרב זכותם...לפני בא המשיח.

כנודע היהודים חיו בתוגרמה ובארץ ישראל בשלוה והשקט ויתנהגו על פי חפציהם ודרכיהם מבלי שתתערב הממשלה בעניניהם, במצב כזה היה באפשרי וכטבעי להם לחלום גם חלום שלטון בית, להשיג טוב האחדות הדתי והכללי למען החיש קץ הגאולה, מצד ממשלת תוגרמה נתן הרשות והזכות לרבנים לדון דיני ממונות קנסות, ולפעמים גם דיני נפשות, אך על פי תורת התלמוד אין המשפט לרבנים שהם בעצמם הדיינים כי אם לדון בדיני ממונות, בהיות כי שלשלת הסמיכה נפסקה

116) קורא הדורות, דף ל"ו ע"א.

117) אזולאי. בערך ר׳ שלמה אלקבץ.

מן העת אשר הרבו הרופאים הישיבות בארץ ישראל, והמשמעות לרבנים בגולה נוספת רק על פי ההרגל ולא על פי התורה, ועל כן נחוץ אז הצורך לכונן „בית דין הגדול" בארץ הקדושה ולחדש הסמיכה כאשר היתה בימי המשנה והתלמוד בארץ ישראל.

כבר ראינו שהמרכז הישראלי היותר גדול בארץ ישראל היה בעת ההיא בצפת, על יהודי העיר הזאת היה להשתדל בענין הזה, אך הצעד הראשון להקים הסמיכה מחדש היה קשה עד מאד, בהיות שרק המוסמך יכול לסמוך לאחרים, ושלשלת הסמיכה נפסקה זה כבר יותר מאלף שנה, לעזרת הצפתים נמצא פסק רבינו משה בן מימון (משנה תורה, הלכות סנהדרין פרק ד' הלכה י"א), המורה שאם יסכימו כל חכמי ארץ ישראל למנות דיינים ולסמך, הרי אלו סמוכים ויש להם לדון דיני קנסות ולסמוך לאחרים. האיש המסוגל ביותר להיות נסמך היה בלי שום תמונה רב העיר ר' יעקב בירב, אשר ידע בלעדי זאת להמשיך אליו לבות כל העדות השונות בעיר, בסמכת הרבנים נעשה הצעד הקודם ונבחר להם הגדול על כל העיר בתת לו שם התואר „נגיד"[118]) שהוא אות הנשיאות האחרון הנשאר בקרב עם ישראל בארצות פזוריו, ושנתים ימים אחרי כן נאספו חמשה ועשרים רבנים וגדולים רבם ר' יעקב בירב, ובלי בקש מקודם הסכמת יתר רבני ארץ ישראל, החליטו לאמור: „בררנו לגדול שבנו בחכמה ומנין, החכם השלם הרב הגדול מהר"ר יעקב בירב, שיהיה סמוך וראש ישיבה ורב יתקרי, הוא יושיב מחיות החכמים שבנו אצלו, ורבנים יתקרו ויהיו סמוכים לעד לעולם" בין הרבנים אשר לקחו חלק בועד הזה נמנו: ר' יוסף קארו, ר' משה בר יוסף מטראני, ר' ישראל בר מאיר די קוריאל, ר' משה בר' חיים אלשיך, ר' חיים הכהן, ר' אלישע גאליקו, ר' משה גאלאנטי, ר' יוסף פיקו, ר' שבתי מנשה, ר' אברהם ארואיטי, ר' משה עוקביירא, ר' יצחק ארחא, ר' משה ברוך, ר' דוד נאוארו, ר' משה בר מעדית, ר' שלמה אבאסאבן, ואחרים פחותי הערך מאלה.

הצעד הראשון נעשה כבר, עתה נמצא האיש שיכול לסמוך לאחרים על פי הדין, ר' יעקב בירב מצדו בחר בין הרבנים היותר הגונים בצפת, ויסמוך את ר' יוסף קארו, ר' משה מטראני, ר' יוסף סאגיש, ור' משה קורדוירו, אמנם הצפתים הרגישו ששגו בקיימם המפעל הענק הזה מבלי להודיע לבית דין הירושלמי ולחכות תשובתם או הסכמתם, וכדי לקדם פני הרעה, ר' יעקב בירב שלח אגרת סמיכה לר' לוי ן' חביב ראש בית דין בירושלים, בלוית אגרת התנצלות על אשר הקדימו לעשות המעשה טרם שמוע מה בפיהם, ולהודיע מאתם לקיים את אשר כבר נעשה, „בהיות בירב לרב נסמך והסכמתם לקביעת הסנהדרין בצפת" שני אלה המכתבים נשלחו ירושלימה על ידי השליח ר' שלמה חזן, על פי זה נעשתה ירושלם טפלה לצפת, ור' לוי ן' חביב כפוף לר' יעקב בירב, המכתבים האלה לא הפיסו דעת הירושלמים, ויכעיסו אותם עוד ביותר כי בזה הוכיחו הצפתים אשר התורה תצא מהם, והם יחלקו מתנות לכל הישר בעיניהם, בהיות שדרשו הסכמתם אחרי שכבר היה המעשה, ותשובת הצפתים היתה כי מה שנעשה כבר נעשה ועוד רמזו בכתבם שאם גם לא יתעשתו להסכים על הסמיכה, תשאר בכל זאת בתקפה עוה כי חכמי ירושלם בטלים במיעוטם נגד חכמי צפת. כראש

118) אבקת רוכל, ס' קכ"ד.

בראש רבני ירושלם עמדו כנגדם ר' לוי ן' חביב אשר היה חולק על ר' יעקב בירב משכבר הימים, ולמרות שגם בעיניו נראה כדבר הגון השבת הסמיכה כימי קדם וכשנים קדמוניות, כמו שדרשו בספרי „שופטים ושוטרים תתן לך... למען תחיה וירשת הארץ" כבוד עצמו וכבוד רבני ירושלם היה יותר יקר בעיניו, על כן התאמץ להוכיח בראיות מצטדקות על פי דעתו שהסמיכה בטלה וכי חכמי צפת העלו חרס בידיהם, על ידו עמד ר' משה די קאסטרו שהיה קודם לכן תלמיד חבר בישיבת ר' יעקב בירב במצרים, ותמצית טענותיהם היה „ולהיות גלוי בעיני תורתם שהסכמתם זאת איננה קיטת אם לא בהסכמתנו עמם אנחנו צעירי הצאן צאן ירושלם, שהגם שאנחנו מעשי הכמות... מלבד קדושת המקום, נוסף על זה, הוא דבר מסור לכל חכמי הארץ הקדושה... נראה שבדבר הזה נטו מדרך המוסר והיושר, שהיה ראוי להם שלא לעשות מעשה לחתום בהסכמת זאת, עד אשר ידעו מה בפינו" „כלל הדבר שאותה הסכמה אינה מועילה לשעבר כלל, ולשים עצמנו כדוחק לתקן אותה אין אנו צריכים", ואחרי פלפול עצום לבטול ההסכמה, ר' לוי ן' חביב ורעהו דרשו מאת רבני צפת שאם יראה בעיניהם שיש להם ראיות לקיים הסכמתם „שנתקבץ אל מקום אחד, לכבוד אלהי ישראל וארצו הקדושה, ושם נשא ונתן בדין בלי משוא פנים כלל, זולתי לעבודת שמים כראוי ליושבים בארץ הקדושה" „גם בעיני נראה דבר יפה והגון... הנני ידעתי שגם אלופי וגבירי החכמים השלמים יצ"ו שבעיר הקדושה הזאת יסכימו לכך, ואם באילו אחר המשא והמתן יעלה בידינו שיש בנו כח לעשות המצוה הזאת ולקיימה בכל, אשרינו שזכינו לכך".

אמנם מכשולים אחדים עמדו על דרך הסמיכה והמוסמך, ארבעה חדשים עברו מן היום אשר התועדו רבני צפת ויעשו הצעד הזה, והנה קרה מקרה בלתי טהור שעמדו לדין משה בירב בנו של ר' יעקב עם יהודי אחר על ענין חצר אחת, ובית דין העיר היוכחו על כן התקצף אביו רב העיר, ויחרף ויבז לאותם החכמים שדנו כנגדו. תוצאות הדבר היה שעמדו כנגדו שני מלשינים והלשינו אותו לממשלה, בהעליל עליו דברים אשר לא היו מעולם, ויביאו עליו סכנה גדולה. בעמל רב עלה בידו לנוס דמשקה, והמושל לקח את כל רכושו לטמיון, ובהיותו כחוצה לארץ ומן הנמנע לשוב לארץ ישראל, למצער לאיזה זמן עד אשר עלה בידו להוכיח צדקתו לעיני הממשלה, והנה הגיעה לידו תשובת רבני ירושלם אשר הזהירבה עד היסוד כל הבנין הענק אשר אליו נשא נפשו, להזמין רבני ארץ ישראל לאסיפה כללית היה אי אפשרי, כי עליו נאסרה הכניסה לארץ, על כן לא נשאר אמצעי אחר לר' יעקב כי אם להצדיק מעשהו לעיני רבני ירושלם, לפי דבריו עיקר הסמיכה הוא שמפנה דרך לגאולה, „כי המעשה הזה הוא תחילה וראש אל פדיון נפשינו לקיים ואשיבה שופטיך כבראשונה וכו' ועוד טעם אחר אשר היה כדבר בעתו, האנוסים בספרד ופורטוגל היו מרבים בעת ההיא לבוא לארץ הקדושה להתיהד „על פי השקפה קתולית אשר נשרשה בלבם בהיותם בגרותם שרוים בין בני האמונה הזאת, לא יכלה להסכים דעתם שאפשר בתשובה גמורה בלי עינוי הגוף", והיה בקרוב איש לשוב אל ה' ויאמר בלבו למה זה הבל אינע, מה בצע כי אצום ואלך קדורנית? אלקה מלקות ארבעים ולא יוסיף, ולא יתן כח לפטור אותי מיד כרת והטאתי נגדי

תמיד

תמיד, ובלעדי הסמיכה אין בכח הדור להלקותו על פי הדין", ואת היתה בעמנו לאבן נגף וצור מכשיל לבלתי שוב אל ה׳.

בתשובת בן חביב אליו, הוא יביא בכור המבחן כל ראיות הרב שכנגדו, ויהתל על כל דבריו והלומותיו, ועל הטעם אשר נתנו רבני צפת בנחיצת המלקות לבעלי תשובה. יעורר שאין בו ממשות אחרי שאין חייבי כרת נפטרים על יד מלקות אלא אם כן התרו בהם עדים בשעת העברה, ולפי זה גם בית דין הסמוכים לא יוכלו לדון אותם במלקות על פי הוראתם לבדה, אך לא אמר די בהוכחה הזאת, ויביא טעמים שונים ופלפול עצום להוריד מעלת הסמיכה בהראותו שלא תועיל להרגיע רוח האנוסים השבים לדת ישראל, ולא תפנה הדך לגאולת היהודים, ועוד הפריז על המדה בחפאו על בירב וחכמי צפת סה שלא עלה על לבם, שסעתה הנקל יהיה לנסמכים האלה, להרוס התורה והאחדות הלאומית בכל תפוצות הגולה, בשנותם גם קביעות המועדים ולהנהיג קדוש החדש על פי הראיה.

ההחלטה הזאת וקשות ערף הרבנים הירושלמים מרהה רוח ר׳ יעקב בירב אשר ערך מחאה בכל תקף נגד המיחסים לו כוונות כאלה, ויוכיח צדקת ראיותיו להשיב הסמיכה ליושנה, וברצותו להדאיב נפש בעל ריבו, הוא רמז עליו שהיה איזה זמן כתור נוצרי, בדבריו אלה" תודות לאל מיום הגיהוע והשמד בספרד לעולם חייתי מורה הוראות בישראל...מעולם לא נשתנה שמי ולא נתחלל שם שמים על ידי באחת מן האותיות" ובתשובתו, בן חביב כותב במר רוחו" הוא מתפאר כי לא נשתנה שמו ולא עשה האותיות...לא לכבודי אני חס אלא לכבוד כל אותם האנוסים שנמצאו באותה הצרה, שמו עצמם בסכנות גדולות וברחו ולא ראו בטובה עד שזכו להיות בעלי תשובה, ורבים מהם נפטרו לחיי העולם הבא, ואף אם שנו אהרים את שמי, אני לא שניתי, ובוחן לב וכליות יודע כי תמיד אותו יראתי, ומשנה מפורשת היא: אין אומרים לבעל תשובה זכור מעשך הראשונים...ולא הייתי עוד בר עונשין בבית דינו...לא אומר ח״ו שקר התנצלותי...אדרבא אבכה יומי ולילי, אוי לי אללי לי, ואודה עלי פשעי... ובשם שזכיתני לצאת מן ההפכה והבאתני אל העיר ההוללה (שלוניקי) בתוך השנה להיות שונה שם בכל יום הלכה עד היום, שיש יותר מארבעים שנה, כך תזכני להיות בעל תשובה שלימה, ומה גם עתה בהיותי עולב עלבון גדול אשר כזה, על לא חמס בכפי, ואתה בעל הסליחות אלהי הרוחות, ראה בדמעות אשר זלגו עיני עתה באנחות, ויהיו בבית נגוך מונחות".

אז לא ידע בן חביב שלט ברוחו, ויתנפל על איש הרמו ויחרפהו ויגדפהו, ובין שני הרבנים האלה החלה מרוצת מכתבים וקונטרסים מלאים דברי הדודים ובוז במדה נפרזה כזאת, שאין להם התנצלות לפני ההסתודיה על אשר נכתבו בהתרגשות הלב, הנה כי כן יוצא שכל יגיעת הצפתים עלתה להבל, השבת הסמיכה לא נתקיימה בידם, וכדברי ר׳ לוי ן׳ חביב „שזכני בו השם ברחמיו, שהוא יותר גדול הערך בעיני, וגו אני מנוחם מכה שהוצאתי כל אשר לי עד היום, תודות לאל שאני הייתי הסבה בארץ הקדושה, שלא יצא לפועל מעשה הסמיכה שרצו להדש רבני צפת תוב״ב, כיון שכפי הדין וההלכה אין בידינו כה לחדשה, גם קצת

כהוקנים שבהם חזרו בהם״[119] [119a]), כנראה ר׳ לוי ן׳ חביב האריך ימים עד שנת הש״ה, כי מן העת ההיא נסתם כל הזון ממנו, הוא היה בסוף ימיו חיי צער ומחסור, כי כדבריו הוא הוציא כל הכסף אשר הביא בידו מעיר שלוניק, ובלעד זאת מצב היהודים בירושלים בשנים האחרונות למאה השנית מן האלף הששי היה רע ומר, עד שהעיד בן הדור ההוא: „ומאכל יושבי ירושלם, לא די שאינו מעדנים אלא שהוא מרורים ויגונים, ומי שזוכה להשיג בגה לקנות ראש בהמה דקה ובני מעים ואפילו מעט בשבתות ובחגים ובמועדים, הרי הוא בעיני עצמו כאילו יצא לחירות מבית עבדים וישב על כסא הסגנים״[120]).

בפרק ההוא בא ירושלימה ר׳ משה ן׳ יצחק אלשקר לעת זקנתו, וכנראה נפטר לעולמו לפני שנת רצ״ה עוד טרם בא הסכסוך בין רבני העיר הזאת, ורבני צפת בדבר הסמיכה, בהיותו בן שמונה ושבעים שנה[121]). אחרי מות הרבנים האלה הישוב הישראלי בעיר הקדש נתמעט וערך התורה, מורי והוראות נתדלדלו עד מאד, באופן שעל כל מקרה אשר היה בעיר, היו שואלים את פי הרבנים בצפת, וללשון דברי בעל הזכרונות: „כי עתה בעונות הרבים לית דין ולית דיין בירושלם תוב״ב, ואין יכולין להכריח האדם לבוא לדין כאשר ידוע״[122]).

קרוב לשנת ה׳ ש״ד בא ירושלימה ר׳ דוד בן זמרא ממצרים[123]), והוא היה זקן בא בימים ועשיר מופלג[124]), ראשי העדה חלו פניו לשכון בתוכם ולהיות עליהם לרב ולמורה צדק, ן׳ זמרא נעתר לבקשתם להתיישב ביניהם ולדון אותם בחי כל שכר, ואמנם מיראתו פן יעלילו עליו ויבוא לו איזה הפסד, התנה עמהם ויתנו בידו הסכמה חתומה מיד שבעה טובי העיר ושלשה נכבדי הקהל „שיהיה עליהם לראש ולקצין ודיין ומנהיג, לדון ולפשר בכל ענין שיצטרך, בין ליחיד בין לרבים, בין לנשואים בין לגרושים... וכל הפסד ונזק והוצאה שיבא להחכם הנז׳ ח״ו משום דבר מכל איזה אדם שיהיה, עליהם ליהדר באחריות נמורה על כל נכסיהם״. אחרי עבור איזה שנים רצה לייסר איזה פריצים, והם קמו וילשינו עליו אצל הממשלה, כי הוא דן היהודים ונעשה שופט עליהם, גם רמזו שהוא נמנה בין עשירי העיר, הנאייב התוגרמי נתרעם על זה, וישלח קאייה (שליח) להזמינו לבוא לפניו, וכאשר שאל אותו אם אמת הדבר שהוא שופט היהודים הוא הכחיש, ויתרה בו הנאייב (שוטר), שלא יעשה כך.

ויהי בעבור שבועים הבינג שר העיר שלח עוד הפעם להביאו לפניו ויחקור אותו לאמר: מאין באת ומה מעשיך? וישאל אותו הקאייה: האם יש לך מאמר המלך או איזה בירא את (פקודת השלטן) כמו שיש לנוצרים, להיותך מושל על היהודים, והוא הכחיש באמרו לא היו דברים מעולם, הנני עבד השלטן אשר חפשי הוא

119) שו״ת ר׳ ן׳ חביב, קונטרס הסמיכה.

119a) ראה עוד לתולדות ר. יעקב בירב ב„הצופה מארץ הגר״ תרע״ב ח״א, מצד 25 עד 33 (הערת ר׳ דוד פרנקיל).

120) שו״ת ולב״ח סוף קונטרס הסמיכה.

121) ראה חלק א׳ דף 196, בתשובתו בשנת רצ״א כתב „הרי אני בן כ״ה שנה (שו״ת רדב״ז ס׳ קי״ד) ובהיות שנפטר קדם ש׳ רצ״ח (שנת הסמיכה) נמצא שהיה על הרוב כבן ע״ה שנה.

122) שו״ת מבי״ט חלק א׳ ס׳ קמ״א.

123) אבקת רוכל, ס׳ פ״ר.

124) קורא הדורות, דף ל״ג ע״ב „ושמעתי מפי מגידי אמת כי הרב הזה (הרדב״ז) מצא בתוך ביתו מטמון גדול כמה אלפים דינרי זהב, וחלקם לתלמידי חכמים וכ״ג.

הוא להתישב בכל מדינות המלך כאשר ישב בעיניו, ובכן נתפטר ביום ההוא מלפני המושל, אמנם למחרתו הוסיפו עוד הפעם לתצר ויביאוהו קשור בעבותות לפני וידבר אתו קשות, לאמר מי שמך לשופט על היהודים? ״ואם הנך החכם שלהם למה לא כבדתני להתיצב לפני, כי זה יותר משנה וחצי שאני שר העיר, גם גחלתי וכל ראשי הדתות וגדולי הנוצרים והפאפאס (הגמון) שלהם באו לבקרני, ואתה לא השת לכבודי״, וישב אותו הרב דבר, אנו היהודים יש לנו שייך אשר עליו מוטל החוב הזה ובהעדר משרת השייך או ראשו הרבנים, לא היה מי שמצא לנכון לעמוד לפניו לבקרו, כי כן המנהג מימי קדם, אז התקצף עליו הבי״ג ויאמר לו אני אלמדך איך להתנהג עמי, ויצו לאחוז בזקנו ולהסירו מלפניו, ויכו אותו בעצים, גם רצו לגלח זקנו ולסובב אותו בכל העיר עד אשר נלאה לסבול היסורים ויאחד מכספו ששים פרחים (שלטני זהב) לשר, וממנו עשרים לעבדיו ובכן שב לביתו נכלם ומדוכה[125].

על פי התנאים אשר היו בינו ובין העדה הירושלמית, ר׳ דוד ן׳ זמרא ערך מחאה נגד זקני ירושלים, וידרוש מאתם התפסד אשר הגיע לו, כמובן רבני צפת נשאלו על זה, והב הורה שהצדק עם הרב הירושלמי, ובין יתר דבריהם כתבו עם הספר: כי הוא ידוע מעגים קדמוניות כי כל הקהלות הקדושות ששולחים מעות לירושלם, הם יודעים כי מלבד מה שמפורים לבעלי התורה ולעניים הם מוציאים גם לכל התפסדות שיארעו בקהל, כי אין השוכנים בירושלם יכולים לפרוע אלא הגראג׳י מדי שנה בשנה, ושאר התפסדות הכוללים הם מן המעות הבאים מחוץ, כי אם לא היו עושים כך, לא היה מי שירצה להתישב בעיר״[126], כנראה ר׳ דוד ן׳ זמרא לא עלה בידו להוציא הכסף הזה מיד גזברי ופרנסי הקהל, ויעתיק מושבו לעיר **צפת**.

בעת ההיא נאסף אל עמיו השלטן שולימאן (כ״ו אלול ש״ך שכ״ו) אשר פעל הרבה להרמת מצב עיר הקדש, הוא בנה חומת העיר שהיתה מפורצת זמן שלש מאות ושמנה שנה, ויביא מים העירה על ידי צנורות וגם בנה הברכה התחתונה, ככתוב באבני שיש על שער העיר ״באב אל חליל״ ובבנין הברכה ועל בנין הבארות, בכתב ובשפת ערבי ״שולימאן בן שלים שנת תתקמ״ז (להגירה)״ שהיא שנת הרפ״ז, אמנם הישוב הישראלי נתדלדל עד מאד בעיר הקדש בימיו כאשר כבר ראינו, ובמותו באה תמורה בקרב היהודים בארץ הקדושה, וירש העצר שלטן שלים השני, מלך במקומו ביום ט״ו תשרי השכ״ז ועל ידו עמד הדן יוסף נשיא אשר הורם למעלת דוכוס אי אנקשיא (נקסוס), אשר הרבה להטיב עם כל אחיו בארץ ישראל, ואין להתפלא שהשפעתם גדולה היו נכבדים בעיני המדינים תושבי הארץ בימי השלטן הזה, יותר במה שהיו בימי אביו, רוח הדשה החלה לחפיה בחיי העדה היהודית

125) שו״ת מבי״ט, חלק ג׳ ס׳ קפ״ה, (אף ששם הרב לא נזכר בשאלה, הדברים יסובו רק על הרדב״ז, לזה רמז בחבורו טעמי המצות תרי״ג ״וגם פה (בירושלם) לא הונח לי מרגשות יגונות ודאגות לא יכלתי ספורותי״. ועוד כתב: ״ואני גולה והידי כי עוברי ביה ישיבתי במצרים לעלות לירושלם לבקש אחרית ותקוה״ (שם) שכל זה מראה שהתישבותו בירושלם היתה דרך עראי לנסיון, ומובן מאליו שהדברים בשאלה סבי״ט יסובו רק עליו שהיה מופלג בעשר, ועל כן נתן שר העיר עינו בממונו.

125) שו״ת מבי״ט, חלק ג׳ ס׳ רפ״ה.

היהודית הירושלמית, פה ושם רואים אנחנו איזה רבנים ובעלי בתים מתישבים מחדש בעיר הזאת, ובעל הזכרונות כתב: „ומה שאומרים שיש הרבה תלמידי חכמים בעיר, יהי רצון שכך יהיה, כי תלמידי חכמים שלום בעולם״ [127]), ובכל זאת מספר התושבים היה מצומצם וכבוד העדה היהודית לא הגיע למה שהיה לפני ארבעים שנה, וכדברי בן הדור ההוא: „ראיתי בני עלית ירושלם תוב״ב בזמננו זה, והנם מועטים בכמות הערך הזמנים החולפים״ [128]), כנראה לפעמים דעת האשכנזים היתה מכרעת כמו הספרדים בפרק ההוא, בהיות שרואים אנחנו שידם על העליונה במקרה אשר קרה בעיר ביבמה שנפלה לפני יבם, ונחלקו רבני העיר אם מצות חליצה קודמת ליבום או אם להפך [129]).

בין הרבנים היותר חשובים בפרק ההוא בירושלם, היה ר׳ מנחם בן יהודה די לונזאנו מצאצאי משפחה ספרדית שמוצאה מאיטליה, הוא נולד בקושטא׳ [130]), בערך שנת שפ״ח, לאסונו מתו אביו ואמו בעודו ילד קטן וישאר לבדו בחסר כל, ויהי נע ונד בארץ, נודד ללחם איה, מקצה השמים ועד קצה השמים (מלשונו בספרו המעריך), בעודו באביב שנותיו כהו עיניו באופן שהיה מוכרח להשתמש בבתי עינים ולא יכל לעיין בלילות, למרות כל אלה הוא השתלם במדעים, ויקן לו חכמה ודעת בכל המקומות אשר נדד, נוסף לזה עלה בידו ללמוד שפות שונות בארך טלטולו, „ולפי שאין רע שאין בו טוב מעט, לכן אני בטלטולי טלטולא דגברא קשה, הרווחתי שלמדתי לשונות הגוים ובפרט ערבי ויוני שהם היותר צריכים להבין המלות הקשות והזרות שבאות במדרשי ז״ל, ולבארם ביאור ודאי לא ביאור מסופק, ביאור מדעי ולא ביאור סברי ודמיוני כי הביאורים הסבריים כלם חשודים ורבם שקר״ (המעריך), לא נודע בבירור באיזה שנות חייו הוטל עליו לקחת בידו מטה נדודים אך זאת ידענו שמימי נעוריו היה מצוין בין התלמידים הותיקים בעיר הבירה, ובשנת של״נ כבוא שמה ר׳ שמואל די מדינה משלוניק [131]), הוא לשד ימים רבים בחברתו ועל כן קורא אותו בספריו „מורי ורבי״ אף כי באמת לא היה רבו.

לפי עדות בעל הזכרונות ר׳ דוד קונפורטי שהביא משם הרב אדוניקם די לונזאנו, הרב הזה שהיה אביו „היה רב מובהק וחסיד ומקובל וכולל בכל החכמות ומדקדק ומשורר״ בהיותו כבן ארבעים שנה העתיק מושבו ירושלימה, ויהי שם מגדולי הרבנים. את אשר היה כחצי מאה לפניו ר׳ לוי ן׳ חביב היה עתה ר׳ מנחם די לונזאנו, כמוהו הוא היה הסבה להמשיך הישוב היהודי בירושלם, אחרי שהתרוקנה העיר מבניה ולהעמיד הישוב החדש על בסיס יותר קים, הוא היה נכבד בעיני בני דורו אשר הוקירו ידיעותיו הנשגבות כי הוא ידע לאחד החכמות החצוניות עם תורת היהדות. הידיעות הרחבות אשר קנה לו בתלמוד עם חכמת הנסתר אשר החלה להיות לה מהלכים בין המקובלים והעם ובלעדה לא הרים איש את ידו.

אמנם

---

127) שם, שם. 128) שם, חלק ב׳ ס׳ מ״ח.

129) שם, שם.

130) שו״ת מהרשד״ם, חלק חשן המשפט ס׳ ש״ע וס׳ תצ״ט ועוד ראה ספרו „שתי ידות״ ... בקושטא׳ בימי חרפו ואחרי בן השלי״נ וישם עליו נוספות עד שנת שפ״ד.

131) קורא הדורות דף ל״ד ע״א.

אמנם בעיר הקדש לא נצפנו לו ימים טובים, ולא הונה לו זמן רב כי ברוח החקירה לא נשא פנים אף לגדולים ממנו ולא לראשונים, כי לא ידע גבול במדת הבקורת והיה הולך עם רוב הרבנים בני דורו, עם ר׳ ישראל נג׳ארה בשירה, עם ר׳ יוסף טבול ור׳ חיים ויטאל בקבלה, ולא נמנע מהשיג גם על הרמב״ן, הרשב״א, בעל מגדל עז, הרד״ק, הראב״ע, והרמב״ם כי לפי הלך רוחו:

אני את אוהבי אהב ואיש עמי בצדק רב
ואשנא מחליק לשון אשר אותי בחונף רב
בלי דעת ואין עוזר ולמשנאי בדקים רב.

במליצתו הזאת המשורר ירמוז על ר׳ גדליה קורדוב׳ירו כנו של המקובל ר׳ משה קורדוב׳ירו אשר הביא עליו שנאה ונהפך לו לשונא על אשר העיר שהשיג על קבלת ר׳ חיים ויטאל בחבורו „אמרי אמת״. האיש המפוי בומה הזה שכנראה היו לו מהלכים בין שרי העיר הלשין את המחבר המליץ הזה עד ששלח לארץ גזרה או עיר מקלט שנקרא אצל התורקים בשם סורגון, ובשיר תלונתי על פגעי הזמן יתלונן במר רוחו:

אשר ארח לחברה עם רשעים שמו חכם גדליה קורדוי׳רו
אשר אני הביאותיו לציון אהבתיהו ושמתיו לי גבירי
והוא חנם צרדני — ושפך דמי, לבי, ואכל את בשרי
וסבב אלמנות היות לאשתי וגלות לי, ואוי לבני ולבריי

עוד מתאונן בדבריו אלה:

ולא אדע שלם בית עזבתיו בחסר כל, ולב אשה מצרי
הלא יתעו בלי אוכל ילדי, וצרי יהספו להת לשורריי...

(טובה תוכחת דף ק״ס).

נראה הדבר שר׳ מנחם נשלח בגלות או הושב למקום שבא משם קושטאנדינא עיר מולדתו מבלי שיוכל לצאת משם, לאשרו נמצא שם הכם ונדיב אחד ר׳ שלמה אשר אספו אל ביתו וכל מחסוריו עליו ושם הבר ספרו „טובה תוכחת״ בדרך שיר על פי המשקל ובכל דאגותיו וצרת נפשו הוא לא התיאש ממצבו הנורא, ותמיד היה מקוה לימים יותר טובים:

אבל לא אבדה תקוה, ואשליך יהבי על אלהי, ושברי
והוא ירום לרחמני לגאלי ולא אשב לעולמים בבורי...

וסוף סוף התירו לו לצאת ממקום מקלטו בקושטנדינא וזה עלה לו בלי תפונה בעזרת תומכו ר׳ שלמה (כנראה קארו) ואיזה אוהבים שב, בקושטנדינא הלך לשלוניק, ולאיזה ערים כאפיא, דמשק, חלב, וישב ירושלימה, ושם בלה שנותיו ונפטר לעולמו בערך שנת שס״ה.

במשך שנות היין ואורך טלטולו הוא אסף ספרים יקרי ערך וכתבי יד שהשתמש בהם לתכלית חבוריו: „הנה אנה ה׳ לידי חפצים יקרים, חפצי שמים ומרגליות טובות אשר עין לא ראתה, ואפילו לשמע אזן לא נמצאו... ועתה איכבה אוכל וראיתי שיאבדו באבדי... וימותו במותי... ועם כל עניי ודלותי נעשיתי כעשיר לכבוד תורת אלהינו... להוציא כמה זהובים בהדפסת ספרים אלו... ולא עוד אלא שנעשיתי אכזרי על שלשת ילדי ואמם אשר בירושלם

ולא

ולא שלחתי להם מעות להוצאה, אף על פי שאני יודע שאין להם לאכול (מלשון ספרו „אור תורה״).

בכל חבוריו נראה שהיה מליץ ומשורר נעלה אף על פי שמלאכת השיר לא ישרה בעיניו ולא הקדישו עליה בחפץ לב כהודתו הלא כה דבריו:

והשמתי מלאכת השיר גבוהה — כמו הזהב, כמו חודש וקוצרי
ולא אתעסקה בה רק להלל — לשבח לצור הזקי ושימרי.

כמו כן הרב ר׳ ישראל נג׳ארה (ראה חלק ג׳) הוא ידע לזמר בהיותו בעל קול ערב וידע גם כן לנגן על כלי נגינה (תוצאות חיים), וילמד כל הנגונים של בני ארצות המזרח התורקים והערבים, ומזכירם לשבח בשיריו ויצא לבקר את מנהגי ישראל בעניני תפלה. ובספרו דרך חיים תביע דברי שבח על חובת נקיון הגוף והידים והרגלים כמנהג הישמעאלים קדם התפלה, וכן הגיד דעתו נגד המורגל בישראל באיזה מקומות להתנועע בעת התפלה, וחרץ משפטו שאין זה ממדת דרך ארץ.

בחבורו „שובה תוכחת״ הוא מתיצב כנביא ומוכיח לבני דורו כדי שיתקנו קלקוליהם אשר דבקו בהם, כמו הפריצות והליצנות, על מה שהיו מצערים התלמידי חכמים, ובפרט מתרעם על אנשי המעלה המתנאים ביוחסם, מגנה הקריאה בספורי הבלים, ומשחק בקוביא, הנדרים והשבועות, כמו כן אלה שמרבים בתעניות וסיגופים. וכן יעורר לבם לרחם ולבוא לעזרת עניי ירושלם, לסמוך בידי העניים ובעלי מלאכה. באחד מחבוריו הוא מיבה בשכה חכמת הדקדוק בדבריו אלה: יש אנשים רבים שאינם משגיחים בחכמת הדקדוק להיותה בעינם בלתי צריכה, וגם אני את משאי אני מוביה, ואומר כי מתחלה היה בעיני העסק בה אבוד זמן, הן אמת שהייתי בקי בטוב הלשון בטבע, עם כל זה כשהתעסקתי בה נאורו עיני, הכרתי כי מתחלה הייתי טועה בחשבוני (שתי ידות, דף קכ״ב).

מתוך ספרי המחבר אי אפשר לברר באיזה שנות חייו שב ירושלימה, אך זאת נדע שכשובו כבר החלו התלאות העצומות שהגיעו לעדה הספרדית והאשכנזית לרגלי הכסף שלוו האשכנזים מאת המחמדים שרי העיר וכה יתאר לנו בשיר תלונתו:

אני ציון כמשכנת ביד צר — אפרש כף לכל רוח ועברי
מצולת היה בלעתני ומתי — ושבעתי בים נשיי כצורי
וכל יום אשלחה בים שליחים — ואין מי יעלה מן מהמורי
ושתקתי בקראי נחר גרוני — וינעתי באנחתי וצעדי
ולא יאמין שבע אל רעב — ולא יאמין לדל שליו וכריא.

ממקורות אחרים ידענו שהתלאות האלו החלו בירושלם כערך שנת שנ״ח, לכן יש לשער שקרוב לשנה ההיא התישב בירושלם בקרבת אשתו ובניו, יתר חיי המחבר נראה בחלק שלישי. חבוריו הרבים נכללים בשם „שתי ידות״ אך לא ראו כאחת אור הדפוס, ספרו „עבודת המקדש״ אשר כתב בשנת ה׳של״ב בירושלם, נדפס בשנה אחת אחרי כן בעיר קושטנדינא, ביחד עם החלק הנקרא „דרך חיים״ לר׳ משה נתן (בסוף שנת של״ב).

החבור „שתי ידות״ נחלק כמובן כל אחד לחמש אצבעות כאשר קראם מחברם או חלקים, נדפסו בעיר ויניציא בשנת ה׳ שע״ה, כל יד האחת ורק

אצבע או חלק הראשון ליד השנית ויתר ארבע האצבעות, לא נדפסו מקצר יד ונהעדר האמצעים.

א) היד האחת נקראת „יד עני" תכיל חמש אצבעות:

1) „אור תורה" על כל פתוחות וסתומות והסר ושלא בתורה להגהת וכתיבת ס״ת.

2) „מעריך" הוספות ותקונים על ספר הערוך, וגם מראה בקיאותו בשפת יונית תורגמית וערבית.

3) „עבודת מקדש" סדר העבודה בכל יום בבית המקדש, ונלוה תפלות פזמונים ושירים.

4) „דרך חיים" שיר ארוך בעל שט״ו בתים בעניני מוסר, ובסופו פזמונים ובקשות.

5) „שובה תוכחה" שיר ארוך בעל ש״ה בתים בעניני תוכחה, ונלוה אליו „תוצאות חיים" לר׳ משה נתנאל בן שלמה.

ב) היד השנית נקראת „יד המלך" תכיל גם כן חמש אצבעות:

1) „אגדת בראשית" או מדרש בראשית, וכל אלה החלקים נדפסו כאחת, ואחרי כן כל אחד לבדו בדפוסים שונים.

2) „מדרש אגור" נדפס על ידו לבדו בצפת בדפוס ר׳ אברהם בן יצחק אשכנזי [132]) [132 א]).

3) „הגהות על ס׳ תנא דבי אליהו" נדפס בויניציא בשנת ה׳ שנ״ח.

4) „אבות דר׳ נתן" מסכת דרך ארץ ואותיות דר׳ עקיבא.

5) „ס׳ תשלומים" כל מה שחסר ממדרש רבא, תנחומא, ספרא וספרי וכו׳ שני אלה האחרונים לא ראו אור הדפוס.

מלבד הס׳ „שתי ידות" ר׳ מנחם די לונזאנו השאיר אחריו:

ג) הגהות על ס׳ הלבוש.

ד) אמרי אמת, השגות על ר׳ חיים ויטאל בחכמת הקבלה בכ״י.

ה) עמר כן פירוש על האדרות והתקונים (הדפיס מתוך הכ״י וילנה תר״מב).

ו) הגהות על הירושלמי, נדפס מתוך הכ״י ווארשה תקצ״ו.

ז) שבתא דמטרוניתא, שיר שקול לליל שבת, ואולי היא הנדפס בספרו שתי ידות, אצבע השלישי בשם „עבודת הקדש" (לפי השערת ר׳ דוב בר גאבשטיין).

ח) תשובה כ״י (נדפסה בחברת „ציון וירושלם", לר׳ יצחק בדהאב ס׳ י״ג. מלבד אלה עוד חבר איזה ספרים אשר נשארו בכתב יד על הזוהר והקבלה:

ט)

---

132) ר׳ יוסף שוארץ איש ירושלם אשר ראה הס׳ הזה היחיד הנודע עד עתה בעולם, יעיד בחבורו „מעשה הארץ" דף נ׳ שנדפס בעיר צפת בבית אברהם אשכנזי, אשר הפיש בית דפוסו פעם בצפת, פעם בעין זתון, ופעם בבירואה, בשנת ה׳ שפ״ו, אחריו הביאו דבריו כל הבבליוגרפים. ונראה כי שגיאה צאה מלפני המחבר הזה, ותחת לקרוא ה׳ שמ״ו קרא ה׳ שפ״ו, כי לא יתכן השנה ההוא אשר לא היה עוד בין החיים ר׳ מנחם די לונזאנו, גם המדפיס אברהם אשכנזי הדפיס בין שנות ה׳ שכ״ח—ה׳ שמ״ו בערך כ״ב שנה (ספרו הראשון פ׳ אלשיך על דניאל בשנת החש״ה—ה׳שכ״ח, וספריו האחרונים משחקת בתבל וזמירות ישראל, לר׳ ישראל נג׳ארה בשנת ה׳ שמ״ו) ולא יתכן שהדפיס עד שנת שפ״ו, שהוא בפרק ס״ד שנה, ובלעדי זאת איך יתכן שאין בנמצא ספרים נדפסים בביתו משנת השמ״ו עד שפ״ו שהוא קרוב לארבעים שנה?

132a) שער הספר „מדרש אגור" נמצא ביד החכם הגדול ר׳ משה גסטר רב הספרדים בלונדון והדפיסו במכה״ע 92, Zeitschrift f. Hebr. Bibliographie X (הערת ר׳ הרד פרנקל).

ט) „עמר סך" על האידרא זוטא בהאזינו והשנות על האר"י[133]).
י) „אמרי אמת" בקורות על פי׳ האר"י על ספרא דצניעותא.
יא) „עדי זהב" השנות על ס׳ הלבוש.

כבר ראינו שהרב הצפתי ר׳ יעקב בירב נאלץ להמלט לחוצה לארץ מחמת המלשינים בשנת ה׳ רצ"ה, וסוף כל סוף עלה בידו להוכיח צדקתו לעיני הממשלה, וכי שקר טפלו עליו שונאיו, ובתוך השנה ההיא שב אל עירו ואל שער מקומו[134]). כרוב חכמי צפת, ר׳ יעקב בירב היה עוסק במסחר מלבד שקידתו בתורה, בשנת ה׳ רפ"ה קנה בשמים הנקראים בלע"ז קאראנפיל (Girofle), וקאנילה (Canella — קנה בשם) מיד הסוחר שבתי הכהן סיזילאנו בסך תתק"ע פרחי זהב, שהיה בעצמו סוכן או פאטור (Factor) של הסוחר יחיאל הכהן, אמנם הבשמים האלה היו קנין הסוחר האיטליאני מיסיר יאקומו מאניפיילו והיו מונחים בחלב (ארם צובה), אשר שם מכרם ליחיאל הכהן, ועליו היה לקבלם בעיר ההיא, כנראה ערך הסחורה עלה למעלה ראש, ושבתי הכהן ובאי כחו התעצמו עם ר׳ יעקב בירב ולא נתנו הבשמים לבא כחו בחלב כאשר רצה לקבלם, על כן ערך מחאה בבית דין הצפתי ביום כ"ו תמוז רצ"ו, וביום כ"א כסלו רצ"ז, הבית דין הירושלמי הלא המה ר׳ לוי ן׳ חביב, ר׳ מאיר בכמה"ר יוסף פאפי, ור׳ דוד ן׳ שושן אשר נשאלו לעיין בענין הזה, מצאו דברי ר׳ יעקב בירב בלי כל יסוד, והצדיקו את המוכר באשר לא עלה בידו למסור הסחורה[135]), מנגד לזה הבית דין הצפתי מצא שהצדק עם ר׳ יעקב, ועל המוכר להשיב לו במיטב כספו כל מה שהיה באפשרי להרויח או לתת הסחורה[136]), והיה זה ביום כ"ו לחדש אדר ראשון שנת ה׳ רצ"ח[137]). תוצאות הדבר נעלמו מאתנו, בהיות שבקיץ ההוא של שנת הרצ"ח היה מעשה הסמיכה, וכמשלש חדשים אחרי כן נאלץ ר׳ יעקב להמלט דמשקה מחמת העלילה הנוראה שהטילו עליו והסכנה אשר רחפה עליו כאשר כבר ראינו.

וכשובו צפתה ר׳ יעקב בירב לא ראה בטובה ולא האריך ימים, וימת בן ששים ושש שנה בליל השבת ר"ח איר שנת אש"ה (ה׳ ש"ו)[138]), בעזבו שלשה בנים ר׳ משה שעסק כל ימיו במסחר במצרים ובצפת, והוא היה אהובו של ר׳ ישראל נג׳ארה (נזכר במי מנוחות ומי המרים בסוף זמירות ישראל), ר׳ אהרן ראש ישיבה בצפת במקום אביו, שערער על עזבון הנדיב משה ן׳ פירא לתועלת הישיבת ההיא (אבקת רוכל ס׳ קכ"ד), ור׳ יצחק שהיה בצפת וזכרו בא בהקדמת

---

133) נדפס זה לא כבור בווילנא תרמ"ב (הערת ר׳ דוד פרנקיל).
134) בתשובתו על קונטרס הסמיכה דר׳ לוי ן׳ חביב כתב: „תסר וגאנה נרדף ממלשיני הזמן" ובתשובתו האחרונה „נאום התופס אחרי עבור זעם, בלב נכון וטוב טעם".
135) שו"ת ר׳ לוי ן׳ חביב, ס׳ צד רצ"ה.
136) שו"ת מבי"ט, חלק א׳ ס׳ ט"ו.
137) שו"ת ר׳ לוי ן׳ חביב, שם, שם.
138) שו"ת מבי"ט, חלק א׳ ס׳ קי"ג (שם נרשם בשנה אייר במקום אדר וכן תקנתי ע"פ ההסתוריונים במהדורא הראשונה, ועתה שבתי והשבתי בדיוק ומצאתי שהסימן אשה = ה׳ש"ה, ובאמת בשנה ההיא נפל ר"ח אייר בשבת, אך בשנת ה׳ש"א לא והכן, שאז נפל ר"ח ביום ד׳, ובכן יוצא לנו שהי׳ ס"ו שנה, בהיות שבגרוש פורטוגל בשנת רנ"ז היה לפי דבריו בן י"ח שנה, ואם כן נולד בשנת הל"ה-ט"ג.

ס׳ שו״ת לאביו, ובת אחת שנשאת לר׳ חיים אבועלפיא בדמשק, ובס׳ חדושי דינים (ס׳ ע״ד) בא זכר כתובתה, עוד נולד לו בן אחד אברהם תלמיד חבר לר׳ משה מטראני (מבי״ט ח״א ס׳ ק״נ) שנפטר בחיי אביו (שם, ס׳ רמ״ז).

אחרי מות בירב, ראשי הרבנים בצפת היו ר׳ יוסף קארו ור׳ משה מטראני. כבר ראינו בפרקים הקודמים שבשנת הרצ״ו בסוף הקיץ, ר׳ יוסף קארו אחרי עברו דרך הים מקושטנדינא למצרים, ואחרי עמדו איזה זמן במדינה ההיא התישב בצפת, ששמו הטוב נודע כבר בין רבני התורמה בפרק ההוא, ואליו הריצו מכתבים ושאלות מכל עברים עוד בהיותו בחוצה לארץ, שם מצא את רבו הגדול ר׳ יעקב בירב אחרי הפרדו מעמו בעוד שבנה ושלשים שנה מיום הגרוש הגדול מפורטוגל, והוא היה לו יועצים ברוב דבריו בחבורו הגדול „בית יוסף״ אשר אליו נשא נפשו. בצפת ר׳ יוסף החזיק ישיבה גדולה, ואליה נהרו תלמידים רבים לשמוע מפיו בלמודים[139]), ובכל זאת לא נגע עצמו מלהשיב דבר אל כל שואליו בדבר הלכה ודין, האיש המצוין הזה הנועד ונולד לגדולות לא ידע שלוה בנפשו ולא נתן מרגוע לגופו, בימים ובלילות רוב מעייניו היו לאסוף החמר הנחוץ לספרו הענק, ומאליו מובן שהיה נאלץ להתמיד עיונו בתלמוד ובפוסקים, ולפי דבריו זכה לקרוא על הסדר כל התלמוד שלש פעמים[140]), מלבד יתר הספרים הנחוצים לפי טבע מלאכתו, בשנת רצ״ח באסיפה הגדולה של הצפתים להחזיר הסמיכה ליושנה, לקח גם הוא חלק בועידה לסמוך את רבו רבי יעקב בירב, ואחרי כן נסמך גם הוא ביחד עם ארבעה חבריו, בין כה וכה על ידי התנגדות רבני ירושלם הסמיכה בטלה מאליה והיתה כלא היתה.

ויהי אחרי מות ר׳ יעקב בירב ראשי העדות בצפת בחרו בר׳ יוסף קארו להיות עליהם לראש ולקצין[141]), ובכל טרדותיו הרבות לא יכול לסרב מהעמים על שכמו העול הכבד הזה נוסף על יתר עסקיו, בשנה אחת אחרי כן ור׳ יוסף קארו כלה מלאכתו הכבדה הבנוי „הבית יוסף״ אשר עבד בו בשקידה רבה בעוד עשרים שנה, וכה דבריו: אברך ה׳ אשר יעצני ועד כה ברכני להחל ולגמור הספר המפואר הזה, ביאור ארבע טורים אשר קראתיו „בית יוסף״ כי התחלתיו באנדרינופולי שנת רפ״ב, והשלמתיו בעיר צפת אשר בגליל העליון תוב״ב ביום, ד׳ י״א לאלול שנת כ׳ ק׳ ר׳ אור״[142]), ועוד הוסיף להתעסק בהגהתו בעוד שתים עשרה שנה עד שנת ה׳ שד״י, החלק הראשון אורח חיים נדפס בעיר ויניציא על יד אדילקינד בבית המדפיס יוסטיניאן בשנת הש״י ש״א, החלק השני יורה דעה על ידי ר׳ מאיר מפרינצי בעיר ויניציא בדפוס בראגאדין בשנת ה׳ ש״א, החלק השלישי אבן העזר על ידי אדילקינד בעיר סביוניטא בשנת ה׳ ש״ג, החלק הרביעי חשן המשפט ראה אור הדפוס בחמש שנים אחרי אשר השלים הגהתו בעיר סביוניטה בשנת ה׳ שי״ט.

על

139) אבקת רוכל, ק׳ קפ״ג.

140) קורא הדורות, דף ל״ה.

141) אבקת רוכל ס׳ קפ״ג, ואם היותו ברור בלימוד הישיבה הי׳ מלבד כמה טרדות מענין הקהלות יע״א, שו״ת קארו (אה״ע דף קכ״ב) „ואם טרדות קהלות הקדש יצ״ו מרהב ומשיבים עליו״ (שם, שם).

142) בית יוסף, חתימה הספר.

על ידי הספר „בית יוסף" אשר עליו הקדיש ר' יוסף קארו קרוב להצי שנות חיי האדם על האדמה, עלה בידו לחבר החבור היותר ענק בספרות ישראל, לתת ליהדות תמונה שלמה ויחידה, כאשר לא עלה ביד איש אחר זולתו מיום מתן התורה על ידי משה, בהיות בתלמוד ובספרי האחרונים דעות שונות ומתנגדות ביניהן על כל דין דתי והברתי, מבלי שיהיה מכריע ביניהם, ובהיות עם ישראל מפוזר בין העמים, נמשך בלבול גדול בכל הגולה, כי את אשר אסר רב אחד הגיד השני, וכן להפך, ובכל הפסקים או הוראות הדין, כל רב ורב בחר בדעת הפוסק הקרובה לדעתו, אם האחד קרב סברת ר' משה בן מימון, ובא חברו לבכר סברת ר' יצחק אלפסי, עד שנעשית התורה לא רק בשתי תורות, אלא כתורות אין מספר לסיבת רוב הספרים הנמצאים בביאור משפטיה ודיניה, ולפי טבע הענין היו מחלקות ומריבות מכתבים עד אין חקר בין כל רבני תפוצות הגולה, ושנאה ותחרות בין הישיבות השונות, כאשר היה בימי קדם בין בית שמאי ובית הלל, „ואם יאמר אדם בכל דין שיצטרך לחקור שרשו ומוצאו ולאה למצוא הפתח לדעת מקום הדין בתלמוד".

בחבורו הזה ר' יוסף קארו מלא החסרון הגדול בתורת היהדות. הוא הכריע בין דעות גדולי הפוסקים, ועל הרוב סמך על שלשת עמודי ההוראה ר' אשר בר יחיאל, ר' יצחק אלפסי, ור' משה בן מימון, ובהיותו ממוצא ספרדיים נטה ברוב הוראותיו אחרי רבני הספרדים, גם מנע את עצמו מהביא בתוך חבורו בהתלמט דעות וסברות הזוהר והקבלה אשר הזלו להיות להם מהלכים בפרק ההוא בין העם ורוב רבני הדור, או להכריע באיזה דין על פי חכמת הנסתר, ונהפוך הוא שספרו יכיל רק דינים הנוגעים לקדושה, טהרה, פשטיות, וצניעות, במסחר ובחיי הבית, ספרו הוא ספר דינים ערוך לפני כל ישראל בכל תפוצות הגולה, בהרחקת הספקות וסבכי המשא ומתן והעקלא וטריא, ובכן עלה בידי ר' יוסף קארו להשיג הגדולה והתפארת לאחד כל עם ישראל בארבע כנפות הארץ, תחת דגל תורה אחת ברה וזכה השוה לכלם, וחזון לב בני ישראל בארץ ישראל נתקים במקצתו, „אחדות כל האומה הדתית" אם גם לא נמשך מזה כאשר קוה האחדות הלאומית בארץ אבות וביאת המשיח. מלבד החבור הענק הזה ר' יוסף עשה קצורו, ויתקנו כספר המשפטים לכל העמים הנאורים, בחלק אותו לפרקים השייכים לכל ענין וענין וכל פרק נחלק לסעיפים, באופן אשר יהיה נקל לכל איש למצא מבוקשו, הספר הזה נקרא „שלחן ערוך" בהיות שהוא ערוך כשלחן לפני מבקשי הדינים ונדפס בויניציא בארבע חלקים בשנת ה' שכ"ה.

אומרים אמור שספרי הבית יוסף והשלחן ערוך שהיו כדבר בעתו, וקבלו בשמחה בכל תפוצות הגולה ומאתים מגדולי הרבנים הסכימו שיש להורות על פיהם, עד שהיו אומרים בעת ההיא שכל הפוסק על פיהם מובטח לו שהוא פוסק על פי סברת מאתים רבנים, מכל רבני תוגרמה רק ר' יוסף ן' לב בקושטנדינא ראה שהספר הזה יביא גרעון בבקיאות ובעיון התלמוד, ואסר לתלמידיו להשתמש בו, אמנם יום אחד בהיותם קוראים לפניו בטורים והוא היה מראה להם המקום במשפטו, נעלם ממנו מקור דין אחד ולא מצא ידיו ורגליו למרות בקיאותו, וכהביא לפניו ה„בית יוסף" מצא מבוקשו ופתרון שאלתו, ויתיר לתלמידיו לקרוא בו,

ורן

וכן בדעתו שכן השמים נקדש הספר הזה[143]).

יתר הבורי ר' יוסף קארו הם:

ג) כסף משנה, פירוש על משנה תורה להרמב"ם, נדפס בויניציא בשנת ש"לה-ש"לו ההיינו השלשה חלקים בחייו, והחלק הרביעי אחרי מותו (בהשתדלות ריבהו ר' עזריה מפאנו מויניציא).

ד) בדק הבית, השמטות והגהות על ספרו „בית יוסף" נדפס על ידי בנו ר' יהודה קארו שלוניקי שנת שס"ח.

ה) כללי התלמוד, על הליכות עולם מדרכי התלמוד לר' ישועה בר יוסף הלוי, נדפס בשלוניק שנ"ח.

ו) דרשות על התורה, ושיר השירים או „אור צדיקים" נדפס בשלוניק בשנת תקנ"ב, הוארשא תרי"ב.

ז) שאלות ותשובות, חלק אבן העזר נדפסו על ידי בנו ר' יהודה קארו בשלוניק בשנת שנ"ח.

ח) אבקת רוכל, שו"ת על יתר שלשת החלקים נשארו ימים רבים בכ"י (ראה אזולאי) ונדפסו באזמיר תקנ"ט.

ט) פירוש המשניות, לא נודע כעת, נזכר בכסף משנה (הלכות טומאת מת פרק י"ב).

י) פירוש על רש"י.

י"א) פירוש על רמ"בן, שניהם נזכרו בהקדמת ר' יהודה קארו על ס' השאלות ותשובות שהיו בידו ובדעתו היה להדפיסם אך חסרו לו האמצעים.

לעת זקנתו ילדה לו אשתו בת החכם ר' יצחק סבע את בנו יצחק[144]), אחרי כן באו עליו אבינות וצרות רבות, אשתו מתה כנראה במגפה הגדולה אשר שררה בעיר בשנת שכ"ה, והוא בעצמו נחלה והגיע עד שערי מות[145]). אחרי שובו לאיתנו נשא בפעם השלישית את בת החכם האשכנזי ר' זכריה שלמה זבשיל[146]). (שבתי, שבשי"ל, לפי מבטא האשכנזי הקוראים ת' כס') כי בחותו רב הכולל לא היה הגון שיהיה שרוי בלא אשה, ואז היה כבר בן שבע ושבעים שנה (ותולד

לו

143) אזולאי, מערכת ספרים, בערך בית יוסף, בקורת על השלחן ערוך בא בהשלה הקלוזנר שנה שלישית (דף 382 והבאים אחריו) במאמר „התלמוד ושלחן ערוך" ובמאמר הגדול „תולדות השלחן ערוך" (השלה שנה ד' דף 303 והמשכים, 397 והמשכים, 511 והמשכים. שם, שנת ה' דף 127, והמשכים, דף 430 והמשכים. שם, שנת ו' דף 128 והמשכים, 233 והמשכים, 329 והמשכים, 517 והמשכים), חמר רב ועצום, ואין פה המקום להתוכח עם בעל המאמרים שרן לפי דעתו ובעמו.

144) בשנת רפ"ב בהקדמתו לבית יוסף יתנו שלא היו לו ילדים „כי זה חלקי מכל עמלי והוא ביתי בעולם הבא" ובחתימת הספר בשנת שי"ד כתב: „זרעי וזרע זרעי" שזה וראה שבעת ההיא היו לו כבר בנים. שם הבן הבכור יצחק נקרא על שם חמיו ר' יצחק סבע ועל שם הורו ר' יצחק קארו אשר גדלו כבן אחרי מות אביו, וכבר נודע שכל בני הרב האמלל הזה מתו בדרך מפני מפורטוגל לטורקיא בשנת רנ"ז, הבן השני שלמה התגדל בצפת ואחרי מות אביו התישב בקושטנדינא והיה מגדולי הרבנים בעיר הבירה כאשר נראה בחלק ג' (פרק א') ועוד ראה בסוף החלק הזה ציון א', בנו שלמה נקרא על שם זקנו מצד אמו.

145) אבקת רוכל ס' ר"ט.

146) שם, ס' ב"ט ר' צבי גרין מסער בלי יסוד שהכניסה לו הון רב ועל כן נשא אותה.

לו כנו השני שלמה) ובהיותו בן שלש ושמנים שנה נולד לו בנו השלישי יהודה[147],

ר׳ יוסף קארו היה מטבעו נוח לבריות ועובר על מדותיו, ולפי דבריו בעצמו „הנני ה׳ מדה שאיני מפקיד לכבודי"[148]) ופעם אחרת כתב לבעל ריבו „ואם כל אשר הרגזתני לא אצא ממחיצתי"[149]). בכל תשובותיו ופסקיו הוא היה נוטה על הרוב להקל. דבריו היו במתינות ונחת ואם לפעמים יצא ממחיצתו לפי טבע הענין, הוא בקש להצטדק ולרצות בעל הריב, ובשאלה אחת כתב למתנגדו: „נא, לשון בקשה אם יהיה באגרת זו איזה דבור שלא כרצונך, אל תשית לבך אליו כי כן טבע הויכוח מחייב, ואפילו אב ובנו נעשים אויבים זה לזה בשער"[150]) ולהפך הוא היה מקפיד על כבוד חבריו הרבנים יותר מכבוד עצמו" כי אנו בושים ונכלמים, כי הנוגע בכבוד אחד מהחברים בדבר זה נוגע בכבוד כולנו, שאומרים הני רבנן דדברי תורה בידם, כחומר ביד היוצר, אל כל אשר יחפוץ יטנו".

למרות חפצו ורצונו שלא להתנגד לכל אדם היה בעת ההיא בצפת הרב הגדול ר׳ משה מטראני בעל ידיעות רבות ונשנכות, אשר היה כמוהו תלמיד חבר לר׳ יעקב בירב, ונכבד בעיני בני צפת וכל תפוצות הגולה, אמנם מדתו היתה שונה בתכלית השנוי ממדת הרב קארו, ר׳ משה מטראני היה על הרוב עומד על דעתו וחולק על כל חבריו, אחרי מות הרב הגדול ר׳ יעקב בירב, ישיבת צפת נחלקה לשתי מחלקות, ישיבת ר׳ יוסף קארו וישיבת ר׳ משה מטראני, חלוקי דעות בין שני בתי המדרשים האלה עלו למעלה ראש, עד אשר נראה התנגדות על הדבר היותר קל הערך, ולפעמים יצא ברור לעין המבקר בקר רוח שמגמת פניהן היה לסתור כל אחת דברי רעותה, בארך הימים שתי הישיבות האלה, נפרדו בדעותיהן[151]), עד אשר היו כבימי קדם כבית שמאי ובית הלל בשעתן, ונמשכה המחלוקת ביניהן גם אחרי מות שני הרבנים האלה אשר עמדו בראשן, בשנת שנ״ח הדפיס ר׳ יהודה קארו תשובות ופסקי אביו על חלק אבן העזר, ולפי הנראה עלה זה בידו בעמל רב ובפזור כסף יותר רב על מה שהיה ביכלתו, עד שלא היה לו באפשרי להדפיס יותר החלקים, ובין יתר דבריו כתב הסבה הראשית אשר אלצתו להדפיס הספר הזה: „ואני הצעיר יהודה, בנו של הרב (ר׳ יוסף קארו) זלה״ה להיות ששמעתי שהחכם הר׳ יוסף מטראני יצ״ו בנו של הרב המבי״ט ז״ל מקבץ תשובות אביו להעלותם על ספר ולהדפיסם, לכן עתה הוכרחתי להחיש אף אני ולהעלותם לשלא תיקבע הלכה לדורות[152]), (כדברי הר׳ המבי״ט).

מתלמידי ר׳ יוסף קארו היותר ותיקים נודעו לנו ר׳ משה קורדובירו, ר׳ אברהם בן אשר, ר׳ ברוך ברזילי, ר׳ משה אלשיך, ור׳ משה סעדיה. שם ר׳ יוסף קארו היה נודע לשם ולתהלה לא לבד בארץ ישראל ותוגרמה כי גם בכל תפוצות הגולה, ר׳ עזריה מן האדומים קורא אותו: „והנה הוא קארו (תפס לשון נופל על הלשון, כי קארו בספרדי ענינו יקר) יקר רוח

147) בהקדמת ס׳ שו״ת אה״ע לבנו כתב בנו: „בן ז״ך שנה אנכי היום" (שלוניק שנ״ח).

148) שו״ת אה״ע לר׳ יוסף קארו חלק נשואים ס׳ י״ד.

149) שם, שם, ס׳ י״א. 150) אבקת רוכל ס׳ י״ט.

151) שו״ת מבי״ט א׳ ס׳ קנ״ו, קפ״ז, קמ״ט, רנ״ט וכ״ו, אבקת רוכל ס׳ מ׳, י״ט, כ״ד וכ״ו.

152) שו״ת ר׳ יוסף קארו אה״ע, דף מ״ב ע״ב.

רות, אוש תכונות"[153]), ומשפחת יהיא אשר מוצאה מגרוש פורטוגל, ותתישב בבולוניא שלחה אליו עצמות בן המשפחתה דון יוסף ן' דוד יהיא לקברם בבית הקברות הצפתי בערך שנת ש"ט[154]). ספריו היקרים נפוצו עוד בחייו בכל הארצות והמדינות היותר רחוקות, ומתוכם ידעו בני דורו להכיר ולהוקיר ערכו הרב, הפולני ר' שלמה לוריא (מהרש"ל) מאוסטריאה או אוסטרוג כתב עליו: „חדש מקרוב בא לידינו ספר והבור שעשה מהר"י קארו על הטורים, והראה כמה חדושים מספרים הקדמונים שלא היו בידינו בימים שעברו ותשובות נבריות וחידושים אשר נמצאו בכל הספרים, ולא חסר דבר מכל אשר עלה במחשבה לפנים, וכמעט שלא הניח מקום להתגדר בו"[155]) ר' משה אסרליש מקראקא אשר היה כדעתו לסדר כל הדינים, מצא לפניו ספר השלחן ערוך לר' יוסף קארו ערוך ומתוקן אמנם בראותו בו חסרון גדול הוראת המנהגים על פי רוח האשכנזים שהם רוב הכנסיה הישראלית, אסף התשלומים האלה ויספחם כעין הערות או הגהות על השלחן ערוך, ויקראם בשם „מפה" בהיות שבאמת הם כמפה הפרוסה על השלחן.

בשנת הש"לה ביום ה' י"ג ניסן נאסף על עמיו בהיותו בן שבע ושמונים שנה, ויקבר בכבוד גדול[156]) בבית הקברות הצפתי, ועל קברו הציבו אבן ועליה חרות: „הרב ר' יוסף קארו בעל השלחן ערוך" בני משפחתו נתנו סימן לימי חייו: ראשו כתם פ"ז[157]), ובכל עיר ועיר מדינה ומדינה אשר באה השמועה המעציבה מפטירתו הספידו אותו ויתאבלו עליו, מן המרבים לדבר בשבחיו נודעים לנו ר' שמואל קאצינילבונן מפאדובה, ר' יהודה מוסקאטו ממאנטובה, ר' אברהם סביטריא, ור' רפאל טריויש[158]).

אחרי מותו נבחר לראש הרבנים וריש מתיבתא הכהו ר' משה מטראני[159]) שהיה מסכך כמוהו, והרביץ תורה בק"ק בית יעקב משנת רפ"ה עד השנה ההיא, לפי דברי בעל הזכרונות הוא היה דבר ומנהיג הדור, והיה עומד בפרץ לכל דבר אשר היה נוגע לכללות הק"ק[160]), אמנם לא בכל עת היה שולט ברוחו ולפעמים כתב דברים קשים נגד מתנגדו בדבר הלכה, רק על אשר לא הסכימו לדעתו. בשנת הרצ"ה נסע ירושלימה[161]), ושם התודע אל הרב ר' לוי ן' חביב אשר הוקירו ויכבדו, אך כשלש שנים אחרי כן עברו ביניהם דברי ריבות בדבר הסמיכה, עד אשר הרפו איש את רעהו במדה כזאת, שדברי הימים לא יוכלו להצדיק מעשיהם.

בשנת ש"י היתה מגפה בעיר, ור' משה נאלץ לנסוע מחמת זעם אל הכפרים אשר בסביבות צפת[162]), וכאשר פשט הדבר גם כן בכפרים, היה נוטה אהלו על

ההרים

153) מאור עינים פרק כ"ג, ואם לשון נופל על הלשון כי תרגום קארו "Caro„ בספרדית הוא יקר.

154) שלשלת הקבלה.

155) מהרש"ל ים של שלמה, חולין בהקדמה.

156) דברי יוסף, לר' יוסף סמבירי.

157) קורא הדורות, דף ל"ה.

158) „רבינו יוסף קארו" לר' חיים דוברוש פרידבורג.

159) שו"ת מבי"ט, הקדמה ר' שלמה מטראני.

160) קורא הדורות, דף ל"ה ע"ב.

161) שו"ת מבי"ט, חלק א' ס' כ"א.

162) שו"ת מבי"ט, חלק א' ס' קי"ק.

החרים כאשר היו עושים כל תושבי העיר, והיו יושבים על פני השדה לבלתי תדבק בהם הרעה[163]. בשנת שכ״ח התישב בדמשק, לרגלי סבות שנעלמו מאתנו אולי באשר היה נרדף מצד מתנגדיו בעיר מושבו צפת, ולפי דבריו: „בעת אני גולה מעירי ואין ספרי ותשובותי בידי עד שישקוט וירא ה׳ מן השמים, וירב את ריבי ויושיבני על כני לעבודת ה׳ כל הימים אשר אני חי על האדמה, נאם המצפה לארץ ישראל מדמשק (המעיכה)[164]. כנראה לא ארכו לו הימים אשר גאלץ לגלות מצפת וישוב שמה, והנה באו עליו צרות אחרות, אשתו הרבנית אחרי סבלה חלאים רעים וכבדים מתה על פניו בשנת שכ״ז, ואחד הרבנים כתב אליו דברי נחומים:

„על פטירת הרבנית אשר הלכה לעולמה... באתי בקצרה להתפלל לאל המנחם ציון, הלך לטנוחות עם גשים שאננות בנוהית... ישקהו כוס של תנחומין ויבנה לו בישראל בית נאמן, גדול יהיה כבוד הבית האחרון[165], הרבנית הזאת ילדה לו בן אחד ושמו ר׳ שלמה מטראני, שהיה אחרי כן מרביץ תורה במצרים, אחרי מותה עברו איזה שנים וינחם ר׳ משה אחרי אשתו וישא אשה שניה, אשר הולידה לו בן בשנת של״ב ויקרא את שמו יוסף[166]) כשם אבותו ר׳ משה מטראני האריך ימים, ובהיותו בן שמונים שנה נפטר לעולמו ביום טוב אחרון של חג הפסח שנת ה׳ש״ם ונתנו סימן לשנה ההוא מש״ה עבדי מת, והוא שפט את ישראל ארבע וחמשים שנה, ונתנו בניו סימן ד״ן ידין עמו[167].

בתור ספר הצבין ר׳ משה מטראני הנודע ביותר בשמו הקצר מבי״ט (משה ן׳ יוסף מטראני), חיבוריו הם:

א) בית אלהים, על עניני מוסר, חלקו לשלשה פרקים, תפלה, תשובה, ועיקרים, ובסוף פרקי שירה עם פרושו, נדפס כחיי בויניציא בשנת ש״ל.

ב) קרית ספר, באור על מצות דאורייתא ודרבנן בספרי הרמב״ם, נדפס בויניציא ש״א (או ש״ג).

ג) שאלות ותשובות בשלשה חלקים, נדפסו על ידי בנו ר׳ יוסף, בויניציא בשנת ש״פ. ועוד מיחסים לו ס׳ קרית ארבע, ומרביץ תורה (דרשות על התורה), אשר נשארו בכתב יד.

ומכלל של הרבנים בצפת, היה ר׳ ישראל בן ר׳ מאיר די קוריאל, הוא נולד באנדרינופלא בערך שנת רמ״ב, והיה תלמיד ר׳ יוסף פאסי בעת אשר העתיק מושבו משלוניק לעיר ההיא, פה החל להרביץ תורה ולהעמיד תלמידים, אחרי כן עלה בלבו להתישב בארץ ישראל ויסע דרך עיר הבירה קושטנדינא, ושם התודע אל ר׳ יוסף טיטצאק משלוניק אשר היה בפרק ההוא שם, ואל ר׳ אברהם ירושלמי, אחרי עמדו איזה זמן בעיר ההיא, נסע הלאה ויתישב בצפת קרוב לשנת רצ״ה, ונתקבל למרביץ תורה בק״ק גדול, וינהג שם מנהגים מוזרים אשר לא עלו על לב יתר הרבנים בעיר, בפרט על ענין הברכות בבית הכנסת, ור׳ משה מטראני אשר לא שבע רצון ממנהגו כתב עליו: „גם אני הייתי בימי בחורותי שם, ונתגדלתי במקום שנתגדל הוא, בישיבת מורינו הרב הגדול כמוהר״ר יוסף

163) שם, חלק ב׳ ס׳ כ״ה.
164) שם, שם, ס׳ מ״ט.
165) שם, שם, ס׳ פ״ג—פ״ד.
166) שם, הקדמה.
167) שם, חלק א׳ ס׳ ק״פ.

יוסף פאסי זלה״ה, ומעולם לא נהגו כן בכל בתי כנסיות שבאנדרינופולי באותו זמן, אלא שאמרו לי אנשי אמת שהחכם כמה״ר ישראל הנ״ל המציא אחר כך מנהג זה בבית הכנסת שהיה הוא מתפלל בו... ואמר כי בקושטנטינא בפני חכמים גדולים דבר על זה... ושלא מיחו בידו״ [167]) ר׳ ישראל די קוריאל ביחד עם ר׳ יוסף קארו ור׳ משה מטראני התמו על הפסק להחרים המוסר דאוד בקושטנדינא אשר קם נגד מטיבו ומרים קרנו הרוכוס דון יוסף נשיא, והיה זה בצפת ביום כ״ד תשרי השל״א [168]).

גם היו שם האחים ר׳ משה ור׳ יצחק עונקירא, הראשון נחשב בין גדולי הרבנים בצפת, והוא התם בשנת הרצ״ז עמהם, ושנים אחדות אחרי כן נקרא בעיר סנניסיא להיות להם למרביץ תורה בק״ק לורקא ושם ישב עד עת זקנתו. ר׳ יצחק עונקירא העתיק מושבו לקושטנדינא, ושם הדפיס חבורו „איומה בנדגלות״ בשנת שי״ל.

עוד היה בצפת ר׳ שלמה סירילייו שנולד בספרד לפני הגרוש הכללי של שנת רנ״ב והתישב עם אביו ר׳ יוסף בקושטנדינא, שם התחנך בישיבתו של ר׳ אליהו הלוי אשר הוקירו וכבדו, אחרי כן התישב בשלוניק ושם למד בבית מדרשו של ר׳ לוי ן׳ חביב [169]) על כן היה קורא אותו ומכבדו ברבו, וכאשר גדל עמד איזה זמן באנדרינופלא. מן העיר הזאת ערך שאלתו אל רבו ר׳ אליה הלוי בקושטנדינא על מה שקרה לו במצה בפסח, השאלה כתובה במליצה יפה ובחרוזים, ובתשובתו רבו כתב לו: חכם עדיף מרב ומורה, גם הוא יורה, פלפלא חריפתא... שמחתי כמוצא שלל רב על גדל המתוק... יפה זכית, יפה הייטבת וכל מן דין סמיכו לוא... וירבו במותק בישראל, (זקן אהרן ס׳ ר״ט). בשנת רצ״ב בערך התישב בצפת [169a]) וכראותו יוקר הבשר בעיר הזאת רצה להנהיג הנפיחה כמו בשלוניק אשר נתגדל בה, אבל רבני צפת עמדו בנגדו ומיחו בידו [170]), בכל זאת הוא נחשב בין גדולי הרבנים בעיר הזאת ודבריו היו נשמעים, גם היה מן הראשונים אשר הורה איך להתנהג בשמיטות בענין המעשרות, ודבריו היו לעינים להכמים היותר מאוחרים [171]). ונראה הדבר שלא האריך ימים ונפטר לעולמו בערך שנת השי״ח [172]), ר׳ שלמה סירילייו השאיר אחריו שני חבורים אשר נשארו בכתב יד: פירוש על התלמוד ירושלמי סדר זרעים ושקלים [172a]) ונמצא מס׳ עדיות שקבץ מדברי התלמוד השייכים לה, והוסיף משלו הכל בסגנון התלמוד וביאר עליהם פירוש רחב, שני החבורים האלה באו לידי ר׳ חיים יוסף דוד אזולאי אשר יספר בשבחם.

בפרק ההוא בא צפתה ר׳ שמואל ן׳ ווידאש מאי רודוס לעת זקנתו, ופה נחשב בין גדולי בעלי ההוראה כי בהיותו בעיר הולדתו כבר בא במהגה מכתבים

168) טים עמוקים, ס׳ נ״ח כ״נ.   169) שו״ת רשדים, חלק אה״ע ס׳ כ״ט.

169a) חומת ישרים, ושם התם בשלוניק בשנת רי״ק ביחד עם ר׳ שלמה הלוי אלקבץ.

170) שם, חלק יורה דעה ס׳ מ׳.

171) אבקת רוכל, ס׳ כ״ג—כ״ה.

172) שו״ת מבי״ט חלק א׳ ס׳ ב״ה, משפטי שמואל, ס׳ פ״ה.

172a) על מס׳ ברכות נדפס עם הערות מר׳ מאיר הר׳ לרמאן במגנצא (הערת ר׳ דוד פרנקיל).

מכתבים עם ר׳ דוד זמרא ממצרים[173]). הוא היה מטבעו חולק על כל חבריו ולא שם גבול ומשטר בכתבו איזה תשובה או פסק כי כל דבריו היו קשים, עד שבן דורו כתב אליו בתשובתו: „דבריך המבעיטות את הקשה לכעוס" „הארכת לשון ומענות כמנהגך". הרב הזה בקש לעשות חדשה בצפת ולמנוע הספרים שלא יעשו מלאכתם בערב שבת מן המנחה ולמעלה, מנגד לזה, ר׳ משה מטראני ור׳ יוסף קארו התוכחו עמו ויראהו שלא די שאין בזה חשש איסור בערב שבת, אלא שגם יוסיפו לזכות המון העם לכבד השבת בהסתפרם „והמקדים להסתפר קודם המנחה הרי זה משובח, ומי שנתאחר אינו מגונה... ידענו גם אנו בכל השנים שעברו שלא מחינו בספרים, והבא לשנות אין שומעים לו[174]). תשובות הרב הזה באו על הרוב בספרי בני דורו ר׳ יוסף קארו ור׳ משה מטראני.

בין הרבנים הצפתים נודעו גם שנים למשפחת עטיא, ר׳ שמואל עטיא אשר היה ימים רבים מאריה דאתרא בעיר סינים (תרבולוס־איל־שאם[175]), אחרי כן העתיק מושבו לחלב (ארם צובא[176]), בפרק אשר ר׳ יוסף ן׳ צאייאח לא היה עוד בגליל ההוא, ולעת זקנתו התישב בצפת והיה נחשב בעיני בני דורו. קרוב לימים ההם בא קרובו בין משפחתו ר׳ שם טוב עטייא מאנדרינופלא ויתישב גם הוא בעיר הזאת, הוא נחשב בין תלמידי ר׳ יוסף קארו אשר נטו אחרי דעותיו גם אחרי מותו, ויחלקו על מתנגדו ר׳ משה מטראני. גם ר׳ יוסף סאגיש השלישי בין הרבנים אשר סמך ר׳ יעקב בירב בשנת ה׳ רצ"ח נמנה בין גדולי מורי ההוראה בצפת, הוא היה נקשר בעבותות אהבה עם ר׳ יוסף קארו אשר כבדו והביא בשמו ענינים רבים בספריו[177]), בעת המחלוקת הגדולה בק"ק פולייא בשלוניק אשר נשבעו איזה יחידי הקהל על דעת רבני צפת, כתבו בעת ההיא תוכחות שלשה עמודי ההוראה בצפת שהם ר׳ יוסף קארו ר׳ אברהם שלום ור׳ יוסף סאגיש. כנודע הוא היה אחד מראשי התומכים להתפשטות חכמת הנסתר בגליל העליון, והסכים לאחד כל המקובלים הפרטים לאגודה אחת אשר כל חבריה היו נמצאים שם בכל ערב שבת בבית הכנסת לספר כל אחד ואחד מה שעשה בימי השבוע, כי על ידי זה יתבייש האדם ויחדל מלחטוא[178]).

ר׳ שלמה הלוי ן׳ אלקבץ אשר כבר בא זכרו התישב בצפת עוד לפני בוא ר׳ יוסף קארו, בערך שנת רצ"ב[178a]) היה גם כן אחד מן הראשונים אשר נטה אחרי הקבלה ויפץ מעינה חוצה, את אחותו הקטנה השיא לר׳ משה קורדובירו אשר היה גם בין תלמידו בחכמת הנסתר אשר עסק בה מיום דרך רגלו על אדמת הקדש, ועל ידה קוה לגלות נסתרות ולהוציא לאור תעלומות. הוא היה מתבודד ומשתטח על קברות הצדיקים בכל ערי ארץ ישראל ובפרט בגליל אשר שם היו אבות הזוהר והקבלה, עד שעלה בידו לכוין ולמצוא קברות הרבנים התלמודים

והנביאים

173) שו"ת ר׳ דוד [illegible] זמרא, חלק א׳ סי׳ תקי"ט.

174) שו"ת מבי"ט, חלק [illegible] סי׳ ר"ה.

175) שם, חלק א׳ סי׳ ע"ט. 176) אבקת רוכל, סי׳ ב"ה.

177) בית יוסף, חלק או"ח סי׳ ר"ח, ושו"ת ר׳ יוסף קארו, חלק או"ח.

178) ר׳ חיים ויטאל, שבחים דף י"ג ע"ב.

178a) בשנת רצ"ו באה חתימתו ביחד עם רבנים אחרים בשלוניק (תמת ישרים), אך בחתימות רבני שלוניק בשנת רצ"ב לא באה חתימתו (קורא הדורות דף ל"ח) מזה נראה שלא היה עוד בעיר.

והנביאים והציונים המשוערים אשר הוקמו למצבת קבורתם, אחריו נמשכו גדולי המקובלים בגליל להחזיק הקברות האלה על פי היחוס אשר נתנו להן בעת ההיא בלי כל חקירה או בקורת, ר' יוסף קארו שבא ארצה ישראל ימים רבים אחרי אשר התישב שם ר' שלמה אלקבץ, שאל את פיו להראות לו מקום קברות הצדיקים, והוא השיב אליו דבריו. השאלה והתשובה הזאת נמצאת עד היום בכתב יד. ר' שלמה האריך ימים עד שנת שמ"ד, ויחבר חבורים רבים אשר מתוכם נראה נטייתו אל חכמת הסוד יותר מאשר אל הפשט, בכל זאת השפעתו היתה גדולה והוא היה נכבד בעיני כל בני דורו, עד אשר נראה שפיוטו לקבלת שבת המיוסד רק על פי הקבלה, „לכה דודי" נתפשט בכל תפוצות הגולה ויתקבל בכל כנסת ישראל לכבד השבת בהדרת קדש, והובא בכל המחזורים. חבוריו הנודעים הם:

א) אילת אהבים, פירוש על שיר השירים נדפס בויניציא בשנת ה' ש"ב.

ב) בית ה', חבור גדול בחכמת האמת, מזכירו בספרו „שרש ישי" (הנדפס בש' שכ"א) בפסוק „לינו הלילה".

ג) בית תפלה, פירוש על כל התפילות, מזכיר בחבורו ברית הלוי (בהקדמה).

ד) ברית הלוי, י"ט פרקים בסודות יציאת מצרים, ופירוש האגדה של פסח אשר חבר לכבוד חבריו באנדרינופלא למען יראו ויזכרו אותו, והיה לאות ברית בינו וביניהם, נמצא בכתב יד" [178].

ה) הקדמה לדרכי הקבלה, נתחבר על ידי תלמידו ר' משה ב"ר יצחק על פי שיטתו (כ"י).

ו) לחם שלמה, כ"י על תקוני הסעודה, הזכירו בספרו „שרש ישי".

ז) מטתו של שלמה, סוד הזווג על פי הקבלה, מזכירו בספרו „שרש ישי" על פסוק ויאכל בועז וישת.

ח) מנות הלוי, פירוש על מגילת אסתר, חברו בשנת רפ"ט ונדפס בויניציא בשנת שפ"ה, על ידי ר' שלמה ב"ר ברוך טפיזולי מתושבי צפת.

ט) נעים זמירות, פירוש על תהלים, היה בכ"י בידי ר' דוד קונפורטי (קורא הדורות דף ל"ז ע"א).

י) עבודת אהבה, על הקבלה, ונשאר בכ"י.

יא) פירוש על הושע, (כ"י).

יב') פירוש על התורה (כ"י).

יג') „קונטרס" בביאור מאמר הזוהר על פסוק „את שני המאורות הגדולים" (כ"י)

יד') „שומר אמונים" כתב יד על יסודי הדת.

טו) שרש ישי, פירוש על מגילת רות נדפס בקושטנדינא בשנת שכ"א.

ר' משה ן' ר' גדליה קורדוביר ו, הרביעי בנסמכי הרב הצפתי ר' יעקב בירב בשנת הרצ"ח, היה בעת ההיא בן שש עשרה שנה, בהיות שהוא נולד בשנת הרפ"ב [179], ובכל זאת נמנה בין הרבנים בגליל, הוא למד אצל ר' יוסף קארו

178b) נדפס זה לא כבר בלבוב (הערת ר' דוד פרנקל).

179) ר' יעקב צמח בכ"י, הביאו הרב אזולאי (שם הגדולים בערך משה קורדוירו) כתב שנפטר לעולמו בן מ"ח שנה, מצד אחר (הקדמת ס' אור נערב) ידענו שנפטר בשנת של"ה, אם כן יוצא לנו שנולד בשנת רפ"ב.

קארו בפשט בין שנות רצ״ד־רצ״ח[180]), אמנם הוא נטה אל הקבלה וישא לאשה את אחות המקובל ר׳ שלמה הלוי ן׳ אלקבץ[181]), ואצלו למד חכמת הקבלה אשר אליה נשא נפשו, ובה עסק כל ימי חייו ויעמיד תלמידים רבים אשר היו לראשי המקובלים בגליל.

ר׳ משה קורדוב׳ירו אשר לא השיגה ידו לכלכל נפשות ביתו ברווח ולא התענג על כל טוב, לא חדל בכל זאת מהתעסק בעיון הקבלה, הוא היה קם בחצי הלילה והולך לבית הכנסת, ושם היה מעיין בספר הזהר[182]), ויתר עתותיו הקדיש לכתוב ספרים רבים על החכמה הזאת, לפי דברי בעל הזכרונות „מה שחכה, בשורת גדול הכר״ אך לא היה לו די והותר בדוחקו וצערו לכלכל נפשות ביתו, צרות רבות ממין אחר עברו על ראשו, כנראה נמצאו מקטרגים ומלשינים אשר רדפוהו על לא חמס בכפו[183]), ויהי נאלץ לנדוד מעירו עד עבור זעם בערך שנת ש״ה, ובהיותו נע ונד ממקום למקום, היה דורש ברבים כמובן על פי שיטתו, ויחבר כל הדרשות נאשר הטיף מעל בימות בתי הכנסיות לספר שלם, ויקראהו בשם „ספר גרושין״ לזכרון ימי נדודיו אשר נגרש מהסתפח בנחלת ה׳[183a]).

וכשובו אל עירו החל להתעסק בחבור יתר ספריו ובהפצת חכמת הסוד לכל תלמידיו הרבים, וביניהם הבחור ר׳ יצחק לוריא אשכנזי אשר היה אחרי כן לראש המקובלים ונודע בשמו רב האר״י, בסוף שנת הש״ל בהיותו בן שמונה וארבעים שנה חלה את חליו אשר מת בו, בכ״ה תמוז, ולפי דברי בעל הזכרונות „ביום שנפטר הר׳ משה קורדוב׳ירו באו תלמידיו ושאר חכמים לבקרו, אמר להם: דעו לכם רבותי שאיש אחד יקום אחרי ויאיר עיניכם בחכמת הקבלה, והנם שתבינו שהוא חולק על דברי, אין זה אמת כי הכל אחד, אלא שבימי היו צנורי הקדושה סתומים כתבתי דברי בסתם גדול כבחינת ספירות, אבל אחרי מותי יתגלו יותר הצנורות, ויפרש האיש דבריו בבחינת פרצוף... וכו׳[184]).

תורתו של ר׳ משה קורדוב׳ירו היא פשוטה ומובנה לכל אדם, והיא מיוסדה על הרוב על דעות המקובלים הקדמונים והוא השתמש על הרוב בספריהם. הזהר היה לו לעינים, הגם שהוא היה הראשון שהכיר שבאו לתוכו הוספות שלא נמצאו במקור העיקרי, עוד שאב ידיעותיו מס׳ התקונים, „השם״ המיוחס לר׳ משה די ליאון, „האמונות״ משם טוב ואחרים, ובהרבה מקומות חלק עליהם בחבוריו וסתר את דבריהם. ביושר לבו ובאהבתו האמת ר׳ משה השיג על דרך המקובלים בדורו בהיות שהיה בהם אנשים כאלה שלא היה להם מבוא לא במקרא, ולא במשנה, ולא בגמרא, ובכל זאת התסכרו ויעסקו בחכמת הנסתר ובנפלאות מהם, (אור נערב חלק א׳) על כן היה מזהיר תמיד שאין ללמוד החכמה הזאת, כי אם מאיש ההולך בדרך הישר מאד ולהתרחק מן המתנאים בידיעותיהם כי „קולם יהיה כגלי

180) ר׳ משה קורדוב׳ירו, ס׳ „פרדס״ שער סדר האצילות.

181) אור נערב, הקדמה.

182) דברי יוסף, לר׳ יוסף סמברי פרק קס״ב.

183) שם, שם.

183a) בשנת ה׳ אלפים וש״ה בחדש שבט שיצה לחדש נתגרשנו בגרוש המלך ותפלנה עד בית המקדש החרב חובב״א, ונסגר בנקום מקדש (תהלת ס׳ גרושין).

184) דברי יוסף, לר׳ יוסף סמברי פרק קס״ב.

בגלי הים אין להם כדי רביעית" והם מחברים ספרים בחידות ומליצות ברב ענין, ועוד היה אומר: „זה נסיתי אני פעמים הרבה" (שם, חלק ג'), מלבד עיונו בקבלה, ר' משה עסק בהוראה ומורו בפשט ר' יוסף קארו כתב עליו: לית דין צריך בשש, והאי דיינא נחית לעומקא דדינא (אבקת רוכל ס' כ"א), וכשנפטר לעולמו מורהו הזה דרש עליו ורבה להספידו על מותו ובכלל דבריו: „כאן נגנז ארון התורה" (חצר נחש דף מ"ט ע"ב).

בני דורו היו מספרים עליו שהיה עניו גדול, וכאשר בא צפתה ראש המקובלים באיטליא ר' משה בסולה וגדולי העיר יצאו לקבל פניו, ובתוכם היה ר' משה קורדוביירו, והוא עודנו בימי עלומיו ונשק לו ידיו ורגליו כדרך בני ארצות המזרח, וכששאל האורח החדש עליו מי הוא? השיב לו ר' משה בענוה: עבדך משה קורדוביירו, והרב בסולה הוסיף לאמר לו: „אתה הוא ר' משה קורדוביירו שזכית לשם ולא הגעת לרועה בקר! ברוב ענותנותו שתק ר' משה והשתחוה לפניו בהכנעה גדולה (ארי נוהם, עמוד ס"ט).

חבורי ר' משה הנודעים בעת הזו:

א) אור נערב, כללים והקדמות ומפתח לחכמת הקבלה (נדפסו בויניציא שמ"ז)

ב) אור יקר, פ' על הזוהר ורעיא מהימנא ואדרות וספרא דצניעותא, ט"ז כרכים גדולים (כ"י).

ג) אלימה, ס' בשרשי הקדמות הקבלה יותר פנימיות, (כ"י) [184a].

ד) באור אדרא זוטא, (כ"י).

ה) בסבא משפטים, באור על מאמרי הסבא בזוהר פרשת משפטים (כ"י).

ו) ס' גרושין, הדשות שדרש על הקבלה בהיותו בגרוש חברו שנת ש"ה, ונדפס בויניציא שנת ש"ל.

ז) זבחי שלמים לר' אליהו אשכנזי, כולל גם סדר עבודת יוה"כ לר' משה קורדוביירו נדפס ש' שע"ג.

ח) זוהר, עם מ"מ וציונים וסימנים שונים, נדפס ע"פ הערותיו אמשטרדם שנת שע"ה.

ט) זוהר איכה, עם באוריו, נשאר בכ"י.

י) כבוד אלהים, באור על פרשת משפטים, ענין הגלגול וקיצור באור מדרש רות.

יא) מבקש ה', נזכר בס' לקוטי שושנים.

יב) סדר עבודת יום הכפורים, מבואר על דרך הקבלה, נדפס בויניציא שנת שמ"ח.

יג) פירוש על ס' יצירה (כ"י).

יד) פירוש על שיר השירים, על פי הקבלה (כ"י).

טו) פירוש על התורה, על פי הסוד (ראהו הרב הי"ד אזולאי באיטליא).

טז) פרדס רמונים, מפתח ומבוא לקבלה נדפס ע"י תלמידו ר' אליה וידאס, בשלוניק.

יז) תפלה למשה, פירוש על תפלות כל השנה מנהג ספרד, ונדפס עם התפלות פעמים רבות.

184a) נדפס בברודי שנת תרמ"א (הערת ר' הור פרנקל).

יח) שיעור קומה (כ״י).

יט) מאמר במנהגות טובות, (נדפס על ידי הרב שכטר בהבורו Studies in judaism עמ׳ רצ״ב.

אחרי מות ר׳ משה קורדוביירו ספריו בתבי יד נמכרו בכסף רב, אומרים אמור שר׳ עזריה או מנחם מפאנו בזבז אלף פיקיני להעתיק כתביו, תלמידו ר׳ יצחק אשכנזי עמד בראש התנועה הקבלית אחריו, וישלוט ברוחו הכביר על כל בני דורו.

ר׳ יצחק בן שלמה לוריא אשכנזי נולד בירושלם בשנת ה׳ רצ״ה, אביו היה מגזע אשכנזים, „תם וישר וירא אלהים וסר מרע״ בילדותו שלחו אביו לבית המדרש וילמוד יותר מכל התינוקות, עד כי בהיותו בן שמנה שנים היה מעיין בהלכה, ובזמן ההוא נפטר אביו שלמה אשכנזי לבית עולמו ותשאר אשתו בעירום ובחסר כל, ותאמר אל בנה הקטן הנני אלמנה עניה ואין בידי לכלכל אותך ולקנות לך ספרים, הנה נרדה מצרימה לבית דודך שהוא עשיר גדול ושם לא תחסר דבר[165]). בשנת ש״ג הלכה האלמנה הזאת בלוית בנה מצרימה אל בית אחיה המוכס מרדכי פראנסיס[186]), אשר קבלם בכבוד גדול, ויאהב מאד את הנער ויהי לו לבן וישלה ויקרא את הרב בצלאל אשכנזי ויבקש ממנו שילמדהו, ויהי בבית מדרשו עד שנת ש״ב שהיה בן ט״ו שנה[187]). במשך שש השנים האלה אשר למד עם רבו ר׳ בצלאל, הנער הצטין בלמודיו בפשט יותר מכל חבריו בני גילו, עד שנחשב בין התלמידים היותר ותיקים במצרים, ואז נתן לו דודו את בתו לאשה.

עברו כמו שנתים ימים והנה סוחר אחד בא מצרימה לרגלי עסקו, וילך לבית הכנסת להתפלל ובידו ספר כתב יד, ויגש אליו ר׳ יצחק ויקח מיד האורח הספר ההוא, וירא כי הכמה רבה בו וסודות עמוקים, וישאל את האיש ההוא מאין הגיע לו הכתב יד היקר הזהוא, וישיב אליו דבר כי הוא היה מן האנוסים אשר בא לתוגרמה להסות תחת כנפי השכינה, ולא ידע לקרא עברית, ובאשר ראה שכל אחד מבני הקהל לקח סדרו בידו לקח הוא הספר הזה שמצאו זה כמה שנים, ובאשר בקש ר׳ יצחק את האורח למכרו לו, נתנו לו במתנה[188]). הספר הזה משך לבו אליו בחבלי קסם ומן העת ההיא התמכר לעיון הקבלה וימלא כל בתי נפשו ממנה, אז החל להתבודד במקום שמם על שפת נהר נילוס, כל ששת ימי השבוע לא היה בא לביתו כי אם מערב שבת לערב שבת, ולא היה מרבה שיחה עם שום אדם. כי הותנו העשיר היה מספיק לו כל צרכיו. כשש שנים התבודד ר׳ יצחק בסתר אהלו[189]) עד שנת ש״ח, ובהתבודדותו ובעיונו בספר הזהר אשר היה בעת ההיא בכתב יד, שאב סודות החכמה הנסתרה.

אומרים אמור שבהיותו במצרים לומד במדרש הרב הגדול ר׳ דוד ן׳ זמרא אמר לפניו: שלשת יצחק ישנם פה, וכאשר תמה עליו הרב ושאל אותו מה כונתך

בני

185) דברי יוסף לר׳ יוסף סמברי, פרק קפ״ה.

186) שם הגדולים, בערך האר״י.

187) דברי יוסף הנ״ל, דף קפ״ח.

188) שם, שם, והספר הזה אחד מן הכתב יד במקום הזה, (הכי נמצא בספריה האליאנס בפאריז).

189) שם הגדולים, בערך האר״י.

בני בדבריך אלה? השיב אליו: רבי, הננו פה שלשה תלמידים שוים בשמותינו׳ אמנם כל אחד ישאנ לענין אחר, אני לקבלה, חברי ר׳ יצחק אפוסאדו יתעסק בעיון, וחברי ר׳ יצחק פאסי יהיה גדול להפציר על כל ענין ולעשותו כהפך, וכאשר דבר כן היה, הוא החל לדרוש בקבלה בפני כל העם, ר׳ דוד ן׳ זמרא גער בו אמנם לא עלה בידו להניאו, כי תורת הסוד לקחה לב כל המון העם, ואם בראשונה היתה רק קנין מעטים, וכלכלת רק מוחם של אנשים פרטים, אחרי כן התפשטה ברוב ישראל. בשנת ש״ח בהיותו בן ארבע ועשרים שנה כבר נחשב בין גדולי הרבנים במצרים, ויחתם בפסק אחד בבית דין האשכנזי עם רבו ר׳ בצלאל אשכנזי ור׳ שמעון קשטילין אשכנזי[190]. גם כתב בעת ההיא בחברת רבו ר׳ בצלאל שיטה על מסכת זבחים אשר היתה בידי ר׳ אהרן אלפנדארי ובשרפה הגדולה אשר היתה באיזמיר נשרפה עם כל ספריו[191].

ר׳ יצחק היה מפרש כל התורה על פי רוח הסוד, ויבאר הפסוק עלית למרום שבית שבי, „שב״י״ ר״ת שמעון ן׳ יוחאי, תלמידיו ובני דורו אמרו אליו כי באורו הוא „שב״י״ למספר יצחק בר שלמה, ובאופן הזה היו קוראים אותו אר״י שהוא ר״ת ר׳ יצחק אשכנזי, ובשמו זה נודע בספרות הקבלית והרבנית מן היום ההוא והלאה. בהיותו בן חמש ושלשים שנה, בערך שנת שכ״ט, עקר מושבו צפתה אשר היה המרכז היותר מוכשר להפיץ שיטתו ודעותיו, אך כנראה, בימים הראשונים לבואו תעירה לא השגיחו עליו המקובלים כראוי, כי לא יכלו לשער שהם הזקנים שעיינו בחכמה הזאת כל ימי חייהם והגיעו לשיבה, יוכלו ללמוד הרשות מאיש כזה העומד בחצי ימיו, אמנם שקידתו הרבה בבית המקובל ר׳ משה קורדוביירו אשר ידע והכיר כשרונותיו, המשיכו אליו עיני הצפתים, ובשנת הש״ל שמת אביו המקובלים הזה, האר״י נחשב למלא מקומו, ורבו מעריציו והתלמידים השואפים לתורת הסוד, אשר נהרו אליו ללמוד ולשמוע הדעות והנצורות על פי שיטתו אשר לא נודעה עד הפרק ההוא.

ר׳ יצחק לוריא אשכנזי המציא שיטה שלמה בגלגול ועבור נשמות, שהיה ביכולתו לקרוא מעל מצח האנשים שרש נשמתם מעולם העליון, במה פעמים התגלגלו, ובמה פעמים יתגלגלו עוד, ולא רק באנשים כי אם גם בחיות ובצמחים, בנהרות ובאבנים ברוחות וכרעשים, הוא היה מכיר הנשמות המרחפות ושטות באויר, ובאות לפניו להתחנן לו להשיבן למנוחתן, ויאמין שיש בידו היכלת להשביע את הנשמות הטהורות ולהביאן אל גופות בני האדם המתאימים להן, וכי לו נגלו סוד התקרבות הנפשות והזדוגתן, לפעמים היה מכיר נפש איכה בגוף איש או להפך, הוא הגיד מראש אם איזה זווג יעלה יפה אם אין, על פי הנשמות הניצוצים אשר בגופי המזדוגים. נאזר בדעותיו אלה, היה חושב לתקן עולם ולהושיע את עמו ישראל תשועת עולמים, כדרכו בהיותו במצרים כן היה דרכו בשבתו בצפת, הוא היה מתבודד בחרבות ובמקומות שממה, לפעמים היה הולך לטבריא, והיה מתפלל במקום מיוחד אשר נבנה אחרי כן בית הכנסת שם ,לפי שיש שם קדושה גדולה ונפלאה[192]), וכן היה משתטח על קברות הצדיקים, ועל כל מצבה ומצבת קרא

190) קורא הדורות, [illegible]

191) אזולאי, מערכת השמות בערך האר״י.

192) שער הגלגולים, בסוף הספר.

קרא בשם קבר של מי הוא לפי דברי תלמידו ר׳ חיים ויטאל. הוא היה רואה ומסתכל בנשמות הצדיקים בכל מקום ובכל זמן, ומכל שכן בהיותו על קבריהם שבנודע עומדות שם נפשותיהם, גם מרחוק עיניו יביטו בנפש הצדיק העומדת על הקבר שלה, ועל ידי זה היה יודע קבר כל צדיק, והיה מדבר עמהם ולומד מהם כמה סתרי תורה.

בעת אשר האר״י הפיץ דעותיו בין המון שומעיו ותלמידיו בגליל, היה מקובל אחד בדמשק ושמו ר׳ חיים ויטאל, הוא נולד לאביו ר׳ יוסף ויטאל הקלבריזי מיוצאי איטליא בשנת ש״ג. לפי דברי בעל הזכרונות, ר׳ יוסף ויטאל אשר בא ממדינת קאלאברא צפתה היה אדם גדול בחכמת הקבלה, והיה סופר מהיר בכתיבת התפילין „ואשרי אדם שאוחז בתפילין אחד מכתיבת יד הרב הנזכר כמוצא שלל רב״, ולמאה שנה אחרי כן נמצאו במצרים ובארץ ישראל מן התפילין האלה הנקראים „תפילין להרב הקלבריסי״, והיו נמכרים בדמים יקרים[193]). מצפת נדדה משפחת ויטאל הקלבריזי דמשקה לרגלי מקרים שנעלמו מאתנו, ושם נתחנך הילד חיים בתורת הנגלה וילמד גם מעט תלמוד תורת הסוד, אך כח דמיונו היה חזק מאד, ובהתגבר עליו הרוח שאף לעשות נפלאות, שתי שנים ומחצה אבד עתותיו ויתעסק בהאלכימיאה, החכמה המזויפת אשר הוליכה שולל חכמים ונבונים רבים בימי הבינים, אשר עמלו להוציא זהב ממיני מתכיות פשוטים, כנראה השתמש באלכימיאה בעזר השבעות ובלהטים, וכאשר נוכח שכל עמלו בתוהו ויגיעו לבהלה[194]), שם פניו ארצה ישראל ללמוד הקבלה מפי האר״י בצפת בראשית שנת של״ב, ובבאו העירה התיצב לפני המורה וישאל אליו איך יפרש מאמר אחד בזהר קשה ההבנה, ואשר הוא עמד כבר על בוריו, האר״י השיב אליו דבריו ויגלה לו סודות גדולים הרמוזים באותו מאמר, ויוסף לנסות אותו ולשאול באור מאמרים יותר קשים, ר׳ יצחק אשכנזי היה משיב אליו ומאיר עיניו בחכמתו, עד אשר שאל אותו ענין כמוס כספר החתום, ואז השיב לו הרב שדברים אלה לא נתנו להאמר לבני כל אדם פשוט, אשר לא הגיע למעלה גדולה בחכמת הנסתר, וכי איננו ראוי לשמוע יותר, לשוא התחנן ר׳ חיים ויטאל לפניו, להנם עמד לפניו כשועל לפני הארי כי האר״י מאן להשיב אליו, ויצא בפחי נפש ובשובו אל ביתו פשט את בגדיו וילבש שק וישלך מלא קומתו ארצה תוך האפר, ויצעק צעקה גדולה ויתפלל אל ה׳ לתתו לחן ולחסד בעיני הרב המקובל הצפתי שימסור מפתחות תורת הסוד בידו, ובבקר קם בצומו ויעמד לפניו ויאמר לו: אל תשיבני ריקם מלפניך, ואל תעזבני ואל תרחיקני מעמך, ואז אמר לו האר״י מן הראוי היה שלא לקבל אותך בהיות שאחרת עד כה לבא פה צפתה, אמנם האפר אשר העלית על ראשך ואשר השפלת ונכנעת הועיל לך שתזכה לחכמה הזאת, ומן היום ההוא ישב בין חבריו והיה לומד בחברתו[195]).

בשנת של״ב בחדש האביב המגפה הנוראה שרדה בתקף עזה בעיר צפת ותפיל

193) דברי יוסף, פרק קס״א.

194) „גם אמר לי (מורי) שראה כתוב במצחי פסוק, לחשוב מחשבות לעשות בזהב ובכסף. לרמוז על שתי שנים ומחצה שבטלתי מן התורה ועסקתי בחכמת האלכימיאה״ (שם, שם).

195) דברי יוסף, פרק קס״ד.

ותפיל חללים רבים, בחדש אב חלה ר׳ יצחק לוריא אשכנזי גם הוא בחלי המגפה, ובראותו כי קרבו ימיו למות ואין מזור ותרופה לחליו, קרא תלמידיו ועשה דברו לפניו ויחלק לכל אחד הברכה הראויה לו. תלמידו ר׳ חיים ויטאל לא היה בביתו בעת חלוקת הברכות כי היה הולך עם הנשים והתינוקות בכל בתי הכנסיות להתפלל עליו שיחלימהו האל, ובראות האר״י שנפקד מקומו ברגעים האחרונים לחייו, שלח אחריו וירצו אותו לפניו וכבואו לפני הרב, אמר לו חדל בני מהתפלל עלי כי אין שלטון ביום המות, ועתה שב בני לפני ישאל מה שתרצה ממני קודם שאסתלק מן העולם הזה, ולא תתחרט אחרי מותי למה לא שאלת הספקות אשר לך באיזה ענין שיהיה, אז החזיק בו ונשקו ויברכהו ברכה מיוחדת ויצו לחבריו לשבת לפניו והוא התאפק וישב על המטה ויצום בעת ההיא לאמור: הזהרו שיהיה שלום ביניכם ונהגו כבוד כל אחד בחברו, ובפרט הזהרו בכבוד ר׳ חיים ויטאל כי תורת חיים בקרבו, ממנו תצא תורה ואורה בישראל, כי בידיו הפקדתי את רוחי, ובהתם דבריו צוה שיצאו כלם לחדר החיצוני, וישא עיניו וירא אחד מחבריו ושמו ר׳ יצחק הכהן עומד לפניו ויאמר אליו מהר צא החוצה שלא נשאר רגע עד שתצא נשמתי, ובצאתו החדרה פרחה נשמתו ביום ה׳ לחדש אב שנת של״ב[96]) בשנת השמנה ושלשים לימי חייו.

קבלת האר״י בראה חדשות אשר לא שערום בדורות אשר עברו, לפי האר״י החובה להתפלל בכוונת הלב ולא כמצות אנשים מלומדה, אך הכונה הזאת איננה תלויה רק בלב, כי אם יש לכוין בכל אות ובכל נקודה לספירה ידועה או לצירוף שמות, גם דינים ומנהגים הוסיפו כמו ללבוש לבנים ביום השבת, השלחן של שבת צריך להיות בעל ארבע רגלים, לפרוס מפה על השלחן לבצוע החלות כמספר ידוע, והחלות צריכות להיות מונחות בסדר ידוע, לאכול דגים בשבת, להביט על הצפרנים במוצאי שבת[97]), שלא להבק באצבעות יד האחת אצבעות ידו השנית, שלא לגדל יונים בבית, אם יצא איש מבית אחד לא ישוב לדור בו עד עבור שבע שנים, אסור להרוג כל נפש חיה, אסור ללבוש שני בגדים באחת, להרחיק העצבות מן הלב, לכבוד השבת עם שלשת הסעודות, כי השבת היא גלוי שכינה ועל כן סדר לכל סעודה שיר ותושבחה. כמנהג האר״י היה לומר „ברוך שאמר" בנוסח חדש של פ״ז תיבות, לקום על רגליו בויברך דוד ושירת הים, לכפול „ה׳ אלקיכם אמת" בשמע[198]), כדי להשלים רמ״ח תיבות בנגד איבריו של אדם, ועוד מנהגים רבים בתנה וכהנה, ויש מן המנהגים שלא נתפשטו עד העת ההיא בכל המקומות ובתורת חובה, ועל פי הוראת האר״י נקבעו ונתקימו בכל המקומות בחיוב.

ר׳ יצחק לוריא אשכנזי במותו נתעלה ונתקדש ביותר, תלמידיו ומעריציו קראו אותו הא״רי הקדוש או האלהי, ר׳ חיים ויטאל אשר ירש כסא כבוד ראש המקובלים היה מבשר לכל באי עולם גדולות האר״י ומעלתו, אשר ברא אותו

196) שם, פרק קצ״ג, ושם נרשם שנת של״ד שהיא משובשת.

197) קרוב ממנו, מבואר בפרקי דר׳ אליעזר ומובא בטור א״ח סי׳ רצ״ח (הערת ר׳ דוד פרנקל).

198) ע׳ טור ושו״ע ק״ש סי׳ ס״א שקדום הרבה (הערת ר׳ דוד פרנקל), ור׳ אליה מזרחי גער בנוהגים כן כמובא בחלק ראשון, (דף ע״ה) „כי כל דבר שלא בא בתלמוד . . . אין אנו יכולים להכריח בו אף על פי שבעלי הקבלה דברו בו, מפני שדבריהם אינם אלא על צד הרמז שהם מרמזים לעצמם" (שו״ת רא״ם כ׳ מ״ז).

אותו הקדוש ברוך הוא לטובת האנושים, ויחסרהו מעט מכדות המלאכים, ואשר לו לבדו נגלו רזי עולם ותעלומות סתרי הזהר, ולוא היה עוד איזה שנים היה מביא כודאי הגאולה, ובאופן הזה היה מפיץ דעותיו ושיטתו אשר כנראה לא יצאה כלה מפי אבי הקבלה הזה[199]), בהיות שלא נשארו כל כתבי יד מהאר״י בעצמו, וכל החבורים והספרים רק מיוחסים לו, וידוע שהוא ציוה שלא יכתוב דבריו מי שיהיה מתלמידיו זולתי ר׳ חיים ויטאל, והרב הזה בעצמו לא רצה בפרסום הרזים האלה ויצו לגנזם בקברו, ולפי דברי המקובלים היותר נלהבים ומעריצי האר״י בעצמם, הכתבים האלה כתבי יד ר׳ חיים ויטאל בשם רבו האר״י זכו לראות אור עולם רק באופן הזה. פעם אחת חלה הרב הקלברזי את חליו, ובהיות שלא הרשה לשום אדם להעתיק דבריו, השתמשו התלמידים החושקים בתעלומות חכמת במקרה הזה, ועל ידי פזור ממון לקחו מבני ביתו שש מאות ניירים ונתנום למאה סופרים, והעתיקום במהירות בעוד שלשת ימים אשר שכב הרב על ערש דוי, וחלק מהם הוציאום מקברו על ידי יהודים ושאלת חלום[199a]). אם נחשוב מצד אחר שר׳ חיים ויטאל בעצמו זכה ללמוד עם הא״רי רק מעט מזער, בשנה אחת ועשרה חדשים, בהיות שהוא בא צפתה בתחילת שנת של״א והא״רי נפטר לעולמו בחדש אב הש״לב, נוכל לשער כמה אמת ונכון שכל הדברים המיוחסים להאר״י יצאו ממנו. איך שיהיה, תלמידיו או יותר טוב כאשר נקראים בשמם „גורי האר״י״ ועל ראשם ר׳ חיים ויטאל (ופעולתו תבוא בחלק ג׳) הפיצו השיטה החדשה בעולם היהדות בשם רבם אשר לא היה עוד בין החיים.

השיטה הזאת, שיטת הא״רי, אם צריכים אנחנו לכנות אותה בשם הנתן לה על ידי המקובלים, תכיר סוד בריאת העולם על ידי האין סוף, על ידי הספירות, עד שלא נברא העולם היה הקדוש ברוך הוא לבדו, אין סוף מלא כל העולם כבודו, ולא היה באפשרי להתגלות אורו באצילות בריאה יצירה ועשייה, אמנם אחרי כן צמצם האין־סוף את עצמו כבדי לתת מקום לגילוי הכחות האלה ולחלק מכחו עליהם, כל ארבעה הנאצלים הנזכרים מקבלים אורם מהאין־סוף, מדרגין עלאין לדרגין תתאין, נמשכים קוי או אור ההשפעה העליונה, בכחות המושכים וכחות הנמשכים על ידי צנורות ופרצופים לאין קץ, הדברים הנאמרים בזהר לתפארת המליצה, נחשבו בעיני המקובלים האלה כעומדים ברומו של עולם: אדם קדמאה, עתיק יומין, אריך אנפין, זעיר אנפין, דוכרא ונוקבא, אבא עילאה ואימא קדישא, אורות, ניצוצות, כלים ועצמות, עיבור ויבום, יניקה וצמיחה, זיווג וגזירות, ואחרים באלה, התורה היותר עקרית בשיטה החדשה היא תורת עולם התקון, אשר גם היא מקורה בספר הזהר, והקופתה על כוונות יחודים ותקונים.

כל הנשמות אשר באנושים, שונות ומשונות אשה מרעותה, לפי מדת הנצחיות אשר לכל אחת מהן, אולם כלן נחצבות בנוף ובאיברי אדם הראשון, ועל ידי חטאו באה עירבוביא בתבל, וכל עוד לא יכופר העון הזה לא תבוא הגאולה לעולם, ומלכות

199) וזה לשונו של תלמידו של ר׳ חיים ויטאל בהקדמה ספרו „מקור חיים״: „מעולם לא כתב האר״י זולת הקדמה אחת לענין קשר עם הצדיקים, הנה היא כתובה בס׳ „עץ חיים״ מידי האר״י ז״ל, ותו לא מידי, הכל מיד הקדוש מוהרח״ו״.

199a) אולאי, שם הגדולים בערך מהרח״ו.

ומלכות שמים לא יקום, עד שלא תתפרד הקדושה מן הטומאה, ויעלו הניצוצות הקדושות מן הקליפות, וזה יהיה על ידי היהודים כאשר יטהרו נפשם מכל חטא ועבירה, הטהרה והצירוף יהיו על ידי הגלגולים, שנשמות עם ישראל תתגלגלנה בנפש אדם אחר, ולפעמים גם בנפש בהמה או חיה, עצים ואבנים, נחלים ורוחות, כצדיקים כרשעים צריכים להתגלגל לכפר על החטא, כי אין אדם בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא, והגלגול הזה יכופל וישולש עד אין חקר, וכהיות שלפי טבע האנשים לפתח האדם תמצאת הובק, ומשיא אותו לדבר עבירה, נמצא שהנשמה המגולגלת במקום שתטהר תטבע עוד בתוך מצולה החטאים, ואם כן אין קץ לגלגולים, והגאולה תתעכב כל עוד חי האדם על האדמה. שיטת האר"י מצאה סוד ותרופה למעוות הזה והוא „העבור" מלבד הגלגול הידוע, כל הנשמות מעוברות טוב ורע, ובאות לעולם לתקן ולהפריד הטוב מן הרע, יש מי שבא לעולם בסוד הגלגול, ויש בסוד העבור, הגלגול הוא שמיד שיצא הולד ממעי אמו נכנסת הנשמה בגופו וסובלת עמו כל צער החיים והעיבור הוא שבאה הנשמה בקרבו בהיותו כבר גדול, ואז נכנסת נשמה חדשה בקרבו להדריכו בדרך הישר, ובהשתכלנה כל אותן הנשמות להטהר בזהר הרקיע ולצאת מן הקליפות, תצא משם השכינה הגולה עם ישראל יותקן עולם במלכות שדי אז תבלע המות לנצח[200].

אם האר"י לא השאיר אחריו כתבי יד, תלמידיו ומעריציו כתבו ספרים אין חקר בשמו ויחוסים לו, מקצתם ראו אור הדפוס, ומקצתם נמצאים עוד בכתב יד, ואלה הנודעים כעת: אור נגה, אמרי אמת, באור האדרות, גליו לאדרת האזינו, דרושים ולקוטים, דרך אמת (נדפס בויניציא שנת תמ"ג), הגדה של פסח עם הפרוש המנבת תלוים היחודים, יסוד האדרא, כונות, כונות חלק ראשון, כונות חלק שני, ב' הכונות (נדפס בקושטנדינא שנת ת"פ), כונות עמער למהרח"ו (ר' חיים ויטאל) כלל הלימודים, כלל קטן, כללות החכמה, כללות ופרטות, כללי הקבלה (בסוף תקוני הזהר נדפס בקושטנדינא שנת תע"ט), כתבים לקוטי תורה, לקוטים על תנ"ך, מאמר הזהר, מבוא שערים (נדפס בקארין שנת תקמ"ט), מחברת הקדש (נדפס בקארין שנת תקמ"ג), מנחות האר"י, סדר אבי"ע על פי הקבלה, סדר מלכות התורה נדרים, סדר עולם האצילות, סדר תקון חצות, סדר מצות מילה, סוד הצמצום מלבוש אדם קדמון, סוד התפילה, סודות המצוות, סולת נקיה, סדר לידת ושבחי האר"י (נדפס בקושטנדינה), ספרא דצניעותא (פירוש על), פירוש על הזהר, פירוש על שירי שבת, פירוש על התקונים, פלאות רבות, קליפות, שלחן ערוך של האר"י (נדפס בשנת תנ"א).

מן האשכנזים התישבו בפרק ההוא איזה רבנים בצפת, וברבות מספרם עלה בידיהם לבנות בית הכנסת לעצמם, אמנם בכל הענינים הם היו נכנעים לעדה הספרדית הגדולה, בין הרבנים האלה נודעו לנו ר' יהוסף אשכנזי, המכונה התנא הגדול, בהיות שהיה שונה המשניות בניגון כמנהג האשכנזים המוזר לספרדים[201], ובנו ר' אביגדור אשכנזי שהיה תלמיד האר"י בקבלה[202], ר' יוסף

200) ס' הגלגולים, לר' חיים ויטאל סוף הספר.
201) קורא הדורות, דף ל"ו ע"ב.
202) דברי יוסף, פרק קפ"ג.

יוסף או יהוסף אשכנזי חבר חידושים על המשניות אשר נשארו בכתב יד, ור' אברהם אזולאי הביאם בפירושו על המשניות[203] שכתב בערך שנת ת', ר' דוד פרנק אשכנזי בכמוהר"ר זכריהו פרנק אשכנזי מיוצאי הבאואריא מעיר (Frank) אשר התישב בפליגנה בראשונה ואחרי כן העתיק מושבו ירושלימה ובסוף צפתה, ושם נמנה ביחד עם ר' אברהם שלום ור' שלמה חסון לדיין העיר[204], לפעמים לא היתה לו מחלוקת עם ר' משה מטראני[205] ור' יוסף קארו[206]. ובכל ימיו כאשר עלה בידי האשכנזים להבדל מעל הספרדים ולהיות עומדים בפני עצמם, הוא היה אחד מן הדיינים לעדת האשכנזים ביחד עם חבריו ר' יהודה אורי הלוי ור' יוסף למרוזו[207]. גם היה ר' זכריה זכשיל בכמוהר"ר שלמה אשכנזי[208] חמיו של ר' יוסף קארו ור' יוסף קולון אשכנזי כ"ר משה לטף[209], גם העשיר יהודה מבדלין אשכנזי משלוניק התישב שם והוא הביא שערוריה בתוך העיר הגדולה לאלהים הזאת בדבר המסים.

בנודע היו בעת ההיא תלמידי חכמים ורבנים רבים, מקצתם היו דיינים, מקצתם מחזיקי ישיבות ומרביצי תורה, והמעטים שבהם יושבים בבתי המדרש ועוסקים בתורה. רוב הרבנים האלה היו מתפרנסים מן הכסף הבא אליהם מחוצה לארץ מן הנדיבים שבישראל[210], אשר היו שולחים נדבותיהם לכלכלת הישיבות אשר בצפת, ירושלם, וחברון, ובהיות שהכסף הזה לא היה מספיק לכלכלת כל החכמים ובעלי תורה הרבים, היו ביניהם בעלי הון שהיו עוסקים במסחר בתוך העיר להתפרנס בריוח ולא בצמצום, ראשי העדות והגבאים היו עושים הנחה לחכמים האלה, ולא היו גובין מהם חלקם במסי הקהל או בכסף הכרגא, ובבוא העשיר יהודה הברליני העירה מצא לנכון להקל עול המסים מעליו ומעל בעלי ההון והאמודים בנכסים אשר אין עסקם בתורה, וידבר על לב ראשי העיר שלא לפטור עוד את בעלי התורה מן העולים האלה, למען יתנו גם הם חלקם, ולא שת לבו שעל ידי זה יבא ביטול תורה, בהיות שרוב הרבנים מרביצי התורה היו עושים מלאכתם בלי כל שכר שהיה כל כך מועט ולא הספיק להחיות את בעליה, כמעט עלה ביד השלוניקי הזה להטות לב ראשי העדות לדעתו, ויעשו הסכמה אשר בטלו על פיה זכיות בעלי התורה בענין המסים, ויתחילו לגבות הכרגא מכל היהודים מבן חמש שנה ומעלה, אפילו אותם שלא היה להם מחיית שעה אחת כי אם מהספקה הבאה להם מחוצה לארץ להם צר ומים לחץ, היו נוטלים פרנסתו מפיו בעד הכראג"י

203) חיד"א, שם הגדולים, בערך יוסף אשכנזי.
204) שו"ת מבי"ט, חלק א' ס' קכ"א.
205) שם, שם, ס' [illegible]
206) אבקת רוכל, ס' קי"ג וכו'.
207) שו"ת ר' יוסף קארו, אה"ע דיני יבום.
208) אבקת רוכל, ס' כ"ט וכו'.
209) הרדב"ז, חלק ב' ס' נ"ח.
210) אבקת רוכל, ס' א', ועוד ראה הקבץ "רובב שפתי ישנים" מכתבים בודדים ששלחו מארץ ישראל לגולה, המכתב ההוא ביד ר' יוסף קארו, ישראל ב"ר מאיר, ומשה מטראני, תלונות על הפריץ הזה, המכתב נעתק מתוך בית הספרים הכללי "גנזי יוסף" בירושלם.

הבראג"י וכאשר הגישו את תלונותיהם לפני הבית דין אשר היה בימים ההם ועל ראשיהם ר' יוסף קארו, ר' ישראל די קוריאל, ור' משה מטראני, הורו שראשי הקהל עשו שלא כהוגן ימשכו ידיהם מלגבות מהם, ומאותם שגבו מהם החזירו להם ובהמשך הזמן עשו הסכמה שעל פיה אסור לכל איש ישראל לגבות מסים מאיזה מין שיהיה מבעלי תורה שתורתם קבע ומלאכתם עראי[211]).

מלבד הרבנים אשר כבר בא זכרם, היו בפרק ההוא בצפת ר' שלמה ליאל, ר' שלמה אזובי, ר' יואל אלדרבי, ר' שלמה חזן שהיה כמו ר' לוי ן' חביב אחד מן הילדים שנחטפו בעודו בילדותו בפורטוגל ונאנס, ואחרי כן עלה בידו לברוח לתורקיה ולשוב לדת ישראל ובהיותו בעל קול ערב נתקבל בתור חזן בטריפולי, וכן היה בצדון, בחלב, ובצפת ובזמן יסוד הסמיכה על ידי ר' יעקב בירב שלחוהו אל ר' לוי ן' חביב ירושלימה להודיע את רוחו ולהביא לו תעודת הסמיכה (שו"ת ן' חביב ס' צ"ב, צ"ה, שו"ת בירב ס' ז'). עוד היה שם ר' אהרן ן' עזרא, שהיה גם כן רופא בעיר. קרוב לימים ההם התישב בצפת ר' יששכר סוסאן מירושלים, שם למד בשקידה עצומה עם התלמידי חכמים שהיו בעיר בעת ההיא ויסבל בעין יפה המחסור והעני אשר נפלו בחלקו, אמנם בערך שנת רצ"ט מצבו החמרי הורע עד מאד עד שהכרח לעזוב את העיר הזאת ולנדוד לערים הקרובות למצוא טרף לביתו, ויארכו לו ימי הטלטול הזה כדי שנה אחת, ולמרות תלאותיו הוא ידע לחלק עתותיו גם לעיונים „ואף שעני ואביון אני, נגוע מנער, אמרתי לנחמני כי כך היא דרכה של תורה: אדם כי ימות באהל, ובפרט עם הדירה בארץ ישראל שקונים על ידי יסורין, כן היו דבריו, ובעתות הפנאי בפרק הדאגות והאנחות אשר סביב שתו עליו הקדיש איתן לחבר ספר על התקופות והמולדות משנת רצ"ט עד האלף הששי וציין את הארבע עשר קביעות השונות הנופלות בסדר השנים בסימני שמו, שם אביו ומשפחתו, והדבר הזה היה כדבר בעתו מפני המחלקות הרבות שהיו בימים ההם בין חכמי ישראל בחשבון הקביעות והשמיטות. הספר הזה קרא בשם „תקון יששכר" וידפיסו בשלוניק בשנת שכ"ד, (ושנית בויניציא בשנת של"ט אחרי מותו). המחבר הזה שב צפתה ושם נמצא בשנת שי"ב (תקון יששכר דף כ"ט), וכנראה נפטר שם אחרי שנת שכ"ד שבה נדפס ספרו במהדורא הראשונה בימיו היו בצפת הרבנים האלה, ר' יעקב קואליארה, ר' שלמה חסון שהיה יליד שלוניק, ר' אברהם אפ'ומאדה, ר' שם טוב ביב'אס, ר' חיים החבר מדמשק, ר' יצחק בן ארחא, ר' יום טוב ביב'אס, ר' יואל הלוי, ר' שלמה הנרבוני, ר' שלום ירושלמי, ר' שמחה הלוי אשכנזי, ר' משה טרינקי, ור' שבתי מנשה. ומן המקובלים חברי האר"י, החסיד ר' אברהם הלוי, ר' שמואל אוזידה שהיה עדין רך בשנים, ר' יוסף הכהן ור' אליה פ'אלקון, ובין הנשים נודעה בימים ההם האשה החכמה וגדולה במעשיה בכל הגליל ושמה „לה פראנסיזה"[212]).

גם היה בצפת החסיד יעקב גנינזו שהיו קוראים אותו בעל הנסים, לפי דברי בעל הזכרונות האיש הזה אף שלא הגיע לידיעות רמות ורחבות, היה מטבעו איש

211) שבט, שם, מבי"ט חלק ב' ס' כ"ה.

212) דברי יוסף, פרק קצ"ט.

איש תם וישר עם אלהים ועם אנשים, רודף צדקה וחסד עם אחיו היהודים ועם הערביים ילידי הארץ, ורוב עתותיו הוא היה הולך מבקעה לבקעה ומכפר לכפר לגמילות חסדים ולבקור חולים יחידי ובאישון לילה, אף היה רץ אחרי מצות המילה אצל היהודים והמתמדנים, אשר אהבוהו וכבדוהו „ומברכתו היו מתברכים״ וכשהיו פוגעים בו הערבים היו נושקים כפות רגליו ואומרים לו: יעקב אבינו פרוס ברכתך עלינו, והוא היה מברך אותם, ואומר להם כשם שאני מברך אותכם מעמק לבי כן תתברכו מן השמים, רק הזהרו לבלתי תגעו לרעה בכל איש יהודי בשום אופן שבעולם לא בגופו ולא בממונו, ואם תמצאו אותו שהוא בצער הצילו אותו. ואם תועה בדרך לוו אותו למחוז חפצו, וכן היו עושים ובעת צרתם היו נודרים לאביר יעקב ומרבים להביא לו נדרים ונדבות, וככר היה לפתגם אצל הערבים בעת ההיא כשהיו פוגעים בסוחרים יהודים בדרכות עקלקלות והיו מונעים את עצמם לעשות עמם רעה, היו אומרים להם דעו שאתם נצולים בזכות יעקב אבינו, וכאשר מת החסיד הזה המתמדנים התאבלו עליו ועשו לו כבוד גדול [213].

בעת ההיא היה במצרים השר הגדול ועשיר מופלג שלמה אלשקר בן ממשפחתו של ר׳ משה אלשקר, הוא היה חוכר המכס במצרים ונדיב לב שלא היה כמוהו, ונדבתו היתה תמיד אלף כסף, אשר על כן היו אומרים המושלים בפרק ההוא „האלף לך שלמה״ [214], הוא היה מחזיק בידי תלמידי חכמים במצרים ובארץ ישראל, ובנה על חשבונו בצפת תלמוד תורה גודע לתהלה והיה מספיק בידי החכמים אשר הרביצו בו תורה, המשגיח הכללי על התלמוד תורה של השר הר״ שלמה אלשקר היה ר׳ יצחק ערמאה יליד שלוניק [215]. בימים ההם רבו האנוסים מפורטוגל אשר נמלטו לנפשם מתוך ההפכה ויתישבו בצפת, והם הסירו מסוה הדת הנוצרית ויכנסו בבריתו של אברהם אבינו, בין הגרים האלה היה גם כן מסטרו פידרו רופא המלכה אשר הסב את שמו ביהדות לדוד אוליב׳ירה [216] ואחי הרופא הזה נקרא בנצרותו דון מנואל וביהודתו יוסף גדליה, התישב גם כן בצפת.

בין הרבנים אשר התפרנסו מן הנדבות הבאות אליהם מחוצה לארץ היו גם כן רבים אשר מאסו להיות למשא על אחרים ובמעט הכסף אשר היה בידם היו נושאים ונותנים או עסקו במסחר הבגדים להרויח פרנסתם [216a], ובעל הזכרונות יתן בידינו איזה דוגמאות מאופני המסחר שהיה בעת ההיא בגליל, בשנת שכ״ג התעוררו דייני העיר ויראו שבעלי הבתים מתמוטטים ומתמעטים והולכים להם, ועל כן רצו להשגיח על עניני המסחר אשר במדינה אם יש איזה צד איסור ריבית, וכראותם שהיו משתמשים באמצעים שאינם הגונים בעת שנתנו בעלי ההון את כספיהם לצריכים, למשל היו מוכרים וקונים בתים ואחוזות בפיהם מכירה גמורה, אמנם הקונה והמוכר ידעו בלבם שהמכירה היא דרך עראי, ואחר איזה זמן שעמד הבית והחפץ ביד הקונה משיב אותו למוכר, ולוקח דבר קצוץ וקצוב על כל הזמן אשר עבר מיום הממכר עד היום ההוא, סוחרים אחרים היו מוכרים השמן או החטה שהיו

213) שם, פרק קצ״ו. 214) שם, פרק רצ״ו.
215) שו״ת מבי״ט, חלק ב׳ ס׳ ל״ג.
216) שם, חלק ג׳ ס׳ מ״ה. 216a) מבי״ט, חלק ב׳ ס׳ כ״ה.

שהיו שוים חמשה או ששה כסף, במחיר עשרה לבנים בהקפה לזמן שנה אחת, והחנונים האמללים אשר היו אנוסים בעל כרחם לקנות במחיר הזה כפלים משויין, ולמכור סחורתם בערך השוה בשוק היו מפסידים, וכהגיע זמן הפרעון לא היה להם במה לשלם חובותיהם „והיו מוכרים נכסיהם בזול, ולפעמים הובשים אותם על דברי ההוב ומעלילים על נשיהם שהן ערכניות על זה, אחרים אמרו „שלא להם מחיה כי אם בעשיית בגדים, ואין לאל ידם לעשות כי אם במעות אחרים ובהיות שלא יכלו היהודים בעלי הכסף להלוות להם מצד הדין, „כי בעונות בעלי מלאכת „הבגדים נתדלדלו" — כן דברי בעל הזכרונות — וצריכים ללוות מן הגוים על חד תרין עד דלא נשאר להם בלתי אם גויתם, ובראות דייני העיר שבל הגדרות אשר גדרו לצאת מידי חשש אבק רבית לא לבד שלא הועיל להקים מעמד כלל ישראל בגליל, כי אם הוסיף להשפילו ולדכאו עד עפר, מצאו תחבולה ויתירו לפועלים ולעושי מלאכת הבגדים להשתתף עם בעלי הכסף, ולחשוב אחרי כן עמהם כדי שכר הכסף והזמן אשר היה בידיהם [217]).

לאסון המסחר בגליל פעמים רבות פרצה המגפה הנוראה בצפת ובסביבותיה עד שרוב התושבים נספו בלא עתם, ויתרם נתדלדלו או נאלצו לנדוד אל מקומות אחרים בכל אשר ימצאו, בכלל שררה המגפה בתקף עזה בשנת ש"ו, וכדברי בעל הזכרונות: „היה דבר ומגפה מאת ה' יתברך, בעונותינו ומתו כמה תתנים בני שנתם וכלות בשמחתן... [218]), עד שרוב הצפתים נאלצו לנוס אל הכפרים מחוץ לעיר [219]), אך גם שם לא הונח להם בהיות שהדבר פרץ גם במעונות בכפרים, וילכו אל ההרים ושם תקעו אהלים וישבו עד עבר זעם [220]). בשנת שכ"ג אחר הפורים החלה המגפה לשרור בצפת ובין שמנה ועשרה ימים קדם חג הפסח, יצאו כל התושבים אל הכפרים כי כבר מתו כמה אנשים מן המגפה, ורק איזה ימים קדם ראש השנה נעצרה [221]), באופן אשר הצפתים נאלצו לשבת חוץ לעיר יותר מששה חדשים. בשנת של"ב פרצה פתאום המגפה עוד הפעם בגליל ותעש שמות בין התושבים, ובנראה נמשכה כמו בשנת השכ"ג כל הקיץ ההוא, בין האנשים היותר נרשמים שהיו לשלל לפני הדבר הנורא, היה גם המקובל האר"י אשר חלה את חליו וימת בעוד ימים מעטים [222]).

בהגלי המגפות אשר שררו בצפת פעם בפעם, איזה יהודים אשר נאלצו להמלט אל הכפרים מחמת הדבר, התישבו שם ולא שבו עוד העירה, המושבות היותר גדולות היו בפרק ההוא בכפר בירייאה ובעין זיתון, בני הכפרים היהודים האלה עסקו בעבודת האדמה, לפי דברי בן הדור ההוא היו זורעים חטים ושעורים וזרעונים וצמר גפן ושאר דברים [223]). בשנת שכ"ח נוסד בעיר צפת בית הדפוס הראשון הנודע בארץ ישראל, על ידי ר' אברהם בן יצחק אשכנזי ואחיו, המדפיס בעיר הבירה קושטנדינא אליעזר אשכנזי, אשר היה גם כן מחוקק האותיות, בשנת ההיא הדפיסו הספר הראשון אשר יצא מבית הדפוס, הגואל עם אורים

217) שם, חלק א' סי' רצ"א.
218) שם חלק א' סי' ב"ח.
219) שם, חלק א' סי' כ'.
220) שם, חלק ב' סי' כ"ח.
221) שם, חלק ב' סי' נ"ח.
222) החיד"א, שם הגדולים, בערך יצחק לוריא אשכנזי.
223) מבי"ט, חלק ג' סי' מ"ו.

ספריה

פירוש ר' משה אלשיך (סימן השנה החו"שה). בסבת המגפות אשר היו בעיר המדפסים ר' אברהם אשכנזי העתיק בית דפוסו לכפר בירייאה ועין זתון וכן היה שהדפיס ספריו פעם פה ופעם שם[224]). הספרים אשר יצאו מבית דפוסו הם יקרי המציאות ורובם אינם בנמצא עוד.

בשנת הש"ט נבנתה חומת העיר צפת במצות השלטן שולימאן[225]), ומן העת ההיא תושבי העיר היו יותר בטוחים בבתיהם מחמת השודדים הערבים.

ובגליל התחתון היה שנוי גדול בימי השלטן שולימאן, כנודע העיר טבריא אשר היתה גדולה ורבת המרכולת לפני כבוש הארץ על ידי הרומאים נפלה פלאים בימי נושאי הצלב. ר' בנימין דין טודילא מצא בה קרוב לשנת ד' אלפים תתקל"ו (1176), כמו חמשים יהודים, ובראשם ר' אברהם החוזה ור' מוכתר ור' יצחק, אמנם לרגלי מלחמת הערבים עם הנוצרים שכבשו הארץ נחרבה עד היסוד בה, שלטן מצרים יוסף־בן־איוב־סאלאחדין אשר נכתר בשנת ד' תתקל"ג עלה למלחמה נגד הנוצרים נושאי הצלב בארץ ישראל וסוריא בשנת ד' תתקל"ח וינגף לפניהם אצל רמלה, אך בשנת תתקמ"ה עלה שנית בחיל גדול ויצור על טבריא ימים רבים, ויהרס כל העיר אשר מאנה לפתוח לפניו שעריה, ואת גוי די לוסיניאן מלך ירושלם תפש חי, מן העת ההיא טבריא היתה למעי מפלה ולא נבנתה עוד.

התיר האלמוני אשר היה בארץ ישראל בשנת רפ"ב, היה בטבריא ביום י"ט לחדש אייר, וכה דבריו „היתה עיר גדולה... ועתה היא חרבה ושוממה, גלי אבנים שחורים באלו היו לשרפת אש, ואין אדם יכול ללכת שם מסכנת הערבים. אלא בזמן השיירא שהולכים עם רב מאד עם שמירת הנייאפו מצפת, ובל נפש פורע ארבעה דרים לשמירה... עדין יש כפר שם, דרים עשרה או שנים עשר בתי ישמעאלים"[226]).

קרוב לארבעים שנה אחרי כן בעת הישוב הישראלי היותר גדול בגליל העליון טבריא היתה עדין חרבה ולא עלה על דעת איש שיהיה באפשרי שתבנה, עד שנמצא יהודי אחד שקנה אצל חברו חפץ שהיה שוה שני כספים במחיר שמונה, והתנו ביניהם זמן הפרעון לכשתבנה טבריא „כי לא היה שוה מה שנתן אלא דבר מועט, ושהיה דרך התול ושחוק כי לא חשב שתבנה טבריא עד שיבא המשיח[227]), בפרק ההוא התישב בקושטנדינא דון יוסף נשיא אשר מצא חן בעיני השלטן שולימאן, ובשנת ש"ך נתן לו חרבות טבריא ושבע מעיר הפרזות אשר סביבותיה, ויתנהו לשר ולקצין עליה, דון יוסף אשר חפץ להטיב לעמו ואולי להשיב ניר ישראל כבראשונה על אדמתו, השתמש במקרה הזה להוציא הדבר מן הכח אל הפעל, וידרוש מאת השלטן יתת לו כתב רשיון לבנות הרבנות העיר, וכאשר השיג כתב הפקודה, שלח מצדו בא כחו ועושה דברו הוא בן ביתו ר' יוסף

224) מעשה הארץ, לר' יהוסף שווארץ פרק ד' דף ס"ח. הסימן החו"שה בס' „הבצלת השרון" יש מי שמונה למספר גדול הה' ויש מי שמונה למספר קטן, אך דעתי שיש למנותה, ובכן יצא לנו שנת שב"ח שבלעדי זאת איך אפשר לברר שלא נדפס עד שנת של"ו במשך י"ח שנה.

225) שו"ת הרב"ז, חלק א' ס' ב"ח.

226) שבחי ירושלם דף ב"ג ע"ב.

227) מבי"ט חלק ב' ס' ס'.

ן׳ א ר ד י ט או א ר ד י ט י בלוית שמנת פקידים מצד הממשלה ובידם כתבי תעודה אל פחת דמשק ואל הנאייב בצפת, לחיות להם לעזר ולהקל להם העבודה הכבדה הזאת, ויוציאו פקודה מטעם השלטן לאמר: „כל הבונים וכל נושא סבל אשר בערים ההם ילכו לבנות את טבריא, ואשר לא ילך עונו ישא" מצד אחר נמצא שם המר רב בנקל, האבנים היו לרוב על פני החרבות, והול נמצא למכביר על שפת ים הכנרת.

כמעט החלו הבונים להכין החמר לבנות החומות והעיר, פתאום עמד מכשול לנגדם בפעולה הגדולה הזאת, מחמדי אחד זקן אדוק באמונתו, והוא ש י ר י ף ונכבד בעיני תושבי המקום, מצא לנכון לפניו לבטל הבנין ויצעק באזני עם הארץ: „אל תתנו לבנות את העיר הזאת כי סרה תהיה באחרונה", ודבריו היו מיוסדים על שקר ומרמה, באמרו שמצא כתוב בכתב ישן נושן כי כהבנות טבריא יתחיל א ב ו ר א מ ו נ ת מ ח מ ד, הבונים שמעו דברי הזקן ויחדלו מהכין החמר למרות פקודת השלטן והפחות, ר׳ י ו ס ף ב ן א ר ד י ט העומד על המלאכה נעצב אל לבו מאד, וילך אצל פחת ד מ ש ק המושל בכל המדינה, ויתאונן באזניו על אשר ימאנו יושבי ערי הפרזי לעשות את דבר המלך, ויקצף הפחה וימהר לשלוח שם פקידיו ויתפסו שנים מן המרננים ויורידום בדמים שאולה, למען יראו יתר עם הארץ ולא יזידו עוד לעבור על מצותו, וישובו הבונים ויחפרו לעשות יסודות החומה, וימצאו אבן גדולה ותהתיה סולם על פי מערה מתחת לארץ, ושם במה מלאה צלמי שיש, וגם שלשה פעמונים אשר השאירו הנוצרים בעת המלחמה עם השלטן סאלאדין, וישברו הצלמים ואת הפעמונים שלחו לעיר הבירה ויעשו מהם כלי תותח[228]).

קרוב לחמש שנים עבדו הבונים להקים ט ב ר י א הקדמונה מהריסותיה, ברוחב אלף וחמש מאות אמה, ותשלם המלאכה בחדש כסלו שנת חמשת אלפים ושלש מאות וחמש ועשרים, וישמח דון י ו ס ף נ ש י א מאד ויתן תודה לאלהים[229]). בעל הזכרונות אשר חי בעת ההיא, מעיד שמטעם הממשלה ודון י ו ס ף נ ש י א נתן הרשות לכל איש ישראל אשר חפץ להתישב בטבריא „בימים האלה שהותחלה ליבנות, יכוננה עליון" לברר לו מקום בכיפות או בהרבות ולבנות לו בית לפי הפצו בדרך הפקר, אך בתנאי שישים ריוח בין בתי השכונה למעבר או הרהוב, ויקר מקרה שבין האנשים שנתישבו בראשונה היו ר׳ א ל ע ז ר ב ן י ו ח א י ואחיו ר׳ ב נ י מ ן, ותפרוץ ביניהם אש המחלוקת בדבר חזקת המקומות והיושר לפתוח חלונות מרשות היחיד לרשות הרבים, עד שהכה האחד את בונה החלונות כדי להניאו מן הבנין ההוא ויגישו המשפט לפני ר׳ צ מ ח שהיה מאריה דסתא בפרק ההוא[230]), אשר הורה שעל ר׳ אלעזר לתת לאחיו שלש עשרה סלעים שהם ששה ועשרים לבנים או חתיכות ובזה צריך להתפיים.

ממקור אחר יודעים אנחנו כי בני טבריא החלו לבנות ולהרחיב את העיר כאשר הזכיר ר׳ יוסף מטראני: „באו לפני שני אנשים מגדולי טבריא אשר בימים האלה הותחלה לבנות יכוננה עליון" (שו"ת ח"א ס׳ ל"ה). ונטעו בה גנות ופרדסים ועצי תות ובכלל רבו בעיר הזאת בעלי מלאכה, וממקור נאמן אנחנו יודעים כי בטבריא

228) ר׳ יוסף הכהן, עמק הבכא דף קמ"ה—קמ"ו.

229) שם, דף קמ"ז.

230) מבי"ט, חלק א׳ דף ל"ד—ל"ה.

בטבריא נמצאו אז יהודים עושי דבש והחזיקו כורות דבורים והיו בקיאים במלאכה זו (שו״ת מוהר צדק ס׳ רמ״ד) והדוכוס דון יוסף נשיא בקש בכל האמצעים להושיב שם יהודים בעלי מלאכה כדי לתקן הארץ בישובה, וגם הזיל זהב מכיסו, לסייע להפצים לבא להתישב בארץ ישראל, ורבים אשר שמעו את הקול המבשר נסעו ועברו (שו״ת מבי״ט ח״א ס׳ מ״ז), וגם בזמן מאוחר מעט נמצאו יהודים אשר האכילו בפועל את עלי התותים לתולעי המשי (שו״ת ר׳ יוסף מטראני ס׳ פ״ג).

ר׳ אליעזר בן ר׳ שלמה ן׳ יוחאי נולד בדמשק בערך שנת ר״פ, ממשפחה ספרדית, לפי הנראה הוא נתחנך בישיבות צפת, ונמנה בין הרבנים היותר נחשבים בעת ההיא, ר׳ משה מטראני שהיה כמו חברו קורא אותו במכתביו „החכם השלם כאח לי״ [231]), קרוב לשנת ש׳ נתעכב בעיר חמת „לסבות ידועות שאין פנאי לכתבם, כן היו דבריו ויקבע שם למוד לעצמו, ובהיותו עומד בביתו שליו ושאנן, באו לפניו קצת מאנשי ק״ק ספרדים שבעיר ויעירו אזנו שנשיהם מתרעמות שאין במקוה שיעור לטבילה, ויהי כאמרם אליו יום יום קרא את ר׳ משה כלץ מרביץ תורה בק״ק ספרדים שהיו המעטים בעיר, וילכו למדוד המקוה וימצאו שאינו הגון וראוי לטבול לסבת הסרון השיעור, וכאשר עמדו לפני זקן אחד מקהל המערבים והוכיחו על פניו על הענין הזה, קצף עד מאד ויאמר: ראו האחד בא לגור וישפוט שפוט, וירם את מטהו להכותו, לולא שנמצא שם בחור אחד נסים ן׳ סימן טוב שהצילו מידו [232]). כנראה לסבת המחלוקת הזה העתיק מושבו צפתה, ושם נמצא במעמד על חלוקת דעות בענין ירושת הזקן העשיר יצחק ג׳וקליל ונכדו אברהם טאראנטו מאנדרינופלא אשר מנה אותו לבא כחו ולמורשה גמור. כנודע ר׳ אלעזר תבע לדין את בעל דיני ר׳ יואב ויברר לדיין מצדו את החכם ר׳ שלמה ן׳ זירגא, המשפט הזה נמשך ימים רבים, גם נפלה מחלוקת בין רבני צפת עד אשר בחרו למכריע את ר׳ יוסף קארו [233]).

ר׳ אלעזר ן׳ יוחאי היה ראש ישיבה גדולה בצפת, ושם היה מרביץ תורה רוב ימיו, אמנם לרגלי סבות אשר נעלמו מאתנו נדד ירושלימה, ויעמד שם איזה שנים ושם התם עם ר׳ יצחק קארו [234]), ועוד הפעם רואים אנחנו אותו על משמרתו בראש הישיבה בצפת בשנת שי״ז [235]), ושם ישב עד שנת שכ״ה אשר נבנתה טבריא, ויעתק שם מושבו ויבן לו בית במשכנות אחיו ר׳ בנימן. אחרי הרב הטבריאי הגאון ר׳ צמח נבחר ר׳ אלעזר לריש מתא ולמורה צדק, והוא עשה תקנות רבות להנהגת העדה הקטנה בעיר החדשה הזאת [236]), אך לא האריך ימים רבים וימת בערך שנת של״ב במגפה אשר שררה בגליל העליון והתחתון בתקפה עז, לפי דברי המקובלים לעת זקנתו נטע ר׳ אלעזר ן׳ יוחאי אחרי חכמת הסוד, ויהי אחד ממעריציה ויעבוד בספרותה, ודבריו הובאו בספרי המקובלים אשר חיו בפרק ההוא [237]).

אחרי

---

(231) שם, חלק ב׳ ס׳ ש״ע.
(232) אבקת רוכל, ס׳ נ״ב.
(233) שם, ס׳ פ״ח—פ״ט.
(334) שם, ס׳ קמ״ד.
(235) מבי״ט, חלק א׳ ס׳ רפ״ז.
(236) שם, חלק א׳ ס׳ צ״ב—צ״ג, חלק ג׳ ס׳ צ״ט.
(237) אולאי, בערך ר׳ אליעזר ן׳ יוחאי על פי ס׳ החזיונות למהרח״ו.

אחרי ר׳ אלעזר ן׳ יוחאי עמד בראש הרבנים ר׳ אברהם קלעי, אשר ישב על כסא ההוראה ימים רבים[238]. בהיות העיר הזאת הדשה, ותושביה היהודים אשר התלקטו בה מערים שונות וממנהגים שונים, היה קשה להם לבחור במנהגים קבועים ולהתנהל על פיהם. לפי הנראה בהיות רוב התושבים ספרדים הנהיגו בכל דרכיהם המנהג הספרדי, גם על שם העיר היו נבוכים איך לכתוב בגטין ובכתובות, אם טבריא „באלף" על פי התלמוד, ואם „בהא" על פי שמה הערבי, וישאלו את פי ר׳ יוסף קארו והוא השיב אליהם „אבל טבריה שעכשיו נתישבה, יותר נכון לכתוב השם המפורסם בפי העולם" „הנכון בעיני לכתוב: במתא טבריא דעל כיף ימא דטבריא יתבא ומימי הים הנזכר מתפקא"[239].

דון יוסף נשיא אדון העיר טבריא וסביבותיה, אשר דאג להושיב העיר הזאת מבני עמו ולהספיק להם כל צרכם, צוה לנטוע סביב העיר עצי תותים לרוב, להאכיל תולעות המשי למען יתעסקו במסחר הזה תושביה, ומספרד הביא אלים וכבשים הנקראים „מירינוס" בעלי צמר יפה עד מאד לעשות בגדים ואדרות להתחרות עם בגדי ויניציא[240]. הגר צדק דון מסטרו פידרו רופא מלכת פורטוגל, אשר בא מן המדינה ההיא ארצה ישראל להתיהד, ויסב את שמו דוד אוליויר והיה עשיר מופלג, היה פקיד דון יוסף נשיא, ועל ידו הובאו כבשי ספרד לטבריא, הוא היה מראה לתושבים אופן גדול הצאן הזה ואריגת הבגדים היקרי ערך, אבל תשוקת והפץ דון יוסף נשיא לא קמה, דוד אוליורה מת מיתה פתאומית בטבריא[241], והיהודים תושבי העיר החדשה לא יכלו להתהנך עם המלאכות אשר לא הרגילו כהן, מצד שני מכשולים אחרים עמדו על דרך דון יוסף כי צירי הממשלות הנוצריות קנאו בו, ויחרישו עליו רעות להורידו מגדולתו, ובעמל רב עלה בידו לעמוד על כנו, באופן אשר כל מחשבותיו ופעולתו נסתבכו אל מקום אחד, להגן על מעמדו ומצבו בעיר הבירה. על כן ברצונו ושלא ברצונו התרשלה פעולתו בטבריא.

במדינת שומרון היה הישוב הישראלי בשכם, התיר האלמוני אשר בקר ארץ ישראל בשנת רפ״ב, הגיע לעיר הזאת ביום הששי שהוא יום השוק, וישלם מס הכניסה הנקרא ג׳פ׳ר בערבי עשרים דרהים, מלבד השומרונים אזרחי העיר היו שם בעת ההיא כמו שנים עשרה בעלי בתים יהודים מערבים (מוריסקוס)[241a]. מזמן קדמון נשאר חוק על כל יהודי העובר על פני העיר שכם ללכת ירושלימה, לשלם מס הג׳פ׳ר בעיר הזאת הנקרא ת״ב״ק״ב, אשר לא נודע ביאורו, בהיות כי זה שלש מאות בשנים אשר נתבטל המס ההוא ונשכח זכרו ועניננו, ובהיות שרבו עולי רגלים מן הגליל לעיר הקדש ועליהם היה לשלם סכומים גדולים בעברם דרך שכם, ראו זאת איזה יחידי העיר הזאת, וישתדלו בכל האמצעים וההשפעות האפשריות אצל הנזכר הממונה מצד המלכות להקל המס ההוא, ויראו לו שאם יגבה הצי המס ירבו עולי הרגל, וההכנסה תגדל מיום אל יום, וכן היה שנאות

הנזכר

238) מבי״ט, חלק ג׳ ס׳ ד׳ ח׳.

239) שו״ת ר׳ יוסף קארו, חלק א׳ דף כ״ח.

240) עמק הבכא, דף קמ״ז.

241) מבי״ט, חלק ג׳ כ׳ ר״ח.

241a) שבחי ירושלם, דף י״ב.

הנזכר לחשוב עם ראשי העדה השכנית על פי חצי המס לראש כל יהודי, וכעבור השיירא מעולי הרגל, שהיה עליהם לשלם לפי הקצוב והחוק כמו מאה וששים זהובים הנקראים שולטנים, נתפשרו ששה יהודים מראשי הקהל עם הנזכר בשבעים זהובים ויקחו מידו שטר הנקרא בערבית חוג'יט שהגיע לידו כל מס הג'פ'ר ולא נשאר לו עוד כל טענה. ויהי כמלוך השלטן שלים השני בשנת שכ"ג ויט חסד לעם ישראל, נוסף על החסדים אשר עשו השלטנים אבותיו ואבות אבותיו ויבטל החק ההוא, והנזכר התוגרמי בראותו כי בא הקץ להנאות מן העולי רגלים, קם ברשע וידרוש שארית הכסף מאת שני יהודי שכם אשר היו בפשרה הקודמת כעבור השיירא הגדולה כשנים שעברו על פני העיר, וכהיות שהיה מכיר את האחד פנים אל פנים, תפש אותו ויביאו לפני הדיין התוגרמי (מופ'טי) אשר חייבו לשלם יתר הכסף עד מלאת סך המאה ועשרים שלטנים למרות השטר (חוג'יט) אשר היה בידו, ואשר על פיו אין לו עוד שום תביעה[242]. בעת ההיא היה רב העדה השכנית ר' משה ברוך אשר היה מקדם רב העדה הספרדית בדמשק[243].

בחברון היו בראשית מלוך השלטן שולימאן עשרה בעלי בתים יהודים, לפי עדות התיר האלמוני אשר היה שם בחדש טבת רפ"ב, כולם שוכנים בחצר אחת ושם בית הכנסת[244], ועליהם היה הרב ר' מלכיאל בכמוה"ר אברהם אשכנזי, אחריו היה הרב מנחם בכמוה"ר משה הבבלי[244a] אשר היה מריץ שאלותיו אל ר' יוסף קארו צפתה, והוא חבר ס' „טעמי המצות" על טעם כל מצוה ומצוה עם הגהות ובאורים חברם בארוכה, והקצור ממנו נדפס בשנת ש"לא בעיר לובלין. שני אלה הרבנים עשו תקנות בעיר ושניהם נזכרים לשבח בתבור „שני לוחות הברית" גם היו בעת ההיא קראים רבים בחברון ולפי הנראה פזרו גם הם כסף לקנין חצר היהודים. וכשלש מאות שנה אחרי כן בהיות שנתבטל הישוב של בני מקרא בחברון ערערה עדת הקראים בקושטנדינא על החצר הזאת ושלחה שני צירים חברונה להגיש משפטה לפני המופטי על פי הראיות אשר בידיה, אמנם השופט הראה שאין לקראים עוד שום טענה[245]. מנהג התפלות היה לפי מנהג ירושלם קרוב למנהג הספרדים, מתחילים במאת ברכות ואומרים קדיש, ואחרי כן התפלה על פי סדור כתב יד אשר היה להם.

כמו בירושלים, בחברון היו מוכרים בכל שבת עשיית המצות, ויקר מקרה אשר מכרו המצות לשני ספרדים מקרוב באו, והם התחילו אחרי הברכות הזמירות לשבת לפי מנהג ספרד, אשר נמצא בסדור הדפוס שהם מזמור רננו צדיקים, תפלה למשה וכ"ו, אשר היה למורת רוח רוב הקהל, אף נמצאו מגמגמים על הדבר ואיש אחד אזר כח ללעג ולומר שהתוספת הזאת היא כמו תפלת הקראים, שאומרים פסוקים שונים בתפלתם, וככה נמשך הדבר בשבת השניה, וכבוא המתפללים לתפלת מנחה בשבת, מצאו הסדור הנדפס אשר נשאר מן השחרית על התיבה, קרוע במקום אשר היו העלים עם התוספות, ותהום כל העיר לדעת מי היה עושה הנבלה לקרוע

---

242) מבי"ט, חלק א' ס' קכ"ג. 243) שם, שם, שם.

244) שבחי ירושלם, דף כ"ז. 244a) אולי מבני בניו של ר' מנחם החברוני (חיא דף ק"ץ).

245) מעשה הארץ, דף מ"ו.

לקרוע הספר ביום השבת בעצם בית הכנסת, ולא עלה בידם למצוא אותו למרות כל החפוש, ובין כך נחלקו יהידי חברון אם לקבל התוספת אם אין, וישאלו את פי הרב הירושלמי ר' לוי ן' חביב, והוא הראה להם האמצעי להתפשר שבימות החול שעליהם ללכת למלאכתם יקצרו בתפלה, וביום השבת המועדות וחול המועד יאמרו הזמירות עם התוספות[245a]).

הרב היה בעת ההיא ר' יצחק גריש תלמודי ומצוין בדורו, ובימיו אירע חלוקי דעות על נענוע הלולב, וישאל את פי ר' לוי ן' חביב והוא הראה לו המנהג בספרד, החזן היה ר' יצחק נאליפאפה „שקולו ערב וקורא הפרשה בראוי"[246]). בעמל רב עלה בידי החברונים ליסד ישיבה או תלמוד תורה, אשר שם התאספו הרב עם הבאים בימים אשר הסתלקו מן המסחר והיו מעסיקים בהלכה ובעיונים, מחוצה לארץ היו שולחים אליהם נדבותיהם שנה בשנה, וככה נמשך הענין ימים רבים, אמנם על פי סבות שנעלמו מאתנו בטלה הישיבה, ועדת סידרוקפצי הסמוכה לשלוניק אשר הספיקה חלק אחד מהוצאות הישיבה החברונית, שאלה את פי ר' שמואל די מדינה מה לעשות בכסף הנדבות הנצבר לשם הישיבה הזאת, ואם תוכל לתת הכסף לחברת תלמוד תורה אשר בשלוניק[247]).

נפלא לראות, שיהודי ארץ ישראל הרחיקו לנסוע לארצות רחוקות לרגלי עסקיהם או לבקש עושר ואושר, כן נודע לנו שם הזקן אליה בר נחמיה אשר היה בעיר גואה (Goa) אשר בהודו, וישב צפתה בשנת שכ"ז[248]), צפתי אחד נסע קרוב לשנת שכ"ז אל עיר הורמוז (Hurmuz) אשר בפרס, ובשנת שכ"ט שלח גט לאשתו על ידי שליח מהורמוז צפתה למרות המרחק ותלאות הדרך[249]), ויהודים אחרים אשר נסעו לעיר קוצ'ין (Cochin) גם כן בהודו על גב המאלאבאר קרוב לגואה[250]).

פרק ו'

מדינת מצרים תחת השלטן שולימאן ושלים השני (רפ"א—של"ה)

אחמד פחה ורדיפותיו את היהודים — נס מצרים — תקנות ר' דוד ן' זמרא — רבני מצרים — ר' משה אל דמוהי — בנג'ה דאוד פחה ורדיפותיו את הקראים — בית הכנסת המסתערבי נסגר — הנגיד ר' תאג'ר — הנגיד ר' יעקב בן חיים תלמיד — בטול הנגידות וההסדרות הג'יליביות — ר' בצלאל אשכנזי — הפרשים — מחלוקת שמואל בן כתן ומשה בירב — הג'יליבי שלמה אלשקר — מצב היהודים במצרים.

בשנת רפ"א כעלות השלטן שולימאן על כסא המלוכה, היה מוסטאפה פחה מושל מצרים, בשנתים ימים אחרי כן בהיות שלא שבע רצון ממנו הסירו מפקודתו, וישם במקומו את השר יוזילדג'י־קאסים. בעת ההיא האיש היותר מצוין

245a) שו"ת ר' לוי ן' חביב, ס' ע"ט.

246) שם, כם, שב.

247) שו"ת רשד"ם, חלק יורה דעה ס' קכ"ז.

248) מבי"ט, חלק ב' ס' צ"ח.

249) שם, שם, ס' קל"א.

150) אהלי יעקב, צד ק"ו.

מצוין בתורמה היה א ח מ ד פחה אשר עלה בידו לכבוש אי ר ו ד ו ס. השפעתו היתה כבירה ובתחבולותיו הצליח הפצו להטות לב השלטן להסיר הוויזיר הגדול פ י ר י פחה ממשמרתו, בתקותו שיפקידהו במקומו, אמנם ש ו ל י מ א ן גדל את אהובו משכבר הימים א י ב ר ה י ם פחה, וישימהו לוויזיר או שר השרים, וכראות א ח מ ד פחה שתקותו נשארה מעל, בקש מאת אדוניו למנותו למושל מצרים, ובשנת תתקכ״ט להיג׳ירה שהיא סוף שנת רפ״ג ירד מצריסה ויהי למושל על המדינה, במקום הפחה ק א ס י ם.

כמעט עברו חדשים אחדים שעמד על כנו במצרים, ואחמד פחה החל ללכת בקרי עם התושבים, והיה עושק ורוצץ אותם לאסוף הון עתק להשלים מאווי לבו, והיה מעליל עליהם ולוקח ממונם. בעת ההיא היה הנגיד א ב ר ה ם ק ש ט ר ו (קאסטרו) הממונה מצד ממשלת תורמה על בית המטבע „מפליא להחזיק ידי הנחשלים עושה צדקות, דובר מישרים, ומחזיק ידי בעלי התורה והתלמוד״ ויהי היום ויקרא אותו אחמד פחה אל ארמונו ויאמר לו לך והבא אלי ש ל ש ת א ל פ י ם פ ר ח י ם, ואם אין ראה כי רעה נגד פניך, וכראות הזקן הזה כי כלתה אליו הרעה, ויתן הכסף ביד עבדי הפחה, וכן עשה כעשהו דבר יום ביומו לסוחרים הנוצרים והערביים ויצבר כסף רב באוצרותיו.

ביום הכפורים שנת רפ״ד קרא א ח מ ד פחה סריס אחד ויאמר להביא לפניו את א ב ר ה ם ק ש ט ר ו, ויבא השליח בבית הכנסת וימצאהו מתפלל ומתחנן לאלהים ויבהיל אותו ויעמידהו לפני הפחה, ויצוה אליו א ח מ ד להביא לו בעצם היום ההוא ש ש ת א ל פ י ם פרחי זהב, לשוא התחנן הזקן היהודי לפניו להרפות ממנו ולבלתי בקש סך גדול כזה, ועל הכל לבלתי הכריחהו לחלל קדושת היום, כי שומע לא היה לו, וכראות הפחה שלא יעלה בידו להטות לב היהודי לתת לו הכסף ביום ההוא, וישימהו במאסר עד הערב ואחרי כן שלח אותו בלוית עבדיו אל ביתו ויתן להם את הכסף, ובבקר הזמין א ב ר ה ם ק ש ט ר ו ראשי העדה היהודית ויספר אליהם את כל אשר קרהו, ותהי עצתם שיםהר לנוס ולהמלט על נפשו אל מקום יותר בטוח, אמנם לא במהרה יכול הזקן הזה למצוא השעה המכשרת להוציא מגמתו מכח אל הפועל. בעמל רב עלה בידו לבוא אל עיר הבירה דרך היבשה ויספר אל שרי המלכות כל הקורות ורעת א ח מ ד פחה ולראיה בידו חתימת הפחה אשר צוהו להטביע מטבעות על שמו, השלטן ש ו ל י מ א ן אשר הגיעו לאזניו תחבולות מושל מצרים ורעתו, נמלא עליו חימה ויגזור להסירו ממשמרתו, ובמקומו שלח מושל חדש את קארה־מוסה פחה ו נ׳ א א ו ש (שליח) אחר להוליך ה פ׳ י ר מ א ן להסיר המושל הישן ולשום במקומו החדש, אמנם א ח מ ד פחה אשר נודעו לו מצפונות השלטן, קדם פני הרעה וישלח אניות אחדות על פני הים, ויתפסו האניה אשר עמדו עליה השליח והמושל החדש ויהרוג שניהם כאחת.

בעת ההיא מרד בשלטן ש ו ל י מ א ן בגלוי, ויהרוג במרמה כל חיל הייניג׳ירים ויקח מידם בחזקת הסגדל או המבצר אשר לפני עיר הבירה א ל ק א ה י ר ה, וביום הששי ראש חדש אדר רפ״ד המליכו אותו שריו ויועציו על ארץ מצרים. מנוסת א ב ר ה ם ק ש ט ר ו ממצרים העירה חמת א ח מ ד וינטור איבה בלבו על כל היהודים עם אברהם, ויהי במלכו ויתן לחיל ה ג׳ י ר ב ס י ם (סורקסים) לשלול ולבוז רחוב

היהודים ולשלוט בהם כהפצם, ויהרגו ביום ההוא חמשה או חמשה עשר יהודים ואת רכושיהם בזו, הרדיפה האיומה הזאת נשמעה בכל העיר, ויהודי אחד משה הקן הלוי שהיה מבאי ויוצאי הארמון בכל עת, אזר כח ויעמוד בפרץ ויהיו דבריו אל השר כר קימאני להציל היהודים האמללים מיד רודפיהם, האיש הזה שהיה יועץ אחמד ובעל מדות יותר הנונות, נמלא חמלה על היהודים ויועץ אדוניו לבלתי תת אותם ואת הונם בידי אנשי החיל, וכי יותר טוב והגון לקחת פדיון נפשם אל בית אוצרו הפרטי.

ביום הראשון לשבוע נ' אדר נקראו ראשי העדה אל הארמון, ויושם עליהם כפר נפשם שלש מאות אלף פרחי זהב להביא אל האוצר בעוד שלשת ימים, וכאשר נודע בין היהודים פרשת הכסף אשר עליהם לתת לאחמד, ותהום כל העיר כי מן הנמנע שיהיה באפשרי למצוא סך כסף עצום ורב כזה בסצרים, ביום המחרת שבו ראשי העדה אל הארמון, ויתנפלו לפני העריץ ויבכו ויתחננו לו להוס עליהם, ולדרוש מאתם כסף במדה אפשרית, ויאות שיביאו לו לםצער החצי שהוא מאה וחמשים אלף פרחים ויתן להם מועד שמונה ימים אחרים לצבור הכסף.

ויהי ביום השמיני שהגיע לי"ד אדר או פורים „הביא איש נזם וזהב וטבעת וכמז כל כלי זהב, ויתפרקו כל הנשים את נמי הזהב אשר באזניהן ויביאו לגובים ויקח מידם הגובה, ויצר הזהב בחרט ויצר ככרים כסף... ויהי זהב התנופה והכסף עשרת אלפים פרחים, ויראו היהודים כי לא הגיעו לחצי רביע מרביע שאלת המלך" „וישמע העם ויתאבלו ויום הפורים נהפך לאבל" וביום ט"ו באדר היום המר והנמהר אשר הונבל באהרונה להביא הכסף אל יד אחמד, שלח אנשיו בעד היהודים ויאיץ בם להביא בעוד היום נדול, ובני ישראל הבינו את המנחה ויבחרו מתוכם שלשה מנכבדי הקהל אשר שמו נפשם בכפם להוליך הכסף המעט אשר היה באפשרי לצבור, ויבואו אל הארמון וצרורות בכפיהם בידיהם, וכראות עבד אחמד האמתחת אשר בו הכסף ויבן כי מעט הוא, ויכעס הרבה ויבעט בם ויאמר אליהם נרפים אתם נרפים, ואחמד נתן להם עוד ארוכה ללקט שארית הכסף ויצאו מלפניו סרים וזועפים. שני ימים עברו ובהיות שלא היה לאל ידי היהודים להכין הסך העצום שדרש מהם העריץ, הוא נתמלא עליהם חימה ויגמור ברעתו להשמיד ולהרוג את כל היהודים אשר בעיר הבירה אלקאהירה.

וביום השני לשבוע שמונה עשר לחדש אדר כאשר נודע בעיר הבירה שנגזר כליון על כל היהודים, קראו עצרה ונקבצו כלם בק"ק מסתערב הנקרא גם כן ק"ק סדיליו והילדים הרכים מבן שתים עשרה שנה ולמטה. הרב הזקן ר' שמואל סדיליו עלה הבימה ויתפלל אל ה' מעמק לב, וכל העם התענו בצום נפשם. ויוציא ספר תורה מן ההיכל ויקחהו בזרועו וילך ברחובות קריה ראשו הפוי והוא הולך יחף, וכל העם אשר אתו חפו איש ראשו בעפר ואפר, וילכו הלוך ובכה וידבר הרב הזקן דברי כבושים לעם, ויעיר אזנם לשוב מדרכיהם השובבים אולי תבוא תשועתם ממרומים, ויתפלל אל ה' בעמדו ברחוב ויתקע בשופר אשר בידו וירא העם ויתקעו בשופרות ותבקע הארץ לקולם.

והשרים אשר נשארו נאמנים אל אדוניהם השלטן שוליםאן קשרו קשר על אחמד פחה, והיו מחכים השעה המוכשרת להתקומם על העריץ. נאספו ביום

המחרת

המהרת בתשע עשר לחדש, ובראשם אחמד ביי המשנה לפחת מצרים, ויהרגו בסתר את היועץ בר־קימאני וישימו את הארמון לשלל וגם הכסף אשר הביאו היהודים שנמצא שם נאבד בענין רע, ויבקשו לשלוח יד באחמד פחה אשר היה במרחץ בעת ההיא, הקושרים אשר בקשוהו בכל הפנות פרצו אל תוך בית המרחץ וישברו הדלת, ואחד השרים אסכנדר ביי שלף את חרבו ויבקש להמיתו, אך העריץ קדם פני הרעה ונרתע לאחוריו ופתאום נעלם מעיני רודפיו, כי עלה בידו לנוס דרך שער קטן מאחורי בית המרחץ, ובידעו נאמנה כי כלתה אליו הרעה נמלט עם אחוזת מרעיו אל עיר אחת מערי המדינה אצל שבט הערביים בני בקר, אמנם גם שם הגיעה יד הקושרים אשר רדפו אחריו, ושמנת ימים אחרי כן עלה בידם למצוא בית מקלטו, ביום שבעה ועשרים לחדש השינו אותו משנהו אחמד־ביי והשר ג׳אנם־אל־המזאני ויכרתו את ראשו וישימו אותו על נס, וביום שמנה ועשרים להדש שבו מצרימה, והעיר צהלת ושמחה, ושבעה ימים ושבע לילות עשו ימי שמחה וגיל על אשר נושעו מיד העריץ, וקבלו היהודים עליהם ועל זרעם לצום בכל שנה ושנה ביום שבעה ועשרים לחדש אדר. ולעשות יום שמנה ועשרים בו שמחה ומשתה ומשלוח מנות איש לרעהו ככל חקת יום הפורים, ההג הזה נקרא „נס" בראשית הוסדו אך בארך הימים נשתבש שמו ונקרא פורים עד היום הזה[1].

וכאשר שקטה המדינה שלח השלטן שולימאן מצרימה את קאסים פחה[2] למושל ואת אחמד ביי אשר היה בראש הקושרים הרים למעלת סוכן המושל בגלל אמונתו ואהבתו למלכו, השרים האלה הניגו תמיד על היהודים אמנם לא יכלו להתאים בדעותיהם ויצררו איש את רעהו, ובכל יום היו שולחים תלונותיהם אל עיר הבירה, עד שנאלץ השלטן לשלוח מצרימה את הוויזר הגדול איברהים פחה, אשר הסיר את שניהם ממשרתם ויפקד את שולימאן פחה שהיה בקדם ביילר־ביי של סוריא וארץ ישראל למושל על מצדים[3] (שבת שנת רפ״ה). בעת ההיא שב מצרימה העשיר אברהם קשטרו ויואל השלטן שולימאן להגדיל אותו ולהעלתו למשרת נגיד על כל יהודי המדינה[4], בגלל אהבתו לארץ מולדתו והיותו נאמן למלכו, למרות הצרות אשר עברו עליו.

ראש הרבנים היה ר׳ דוד ן׳ זמרא אשר פעל הרבה ותקן תקנות רבות לתועלת העדה הגדולה בקאהירא, בשנת רפ״ז נפלו דברי ריבות בין שתי העדות מסתערבים ומערבים, בהיות שהיו משתמשים בני העדות האלה בבית הכנסת אחד אשר למסתערבים והיו מתפללים כאחת, אמנם ההקדשים היו תופסים כל אחד לעצמו וכן המשרתים היו פרטים לפל קהל וקהל, וכהיות שהמעהביים היו הרבים, רצו לצאת מגבולם, „ולהקדים עצמם ראשונה לפני הק״ק מסתערב יצ״ו לעלות לקרוא בס״ת תחילה, בשמחות ויגל והוספת חתנים ומילות וזולתו" ויקריבו את משפטם לפני הבית דין של ר׳ דוד ן׳ זמרא וכדי להשבית המריבה גזר עליהם שיבחרו כל קהל וקהל המשה ברורים לפשר ביניהם. ר׳ דוד כהר מצדו בשלשה מגדולי

---

1) על פי רבי אליהו לר׳ אליה קפשאלי (בנדפס דף צ״ו-קי״) ועוד ראה ציון ז׳ בסוף הספר.

2) Hist. de l'Empire Ottoman מאת Jonqnière עמוד רי״ח.

3) שם, שם.

4) „הנגיד ר׳ אברהם קאסטרו אשר יצא מלפני המלך סולימאן בלבוש מלכות" דברי יוסף, (פרק רכ״א).

מגדולי הרבנים במצרים ר' נסים ן' יעש, ר' שמואל הלוי הכן, ור' יעקב בכ"ר יוסף ויסגם לדיינים אצלו להוציא לאור המשפט, ואחרי שנתועדו ביום הששי בארבע ועשרים יום לחדש סיון, גזרו אמר שבכל עת יהיו המסתערבים מקדימים לכל דבר אשר בקדושה[5]).

השפעת ר' דוד ן' זמרא היתה גדולה על כל העדות השונות אשר במצרים, ודבריו היו נשמעים בין כל בני העיר והמדינה, כי מלבד חכמתו וידיעותיו הנשגבות הוא נחשב בין בעלי ההון, ורשמי הזכרונות ספרו עליו שמצא בתוך ביתו מטמון גדול כמה אלפים דינרי זהב, אשר נתן החלק היותר גדול לחכמי מצרים וארץ ישראל[6]), ישיבתו היתה היותר חשובה בארצות הקדם ושם נהרו החכמים והמשכילים, בין החכמים אשר התמידו בישיבה ההיא נודע החוקר קדמוניות ר' יצחק בן אברהם עקריש אשר בא מצריםה בשנת ה' ש"ד, מצא מנוחה בביתו ויהי למורה בניו בעוד עשר שנים „וכאשר סר צלו מעליו" הנודד הזה לקח כל רכושו ויסע לקושטנדינא בשנת השי"ד[7]). בשנה ההיא ר' דוד ן' זמרא נסע ארצה ישראל ויתישב בירושלם, אחרי אשר נהג עדת אלקהירא בעוד ארבעים שנה, בהשאירו זכרונות ורשומים יקרים בקרב העיר הגדולה הזאת.

בין התקנות הרבות אשר עלה בידי ן' זמרא לתקן להצלחת העדה האלקהירית, נודע בטול מנין השטרות ובמקומו הנהגת המנין הנהוג בכל תפוצות ישראל לבריאת עולם, מוסד נשים ובחורות יהודיות לשמח החתן והכלה, משטרת לקבור המתים, והפשרה בין המערבים והמסתערבים, גם עלה בידו לבטל המנהג הקדמון אצל המסתערבים מימות הרמב"ם לשמוע את ברכות השמנה עשרה מפי החזן בהתפללו בקול רם, ובאופן הזה היו מסתפקים בני הקהל והושבים שיוצאים ידי חובתם, המנהג הזה היה רע בעיני הספרדים ונראה להם כמתנגד לתלמוד, אף כי כבר נתישן ונקבע על פי הרמב"ם, על כן התעורר הרב הזה ויבטל אתו, ומן היום ההוא והלאה נקבעה התפלה בלחש עם חזרת השליח צבור בק"ק המסתערבים כאשר נהוג בכל תפוצות הגולה[8]).

בהיותו יודע על בוריין שפת ספרד ושפת ערב, הוא היה מדבר אל הספרדים ספרדית ואל המערבים והמסתערבים ערבית, כדי שיבינו דבריו הטיב[9]), גם אל הקראים הראה פנים שוחקות, התיר הלבם וגבינתם אם רק מעמידים אותה בקיבה שאינה מלוחה[10]), ובהיותו בימי עלומיו הורה שיש לקרבם ולקבל אותם בזרועות פתוחות, אם יסכימו לקבל עליהם דברי חכמים ולהתאחד עם יתר היהודים להיות לעם אחד[11]), ואף כי נלוו אליו שני עמודי ההוראה ר' יעקב בירב ור' שמואל הכאן הלוי, לא עלה בידיהם להשיב נדחי ישראל האלה אל חיק היהדות הרבנית אשר

---

5) דברי יוסף, פרק רי"ז.

6) קורא הדורות, דף ל"ו ע"ב.

7) ר' יצחק עקריש בהקדמתו לפירושו על שיר השירים, ושם נאמר שהיה י' שנים בבית הרדב"ז ובהפרדו מעמו על דרכו ממצרים לקושטנדינא, הטבו כל ספריו באי קנדיא וישרפו אותם על פי גזרת השררה, (כנודע הגזרה היתה בשנת שי"ד).

8) רדב"ז, שו"ת החדשות ס' רי"ז. 9) שם, ס' קנ"ג.

10) שם, חלק א' ס' תקנ"ב.

11) שם, סוף ס' תשצ"ה, ועוד ראה אהלי יעקב ס' ל"ב.

אשר נקדעו מבנה. לרגלי עסקים אשר לא נודעו לנו נסע פעם אחת לאלכסנדריא ויעמד שם ימים אחדים[12], ואחרי כן העתיק מושבו ארצה ישראל, ויתישב בירושלם למרות מתפורי העיר הקדושה ושם נתקבל לראש ולמורה צדק, אמנם על ידי רדיפת מושל העיר אשר שם עינו בכספו, נאלץ להמלט צפתה ויהי שם עד יום מותו בשנת השל"ד, זקן ושבע ימים[13].

בימיו החלה הקבלה להתפשט בכל גבולות ארץ ישראל וארצות הקדם, ר' דוד ן' זמרא אף שלא נטה אחריה לכתחילה לא אזר כח להתנגד אליה בכל מאמצי כחו, ורק בראותו שהמקובלים הכניסו רמזים ונמריטאות בתוך ספרי הקדש נגד המסורה ויתקנם לפי רוח הזהר, התקצף עליהם וכה דבריו: „תמהתי על המגיהים האלה, וכי עדיף להו מדרשו של ר' שמעון ן' יוחאי ז"ל יותר מהגמרא ערוכה אשר בידינו?... ועל כן הלכתי אני בעצמי לבית המגיה ומצאתי שלשה ספרים מוגהים ותקנתי אותם, והחזרתי עטרת התורה... ואף על פי שהמגיה הפחידני באמרו כי אחד מהחכמים תיקן הספר כאשר בתחלה, ולא כלה שנתו עד שנעשה סגי נהור, לא חששתי לדבריו"[14]. במה שנוגע לדעתו הפרטית על חכמת הסוד והוראותיה כתב באחת מתשובותיו: „שיש בידי כלל גדול בכל דבר שנכתב בגמרא או באחד מן הפוסקים או בעלי ההלכות, אפילו שיהיה הפך ממה שכתוב בספרי הקבלה, אני מורה בו ולא אחוש למה שכתוב באחד מאותם הספרים, ולעצמי אם הוא חומרא אני נוהג אותו ואם הוא קולא אחוש לה"[15].

לעת זקנתו בעת חלשות הדעת, ובהיותו בעיר צ פ ת המרכז היותר גדול הישראלי, אשר היה למקור עיון הקבלה נטה אחריה, ויחבר „כתר מלכות" על פי ה ס ו ד. ולפעמים הורה הלכה על פי הקבלה והשיב תשובות לשואליו בהסתייעו מספרי הקבלה והזהר[16]. ר' דוד היה ממונה על ההקדשות וגזבר העניים[16a]. מלבד מה שנשא עליו עול הצבור אצל המלכות שהיה יוצא ובא בחצר המשנה למלך על עניני העדה בהיותו בקי בשפה הערבית[16b], ופעמים רבות התאונן על סבלותיו[16c]. לפעמים היה חלש המזג וחולה[16d]. ומלבד מה שהיו שוקדים על פתחי ביתו ושואלים פיו בדבר הוראה, בלכתו ברחובות קריה היו מוסרים בידו מכתבים ושאלות והוא היה מקבלם ושמם בתוך מצנפתו או בתוך הפאלדיקירה (faldiquera), עניני צלחת התפירה במלבוש או במעיל)[16e].

בתור סופר ר' ד ו ד ן' ז מ ר א הצטין עד מאד, לפי דברי הרב א ז ו ל א י הוא חבר יותר משלשת אלפים תשובות אשר לא ראו כלן אור הדפוס, ואלו הן הנדפסות:

א) בליוורנו בשנת תקי"ב חלק א' מסימן א' עד ס' ש' (שלש מאות תשובות).

ב) בוויניציא בשנת תק"ט חלק א' מסימן א' עד תקפ"ח, ועל לשונות הרמב"ם ע"ה תשובות.

ג)

---

12) שו"ת רדב"ז חלק א' ס' של"ה.

13) ר' יצחק עקריש בהקדמתו לפי' שיר השירים כתב שהיה הרדב"ז חיה מתא ארבעים שנה במצרים (רע"ד—שי"ד), ועשרים שנה בארץ ישראל (שי"ד—של"ד).

14) שו"ת הרדב"ז, חלק א' ס' ק"א.

15) שם, דפוס ליוורנו ס' ס'.

16) שם, שם, ס' ח' וחלק א' ס' קי"ע.

16a) מהדרא של וארשה ס' סי"ז.

16b) שם, ס' אלף ק"ו

16c) שם, ב' אלפים, ר"א.

16d) שם, ב' אלפים קמ"ת.

16e) שם, ב' חתקמ"ח.

ג) והלק ב׳ מסימן תקפ״ה עד תתמ״ב ולשונות הרמ״בם מס׳ ע״ה עד שי״ה.

ד) בפיורדה, הלק שלישי בשנת תקס״א ונחלק לשני הלקים, השלישי מס׳ א׳ עד שצ״ט.

ה) והרביעי מס׳ ת׳ עד תרמ״ט.

ו) בליוורנו, הלק המישי בשנת תקע״ה בסימן שני אלפים נ״א עד שני אלפים שמ״א. בין הכל נדפסו אלפים ושלש מאות ותשעים ותשע תשובות, ובאחרונת נדפסו בווארשה כל התשובות חדשות וישנות בשבעה הלקים יותר מיולשת אלפים יתר הבוריו:

ז) „דברי דוד מכיל איזה שאלות, ובסופו נספחו שו״ת לר׳ יוסף זאמירו (ליוורנו תק״פח).

ח) „יקר תפארת״ באור על הרמ״בם במקום שאין „מגיד משנה״, (אזמיר שנת תקי״ז) בווארשה תרמ״ב.

ט) „בית מלכות״ שיר תפלה, על דרך האמת נדפס בלוית ס׳ אור קדמון (ויניציא תס״ג)

י) „מגן דוד״ פירוש האותיות על פי הסוד נגד הריקאנטי (אמשטרדם שנת תע״ג)

יא) „מכתם לדוד״ פירוש על שיר השירים על פי הסוד (קושטנדינא שנת...)

יב) „מצודת דוד״ באור תרי״ג מצות על פי הקבלה, נשאר בכתב יד.

יג) „דינא רבה ודינא זוטא״.

יד) „כללי הגמרא״ (ויניציא שנ״ט).

טו) „שבעים פנים לתורה״ שניהם נזכרו בהקדמת ספר מגן דוד.

טז) „גלוי לאדרות״ בכ״י.

ומגדולי הבריו של ר׳ דוד ן׳ זמרא היו בעת ההיא במצרים, ר׳ משה ן׳ אלשקר אשר הלך באחרית ימיו ירושליםה, ומצודתו היתה פרוסה גם על אי קנדיא, ר׳ שמואל הקאן הלוי, ר׳ שמואל ן׳ סיד אשר אסף כל היהודים וערך התפלה בשנת רפ״ד, בעת אשר גזר אחמד פחה להרוג כל היהודים ולהשמידם מתחת השמים, ר׳ שמואל סבע, ר׳ נסים ענקרי מחבר ס׳ על תרי״ג מצות הנשאר בכתב יד, ונזכר בשם „כתר תורה״ ברשימות הזכרונות לר׳ יוסף סמברי (פרק רכ״א): ר׳ נסים פריבה, ר׳ שלום אשכנזי, ר׳ יעקב תבון, ר׳ אלעזר אסכנדרי המכונה אבא אסכנדרי (אלעזר בן אברהם), ר׳ שמואל בהלול, ר׳ ברוכא בכ״ר אשר, ר׳ מנחם הכהן, ר׳ משה אבודרהם, ור׳ משה אל דמוהי הנקרא בעל הנס, על הנס אשר נעשה על ידו.

אומרים אמור שבימיו בא מצרימה קאדי (שופט) אשר שולה מקושטנדינא זקן וארוק באמונתו הנקרא קאצי־אל־עסכאר (שופט החיילות) אשר שנא היהודים תכלית שנאה, ובכל יום היה מעליל עליהם עלילות ברשע ומכביד אכפו עליהם עד אשר קצו מפניו, „והיו ישראל בצער גדול ואין מושיע להם״ ובראות זאת ר׳ משה דמוהי שם נפשו בכפו, וילך בבית הקברות הרחוק הרבה מן העיר ובחזקת סכנה, להשתטח על קברות הצדיקים אשר בארץ המה, ולהתהנן אל אדון הרוחות לכל בשר שיהפוך לב האבן של הקאדי החדש ותשקפותיו על היהודים, ויחפור הפירה גדולה וירד לתוכה וישפוך את שיחו וירבה בתפילות והתהנונים, ויהי בכלות.

ככלות תפילתו ויצוה על השמש אשר היה בלויתו להפרד ממנו וללכת אל העיר לראות מה מחדש, ויקם וילך וכהגיעו אל המקום הנקרא „אל קרפא" שהוא מקום קברות הערביים וירא גדוד עם רב ויתמה על המראה ההוא, ויאמר לו נוצרי אחד אשר הקרה בדרך: שוב לך בדרך אשר באת כי לא תוכל לעבור בזה, וכאשר שאל אותו השמש מה סבת ההמון ההוא וישב אותו דבר, הלא ידעת אם לא שמעת כי הקאדי אל־עסכאר מת מיתה פתאומית כי לא נודע מה היה לו, ויעלו עמו זקני ביתו וכל גדולי מצרים והמון העם לקברו פה, ויעל משם השמש ויודיע לרב את כל הקורות, ומן היום ההוא שקטה הארץ ולא הוסיפו עוד להעציב היהודים ולהכביד עולם עליהם[16]).

בשנת רצ"ו מרדה תימן בשלטן שולימאן, וישלח המלך את שולימאן פחה שר ומושל מצרים לעלות למלחמה על המדינה ההיא עד רדתה, ובמקומו הפקיד את חורציף פחה עד עת, ובשנת רצ"ז נכבשה תימן בידי העשמאנים וישוב שולימאן פחה מצרימה אל כנו כבראשונה. בשנת רצ"ז הוקם בוג'ה דאוד פחה למושל מצרים, רודף בצע ושונא היהודים, וכן היה שסבלו צרות רבות כל הימים אשר היה במדינה ההיא. בימיו נתרבה קהילת הקראים עד היסוד בה, וכאשר קרה מחלוקת בק"ק המסתערבים בין גדולי קהלת הספרדים ביום ש"ק י"א לחדש שבט שנת ש"ה בפרשת בשלח, ביום המחרת הגישו תלונותיהם אל השר הצורר, והוא מצא תואנה לסגור בית הכנסת היחיד ומיוחד בעיר, בעל שלשה היכלות, כאשר היו קוראים אותו, כי בו התפללו המסתערבים המערבים, והספרדים, וכל עמל היהודים לפתוח מחדש בית התפילה עלו בתהו[17]).

בשנת ש"ט שלה מצרימה מוסטאפה פחה לשר המדינה ויעמוד על כנו עד שנת שט"ו. בשנה ההיא שלה שלטן שולימאן מצריםה למשול המדינה את כרים־זזיד־עלי אשר נשאר כשנה אחת, ובמקומו העמד מחמד פחה בראשית שנת שי"ז. קרוב לימים ההם נאסף אל עמו הנגיד ושר כל היהודים במצרים מטעם הממשלה, ר' תאג'יר זקן ושבע ימים, ובמקומו שלחו רבני קושטנדינא את הרב יעקב בן חיים למשפחת „תלמיד" ובבואו מצרימה התיצג לפני השר המושל ויואל מחמד פחה להכירו לנגיד על פי פקודת הרוממות עליו וילבישהו בגדי פאר, וביום שבת קדש הלכו ראשי היהודים להקביל פניו ובראשם הרב הכולל ר' בצלאל אשכנזי, אבל הנגיד לא נהג בהם כשורה לא כבדם ולא שת לבו אליהם. ויחר לרב בצלאל מאד על אשר לא כבדם בתוך באי כח כל העדות „וישע אותו בדברים" הנגיד מצדו השיב אליו דברי חרפה ובוז, עד אשר הרב אשכנזי לא ידע שלט ברוחו וינדה את הנגיד החדש ר' יעקב בן חיים כראותו זאת הלך בעצם יום השבת אל ארמון הפחה להלשין את הרב אשכנזי, שלא חס על כבוד המלכות. וכהודע הדבר אל הרב השכים בבקר אל שער הפחה מחמד ויקד וישתחוה לפניו, ויאמר לו דבר סתר לי אליך, ויקם השר מעל הכסא ויאמר לו הרב שמע נא את דברי אלהים חיים הכתובים בספרי הקדש, וכאמרו זאת הראה בספר שמואל אשר היה בידו „ידע לאדוני־בן היו דברינו־שמיום שגלינו מארצנו וקבלנו עלינו עול מלכותכם

16f) דברי יוסף, לר' יוסף סמברי דף ל"ג—ל"ד פרק י"ט.
17) דברי יוסף, לר' יוסף פרק ל"ט דף ל"ג.

מלכותכם, הזהרנו שלא יזיד שום איש ישראל לכנות את עצמו בשם מלך כי לכם המלוכה, והאיש יעקב בן חיים תלמיד הזיד לכנות את עצמו כמעט בשם מלך, ושליט, כי כן קוראים אותו „נגיד" אשר הוא שם משותף למלך, כי כן מתרגמים „לנגיד על עמו על ישראל" – למלכא עמא דישראל – ופייסתי אותו בדברים ולא קבל ממני, וכאשר ראיתי שהוא עומד בדעתו למרות תוכחותי, ושהוא מורד במלכות, החרמתי אותו למען ישאר מובדל מכל הקהל, ולבלתי תדבק הרעה ביתר היהודים" וכשמוע מחמד פחה את דברי הרב, ויחר אפו מאד על הנגיד ויגרשהו מלפניו, וישימה לחק לבלתי יכנו עוד לשום יהודי הבא מעיר הבירה קושטנדינא לשר ושופט היהודים בשם „נגיד" אלא בשם צ׳ליבי שענינו אצילים, ובארצות הקדם הוא שם התואר אשר בו יכבדו את גדולי ונבירי היהודים.

והרב יעקב תלמיד מצדו לא טמן ידו בצלחת, ויכתוב אל ראשי עדת היהודים בעיר הבירה להתלונן אצל שרי המלכות על אשר הורידו ממשמרתו מחמד פחה, ולא שת לבו למאמר המלך ויעלה בידו להורידו מכסא מושל מצרים, ובמקומו עמד משנהו אברהים פחה רק חדשים אחדים בתור ממלא מקום משנה מצרים. ככה ספה תמה משרת הנגידות במצרים אחרי עמדה בתקפת בזמן חמש מאות ושמונים שנה, כי היא נוסדה בשנת ד׳ אלפים תש״לו על ידי הנסיכה בת הכליף את־טאייה, אשת שלטן מצרים אל־מנצור־אל־מואיס־לידין־אללה מיסד עיר אלקהירא או מצרים החדשה, ובמקומה קמה משרת הצ׳ליביות אשר עמדה קרוב למאתים שנה. ר׳ בצלאל אשכנזי ור׳ יעקב בן חיים תלמיד היו הסבה להרוס היסוד למשרת כבוד האחרונה לכנסת ישראל בגלותה, והפילו לארץ המוסד הקדש אשר הוקם בישראל עוד טרם נתבטל הנשיאות בבבל, שהוא בעצמו היה המשך ניר ישראל.

וכבן מחמד פחה שר מצרים אשר אזר כח לבטל הנגידות בשצף קצפו, הורד ממשמרתו, ובמקומו שלח מצריםה מי שהיה לפנים שר הגננים של השלטן בוסטאנג׳י אסכנדר פחה, ובהיות כי לא יכול לנסוע מצרימה תכף ומיד, המשנה לשר מצרים אברהים פחה מלא מקומו עד עת בעוד הדשים אחדים, בפרק ההוא הרב בצלאל אשכנזי נאלץ לנסוע ארצה ישראל בהיות שהצ׳ליבי יעקב תלמיד עיון אותו, ובמקומו הורם לראש רבני מצרים ר׳ אליעזר סכנדרי, ראשית פעולת שני הרבנים האלה היה להשתדל לפני השר אברהים פחה להרשות ליהודים לפתוח בית הכנסת של המסתערבים אשר היה סגור משנת ש״ה, ובעמל רב עלה בידיהם לפתחו בליל שבת ששה ימים לחדש אדר שנת ש״ו, ונתנו סימן לשנה ההיא יהדיו ״ר׳נ׳נ׳ו׳[19]).

ר׳ בצלאל אשכנזי אשר הבאנו זכרו, נולד לאביו ר׳ אברהם אשכנזי בערך שנת ר״פ בירושלם ממשפחה מיוחסת מאשכנז הנודעת בשם „בצלאל"[20]) ר׳ אברהם אביו נדד לרגלי סבות שנעלמו מאתנו עם בני ביתו ירושליכה, ומשם אל ארץ מצרים, בעוד אשר אחיו הצעיר ממנו ר׳ יצחק בצלאל נשאר באשכנז, והיה

18) שם פרק כ״ז דף כ״ח, ועוד ראה הציון י״א בחלק דפיצי על הנגידות ויתר המשרות במצרים.
19) שם, פרק רכ״ג.
20) שו״ת ר׳ בצלאל, ויניציא ש״ן שער הספר, ודברי ישראל דף קס״ח.

והיה שם אחד מגדולי הרבנים[21]), את הכנוי אשכנזי נספח למשפחה ההיא כבואה ארצה הקדם על פי המדינה אשר יצאה משם, הילד בצלאל הצטיין בלמודיו. ויהי לאחד התלמידים היותר ותיקים בישיבת ר׳ דוד ן׳ זמרא ור׳ ישראל די קוריאל[22]) אשר בא מאנדרינופלא בפרק ההוא, ויעמד במצרים איזה שנים לפני התישבו בצפת, וכל ימיו בלה בעיון התורה ואלו הם דבריו: „שתודות לאל לא יהרף לבבי מימי כי עסק הגמרא הקנני מנעורי, וימי הנעורים זכו והוו דרופתקי דאוריתא, כבה שינות עוררתי מעיני וכמה לילות על עמקה של הלכה לא נתתי שנת לעיני ולעפעפי תנומה, וכמה מאכלות הסרחתי שלא אכלתי אותם בעתם על עסק הגמרא, וחלבי ודמי שמתי על התורה״[23]) בשנת ש״ג נמנה כבר בין גדולי הרבנים בעיר, והעשיר ומוכס מרדכי פראנסיס דודו של ר׳ יצחק לוריא אשכנזי הנודע אחרי כן בשם האר״י מסר הילד הזה בידו להנכו, ויתמיד בישיבתו עד שנת ש״ט, ויהי כאשר גדל התלמיד ההוא ור׳ בצלאל ראה כי חכמה רבה בו ויקחהו בבית מדרשו כחבר, ובעודו עוסק בחבורו הגדול שיטות על התלמוד, היה לו לעזרה בחלק הערוך על מסכת זבחים, אשר נשרף ככתב יד בעיר אזמיר ולא ראה אור הדפוס[24]).

מן הישיבה הזאת יצאו פסקים רבים מידי הרבנים האשכנזים ר׳ בצלאל, ר׳ יצחק לוריא, ור׳ שמעון קסטילאץ[25]), וכן אביו הזקן ר׳ יחיאל קסטילאץ, אחרי השערוריה אשר תיתה במצרים בסבת המחלוקת והמלשינות בין ר׳ בצלאל אשכנזי ור׳ יעקב חיים תלמיד הג׳יליכי, גאלץ ר׳ בצלאל לנסוע ירושלימה כאשר זכרנו שלא ברצונו. בהיות שאבד הרבה מערכו והושפל לארץ כבודו בעיני כל עדות מצרים, על הריסות מוסד הנגידות אשר לכנסת ישראל המצרית, ולא היה בכחו להורות אף הדין היותר פשוט, כי דבריו לא היו נשמעים עוד בין היהודים באלקהירא[26]). אמנם בהתישבו בארץ ישראל, רבני המדינה חלקו לו כבוד כי שמו נודע בשערים, בחלק השלישי לחבורנו נראה המשך פעולותיו על אדמת הקדש. ר׳ יחיאל קסטילאץ הזקן נולד בארץ אשכנז, ובעודו בעלומיו התישב במצרים ושם נחשב בין גדולי הרבנים. בימיו החל להתפשט ספר הבית יוסף לר׳ יוסף קארו, ור׳ יחיאל קסטילאץ בהיותו ככל יוצאי ארץ מולדתו אשכנזי מעיין תלמודי, ביראתו שעל ידי הספר החדש הזה יחלש העיון התלמודי התנגד אליו, ויכתוב פסק השנה על ר׳ יוסף קארו כתקף בשנת שי״ג[27]).

אחרי עלות ר׳ דוד ן׳ זמרא ירושליםה ותום כל רבני הדור ההוא. קמו רבנים אחרים ואלו הנודעים לנו: ר׳ אברהם אבורדיאל, ר׳ שמואל שלום ברהון תלמיד

---

21) מלשונו של שער הספר.

22) שם, ס׳ א׳. 23) שם, ס׳ ס״ג.

24) אזולאי, שם הגדולים בערך האר״י.

25) קורא הדורות, דף כ׳ ע״ב.

26) „מעשה שהיה... קודם שעליתי לירושלים תובי״ב בקצת ימים היו יושבים שנים בשוק בסוד משחקים, וברוך לעג קדשו בנותיהם הקטנות... ומיראתם פן בבואי הנה איסר אותם״ שו״ת ר׳ בצלאל אשכנזי ס׳ י״ט, דברי חרב ורפזו שלא פחדו ממנו במצרים ורק בלכתו ירושלימה, מהשפעתו על רבני העיר הקדושה יראו כן ההוצאות.

27) אזולאי, שם הגדולים בערך יחיאל קסטילאץ.

תלמיד ן׳ זמרא, ר׳ מנחם הבבלי, ר׳ אברהם ן׳ אלשקר, ר׳ שמואל חיננא ר׳ דוד ערמאה אשר בא משלוניק, ר׳ יוסף סכנדרי, ר׳ יוסף אל־פלך ומן האשכנזים, ר׳ שמעון ן׳ ר׳ יחיאל קסטילאץ, ר׳ יוסף קולון ן׳ ה׳ משה לטיף שהתישב אחרי כן בארץ ישראל, ור׳ דוד ן׳ זמרא כתב אליו „זקן שקנה חכמה ונשוא פנים, הוא הראש בעל חכמה נכון של קדושים״ כנראה הוא היה קרובו של ר׳ יצחק לאטיף ב״ר מאיר שנמצא ממנו מכתב מירושלם (נדפס בהמעמר ה״ג), ר׳ יוסף אשכנזי, ור׳ אליעזר בן ר׳ אליה אשכנזי הרופא שנולד בשנת רע״ג ולמד תורה אצל ר׳ יוסף טאיטצק בחברת ר׳ משה אלשיך ובהיותו בן כ״ו שנה שרת בתור אחד הרבנים במצרים בין שנות רצ״ט עד שכ״א ובסבת עלילות שהעלילו עליו הוכרח להמלט לאי קפריסין. בשנת של״א עזב את האי הזה וילך לויניציא, אחרי כן שרת ברבנות בעיר קרימונא באיטליא, משם עבר לפוזנא וישב על כסא הרבנות, ובסוף הלך לקראקוב״ה ויהי שם לאב בית דין עד יום מותו כבן ס״ז שנה (כ״ב כסלו ש״ן), הוא היה גדול בתורה ובקי בפלוסופיא ואמרו עליו שידע שתים עשרה לשונות, שבחיו הובאו בס׳ נובלות חכמה, והוא כתב החבורים האלה א) יוסף לקח, פירוש על אסתר, (קרימונה של״ו), ב) מעשה ה׳, באור כל המעשיות שבתורה נחלק לד׳ ראשים (ויניציא שמ״ג), ג) סליחות נדפסו בעמודי העבודה (ה״א עמ׳ י״ט), ד) פרוש על הרמב״ן והשגות על ס׳ בית יוסף (לא נדפס), תשובותיו הובאו בשארית יוסף, בשו״ת קארו ובשו״ת הר״מא וכן בקונטרס „מגלת איכה יועם זהב״ (עיר הצדק עמוד ב״־כ״ג).

מלבד עדות הספרדים, ומסתערבים אשר בא זכרם ואשר היו משתמשים באחת בבית הכנסת הישן המסתערבי, היתה גם כן עדה נפרדה של האסקליים (ציציליאנים) ולהם ק״ק פרטי, והיה להם תוקע הגון אשר נסמא מעיניו ויעבירוהו באומרם שסומא אינו חייב במצות אלא מדרבנן, ובהיות שתקיעת השופר הוא מדאורייתא, אינו מוציא את הרבים ידי חובתם[28]. אמנם רבני מצרים התנגדו להם וכנראה קמה שערוריה על הענין הזה, ועוד ענינים אחרים בקרב העדה האסקילית עד אשר הלשינו לממשלה אשר שלחה את החכם הזקן האסקילי בתור גולה לעיר הבירה קושטנדינא, בתנאי שלא יצא מן העיר ההיא החוצה[29]. גם נמצאת עדה גדולה מבני הקראים, אשר לא הצטיינו הרבה בפרק ההוא, ורבני מצרים בראותם הלשתם חשבו שעבר באה העת לאחדם עם כנסת ישראל הגדולה ולהכניסם תחת כנפי השכינה, הכל כאשר חשבו רבני קושטנדינא בעתו, ולמרות כל יגיעות ר׳ דוד ן׳ זמרא, ר׳ יעקב בירב, ור׳ שמואל הכאן הלוי, לא הצליחו בחפצם וכל עמלם עלה בתהו. בין חכמי הקראים נודע לנו שם ר׳ שמואל בן נתן אשר כתב על ספר הקורות ליהודים בשנת רפ״ד והנס הנעשה להם, לרגלי סבות אשר נעלמו מאתנו, ואולי על ידי מחלקות בין הרבנים ובני מקרא, בתי הקראים היו לשלל ונהרבו עד היסוד, וגם בית התפילה נהרס לפני שנת ש״ה אשר בו נסגר בית הכנסת אשר למסתערבים, המקום ההוא נודע ימים רבים בשם „חרבת הקראין״ בפעם

28) שו״ת רדב״ז, דפוס ליוורנו ס׳ [illegible]

29) שו״ת [illegible] לוי ן׳ חביב, [illegible]

כפעם הראשונה מיום היות ישוב יהודים במצרים, הגיעו שם ידיעות ברורות על אדות יהודי כוש הנודעים בשם פלשים. הידיעות ההן אף כי מעטות, יקרות הן לעיני הוקרי תולדות היהודים בכל ארצות פזוריהם, כפרט לקורות הנדחים האלה אחרי הרבה מאות בשנים, ואלה דברי בעל הזכרונות: „מעשה היה באשה כושית מארץ כוש הנקרא אלחבש, שנשבית ושני בניה עמה, וקנה אותה ר׳ ושאלנו את פיה מה טיבה, ואמרה שהיתה נשואה, ואלו בניה מבעלה הנקרא שמו פלוני, ובאו עליהם אויבים והרגו את כל האנשים שהיו בבית הכנסת ואת הנשים והטף שבו ויבוזו, ונתברר שהיה משבט ישראל, משבט דן, אשר שוכנים בהרי כוש״ [30].

ואלה השרים אשר שלחו מצרימה מטעם השלטן שולימאן ושלים השני בשנת ש״ך סדים עלי פחה, בשנת שכ״א שאהין מוסטאפה פחה, בשנת שכ״נ סופ׳י עלי פחה, בשנת שכ״ה מקכול מהמוד פחה, בשנת שכ״ו סינאן פחה ארנאוטי ואחרי עמדו ארבע שנים שלח לסדינת תימן להשקיט המרידה ובמקומו בא אסכנדר פחה בשנת ש״לא, ויהי למושל המדינה עד שנת ש״לב אשר שב סינאן פחה אחרי הכותו את המורדים התימנים. הפחה הזה היה קפדן ועומד על דעתו ככל בני שבטו הארנאוטים, אמנם היה אוהב היהודים ומקרבם. בימיו היה השר הגדול התקיף בארמון הממשלה באלקאהירה שמואל הכהן־ביי [31], נכבד בעיני הפחה וגדולי המלכות וממלא מקום הנ׳יליבי או ראש היהודים.

כמקרה אשר קרה לנ׳יליבי אשר לפניו ר׳ יעקב חיים תלמיד קרה לו מקרה בלתי טהור, לרגלי תביעות אשר היו לו על החכם משה בירב ן׳ ר׳ אברהם בירב ן׳ ר׳ יעקב בירב מארבע ועשרים אלפי פרחים על פי שטר חוב אשר היה בידו, החייב היה כופר בחוב הזה ואומר שהשטר מזויף, וכי לא רצה השר שמואל לעמוד עמו בדיני ישראל־לפי דברי בעל הריב־ויחפוץ להגיש תעצומותיו לפני הערכאות, והיה מפחד אותו שיגיד למלכות שהוא חייב למלך יותר ממאת אלפים זהובים. משה בירב בראותו כי רעה נגד פניו הקדים וילך אצל הפחה סינאן וילשין על השר שמואל הכהן לפני הפחה, הקאצי־עשכרי (שופט הצבא) והדפ׳תרדר (המזכיר) „בדברי מסירות נוגעות לנפש, שאמר לו שזייף ההוג׳א (ר״ל החוג׳ט, ענינו שטר) שתובע ממנו, כי כך דרכו שזייף זיופים אחרים, וגם בפרוטות זייף, (כלומר שזייף מטבעות המלכות)״. כנראה השר שמואל אשר היו דבריו יותר נשמעים באזני שרי המלכות, עלה בידו להצטדק מכל העלילות שהעליל עליו איש ריבו, וכצאתם מן הארמון חזר להתקוטט ויהר אפו בו, וייסרהו בדברים קשים והנה האיש בירב החל לחרפו ולגדפו ויקרא אותו בכנוי „יא מלעון״ והשר השיב לו „אנת מלעון אבן מלעון״ תוצאות הדברים היו שר׳ יצחק בירב אחי משה בירב קנא לכבוד אבותיו וזקנו המוסמך ר׳ יעקב בחשבו שגם אותו כלל השר שמואל בקללתו, וינדה את השר וגם הוא מצדו לא טמן ידו בצלחת, וילך אל בית הפחה ויגד לו שהאיש משה בירב אכל מנכסי המלך מאת אלפי פרחים ועל כן תפשו אותו ויכוהו להוציא בלעו מפיו, ולמרות שהשר שמואל הכהן בתור עבד השלטן ושליט על כל היהודים במאמרו, עשה בזה רק הובתו המוטלת עליו כפקיד נאמן למלכו ולארצו. הבת של משה בירב בתלותם אשמת השר הכהן בדברי הבוז והקללה אשר קלל את איש ריבו, כי שם נכלל גם זקנו הרב המוסמך

הסומסך ר׳ יעקב בירב, אף כי בבארו דבריו הוא הגיד לפני כל עדי המחלוקת שלא עלה מחשבה כזאת על לבו, ולא דברים כאלה על שפתיו.

עוד העלילו עליו שכאשר עמד לפני הפחה אמר על האיש משה בירב שבהיות שאכל מאת אלפי זהובים מנכסי השלטן שהוא ראוי להיות נתלה, ושעל האיש דוד מדינה אשר הביא עשרות כיסי כסף לפני הפחה כדמי קדימה להשיג חכירות „המראביג" אמר גם כן שהוא חייב לשלטן מקדם לכן מחשבונות הפחה הקודם, ושיותר טוב להחזיק העשרה כיסים לחשבון החוב ההוא, ושכן עשה הפחה ויתן החכירה ההיא לשר שמואל הכהן, ושדבר דברים קשים מאלו לפני הפחה, בפרט על האיש יוסף ן׳ שאנג׳י, שהוא גם כן חייב למלכות, באמרו שאם לא יתלו על העץ שנים או שלשה יהודים, לא יצא מזון השלטן, מתנגדי השר שמואל העריכו את תלונותיהם לפני כסא הרבנים בצפת, ור׳ משה מטראני תלמיד חבר לר׳ יעקב בירב קנא לכבוד רבו ויתן אזן קשבת לכל דברי הכת ההיא ויערוך דבריו אל רבני מצרים לעמוד בפרץ „גם אתם עבדי ה׳ כי ידעתם לא תהשו ודברו נא לאיש הנשא הנזכר בדברים טובים ותוכחת רועים, אל ישנה את טעמו בימי זקוניו לעשות מה שלא נשמע עליו עד עתה, ואם יש לו דין על חברו, כפרט עם הר׳ משה בירב יעמוד לדין תורה עמו על כל תכיעותיו, כי גם בנכסי המלך יר״ה יש לדון בדין תורה, מי הוא החייב למלך, ומי הוא חייב למלך, ומי הוא חייב לחבירו מנכסי המלך, כי המלך יר״ה אינו רוצה שינזור שום אדם לחבירו כדי לפרוע מה שחייבים לו כי הוא מלך שופט צדק" וכהגיע הכתב הזה לרבני מצרים, נאספו שלשה מגדולי הרבנים ר׳ ישראל אשכנזי, ר׳ יעקב תבון והרב בצלאל אשכנזי אשר בא מירושלם לתלי סבות אשר נעלמו מאתנו, או אולי רק לחקור על המקרה הרע הזה, וידרשו ויחקרו וימצאו, שלא היה כצעקה הבאה ממצרים, שהפחה תפס את האיש משה בירב ויכהו להוציא בלעו מפיו, ולא בםלשינות השר שמואל ונהפוך הוא ששני האחים משה ויצחק בירב העלילו על השר, ויתפאו עליו דברים אשר לא אמרם מעולם, ועוד הוסיפו סרה שהר׳ יצחק נדה את השר הכהן, ובכן יצא השר צדיק בהשפטו לעיני כל ישראל[32], והשלום שרר בקרב העדות היהודיות במצרים כבראשונה.

בשנת שלי״ג הפחה סינאן שב לקושטנדינא, ובמקומו הורם תוסיאין פחה למושל מצרים, אחריו עמד משיח פחה בשנת שלי״ח והוא היה המושל האחרון אשר שלח מצרימה במצות השלטן שלים השני, כימיו היתה שערוריה רבה בין רבני מצרים לרגלי מחלוקת אשר קרה בסעודת חתונה, בין שני רבנים במעמד רבנים אחרים והשר המעלאם ר׳ שלמה אלשקר. לפי הנראה התלקחה אש המחלוקת אחרי הסעודה בעת ברכת המזון, כי שם היה מזומן חכם זקן כנראה ר׳ משה דמוהי, שהיה זקן הרבנים בפרק ההוא, וחברו חכם יותר רך בשנים ממנו, ובמקום שהיה עליו לחלק כבוד לחברו הזקן לברך, הוא החל בעצמו ברכת המזון, החכם הזקן אשר ראה בזה עלבון גדול התקצף ויצא החוצה, בעוד אשר החכם הבחור ראה בזה זלזול כבודו, ואחרי הברכה קלל את חברו וינדהו, וכהודע הדבר לחכם

30) שו״ת ורבי״ז. 31) דברי יוסף לר׳ יוסף סמברי כ״ז.
32) שו״ת ר׳ משה מטראני, (מבי״ט) חלק ג׳ ס׳ ר״ח - רי״ם.

הזקן, נדה גם הוא מצדו את המנדה אותו וחרב המחלוקת בין קציני העדה ופשתה המספחת בעיר בשווקים וברחובות, עד אשר נשמע הקול בירושלם ומשם שטפה ועברה עד הגליל, רבני צפת נבהלו משמוע שאף שהסבה היתה קטנה, התוצאות היו נוראות, וכמעט שהיו מביאות בכנפיהן חרבן העדה הישראלית הגדולה, ובאספת כלם ועל ראשם ר׳ יוסף קארו, ר׳ משה מטראני, ור׳ ישראל די קוריאל, גזרו שעל החכם הבחור לבקש סליחה מאת הזקן על העלבון[33], ולפי הנראה הצליח הפצם בידם להשבית הריב והמדון בקרב היהודים במצרים.

השר המעלאם ממלא מקום הג׳יליבי בפרק ההוא, היה הנגיד ר׳ שלמה אלשקר „המחזיק במעוז התורה ולומדיה, מאיר לארץ ולדרים עליה, ומזיו הודו במםונו והונו מלאה הארץ דעה" ור׳ יוסף סמברי בעל הזכרונות המצרי יתן לפנינו תמונה שלמה מאת השר הזה בדבריו אלה: „הוא בנה תלמוד תורה, ובנה כמה בתים לספקות (ר״ל להספיק הוצאות) של תלמוד תורה, והיה מחזיק בידי תלמידי חכמים של ארץ מצרים, ומחזיק ישיבות של ארץ ישראל, ונדבת ידו היתה באלף, רוצה לומר או אלף גרושים לירושלם תוב״ב או אלף מאיידים למצרים וכן על זה הדרך היה נוהג, על כן עליו אמרו המושלים האלף לך שלמה"[34]). בימיו התאספו רבני מצרים ויעשו תקנה, אשר על פיה כל תלמיד חכם שלא הגיע לשנת הארבעים, אינו רשאי להצטרף עם רבנים אחרים לבית דין ואינו ראוי להוראה אף אם יהיה בקי בכל הדינים וחכם גדול בכל המקצועות. השר שלמה ערך שאלתו אל רבני צפת לראות אם התקנה הזאת נכונה וראויה להתקבל, ר׳ משה מטראני הורה שיפה עשו[35]), אבל ר׳ יוסף קארו הסכים לחזק התקנה אם רק לא תתנגד לתקנות והסכמות אחרות קודמות לה[36]), ור׳ שמואל די מדינה משלוניק התנגד לה בהחלט בהיות שתוכל להסב בטול תורה בין הרבנים הרכים בשנים[37]).

על פי רוח האלקוראן וחקי המתמדנים כל האדמה היא לאלהים וקנין השלטן שהוא שלוחו על הארץ, על כן אין לאיש זולתו היושר לאחוז קרקעות לצמיתות, בתוגרמה היו שלשה מיני קרקעות, אלה שנכבשו במלחמה על ידי אנשים פרטים שלמו רק מעשר התבואות לממשלה, הקרקעות אשר נשארו בידי הנכבשים שלמו המעשר והכרגא, הקרקעות אשר נתן השלטן במתנה בתור שבר לאנשים אשר הצטיינו בגבורות במלחמות והם הורישון לבניהם נקראו בשם „תימר" ו„זיאמיט" אמנם במדינות מצרים במקומן היו הנקראות „אלתזאם" אשר בעליהן היו מוחזקים בהן, והורישו החזקה לבניהם הנקראים „מולתזים"[38]), על הרוב בעלי החזקות היו נותנים בחכירה לכל המרבה במחירן, והאנשים חוכרי „האלתזם" היו גובים מחיר התבואות מאת הפלחים או עובדי האדמה, או היו לוקחים מידם התבואות ומספיקים להם צרכיהם.

יהודי

33) שם, חלק א׳ ס׳ רצ״ג רצ״ו

34) דברי יוסף לר׳ יוסף סמברי, פרק רכ״ז.

35) שו״ת מבי״ט חלק א׳ ס׳ רי״ם.

36) אבקת רוכל, ס׳ ר׳.

37) שם, ס׳ כ״א.

38) Jonquière בספרו Hist, de l'Emp. Ottom. דף 265.

יהודי מצרים הרבו לחכר „האלתזם" ויראו ברכה רבה במסחר הזה, גם קרה לפעמים שהמחזיק באלתזאם מת, ולא השאיר בנים והקרקע שבה ונשארה לצמיתות אחוזת הממשלה אשר חכרה אותה לכל המרבה בשכר, והשר היה נותן לבוש פרטי לאיש החוכר למען יכירו בו כל הפלחים וישלמו לו ההכנסות, לפי טבע הענין לא היה באפשרי לאיש אחד לשלם במוקדם כל מחיר האלתזם בהיות שהגיע לסכום רב ועצום, על כן הפחות והשרים היו משכירים אותו בהקפה לחוכר והוא מצדו היה גובה מן הפלחים לפי מכסת התבואות והיה משלם לממשלה, ובהיות שקרה לפעמים לא רחוקות שהחוכרים היו מרבים על המחיר יותר ממה שהיה באפשרי שיגיע להם בשנה היותר מבורכה, והיה מגיע נזק גדול ליהודים אשר היו על הרוב החוכרים, ראו חכמי מצרים ויעשו תקנה אשר על פיה לא יוכל שום יהודי להוסיף על מחיר האלתזם: א) אם כבר לבשו השרים את יהודי אחד בלבוש המיוחד לחוכרים האלה, ב) אם כבר נכתב שטר הקניה על שמו, ג) אם כבר הכריז הכורז את שמו[39].

מושלי מצרים היו מחזיקים בשלחנים יהודים הנקראים „סאראף־באשי" על ידם היה בא כל הכסף הנצבר ועל ידם היה יוצא, לפי חשבון השר נאבאג'ירו ציר ויניציא בחצר השלטן שולימאן, ההכנסות היו יותר ממיליון זהובים, חצי הסך היה להוצאות פרטיות למדינת מצרים, והחצי נשלח לאוצר המלכות בקושטנדינא, הכסף הזה היה נצבר ממשלמי המסים במטבעות שונות, אשר היו עוברות בארצות הקדם, ושר האוצר היהודי היה מרויח בחילוף המטבעות אשר מחוץ למדינה במטבעות המצריות בהיות שלא היה ערך קצוב להן והוא היה לוקחן ונותנן בערכים שונים, ומזה נמשך עסק רב אשר לא היה באפשרי לסאראף באשי להתעסק בו לבדו, והיה מוכרח לבקש לו שותפים שישתדלו עמו בעסק הזה, אם גם לא היו נותנים קרן משלהם כי היו נושאים ונותנים בכסף המלכות וכסף משלמי המסים עד סוף השנה, ובתוך השנה היו מלוים מכסף העודף מן האוצר לאנשים פרטים „והיו כותבים עליהם המעות ונשאר בידם להנאתם"[40].

היהודים היו עומדים על בית המטבע, בהיות שמדינת מצרים הטביעה מטבעות פרטיות לעצמה מה שלא היה כן בשאר מדינות הקיסרית העשמאנית, מטבעות הכסף נקראות „מאיאדים" ומטבעות הזהב פרחים או „שלטאנים" שהיו ממדה יותר חשוב מן המטבעות בתורקיה, וכלן היו על שם השלטן מצד אחד, ומן הצד השני „תרב פ'י מסר" (נטבע במצרים), בתחלה היה הנגיד אברהם קאסטרו ממונה על בית המטבע, ועליו צוה המורד אחמד פחה להטביע המטבעות על שמו בשנת רפ"ד, אחרי אשר שקטה המדינה, שרי ופחות מצרים מנו תמיד יהודים על בית המטבע הנקרא בעת ההיא בערבית „צאר—אצרב" אז היו נותנים הכסף והזהב בהיותו במצב מתכת או שברי מטבעות ישנות וכלי כסף וזהב להתיך אותם ולהטביעם מטבעות חדשות על פי השיעור הקצוב מצד המלכות, גם אנשים פרטים היו מפקידים כסף וזהב בידי הממונים היהודים במשקל והשיבו להם המטבעות אשר הטביעו בעבורם גם כן במשקל, ומלבד קצבת השכר הרויחו „נשאו ונתנו בממון של בני אדם הנושאים ונותנים בבית המטבע"[41]) עד אשר השיבו

מתכונת

39) ודב"ז דפוס ויניציא ס' ק'. 40) שם, שם, ס' קכ"ט.
41) שם, דפוס ליוורנו ס' קי"ב.

מתכונת הכסף לבעליהם, המשרה הזאת נתנה תמיד ליהודים בגלל אמונתם והיותם עושים מלאכתם בצדק וביושר, ונשמרים ונזהרים מתערובת מתכות יותר פחותות עם הזהב והכסף באופן אשר מטבעות מצרים היו בכל עת יותר יקרות ומתקבלות במסחר ארצות הקדם לחשובות, בהיותן יותר נקיות מתערובות זרות, כל זמן שמצרים היתה משועבדה לתורקיה.

שרי מצרים היו מעמידים אצלם רופאים יהודים, אשר היו היותר בקיאים במלאכתם זאת בכל ארצות הקדם, הפחה סינאן אשר נקרא אחרי כן לגדולות, היה לו גם כן רופא יהודי וכאשר חלה את חליו הכבד, עלה בידי רופאו להחליםהו ולהשיבו לאיתנו, וכשכר טרחו נתן לו הפחה משרת השלחני או סאראפליק כל זמן היותו במצרים. אחרי עבור שנה אחת נסע הפחה מן המדינה ההיא לקושטנדינא ויוליך עמו את רופאו היהודי אשר בטח בו, והרופא מצדו מכר ליהודי אחר יושר משרת השלחני הנתנה לו כמתנה מאת הנציב [42]).

היהודים אשר כבנים נאמנים לארץ סולדתם היו קודמים פני הפחות הנשלחים מצד השלטן למצרים, שאלו את פי רבני העיר אם צריכים לברך בברכת המלך והשלטן „שחלק לבשר ודם", ר' אברהם סכנדרי אב בית דין הורה שיש לברך בהיות שהם חשובים בשלטנותם כמלך „דנים" והורגים במשפט, ואין מי שמשנה אחרי דבריהם. ר' דוד ן' זמרא מצדו הוסיף על דבריו: אבל צריך לדקדק אם השר של מצרים דומה לשלטונים, שהרי אין לו רשות להרוג במשפט, אלא כמאמר השופט הגדול (קאדי), הממנה מאת המלך יר"ה... ולמרץ דבר זה צריך שתדע שיש להם (למחסרנים במצרים) שני מיני משפט, אחד שרעי (דתיי) ואחר עורפי (אזרחי, ועממי) המשפט השרעי הוא מסור לשופט הגדול והוא פוסק הדין והשר מצוה לעשות המשפט, והמשפט העורפי שהוא כמו הוראת שעה, הוא מסור לשר המדינה, ויכול להרוג כפי העורפי אפילו שלא מן הדין ובלא ידיעות השופט... ואפילו שיש ביד המלך יר"ה לשנותו לכל אשר יחפוץ, שהרי הוא עבד מעבדיו, הני מילי אם היה במדינה שהמלך עומד בה, אבל כיון שהוא במקום רחוק ונתן לו המלך יר"ה שררה והשולטנות במצרים, הרי הוא כמלך בעצמו ומברך ברוך שחלק וכו [43])

יהודי מצרים התענגו על כל טוב, כיתר יהודי ארצות תוגרמה, המעמד המרווח בכלכלה. החפש בעבודת האלהים לפי דתם, המסחר ותשומת יד, בטחון הנפש והרכוש, הן מצד המון העם, השרים, והשופטים, אשר עמדו תמיד על ידם והגינו עליהם, ובעל הזכרונות ספר שבימי השלטן שלים השני אחרי אשר נכבש אי קפריסין בידי העשמנים, הביאו שבוים ושבויות רבים למצרים, והיהודים קנו מהם לעבדים ולשפחות הרבה מאד, „ואין הישמעאלים, שרים, ושופטים פוצה פה ומצפצף" הגם שנמצא תוגרמי אחוק באמונתו שערער בדבר, ומארבעה „מודהבים" שהיו במצרים האחד הוציא פיטווה (הוראת דין) על השפחות הנוצריות שהתיהדו שראוי שתשובנה לדת מחמד, בעוד אשר השלשה המודהבים (שופטים) האחרים נתנו פיטוותם „שכיון שמדעתן היו מתגיירות, לא היה כח בדת הישמעאלים להחזירן לדתם אלא אם כן היו קטנות שאינן בנות דעה [44]), אפילו לפי אותה הפיטווה לא היו הישמעאלים

42) שו"ת מבי"ט חלק ב' ס' קפ"ט.

43) שו"ת רדב"ז דפוס וויניציא ס' רצ"ו.

44) שו"ת מבי"ט חלק ב'.

הישמעאלים לוקחים אותן בחינם, אלא שמכרו אותן היהודים בעליהן לישמעאלים [44a]).

אחרי אלקהירא או מצרים החדשה, העיר אשר היה בה הישוב הישראלי היותר גדול היתה אסכנדריא או אלכסנדריא, הרבנים היו בפרק ההוא ר׳ שלמה הלוי למשפחת סכנדרי, ר׳ שמואל ן׳ יחיא, ר׳ עזוז נחמני, ר׳ משה טיווילי, ר׳ ברוך ן׳ חביב, ר׳ יום טוב מטראני[45]), ור׳ שמואל ברהום[46]). ובעיר רשיד היא רוזיתא, רב העיר היה ר׳ אברהם מדינה אשר היה לפי דברי בעל הזכרונות „משכיל ונבון" והיה לו מרוצת מכתבים עם ר׳ דוד ן׳ זמרא ממצרים[47]). העיר הזאת בעלת חוף ונמל גדול היתה הנקודה היותר מצוינה למסחר בין מצרים ותוגרמה, ואליה נהרו המון סוחרים יהודים מכל ערי תוגרמה. בשנת ש״ך היתה סערה גדולה אצל החוף, חמשה יהודים מתוגרמה אשר היו בספינה אחת נטבעו ובעמל רב יכלו להוציא השנים בעודם בחיים, בעוד שהשלשה האחרים נמצאו רק פגריהם על שפת הים[48]).

ובעיר אבוקיר היתה עדה קטנה ועל ראשה עמד ר׳ גבריאל בר אליה תלמיד ר׳ דוד ן׳ זמרא[49]), אשר הלך קרוב לשנת ש״ך לשרת בקדש בעיר ברוסא. עדות קטנות אחרות היו באוכל-אל־בשא, בולק, ודאמיאט.

במדינת מצרים נמצאו בפרק ההוא בין היהודים המערבים, משפחות מיוחסות לשמיין (דמשקים), ואחרות הנודעות בשם „קופוסיין, אשר נרשו מקטלוניא בשנת ק״ן, ואחרי התישבם במצרים התבוללו עם המערבים, ושפת ספרד בטלה ברוב הימים מהיות שפה מדוברת ביניהם, אמנם אחרי שהתישבו גרושי ספרד במצרים בשנת רנ״ב, בקשו להבדל מן המערבים ולהחשב בכלל הספרדים, על זה קמה שערוריה רבה וסכסוך גדול בין יהודי מצרים בכל ערי מושבותיהם, ור׳ דוד ן׳ זמרא למרות היותו ספרדי, הורה שבשום אופן אין להבדילם מן המערבים, שמלבד שהממשלה תתנגד לזה, תביאנה הריסות הקהלות והסדרים במסים הנהוגים משכבר הימים[50]).

הנשים היהודיות היו על הרוב עוסקות במלאכת הרקמה בחוטי זהב על יריעות משי, הנקרא בארצות הקדם „בין־דאלי" (אלף פרחים), ופעמים רבות בהיות איזה מלאכה על יריעות יקרות אצל השרים והפחות, אשר לא חפצו להפקידן ולהוציאן חוץ מביתם מיראתם פן תאבדנה או תתחלפנה, קראו הנשים היהודיות לביתם, ושם עסקו במלאכה בעוד שבועות או ימים אחרים מבלי שירשו להן לצאת החוצה טרם כלות המלאכה, בימי הנגידים נעשו הסכמות להניא הנשים האלה לבוא בבתי השרים, אמנם ללא הועיל „כי הן עניות ובעליהן עניים... והן צריכות לבקש מחיתן... והולכות ברשות בעליהן" בימי ר׳ דוד ן׳ זמרא קמו מחדש לתקן הפרצה הזאת, ויתקנו ככל האפשרי למצער שלא תלכנה כי אם שלש נשים כאחת ושלא, „תשבנה על השלחן לעשות מלאכת הרקמה אנשים ונשים כאשר היה בתחלה, אלא שהאנשים לעצמם והנשים לעצמן, ושלא תלכנה אלא הזקנות מארבעים שנה ומעלה"[51]).

44a) בסוף החלק החמשי בא צלם גם שחרור שפחה שנתן בקושטנדינא.

45) דברי יוסף לר׳ יוסף סמברי, פרק ר״ט. 46) שו״ת רדב״ז, חלק ג׳ ס׳ תנ״ג.

47) שם, חלק חמישי ס׳ רע״ו. 49) שם, שם, שם.

49) שם, שם, ס׳ מ״ה. 50) שם, חלק ג׳ ס׳ תע״ב. 51) שם, שם, ס׳ תא״א.

בתי הדפוס בתוגרמה

ביטי השלטנים שולימאן ושלים השני. [רפ״א של״ה]

[לתולדות הדפום העברי בקושטא מאת ר׳ שמחה אסף ירושלים]

בכת״י Hebr. 80 94 אשר בספריה הלאומית והאוניברסיטאית בירושלים נמצא בדפים ק״רקי״א שתי תשובות ארוכות שיש בהן קצת פרטים מענינים לתולדות הדפוס.

ר׳ שמואל הלוי[1]) נינש בשנת ש״ו להדפיס את שו״ת הריב״ש שהיו ספונות עד אז בכתב״יד. ויען כי הספר גדול והוצאות הדפוס הצריכות לכל הספר היו מרובות, הדפיס ממנו קצת קונטרסין והתחיל לחלקן בקהלות קושטא ובערים הסמוכות ועיקר ההפצה היתה נעשית ביום השבת בבתי הכנסיות, וכך היה הולך ומדפים קונטרס אחר קונטרס ומפיצם ברבים ונפרע מן הקונים קמעא קמעא[2]) והנה קפץ עליו רוגזו של החכם ר׳ יצחק ן׳ לב שמצא בזה איסור של מקח וממכר בשבת ומיחה בידו. ר׳ שמואל כתב תשובה ארוכה להוכיח שמותר לעשות כך, ודרך אגב הוא מספר לנו פרטים מענינים ע״ד הפצת ספרי רבינו ירוחם, שנדפסו בקושטא רע״ו וס׳ תולדות יצחק לר״י קארו שנדפס שם בשנת רע״ח. אז יצא ר׳ יצחק להשיב על דבריו בדברים קשים כגידים ואף בתשובתו נמצאים פרטים מלאי ענין. אני נותן כאן את תמצית התשובות האלה בקצור נמרץ ובלשונן.

שאלה. ראובן הכין את לבבו להדפיס תשבות חשובות, פסקי רב מובהק גדול בדורו לשמו ולזכרו תאות נפש חכמים וכל הלבבות. ויען כי ההוצאות הצריכות לכל הספר מרובות. ושעתא דחיקא ליה ותלו ביה טיפלי ונפישי עליה חובות דק ואשכח נתישב וחשב מחשבות, הדפיס קצת קונטרסין מהתשובות. שבתחלת הספר עם עוד רבות. ושלח מהם לקהלות הקדושות שבעירו ושבעירות הקרובות. וביום השבת ביום השבת כי יש בו ככה מעלות טובות. שכיחי רבים צדיקים וטובים להושיבי עם נדיבים נפש יתרה נפש יקרה תניף נשם נדבות. נתחלקו הקונרטסין לבעלי תריסין ובעלי כיסין עושין מאהבה, תורמין על הגבוי ועל העתיד לינבות. ויש אתגו ער בחכמים ובשרידים... קרבות יחפץ... חוצב להבות... צועק לשעבר ממצוא חפציך ודבר דבר... ואחרים אומרים כך קבלנו מהמורים... חפציך אסורים חפצי שמים מותרים ולא קרינן בהו ביום השביעי תשבות...

תשובה

---

1) נקרא גם ר׳ שמואל חכים. „בר פלוגתית דמהר״י בי רב ומהר״י מאימאצק... ויש לו תשובות בשו״ת הרב מהרלנ״ח״ (חיד״א בשה״ג).

2) בסוף הספר גם הדפיס שיר המדבר בשבח המחבר ובספרו כדי „לחזק ידי הנדיבים האוהבים ומצדיקי הרבים״. והנה אופן הפצה זה היה נהוג בקושטא גם בדור שאחרי זה, כי המדפיס יוסף יעבץ שהתחיל להדפיס משנת שמ״ג את הש״ס בקושטא מודיע בשער הכס׳ ברכות: „ומדי שבת בשבתו נוציא לכם קונטרסים מן התלמוד נחלק לו ברבים ובידי כל אדם לקנותו... ויהיו נפרעים ממנו מעט מעט״. ממש בדרך המו״ל בזמננו. אין כל חדש.

תשובה. אני הבא מן המערכה ראיתי מעשה ונזכרתי הלכה. בתחלת בואי לארץ הזאת זה שלשים שנה נתחלקו ספרי רבי' ירוחם שנדפסו בימים ההם[3]) ע"י החכם כמה"ר יהודה ן' בולט[4]) הי' ההיה מחזר ודורש בבתי כנסיות ובבתי מדרשות מדי שבת בשבתו. ושוב נתחלקו קונטרס ראשון מס' תולדות יצחק[5]) ע"י מחברו החכם כמה"ר יצחק קארו ז"ל ולא ראינו ולא שמענו פוצה פה ומצפצף נגד חילוק הספרים הנז' בכל ההמון הרב הזה. והרבנים הזקנים אשר בשער והרבנים המפורסמים אשר היו בימים ההם... ובחילוק הספרים לרבים לית דין ולית דיין דמצוה רבה היא ומצוה דרבים שמקיימים בעצמם אמת קנה ואל תמכור. ולא עוד אלא שמזכין את הרבים... כי ע"י ספרים אלו שקונין אלו המדפיס יגדיל תורה ויאדיר כי בלא הכי לא היה הספר נדפס, כי אין כל אדם כדניאל בומבירגי שמדפיס הספרים ומניחן אצלו שנה על שנה עד בא קונין... והנלע"ד כתבתי והארכתי להוציא מלב המגמגם הרוגם איקוני זקני עיני כל ישראל ומנהג שהיא תורת אמת... נאום הטרוד ומקוה רחמי שמים שמואל הלוי.

ר' שמואל הלוי כתב למת מחיתי בחילוק ספרי דפוס בבית הכנסת... ומה שכתב, שמה שקונין אמתה של תורה כדמים מועטים הוי צרכי רבים אינו אלא צורך עצמו, שמרבים בשכר הספרים בעבור ההמון שפורעים מעט מעט, והמון העם מאי קא עבדי בתשובות הריב"ש, ומאי אהני להו, אינו אלא חסרון כיס ודררא דממונא, ומפני הבושת קונין אותם בעל כרחם באונס ולא ברצון, ואחר כך מוכרים אותם בחצי דמיהם, ואין זה עונג שבת אלא צערא דשבתא. וזקן זה לא היה לו לדון בדבר הנוגע אליו, כי השוחד יעור עיני חכמים. ובאמת איני יכול להתנהם עליו, שאפי' שניתן לו במתנה דהני צרכי רבים נינהו איך לא ראה הגמרא שלא התירו אלא הדבור לבד... לא שום שבות בעולם, דאם איתא הרי הותר כל מקח וממכר של מלאכת שמים בשבת כגון לקנות ס"ת תפילין ומזוזות וטלית תגריהם ותגרי תגריהם, ואלה הדברים פשוטים מאד, ואוי לדור שזקן הדור טועה בפשוטות ושוגה בברורות ומתיר אסורים לתועלת ממונו, שרי ליה מאריה... ולא עוד אלא שקרא לסיוע הדפסתו מצוה, ויותר מצוה היתה לו לעסוק בתורתו תמיד ולא להתעסק בשוא ותפל ולהניח הספרים בקרן זוית... וכל זה ברור. זה נ"ל יצחק ן' לב[6]) (מתוך עלים לר' דוד פרנקל) עד כאן לר' שמחה אסף. בחלק

---

3) ס' תולדות אדם וחוה לרבינו ירוחם נדפס ראשונה בקושטא רע"ז, והנה כדברי המדפיס בסוף הספר נאמר שהתומכים והמסייעים בהדפסתו היו ר' אברהם אלקצבי ור' יהודה שושן "ואני המדבר משה בן הכמה"ר יוסף המון ואלו שמו של ר' יהודה ן' בולאט לא נזכר כלל. (כי הוא המפיץ או מחלק הס' ולא המסייע להדפסתו הערת המחבר רוזאניס).

4) חבר ס' כלל קצר (קושטא ה' רצ"ט), וכמה מתשובותיו נדפסו בס' אהלי תם לר' תם ן' יחייא שבס' תומת ישרים (וויניציא שפ"ב) עי' סי' ז', ל"ח, פ"ט, ועוד. הוא הדפיס בקושטא שנת ע"ר גם ס' הליכות עולם לר' ישועה הלוי. 5) נדפס קושטא רע"ה.

6) הוא הי' מצוין בדורו. הג"מ יהושע שונצין בספרו שו"ת נחלה ליהושע כותב בסוף סי' פ"ד "והראת החכם השלם רום השכל ושיאו כופת הדור ופלאו כמוהר"ר יצחק ן' לב וראו כל עמי הארץ כי אין הדור יתום שכבודו שרוי בתוכו" וכן האריכו בשבחו ר' תם ן' יחייא ור' אברהם ירושלמי בתשובות הנדפסות בס' תומת ישרים סי' קי"ד וסי' קט"ז שם מתואר "סיני ועוקר הרים" — ובהשיבותי גנזי מזרח ומערב ח"א, בכת"י 43 נמצאות הרבה תשובות ממנו. (הערת העורך: דוד פרנקל).

בחלק הראשון (הוצאה שניה ע״י „דביר״ תל־אביב דף שט״ז) בדברי על ס׳ הטורים שנדפס בקושטנדינא בשנת רנ״ד כתבתי: „והיה על הדפוס הזה נפלו ספקות רבים הראשון שהודיע ברבים מציאות הספר הזה היה החכם די רוסי (Annal. Sacc. XV. p. 186) וכיון שלא האמין בעצמו באפשרות שנת הדפוס הזה, שאל ידיעות ברורות מאת בעל הכבליותקא של אופנהיים באותו זמן אשר שם נמצא הספר הזה יחיד ומיוחד ואין שני בלעדו (כן חשבו בעת ההיא, וכן חשבתי גם אנכי בעת שכתבתי החלק א׳ הוצאה ראשונה), וגם השיבו לו והעתיקו בעבורו נוסח הדף האחרון והוא נסמן בסימן תקכ״א (Oppenheim f. 521), החכם ר׳ משה שטיינשניידר במאמרו על בתי הדפוס היהודים באסף אנציקלופדיא של הרש וגרובר (ליפסיא 1851 — דף 36 הערה ב׳) מטיל ספק בשנת הדפוס, והוא אמר להגיה רס״ד במקום רנ״ד, כי בשנה ההיא יתאימו גם יתר המספרים: ו׳ לשבוע ד׳ טבת תחת ממשלה השולטן באייאזיד, שבלעדו קשה להבין איך היה באפשר שלא נדפסו ספרים בין שנת רנ״ד עד שנת רס״ה, גם יהשוב שמלת אהים אינה לפי פשוטה, אלא שהוראותה חברים״.

„אמנם אין להטיל שום ספק בדפוס הזה אחרי החקירה המתאמתת של החכם די רוסי, ובהיות שהשנה נזכרת במלות שלמות ולא בסימני המספר, אשר אפשר להשוב לשגיאת הדפוס, את סימן פרשת השבוע „ותחי רוח יעקב אביהם״ ולא פרשת „ויגש״ שהוא יותר פשוט, יראה שהמדפיסים רצו בזה להזכיר ולרמוז שם אביהם שעשו לו נחת רוח בתועלת הספר, ועוד גם זאת, ביתר הספרים שיצאו לאור בבית הדפוס הזה נזכרים תמיד כאחים ולא כחברים״.

ואין להתפלא כי לא נמצאו כעת ספרים שנדפסו בין שנות רנ״ד־רס״ה, אפשר שכבר נדפסו בשנים האלה ונאבדו בארך הימים... וכספרים אחרים מדפוס תוגרמה שנמצאים כעת אכזמפלרים בודדים, אשר הנקל היה שגם הם יאבדו. וראיה לדבר מספר „משרקה בהבל״ לר׳ ישראל נג׳ארה הנדפס בצפת בדפוס ר׳ אברהם בן יצחק אשכנזי, ובשער כתוב: „נדפס עתה מחדש״ אף כי אין זכר ושארית לדפוס קודם לזה השני משנת שמ״ח וכ״ו״.

אחרי כתבי הדברים האלה והחלק הראשון נמסר להדפיסו בהוצאה שניה ולסבות שונות אחר הדפוס כמו שבע שנים, באופן שלא היה בידי הכתב יד להוסיף מה שנחדש אצלי, דרך מקרה הגיעו לידי חצי גליון, שהם ארבע דפים מתמונת קוארטו מספר ודפוס לא נודע בעולם מכיל שער הס׳ וההקדמה, הס׳ נקרא „פסח לה׳״ המחבר „חיים גבאי״ נדפס בקושטנדינא בימי השלטן שולימאן בשנת ש״ך, בדפוס ר׳ יוסף חכם הלוי ממשפחת ר׳ שמואל הלוי הכים הנודע. על הגליון הזה כתב מאמר השוב ר׳ אריה טויכר ז״ל בקרית ספר בהראותו יוקר המציאה הזאת, ובכן יש בידינו תשובה על ערעורו של ר׳ משה שטיינשניידר שאינו יוצא מכלל האפשריות שנדפס אף אם לא בכמות גדול בין שנות רנ״ד־רס״ד, ולא הגיעו לידינו המעט שנדפס, נוסף לזה החכם ר׳ שמחה אסף מירושלם פרסם בעלים לכבליוגרפיה היוצא בוינה ע״י ר׳ דוד פרנקל (שנה תרצ״ה, חוברת ג׳, דף ע״ג־ע״ח) שהנני נותן פה; ומתוכו יתברר כמה קשה היה בעת ההיא להפיץ ספרים, ומובן מאליו שמה שנדפס היה מועט מן המועט.

בעוד שאני עוסק בהגהת החלק הזה ולהוסיף מה שנתחדש אצלי, זכיתי לראות ספר הטורים דפוס קושטנדינא משנת רנ"ד ביד איש יהודי מעיר שומלה והביאו למכרו פה סופיא, גם ידידי החכם הפרופסור ד"ר אהרן פריימאן מפרנקפורט ע"נ מאיין כתב אלי שנמצא בידו הספר הזה, ובינתים הופיע ס' הלקסיקון האשכנזי ובחלק ג' באה תמונת הדף האחרון, והנני מספח התמונה הזאת בסוף החלק הזה, בין כה וכה יוצא שהספר שהודיעו לר' משה שטיינשניידר אינו יחיד בעולם וכל השערותיו לתקן רס"ד במקום רנ"ד בטלין ומבוטלין.

מוזר הדבר שהמדפיסים בקושטנדינא בימים האחרונים לשלטן שלים הראשון, ובימים הראשונים למלוך השלטן שולימאן, לא דקדקו להזכיר שמותם בראש או בסוף הספרים, שלש עשרה ספרים שונים יצאו מתחת מכבש הדפוס בקושטנדינא בימי השלטן שלים הראשון אשר לא נדע אל איזה מדפיס ליחסם, (האחרון היה ס' „הליכות שבא" נגמר יום י"ט לחדש טבת שנת פר"ה, תחת ממשלת השלטן שלים) וכמוהם שנים עשר חבורים בימי השלטן שולימאן נדפסו בעיר הבירה מבלתי הזכיר שם האומן.

המדפיס הראשון הנודע בשמו בפרק הזה, הוא האומן המהולל גרשום שונציני „זרע ישראל נתן" אשר בא מאיטליא. כנודע המדפיס הזה עסק במלאכתו ברוב ערי איטליא התכונה, וינדד פעמים רבות מעיר לעיר על כן חתם שמו לפעמים גר—שם[7]). בשנת ר"ץ התישב בקושטנדינא ויכונן שם בית דפוסו הגדול מכל בתי הדפוס אשר קדמוהו, הוא הדפיס חמשה[8]) ספרים שונים וביניהם „אדרת אליהו" ספר החקים לקראים, (בשנת י"א למלך סלימן) מלבד הספרים העברים, גרשם שונצינו הדפיס ספרים בשפת יונית, ולטינית ובהם התם את שמו בלע"ז הירונימוס סונג'ינו (Hieronymus Soncino). בשנת רצ"ד מת גרשם ובמקומו עמד בנו אליעזר שונג'ינו שהיה מחוקק ומדפיס מהולל בעוד שלש עשרה שנה, ומבית דפוסו יצאו לאור ארבע עשר[9]) חבורים, וביניהם ס' התורה עם תרגום אונקלוס ותרגום ערבי ופרסי (שנת ש"ו־ש"ז).

אחריו היה המדפיס הרומניותי משה ן' אליעזר פרנס הרופא בשנת ש"ז ש"ד, האומנים המחוקקים ומסדרי האותיות בביתו היו יוסף אשכנזי ושלמה בן פרץ. הספר האחרון אשר יצא בבית הדפוס הזה הוא זכרון תורת משה לר' משה פינו, (סימן השנה שייר ת"דש). בפרק ההוא היה בקושטנדינא גם מדפיס אחר יצחק אלחבם משנת ש"י עד שנת ש"נ, המגיה ומסדר האותיות היה שמואל חיים אשכנזי, התוהם גם בן שמואל חיים העליץ, המדפיס הזה הדפיס בשנה ההיא גם כן באיטליא בעיר פיוארה, וכנראה העתיק מן העיר ההיא מושבו לתוגרמה. רוב הספרים אשר יצאו מבית דפוסו לא ישאו עליהם מספר השנה. לרגלי שרפות גדולות אשר היו בעיר הבירה, ובתי הדפוס היו למאכולת האש, אין כל זכר לספרים נדפסים בין שנות שי"ד עד שנת ש"ך.

7) בשנת רפ"ט הדפיס בעיר שלוניק ס' מחזור מנהג אראגון (ראה מ"ש הבבליוגראף הגדול ד"ר פריימאן במכה"ע Zeitschr. f. h. B. צד 22 שנה התשיעית, הערת ר' דוד פרנקל).

8) שמנה ספרים הדפיס שם, (כנרשם במאמר הרב החכם הגדול הנ"ל צד 23) ומלבד אלה הדפיס ארבעה ספרים ביחד עם בנו אליעזר, הערת ר' דוד פרנקל).

9) כ"ב ספרים הדפיס (כנז' שם, מצד 24 והלאה). מלבד הארבעה ספרים שהדפיס ביחד עם אביו. (הערת ר' דוד פרנקל).

בשנה ההיא המדפסים המהוללים שלמה ויוסף יעבץ העתיקו בית דפוסם מאנדרינופלא לעיר הבירה. הספר הראשון אשר יצא מביתם הוא „תולעת יעקב" לר' מאיר ן' גבאי בשנת ש"ך, וכן הדפיסו שניהם כאחת בשנת שכ"א „שרש ישי" לר' שלמה אלקבץ הלוי (פי' השנ"יח). אמנם אחרי כן התפרדו וכל אחד הדפיס לעצמו. שלמה יעבץ בשנת שכ"א ס' שו"ת לר' אליהו מזרחי (ס' הר"גינו) על ידי האומן המסדר ומגיה שלמה בן מנחם קבולי, ואחיו הקטן יוסף יעבץ ספרים שונים ושו"ת לר' יוסף ן' לב. הוא החל להדפיס גם כן ספרי התלמוד אך לא עלה בידו להוציא לאור כי אם חלקים בודדים מבלי הזכיר שנת הדפוס. בשנת שכ"ב הוציא לאור ס' אמונות ודעות, וירבה להדפיס ספרים שונים עד שנת שמ"ה. אמנם בשנת של"ג חדל האח הגדול שלמה יעבץ מהדפיס ספרים לבדו ויתחבר עם אחיו יוסף ושניהם כאחד הוציאו לאור המחזור של רומניא. בפרק ההוא נמצא גם כן מדפיסים אחרים שלמה אושקי, וכביתו שרת בתור מגיה ומסדר האותיות אברהם ן' שמואל מסנגוויי אשכנזי (שכ"א). שמואל בן יוסף הכהן אשר הדפיס בשנת שכ"ז ס' „גר מצוה" „וישע אלהים" אהרן לבית ליבא. אליעזר בן יצחק אשכנזי[10]) וחכרו דוד בן אליעזר קשתי אשר הדפיסו בשנת של"ה שו"ת הגאונים (השלמתו יום החמשי כ"ה אייר של"ה) שער הספר מהודר למאוד מאד כדמות הספרים הנדפסים באיטליא מה שלא היה כן בספרי דפוס תוגרמה עד העת ההיא. לפעמים הדפיסו חותם בית הדפוס, כדמות אריה בשנת ש"ך העמיד בית דפוס חדש ר' יוסף חכם הלוי, ואולי הוא קרובו או יורשו של המדפים ר' יצחק אל־חכם, המשפחה חכם או חכים היתה מתיחסת במילואה ללוי (ראה היד"א בערך שמואל הכים) ר' יצחק חכם כבר ראינו שהדפיס בין שנת ש"י עד שי"ג, מבית הדפוס של ר' יוסף חכם נודע רק הגליון הראשון מס' פסח לה' על הקבלה לר' חיים ן' גבאי.

בשלוניק היה המדפיס דון יהודה גדליה ובניו, אשר יסדו בית דפוסם בשנת רע"ה, הספר החמישי אשר יצא לאור בביתם הוא ס' ארחות חיים[11]) (השלמת המלאכה ביום י"ג אלול פ"אר, שנת אחת למלוך השלטן סולימאן), אחריו ראו אור עוד חמשה ועשרים חבורים שונים עד שנת רצ"ה. האומנים אשר עשו מלאכתם בבית הדפוס הזה היו יוסף מטטרון, משה שונג'ינו, יוסף דארלי, אליעזר דארלי[12]) עד שנת רפ"ב, ומן השנה ההיא עד שנת רפ"ה היו האומנים אליה ריקו, מסדר האותיות, יוסף בן עמנואל הכהן ויוסף בן אברהם אלנקוה המגיהים, ר' יוסף די קראשטו, היה מחוקק האותיות, בשנת רפ"ו האומן משה שונצינו, כנראה בן אחיו של המדפים גרשם שונצינו[13]) שהיה מן הפועלים בבית הדפוס של יהודה גדליה ובניו, יסד בית דפוס על חשבונו

10) על המדפיס אליעזר בן יצחק וספרים שהדפיס בלובלין קושטנדינא וצפת, ראה מכה"ע הנ"ל מצד 152 והלאה (שנת XI).

11) הנדפס עם ס' שארית יוסף (ר. פ'.).

12) שלמה ן' יקר, היה המחזיק להוצאות הדפוס (עקדת יצחק).

13) בשער ס' „מכלול" לר' דוד קמחי שהדפיס בקושטנדינא כתב: „אמר גרשום איש שונצין בן הש"ר משה, והוא נלחם בעיר פירט נגד חרשע פרא יואן די קאפישטראנו ויגרש אותו עם כל הילו משם" העיר פירט Firet היא על שפת נהר הראנוב אצל מוהאג', המלחמה הזאת היתה בשנת ר"ר (ראה חלק א' דף 14).

חשבונו בחברת הרופא הר' שם טוב אבשרגא וידפיסו הילקוט מהתורה הנקרא שמעוני באותיות יפות עד מאד, אותיות השער מצוירות בצבעים וצעצועים שאין כדמותן ביתר הספרים שהדפיעו בתוגרמה (ראה הציון הפרטי לילקוט השמעוני וצלם השער בסוף החבור הזה) בשנת רצ"ג הדפיס פה גרשם שונצינו בן ר' משה שונצינו זרע ישראל נתן ספר השרשים לר' דוד קמחי, ושם כתוב בשער הספר בסלוניק הקריה על ידי הקטן שבישראל גרשם בן הר' משה איש שונצין ז"ל אשר בעת זקנתו רצה להנהיל לדורשי כתב אמת ובלשון הבהיר והמקודש אמרי חפץ ויש(ר), בספר היקר הזה חברו החכם השלם מוהר"ר דוד קמחי ז"ל כולל החלק הראשון כל חלקי הדקדוק, ואחריו חלק הענין יבאר כל מלה קשה שבמקרא, ואף כי מקדמת דנא על ידי זולתי, המעיינים בזה יבינו וידעו ההבדל וכ"ו בסוף ההקדמה תואת התום שלמה שונצינו (קרובו ואולי אחיו) אחרי כן בא שיר קטן בשבח הספר והדפוס התום אליעזר לבית טודרוס והחרוז האחרון: „שמח גרשון מחוקק רם ויורש, לבית שונצין לך אומרים עלה רש" נראה הדבר שהמדפיס הזה עשה הנסיון ליסד סניף לבית דפוסו הקושטנדיני וכי לא הצליח בעסקו לא יסף להדפיס עוד, קרוב לשמנה שנים, לא נודע בית דפוס בשלוניק, והספרים המעטים שמיוחסים לתקופה הזאת, אין ביכלתנו לברר אם שיכים לשנים האלה, בשנת ש"ג הופיע ס' „מאת שערים" מאת הרב יצחק ן' אליה שני מבלי חתימת המדפיס, הדף הראשון יכיל שער עם עמודים לבנים, הדפוס הוא באותיות מרובעות קטנות, משחתות ועקומות, עד אשר יקשה מאד לקרוא בו, שלש שנים אחרי כן נדפס ס' „באר מים חיים" לר' חיים די בושאל בלי חתימת המדפיס, ואולי ג"כ ס' „בית נאמן" בלי הזכיר שנת הדפוס.

בשנת ש"ך יסדו פה האחים שמואל ויוסף בני יצחק יעבץ בית דפוס, בעת ההיא בעצמה אשר יסדו בית דפוסם בקושטנדינא, ולא נודע עד עתה איזה בית היה המרכזי ואיזה הסניפי, בהיות הענין תלוי בחקירה אשר לא עסק בה איש עד ימינו אלה, מלבד הספרים העברים יצא לאור בשנת שכ"ט ס' הנהגת החיים או ריג'ימיינטו די לה וידה מאת ר' משה אלמושנינו בשפה יהודית ספרדית בציונים שונים על האותיות לפי המבטא הספרדי, בין הספרים האחרונים אשר יצאו מבית הדפוס המהודר הזה, היה „תהלים" עם פירוש המדפיס ר' יוסף יעבץ, אמנם שגיאות רבות נפלו בו בראשו ובתוכו, כי בשער הספר רשום ה"לא במקום ש"לא וביכוי השלטן שולימן במקום שלים השני, כי כנודע השלטן שולימאן מת כבר בשנת שכ"ז, הס' האחרון היה „ידי משה" לר' משה אלמושנינו בשנת של"ב.

האחים הנזכרים שמואל ויוסף יעבץ, התחילו מלאכתם בעיר אנדרינופלא ימים רבים לפני יסדם בית דפוסם בקושטנדינא ושלוניק, ושם הדפיסו בשנת שי"ד ושט"ו, כנראה לא ראו ברכה בעסקם בעיר הזאת. ויעתיקו מושבם לעיר הבירה. לפלא לראות שלא עמד אחריהם מדפיס אחר בעיר הזאת. עד השנים האחרונות האלה אשר הדפיס בה ר' אברהם דאנון העתון „יוסף דעת" בשנת תרמ"ח במכבש הדפוס של הוילאייט האדריאנופוליטי ובאותיות החברה שוחרי תושיה. ובארץ ישראל בעיר צפת, נוסד בית דפוס בפרק הזה על ידי

אליעזר

אליעזר ואברהם בני יצחק אשכנזי. הס' הראשון אשר ראה אור היה „חבצלת השרון" בשנת שכ"ח (דניאל עם אלשיך):

רשימת הספרים שנדפסו בתוגרמה ביטי השלטנים שולימאן ושלים השני (שנת רפ"א—של"ה) מאת החכם הבבליונרף מו"ה אהרן ד"ר פרייטאן, מעיר פראנקפורט דמיין, והמחבר.

א) הספרים שנדפסו בקושטנדינה:

1 רפ"א, דרך אמונה, מר' אברהם ביבאגו.
2 רפ"ב, מדרש תנחומא.
3 " תורה וחמש מגילות, עם תרגום אונקלוס, רש"י, הרא"בע, הר"מבן והרד"ק על ההפטרות.
4 רפ"ג, דרשות, מר' יהושע אבן שועיב.
5 " תורת כהנים, עם פי' הראב"ד.
6 רפ"ה, באור, הר' יצחק אבוהב לפי' הרמ"בן על התורה.
7 " חלק הדקדוק, (מכלול) לר' דוד קמחי.
8 רפ"ט, יסוד מורא, וסוד תורה, מהרא"בע.
9 ר"ץ, שפה ברורה.
10 " סדר תפלות, מנהג אשכנז.
11 ר"ץ־רצ"א, אדרת אליהו, מר' אליהו בשיצי.
12 " כלל קצר, מכל הרשום בכתב מר' יהודה בולט.
13 רצ"א־ב', מאסף לכל המחנות, מר' שלמה אלמולי.
14 רצ"א, מוסר השכל וקערת כסף מרב האי גאון ור"י אזובי.
15 רצ"א־ב', שעור ה' החדש, מר' שלמה אלמולי.
16 " " הלכות שחיטה ובדיקה ודיני טרפות מהרמ"בם.
17 " " שחיטות ובדיקות הריאה בקצור, מר. שלמה שיריליו-
18 רצ"ב, מאמר חסדי ד', מהר' יוסף יעבץ.
19 " (מלאכת) המספר, מר' אליהו מזרחי.
20 רצ"ב־ד', מכלול. (בגודל פוליו) לר' דוד קמחי.
21 רצ"ב־ד, מכלול, (בגודל אוקטב) לר' דוד קמחי.
22 רצ"ג, דרשות הר"ן, (מיוחסות להר' נסים מגירונדי).
23 רצ"ה, מחברות עמנואל.
24 " " כתר תורה, מר' דוד ויטאל.
25 רצ"ו, עשר יריעות, מר' יחיאל ב"ר ראובן.
26 רצ"ו־ז', המפואר, נקרא ב' המוסר מר' יהודה כלץ.
27 רצ"ז, תשובות, הר' דוד כהן.
28 רצ"ח, נהר פישון, מר' יצחק אבוהב.
29 רצ"ט, נוה שלום, מר' אברהם שלום.
30 " " אמרי נועם, מר' אברהם דילישקאש.
31 רצ"ט־ש' ארבעה טורים.
32 ש"א, שחיטות ובדיקות לר' מרדכי ב"ר אברהם כמטיבולי.

33 ״ ״ אמאדיש די נאולה, תרגום הר״י אלגבה מן הספרדית.
34 ש״ב, לשון לםודים, מר׳ דוד ן׳ יחייא.
35 ש״ג, מסעות של ר׳ בנימין (מטודילה).
36 ״ שבעה עינים, מר׳ גדליה ן׳ יחייא.
37 ״ מלחמת החכמה והעושר, לר׳ יהודה ב״ר יצחק הלוי.
38 ״ מנחת יהודה שונא הנשים.
39 ש״ג־ד׳, טעמי המצות, מר׳ מנחם מריקנטי.
40 ש״ה, ס׳ איוב עם פי׳ הר׳ יצחק ב״ר שלמה הכהן.
41 ״ בקשות.
42 ״ שירים וזמירות ותשבחות.
43 ש״ו, תורת ה׳ עם תרגום אנקלוס, פרסי, וערבי.
44 ״־ז, תשובות הר׳ יצחק ב״ר ששת.
45 ש״ז, תורה ע״ת אונקלוס, ספרדי ויונית.
46 ״־ח, תשובות הר״ן, (מיוחסות להר׳ נסים מגירונדי).
47 ש״ח, אגרת התשובה, מר׳ יונה גירונדי.
48 ״ מאמר על התשובה.
49 ש״ח־ט׳, מכלל יופי, מר׳ שלמה אלמולי.
50 ש״י, חובות הלבבות, לרבנו בחיי.
50[a] ״ מפשר חלמין, מר׳ שלמה ן׳ מלך.
51 שי״ג, שערי דורא.
52 ״ זכרון תורת משה, מר׳ משה ב״ר יוסף פינו.
53 ש״ך, תולעת יעקב, מר׳ מאיר ן׳ גבאי.
53[a] ״ דרך אמונה, לר׳ מאיר גבאי.
54 ״ לחם יהודה, מר׳ יהודה זרקו
55 ״ פסח לה׳, חיים ן׳ גבאי.
56 שי״ט-כ-א, תשובות, הר׳ אליה מזרחי.
57 שכ״א, שרש ישי, מר׳ שלמה אלקבץ.
58 ״ עין משפט, מר׳ משה בוטאריל, (תרגום מן הרומי נבואות נוסטרודימוס).
59 שכ״א־ב׳, תשובות הר׳ חיים ן׳ לב חלק שני.
60 שכ״ב, האמונות והדעות.
61 שכ״ה, ראומה, מר׳ יצחק אונקנירא.
62 ״ ס׳ היראה, מר׳ יונה גירונדי.
63 שכ״ו, יוחסין, לר׳ אברהם ב״ר שמואל זכותא.
64 שכ״ז, ישע אלהים, מר׳ משה פיזאנטי.
65 ״ נר מצוה, מר׳ משה פיזאנטי.
66 שכ״ט, אגרת מאמר תחית המתים להרמ״בם.
67 ש״ל מפשר חלמין, מר׳ שלמה אלמולי.
68 ״ חבוט הקבר.
69 של״ב, זבחי תודה, מר׳ שמואל אריפול.
70 ״ דרך חיים, מר׳ מנחם די לונזאנו, (בצרוף ״עבודת הסקדש״).

71 של״ג, מסרת תלמוד ירושלמי.
72 ״ תשובות, הר׳ יוסף ן׳ לב חלק ג׳.
73 ״ אגרת המוסר, מר׳ שלמה אלמולי.
74 של״ה, ס׳ תפלות, מנהג רומניא.
75 של״ה, לקח טוב, מר׳ משה נג׳ארה.
76 ״ ש״ות הגאונים.

ב) לוח הספרים שנדפסו בשלוניק:

1 ר״פ, עקרים, מר׳ יוסף אלבו.
2 ר״פא, תורה עם תרגום אונקלוס, פי׳ רש״י והרמ״בן (ס׳ ע׳ו׳ר׳ה׳).
3 ר״פא, ילקוט שמעוני, על נביאים וכתובים.
4 ״ מס׳ עירובין, עם פירוש רש״י.
5 ״ מס׳ יומא, עם פירוש ר״שי.
6 ״ שארית יוסף, מר׳ יוסף ב״ר שם טוב בן ישועה.
7 ״ פירוש מגלת איכה, עם פי׳ הר״י ן׳ שועיב.
8 רפ״ב, עקדת יצחק[1], לר׳ יצחק ערמאה.
9 ״ תהילים. עם פ״י הרד״ק, והר״י חיון, ומשלי ועם פ״י „קב ונקי״ מר׳ דוד ן׳ יחיא
10 ״ זה ינחמוני, מר׳ אברהם ביבאגו.
11 רפ״ג, מסורת התלמוד.
12 רפ״ה, דרישות התורה, לר״ שם טוב בן שם טוב.
13 רפ״ו, משמיע ישועה, לר׳ יצחק אברבנאל.
14 ״ מחזור לנוסח ברצלונה, מנהג קאטאלוניה.
15 ״ ילקוט שמעוני, על התורה.
16 רפ״ז, קברות צדיקים.
17 רפ״ט, דרשות, הר׳ שלמה מולכו.
18 ״ מחזור מנהג אראגון.
19 ״ ס׳ היראה, מר׳ יונה גירונדי.
20 ״—ץ׳ שרשים, מהר׳ דוד קמחי״
21 [ר״ץ], נביאים ראשונים, עם פ״י ר׳ דוד קמחי.
22 ש״נ, מאה שערים, מר׳ יצחק שני.
23 ש״ו, באר מים חיים, לר׳ חיים ב״ר יעקב עובדיה די בושאל.
24 ש״א, פי׳ מגלת רות, ומגלה סוד הגאולה מר׳ שלמה יצחק ירושלמי הכהן אשכנזי.

25 ש״י־י״ד, מחזור מנהג אשכנז.
26 שכ״ג, תפלה למשה, מר׳ משה אלמושנינו.
27 ״ אבות, עם פ״י „פרקי משה״ מר׳ משה אלמושנינו.
28 ״ מס׳ בבא קמא, עם פסקי תוס׳ והרא״ש.

1) נדפס בבית הגביר דון יהודה לבית גדליה ס״ט, יד המחזיק דון שלמה ן׳ יקר, יד המחוקק ר׳ יוסף דקראוס, המגיה אליעזר ראגלו, ותשלם המלאכה י״ב אדר חמשת אלפים ומאתים ושמונים ושנים פה שלוניקו (תוכנת הספר), וכן הס׳ ממספר 72 עד 85.

29 שכ"ד, תקון יששכר, מר' יששכר ן' סוסאן, (ולפי דעת אחרים נדפס בקושטנדינה).
30 שכ"ה, אות אמת, לר' מאיר ב"ר שמואל בנבנשתי[2].
31 שכ"ה, אבות, עם פ"י רש"י ולב אבות מר' שלמה הלוי.
32 " מס' שבועות.
33 שכ"ו, מס' חולין.
34 שכ"ז, מכלל יופי או ס' הגדרים, מר' מנחם אברהם המכונה בונאפוס פירפיניאני[3].
35 " מס' עבודה זרה.
36 שכ"ח, ישעיה וירמיהו.
37 " שארית יוסף, מר' יוסף ב"ר שם טוב.
38 "—ט', נורא תהלות, מר' יונה ן' שועב.
39 שכ"ט, נר מצוה, מר' משה פיזאנטי.
40 " הושענות, עם פ"י חקת הפסח.
41 " הושענות, עם פ"י ישע אלהים מר' משה פיזאנטי.
42 ש"ל, פי' על הרמ"בם, מר' דוד עראמה.
43 של"א, פי' תהלים, מר' יוסף יעבץ.
44 של"ב, ידי משה, פי' מגלות מר' משה אלמושנינו.
45 " תולדות יצחק, מר' יצחק קארו.

ג) שאלוניק, בלאדינו (יהודית־ספרדית)

1) שכ"ד הנהגת החיים, או רינ'ימיינטו די לה וידה, לר' משה אלמושנינו.
2) שכ"ח, שלחן הפנים, או מיזה די איל אלמה (תרגום השלחן ערוך) לר' מאיר.
3) שכ"ט, נביאים אחרונים, עם תרגום לאדינו, לר' יוסף יעבץ.

ד) אנדרינופלא Adrianopoli

1) שי"ד, (א' אלול). שארית יוסף, לר' יוסף ן' ווירגא, (המדפיסים, שלמה ויוסף יעבץ).
2) [שי"ד?] שבט יהודה, לר' יוסף ן' ווירגא.
3) שמ"ה, (שכמ"אדה), פי' מסכת אבות, לר' יוסף בן חיים.

ה) צפת Safet

1) שכ"ח, חבצלת השרון, לר' משה אלשיך (סימן החי"שה).

---

2) בסוף הספר כתוב על ידי יוסף יעבץ התח במשלה סליטן י' טבת השכ"ה, ור' משה שטיינשניידר קרא השנה, „גי במקום „כ" והשב שיש פה טעות דפוס כי לא יתכן שנת השנ"ה = ש"ס תחת סליטן, (רשימת ר' משה שטיינשניידר דף 1695), אמנם אין כאן שום טעות דפוס.

3) הס' הזה מיוסד על שטות הפלוסופיא והרפואות, ההגיון והמוסר וכיו ואין לערבו עם הס' מכלול יופי לר' שלמה בן מלך המוקדש לבאור המלות שבתנ"ך שנדפס רק פעם אחת בקושטנדינא בשנת שי"ט, והבבליוגרפים שגו בשמו וכתבו שנדפס שנית בשלוניק בשנת שכ"ז כאשר הובא בטעות באוצר בן יעקב (אות מ' מספר 1165).

סוף החלק השני (במהדורא הראשונה)

אברך על המונמר, מי שזיכני להשלים החלק השני הזה אשר עוסק אנכי בו זה קרוב לארבע שנים, הוא יזכני להחל ולהשלים החלק השלישי, ואם אחרתי ונמשכה מלאכתי בעצלתים בכתבי החלק הזה יותר מדאי, לא כי תלוי האשם אלא בצוק העתים, כי מרה לי נפשי מאד בפרק הזה, ונלאתי נשוא יסורין אשר לא ישוערו, עד אשר כמעט נואשתי מעסוק בחכור היקר הזה, ובכל צרותי ויגונותי אזרתי כחתי הרפויות, והתחלתי עוד הפעם לעסוק במלאכה היקרה אשר עליה הקדשתי מיטב חיי ועתותי.

השלמתי החלק השני הזה יום ר״ח כסלו שנתנו זאת התרס״ו. אני הצעיר

שלמה בכמוהר״ אברהם רוזאניס ס״ט (ברוסג׳וק).

המהדרא הראשונה היתה בעיר הוסיאטין בשנת התרע״א והתיקונים וההוספות למהדרא השניה השלמתים בחדש כסלו ה׳ תרצ״א פה עיר הבירה סופיא, ועוד הנפתי ידי שנית וכתבתי ההוספות האחרונות בקיץ של שנתנו זאת התרצ״ז.

חלק שני

ציונים

ציון א׳

ר׳ יוסף קארו

א) תולדותיו.

תולדות הדגול מרבבה ר׳ יוסף קארו, לא נתבררו עד עתה כראוי. ולא עוד אלא שרוב כותבי דברי ימי היו שגו מראש עד סוף, והאחרים הבאים אחריהם תעו אחרי דבריהם בעינים סגורות; על כן להושיב הכל על נכון צריכים אנחנו לבקר כל המקורות היותר קדמונים וקרובים לדורו.

א) על שנת הולדו, המקור היחידי ומיוחד הוא ר׳ דוד קונפורטי משלוניק אשר כתב בספרו קורא הדורות (דפוס ויניציא תק״ו, דף ל״ה ע״ב): „ואני הכותב בהיותי בארץ מולדתי שאלוניקי, יום אחד בהיותנו החברים בישיבה, והיה שם הרב החסיד כמה״ר ידידיה קארו ז״ל בן החכם כמה״ר יהודה קארו ז״ל בנו של הרב הגדול מהר׳ יוסף קארו ז״ל, ונתגלגלו הדברים בינינו, ובתוך הדברים ספר לנו קצת משבחי הרב זקנו ז״ל... ואמר לי עוד שימי חייו של הרב היו פ״ז שנה, וסימן ראשו כתם פז״ מצד אחר יודעים אנחנו בברור שנאסף אל עמיו ביום ה׳ י״ג ניסן שנת של״ה[1]) בעיר צפת (כנראה בסוף משנה תורה עם הכסף משנה, חלק רביעי דפוס ויניציא שנת של״ו) אם כן יוצא לנו שנולד בשנת רמ״ח (1488) בראשית השנה.
ב)

1) ר׳ דוד קונפורטי בספרו קורא הדורות (דף ל״ה ע״ב), כתב שנפטר לעולמו בשנת של״ד, על פי הקדמת בנו של מרן ר׳ יהודה קארו על ס׳ שנית אבן העזר שנדפס בשנת שנ״ה, אמנם ר׳ יהודה כתב בצמצום: „יש קרוב לד״ך שנה שנלקח מאתי... אבי אבי רכב ישראל ופרשיו״ אף כי באמת היו רק כ״ג שנה.

16

ב) אביו היה ר׳ אפרים קארו, מזכירו פעמים רבות בחבוריו (בית יוסף אורח חיים סי׳ ל״ו וסי׳ תר״נא, יורה דעה, סי׳ ס״ב) ואמו בואינה, ואבי אביו ר׳ יוסף, ומזכירו פעם אחת בחבורו בית יוסף (אורח חיים, ס׳ תרפ״ה), בן ר׳ אפרים קארו (כן התם את שמו דודו ר׳ יצחק, שו״ת מרן קארו את״ע).

ג) עיר מולדתו היתה טוליטולא (טולידו) בקשטיליא, אשר ישבו בו אבותיו ובני משפחתו [2].

ד) מוריו היו ר׳ יעקב בירב אשר יזכיר פעמים רבות בחבוריו, (בית יוסף אורח חיים, ס׳ נ״ה ס״א, קמ״ד,שם חשן המשפט, סי׳ מ״ג, ס״ו ועוד ־ כסף משנה, הלכות ס״ת, שם הלכות שבת). ואביו ר׳ אפרים קארו, (בית יוסף, אורח חיים סי׳ ל״ז) ועוד אחרים אשר לא נודעו לנו בשמותם, כי כן כתב בתבורו כסף משנה: „ורבותי״ וכו׳ (הלכות אישות), יזכיר פעמים רבות בחבוריו את ר׳ יצחק אבוהב שהיה מורה מורתו ר׳ יעקב בירב בשם „ומורינו הגדול או רבינו הגדול״ וכן ידבר ר׳ חיים אזולאי [3]) „ושמעתי שהיה רביה דרביה מהר״י בירב, ולכן קוראו רבינו הגדול על דרך שכתב הריטב״א רבינו הגדול על הרמב״ן, שהריטב״א היה תלמיד הרא״ה, והרמב״ן, רבו של הרא״ה ולכן כותב רבינו הגדול, וזאת היתה למרן בית יוסף לכתוב רבינו הגדול על מהר״י אבוהב, ויען הרב מהר״י די ליאון היה חבירו של מהר״י אבוהב, ואפשר שלמד מהר״י בירב ממנו, לכן גם למהר״י די ליאון כותב עליו מרן „רבינו הגדול״.

ה) הליכתו לפורטוגל (רנ״ב־רנ״ח).

בשנת רנ״ב בחדש החמישי יצאו בני ישראל מכל מדינות ספרד לארצות שונות, ורוב בני קשטיליא ובראשם ר׳ יצחק אבוהב השיגו הרשיון מאת מלך פורטוגל להתישב בארצו. בין הבאים אל עיר הבירה ליסבון נמשכו גם ר׳ יוסף קארו זקנו של מרן [4]), אביו ר׳ אפרים, והוא בעצמו אשר היה בעת ההיא קרוב לחמש שנה, וזה יצא ברור מן הראיות האלה:

א) ר׳ יצחק קארו, דודו אחי אביו, כאשר מעיד בעצמו התישב בלישבון עוד טרם הגרוש הספרדי וכה דבריו: „ושם בקשטיליא רבתי הרבצתי תורה וישיבה, והלכו אחרי ממלכות פורטוגאל קריאי עדה נשיאי מטות אבותם, ראשי אלפי ישראל הם, ארביץ תורה ביניהם... ובהיותנו שמה, שמה החזקתנו, שמועה שמענו מאת מלך ספרד וציר בגוים שלח, כלה גרש יגרש כל היהודים הנמצאים במלכותו׳ [5])

ואין כל ספק שמשפחת קארו בחרה ללכת לפורטוגל הקרוב לספרד, אצל בן המשפחה אשר היה שם משכבר הימים ממה שלנדוד אל ארצות יותר רחוקות, אל מקומות אשר לא ידעו הם ואבותיהם.

ב) לפי דברי ר׳ יוסף קארו אין שום תפונה שרבו הגדול היה ר׳ יעקב בירב. אמנם באיזה עת מימי היין למד תורה ממנו? ככר ידוע שרבו יעקב התישב בעת

---

2) תולדות יצחק, לר׳ יצחק קארו בהקדמה.

3) שם הגדולים, ערך רבינו הגדול, ועוד ראה „קורא הדורות״ דף ל״ב ע״א.

4) ר׳ יוסף מזכיר „וראיתי להר׳ יוסף אבי אבי״ (בית יוסף א״ח תרפ״ה) באופן שכבר היה בר דעה לזכור מה שראה, ויותר מבן ארבע או חמש שנה אם כן בהכרח מימי שבתו בליסבון (וראה הערה 8).

5) תולדות יצחק, לר׳ יצחק קארו בהקדמה.

בעת גרוש פורטוגל משנת רנ"ה בעיר פאס אשר במדינת מארוקו, והיה בעת ההיא בן שמנה עשרה שנה [5a]. אחרי כן הלך מצרימה ומשם עלה ארצה ישראל, באופן שלא היה מעולם בגלילות תוגרמה האירופית, מצד אחר יודעים אנחנו שר' יוסף קארו נתגדל דוקא בתורכיה האירופית, ושם החל וכתב מרבית דבריו בחבורו הבית יוסף אשר בו יזכיר את רבו ר' יעקב בירב, ששמע ממנו וראה אותו נוהג כן וכן, באופן שבשעלה צפתה וראה אותו מחדש, כבר נמנה בין הגאונים וכבר הקדים לכתוב הדברים אשר הביא בשמו [6].

ג) הנה ראינו שר' יוסף קארו נולד בראשית שנת רמ"ח, אם כן בעת גרוש ספרד היה על הרוב בן חמש או קרוב לחמש שנה. מצד אחר ר' יעקב בירב כתב על עצמו שהיה בן שמנה עשרה שנה, ועדיין לא היה בהחיטת זקן בעת גרוש פורטוגל, כאשר בא למדינת פאס שהיה בשנת רנ"ה. אם כן יוצא לנו שבעת גרוש ספרד של שנת רנ"ב, היה על הרוב בן י"ב שנה, ואם נשער שר' יוסף קארו למד עמו דוקא בהיותם בספרד, יוצא לנו שהרב היה בן עשר או עשתי עשר שנה, והתלמיד בן ארבע שנה אשר הוא מן הנמנע.

ד) ר' יעקב בירב יאמר בין יתר דבריו „שתהלות לאל ביום הגרוש והשמד שבספרד לעולם הייתי מורה הוראות בישראל" [7]. מכל זה יוצא לנו שהחל להרביץ תורה ולהעמיד תלמידים דוקא אחר גרוש רנ"ב, ולא קודם לכן בהיות ישראל בספרד.

ה) כנראה ר' יוסף היה עוד מימי ילדותו חריף ללמוד תורה ומדעים, כאשר הראה בסופו, כדברי המלך החכם „גם במעלליו יתנכר נער", ובהיותו בן עשתי עשרה שנה קנה לו ידיעות רבות ועקריות, אשר היו היסוד להתפתחותו, והרחבת פעולתו בארך ימי חייו, אמנם לאסונו בשנה ההיא שנת רנ"ה מלך פורטוגל הוציא כתב דת שיצאו כל היהודים מארצו, בעמל רב ובטורח גדול עלה למשפחת קארו לצאת מתוך ההפכה בסתר, בהיות שעל פי פקודת המלך היו תופסים כל הילדים עד בן עשרים שנה, והיו מטבילים אותם בעל ברחם. פנמת פני המשפחה הזאת היתה להגיע לתוגרמה „ברוך ה' כי הפליא לי חסדו" כן כתב ר' יצחק קארו „ועבר בים צרה, כי מעבר לים הוא וברחתי לארץ תוגרמה לעזרה".

ו) התישבותו בתוגרמה (בקושטנדינא) (רנ"ח–רע"ח).

משפחת קארו התישבה בעיר הבירה קושטנדינא, והם ר' אפרים קארו [8] אחיו

5a) שו"ת ר' לוי ן' חביב, קונטרס הסמיכה.

6) הראשון אשר הרגיש בדבר הזה היה החיד"א אשר כתב: „מרן, כתב קורא הדורות שהיה תלמיד מובהק מהרב בירב ע"ש דף ל"ה ע"א, ואני מסתפק מאד בזה, שהרי בשנת רפ"ב בעיר אנדרינופלא התחיל לחבר הבית יוסף... ועבר משם דרך שלוניק (בשנת רצ"ג), ודבר עם החכמים המפורסמות... באופן שכשבא לצפת היה מגדולי הדור בחכמה וכיראה, וא"כ איך יתכן שיהיה כתוב תלמיד עם מהר"י בירב, וכל שכן לומר עליו שהיה תלמיד מובהק מהר"י בירב?" אמנם לא עלה בדעת חיד"א ששניהם התלמיד והרב נדדו לפורטוגל ושם למד אצלו. וכבר הבאתי באריכות ההערה הזאת בחלק א' (מהדורא שניה דף קי"ז—קי"ח הערה 76), ואין מן הצורך לכפול פה הדברים.

7) שו"ת ר' לוי ן' חביב סוף הספר בענין הסמיכה.

8) ר' יוסף סמברי בספרו „דברי יוסף" (פרק פ"ט) מונה בין החכמים אשר באו לעיר הבירה גם את ר' אפרים, ולא את אביו ר' יוסף, שבסובן נפטר לעולמו בליסבון.

אחיו ר׳ יצחק, שכול ונלמוד בהיות שכל בניו הגדולים והקטנים מתו בדרך, והנער ר׳ יוסף[9]) אשר החל להצטין בידיעותיו ולהמנות בין גדולי הדור. עודנו בבהורתו שאול נשאל מעיר פליבנה על ענין צואת שכיב מרע משה ן׳ הר׳ משה ן׳ פורת הנעשה ביום א׳ לשבוע ז׳ ימים לחדש תמוז שנת רנ״ה (סימן הר״יס), כנראה איזה שנים אחרי המעשה על ידי התעוררות איזה נוגעים בדבר, ובתשובתו לרב העיר ר׳ משה ורנק, ר׳ יוסף קארו אמר עם הספר „הנחת מלשאוב מים חיים מבור בית לחם י״ה, הלא הם הרבנים השלמים אשר אורם זורח בעת הזאת בגבולכם, ואם הרבנים השלמים בענותנותם משכו ידיהם כמדת הצנועים, איך אפרוץ גדרם ומחיצתם? אכן שלא להשיב פני כבוד הורתו היקרים ריקם, וגם מבין הסני בתכיך ניכר שהרבנים השלמים לא משכו ידיהם לגמרי, אך שרוצים לשמוע דברי תחילה ועל מנת כן קבלתי עלי, כי נכון הוא שדבר זה יפתה בקטן כמוני ויסתיים בגדולים...להיות דברי מובאים לפני משיבי סלהכות דת שערה בגלוי דעותא בעלמא סגי״ [10]).

בשנת רס״ט יצא מתחת מכבש הדפוס ספר יד החזקה או משנה תורה להרמב״ם בעיר קושטנדינא, ר׳ יוסף החל לעיין בספר הזה[11]), ולכתוב עליו איזה הערות או פירושים[12]), אשר היו היסוד לחבורו כסף משנה אשר חבר בסוף חייו.

כנראה אביו ר׳ אפרים מת בעיר הבירה קרוב לימים ההם, ודודו ר׳ יצחק נסע לארץ הצבי קרוב לשנת רע״ת, בעזבו בידו כל כתביו וספריו היקרים, כי אותו חבב במקום בניו אשר מתו ותמיד קראו: ״בני יקירי״ [13]). בעיר הבירה ר׳ יוסף קארו נשא לאשה את בתו של החכם ר׳ חיים אלבלג[14]) אשר ילדה לו שני בנים יצחק שקרא על שם דודו, ויהודה על שם איזה מקרוביו, ובת אחת שקרא כנראה על שם אמו בואינה.

ד) התישבותו בשלוניק (רע״ת) ובאנדרינופלא (רע״ה־רפ״ג).

אחרי נסיעת דודו ר׳ יצחק קארו מקושטנדינא לירושלם, ר׳ יוסף נדד לשלוניק עם אשתו ושלשת ילדיו בערך שנת רע״ת, אך לאסונו לא יכול לעמוד ימים רבים בעיר הזאת, ובכל חבוריו לא העלה את שם העיר, כמו שרבני שלוניק לא הזכירו את שמו בחבוריהם הרבים שהופיעו בדור ההוא, עד שכמעט היה נעלם מאתנו פרק ישיבתו בשלוניק בראשית ימי חייו, לולא נגלו כבית תקברות בשלוניק עקבות ישיבתו בעיר הזאת מצבה אחת לשני בניו הילדים יצחק ויהודה „בני יוסף קארו״ (מבלי להזכיר תאר חכם, וזאת ראיה שמתו בראשית בואו שלוניקה, טרם נודע טובו של אורח זה בין רבני העיר), ומעט רחוק מן המצבה הזאת מצבת בתו בואינה שנפטרה לפי הנראה זמן מועט אחרי מות בניו הילדים, ואז כבר נודע שמו כשערים הן מעט הן הרבה, כי במצבה הזאת נזכר

9) מישיבתו בקושטנדינא ירבה בחבורו „והגורני מהגאון במוהר״ר אליה מזרחי אמר״ (אבקת רוכל י״ח).
10) שם, ס׳ ע׳ ע״א.
11) „וראיתי בימי חרפי בספר הפליאה״ (בית יוסף, אורח חיים סי׳ קי״א).
12) בבית יוסף יורה דעת (ס׳ א׳), כתב „ובבאורי להרמב״ם כתבתי וכו׳.
13) אבקת רוכל, ס׳ מ״ו, שם ס׳ קמ״ד ואחרים.
14) בית יוסף, ארח חיים ס׳ שס״ו.

נזכר „מרת בואינה נ"ע בת מוהר"ר יוסף קארו" (בבית העלמין של יהודי שאלוניק, חברת נ' ס' כ').

ר' יוסף קארו אשר מרה לו נפשו על אבוד ילדיו, הדבר היותר יקר שהיה לו בעולמו, לא המשיך ישיבתו בשלוניק ויסע עם אשתו לאנדרינופלא, וזה מתברר מהענין שהכיר את ר' אברהם צרפתי דוקא באנדרינופלא (אבקת רוכל, ס' ס"ב) שם בא עמו בהתחברות והנה נודע שר' אברהם היה בעת ההיא באשקופיא (ברכת אברהם, הקדמה) שהוא מקביל לפרק שהיה ר' יוסף קארו בשלוניק בשנת רע"ה, עוד זכר לדבר שהתמהמה זמן מועט בשלוניק בעת ההיא ולא עלה בידי לעיין כל מנהגי העיר, ממה שכתב בשלחן ערוך או"ח ס' תקנ"ה ונוהגים שלא להניח תפילין בתשעה באב שחרית ולא טלית וכו' בהתנגדות לנהוג בשלוניק (ראה בפסוק פרק „נסיעתו לקושטנדינא ושלוניק בשנת רנ"ב־רצ"ג, ס' ו'). באנדרינופלא העמיד ישיבה וירביץ תורה בתוך הצר אחת שנקראת על שמו ימים רבים, גם אחרי שיצא מן העיר הזאת „המדרש של החכם השלם ר' יוסף קארו" בקרבת ק"ק פורטוגיזים[14a]), לא עברו ימים רבים ואשתו בת ר' חיים אלבלג נפטרה לעולמה, וינחם ר' יוסף אחריה, וישא אשתו השניה את בתו של ר' יצחק סבע ואחותו של ר' שמואל סבע.

באנדרינופלא החל לחבר חבורו הגדול „בית יוסף" ואלה דבריו בסוף הספר: אברך את ה' אשר יעצני ועד כה ברכני, להתחיל ולגמור הספר המפואר הזה, ביאור ארבעה טורים אשר קראתיו „בית יוסף" כי התחלתיו באנדרינופולי שנת רפ"ב וכו'. בעיר הזאת התראה עם החכם זקן ונשוא פנים ר' אברהם ן' שלמה טריויש צרפתי, בבית גיסו ר' שמואל סבע אשר היה בית ועד להכמים, וכן כתב אליו הרב הזה מעיר צפת: „ועל זה בבקשה מכ"ת אם כתב כ"ת הקונטרים יותר ארוך תשלחהו אלי, ומחול לי על כל דברי, כי אמרו לי שכ"ת עשה כך בפסק היתר עגונא, וגם לא הודיע לי כ"ת על הקונטרים שלי אשר ראיתם באנדרינופולי, אם העתיקו גיסך החכם השלם כמוה"ר שמואל סבע י"ה, כדי שאכתוב אליו לשלח אלי ההעתקה אם העתיקו" [16]).

ה) התישבותו בניקופול (רפ"ג־רצ"ו).

הפרק היותר נכבד בחיי ר' יוסף קארו הנחוץ לברר בדיוק עצום, הוא כלי התפנה זמן ישיבתו בעיר ניקופול, כי בו תלוי ענין רב והשוב, לדעת אם באמת הספר

14a) שם, ס' ל"ג עמ' כ"ג, ובחלק הראשון (מהדורא השניה עמוד ד"א) בהבהתי שהשיבור הזאת „החצר" „הישיבה של ר' יוסף קארו" היו בשלוניק כי במקור (תמת יש"ים) שהובא הענין הוה בא זכר „ק"ק פורטוגיזיש" ולא שם העיר, על כן יחסתי אותם לשלוניק, אחרי כן דפשתי וברקתי ונוכחתי לדעת בלי שום ספוק שפה ידובר על אנדרינופלא ששם נקרא בית הכנסת מעודו עד העת האחרונה „פורטוגיזיש", (Potugeses) ובשלוניק „ק"ק פורטוגל" (Portugal) לבד, ובזה מתבאר כל ענין ישיבתו של ר' יוסף קארו שהיה באנדרינופלא ומשם הלך לניקופול ישר.

15) בית יוסף או"ח, ס' תכ"ח, כי אשתו הראשונה היתה בת ר' חיים אלבלג, והשניה בת ר' יצחק סבע נראה מתוך כתביו, כי בהיותו בעל הוראה ונמנה בין גדולי הדור, ומן הנמנע שלא היה נשוי הזכיר את ר' שמואל סבע מבלי הזכיר שהיה גיסו (שו"ת חלק אבן העזר סי' ב') וכבר ראינו שבהיותו בשלוניק קודם בואו לאנדרינופלא, היו לו ילדים שנפטרו בשלוניק ונקברו שם.

16) אבקת רוכל, ס' י"ג.

הספר מגיד משרים יצא מתחת ידו אם אין, בעל הזכרונות ר׳ דוד קונפורטי משלוניק היה הראשון אשר כתב: „ודע שהרב מהר״י קארו מתחילתו היה תושב עיר ניקופולי, ושם העיר ה׳ את רוחו שיעקור דירתו משם, והלך לו לקבוע דירתו בעיר צפת תוב״ב, ויש אומרים שכהיותו בעיר ניקופולי עלה אליו המלאך המגיד, ואמר לו שילך לצפת, ועקר דירתו משם והלך לאנדרינופלא, ושם התחיל לחבר החבור הגדול בית יוסף״[17]).

הדברים האלה שנכתבו בלי דיוק וחקירה, בהיות שר׳ דוד קונפורטי בעצמו כתב בתחילה שר׳ יוסף קארו היה מניקופול „ושם העיר ה׳ את רוחו שיעקור דירתו משם והלך לו לקבוע דירתו (כמובן ישר) בעיר צפת״ ובהיותו נבוך מכה שראה במגיד משרים הענין שעלה אליו המלאך המגיד, ואמר לו שילך לצפת, והביא גם הדברים האלה מבלי להכריע, רק שהביא הענין בשם: ויש אומרים, שמוטל הדבר בספק גדול, ובכל זאת היה לאבן מכשול לרוב הסופרים אשר לא דקדקו כראוי בדברי בעל הזכרונות הזה, ומה שהיה אצלו בספק והביא הענין בשם „ויש אומרים״ בא וטעה הסופר הגדול ר׳ צבי גרץ ופסק הלכה לדורות, שתחלתו של ר׳ יוסף קארו היה בניקופול, ושם נגלה אליו המלאך המגיד עוד קדם לכתו לאנדרינופלא, וקדם שעסק בחבורו בית יוסף באופן שהיה מושפע מתורת הסוד עוד קדם שהחל לכתוב התורה הנגלה, והקבלה קדמה והיתה עיקרית אצלו, על כן ההסתוריון הגדול הזה הביט בקר רוח על כל פעולתו של הרב המחבר הזה, ולא הלק לו המקום הראוי בספר ההיסתוריה שלו — (Leipzi; 1891 IX Band, S. 525 (גרץ, Geschichte der Juden עוד מביא שם בהערה י״ג מספר המגיד משרים: „והלא את חזי דההיא קרתא מניקופול אתגזר עליה בגין מיעוט צדקה... ואת קום ואפיק ביתא מהאי אתרא, וגם תיעין להותנך דיפיק״ והנה מר גרץ הרגיש טעותו שר׳ יוסף קארו בהיות שנולד בשנת 1488 (רמ״ח) היה בעת ההיא (לפי השערתו 1518 — רע״ח), כארבע שנים קדם שהחל לעסוק באנדרינופלא בחבורו בנגלה „בית יוסף״ ולא בתורת הסוד, אם כן היה בעת ההיא על הרוב כבן שלשים שנה, וחוץ מן האפשרי שהיה לו חתן, — נניח שהרב גרץ תרגם בכונה או שלא בכונה **חותן** שהוא Schwiegervater במקום התן Schwiegersohn, וכדי לישב המקור „במגיד משרים״, הרב גרץ מציע שיש לתקן אנדרינופלא במקום ניקופול, וכל זה לא יכול להועיל הרבה להצעתו, אמנם רואים אנחנו כדברי ר׳ דוד קאסל שעבירה גוררת עבירה, וכל כותבי דברי הימים ותולדות ר׳ יוסף קארו הלכו אחריו בעינים סגורות, תעו בהשערותיהם ויבנו בנינים בלי כל יסוד ומתנגדים לאמת, כי ר׳ יוסף קארו היה בתחלה באנדרינופלא, ואחרי כן בניקופול, יוצא לנו ברור מהראיות האלה אשר אין להכחיש:

א) כבר ראינו שכשנת רפ״ב החל חבורו „בית יוסף״ באנדרינופלא כאשר כתב בעצמו בסוף הספר, והנה בחבור הזה חלק אורח היים שהוא הראשון בספרו כתב: „כתוב במרדכי וכו׳ שושנים הגדלים בקרקע כמו שגדלים בסביבות ניקופולי

17) קורא הדורות (דפוס ויניציא), דף ל״ז: ע״א.

ניקופולי״[18]) יוצא לנו מזה שבתחלת שנת רפ״ג למצער התישב בניקופול, וכתב ממה שראה בעיניו בעת שכתב דבריו.

ב) בחלק הזה יזכיר שם יהודי הונגריא, אשר לפי הנודע נדחו עוד משנת קל״ו לארצות הקדם, ויתישבו על גדות הדאנוב בטורנו אשר מנגד לניקופול, בניקופול, ובוידין אך רובם באו אחרי כן בעת אשר נכבשה המדינה ההיא בידי התוגרמים בשנת רפ״ו (ראה בחלק הזה פרק א׳ דף 38—41) ומן הנמנע שיכול לכתוב בשנת רפ״ב בהיותו באנדרינופלא מה שהיה עתיד להיות בשנת רפ״ו ואיך יעלה על הדעת שראה בעיניו בשנת רפ״ו בניקופול וכתב בשנת רפ״ב באנדרינופלא, „וראיתי בני בודון (Budun-Buda) נוהגים שלא לישא וליתן משנכנס אב״[19]).

ג) בשנת רצ״ב שאול נשאל מהעיר הקרובה סופיאה על ענין יהודי אשכנזי נפתלי הירש, אשר נהרג קרוב לסיסינדריא על פי שני כתבי בית דין, האחד החתום ביום ה׳ כ״ה סיון רצ״ב, והשני ביום ו׳ כ״ו סיון רצ״ב, ובתשובתו ר׳ יוסף קארו אמר עם הספר: „וכדי שלא להשיב פני שואלי ריקם, כתבתיו על ספר והסכמתי להתהיל בדין זה, משום דדיני נפשות מתחילין מן הצד, ואחר יבואו רבותינו בעלי הוראה, ויגמר הדין על ידיהם ואשתה בצמא את דבריהם. נאם הטרוד ועלוב יוסף בכמוהר״ר אפרים קארו זלה״ה״[20]).

יש להעיר כי בכל השאלות והתשובות אשר כתב בהיותו בעיר ניקופול חתם תמיד „הטרוד ועלוב״ טרוד, על כי היתה לו עבודה רבה בחבורו הגדול „בית יוסף״ ולמוד התלמידים, ועלוב לפי הנראה בסבת שאיזה אנשים היו מקניטים ואולי היו כאלה שלא שבעו רצון ממנו בקרב העדה היהודית בניקופול בהיותם נוטים אחרי הרב הזקן שלא נודע שמו ושהיה מקדם בעיר[21]).

ד) קרוב לימים ההם היו לו דין ודברים עם הרב הזקן ממנו בעיר, על דבר הטבילה, וכה דבריו: „מה ידעתי ולא תדע אלוף כלבל אלוף דנדעי על דבר המקוה אשר במרחץ[22]), אשר קראת עליו תגר והפרזת על מדותך, למנוע קהל קדושים מלטבול בו, וציוית להעלות עליהם את מי הנהר״ (הדאנוב) הנני בקצרה כנראה לע״ד, שהמקוה הזה אשר במרחץ כשר בלי ספק, וכל שכן במקום שאין מקוה לטבול בו כי אם בנהר. דפשיטא מביעתא בכותחא דשפי עדיף המקוה הנ״ל... ומעתה היכא שאנו רואים שנתפשט הנהר (הדאנוב) על ידי ירידת גשמים כמו שהוא נראה לעינים[23]), ואין הנשים יכולות לילך עד אמצע הנהר לטבול, והן טובלות על שפתו דלא עלתה להן טבילה... ואפילו בזמן שאינו מתפשט מחמת הגשמים... יראני למחות בידן מלטבול בו, ולכופן שילכו (צ״ל שתלכנה) לטבול במקוה שבמרחץ

18) בית יוסף, אורח חיים ס׳ רש״ג.

19) שם, שם, סי׳ תקנ״א, ועוד ראה חלק א׳ הציון לבני הונגריא דף 225—220.

20) שו״ת קארו אבן העזר, הלק מבית דף תופי סי׳ י׳.

21) על זה רמז המאסף ספר „מגיד משרים״ בפרשה. וארא וכן בפרשת משפטים כי כנראה ידע מקצת ענינים מחיי ר׳ יוסף קארו.

22) עד היום הזה המקוה עומד בתוך בית המרחץ בעיר ניקופול.

23) העיר ניקופול עומדת בתוך שני הרים, ובעת הגשמים ירדו המים בחוזק בתוך העיר, עד אשר יהיו לנהל קטן, הנקרא ריג׳קה Рѣчка (ר״ל נחל קטן), וירדו אל הדאנוב אשר ישטף על גדותיו.

שבמרחץ... וידעתי כי אדוני חכם כמלאך האלהים לחלוק כבוד אל האמת, ולא לתקוע עצמו כדבר הלכה, רק עיניו אל קדוש ישראל תשעינה, ולהעמיד משפטי התורה על ציונם וצביונם. כי זה הוא אשר עוררני לדון בדברים אלו לפני כבא כבודך, מתוך אהבה מסותרת ומקוה ישראל הוא יאיר עינני במאור תורתו, נאום הצעיר הטרוד והעלוב״[24]).

ה) בעת ההיא נשאל מן העיר הקרובה פליבנא על דבר עבד נוצרי אשר התגייר; ואח״כ בא אחי התובע ובידו כתב חתום מבני עירו וז״ל: „אנשים חכמים וכו׳ ומודיעים למעלתכם. איך הוא אמת ויציב שהעבד שברח לפליב׳נא, הוא מקנת כספו של הר׳ שבתי שקנאו משלל ביג׳[25]) (Becs היא ווינא), ועבד עם האדון ארבעה חדשים, ואמר להר׳ שבתי שהוא רוצה להתגייר״[26]) אמנם התשובה הסרה בסופה, והמאסף ומדפיס השב שהרב נתבקש בישיבה של מעלה ולא סיים התשובה, ולא ידע שהיא נכתבה בין שנות ר״ע־רצ״ב.

ו) עוד נשאל מרב העדה האשכנזית בפליב׳נא על ענין הזה: „נדרשתי לאשר שאלני הישיש הנבון הר טודורוס על דבר ריאה הסרוכה, במקום חיתוך האונות לכשר שבין הצלעות במקום רביתא דאוני, שנהגו עד היום כל בני עירו להכשירה... ועתה יש מתמגמים ברבר, מאחר שבאשכנז היו נוהגים לאוסרם לגמרי... שקהל הקדוש קהל אשכנזים״ ראוי להחזיק במנהג אבותיהם ולאסור אותה, ושמה שהתירו אותה עד היום שלא כדין עשו, ובתשובתו ר׳ יוסף כתב: ובנידון שלפנינו עדיפא מינה, שבתחלה באו ספרדים ואשכנזים לדור בפליב׳נא, והספרדים היו מרובים על האשכנזים, והיה לאשכנזים לנהוג במנהג הספרדים, בין להקל ובין להחמיר, וכמו שהוכחתי וכן עשו[27]), הגם כי אח״כ באו עוד אשכנזים אחרים ונתוספו על הראשונים[28]), לעולם הספרדים מרובים... דפשיטא מבעיתא בכותהא שהאשכנזים הדרים בפליב׳נא מותרים לאכול מבדיקת הספרדים... הנראה לעניות דעתי כתבתי אני הוא המדבר הצעיר העלוב״[29]).

ז) גם נשאל מעיר סופיא על שני יהודים שלמה ומנחם, שיצאו מסופיא לאיסקופיא ונהרגו, אחרי שבע שנים יצאו קצת יהודים סוחרים מניקופול לסופיא למסחר, ועל ידיהם נגלה הדבר, ובתשובתו כתב ר׳ יוסף קארו: „אכן אם יסכימו שני חכמים מפורסמים להוראה להתיר, גם אני נעשה סניף להם, ומה שנראה לעניות דעתי כתבתי, נאום הטרוד והעלוב״[30]).

ח) בשנת רצ״ה כתב אל ר׳ אברהם צרפתי צפתה: „החכם השלם ומאד נעלה יצ״ו, כתב כ״ת קבלתי ופסקו, ובהם ששתי כעל כל הון, ואשר שאלת ממני מפסק שהראה לנו כ״ת באנדרינופלי, חי האתכה כי לא העתקתיו אז... ובן המנהג

---

24) אבקת רוכל, סי׳ ס״א.

25) כנודע מלחמת ווינא היתה בשנת רפ״ט—ר״ץ.

26) אבקת רוכל, סי׳ קל״ד.

27) פה רמז ר׳ יוסף קארו להשובה אחרת אשר כתב קודם לכן, (ובכל האופנים קדם המלחמה של שנת רפ״ט—ר״ץ) שלא נודעת לנו.

28) האשכנזים האלה באו מהונגריא בעת אשר נכבשה על ידי התוגרמים בשנת רפ״ו.

29) אבקת רוכל, סי׳ רי״ב.

30) שו״ת מרן קארו, חלק אבן העזר, דיני עגונה לפי הוצ׳ סי׳ ז׳.

המנהג בכל המקומות שעברתי וישבתי... נאום נרצע לעבודת תורתך הטהור והעלוב״[31]).

ט) וכתשובתו, ר׳ אברהם צרפתי כתב אל ר׳ יוסף קארו הדברים האלה: שלום להחכם השלם יצ״ו, קבלתי רק וחצי מפסק כ״ת הקצר, תשובה על פסק קונטרס אשר שלחתי לכ״ת הנה כמשלש חדשים, ותצפנהו שלשה ירחים, ולבסוף השיב כ״ת מאד בקצרה, גם מקרוב בא יאודי מניקופול ונתן לי שלום מצד כ״ת, ואמר לי מצד מת״ר כי עדיין לא היה פסק כ״ת מוכן, ועל זה לא שלחו כ״ת אז, וזה גם כן היה מורה כי כ״ת היה מאריך מאד, וגדולה מזו כי אמר לי הבחור המוביל דברי כ״ת בקיצור. שעל כל פנים השיב לי כ״ת כי כן צוה לו כ״ת... וגם לא הודיע לי כ״ת על הקונטרים שלי אשר ראיתם באנדרינופלי, אם העתיקו ניסך ההכם השלם כמוה״ר שמואל סבע י״ה... ועתה גם זו לטובה, כי זכינו אל יגדיל תורה ויאדיה, אתפלל אל במרום ה׳ אדיר יאדיר כ״ת וחסידותיך בתורה, ובבנים עושר וכבוד, וירבה גדול מעלת חכמתך בתלמידים, כנפשך שבעך ובהפין מוכן לעבוד בלב אמיץ כמו לב אר״יה להשכון שמי אברהם, הוו יהית בן החכם השלם החסיד העניו מאד כמוה״ר שלמה טריווש צרפתי ז״ל, הכותב בנחיצה ביום ב׳ י״ט להדש תמוז שנת יענך ה׳ ביום צר״ה[32]), מן המקורות האלה לבד יוצא ברור כשמש בצהרים שהיה בתחלה באנדרינופלא, ואחרי כן בניקופול.

י) על המכתב הזה הוסיף ר׳ יוסף קארו להשיב שנית, וזה תוכן דבריו: „החכם השלם מאד נעלה גבירי יצ״ו... וכמה שכתבתי היה די לתכלית הזה, ומלבד כי אין לי פנאי בסבת למוד החברים יצ״ו בבקר ובערב, וקביעות למוד לעצמי כי עתותי ורגעי ספורים, יום ליום ולילה ל לה ואיני יכול להתעסק בדבר אחד כי אם במתענג״[33]).

י״א) כשנת רצ״ו קבל העדות הזה: „במותב תלתא כחדא הוינא יתבין, בא רבי מיכאל פיסו והעיד בתורת עדות, איך הוא היה הולך ובא בכפרים עם רבי הביב ארואיטי, ואחר קצת זמן שנאבד רבי הביב ארואיטי, הלך רבי מיכאל הנ״ל לכפר טרשיניק, (Tersenik בכרחק המש שעות מניקופול), ובא בבית תוגרמית וכו׳, איך בא אל ביתה ישמעאל אחד, ואמר זה ששמע מפי שני ישמעאלים שהיו מדברים ואומרים: כחנם הרגנו את היביב היהודי שפגענו אותו בירידת מצקה (Metchka) לוורביצה (Vurbitza) (שניהם בקרבת ניקופול והכפר טירסיניק), והיה חולה והיה כמו מת, והרגנו אותו וכו׳, כל זה העידו היום כ׳ י״ט להדש ניסן הרצ״ו ליצירה, והכל שריר וקיים״ וכתשובתו ר׳ יוסף קארו כתב: עמדתי על דברי העדות הלז שהעיד ר׳ מיכאל... את זה כתבתי להתלמד, כדי לקיים מצות סור עלי, ולו משפט הגאולה לגאול ולהעמיד ולהציב ציון שערים המצוינים להלכה על תילם, נאום הטרוד והעלוב״[34]).

בקין

---

(31) אבקת רוכל, סי׳ י״ב, במקור הזה יוצא ברור שישב בכמה מקומות (קושטנדינא, שלוניק, אנדרינופלא) באשר כתב מניקופול, כנראה בסימן הסמוך.

(32) שם, סי׳ [illegible] (33) שם, סי׳ י״ג.

(34) ר׳ יוסף קארו, שו״ת אבן העזר, הלק מ״ח לפי הנו׳ סי׳ א׳.

בקיץ ההיא נסע ארצה ישראל כנראה וכניכה מכתבים אשר אין להסתפק בהם, הנה כי כן יוצא לנו ברור כשמש בצהרים ובלי שום תפונה ופקפוק שר׳ יוסף קארו התישב היותר מוקדם בשנת רפ״ג בניקופול, והיה שם עד שנת רצ״ג, משך י״ג שנה, ואם כן מן הנמנע שהתראה פנים אל פנים עם ר׳ שלמה מולכו באנדרינופלא מקום שלא היה בו מעולם מולכו, וכל ההשערות והבנינים אשר בנו ר׳ צבי גרץ וכותבי דברי הימים לבני ישראל הבאים אחריו, מיוסדים הם רק על דברי ס׳ המגיד מישרים הכלא חזיונות מראש ועד סוף, כנודע יצא הגר צדק שלמה מולכו מפורטוגל אחרי שהגיע שם דוד הראובני אשר לפי דבריו היה בשנת רפ״ז (מסע דוד הראובני, בבבליותקא באכספרד, והעתק ממנה בכפריה של בית מדרש הרבנים ברסלוי כ״י מספר 128, גרץ חלק ט׳ ציון ה׳), וכן יוצא מתוך המקורות הלועזים, Cronica de Reis de Portug. Col. des inehtos p. 135 שהיה זה בחדש נוב׳ימבר 1625 (= חשון רפ״ו), אם כן בראשית שנת רפ״ו שלמה מולכו נסע לארץ ישראל, ור׳ לוי ן׳ חביב בירושלם שהיה שם בעת ההיא החק את רגליו „בזמן בשורות השוטים... כי לולא שנמצאתי אז בעיר הקדושה... וכמתק שפתים הייתי מישב דעתם וכ״ו״ (שו״ת מהרלנ״ח, פסק הסמיכה), ור׳ שלמה מולכו במכתבו מאיטליא לשלוניק כתב בדיוק: „והנה הזקן אשר ראיתי בתחלת במראה בא אלי, ויאמר: בני עתה באתי להבינך... בא עמי לחרבות ירושלם אשר היית שם בראשונה, ויקחני והוליכני... בין הר ציון וירושלם ובין צפת ודמשק שכבר ראיתי אותם... ודמותם על חותמי על שני הלמדים אשר בשמי וכנויי וכ״ו (יוסף הכהן דברי הימים וכ״ו חלק ב׳), (ודמות התימתו באה בסוף חלק ה׳), הנה כי כן יוצא לנו ברור שר׳ שלמה מולכו בא בשנת רפ״ז ישר לארץ ישראל ואחרי כן הלך לשלוניק ולמונסטיר בקרבת העיר הזאת, בעת ההיא היה ר׳ יוסף קארו בניקופול אך ההכם גרץ אשר בעד כל מחיר חפץ התקרבותו של מולכו וקארו והשפעתו בקבלה של הראשון על האחרון, מצא מקור בבית יוסף שבשנת רפ״ב היה ר׳ יוסף קארו באנדרינופלא, וכחפצו לקרב הרחוקים מצא לנכון שילך ר׳ שלמה לאנדרינופלא כדי למסור מפתחות הקבלה בידי ר׳ יוסף קארו, (גרץ חלק ט׳ ציון ה׳ דף 525 באשכנזית), השערה בלי כל יסוד, כי ר׳ יוסף היה רחוק מאד מאד משלוניק ומונאסטיר בעת שהיה שם ר׳ שלמה מולכו (רפ״ז־רפ״ט), לפי הראיות שהבאנו, וכבר נודע שהגר צדק היה בשנת רצ״א באיטליא, ובשנת רצ״ג נשרף על קדוש ה׳ ור׳ יוסף קארו היה עוד בניקופול, אם כן הוץ מן האפשרי שידע או שמע את שמע הגר צדק המקובל, ועוד יותר רחוק מזה שהשפיע עליו מרוחו ברב או במעט.

ג) נסיעתו לקושטנדינא ושלוניק (סוף רצ״ב־רצ״ג).

בסוף שנת רצ״ב השלטן שולימאן עלה למלחמה על העיר הבירה ווינא, אז הכין הרב ההובל הויניצי אנדריאה דוריאה יורדי הים באניות בפקודת קיסר אשכנז להלחם באניות שולימאן אשר בימי יון בים התיכון כדי שירפה ממנו וישוב מהונגריה ומעל ווינא, וכבר ראינו בראש הפרק ב׳ (דף 50) תוצאות מלחמת

הים

הים הזה וכבוש האיים על ידי הנוצרים, ורב החובל אנדריאה דוריאה עוד טרם נודעו בכל קצוי הקסריה התוגרמית והנה עלה בלב ר׳ יוסף קארו להתישב בארץ ישראל, ולמטרה הזאת נסע בתחלה לקושטנדינא ואחרי כן לשלוניק להפליג באניה למצרים או לארץ ישראל, אך תקותו נשארה מעל כי יד הנוצרים מושלה בים, ולא נמצאה אניה שתתרצה לשים עצמה בסכנה, ובכן הוכרח לשוב לניקופול. עקבות המסע הזה יוצא לנו מן המקורות האלה:

א) בשנת כרע ר״כ״ן כארי (ר״צ״ב) הסכים בחברת רבני קושטנדינא על ספר „ברכת אברהם״ מר׳ אברהם בכמוהר״ר שלמה טריוויש צרפתי (הנדפס אחרי כן בשנת ש״ב בויניציא), וכאו בחתום בראש הספר זה אחר זה, הר׳ עזריאל דאיינא בכ״ר שלמה, ר׳ יוסף קארו, ר׳ אברהם ן׳ יעיש, ר׳ אליה הלוי בכמו״הר בנימן, ר׳ אברהם בכמוה״ר יום טוב ירושלמי, ר׳ שלתיה כהן בכמוה״ר דוד, ר׳ אהרן מטראני, ר׳ יעקב ישראל, ר׳ שלמה בכמוה״ר מזל טוב, ר׳ מנחם בכמוה״ר שלמה ממיזיתרא, ר׳ משה בר יחיאל הלוי, ר׳ תם בכמוה״ר דוד יחיא, ר׳ יעקב פולאק, ור׳ שלמה דלאקרוט בכמוה״ר מתתיהו, וזה יראה כי בשנת רצ״ב או למצער בסוף השנה ההיא נמצא בקושטנדינא, בעת אשר שלח ר׳ אברהם צרפתי ספרו לעיר הבירה, לקחת הסכמת הרבנים עליו.

ב) ר׳ דוד קונפורטי בספרו קורא הדורות (צד ל״ה ע״א), כתב שנמצאו בידו שתי הסכמות מרבני שלוניק משנת רצ״ג, וביניהם חתימת ר׳ יוסף קארו, ואלה שמות הרבנים בהסכמה האחת: ר׳ יוסף טיטאצק, ר׳ יוסף קארו, ר׳ אברהם לבית חזן, ר׳ שמואל עוזיאל, ר׳ יעקב צרפתי, ר׳ שם טוב אלחנטי ור׳ משה ן׳ יעיש. ובהסכמה השנית: ר׳ יוסף טיטיצק, ר׳ יוסף קארו, ר׳ שמואל אלמושנינו, ר׳ יוסף ן׳ לב, ר׳ אברהם סידאלוו, ר׳ אברהם טיטצק, ר׳ יחיאל בר׳ משה, ר׳ פרחיא הכהן, ר׳ יהודה נתן, ר׳ שלמה בן הר׳ אברהם לבית חזן, ר׳ חיים עובדיה, ר׳ שמואל טיטצק, ר׳ שם טוב אלחנטי, ר׳ שמואל עוזיאל, ור׳ משה ן׳ יעיש.

ג) בשאלה אחת אשר שאל מעיר צפת לר׳ יוסף טיטצק משלוניק כתב: „אחרי שזכיתי לחזות בנועם זיו יקרך, תיקר נא נפשי בעיני הדרתו להעמידם על נכון דין מקוה מים הנעשה ממעין שמקלה בתוכו״ ובתשובתו ר׳ יוסף טיטצק כתב אליו: החכם השלם הנעלה גביר ואדיר כמוהר״ר יוסף קארו י״ה, אחרי השלום באתי להשיב לכבוד תורתך, גם על ענין המקואות אשר כתב כ״ת... גם בזמן אשר היה הויכוח בעיר הזאת, לא נמצאתי פה כי הייתי בעיר שיריש (= שירון)... והכתב ששלח לי כ״ת קרוב לחג הפסח, הייתי עסוק בביעור המץ מבין הספרים ושמתי הכתב בספר אחד ולא מצאתיו עוד, ימחול לי כ״ת ואם עוד אוכל לשרת בו לעשות דבר יכשר בעיני כ״ת הנני ושלום כ״ת יגדל כנפש חכמתך החשובה והיקרה, ונפש נכון למצות כ״ת הצעיר יוסף בכמוהר״ר שלמה טאיטצק זלה״ה[35]). מן המקורות האלה יצא ברור כי בשנת רצ״ב־רצ״ג היה על מסעו בקושטנדינא ובשלוניק, אך בשום אופן לא היה בלכתו לארץ ישראל

35) אבקת רוכל, סימן ג׳.

ישראל, כאשר השב ר׳ דוד קונפורטי, בהיות שנמצא אותו עוד הפעם עומד על משמרתו בעיר ניקופול עד שנת רצ״ו, וכי לא נשאר ימים רבים לא בקושטא׳ ולא בשלוניק, יצא ברור מעצם דבריו אשר כתב אל ר׳ יוסף טיטצק „אחרי שזכיתי לחזות בנועם זיו יקרך״ שהוא דרך עראי ראיית פנים במקרה ולא בדבר תמידי, אם היה מתעכב זמן רב בשלוניק.

עוד זכר לדבר שנתמהמה זמן מועט בשלוניק ולא עלה בידו לעיין כל מנהגי העיר, בשלחן ערוך או״ח ס׳ תקנ״ה כתב: נוהגים שלא להנית תפילין בתשעה באב שחרית ולא טלית וכ״ו על זה העיר ר׳ יוסף מולכו בספרו שלחן גבוה: „וכן כתב בבית יוסף ז״ל: וכן נהגו העולם שלא להניח תפילין בתפלת שחרית... ולא ידעתי איך יכול להעיר על כל העולם, והלא במקום הזה שהוא עיר ואם בישראל שאלוניקי יע״א נוהגים להנית תפילין, גם באזמיר עיר ואם בישראל נוהגים להנית, עד שכתב הרב שיורי כנסת הגדולה, דהמניח שני זוגי תפילין בכל יום של רש״י ושל ר״ת גם בתשעה באב בבקר מניח שתיהם״.

ו) נסיעתו לארץ ישראל (רצ״ו—רצ״ז).

בקיץ של שנת רצ״ו עלה בדעתו בפעם השנית לעקור מושבו מהוצה לארץ להתישב בארץ ישראל כאשר אוה למושב לו דודו ר׳ יצחק קארו, הוא נסע דרך אנדרינופלא, קושטנדינא, ומצרים עד הגיעו לצפת אשר היה המרכז היותר חשוב לרבני וגדולי ישראל בעת ההיא, וכל זה יצא ברור מן המקורות האלה:

א) בחדש ניסן השנה ההיא היה עוד בעיר ניקופול, כאשר כבר הבאנו למעלה, ושם כתב התשובה על ענין העדות הנעשה בבית דין של העיר ההיא ביום ב׳ י״ט ניסן רצ״ו.

ב) בספרו „אבקת רוכל״ (סי׳ ע״ג) כתב: „ובבואי לארץ הלזו צפת תוב״ב, מאנדרינופלא עברתי דרך קושטנדינא ליכנס בספינה, ושם בקושטנדינא הראו לי צואה מאיש עשיר איני זוכר שמו עתה, שהיתה עשויה וואקוף בערכאות של גוים, וגם כן אמרו לי שזהו מנהג השרים כדי שלא יבואו בניהם לידי עניות, כי משכירות אותם הבתים אוכלים, וגם כן היהודים בבני עמינו עושים כן, לא הי״ו להפקיע מדין תורתנו הקדושה.

ג) בחבורו „בית יוסף״ יזכיר שתי פעמים שהיה במצרים לפני שנת השמיטה של שנת רצ״ט, וזה יכול להיות רק בשנת רצ״ו בעברו מתוגרמה לארץ ישראל, ואלו דבריו: „וכן ראיתי אני במצרים ששנת השמיטה היא מקובלת שם שהיתה שנת ה׳ רע״א, וזה עולה בהסכמת הה״ר לוי (בן חביב) ז״ל, ונראה שכך עלתה הסכמת כל החכמים הנזכרים, שכך נוהגים בארץ ישראל ששנת הרצ״ט ושנת ש״ו ושנת שי״ג השמיטו, זה עולה כהסכמה הנזכרת״ [36]. ובענין הפרוזבול כתב: „וראיתי במצרים נוהגים כהרמב״ם״ [37].

ד) בשנה ההיא בחדש אלול כבר היה בצפת, ושם התם ביהד עם שבעה עשר רבנים על ענין צואת העשיר משה בן סירא, וזה דבריו: „מה שעבר בפנינו כיום

36) בית יוסף, או״ח סי׳ ס״ז.

37) שם, שם, סוף הפרק.

ביום א׳ ט״ז לאלול שנת הצד״ר לבריאת עולם למנינו פה צפת תוב״ב, שהיקר ומעולה כה״ר משה בן סידא היה רוצה ללכת לחוצה לארץ וכו׳ נאם הצעיר יוסף קארו, משה בר יוסף מטראני וכ״ד[38].

ח) משפחתו.

כבר ראינו למעלה שר׳ יוסף קארו נשא בראשונה את בת החכם ר׳ חיים בן אלבלג בקושטנדינא אשר הולידה לו שני בנים ובת אחת, אשר קרא האחד בשם יצחק על שם דודו ר׳ יצחק קארו שגדלו כאב אחרי מות אביו ושאבד כל ילדיו בטלטול הנורא מפורטוגל לתורכיה (תולדות יצחק, הקדמה), ושם השני יהודה כנראה על שם זקנו אבי אמו, את בתו קרא בשם בואינה על שם אמו. בשנת רע״ח כאשר נסע דודו ר׳ יצחק קארו ירושלימה, ר׳ יוסף ובני ביתו התישבו בשלוניק, וכבר ראינו (סעיף ד׳) שבניו ובתו מתו בילדותם בשלוניק, ור׳ יוסף שכול ונעצב, התישב באנדרינופלא, שם מתה אשתו וישא את בת החכם ר׳ יצחק סבע אשר לא ילדה לו בתחלה, כי כן ירמזו דברי ר׳ אברהם צרפתי ששלח לו מצפת בשנת רצ״ה: „אתפלל אל ה׳ במרום יאדיר כ״ת... ובבנים, עושר וכבוד וכ״ד" מכלל שחסר לו כל זה בעת ההיא, שלא היו לו ילדים ועושר, ושמו לא נודע בשערים בניקופול. עם אשתו השניה התישב בצפת, וירא חיים עמה עד קרוב לשנת שב״ה אשר מתה והשאירה לו בן אחד שנולד לו קודם שנת שי״ד[39], יצחק, שקרא על שם דודו ר׳ יצחק קארו שגדלו כאב בהיות שמתו כל בני הרב הזה בנסעו מפורטוגל לתורקיה כנזכר בהקדמת ספרו „תולדות יצחק" ועל שם חמיו ר׳ יצחק סבע. זכר הרב הזה בא בספרי בני דורו[40], והוא נפטר לעולמו בימי עלומיו בלי זרע, אחיו הקטן ממנו שלמה מאשתו האשכנזית חפץ ליבם את גיסתו שהיתה לפי הנראה יפה ועשירה אך היא היתה מסרבת להנשא לו, והנראה לפי סדר הזמנים שהיתה גדולה ממנו אז יעצוה קרוביה הנוגעים בדבר, לירוק בפני גיסה כדי להפטר מן היבום וכן עשתה, והיו בעת ההיא מרבני צפת שחשבו שיצאה בזה ידי חובתה, מנגד לזה רבני האשכנזים וביניהם קרובי ר׳ יוסף קארו מצד אשתו האשכנזית, והרב הספרדי

38) אבקת רוכל, ס׳ קנ״ח, ובבקרת על ספרי (קרית ספר לשנת תרי״ן עמוד 344) השיג עלי החכם ר׳ אריה מוצקר ז״ל, שהתשובה הזאת מורכבת משני חלקים, הראשון מטועצת רבני צפת בשנת רצ״ו, והשני אחרי מות ר׳ יעקב בירב שהוא אחרי שנת ש״ו, על כן הדין משפטנו: „בין כך ובין כך גאל כל היכור והבנין בדבר בואו של ר׳ יוסף קארו לצפת" והנה דעתי שהענין הזה בא פעמים לפני מועצת כל רבני העיר בעצמם, בשנת רצ״ו ובשנת ש״ו, על כן הובאו חתימותיהם רק בסוף הענין במספר שבעה עשר רבנים, ואחרי חקירה מדויקת במעשה בית דין הזה, יוצא ברור שהיו שתי אסיפות מכל רבני העיר, בשנת רצ״ו ובשנת ש״ו, ונראה הדבר שבמעמד היו רוב הרבנים ההם בעצמם שתי פעמים, על כן לא הוכפלו בכל פעם חתימותיהם, אך אם נניח שהחתימה באה דוקא בשנת ש״ו, אין זאת אומרת שר׳ יוסף קארו בא בשנת ש״ו לצפת, כי מלבד המקור הזה נמצאו עוד מקורות אחרים להקדים בואו לשנת רצ״ו, כמו היותו בנוצרים כנזכר למעלה, וכן אספת הרבנים בצפת בשנת רצ״ו להקים עליהם את ר׳ יעקב לרב מוסמך, באופן שבכח הסמיכה ההיא סמך את ר׳ יוסף קארו טרם צאתו מן העיר, שהיה היותר מאוחר בשנת רצ״ח, על כן היסוד מביאתו של ר׳ יוסף קארו לצפת בשנת רצ״ו—רצ״ז במקומו עומד.

39) בשנת רפ״ב בהקדמתו לבית יוסף רמז שלא היו לו בנים, ובשנת שד״י בהקדמתו כתב זרעי וזרע זרעי.

40) תולדות חכמי ירושלם, חלק א׳ עמוד 91.

הספרדי ר׳ יום טוב צהלון, הורו שהיבום קודם לחליצה, עד שנאותה ניסתו להנשא לו, והיה זה בשנת ש״ם, חמש שנים אחרי מות ר׳ יוסף קארו, ובין התומכים דבריהם היו ר׳ משה אלשיך ור׳ יהושע בן נון[40a], ר׳ שלמה התישב בקושטנדינא ונמנה שם בין גדולי הרבנים בעיר הבירה, וזכרו יבא בחלק השלישי.

אחרי מות אשתו השניה בצפת, ר׳ יוסף קארו שהיה בעת ההיא כבן שבע ושבעים שנה, נשא לאשה בפעם השלישית את האלמנה בת החכם בן ר׳ שלמה זבשיל אשכנזי, והיה זה אחרי שנת שכ״ה, בהיות כי על ענין אשר היה בצפת ביום ג׳ י״ד לחדש שבט ה׳ שכ״ה, שאל נשאל ר׳ יוסף קארו מאת ר׳ זכריה זבשיל, והוא השיב אליו, ולא בא שום רמז שהיה הותנו וחתנו, לא בשאלה ולא בתשובה[41]), אבל ביותר השאלות אשר שאל אליו אחרי אשר נשא את בתו, יכנהו בשם: „שאלות שאלני מר חמי הרב המובהק השלם כמה״ר זכריה זבשיל אשכנזי נר״ו[42]). עם האשה הזאת השלישית היה מאושר כי ילדה לו שני בנים ר׳ שלמה בשנת שכ״ו בערך ור׳ יהודה קארו בשנת של״א[43]), ועודנו בימי נעוריו התישב בשלוניק, ושם הדפיס ספר השאלות ותשובות לאביו על אבן העזר, ושאלה אחת מדוד אביו ר׳ יצחק קארו. יתר פרטי תולדות וחיי ר׳ יוסף קארו אינם צריכים חקירה ודרישה, ובאו על סדרם בגוף הספר (דף 38—40).

ט) החבור מגיד משרים.

ר׳ דוד קונפורטי בספרו „קורא הדורות"[44]) שכתב בין שנת ת״ך־תל״א (ראה חלק ד׳ דף 20), היה הראשון אשר מנה ספר „מגיד משרים" בין חבורי ר׳ יוסף קארו, ואחריו כמוהו ר׳ חיים יוסף דוד אזולאי, עד הסופר היותר גדול בדורנו בדברי ימי ישראל ר׳ צבי גרץ, אשר שאב כמעט כל ידיעותיו על חיי הרב הזה מן החבור המיוחס לו ללא צדק, והביא כל דבריו בלי כל חקירה בדיקה או השוואה, אל יתר חבורי הרב קארו האמתים, ואחריו טעו כמוהו יתר כותבי דברי ימיו ר׳ חיים דובריש פרידברג בספרו „רבינו יוסף קארו" והאחרון שבסופרי דברי הימים ר׳ שאול פנחס רבינוביץ מתרגם דברי ימי ישראל לגרץ לשפת עבר, ומחבר ספר מוצאי גולה, לעומת אלה עמדו ר׳ דוד קאסל ור׳ ש׳ ראפופורט אשר הוכיחו בראיות כי לא מידי ר׳ יוסף קארו יצא החבור הזה, אמנם המתנגדים לדעתם התאמצו להראות כי לא צדקו במשפטם, וכי יש ראיה אחת מוכחת כי נכון הדבר כנכון היום שהספר הוא באמת מהר״י קארו, כדברי הרב המחבר (ר׳ צבי גרץ), ולא כדעת ר׳ דוד קאסל המטיל ספק בדבר.

והנה

40a) שו״ת יום טוב צהלון, סי׳ ל״א.

41) שו״ת ר׳ יוסף קארו, דף קל״ה.

42) אבקת רוכל סי׳ כ״ט, השם זבס״ל או שבס״ל הוא כנוי לשבתי, שבת״ל הת׳ נקראה ס׳ לפי מבטא האשכנזים שהיו רפויה.

43) הקדמת ר׳ יהודה קארו לשו״ת אה״ע שלוניק שנ״ה ושם כתב בן זך שנה אנכי היום.

44) קורא הדורות, דף ל״ה ע״ב.

והנה הראיות המוכיחות האלה לפי המובא בספר „רבינו יוסף קארו" לפרידברג הן:

א) הרב משה קורדווירו היה תלמיד מהר' יוסף קארו, ואת ספרו „פרדס רמונים" כתב בעת אשר רבו מהר' יוסף קארו היה בחיים היתה, ושם בספרו שער ה' סדר האצילות פרק ג' כתב: „וזה לשון קבלת מורי ורבי החסיד כמהר"י קארו נר"ו, וזה לשונו: „הא אתינא לאודעא" (העתיק פה דברים מספר מגיד משרים שהיה עדן בכתב יד, כאשר כבר האריכו בזה הרב אמונת חכמים (פרק כ"ו), והרב החיד"א (שמה"ג ח"א אות מ' ס"ס 180) אמנם על הראיה הזאת נוכיח בראיות אחרות הסותרות אותה:

א) ר' משה קורדווירו היה תלמיד ר' יוסף קארו רק בפשט (שמות הגדולים ערך משה קורדווירו) ומר בנימין מינץ בהשגתו על דברי, בקש לסתור כטענת הדיוט „שאעפ"י שהרמ"ק היה תלמידו בנגלה אין מפריע לו הדבר הזה להביא משמו גם דברים על דרך הקבלה" (עתון כתובים, כ"ז אב תרפ"ז), האם נתברר הדבר בהחלט גמור שהרב קארו היה מקובל, באופן שתלמידו הביא משמו מה שלא למד אצלו? וכי מה איכפת ליה להיד"א לדייק בדבריו שהיה תלמידו רק בפשט, אם לא שנאמר שכל למודי הקבלה של קורדווירו אין להם קשר והשתתפות עם למודיו בישיבתו של ר' יוסף קארו, אשר היה רחוק מהשתתפות במקובלים ובשיטתם, ותלמידו האם יכול להביא בספרו דברים מתנגדים לתורתו?

ב) ר' משה קורדווירו נפטר לעולמו בשנת ש"ל, אמנם ספרו „פרדס רמונים" נדפס בערך שנת שמ"ב בשלוניק, י"ב שנה אחרי מותו, ויש ראיות מוכיחות כי הלו בו ידי זרים מן המקובלים, אשר חשבו בצדק כי טוב להם לחבר לשיטתם גאוני עולם, אנשי השם, אשר לא עלה על לבם דבר כזה, והנה ידוע כי ר' אליה וידאש תלמידו, הדפיס בחייו בשנת של"ט בעיר ויניציא ספרו „ראשית חכמה", ובו העתיק פעמים אין מספר מעצם חבור רבו, ומזכירו בשם (שער היראה פ' ח') „ומורי העתיק אותם בספר הפרדס בלשון הקדש" (שם פ' י"ג) „והביא מורי ע"ה בספרו בשער הכונה" (שער האהבה נ'), ובשער הקדושה כתב דברים אשר ירמזו שהרשה את עצמו לנגוע בספר רבו „פרדס רמונים" „ומטעם זה היה אומר מורי ע"ה... ואני מוסיף נופך" (שער הקדושה פ' י"ז) „לכן קראתיו ראשית חכמה גם מלת ראשית במ"ק עם אותיות ראשית כהשבון שמי כמ"ק גם מפני שנתן רשות להדפיס ספר הפרדס של מורי ע"ה, (הקדמת ראשית חכמה) וכל זה יראה שהכתב יד של ספר „פרדס רימונים" היה בידו, ומר בנימין מינץ הנ"ל מצא לנכון להעיר גם על הראיה הזאת, כי לא י"ב שנים אחרי מות מחברו נדפס הס' פרדס רימונים, כי אם שבע שנים, והנה שנת הדפוס לא נזכר, ואני כתבתי לפי השערתי כנראה מעצם הדפוס, אך הפרט הזה אינו מעלה ומוריד, ברור הוא שהרב קורדווירו נפטר בשנת ש"ל ורבו ר' יוסף קארו בשנת של"ה, אם כן מובן מאליו כי חבורו נכתב בהיות רבו בחיים, ואיך יעלה על הדעת שהקדים לכתוב דברים שהיו עתידים להכתב אחרי מותו של ר' יוסף קארו, בס' שנקרא „מגיד משרים" לפי עדותו של המביאו לבית הדפוס ר' יצחק בינגא (ראה להלן

להלן), אם לא שנאמר שר׳ אליה ויראש הוא בעצמו הוסיף הענין ההיא בפרדס רימונים שהיה בידו ובמגיד משרים, ומר בנימן מינץ בתומתו או בחפצו להשיג על ימין ועל שמאל, מראה את עצמו כאלו לא ידע שמצב צפת בפרק שנדפס הס׳ „פרדס רמונים" בשלוניק בבית הדפוס המכוער של דוד בן אברהם אזובב (שהדפיס בין שנת של״ה עד שמ״ת, ופעמים רבות מבלי להזכיר שנת הדפוס) לא היה כבימי שלמה, כי אם הערבים התנפלו על העיר האמללה תואת וכל תושביה ברחו בבהלה בעור שניהם בכל אשר מצאו, וכדברי עד ראיה „כי לא נעשה כפשע הזה מיום היות אדם עלי ארץ לשיבוזו זרים יגיענו וכי ידרכו בארמנותינו" (ראה חלק ג׳ ציון י״ב), וכן מודיע הציר הצרפתי Juye למלכו ביום ד׳ אוגיסט 1579 שהערבים התנפלו על צפת והחריבו אותה כלה.
Charriere, Negociations de la France (III. p. 811)
ומר מינץ דורש מן האמללים האלה למה לא יצאו בצעקות והכחשות נגד מקור מזויף בס׳ פרדס רימונים אשר האחרונים מצאו בו, ורק בו סמך להושד של מינות בקבלה לר׳ יוסף קארו.

ג) כאשר נוכיח להלן אחד ממחברי הספר אשר נקרא אחרי כן מגיד משרים, הוא ר׳ אליה וידאש, והוא הביא בספרו „ראשית הכמה" דברים רבים המתאימים עם המובא בספר הפלאות והחזיונות הזה.

ד) לא מצאנו בשום מקום שר׳ יוסף קארו נקרא על ידי תלמידיו ומכיריו „ החסיד" ואף כי בחייו כאשר מזכירו ב„פרדס רמונים" ולהנם יגעו המאשימים את ר׳ יוסף קארו בעון הקבלה ומצאו מקור שנקרא „החסיד" במעשה ליל השבועות, כי המעשה מזויף מעקרו כאשר נראה להלן.

ב) הרב דוד קונפורטי אשכנזי (ולא היה אשכנזי כי אם ספרדי)[1], אשר למד אצל הג״מ מרדכי קלעי ביחד עם מ׳ ידידיה בהר׳ שלמה במהר״י קארו ז״ל, והוא ספר לו אדות זקנו הרב מהרי״ק (כאשר הודיע כל זאת בספרו „קורא הדורות"), כי למד ג׳ פעמים כל התלמוד והספרים אשר חבר, וביניהם מונה גם הספר „מגיד משרים", כתורה אחת ואין שניה לראיה הזאת השניה:

ר׳ דוד קונפורטי כתב בהיותו במצרים לפי זכרונותיו בין שנות ת״ק־תל״א (ראה הלק ד׳ דף 20), מה שידע מעצמו מחיי ר׳ יוסף קארו, מונה את ספריו וביניהם הספר הזה אשר היה בנדפס (לובלין שנת ת״ז), ואחרי כן מביא דברי ר׳ ידידיה נכד ר׳ יוסף קארו, ושבחיו על זקנו כי היה פ״ז שנה, שלמד ג׳ פעמים התלמוד, אמנם לא הגיד לו שחבר ספר זה או אחר, ור׳ ידידיה לא ראה מראש מה שהיה עתיד לכתוב, הלואי שהיה רואה כי אזי היה מתקן הטעות. וחוץ מזה יש להעיר שהס׳ מגיד משרים נדפס בשנת ת״ז בלובלין וס׳ קורא הדורות כשבעים שנה אחרי שמת מחברו, ומי לידינו יתקע שהמעתיק הכתב יד או המביאו לבית הדפוס ר׳ דוד אשכנזי לא הוסיפו שם הס׳ הזה בתוך ספרי הרב קארו בחשבם כי בטעות לא הביאם המחבר.

ג)

1) ובזה טעה המחבר „הורדות חכמי ירושלם" (חלק ב׳ דף 48) שר׳ דוד קונפורטי היה „אשכנזי" והטעות בא להם שהמביאו לבית הדפוס (בוויניציא שנת תק״) היה שמו ר׳ דוד אשכנזי ועל ידו שניהם המביאו לבית הדפוס והמחבר נשעו שני המחברים הנזכרים זה אחר זה מבלי דיוק.

ג) שרבני ירושלם הסכימו על הס׳ מגיד משרים, שהוציא לאור ר׳ יצחק בינגה.

אמנם הראיה הזאת היא היותר הלשה ואין אונים, כי רבני ירושלם נתעו גם הם אחרי המאסף, והם לא הראו בראיות מוכיחות כי הספר הזה יצא בלי שום פקפוק מידי ר׳ יוסף קארו אלא שהסכימו פשוט על הדפסת הספר, והביאו בתוך דבריהם מענין הספר והמליצו עליו כאשר היה נהוג בעת ההיא להסכים על כל ספר וספר מצד הנמוסיות, מבלי שיקבל המסכים האחריות על כל תוכן החבור.

ובספר מוצאי נולה שפרסם החכם ר׳ שאול פנחס רבינוויץ[44a]) השתדל להכריע בין ר׳ צבי גרץ וסיעתו המקיימים את הס׳ מגיד משרים שיצא מידי ר׳ יוסף קארו והכת של ר׳ דוד קאסל ור׳ ש״י ראפופורט ההורכים את הדין כי כל הספר ההוא מזויף ומתייחס למהרי״ק בחפץ בעלי הקבלה להגדיל ערכה, בעשותם גם את המורה הנדול הזה לאחד מבעלי הסוד, (תולדות ר׳ מאיר בעל הנס, ישורון חלק ה׳), והציע האיות להוכית צדקתו של גרץ וההולכים אחריו. א) אין ספק כי שלמה הנזכר כמה פעמים ב„מגיד״ הוא שלמה מולכו ולא שלמה אחר, כי נאמר מפורש (מ״מ הף ס״ו) רק שלמה בחירי זכה דאתקרי מלכו וכ״ו, וכשם יש להקיש על כל המקומות שהובא שם שלמה סתם, שכלם יסובו על שלמה מולכו. הראיה הזאת אינה במקומה כאשר שכבר הראנו שבשום אופן שבעולם לא התפגשו ר׳ יוסף קארו ושלמה מולכו. אגב אורחא יש להעיר על האופן המוזר „שלמה בחירי זכה דאתקרי מלכו״ האם יש צורך לאדם לאיזו זכות להקרא בשם משפחתו? ובזה היה רגיל בעל המ״מ לכתוב ברמז „יוסף המכונה קארו״ (מ״מ, פרשת ואתחנן). כמו שקארו הוא הכנוי לשם העצם יוסף. ב) האנשים שהמגיד קורא בשם יעקב דהילי, ירוחם טמירי, אינם נודעים לר׳ דוד קאסל, ואיזה יחס ביניהם ור׳ יוסף קארו, והחכם שפ״ר מוצא שהאחד הוא ר׳ יעקב בעל הטורים, והאחר הוא רבינו ירוחם, ואי אפשר להבין כה יועיל להכם שפ״ר אם בעל המגיד משרים הביא בחבורו שמות אנשים וענינים שבאו בתוך חבוריו של ר׳ יוסף קארו, וכי מי קדם למי, האם חבוריו של מהרי״ק שנדפסו בחייו והיו נמצאים ביד כל אדם והנקל להשתמש בחמר ההוא בזמן יותר מאוחר, והמגיד משרים שנדפס בשנת ת״ז יותר משבעים שנה אחרי שנפטר לעולמו ר׳ יוסף קארו ונכתב על כל פנים אחרי מות הרב הזה, ואינו יוצא מגדר האפשרות שמקובל אחד ממחברי המ״מ הכיר הן מעט והן הרבה את ר׳ יוסף קארו והאנשים שהיו בהתחברות עמו, ומביא זכרונם בההרוסמו על כנפי כרוב דמיונו, ואחרי מות הרב הזה נדמה לו כאלו רוח ממרום יגוח עליו, וכאלו נשמתו הרוחנית של ר׳ יוסף קארו הופיעה עליו והגלה לו סודות ורמזים שלא עלו מעולם על לבו, כנזכר בהקדמת ר׳ יצחק בינגא המביא המ״מ לבית הדפוס, וכאשר יבא להלן, ואי אפשר להבין איזה ראיה היא בידי החכם שפ״ר להוכיח ולהצדיק המזויף מתוך דברי המקור עצמו שאין להשען עליו.

ד)

44a) בכתבי החלק ב׳ מהדורא ראשונה לא היה בידי הס׳ מוצאי גולה, ולא ידעתי מענה הה׳ שפ״ר, והריני מבטלן במקום הזה לבלתי תקבע הלכה מוטעת לדורות.

ג) החכם שפ״ר מביא עוד ראיה מן המובא במ״מ (דף כ״ז עמוד א׳–ג׳) בדבר הבקות שרבו בה הנוספים על הזוחלים ומי נהר וגשמים, וכל הדברים האלו היו נושא ויכוח בין ר׳ יוסף טאיטאצאק (אבקת רוכל, ס׳ נ׳–ס׳). ולפלא יחשב איך לא עלה בדעת הח׳ שפ״ר שהמקור במ״מ שנכתב על כל פנים אחרי מות ר׳ יוסף קארו ונדפס בשנת ת״ו נעתק מן הס׳ אבקת רוכל שהיה עדין בכתב יד ושהיה נקל לראות אותו או שהיה ביד הכותב „מגיד משרים" ולהעתיק ממנו (פרשת כי תצא, הנם ששם מזכירו בשם קופת רוכלים).

עוד ראיה חותכת מביא הח׳ שפ״ר ממה שכתב ר׳ חיים ויטל בספרו או בספר המיוחס לו ספר הגלגולים (בסוף הספר) „מה שאמר המגיד להר״י קארו על בנו, (איזה בן? כי שלשה בנים היו לו) שהיתה לו נשמת בצלאל, שקר ענה וכ״ו" אך הידעתם את המקור לא אכזב הזה? כי מעולם לא נמצא כתב יד מעצם ידו של מהרח״ו, אלא מתוך ספרו של ר׳ מאיר פאפירש, שהעתיק אותו איש שלא ידענו את שמו הנכון מרדכי עלמי או עזמי, הונה והובא לבית הדפוס על ידי ר׳ דוד בר נתן גרון הוט, (פרנקפורט דמאין חש״ד) והס׳ הזה שעבר מיד ליד נעתק פעמים אין חקר וכל אחד הוסיף משלו לפי רצונו וחפצו, הסופר הנכבד מציע לפנינו לקבל אותו לעד ראיה בן דורו או קרוב לדורו של ר׳ יוסף קארו המעיד שידע שהיה לו למהרי״ק מלאך מגיד; על עדותו של ר׳ שלמה אלקבץ הלוי נדבר להלן במעשה ליל השבועות, ונראה זיופו של כל המעשה הנורא ההוא.

הח׳ שפ״ר מביא עוד ראיה שבעלי הסוד מאז ומעולם בכתבם ספרים היו מרחיקים עדותם ביחס אותו לאבות העולם, כעין אותיות דר׳ עקיבא, הויות דר׳ ישמעאל וכ״ו, ומעולם לא ראינו שיוציאו לאור ספר וייחסו אותו למחבר מקרוב בא... היש לצייר כי נמצא אז איש שיחס לו איזה ספר ולא חשש כי בניו ובני בניו יוכיחו זיופו על פניו? הטענה הזאת אינה במקומה. ונקל להבין אם נשים עין על הקדמתו של ר׳ יצחק בינגא המביא ס׳ המ״מ לדפוס אשר נגעו בו כל פגעי הזמן, אשר מתו כל ילדיו „ולבו היה בוער באש מקובעת כוס התרעלה אשר שתה... אז אמרתי באתי במגלת ספר כתוב לפני... ללמוד בפקודי כל הישרים וכהם אתנחם לשתות מי המרים" והאיש האמלל הזה עמוס תלאות אשר נפלו בידו קטעים מחזיונות מאנשים חלשי המוג ואולי הדעת אשר נדמה להם שחלמו עם ר׳ יוסף קארו אחרי מותו ונלה להם סודות ורמזים, האם יש להשוותם עם ספרים אחרים מסוג זה, שנכתבו בהיסח הדעת על ידי מקובלים אשר ברצותם לתת יותר הזוק לדבריהם יחסו אותם לקדמונים, די לקרוא בבונה הקדמתו של ר׳ יצחק בינגא ולראות שהיו „הדברים העתיקים... סתומים וכמוסים באוצרות שחקים ונתגלה עכשיו לצדיקים" עוד יש להעיר שמשלשת בני ר׳ יוסף קארו, ר׳ יצחק, נפטר שנים מועטות אחרי מות אביו, ר׳ שלמה נפטר לעולמו מעט אחרי שנת שפ״ז (ראה חלק ג׳ דף 130) ור׳ יהודה שנולד בשנת של״א, לא היה עוד בין החיים כשנדפס ס׳ מגיד משרים בשנת ת״ו. ולא יכלו להוכיח זיופו על פניו.

הח׳ שפ״ר מעיר עוד שנמצא דמיון גדול בכתבי הדרשות במ״מ לדרכי דרשותיו של ר׳ משה אלשיך, תלמידו של מהרי׳ קארו, ולדוגמא: דרשתו של המגיד (מ״מ

דף

דף כ״ב) על הפרשה כי תקנה עבד עברי — הוא חדוש המשעבד להגוף וכ״ו, המה אות באות מדברי האלשיך לסדר משפטים, אך מהר״ם אלשיך נפטר לעולמו בשנת ש״ם וספרו „תורת משה״ נדפס בויניציא בשנת שס״א, וחמש ושלשים שנה אחרי כן נדפס המגיד משרים, וכאן יש לשאול מי העתיק ממי? ואם החולם או מזייף המ״מ אשר היה לפניו מונח ספרו של אלשיך לא העתיק ממנו.

ד) באהרונה בא הה׳ שפ״ר ללמד סנגוריא על הס׳ מגיד משרים נגד טענות ר׳ דוד קאסל, שמצייר לפנינו מצב היהדות בצפת בתקופתו של ר׳ יוסף קארו שאינו דומה לתקופתם של גדולי ספרד כהרמב״ם (כמו שעל הרמב״ם בעצמו לא כתבו עליו „שבסוף ימיו למד ידיעת הקבלה״ (בכורי העתים לשנת תקצ״א דף קל״א־קמ״ב), ובדור ההוא המסור בכל לבו לקבלה, „כמעט אשר לא היה לו (לר׳ יוסף קארו) להפקיע עצמו משעבודו אל הסוד והקבלה״ והנה להנם טרח הה׳ הזה לצדד בזכות המיוחסים את המ״מ למהרי״ק בטענה הזאת, כי הנה נודע לנו בעצם תומים ההם ר׳ לוי בן הביב שהיה רחוק מחכמת הסוד (שו״ת מהרלנ״ח ס׳ ז) והיה הסבה שירחיק מירושלם ר׳ שלמה מולכו, ולמה לא נטעה בחכמה הסוד? ובתקופת התנועה השבתאית כמה אנשים היו שלא נטעו אחריה. והנה אחרי אשר סתרנו הראיות המוכיחות, נגסה להראות בראיות מתנגדות לאלה אשר כל רוחות שבעולם לא יזיזו אותן ממקומן, כי הספר „מגיד משרים״ לא יצא בשום אופן שבעולם מידי הגאון ר׳ יוסף קארו אשר האיר עיני גולת ישראל בספריו היקרים, ועתה נביא מאמרים מן הספר הזה, ונשוה אותם לדברי ר׳ יוסף קארו האמתיים בזהר חבוריו, ונראה עד כמה מתנגדים אלה לעמת אלה:

א) מגיד משרים (אזהרות סי׳ י״ג) שלא לאכול תוך הסעודה יותר מריוונדה (Revanada, פרוסה) אחד... זולת בשבתות וימים טובים בתחלת הסעודה תחתוך שלשה ריוואנדם לחם, ולא תאכל יותר באותה סעודה וכ״ו.

(הערה — השם Revanada בספרדית ופרוסה בעברית הם בלשון נקבה, ור׳ יוסף קארו לא היה כותב אחד ושלשה לנקבה, כי אם אחת ושלש) כמו שכתב בשלחן ערוך.

אגב אורחא יש להעיר שר׳ יוסף קארו ידע מלת פרוסה, והשתמש רק בה בשלחן ערוך ובבית יוסף, ולא היה דוחק את עצמו להשתמש במלה הספרדית ריוואנאדה, כאשר בא במגיד משרים.

א) שלחן ערוך (הלכות שבת כ׳ רע״ד) מצות לבצוע בשבת פרוסה גדולה שתספיק לו לכל הסעודה.

ב) מגיד משרים (שם, סוף האזהרות)
הטוב לך שאין אתה הולך בהשכמה לבית הכנסת...

ב) שלחן ערוך (אורח חיים ס׳ א׳)
יתגבר כארי לעמוד בבקר לעבודת בוראו שיהא הוא מעורר השחר.

ג) מ״מ (שם, אור ליום השבת כ״ב לאדר א׳).
וגם אם תתנהג על פי מנהגותי, אזכך לגמור כל חבוריך ופרושיך ופסקותיך מכל שגיאה וטעות (ר״ל בלי כל) להדפיסם ולפשטם בכל גבול ישראל.
אגב אורחא, ר׳ יוסף קארו ידע לכתוב פסקיך ומעולם לא היה כותב פסקותיך.

ג) מכל חבוריו הדפיס בחייו רק בית יוסף, שלחן ערוך, וכסף משנה. ולא בדק הבית, אבקת רוכל, תשובות אבן העזר, ודרשות, מלבד תשובותיו על יותר חלקי הטור שהיו בידי בנו יהודה, ולא עלה בידו להדפיסם, ויתר כתבי היד שנאבדו.

ד) ואתן לך מאשה הכבודה וצנועה בן חסיד וחכם (שם).

ד) ר׳ יוסף קארו נולדו לו בבחרותו מאשתו הראשונה שני בנים ובת אחת (ראה למעלה החקירה על משפחתו) שלשתם נפטרו לעולמם בילדותם בשלוניק

ה) ... ואחר סילוקה תשא שתי נשים בתולות זו אחר זו, והיינו דאמרית לך בתולות אחריה רעותיה מובאות לך (שם).

ה) מגיד משרים (פרשת וישב)
ועתה אתינא לאודעותך רזא דהאי אתתא תלתאה וכו׳ ועד עכשיו לא היה אפשר (שתלד) מפני שהיתה נשואה לאחר, ועכשיו נתארמנה ועל ידי הזכיות הנזכרים, נתנוצצו ממנו ניצוצות בזוגתך זאת, כדי שתוליד ממנה כאשר אמרתי... ועל ידי כן תלד לך בנים זכרים כאשר הבטחתיך ואמרתי לך.

ו) מ״מ (אזהרות סוף סי׳ י״ח)
איך היית רוצה שאדבר עמך, ואכלת צנון, לכן הזהר ממנו אל תאכל ממנו כי אם מעט מזער...

ו) מ״מ (בראשית מהדורא בתרא)
איך היית רוצה שאדבר עמך אמש, שאכלת צנון הרבה לכן הזהר ממנו, זולת ביום השבת מעט מזער.

ז) מ״מ (תולדות)
אור ליום השבת ד׳ כסלו ... ארבעים שנה לא חסרת דבר ולא תחסר כל ימיך...

ז) בהיות כי נולד בשנת רמ״ח, אם כן החזון הזה היה בשנת רפ״ח שהיא שנת הארבעים לימי חייו, אמנם בשנה ההיא היתה שבת תולדות בשני לחדש כסלו ולא בד׳.

ואזכך

ח) ואזכך לעסק בארץ ישראל בשתא דא...

ח) וכבר ידוע שלא עלה בשנת רפ״ת לארץ ישראל.

ט) מ״מ (בא, מהדורא קמא)

רק כי תדבק בי וביראתי ובמשנותי לא תפריד מחשבותיך אפילו רגע אחד, כי אני אני המשנה המדברת בפיך, אני האם המיסרת את בניה וכו׳...

ט) בהיותו בניקופול כתב בשנת רצ״ה: ובלבד כי אין לי פנאי בסבת למוד החברים יצ״ו בבקר ובערב וכו׳ כי עתותי ורגעי ספורים, יום ליום ולילה ללילה (אבקת רוכל סי׳ י״ד) ובצפת כתב: עם היותי טרוד בטרדת מלחמת מצוה, אם לימוד חברים מקשיבים יושבים בישיבה, ואם עסקי בהגהת חבורי הגדול „בית יוסף״ ואם טרדות קהלות הקדש יצ״ו טרחם ומשאם עלי (שו״ת אה״ע דף קמ״ב), ובעת פטירתו סיפר לבניו שזכה לקרוא כל התלמוד שלשה פעמים (קורא הדורות דף ל״ה), ולאיש אשר אלה לו, איך יתכן שהתמיד בכל עת רק בקריאת המשניות ולא הפסיק אף רגע דעתו מהן? ולמה לא ספר לבניו שזכה לקרוא כמה אלפי פעמים המשניות, כמו שאמר שזכה לקרוא שלשה פעמים כל התלמוד?

י) מ״מ (משפטים)

לעת המנחה, בעוד השליח צבור קורא ספר תורה, אמר לי (המלאך המגיד): ידוע תדע יוסף האהוב והחביב לי, כי המלך התוגר יגבר ימינו עם אדום...

י) מ״מ (אזהרות סי׳ ב׳)

„ליזהר מלחשוב בשעת התפלה בשום מחשבה, אפילו של תורה ומצות כי אם בתיבת התפלה עצמה. ובתלמוד בא מפורש: כיון שנפתח ספר תורה אסור לספר אפילו בדבר הלכה (סוטה דף ל״ט ע״א) וכן הביא ה„טור״ (או״ח ס׳ קמ״ו) „גרסינן בפרק ואלו נאמרים, כיון שנפתח ספר תורה, אסור לספר אפילו בדברי תורה שנאמר ובפתחו עמדו כל העם ואין עמידה אלא שתיקה, שנאמר כי עמדו ולא ענו עוד וכ״ו״ ובבית יוסף (שם, שם) מדברי הגאונים מביא שאפילו בלחש אסור

ואתת

לדבר... „וכתב הרשב״א בתשובה, ואפילו מי שהשלים הפרשה שנים מקרא ואחד תרגום אסור לספר משנפתח ספר תורה״ (שם, שם) ואיך יעלה על הדעת שר׳ יוסף קארו שהביא דעות כמה חכמי ספרד והורה לאסור, יצאו ממנו דברים מתנגדים בהחלט להוראותו ואיך יתכן שהשתעשע עם המלאך המגיד, והתעסק עמו בעת קריאת הס״ת ולא בדברי תורה, כי בענינים מדיניים!

... ואתה עמוד על עמדי פה על ידי ימיני אל תירא ואל תחת כי הנני עומד להצילך עם היות שהשר קצקפוני עם זוגתו צרעיתא מקטרגים עליך בכל לבבם, אנכי אתן אותם נגפים לפניך, אם תחזיק בתורתי וביראתי ועבודתי וכו׳.

שמות השר קצקפוני וזוגתו צרעיתא הם בלי ספק שמות אשר לא היו ולא נבראו, לא בין שרי הארץ התוגרמים ולא בין הילות מלאכי הקבלה, אשר נוצרו במוחו החלוש של אחד מהחולמים ומעריצי המגיד.

יא) מ״מ (תצוה מהדורא קמא)
אור ליום השבת פרשת זכור שנת ה׳ שי״ו, ה׳ עמך וכו׳ והנה זמנתי לך את פלונית היא חברתך וזוגתך וכו׳.

יא) האשה הזאת אשר הזכיר אותה המלאך המגיד לא נדע מי היא, אם ירמוז על אשתו השניה בת ר׳ יצחק סבע היא נשאת לו לפני שנת רפ״ב באנדריגופלא, ואם על השלישית בת ר׳ זכריה שלמה זכשיל אשכנזי היא נשאת לו אחרי שנת שכ״ה, בשנת שי״ו לא יתאימו דברי המגיד משרים.

יב) מ״מ (ויקהל מהדורא קמא)
אור י״ג לאדר בשני, הלא לך למנדע כי בימי הפורים ובערב פסח מותר לשתות יין שירצה האדם, ולהתענג ולהתפנק ומפני שסמאל והויא בישא דרכם להכניס שמחה בלבות בני אדם, ולתת בלבם לאכול ולשתות, ואחר כך עולה ומשטין.

י״ב) שלחן ערוך (א״ח הלכות פסח סי׳ תע״א) ויין מעט לא ישתה משום דמסעד סעיד, אבל אם רוצה לשתות יין הרבה שותה, מפני שכשהוא שותה הרבה, גורר תאות המאכל (הענין ידבר על ערב פסח כנראה שם).

יג) ולההוא גברא רבא דבשלוניק ר׳ יוסף טאיטצק שמיה, לא ממלין עמיה הכי, בגין להטותא דאית ביה בתר סמונא.

י״ג) ר׳ יוסף טאיטצק כתב בעצמו: (שארית יהודה דף ס״ה) חי נפשי בכל כ״ד שעות איני נהנה מהם לחיי גופי רק ששה שעות, וכל הי״ח

שעה אני צריך להוציא בדברים הבאים מן החוץ, האיש אשר הסתפק במועט כזה לצרכי גופו לא היה יכול להיות בשום אופן להוט אחרי הבצע והכסף.

ממרוצת מכתבים שהיו בינו ובין ר׳ יוסף קארו (אבקת רוכל סי׳ נ׳—נ״א) יוצא ברור שמרן לא השבו כאיש נתעה אחר הבצע, ולא שמע בקול המלאך להתרחק ממנו.

יד) שם,

שנת ש״ו אור ליום תשבת כ״י לאדר ב׳... דהא בתר יומות המשיח יהא הרב עלמא מתאוות וכיסופין דהאי עלמא... וכן המועדות לא יצטרכו אז לעשות כבל הנעשה היום, דהא איסור חמץ ואכילת מצה היא לאכפאה סטרא מסאבה, ובההוא זמנא לא איצטריך לאכפאה לה, דהא בטל הוא ולא יעבדון במועדייא אלא דיזמרון בהון הלל וזמרין ושירין ותושבחן לקב״ה, ותו לא מידי.

י״ד) שנת ש״ו לא היתה מעוברת, בפרשת תשא כתב שהיתה פשוטה.

אל יעלה על הלב שבימות המשיח בטל דבר ממנהגו של עולם... אלא עולם כמנהגו נוהג... אמרו חכמים אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שעבוד מלכיות לבד (הרמב״ם יד חזקה הלכות מלכים פרק י״ב), ור׳ יוסף קארו בחבורו כסף משנה (שם) כתב עליו: אמרו חכמים תיפח רוחם של מחשבי קצין וכו׳, האיש שכתב בברור הדברים האלה האם יכול לעלות על לבו להגיד או לכתיב דרכי כפירה, אם גם לימות המשיח, וכי ר׳ יוסף קארו נעלם ממנו הפסוק: ויאפו את הבצק אשר הוציאו ממצרים עגות מצות כי לא חמץ כי גרשו ממצרים ולא יכלו להתמהמה (שמות י״ב, ל״ט) שבעת ימים תאכל מצות וכו׳ מצות יאכל את שבעת הימים ולא יראה לך חמץ ולא יראה לך שאר בכל גבלך, והגדת לבנך ביום ההוא לאמר בעבור זה עשה ה׳ לי בצאתי ממצרים (שם, י״ג, ז׳—ח׳) ולהשוב שכל הנעשה היום, דהא איסור חמץ ואכילת מצה היא לאכפאה סטרא מסאבה׳ ובדבר הג הפסח לימות המשיח איך יעלה על הדעת שר׳ יוסף הסכים שלא יחוגו אותו ולא יצטרכו לאכול בו מצות, כפירה גדולה בהתנגדות לדברי רבותינו אם גם לעתיד לבוא.

„למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים וכו׳" ימי חייך העולם הזה, כל ימי חייך, להביא לימות המשיח (ברכות דף י״ג ע״א).

ועוד כתב הרמב״ם (שם), ועיקר הדברים ככה הן, שהתורה הזאת חוקיה ומשפטיה לעולם ולעולמי עולמים, ואין מוסיפין עליהם ולא גורעין מהן, ור׳ יוסף קארו כתב שם בחבורו כסף משנה: „הפרק הזה ושאחריו אמונות טובות בביאת משיחנו, ואין לי לפרש בהם דבר" (שם, פרק י״א).

טו) מ״מ (ויקרא מהדורא קמא)
כי אזמנך להיות שר ונגיד על כל גולת ישראל שבמלכות. עראביסטאן, ויען כי מסרת נפשך על הזרת עטרת הסמיכה לישנה תזכה להיות מוסמך מכל חכמי ארץ ישראל ומחכמי חוצה לארץ, על ידך אחזור הסמיכה ליושנה ואזכך לגמור הבורך וכו׳ כתר כן תתוקד על קדושת שמי וכו׳.

ט״ו) ממקורות אחרים נראה שר׳ יוסף קארו לא היה כותב מלת עראביסטאן כמנהג המערבים אלא לפי כתיבת הספרדים „וכל קהלות ארץ ישראל והארביסתאן והמערב" (אבקת רוכל ס׳ ל״ב), מכל נבואות המגיד לא נתקימו כי אם השלמת חבורו, אמנם א) לא נסמך מכל חכמי א״י וחוצה לארץ, ב) לא עלה בידו להחזיר הסמיכה ליושנה, ג) לא תוקד על המוקד.

יז) מ״מ (פרשת צו)
חבורא דילך מלבד שם הראשון שאמרתי לך שיקרא „בית יוסף" עוד יקרא „שלחן ערוך".

י״ז) בית יוסף (הקדמה)
„נמצא שספר זה מזון לבולא ביה, על כן קראתיו „בית יוסף" כי כשם שמבית יוסף היו נזונין הכל מזון הגוף, כך יהיו נזונין מספר זה מזון הנפש, ועוד טעם שני, כי זה חלקי מכל עמלי, והוא ביתי בעולם הזה ובעולם הבא"
(נמצא שלא על פי דברי המלאך המגיד קרא ספרו בשם „בית יוסף" ועוד שאינו בעצמו „השלחן ערוך" כי זה להוד וזה לחוד).

יח) מ״מ (פרשת ואתחנן)
יוסף המכונה קארו וכו׳.

י״ח) בכל חבוריו לא נזכר המכונה כי אם בשמו ושם משפחתו „יוסף קארו" ומעולם לא נזכר בשם מוזר באופן כזה.
י״ט

יט) מ״מ (פרשת תצא)
אור לט״ז לאלול שנת השכ״ט, יום ברית הילד... ושמא דילד דהיכול יומא דין יהודה והוא יהיה לך סימנא וכו׳.

י״ט) שו״ת ר׳ יוסף אה״ע (הקדמת בנו ר׳ יהודה קארו)
אמר הצעיר יהודה... כי צעיר אני לימים כבן ז״ך שנה אנכי היום (כן כתב בשנת י״ש׳מ׳ח׳ לבי גם אני, שהיא שנת שנ״ח) אם כן נמצא שנולד בשנת של״א ולא בשנת שכ״ט, ואחיו הגדול שנולד בערך שנת שכ״ט שמו היה שלמה ולא יהודה.

כ) מ״מ (ישעיה)
אור ליום א׳ של ראש השנה, חלמתי שהיה ליל מוצאי כפור, ולא הייתי נזכר שאמרנו ביום סדר העבודה ולא וידוי הר׳ שם טוב ארדוטיאל וכו׳, ובין כך ובין כך נגערתי משנתי... והא על חלמא דהזית אית לך לאתענא יומא דין קדישא... והכא תצום תדיר כל יומא קמא דראש השנה, והוא דמלתא משום דיומא קמא רמוז לגבורה איבעי ליה לבר נש לממסר נפשיה ליה דוגמת עקידת יצחק... אבל ביומא תנינא לא אבעי למיצם, משום דאיהו רמיז למלכות.

כ) שלחן ערוך (אורח חיים הלכות ראש השנה תקצ״ב), אוכלים ושותים ושמחים ואין מתענין בראש השנה... המתענה פעם אחת בראש השנה תענית חלום, אם היה ביום ראשון, צריך להתענות שני הימים כל ימיו, ואם היה ביום שני, יתענה כל ימיו יום שני לבד.

כא) ואת חזי דההיא קרתא דניקופול אתגזר עלה בנין מעוט צדקה... ואת קום ואפיק ביתא מהאי אתרא, וגם תיעין לחותנך דיפיק (מ״מ דף כ״ב).

כ״א) לא ידענו איזה הותן של ר׳ יוסף קארו היה בניקופול? אם חותנו הראשון ר׳ חיים בן אלבלג, הוא היה בקושטנדינא, ואם חותנו השני ר׳ יצחק סבע, הוא היה באנדרינופלא, ואם חותנו האחרון האשכנזי ר׳ שלמה זבשיל, הוא היה בצפת (ראה פה דף 253—254) ושלשתם לא היו מעולם בניקופול. החכם גרץ הרגיש חלשתי ותרגם התן Schwiegersohn במקום חותן Schwigervater ואנדרינופלא במקום ניקופול (ראה פה דף 246) ובלעדי זאת באיזה עת נולדה לו בתו גם

הזאת? בשנת רפ״ב׳ לפי הקדמתו לבית יוסף כתב שלא היו לו ילדים, בשנת רצ״ז היה בצפת אם כן יוצא שישב בניקופול בין הכל י״ג שנה, האם יש באפשריות שנולדה לו בת והשיא אותה במשך הזמן הקצר הזה?

גם ברוב המקומות בספר „מגיד משרים" מספר השנים אינם מכוונים, וזה יראה כי לא נכתב הספר הזה כי אם שנים רבות אחרי מות ר׳ יוסף קארו.

יום שבת ה׳ לאדר שנת ש׳ פרשת תרומה (אזהרות), והנה בשנת ש׳ היה יום השבת ו׳ לחדש.

שנת ש׳ אור ליום השבת י״ג לטבת (פרשת ויחי) והנה בשנת ש׳ נפל י״ג טבת ביום ד׳ לשבוע, ופרשת ויחי היתה ביום ט״ז לחדש.

שנת אש״ה אור ליום השבת כ״ב אדר (פרשת תשא) והנה בשנת ש״ו (נפל יום השבת בשמנה עשר לחדש, וכ״ב אדר היה ביום ד׳ לשבוע.

שנת אש״ה אור ליום שבת כ״ב לאדר ראשון (ויקהל), שנת ש״ו היתה פשוטה (הערה, הזמנים הם כל כך בלי מכוונים עד שאי אפשר להאמין ששני המקורות יצאו מעט סופר אחד יהיה מי שיהיה).

בפרשת תשא כתב שהיתה השנה פשוטה (שנת אש״ה) ובפרשת ויקהל שהיתה מעוברת, מצד אחר אם היתה השבת ההיא פרשת תשא לא יכלה להיות באותה השעה גם פרשת ויקהל.

שנת ש״ו אור ליום השבת כ״ו לאדר ב׳ (פרשת ויקהל) כבר אמרנו ששנת ש״ו היתה פשוטה.

שנת שד״ה אור ליום השבת כ״ב לחשון (פרשת תולדות) והנה בשנת ש״ט (שד״ה) נפל כ״ב חשון ביום ד׳ לשבוע, ופ׳ תולדות היתה בשני לכסלו, ואם בשנת ה׳ ש״ד נפלה בכ״ט לחדש חשון.

שנת ה׳ שב״ה אור ליום ב׳ י״ט לטבת (משלי), והנה בשנת שב״ה נפל י״ט טבת ביום הראשון לשבוע.

אחרי אשר הבאנו חלק מן ההתנגדות אשר בין המגיד משרים ויתר ספרי הרב קארו, וגם הסתירות אשר בין חלקי הספר הזה השונים, לא למותר יהיה להביא עוד איזה ראיות מכריעות שתראנה כמה כי לא מידי הרב הזה יצא הספר:

א) את ספרו „אבקת רוכל" שנשאר ימים רבים בכתב יד יקרא בעל המ״מ „קופת רוכלים" (פרשת כי תצא) וזה יראה כי לא ראה את הספר שהיה בכתב יד, כי אם זמן מועט ואם ראהו לא היה בידו בעת כתבו דבריו אלה.

ב) ר׳ יצחק בן החבר שמואל בינגא איש ירושלם, המאסף החלקים השונים מן הספר אשר נקרא אחרי כן „מגיד משרים" (מהדורא קמא), ומביאו לבית הדפוס בעיר לובלין בשנת ת״ז, כתב בהקדמתו לספר הזה: „שלו היתי בביתי... והנה קפצה עלי רוגזו... ילדי שעשועים מתו במגפה לפני ה׳... והנה לבי היה בוער באש מקובעת כוס התרעלה אשר שתיתי... אז אמרתי, באתי

בבגולת

במגילת ספר כתוב לפני, לתור בו דרך האחרים, ללמוד בפקודי ה׳ הישרים, ובהם אתנחם לשתות מי המרים... וכן עלתה על רוחי לזכות בו שלמים וכן רבים, ולשמח לבבות האהובים והנדיבים, בשערי בת רבים, ולהביא אל בית הדפוס ספר הקדוש והנכבד לכמה סבות, ורב טוב לבית ישראל להשבית ולהצמיח תועלת וממשלת תוחלת, שיגיע מהם אל עין הקורא להפקידו על סבל בית יוסף ואוצרותיו, ולהטעים טעם כמטעמותיו שעשועי סודותיו, ולא באתי להתכבד על ידי הדפסת הספר במרוצה, כי אם יפוצו מעינותיו חוצה, על כן קראתי בשם את הספר הזה מגיד משרים, להיות זכרו לדור דורים...״ הנה כי כן יוצא לנו שר׳ יוסף קארו גם לדברי המאסף לא קרא בשם את הספר הזה המיוחס לו, וכי הוא (המאסף ר׳ יצחק בינגא) מצא לנכון לקרוא בשם „מגיד משרים״ האסף הזה.

ג) בסוף הקדמתו ר׳ יצחק בינגא יוסיף להגיד, כי ר׳ יוסף קארו בעצמו לא כתב דבריו, בחייו, אלא שאחרי מותו גלה הסודות האלה בחלום לקדושים אשר בארץ, וכה דבריו: „את הוד והדר כתבי הקדש אשר נתגלו על פי המגיד הקדוש הגאון הנזכר, יחד כלם קדושים, בתי הנפש והלחשים, ונבוני לחשים, דברים מקובלים מסובלים ומגודלים, בקנה אחד של קדושים עולים, יקרים מפנינים, פנים מפנים שונים, גבוהים ורמים משיבי נפשות תמימים, סגולת סלת תהלת באור מאורי סודות רמים ונשאים, פלאות מסולאות אל תמים דעים, המה העולות מעלה מעלה, על כפי מרומי, מהלך שבילי צפוני, סודות התורה ושאלו נא וראו, מי עמד בסוד ה׳ כאשר עלה ונתעלה הגאון החכם הקדוש הנזכר ונהנה משלחן גבוה שלחן מלך מלכים? נכנס לפני ולפנים בהיכל מלכו של עולם ויהיו הדברים העתיקים אשר בראי מוצקים כלם מחמדים כלם ממתקים סתומים וכמוסים באוצרות שחקים ונתגלה עכשיו לצדיקים.

ד) בסוף פרשת בראשית (מהדורא קמא) כתב המאסף: „כל זה מצאתי מפרשת בראשית מהרב הגדול מה״רי קארו זלה״ה מהמגיד״ ובסוף פרשת תזריע (כוף הספר במהדורא קמא) כתב: המהדורא קמא תם ונשלם, שבח לאל בורא עולם, עד כאן המהדורא קמא מפי הרב הגדול מהר״י קארו זכר צדיק לברכה, יוצא לנו מזה, כי לא מצא פקידות כתובים מידי ר׳ יוסף קארו או העתקתם, אלא כתבים אשר כתבו אחרים אשר הגיד אליהם דבריו מרן כמובן בחלום, והמקורות האלה היו למעין לא אכזב למיטב סופרי עמנו, הכתבים האלה תוצאות הזיונות וחלומות היו בידם להכריע את הכף כאשר נשקלו מאזנים יחד עם יתר ספרי ר׳ יוסף קארו האיש המסוגל הזה אשר עלה בידו להביא אחדות הדתי ולסדר החוקים השוים לכל נפש יהודי בכל התפוצות.

הראשון בין סופרי עמנו המומחים שנכשל עם „המגיד משרים״ המיוחס לר׳ יוסף קארו, היה ר׳ צבי גרץ בקנאתו העזה נגד המקובלים ומחסר ידיעה מדויקת

בגלילות.

בנלילות הארץ במדינות המזרח, יותר מזה בהעדר זריזות דכת במקום המקרים עצמם, השב שר׳ שלמה מולכו בלבל את מוהו של בעל הבית יוסף, והפך אותו לבעל המגיד משרים, באופן שנצח הנסתר את הנגלה כהאבקו עמו. ואולי בלי אשמתו וכונה לכתחילה טבע במצלות הטעיות, ואחריו כאו יתר הסופרים, ר׳ דוד כהנא בחבוריו „אבן נגף״ ואחרים, ר׳ שלמה רובין בספרו „מלחמת הנגלה והנסתר״ ר׳ חיים דובריש פרידברג בחבורו „רבינו יוסף קארו״ ור׳ שאול פנחס רבינוביץ בחבורו „מוצאי גולה״ שהלכו אחריו בעינים סגורות ולא שתו לבם לדברי הבקורת של ר׳ דוד קאסל והחכם ש׳ ראפופורט, ועוד הביאו ראיות דחויות שאין להן שחר כאשר הראתי בראש הפרק הזה, אמנם באחרונה נתפרסם מאמרו של מר בנימן מינץ (עתון „כתובים״ תל אביב כ״א אב תרפ״ז) שהגיע לידי דרך מקרה, זמן רב אחרי שהופיע, הראיות שהביא נגד ראיותי כבר דחקתי אותן בראשית הציון הזה, ואף שאחד מגדולי רבותינו הרב חיד״א הזהירנו לבלתי אבוד הזמן לתקן מה שכתבו אחרים בטעות, כי הזמן יכלה והמה לא יכלו, אך מפחדי שלא תקבע הלכה מוטעת לדורות, כי מאמרו של מר מינץ הופיע בארץ ישראל מקום אשר בו רוב הקוראים בימינו, נאלץ אני לשוב על מאמריו של בקורת־התול, כי הוא הביא רק הראיות מספרי שדן בדעתו שיעלה בידו לסתרן, אך לא שת לבו לדברי הכפירות שבמגיד משרים בהתנגדות לתלמוד ולחבורי ר׳ יוסף קארו, ובקר רזה הגיד: „הדינים בשלחן ערוך נכתבו בשביל „העולם״ והמגיד משרים בשבילו בפרטיות, והדברים נאמר רק בשבילו, שדאוי לו מחמת מעלתי להחמיר בכמה דברים״ והנה ברי לי שבעל המאמר ההוא לא ראה מעולם את המ״מ אשר בכמה מקומות מתנגד בהחלט לתורה לתלמוד ולמסורה, ולא הורה לר׳ יוסף מחמת מעלתו להחמיר, ונהפוך הוא שתכליתו להיות כופר בכמה מצות דאוריתא ודרבנן, „ובי המ״מ כתבו ר׳ יוסף לעצמו כמו שכתב השלחן ערוך בעד העולם״, והנה ר׳ יצחק בינגא המביא לבית הדפוס העיד שלא נמצא בעולם ס׳ כזה מיד ר׳ יוסף קארו בהיותו בחיים, אלא שנגלה אחרי מותו לצדיקים, הענין הזה הובא כבר במהדורא הראשונה (חלק ב׳ דף 217), וכותב המאמר ב„כתובים״ העלים עינו מכל זה והביא ראיה שגם אחרים כתבו „באופן אחד לעצמם ובאופן אחר לאחרים״, אף שהנוגע לעצמם הוא להחמיר ולא לכפירה כמגיד משרים:

מכל הסופרים האחרונים, צר לי מאד על מאמרו של החכם דר׳ ש׳ א׳ הורודצקי ברלין באנצקלופדיא היהודית (באשכנזית כרך ט׳ דף 1003—997) שנדפס הלכה כדעתו של גרץ, אף שהביא דעתי ודעת המתנגדים האחרים שקדמוני, ראפופורט וקאסל כלאחר יד, נראה שהראיות המכריעות שהבאתי במהדורא הראשונה לא היו דים להסיר הספקות מלבו, כי לא לחנם אמרו קדמונינו שבישתא כיון דעאל עאל, הגם שאנצקלופדיא אינו דבר שנדפס בכל עת, באופן שלפי הנראה בעיני נחוץ יותר דיוק והקירה לבלתי יטעו הבאים אחריו, מנגד לזה החכם ר׳ יעקב פנחס הכהן מלפסיא, במאמרו בה׳ Jüdiches Lexicon (III דף 603) הביא תולדותיו לפי הנכון ולפי הצעתי. בסמוך לזה יש לראות כתב

תוצאות חזיון אחד שהמציאו המקובלים או המזייפים לר׳ ישעיה בעל שני לחות הברית, והוא חזון ליל השבועות הידוע והוליכו אותו שולל, ובלי ידיעתו היה הסבה שטעו אחרים אחריו שסברו שמקורות נאמנים נגלו לפניו, והביאו אותם לעדים נאמנים ומכריעים בהתנגדות להצעות נכונות ומצטדקות אשר יש לסמוך רק עליהן.

ה) ר׳ ישעיה הלוי למשפחת הורוויץ (בעל שני לחות הברית), הביא בספרו „שער השמים" קונטרס המתחיל: „ליל הששי בשבת באחד לחדש חשון שנת ה׳ שס״ה ליצירה פה צפת, ראיתי כחלומי למורינו הרב כמוה״ר יוסף קארו זצוק״ל, יושב על כסא חשוב מאד ופניו מאירים כזוהר הרקיע, והיו שם חכמים רבני עולם לאין מספר, הכרתי הרבה ביניהם, הנגיד כמהר״ר יצחק הכהן שולל, ורבינו יעקב בירב וכו׳ היה החכם אומר קדוש קדוש קדוש וכו׳" ר׳ ישעיה לא הגיד מי היה החולם הזה, כי נעלם ממנו הפרט הזה אמנם אין להסתפק שהיה אחד ממעריכי ספר „המגיד משרים".

אמנם מי היה באמת רושם הזכרונות והחזיונות האלה?

על השאלה הזאת נקל להשיב כי לא היה רושם אחד, כי אם רושמי זכרונות רבים, וזה יצא ברור מהראיות האלה: א) דברי המאסף ר׳ יצחק בינגא אשר מצא מקורות שונים ונתגלה עכשיו לצדיקים.

ב) מציאת מקורות חדשים אשר המציא לו בשנת שס״ט ר׳ אלישע אשכנזי „ולא ראי זה כראי זה, (כן כתוב בשער הספר), והם היו הסבה להדפסת הספר פעם שנית, החלק הזה נקרא מהדורא בתרא. ג) התנגדות המקורות השונים ביניהם כאשר הראנו למעלה.

כי הרושמים היו ספרדים יצא ברור מכמה מלות ספרדיות המובאות בגוף הספר, ראוואנדאס (Revanadas = פרוסות להם) (אזהרות הקינים ומיניים), אגוז מושקאדה (Nuez muscada) גינסא, קאנילא (Canela = קנה), פרח „מאסיאש" (אגוז היער), וזעפראן כל אלה מיני סממנים (פרשת תצא).

הדבר שיש להאמין ביותר וקרוב לאמת הוא, שהגדול ברושמי הזכרונות האלה היה ר׳ אליה די וידאס מחבר ספר „ראשית חכמה" כי בידו היה כתב יד מורהו ר׳ משה קורדווירו הנקרא „פרדס רמונים" ובו הובאו דברים המתאימים עם „המגיד משרים" אשר נדפס כשבעים שנה אחרי כן (שער האצילות פרק ג׳), ר׳ אליה היה מטבעו חולם חלומות וחזיונות, וכן כתב בספרו: „אני הכותב שנת ה׳ ש״ל בחדש אלול בא לי בהלום הלילה נפש מאותו עולם וכו׳" (ראשית חכמה, שער היראה סי׳ י״ב), סגנון לשונו שוה ברובו לסגנון המגיד משרים, וקרוב לודאי שחלם עם ר׳ יוסף קארו אחרי מותו וכתב חזיונותיו על ספר.

גם ר׳ חיים ויטאל תלמיד המקובל ר׳ יצחק לוריא אשכנזי (האר״י), היה בלי שום תמונה אחד מכותבי החזיונות האלה, „ומרן כהר״י קארו היה מזהירו בקטנותו של מהרח״ו משם המלאך הדובר בו על התורה ועל העבודה" (שם הגדולים, בערך חיים ויטאל) ובספר החזיונות כתוב כי מרן מהר״י קארו ז״ל אמר למהרח״ו בשם המגיד כי חצי העולם מתקיים בזכות מר אביו (ר׳ יוסף ויטאל קאלאבריס) על ידי התפילין הכשרים שכותב" מלבד אלה רבו כמו רבו רושמי החזיונות לעמת

ששיטת

ששיטת המקובלים הלכה ורחבה, ומלבד החלק הנדפס נשאר חלק גדול בכתב יד ור׳ חיים יוסף דוד אזולאי כתב: „לפי המשוער בדעתי הקצרה הנדפס הוא אחד מחמשים (שם הגדולים, בערך ר׳ יוסף קארו) וזה יראה כי הגיע לידו חלק אחד מן הנשאר בכתב יד, ובמחזור הספרדי לראש השנה כתוב: בתחילת סעודתו יעשה דברים שיעלו לזכרון טוב לפני ה׳, כמבואר בספר „מגיד משרים" למהר"י קארו ז"ל, ויאחז צדיק דרכו אשר חכמים הגידו סימנא מלתא הוא; כשאוכל תפוחים בדבש כדי להמתיקה סדינא קשיא לדינא רפיא, ובה יכוין כשאומר: יהי רצון מלפניך שתתחדש עלינו שנה טובה ומתוקה וכו׳.

כרתי „פראסה" בלע"ז, יהי רצון שיכרתו אויביך וכו׳

סלקא „פאזי" בלע"ז, יהי רצון שיסתלקו אויביך וכו׳

תמרי „ראטיליס" בלע"ז, יהי רצון שיתמו אויביך וכו׳

קרא „קאלאב׳אסה" בלע"ז, יהי רצון וכו׳ ויקראו לפניך זכיותינו.

דגים, יהי רצון שירבו זכיותינו.

ראש כבש, יהי רצון וכו׳ שנהיה לראש לזנב וכו׳.

הסדר הזה והדברים האלה אינם במגיד משרים אשר לפנינו, וזה יראה כי מוצאם מן המקור בכתב יד, מצד אחר אינם מתאימים עם הסדר הנזכר בשלחן ערוך (א"ח סימן תקפ"ג): יהא אדם רגיל לאכול בראש השנה רוביא דהיינו תלתן, כרתא, סילקא, תמרי, קרא, וכשיאכל רביא יאמר: יהי רצון שירבו זכיותינו; כרתי, יכרתו שונאינו; סלקא, יסתלקו אויבנו; תמרי, יתמו שונאינו; קרא, יקרע גזר דינינו ויקראו לפניך זכיותינו; אוכלים ראש של כבש, לומר נהיה לראש ולא לזנב וזכר לאילו של יצחק. וגם זאת ראיה מכרעת שלא מר׳ יוסף קארו יצא המגיד משרים.

מעשה ליל חג השבעות

מלבד ספר המגיד משרים, מיחסים למרן קארו ענין שהיה לו ליל חג שבועות בהיותו בעיר (אנדרינופלא?) עם המלאך המגיד, כאשר נמצא כתוב מעצם ידי ר׳ שלמה הלוי אלקבץ, וזה תוכן הדברים הנחוצים לענינינו: דעו לכם כי הסכמנו החסיד נר"ו ואני עבדו ועבדכם מתחברים לעמוד על נפשינו ליל שבועות, ולנדד שינה מעינינו, ותודות לאל כי כן עלה בידינו כי לא הפסקנו רגע... וזה הסדר שתקנתי וסדרתי בלילה ההוא... ואחר למדנו על דרך האמת בעת שהחלנו ללמוד המשנה, ולמדנו שתי מסכתות זיכנו בוראנו ונשמע את קול המדבר כפי החסיד נר"ו, קול גדול בחיתוך אותיות וכל השכנים היו שומעים ולא מבינים, והיה הנעימות רב והקול הולך וחזק, ונפלנו על פנינו ולא היה רוח באיש... והדבר ההוא מדבר עמנו, והתחיל ואמר: שמעו ידידים המהדרים מן המהדרים, ועל ידיכם נתעלתי ואשריכם ואשרי יולדתכם ידידי, אשר נדדתם שינה מעיניכם, ועל ידיכם נתעלתי הלילה הזה, ועל ידי החברים אשר בעיר הגדולה עיר ואם בישראל... וחזר ואמר אשריכם בני שובו אל למודכם ואל תפסיקו רגע, ועלו לארץ ישראל, כי לא כל העתים שוות ואין מעצור להושיע ברב או במעט, ועיניכם אל תחוס על כליכם כי טוב הארץ העליונה תאכלו, ואם תאבו ושמעתם טוב הארץ

תהיא

ההיא תאבלו, לכן מהרו ועלו כי אני המפרנסת לכם, ואני אפרנסכם, ואתם שלום ובתיכם שלום... כה דברי לשוני אחיכם שלמה הלוי אלקוויץ, (אגב אורחא יש להעיר כי מעולם לא היה חותם שמו אלקוויץ כי אם אלקבץ וגם זה אות הזיוף).

ר׳ ישעיה הורוויץ הלוי אשר העתיק הכתב הזה בספרו „שני לחות הברית" (חלק ב׳ מסכת שבועות) כתב: ולהראות גדולת מעלת זאת הלילה, איך שחביב לפני הקדוש ברוך הוא לבלתי נדום רגע אחד מדביקות התורה, גם יש רשות להפסיק בין ענין לענין, לדבר דברי התעוררות מוסר ופשפוש מעשים ולתקן תקנות ליראת ה׳, אכתוב לכם מעשה שאירע קרוב לזמנינו, והועתק מכתב המקובל הר״ר שלמה הלוי אלקבץ שהיה מתחבר בביתו של רבינו בית יוסף והופיע עליו רוח הקודש".

כי ר׳ יוסף קארו לא היה יכול להיות במעשה כזה נוכל להראות בראיות ברורות כשמש באור היום:

א) בכתב ר׳ שלמה לא נזכר כי היה ר׳ יוסף קארו הכרו בלילה ההוא, אלא „החסיד" וכבר הראנו כי שם זה לא נתן למרן לא בחייו ולא אחרי מותו.

ב) כי היה ר׳ שלמה אלקבץ „מתחבר בביתו של רבינו „בית יוסף" הם דברים שהוסיף משלו ר׳ ישעיה הורוויץ ואינם מעצם הכתב המזויף שהמציאו לו המקובלים, כאשר יצא ברור מדבריו.

ג) המעשה הנורא הזה אם היה יכול להתיחס לשלוניק אשר נקראת עיר ואם בישראל ועיר גדולה, בשום אופן לא יכול להתיחס לאנדרינופלא כי לא מצאנו בשום מקום שנקראת בשם כזה, וידוע כי בעיר הזאת היה ר׳ יוסף קארו זמן קצר בשנת רע״ה, ולפי סדר הזמנים ר׳ שלמה אלקבץ היה בעת ההיא ילד קטן, ופעם שנית בתחילת שנת רצ״ג זמן מועט, ולא יכול להשתהות שם כל ההורף עד חג השבועות, וראיה לדבר שר׳ שלמה אלקבץ היה בפרק ההוא בארץ ישראל, כי לא נראה שמו בין החותמים בתעודות שהיו בידי ר׳ דוד קונפורטי משלוניק משנת רצ״ג.

ד) ר׳ שלמה אלקבץ בן הרב משה הלוי אלקבץ נולד בעיר שלוניק, ושם למד תורה בבית מדרשו של ר׳ יוסף טיטאצק, כאשר הזכיר בספרו „מנות הלוי" (הקדמה דף י״א ע״ב) „ששמעתי ממורי החכם הכולל מה״ר יוסף טיטאצאק ז״ל פירוש אחר בו, והוא כי לכל דבר נודע שיש ארבע סיבות פועלית וחומריי וצוריית והתכליית" ובשנת רפ״ט ארס את בת הנגיד יצחק הכהן (דברי יוסף לר׳ יוסף סמברי, פרק קנ״א) „וחבר ספר מנות הלוי פירוש על מגלת אסתר בשנת רפ״ט ליצירה ושלחו לחמיו מנחה שלוחה ביום פורים לכלתו, במקום ששולחים הבחורים תכשיטי זהב וכסף לכלותיהם, והמיו וגיסו אחות אשתו קבלו מנחת הספר ההוא בשמחה ובטוב לבב" (קורא הדורות דף ל״ז), באופן שר׳ שלמה לפי סדר הזמנים לא היה כלל באנדרינופלא ואם נאמר שהיה שם, לא נתעכב כי אם זמן מועט, כי הוא נתגדל בעיר מולדתו שלוניק, שם נתחנך ושם נשא אשה בבחרותו, ומשם נסע ארצה ישראל, ורק אחרי עלות ר׳ יוסף קארו לעיר צפת בשנת רצ״ו התראו פנים שניהם, ומן הנמנע שהכירו זה לזה בהיותם בחוצה לארץ.

ה)

ה) אם גם נשער שהמעשה היה באנדרינופלא שר׳ שלמה אלקבץ היה שם בין שנית למודו בבית המדרש לר׳ יוסף טיטאצאק ונשואיו בשנת רפ״ט, דבר שהוא רחוק מן הדעת, ועל כל פנים לפני שנת רפ״ב, תצמחנה לנו שתי שאלות אשר לא נוכל למצוא מענה עליהן: א) איך אפשר שר׳ שלמה אשר היה על כל פנים יותר רק בשנים מר׳ יוסף קארו, יתקן לבדו הסדר לתיקון הלילה ההוא? ב) אם המלאך המגיד אמר להם לעלות לארץ ישראל, ולמהר לעלות, איך יוכל להיות שר׳ יוסף קארו אשר היה עבד נרצע לדבריו, נסע מאנדרינופלא לעיר ניקופול, ואחר זמן רב עלה בדעתו להעתיק מושבו צפתה, וכן רעהו ר׳ שלמה אלקבץ נסע שלוניקה, שם עמד למצער זמן שש שנים, בהיות כי בשנת רפ״ט ארס את אשתו, ואחרי כן עלה ארצה ישראל? אם לא שנאמר שהמזיפים הוליכו שולל את ר׳ ישעיה הלוי הורוויץ בהמציאם לו כ״י שזיופו בולט כל כך לעינים.

ר׳ יוסף קארו מתנגד לקבלה

מלבד שר׳ יוסף קארו לא היה מכת המקובלים. אלא שהתנגד בעצמו לבעלי הסוד ולשיטתם, ומעולם לא פסק בהחלט דבר על פי הזוהר, כנראה ברור מן הראיות האלה:

א) בשלחן ערוך (אורח חיים סי׳ תר״ה) כתב: מנהג כפרות בערב יום הכפורים. מנהג של שטות הוא... מה שנוהגים לעשות כפרה בערב יום כפור לשחוט תרנגול על כל בן זכר ולומר עליו פסוקים, אמנם האר״י בספרי הכוונות ע״פ הקבלה ושל״ה כתבו שיש בזה סוד, ושחייב האדם לעשות הכפרות.

ב) שם, (אורח חיים סי׳ רע״ד) „בוצע (בשבת) שתי ככרות שאוחז שתיהן בידו, ובוצע התחתונה״ ובהנהה למור״ם כתב: ודוקא בלילי שבת, אבל ביום השבת או בליל יו״ט בוצעין על העליונה והטעם הוא ע״ד הקבלה.

ג) שם (אורח חיים ס׳ קפ״ג) כוס של ברכה... יתן היין לתוכו חי, עד שמגיע לברכת הארץ ואז מוזגו״ ובספר נגיד ומצוה בשם האר״י, כתב: כשתגיע לושבעת וברכת את, בתיבת „את״ (מוזג).

ד) בית יוסף (או״ח סי׳ כ״ד) ושמעתי בשם גדולי מקובלי ספרד ז״ל, שמי שאין לו טלית קטן ודאי יניח טלית, ואחר כך תפילין, אבל מי שלבש טלית קטן יניח תפילין תחלה, ואחר כך יתעטף בטלית גדול וכו׳ — שלחן ערוך (או״ח סי׳ כ״ה) אחר שלבש טלית מצוין יניח תפילין, שמעלין בקדש והמניחין כיס התפילין והטלית לתוך כיס אחד, צריכין ליזהר שלא יניחו כיס התפילין למעלה, כדי שלא יפגע בהם תחלה ויצטרך להניחם קודם הטלית, כדי שלא יעבור על המצות.

ה) בית יוסף (או״ח ס׳ כ״ה) והרב מהר״י ן׳ חביב כתב... ושמקובל אחד הראה לו מאמרים שאפשר לקיים מהם שראוי לברך שתים (על התפילין) — שלחן ערוך (או״ח ס׳ כ״ה) ולא יברך כי אם ברכה אחת לשתיהן״.

ו) שלחן ערוך (שם) „נהגו העולם שלא לחלוץ תפילין עד אחר קדושת ובא לציון״ ועל פי הקבלה אין לחלוץ עד שיאמר בהם שלש קדושות וארבע קדישים, דהיינו לאחר קדוש יתום (פתח עינים, ספר המוסר פ״ד).

ז)

ז) בית יוסף (או״ח ס׳ מ״ז) ברכה אחרת יש בסדורי אשכנז „הנותן ליעף כח״ ואף על פי שיש סמך יפה לברך ברכה זו, מכל מקום מאחר שלא נזכרה בתלמוד, איני יודע איך היה רשות לשום אדם לתקנה, והרמב״ם וסמ״ק והרוקח לא הזכירוה, והכי נקטינן — והרב האר״י כתב בספר הכוונות שצריך לאמרה בהזכרת „שם ומלכות״.

ח) בית יוסף (או״ח מ״ו) על ברכות השחר שאין לברך אלא אם כן נתחייב בהן — והרב האר״י כתב בספר הכוונות דצריך לאמרן בשם ומלכות, בין שנתחייב בהן בין שלא נתחייב בהן.

ט) בית יוסף (או״ח ריש ס׳ ח׳) ברכות המצוות צריך לאמרן מעומד ע״כ, ועל כן נהגו לעמוד כשמברכים על התפילין — והאר״י כתב בס׳ הכוונות שצריך לברך מיושב, והטעם פשוט לבאים בסוד ה׳ על פי מה שכתוב בזהר פרשת אמור.

י) בית יוסף (או״ח מ״ז) על ברכת „והערב נא את דברי תורתך״ שיש מי שאומר שהיא ברכה בפני עצמה, ויש מי שאומר שהיא המשך הברכה הקודמת, על כן יש לאמרה בו״ו בתחלה „והערב״ — ולפי הקבלה בס׳ הכוונות היא ברכה בפני עצמה ויש לענות אמן אחריה.

יא) בית יוסף (או״ח ס׳ ח׳) עיקר מצות טלית קטן ללבשו על בגדיו, כדי שיראהו תמיד ויזכור המצוות — ובס׳ הכוונות כתוב שהטלית קטן יש ללבשו למטה משאר המלבושים על גבי החלוק, שלא כדעת המתירים ללבשו על גבי הבגדים, וטעות גדול הוא כידם הפך האמת.

יב) בית יוסף (או״ח ס׳ נ״א) שאין לכפול „ה׳ ימלוך״ שבסוף השירה — ובס׳ הכוונות כתב שצריך לכפול, ושיש לומר „כי בא סוס פרעה״ שהוא מעיקר השירה.

יג) בדק הבית (ס׳ מ״ח) בשבת אומרים אצל פרשת התמיד, פ׳ מוסף שבת „וביום השבת״ — ובס׳ הכוונות כתוב שאין לאומרו.

יד) בית יוסף (או״ח קכ״ז) ב„מודים דרבנן״ יש מי שכתב שצריך לשחות תחילה, וסוף, וטוב לחוש לדבריו — ובס׳ הכוונות כתב שאין ב„מודים דרבנן״ אלא הרכנת הראש בלבד.

טו) בית יוסף (או״ח קל״ג) בשבת ויום טוב אין אומרים ברכו אחר קדיש בתרא, — ובס׳ הכוונות כתוב שצריך לאומרו אפילו בשבת ויום טוב.

טז) בית יוסף (או״ח רל״ד) עיקר זמנה של מנחה מתשע שעות ולמעלה, ואם התפלל לאחר שש שעות ומחצה ולמעלה יצא — ובזהר פרשת חיי שרה, חולק על זה.

יז) בית יוסף (או״ח רל״ג) שתחלת ערבית זמנה משעת יציאת הכוכבים — ובזהר חדש פרשת בראשית, עלותא ותשבחתא דליליא משמשקעה החמה עד דלא אתחזי האורה.

יח) בית יוסף (או״ח רל״ט) קורא על המטה פרשה אחת של שמע — ודעת האר״י לפי ס׳ הכוונות שצריך לקרוא כל השלש פרשיות של קריאת שמע.

יט) בית יוסף (או״ח תרכ״א) על הנענועים של לולב: יקיף דרך ימין, מזרח דרום, מערב, צפון — ודעת האר״י בס׳ הכוונות, דרום, צפון, מזרח, מעלה, ומטה, ומערב.

(ב

ב) בית יוסף (או״ח ס׳ ל״א) ושמעתי שמקודם היו מניחים אותם (התפילין) בחול המועד כדברי הרא״ש, ואחר כך מצאו שכתב ר׳ שמעון בן יוחאי במאמר אחד, שאסור להניחם בחול המועד, ועל כן נמנעו מלהניחם בח״ה[45]) — ובשלחן ערוך פסק שאין להניחם בח״ה, אמנם לא ע״פ הזוהר אלא „מהטעם הזה בעצמו שימי חול המועד גם הם אות״ (ש״ע או״ח ס׳ ל״א) (חלק אחד מן הסתירות האלה הובאו כבר בס׳ „שלמי צבור״ לר׳ יום טוב אלגזי, והגהות ר׳ אברהם האיון).

מכל המובא למעלה יוצא לנו ברור שר׳ יוסף קארו לא ידע את ר׳ שלמה מולכו, באופן שלא יכול להשפיע עליו מרוחו, לא היה לו חלק ונחלה עם המקובלים[45a]), ולא חלם חזיונות בלילה עם המשנה או המלאך המגיד!

זכרונות ר׳ יוסף קארו

א) בניקופול

בעיר ניקופול בבולגריא על שפת נהר הדאנוב אשר ישב בה ר׳ יוסף קארו בין שנות רפ״ג־רצ״ו, קבלה בידי התושבים שנשארו איזה זכרונות: בית הכנסת אשר היה מתפלל בו, ובית מדרשו, וספר תורה אשר כתב בעצמו, ובית הטבילה שהיה טובל בו.

„בנוגע לבית הכנסת ובית המדרש של מרן ז״ל — כן כתב אדוני אבי ר׳ אברהם רוזאנים ז״ל—[46]) „האמת כפי הקבלה והמסורה שהוא ממש במקום הבית הכנסת אשר לעיר הזאת בזמנינו וכו׳, ועינינו תראנה שבית הכנסת כהיום הזה הוא ממש בתוך השוק, מה שאינו נהוג בכל מקום גלילותינו להיות ביה״כ באמצע שוק הסוחרים, אם לא שנאמר שעל כן החזיקו היהודים המקום בזמניהם, להיותו מקום נורא אשר בו התפלל מרן הקדוש זיע״א״ וראיה שדוקא במקום הזה היה בית הכנסת בימי קדם, כי בקרוב לחצר הזה עומדת עד היום בית תפלה לנוצרים ישן נושן מימי הביזאנטים, וזה יראה כי כל בתי התפלה היו בכיכר ההוא, „מקום בית המדרש של מרן, קבלה בידי התושבים שהוא במקום אשר ילמדו בו התינוקות בעת בחצר ביה״כ״.

בשנת שנ״ה בחדש אלול, הנסיך הרומני מיכאל מרד באדונו השלטן, עבר הדאנוב, ויקח בחזקה עיר ניקופול, ימים אחרים אחרי כן תאפיז פחה מושל העיר מקדם, בא בכח גדול ויקח העיר מיד הרומנים בשנת שנ״ז, במוצאי יום הכפורים של שנת שנ״ט, הנסיך מיכאל צר מחדש על העיר וימטר כדורי תותח עליה עד אשר נשרפה כמעט כלה, אך התוגרמים לא אבו למסור החומה, עד אשר

נואש

---

45) והמנהג נתפשט ברוב קהלות האשכנזים שמניחים אותם בחול המועד לפי הקבלה.

45a) ר׳ צבי גרץ בספרו דברי ימי ישראל (העתקה עברית חלק ו׳ דף 294) מעיר כי השתמש בספרו שלחן ערוך גם בדברים לקוחים מן הזוהר והקבלה (יו״ד ס׳ שס״ב או״ח סי׳ ס״א) אמנם מקור הדברים ההם אינם מן הקבלה זב״ל שכן מן הזוהר, אלא מנהגים שפשטו בספרד, וכן מר חיים דובריש פרידברג בספרו״ רבינו יוסף קארו, (דף כ״ט) הביא דברי הבית יוסף „מי יערוב לבו לגשת לעבור במקום עשה על דברי רשב״י, המפליג כ״כ באיסור הנחתם (של תפילין בחול המועד)״. ולא דקדק שהדברים האלה לא כתבם מרן קארו בשמו אלא הם דברי דודו ר׳ יצחק כאשר יראה המעיין שם.

46) „עברי אנכי״ כ״ת ניסן תרי״ג עלה י״ר, המאמר „תשובת נצחתי״.

נואש הנסיך הרוסני וישוב לארצו בחדש כסלו שנה ההיא[47]), בעת ההיא נשרף בית הכנסת ובית המדרש, כאשר יעיד ר׳ יצחק ביג׳ה מארית דאתרא בימים ההם, „היא העיר הגדולה ניקופול וכו׳ בשרוף ה׳ את העיר ונהפכו נחליה לזפת שרפה כל ארצה, וכל יושביה נדדו הלכו מפני חמת המציק, אשר הציק לה אויב ומתנקם במצור ובמצוק, ובשוב ה׳ את שיבת העיר, שבו יושביה ויבנו הנהרסות״[48]) ועל הדרוש הראשון אשר הטיף אחריו בעיר ניקופול ישא נס: דרוש שדרשתי לבנין בית הכנסת, ובית המדרש, ובית מחסה לעניים החדש אשר בנו כאן ניקופול״[49]).

כמאה וחמשים שנה אחרי כן פרצה אש בעיר, וביה״כ ובית המדרש היו למאכולת הלהבות, בעת ההיא הוציאו שליח בכל תפוצות ישראל, את ר׳ בנימן זאב כבמוהר״ר דוד אשכנזי, לצבור כסף לצורך בנין בית התפלה „אשר נהרסו כותליה ע״י השרפה אשר היתה בעיר״ וסמכו את ידיהם על השליח הנזכר, והעידו עליו רבנים גדולי הדור ההוא, וכולם יחזיקו את ביה״כ הנ״ל למרן ז״ל, אף את בית מדרשו אשר למד והרביץ תורה בו ואלה הם:

הרב הכולל רפאל יעקב אברהם גירון באנדרינופלא, וזה תוכן דבריו: „מצוה רבה להיות בעזר השד״ר ר׳ בנימן זאב הנז׳ לבנות את בית״כ קדוש ונורא, שבו קבע למודו מרן הקדוש הרב הגדול מוה״ר הרב יוסף קארו זלה״ה... מלבד שכמה רבנים וגאונים היו שם כנודע... ואף כי ביה״כ הנהו באמצע השארשי (ענינו שוק).

הרב עזרא מלכי שליח מעיה״ק צפת כתב לאמר: „כאן נמצאתי פה ניקופול, וכאן הייתי וראיתי בעיני את כל פרשת העבור הנז׳, שהיא מצוה רבה לבונן הביה״כ הנז׳ שהוא מקדש מעט״.

הרב אריה ליב מעיר זוואניץ וגליל פודלוי, וזה לשונו: „בדבר מצוה קא עסיק, על בנין בית הכנסת בעיר ניקופול אשר שם יקננו החסידים, שמה ישבו כסאות למשפט, גאוני ארץ אשר בארץ המה, אשר מפיהם ומפי כתבם אנו חיים, ה״ה רבינו הגדול הבית יוסף זלה״ה, יתנו עדיהם ויצדיקו ויאמרו אמת הרבנים המובהקים דעיר רבתי קוסטנדינא יע״א אשר התימת ידם ניכר לי״.

הרב יצחק לנדא מטארנופול וז״ל: „עלינו לתמוך בידי הרב שליחא דרחמנא לכבודו ולכבוד בית הכנסת שקרא ושנה בו מרן הבית יוסף, אשר כל בית ישראל נשען עליו וממנו יצאה הוראה לעולם״.

ועד כוללות מעיר לבוב בזה הלשון: יקר סהדותא היותו קא אזיל לדבר מצוה לחזק בדק הבית, בית הכנסת הקדוש בעיר ניקופול, מקום אשר התפללו בו אבותינו, הלא הוא הנשר הגדול אשר מימיו אנו שותים בצמא, המחבר בית יוסף, שמו נודע בשערים, שערי בת עמנו בכל קצוי ארץ וים רחוקים הלא הוא ר׳ יוסף קארו ז״ל[50]).

הנה

47) M. Ubicini, Provinces Romaines דף 60, 62, 68, 69.

48) בית נאמן, לר׳ יצחק ביג׳ה, ויניציא שפ״ה הקדמה.

49) שם, חלק א׳ דרוש א׳.

50) שערי בנימן, זולקוו תקי״ב, הסכמות בראש הספר.

הנה ראינו שהרב השליח היה בתרכיה, רוסיא, פולוניא, ואוסטריא, ואף כי לא נודע לנו בברור תוצאות שליחותו, בכל זאת יש ידים לשער כי צבר די כסף, ובית הכנסת ובית המדרש אשר למרן קארו נבנו מחדש, והיה זה קרוב לשנת תק״ה.

חמשים שנה אחרי כן עבר דרך ניקופול הסוחר יחיאל עזריאל בן חיים רוזאנים, וכה דבריו בנוגע לענינינו: שנת תק״נו... ואנכי שמעתי השמועה רעה באקנ׳אר, וכהיות כי המגפה לא נעצרה, והיה קרוב למועדים והעיר (וידין) לא היתה נקיה (מהמגפה), על כן שלחו אותי באניה עד ניקופול, ירדתי לעיר ביום השבת הלכתי אל בית הכנסת, ואראה בית המדרש אשר קרא בו כרן ר׳ יוסף קארו ז״ל [51].

ובשנת תקס״ט צרו הרוסים על העיר ימים רבים והחריבוה עד היסוד, עד אשר פתחה לפניהם שעריה, ואחרי אשר שדדו בה כמו שתי שנים, הוכרחו להשלים עם השלטן מיראת נפוליון א׳, ודעת לנבון נקל כי כהיות שהשלום לא היה בחפץ לב וברצון טוב, בצאתם את העיר ניקופול וסביבותיה, עשאוה במצולה שאין בה דגים ושרפוה באש, בימים ההם רבו השודדים והרוצחים בעיר הזאת, שארית פלטת הקירג׳אלים עד אשר נתישבה מחדש, באופן שעבר זמן רב עד אשר באו גם היהודים לכלל ישוב אל העיר הזאת מחדש, וברור הוא שאחרי כן בנו עוד הפעם בית הכנסת ובית המדרש אשר היו למעי מפלה בימי הקרב, על המקום הישן [52].

בשנת תרי״ח עלה בלב ר׳ רפאל גבריאל אלמושנינו (שהיה אח״כ רב הכולל בבולגריא) מאריה דאתרא בעת ההיא בניקופול לצאת ולצבור כסף בתפוצות ישראל לחזק בדק הבית הכנסת, ואחרי אשר סבב יותר משנה אחת בערי איטליא שב לעירו, אמנם לא הביא בכנפיו הצלחה רבה אל כוללות העיר הזאת, באופן שנשאר הבנין הישן כמו שהיה מקדם [53].

בשנת תרל״ז בעוד המלחמה הגדולה בין רוסיא ותוגרמה, המטירו הרוסים על העיר כדורי תותח ימים רבים, וחלק גדול מהעיר נשרף באש אך בבית הכנסת ובבית התלמוד תורה העומד במקום בית המדרש מקדם לא נגעו לרעה.

ובשנת תרמ״ח עבר הנסיך פירדינגד הראשון מבולגריא באנית הקיטור דרך העיר הזאת, היהודים יצאו לקראתו ובכתב בקשה אשר ערכו לו דרשו מאתו לעזרם בחפצו, והוא בטובו הואיל לתת מכיסו הפרטי סך כסף לחזק בדקי בית הכנסת ובית הספר ולבנות בחצר בית הכנסת ארבעה חנויות לתועלת בית הספר הקטן לילדים, העומדים עד היום הזה.

„בקצה העיר פאת דרומית על ההר נמצא גן נחמד ומעין גדול ואומרים ששם היה בית ר׳ יוסף קארו והמקוה אשר טבל בו, אמנם אין ידים להשערה הזאת״ (הגן הזה הוא כעת אחוזת הבולגרי יוב׳אן מאנדיקוף), „בנוגע אל הספר תורה, של

(51) יחיאל עזריאל רוזאנים "Biographie„ כ״י בספרית לקורות משפחת רוזאניס, ויינה תקפ״ט (והוא אחיו של אבי זקני).

(52) כ״י א״א ר׳ אברהם רוזאניס ז״ל, על פי מה שספרה לו אמו רבקה מזכרונות ילדותה.

(53) „עברי אנבוי״ הנ״ל עלה 15 מאמר א״א בשם „תשובה נצחת״.

(של מרן) כן אומרים שם על ס״ת ישן שלהם שקבלו מאבותיהם שהוא למרן ז״ל, אבל כאשר חקרתי הרבה על זה בשנה העברה אמר הש״ץ שלהם ח״ר נסים בוני הי״ו, שאין סמך בקבלה זאת כי לא מצא כתוב בזכרונות על זה, ועוד כי העיר הזאת נחרבה ונבנית, נפוצו תושביה ושוב חזרו ונתישבו מחדש ככה פעמים, על כל פנים הס״ת הוא ישן באמת, עוד חזק עבוד בנדאדי שחור... והכתיבה תמה ומפוארה וגדולה, והס״ת גדול ויכבד על איש להקימו ומוציאים אותו על הרוב בכל ר״ח, ואמר לי הש״ץ שמעולם לא נמצא דבר להגיה בס״ת זה, כי לא נתקלקל ברוב הימים, וכמה סופרים שעברו במקום הזה המה ראו כן תמהו על יוקר הס״ת, ויען כי אמר לי הש״ץ הנז׳ שקרא בו שנה תמימה ולא מצא בו שום שנוי בחסר ויתר, גם כי הייתי נחוץ לדרכי לא יכולתי להתבונן בו כמצטרך, ועם כל זה יוכל להיות שהוא גם כן למרן ז״ל או לכל הפחות מימיו, ועל דבר ששטף המים שהיה בביה״כ ולא נגע כל רע לס״ת הנז׳ כן מספרים, ולפי מה שראיתי בעיני את הס״ת הוא דבר טבעי, העבוד הנז׳ והדיו כי גם אם יעמוד יום או יומים בתוך המים כמרומה לי שלא יתקלקל״ (זכרונות א״א ר׳ אברהם רוזאנים ז״ל).

מנגד לזה נמצא הזכרון עדות הזה הנכתב בניקופול ביום ט״ו לחדש זיו משנת תזב״ור: (ששלחו מן העיר הזאת לא״א ז״ל):

על אדות הס״ת הקדוש שיש לנו קבלה שהוא ממרן הקדוש, הוא בזה האופן שזקנו של ס׳ גרשון הלוי שהוא הית מתושבי העיר הזאת, והיה גביר ויקר ונכבד בזמנו, העיר ה׳ רוחו לילך לארץ ישראל... ולחזור, ובלכתו לעיר הק׳ צפת היו באותו זמן אנשי צפת במצור ובמצוק מן הגוים... וחילו את פני הגביר הנז׳ למען יסיעם במתן דמים, והגביר הנז׳ השיב להם שאם תתנו לי הספר שיש לכם שהוא מקובל בקבלה שהוא ממרן הקדוש זיע״א, שאוליכנו עמי להניחו בביה״כ שיש לנו בקבלה שהוא ממרן הקדוש... וקנאו בדמים יקרים, והביאו לכאן והניחו בהיכל הקדוש, זה הוא (זאת היא) הקבלה המקובלת מהזקנים וכו׳ הצעיר רפאל גבריאל אלמושנינו ס״ט וכו׳.

בשנת תרל״ז לרגלי מלחמת הרוסים, היהודים תושבי העיר נסו לנפשם לעיר פליונא והוליכו עמהם כלי הקדש והס״ת הנז׳, אמנם כבוא הרוסים לעיר פליונא שללו כל נכסיהם וגם הס״ת הזה, בשנה ההיא כשוב אנשי חיל הרוסים מבולגריא לרוסניא, החוקר קדמוניות מיכאל קונאלניניאנו קנה מידם את הס״ת הזה אשר שללו מפליונא, כי ראה אותו כדבר יקר וקדמון, וכהיות כי נקרע מפרשת „דברים״ והלאה נתנו לר׳ נפתלי סופר בבוקרישט להשלימו, ואח״כ נתנו במתנה לביה״כ אשר בכפר כרינזה אשר בגליל פאלגיין, בהיות כי הכפר הזה הוא על הרוב אחוזתו[54]).

ב) בצפת: א) מצבת קבורתו, ועלית הקוק: מרן ר׳ יוסף קארו ז״ל בעל השלחן ערוך[55]) ב) בעיר צפת מראים עד היום בית המדרש אשר קבע והרביץ

54) מאמרי על חיי ר׳ יוסף קארו בהוכרה הלוח השנתי יהודי רומני לשנת תרמ״ה (הערה המו״ל דף כ״ב) ועוד ראה „המגיד״ לשנת תרל״ח וה„יועץ״ מבוקרישט שנת ההיא.

55) זכיתי להשטחת על קברו בהיותי בצפת ביום [illegible] תרל״ד, וברשימה שמסר לי א״א ז״ל למסעי בארץ ישראל רשם לי על הקבר הזה: דע לפני מי אתה עומד! בהיות שעיר מושבו של ר׳ יוסף קארו ניקופול קרובה לעיר מולדתי רוסצ׳וק, ותמיד הייתי צמא לדבריו מימי ילדותי, ובכל ערב הייתי קורא עם אבי ז״ל שיעור בספרי הרב הזה.

בו תורה ר׳ יוסף קארו, והוא בנין חדש אשר נבנה על יסודות הישן, לפי הקבלה בידי תושבי העיר, ועל הפתח נמצאה אבן שיש חקוקה אשר יקשה מאד לקרוא, בהיות כי רוב האותיות נמחקו משן הזמן וזה הנוסח:

והיה כי ישאלך בנך וראה מי האיש אשר בנה,
שא עיניך וראה.... ... אשרי יולדתו
יהי שמו לעולם, זכרה לו אלהי לטובה.
באתרא דא דמארי דביתא יוסף קבע ישיבה.

וממטה עוד אבן שיש אחת ועליה חרות:

מזמור שיר חנוכת בית יוסף הבית בהבנותו.

ותכל עבודת הק׳ טו״ב, אלול הניכתו בשנת **ראה אתו** כי טוב מכל מלאכתו

מורה אשר לא עזב חסדו ואמתו... הצבאות הנוטע.

עץ חיים היא לחו״ר עי״ק צפת לא זו מחכבה ונקראה בשם הרב אברהם יישר לפעלא טבא, איש זביתו וקרא להם אילי הצדק מטע.

כבוד הבית הזה, מאשפות ירים לראש פינה, ויבן כמו רמים ברוך מחזיר עטרה ליושנה, איה מקומו ומה שמו ומי האיש אשר נטע.

מעי״ת טריא״סטי יע״א, השגיח ממכון שבתו הרב הכולל בישראל להלל עוז ותפארתו, איש החסד כמהר״ר בעל שדה יצחק גוויטע.

פיזר נתן הכסף, המתוכן כנפשו חפצה ורוח נדיבה, ויכן את החצר מממון בנין טובה, ע״י נאמן ביתו רבינו משה נבון, כאהלים נטע.

הערה — אמר המחבר אחרי שהראתי בראיות ברורות הזיוף של המגיד משרים שבו היו מאשימים את ר׳ יוסף קארו, הנני בטוח שההיסטורינים הבאים אחרי יעמידו האמת על מקומה ויתקנו המעוות ויסירו הכתם מעל הרב הגדול הזה, כנחוץ וראוי בדברי הימים והתולדה הנכונה שאין בה משוא פנים.

ציון ב׳

הוזיר הגדול איברהים פחה צורר היהודים

על הוזיר איברהים פחה בימי השלטן שוליכאן הגדול ושנאתו לישראל, עלייתו עד המדרגה היותר גבוהה וירידתו הפתאומית נמצאים מקורות לועזים ועברים אשר נחוץ לברר כדי להוציא המקרה האמתי מתוך האגדות.

המקורות העברים הם: א) ר׳ יוסף הכהן אשר חי בעת ההיא, בספרו „דברי הימים למלכי צרפת ומלכי בית אוטומן התוגר״, ב) ר׳ יוסף סמברי בספרו „דברי יוסף״, ג) כתב יד הנמצא בעיר אנדריגופלא בשנת תרמ״ת.

א)

א) ר׳ יוסף הכהן יספר: (בספרו הנז׳ חלק ב׳) „וסולימאן גדל את אברהים באשה היוני צורר היהודים וינשאהו מעל כל השרים אשר אתו, ויתנשא בלבבו לאמור אני אמלוך ויהיו דבריו עם הקיסר, ויחרוש על אדוניו רעה ויודע הדבר ויגידו למלך אחרי שובו מהכות את חיל הסופי (עניני פרס) ויבוקש הדבר וימצא, ויחר לסוליימאן מאד וחמתו בערה בו, ויצו המלך בחמשה עשר יום לחדש ואדר רצ״ו ויורידוהו בדם שאולה, ליהודים היתה אורה ושמחה, כי צורר היה מבטן ובקש לעקר את הכל, לולי ה׳ שהיה לנו, ומשמים נלחמו לו ויפול ארצה, צדיק הוא ה׳״.

בדבריו אלה ר׳ יוסף הכהן ירמוז שאברהים פחה חרש רעה על היהודים, וכי נצולו בדרך פלא מן האסון ההוא, אמנם לא יפרש הענין והגם אשר נעשה להם, לעכת זה נמצאים שני המקורות האחרים אשר יפיצו אור בהיר על האסון הנשקף ליהודים, אמנם יתנו למאורע תמונה יותר הגדית מאשר טבעית, הראשון בין המקורות האלה הוא:

ב) ר׳ יוסף בן יצחק סמברי ידיע קטאית בספרו „דברי יוסף״ (כ״י בבית עקד הספרים לחברת כל ישראל חברים בפריז, פרק קל״ד דף צ״א) ובימי המלך סולימאן צץ נזר הקדש השר המפואר כמה״ר משה המון זלה״ה, שמסר נפשו על עמו ועמד בשער המלך לפני כל צר ומשטין... ואמרו עליו שהיה מלך חסיד לפי שהיה אליהו הנביא ז״ל מתגלה אליו, והסיבה שהיה אוהב היהודים ומחבבן ומקרבן למלכות, עד שמרוב אהבתו עמהם נתקנא בהם הצר הצורר המשנה¹) ויעץ תחבולות כדי לשלוח יד ביהודים, וכדי לקעקע ביצתם של ישראל ולכלותם מעל פני האדמה, ויצו לעשות לו כיפין מתחת לארץ מבית הצר הצורר עד בית המלכות במקום אשר ישכב המלך וכן עשו, ויהי בחצי הלילה והנה המלך ישן, וישמע את הקול מדבר אליו כאוב מארץ קולו וכה אמר בלכתו: סולימאן! סולימאן! עד מתי עצל תשכב מתי תקום משנתך? קום לך מהר מזה וכחד את ישראל מגוי, ולא יזכר שם ישראל עוד, ולא יהיה להם שריד ופליט, לא תחמול ולא תכסה עליהם כי ה׳ דבר, ויהי כשמוע את דברי האלה הזאת ויחרד המלך חרדה גדולה עד מאד, ויאמר מי איפה ומה אתה כי קראת אל המלך? ויען ויאמר לו אל תירא ולא תחת כי אני הוא נביאך המדבר אליך, כי לא מלבי עשיתי את כל המעשים האלה, כי ה׳ שלחני ואל תאמר בלבבך כי חלום הוא, כי נכון הדבר מעם האלהים לעשותו על ידיך כי הם אויביך וצריך, וכה תעשה להם לאבדם, אחר שלשת ימים תשלח בהם משלחת מלאכי רעים להשמיד להרוג ולאבד מנער ועד זקן טף ונשים ושללם לבז, ואתה שלום ופעם אחרת אבוא אליך.

ויהי כשמוע המלך את דברי האיש ואת שיחו לא שת לבו גם לזאת, כי אמר מקרה הוא או חלום הוא או רוח רעה מבעתתו, וישכב וירדם עד אור הבקר, ויהי בלילה השנית ויבא גם השטן ויתיצב עליו ויקרא כפעם בפעם במשפט הראשון, אזי נבהל המלך ואמר זה ענין רע על היהודים כי כלתה אליהם הרעה, וישלח ויקרא את הרופא שלו כי זה משה האיש גדול מאד בעיני המלך והמלכה, להגיד את כל אשר קרהו ואת אשר אמר המן על היהודים לאבדם, ויבא האיש וישתחו לאפיו

1) המקור הזה בכל המקורות אשר נכתבו בתוגרמה יסתירו שם שונאי ישראל.

לאפיו ויאמר לו הנני הנני מוכן לעבודת אדוני, ויאמר לו המלך הלא ידעת אם לא שמעת אלהי עולם ה׳ אמש אמר אלי על ידי נביאנו כי בעוד שלשת ימים תהיו נתונים ביד אויביכם, וירדו בכם שונאיכם להשמיד אתכם ולהאביד אתכם ונסחתם מעל פני האדמה, ולא יהיה (ר״ל תהיה) לכם תקומה לפני אויביכם גזרה נגזרת עליכם מן השמים, ועתה דע וראה מה אשיב שולחי דבר, ויהי כשמעו את הדברים האלה וימס לבבו בקרבו והיה למים ויזעק זעקה גדולה ומרה ויפול לפני רגליו ויבך ויתחנן לו להעביר את רעת הצר הצורר ויאמר לו הה אדוני! זכור את אשר התהלכתי לפניך מנעורי עד היום הזה בלב שלם וכנפש חפצה הושיענו ואל תטשנו ואל תשת לבך לאלה הדברים, ויען ויאמר לו ומה אני יכול לעשות כי שמעתי מאחורי הפרגוד כי כזאת אתם נלכדים, ואם תחפוץ תבא הלילה הזאת ותשמע את הקול מדבר אלי כי בא יבא ולא יאחר.

ויהי בלילה השלישית ויבא גם כן וידבר את דבריו כמשפטו, וישמע משה ויפול על פניו, ויהי כראות המלך את משה נופל על פניו והוא תותה גבוהה ומשתומם על המראה, ויאמר לו מה לך נרדם! קום צא מן הארץ הזאת אל אחד ההרים או כאחד הנאיות להמלט על נפשך כי יקרה נפשך בעיני ומהר המלט ההרה פן תספה בעון העיר כי אין לאיש נכבד מנפשו, ויאמר להביא סוס אחד לרכוב עליו לכל אשר יחפוץ יטנו ונתן לו רשיון כתוב וחתום בחותמו של מלך לכל יבא עליו איש רע ובליעל לפגוע בו, וישת אל המדבר פניו והיה הולך ובוכה ומשתומם, ויהי הוא הולך בדרך והנה איש לקראתו, ויאמר לו מה מלאכתך מאין תבוא? מה ארצך ואי מזה עם אתה? ואז השיבו על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון, ויאמר לו אם ירא אלהים אתה למה נטשת את עמך, עזבת את נחלתך? אז הבין כי הוא אליהו הנביא ז״ל, ויפול מעל הסוס ונפל לפני רגליו ברתת ובזיעה ובחלחלה, ואמר לו אדוני יודע את הרעה אשר תקרה אותנו מחר כי איככה אוכל וראיתי ברעה אשר ימצא את עמי, ואיככה אוכל וראיתי באבדן מולדתי, ויאמר לו אליהו שוב לדרכך אל בית המלך החדרה ודברת אליו ושמת את הדברים בפיו, ואנכי נצב לקראתך אל גן המלך כי לא אוכל לקום מפניו כי טמא נפש הוא[2]), וזה לך האות כי אנכי שלחתיך, צא תאסר לו מקרה בלתי טהור הוא כי לא טהור, ותכף וכיר יטהר טנוף מעשיו על ידי רחיצה וטבילה.

ויקם משה וילך אל בית המלך החדרה ויקוד וישתחוה לאפיו ויחרד המלך לקראתו, ויאמר לו שלום בואך ויגד לו את כל אשר קרהו ואת כל אשר צוהו אליהו ז״ל, וישמח המלך שמחה גדולה ויתגלח ויחלף שמלותיו וטהר את עצמו והלך אל הגן והיה כורע ומשתחוה עד גשתו לאליהו, ויאמר לו הגד הוגד לי את כל אשר אתה עושה עם היהודים, ישלם ה׳ פעלך אבל זאת תפעם עתה הסכלת עשה, ומי שלח ידו בהם ונקה? וזאת היא עצת הצר הצורר המשנה שלך כי הוא מבקש לו המלוכה וישמידך מעל פני האדמה, וכזאת תבחנו תחפור את כל הארץ מתחת חדר משכבך ומשם תגיע לביתו כי נפשו אותה ויעש, ויבקש הדבר וימצא ויתלהו על פתח ביתו ויכתב בספר דברי הימים לאות לבני סדי, ואז כרת ברית עם אליהו ז״ל לבא אליו פעם אחד בכל חדש, וכן היה כי בכל דור ודור קמים עלינו לכלותנו והקדוש ברוך הוא מצילנו מידם אנס״ו. ג)

2) רמז על כי היה טמא לנפש אדם בהיות כי שב משדה הקרב עם הפרסים.

ג) כ״י הנמצא בעיר אנדרינופלא[3].

מעשה בר׳ משה המון שהיה אוהב של מלך, ולקח ספר מידו לדם של פסח שלא ידון אלא לפני המלך, והמלך היה חסיד ואוהב ליהודים והיה גולה (צ״ל נגלה) לו אליהו הנביא; לסבת שהיה אוהב ליהודים והיה אוהב לרב הנזכר הרבה, קנא המשנה ובקש ערמות לכלה ליהודים, וצוה לעשות דרך חלול מביתו לבית המלך וכן עשו, והלך לחצי (צ״ל בחצי) הלילה למלך שהיה ישן ואמר לו: עד מתי אתה ישן? קום כלה היהודים מארצך ולא תרחם על קטן ועל גדול שהוא לפי (רצון?) האלהים, שמע המלך וחרד ואמר לו מי אתה? אמר לו נביאך. המלך לא שם דעת בזה; שאמר אולי בלבול השינה היה ושכב וישן עד למחר, הלילה (צ״ל בלילה) השני הלך פעם אחרת ודבר עוד דברים, אז נבהל המלך ואמר נראה שה׳ רוצה לכלותם בידי, שלח לקרוא לרב שהיה רופא שלו ואמר לו המעשה, אם לא תאמין שב כאן בזה הלילה ותשמע, בלילה הנ׳ הלך באלו הדברים, שמע הרופא והמלך, אמר לו המלך קום בשחר ברח מזה, וכן עשה קם בשחר ועלה על סוס ולקח ספר מהמלך במקום שהיה הולך שיעשו לו כבוד ויצא מהעיר בוכה בעצב לב, אירע באליהו הנביא, אמר לו מי אתה והיכן אתה הולך? אמר לו כה וכה הוא הענין, אמר לו אתה ירא שמים איך אתה הולך ותעזב לאחיך? אמר לו, ומה אעשה? הבין הרופא שהיה אליהו הנביא וירד מהסוס ושלך (צ״ל והלך) לרגליו (צ״ל ברגליו), אמר לו אליהו הנביא לך אמור למלך שיטהר ויטבול ויבא לפני בננה וכן עשה המלך, והלך ומצא באליהו הנביא, ואמר לו אליהו הנביא יודע אני טובותיך ביהודים, ה׳ ישלם לך שכר טוב אבל בפעם הזאת נעשית אויל שלא ידעת מתיכן זה, זהו מהמשנה שרוצה ליקח מלכותך והפר דרך הלול מביתו עד ביתך ואמר אלו הדברים, ויבוקש הדבר וימצא ותלה אותו בפתח ביתו ויכתב בספר לתת תהלות לה׳, אז הפניע המלך לאליהו הנביא שיפקוד אותו פעם אחת בחדש וכן היה כן יצילנו מזה הגלות.

להציל דבר אמת משני המקורות האלה צריכים אנחנו להשוותם אל דברי הימים בתוגרמה על פי המקורות הלועזים:

איברהים היה בין מלח יוני מעיר פארגה, ויגזלוהו שודדי ים תוגרמים והוא עודנו בילדותו, וימכרוהו לעבד לאשה אלמנה תוגרמית בעיר מגנסיא, אשר הנכתי בספר הקוראן והמדעים, השלטן שולימאן אשר היה בעת ההיא מושל מגנסיא הכיר בשרונותיו ויקחהו לאיש לויתו, ובעלותו על כסא המלוכה גדל וירומם אותו עד תתו לו את אחותו לאשה[4], ואחרי כן הפקיד בידו משרת הוזיר הגדול. בדבריו החלקלקות, ובנועם זמירותיו, איברהים לקח לב אדוניו השלטן וישפיע עליו במדה גדולה כזאת עד אשר לא יכול בשום אופן לחיות בלעדו, בכל יום אכל על שלחנו ובערב ישן בחדרו[5], וכבן גבה לבו עד מאד והסית השלטן תמיד לעשות שפטים באויבי נפשו ובשונאיו.
השר

3) עתון יוסף דעת, אנדרינופלא תרמ״ח, עלה עשירי דף 148 .... אשר נתן לי ידידי החכם ר׳ מרדכי ב״ יוסף גר״ו בלוית הערתו זאת: העי״ם האל: ועוד אח״כ מצאתים זה כמה נספחים אל ספר משניות מנוקד ישן, ואולי כותבם איש מדור העבר קורא למנוחת נפש בבתי האבל ומדבר על לבם בספורים ואגדות נודעות בארץ, כתיבתו בכל משהחת מראה ולשון עלגים לשונו, ועל כן איש לא שם לבו עליהם ויגנ מעמם, (הערת העורך ר׳ אברהם דאנון).

4) Histoire de l'Emp. Ottoman מאת Vt. A. de la Jonquière דף 217.

5) l'univ. Pittoresque, Turquie מאת Jouanin & Van & Gaver דף 137.

השר הזה לא הסתיר בכל עת נטיתו מדת מחמד, בן התאמץ בכל בהותיו להציל מסות נפש האולימה (כהן) ב א כ י י ן אשר דרש ברבים יתרון דת הנוצרים על הדת השלטת[6]), ובשובו ממלחמת הונגריא הביא עמו מעיר הבירה ב ו ד ה שלשת פסלי שיש ויקימם בקושטנדינא ברחוב הסוסים „אט־מיידאן" העומדים עד היום, לסרות רוח עם הארץ המשלמנים המואסים בכל תבנית ופסל, ויהרוג המשורר פ י ג א נ י אשר הרהיב עוז בנפשו להתל בו כמליצתו: „אברהם הראשון (אברהם אבינו), שבר את מצבות האלילים, ואברהם השני (איברהים פחה) הקים אותן מאשפות".

בשנת רצ״ה אחרי נצחון ב ג ד ד, איברהים פחה הסית השלטן לתלות המזכיר (דיפטידאר) א ס כ נ ד ר ג׳ י ל י ב י, אמנם בלילה ההוא ש ו ל י מ א ן הלם הלום והנה מזכירו עומד לפניו ראשו מוקף קוי זוהר, עיניו מבריקים ופיו מלא תלונות על אשר הטה אוזן קשבת לשרו ויהרגהו בלי כל הדרישה והקירה[7]), השלטן ירא מאד מן המראה הזה וישמור את הדבר, וכשובו אל עיר הבירה כרת ברית עם ממשלת צרפת בחדש שבט שנת רצ״ו (יאנואר 1536) לפי דברי הסופר Hammer[8]) בכתב האמנה הויזיר הגדול איברהים פחה תאר את עצמו בתואר ש ר ע ש כ י ר ש ל ט ן, אשר העיר חמת השלטן עליו עד אין קץ[9]), בראותו בזה פתרון החלום, מצד אחר בעת ההיא גדל ש ו ל י מ א ן את המלכה כ ו ר י ס ם־ ש ל ט נ ה, ולהראות לה חבתו הכיר אותה לאשתו היותר חשובה[10]) המלכה הזאת שנאה הויזיר הגדול תכלית שנאה ותתאמץ להבאיש ריחו בעיני השלטן[11]). ביום החמשי לחדש מרס, א י ב ר ה י ם פחה הלך אל הארמון כדרכו בכל יום, ובבקר יום המחרת מצאו אותו נחנק בשער המלך[12]).

מכל האמור למעלה יוצא ברור:

א) הויזיר א י ב ר ה י ם פחה אשר היה יוני מלידה שנא כל הדתות האחרות, ואף כי נתגדל בדת מחמד, נטה ממנה ובסתר לבו היה נוטר איבה ורודף בני הדת ההיא, ובגלוי היה שונא היהודים ומבקש רעתם.

ב) בעת ההיא היתה משרת רופא המלך בידי השר מ ש ה ה מ ו ן והוא היה נכבד בעיניו, ומאליו מובן שהיה שונא נפש א ב ר ה י ם פ ח ה אשר היה לאבן נגף ולצור מכשול לפניו, ולא עזבו להפיק זממו ודעותיו אשר חשב על היהודים, כי למרות שהשפיע ברוחו על השלטן להרע להם, עמד משה בפרץ להגן בעדם.

ג) בשנת רצ״ז בט״ז לחדש אדר שני, א ב ר ה י ם חרש רעה על היהודים והיה קרוב להפיק זממו לאבדם ולהחרימם בעצם היום ההוא, כימים אשר בקש המן האגגי בעתו לאבד היהודים.

ד) המלכה כ ו ר י ס ם־ ש ל ט נ ה אשר היתה שונאת בנפש הויזיר הגדול — לפי המקורות הלועזים — ואוהבת הרופא משה המון „כי זה משה האיש גדול מאד בעיני המלך והמלכה" — לפי המקורות העברים — גלתה אזנו ויחדיו התאמצו להבאיש ריח הויזיר בעיני השלטן, וימצאו שעת הכשר בכתב האמנה אשר כרתה תוגרמה עם צרפת אשר תאר את עצמו בשם הכבוד „שר — החיילים — שלטן".

ה)

---

5) שם, דף 128.

7) שם, דף 138.

8) Jonquière הנ״ל, דף 235.

9) Turquie דף 139.

10) Jonquière הנ״ל, דף 239.

11) שם, שם.

12) Turquie דף 139.

ה) אברהים פחה בא אל ארמון השלטן שולימאן ביום כ״א לחדש ראמאזאן 942 — לפי דברי הסופרים התוגרמים — ה׳ מרסו 1536 — לפי הסופרים הלועזים ובראשם Hammer — ונהרג במחרתו, אם כן ביום כ״ב ראמאזאן לפי המקורות התוגרמים, או ו׳ מרסו לפי הלועזים, וט״ו אדר שני לפי העברים, אכנם המקורות השונים האלה לא יתאימו ביניהם, כ״א ראמאזאן היה כ״ז מרסו בשנת 1536, וה׳ מרסו היה כ״ט אדר ראשון, ההכחשה אשר בין שני המקורות הלועזים תראה כי אינם העיקריים, לעמת זה מספר ט״ו אדר שני אשר כתב על ספר ר׳ יוסף הכהן נראה שהוא היותר מכוון, כי הוא חי בעת ההיא ואת זכרונותיו כתב בפרק ההוא, אם כן הוא עד ראיה, מה שאינו כן עם הסופרים הלועזים אשר כתבו דבריהם אחרי מאות בשנים איש מדברי איש, על כן אם נקח לנו המספר העברי לעקרי, נוכל לישב גם ההכחשה אשר בין יתר המקורות, כי ט״ז אדר שני רצ״ו יתאים עם כ״א ימים לחדש מרסו 1536, או כ״א מרט 942 לחשבון התוגרמי־הרומי, ובהיות כי התוגרמים יחשבו חדשיהם על פי התאריך הרומי והערבי, נראה כי ערבוביא ושגגה נפלה לפני הסופרים האחרונים והחליפו שם החדש הרומי מרט עם שם החדש הערבי ראמאזאן, כאשר בלי ספק נרשם במקורות התוגרמים הראשונים בני הדור ההוא.

ו) המון העם הישראלי אשר ידע אחרי כן הרעה אשר היתה עתידה לבוא עליהם, ולא יכול להבין הסבות המדיניות אשר השתלשלו והיו להם לעזרה בלתי ידיעתם והשפעתם, ספרו הגדות שונות על הנס הנעשה להם, ודור אחד או שנים אחרי כן, נולדה ההגדה של התראות אליהו הנביא אל השלטן שולימאן ונכתבה על ספר.

ציון ג׳

עלילת הדם באמאציא וטוקאט, ופירמאן (כתב דת) השלטן שולימאן על העלילה.

המקורות על עלילת הדם באסיא הצעירה והסבות אשר היו להוציא כתב דת מלכות (פירמאן) על הענין הזה הם:

א) ר׳ גדליה ן׳ יחיא בסוף ספרו שלשלת הקבלה:

ובשנת ה׳ אלפים ר״ץ, העמלקים שבמלכות (צ״ל שבעיר) מציאה (צ״ל אמאציאה), העלילו על יהודי שהרג הנפש, ומכח יסורים הודו היהודים את אשר לא עשו, ונתלה ר׳ יעקב אביוב על עץ ויהודים אחרים, ולבסוף נתגלה הדבר ויעשו שפטים בעמלקים [1].

ב)

1) אף כי דברי ן׳ יחיא סתומים, בכל זאת בהיותו בן הדור ההוא וכתב על פי השמועה, יש לשער כי דבריו מיוסדים במקצתם על אדני האמת, המעלילים היו עמלקים לאמר ארמנים, והיהודים הודו מכח יסורים, אך הכחשות רבות נמצאות בין דבריו ודברי הסופרים האחרים, לפי המקור הזה ר׳ יעקב אביוב נתלה, בעוד אשר המקורות היותר קרובים אל המאורע יעידו שנשרפו, לפי דברי ן׳ יחיא הענין היה בשנת ר״ץ, בעוד אשר ר׳ יוסף הכהן יגביל אותו קרוב לשנת ש״ה, ודבריו נראים ליותר נכונים בו ביכי הוזיר אברהים שנשא היהודים חית הבר הזין מן האפשרי להוציא כתב דת לתועלת היהודים.

ב) ר׳ יוסף ן׳ וירגא בספר „שבט יהודה״ (שאלה ה׳ סוף הספר) כתב:

אמר יוסף ראיתי לכתוב פה מה שאירע בזמננו בעיר הגדולה מצרים ובעיר מאצייא, שבתי וראיתי שאם אומר גזרת מאצייא דרך פרט ועל ידי מי וסופו, שמא ישמע חוצה ויאמרו שאנו שמחים וכו׳ לכן דרך כלל וסתם אומר המפורסם, והוא כי העלילות (צ״ל העלילו) העמלקים שבא נוצרי בבית איש יהודי ולא יצא עוד, כעין העלילות שכתב אדוני אחי הר׳ שלמה ן׳ וירגא בחבור זה, והכו יסורים קשים לאנשים צדיקים ונקיים, וכי לא יכלו לסבול, אמרו שהם הרגו הנוצרי ההוא, ונתלו, ורופא חשוב נקרא החכם ר׳ יעקב אביוב בן החכם השלם ר׳ יוסף אביוב ז״ל נשרף, אחר יכים בא הנוצרי ההוא אל העיר ונכר ונודה (צ״ל ונודע) לכל העם היה, הובא לפני שופטי ארץ והכירוהו, נגלה השקר והעלילה אשר העלילו על העניים, והמלך האדיר סולטאן סולימאן צות גזרה לחקור על המעלילים ולתת להם העגש הראוי, והשר המופלא כה״ר משה המון מסר נפשו על עמו ועמד בשער המלך לפני כל משטין, והוציאו גזרות עצומות, גזרות שעל עלילת דם, שאומרים שאנו מטילים במצה, שלא ישמע לפני שום שופט משופטי ארץ, כי אם לפני שער המלך ירום הודו, וכן בטוקאט העלילו כעלילת מאסייא, ונגלה השקר לעין הכל, וזה בטחון לעניי עם ה׳ כי כל לשון תקום ירשיעו.

ג) ר׳ יוסף סמברי בספרו „דברי יוסף״ (פרק קל״ד) כתב:

ובימי המלך סוליימאן צץ נזר הקדש השר המפואר כמוה״ר משה המון זלה״ה, שמסר נפשו על עמו ועמד בשער המלך לפני כל צר ומשטין. הוציא מאמר מן המלך יר״ה לאמר שכל עלילת דם שאומרים הערלים שהיהודים מטילים במצה וכיוצא, שלא ישמע לפני כל שר ושופט, כי אם לפני שער המלך ירום הודו.

ד) הכתב יד הנמצא בעיר אנדרינופלא (ראה ציון הקודם, הערה ג׳) רמז גם כן על המעשה הזה: בר׳ משה המון שהיה אוהב של מלך, ולקח ספר מידו לדם של פסח שלא ידון אלא לפני המלך.

ה) ר׳ יוסף הכהן מגינובה רמז על הענין הזה במכתבו אל אחיו מאיר שלוניקה:[2] „למען אכתבם (החדושים) בגליוני כדרכי, אך שים לבך להודיעני קורות אמת, ובעצם הודיעני לאורך את דבר רדיפת הנער, ה׳ ינקום את דם ההרוגים, גם הודיעני את שם העניים ואת שם המעלילות ואיזה המקומות אשר קרה שם זה, ומה תעשה הממשלה על זאת? למען יכתבו הדברים האלה לדור אחרון.

ו) ר׳ יוסף הכהן בנספחות לספרו „עמק הבכא״, (אחרי שהביא שרפת שאלוניק בשנת ש״ה):

„בימים ההם שמעתי ותרגז בטני לקול צללו שפתי, כי איש עני היה בארץ יון הולך ובא כל היום בבתי היהודים לשרתם להחיות את נפשו, ויתשבו אנשים יונים רקים בני בליעל על היהודים מחשבות און, וישלחוהו בערמה מאתם למרחוק ואיש לא ידע, ויעלילו לפני נציב התוגר שופט העיר על היהודים לאמר: כי הטה הכוהו נפש במשפטו, ויתן אותם במשמר ויענו בכבל נפשם, ויודו את אשר לא יזמו לעשות ויתלו אותם על העץ, וגם ר׳ יוסף אביוב הרופא נשרף באש בעת הנמהרה

2) Révue des études juives ס׳ ליא יאנואר—מירס 1338 דף 45, הוצאה לאור שלשת כתבי יד ישנים בבית עקר הספרים לתכ״ית בפאריס.

הנכהה ההיא, ויהי ליכים עוד וימצאהו איש יהודי אחד כאחת מערי יון, ויאמר אליו: האתה זה פלוני האיש? ויאמר: אני, ויאמר אליו: ומי הביאך הלום? ויגד לו את כל אשר קרהו, וידבר על לבו ויביאהו בכתק לשונו העירה, ויציגהו לפני שופט העיר, ויצעק לפניו אהה! ויתחלחל השופט ההוא מאד ויתן ידיו על חלציו, ויאסוף את היונים החטאים במשמר, ויודע הדבר אל המלך שוליסאן ויעלה עשן באפו, ויצו ויורידו את האנשים הרשעים ההם בדמים שאולה וישאו כלמתם, ויעמוד ר׳ משה המון הרופא לפני המלך ויבך ויתחנן לו לאמר: אם על המלך טוב יכתב נא בדתי מלכותך ולא יבא עוד דבר אשר כזה, כי אם לפני שער המלך ושמה יעמדו למשפט, וישא את פניו בעת ההיא, גם בטוקאט העיר העלילו על היהודים כדבר אשר כזה, ויצא לאור משפטם בחמלת ה׳ עליהם ויתנו תודה לאלהים״.

המקורות הראשים מבני הדור ההוא ר׳ יוסף הכהן ור׳ יוסף ן׳ וירגא יתאימו בדבריהם, על דבר הוצאת הפירמאן מצד השלטן שולימאן לבקשת השר משה המון רופאו, אמנם על המאורע בעצמו נמצאת הכחשה גדולה ביניהם, ר׳ יוסף ן׳ וירגא אשר בהיותו באנדרינופלא בתוגרמה בקרבת אמאציא, ודבריו נראים ליותר מכוונים אל האמת כתב כי המעלילים (או מעלילות) היו מקרב העמלקים או ארמנים[3]) השונאים בנפש היהודים בכל ארצות הקדם, וההשערה הזאת היא גם כן יותר נכונה, בהיות כי העיר אמאציא וטוקאט הן בעצם מדינת ארמניאה ורוב יושביהן עד היום הזה מקרב העם ההוא, מנגד לזה רשם על ספר ר׳ יוסף הכהן בנספחות לזכרונותיו ב„עמק הבכא״ שהמקרה היה באחת ערי יון ושהמעלילים היו יונים, אך דבריו אינם נראים להיות היותר נכונים, ראשית כל שר׳ יוסף כתב על פי השמועה אשר כנראה לא הגיעה אליו בפרטות, ועל כן כתב לאחיו שלוניקה להריץ אליו הידיעות היותר מדוקדקות, אך בהעדרן בספור אשר נתן לפנינו נוכל לשער כצדק כי לא הגיעו אליו, הוא חפץ לכתוב שמות ההרונים, המעלילים, והאיש אשר בסבתו היתה הרעה הגדולה הזאת, אמנם לא לבד שלא כתב הפרטים האלה, אך גם שם העיר אשר היה בו המקרה לא העלה על ספר, בלי תפונה באשר הפרט הזה נעלם ממנו, הוא כתב רק על פי השערה שהמאורע היה בארץ יון, בעוד אשר העיר אמאציא היא במדינת אנאטוליא או אסיא הצעירה, ושהמעלילים היו יונים בעוד אשר היו עמלקים או ארמנים.

הפירמאן הזה נאבד בארך הימים, ובגנזי המלכות הנודעים עד היום הזה לא נודעו עקבותיו, גם במקורות התוגרמים והלועזים אין כל זכר לענין הזה כדי להכריע בין שלשה הסופרים העברים אשר הבאנו דבריהם, בפרט כי זה כמה דורות שאין ישוב ישראל בשתי הערים האלה וכל זכרונות היהודים הלכו לטמיון.

ציון ד׳

---

3) היהודים בארצות הקדם יכנו על פי הקבלה את עם הארמנים בשם עמלקים, או בקצור עין-מים שהן האותיות הראשיות למלת עמלק, עד שנהיה למלה המוגית „עין מים״ ובלשון רבים „עין מימים״ הכנוי לארמנים.

ציון ד׳

פירמאן (כחב״רת) לבני משה

ר׳ משה המון אשר הטה אליו חסד השלטן שולימאן ושרי המלכות, עלה בידו אחרי הוציאו לפעולת ידים משפט הוזיר אברהים, וכתב דת על עלילת הדם, להמשיך חסד על ביתו, השלטן נאות לתת לו ולזרעו כתב דת חפשה (פירמאן) מכל המסים ועולי הקהל, כפירמאן אשר נתן אבי זקנו השלטן מחמד השני לרופאו יעקב חיקים בשנת הר״א [1].

תוכן הפירמאן הזה נעלם מאתנו, כי נאבד ברוב הימים וגם משפחת המון היושבת בעת בעיר הבירה קושטנדינא אינה נהנית מן הזכיות האלה, אמנם לפני מאה שנה היו בעיר אנדרינופלא איזה משפחות יוצאות ירך בנות משפחת המון, ובידיהן היו העתקות מן העתקות הפירמאן הזה, ואולי עוד פחות מזה רק שיתחסו את עצמן למושילימים או יוצאות ירך משה (המון), ועל פי הדבר הזה ר״ל לפטור את עצמן ממסי הקהל, על הענין הזה נשארו שני כתב יד השא.ה והתשובה, אשר יפיצו מעט אור:

א) השאלה: „למען תהלת הדגים המובהקים המאירים כברקים, היושבים ראשונה למנן וצינה, בעיר תהלה אנדריאנו (אנדרינופלא) יע״א ה׳ עליהם יחיו יציצו ויצמחו, יחיו דגן ויפרחו, אמן כיר״א, אחרי הש׳ כמ״ל, הנדנו היום כי באנו אל הארש, יען כי לעת הלום נפלה דברי ריבות (צ״ל נפלו) והפרשיות ביחידי קהלתנו

---

1) להבדיל בין פירמאן רופא שלטן מחמד ב׳ ורופא שלטן שולימאן ולהראות כי זה תור וזה לחוד ראוי לדקדק כי:

א) בכתב החפשה הנתן בשנת רי״א לא נזכר שם הרופא, אמנם מן המקורות הנוגעין נדע שרופו של שלטן מחמד ב׳ היה יעקב ולא משה.

ב) בשאלה אשר נשאל ר׳ שמואל מדינה בשנת ש״לא (קי״ך שנה אחרי שנתן כתב החופשה כנזכר בתשובה) נאמר „איש יהודי אחד חכם ונכבד ורופא כסע מארץ מולדתו, ויבא לגור בארץ ישמעאל״ מזה נראה שלא היה איש ממשפחת המון אשר היתה בעיר גראנאדה בספרד, תחת ממשלת הישמעאלים בעת ההיא, והיה לו לומר בארץ תוגרמה, ובאמרו ארץ ישמעאל מכלל שארץ מולדתו היתה ממשלה נוצרית, משונה מן המדינה החדשה שהתישב בה.

ג) בתשובת ר׳ שמואל מדינה (שו״ת מהרשד״ם חשן משפט סי׳ שכ״ד) נאמר: „ופוק חזי במה איכא בשוקא שאין עליהם משא מלך ושרים״ מלבד יוצאי ירך הרופא יעקב, וזה ירמוז לבני משה המון והאלאמנלים.

ד) בשאלת ר׳ שמואל לא נזכרו יוצאי ירך הרופא אף פעם אחת בשם מושילימים, וזה יראה כי לא עלירם באה הטענה.

ה) בשאלת אנדרינופלא הנכתבה בשנת תקס״א, נאמר כי הפירמאן יצא לאור לפני שלש מאות שנה בצמצום, אם כן לא ידבר על פירמאן שלטן מחמד ב׳ הנתן בשנת רי״א, כי כבר היו בעת ההיא שע״א שנה, אמנם על פירמאן הנתן משלטן שולימאן אשר מלך בשנת רפ״ב, שאז יעלה קרוב לשלש מאות שנה.

ו) בשאלה נאמר בדיוק שזוכים בפירמאן הם בני משה והיו משלמים רק חצי המסים והעולים, בעוד אשר בכתב החפשה הנתן משלטן מחמד ב׳, צאצאי הרופא היו פטורים מכל וכל, וכן הראה הדין ר׳ שמואל מדינה ליוצאי חלצי הרופא קי״ח שנה אחרי כן, אם כן יצא ברור ששני פירמאנים היו, ואין לערב האחד עם חברו.

קהלתנו על ענין המס, כי מאז ועד הלום מזה שנים רבות למעלה משלש מאות שנה, שעדת המושילימים הידועים בינינו הנקראים „איב'לאד אי מושה" לא היו פורעים לכוללות עירנו יע"א לכל ההוצאות הצריכים להם, כי אם המחצית בין במסים ובין בצדקות ושאר הוצאות הצריכות לעיר לפי הנוגע לעריכתם, כי כן המנהג פשוט מימי עולם ושנים קדמוניות, והן עתה תובעים מהמוסלימים הנז' עדת הנערכים שיפרעו להם במשלם על פי הטענות שיש להם, ועדת המוסלימים טוענים כנגדם שאין לאל ידם של הנערכים לשנות הס' (הסדר) הזה הנהוג ביניהם מכמה שנים ואין פוצה פה, ושהפשר הזה נעשה בכל תקף מרבנן תקיפי ארעא חלקם בחיים, ושהיו על זה כמה פתקאות מרבנן נוחי נפש להחזיק במעוז הפשרה הזה (צ"ל הזאת) בכל עוז ותעצומות, ויען שהעיר הזאת משובשת במקרים ומאורעות משרפות וכיוצא רחמנא ליצלן, לא נמצא לעת הלום כי אם כתב מעשה בית דין מרבני זמננו זלה"ה והן (צ"ל והם) מזהירין (צ"ל מזהירים) שלא יטלו מהנז' כי אם המחצית, בין במסים בין מצדקות והוצאות, ושם כתוב שיש בידם של המוסלימים הנז' פתקאות מרבנן נ"ן, (נוחי נפש) ע"ד (על דרך) פתגם, ויען כי לעת הלום לא נמצאו הפתקאות הנז' כלל מסיבות הנז', כי על כן הנותינו במדב"ר שאם המצא ימצא תחת ידיכם איזה כתב או ראיה, או איזה פתקאות ישנות, הן מרבנן נ"ן והן איזה כתב מצד המלכות יר"ה, הכל כאשר לכל יוציאו מהם הטופס כאשר כן הראוי, וישלחו לידינו ישא"ק וכגון דא מצוה רבה לברר וללבן האמת אולי יתנן ה' לידע שרשי הדברים על מתכונתם, ולא נפלאת היא ולא רחוקה שימצא בידיכם איזה פתקאות או איזה ראיה על ענין זה, כי זה משה האיש הרופא שפטרו המלך[2] עיקר ביאתו היה באדריאנו יע"א אצל המלך יר"ה כנז' בתשו' מהרשד"ם, כמו שידוע למעלם, ועמהם הס"ר (הסליחה רבה) ע"פ טרחם, והאלוקים בשמים שלם ישלם בעל תגמולות, ועלינו לשלם בשומום של ברכות, וגם עליה דידן רמיא לשלם במיטבא שכר הוצאות העתקה, ושאר הוצאות הצריכות לכך, ובכך שפתינו אתנו יוצאות ותולות (צ"ל והלות) ישכו ישרים, ששים ושמחים שקטים ושאננים דשנים ורעננים, מרב הונים, וכסא כ"ת ירום ונשא וגבה מאד ברב עושר וכבוד וארבה בחיים אבי"ר הב"ד נא"ה השו"ט ברב עז ושלום

אליה ענוי, הצעיר יצחק הלוי.

ב) התשובה: תרין מכתבן מילוהי ובא האות מקבלה ואילך הכתב והמכתב מעשה ידיהם של צדיקים על אדות הפשריות השייכים למסים שנפל במ"ק יע"א על ענין המושילימים... אי לזאת מהודעין אנחנא כי שאול שאלנו לסופר עירנו יע"א הוא פ'[3]) ע"ד פתגם, וכה הראנו בפנקס ההסכמות של כוללות עירנו יע"א הסכמה א' כתובה משנת התקי"ך מאת שלשת הרועים שבאותו פרק באותו זמן, ה"ה הרבנים מהר"א (ר' אליהו) פרץ ומוהר"ם בכמוהר"ם (ר' מרדכי בכמוהר"ר מנחם) ומהר' אברהם גירון, זכר כולם לברכה, מועתקת מיד הסופר הקדם שבזמנינו הלא הוא החכם השלם הדיין המצוין כמהר' אברהם פרץ זלה"ה וחתום עליה סופר

2) פה נפלה ערבוביא גדולה, כי בעלי השאלה ערבו שני הפירמאנים, כמו שנראה שכותבי התשובה הוסיפו עליהם, וערבו עם שני אלה הפירמאנים גם פירמאן שלישי של האראמאנלים.

3) הוא ר' יצחק אלקבץ, נולד קרוב לשנת תקכ"א, ובשנת תקצ"א עלה ירושלימה.

סופר ועד ספרא רבא הנז׳ שהעתיקה מגוף ההסכמה העיקרית, ושם נאמר שגם פה עירנו יע״א היו פורעים האנשים הנז׳ מחצית עריכתם, ואנשי העיר באותו הפרק קראו ערער שסהיום והלאה יפרעו משלם בצדקות, והרבנים זלה״ה עשו פשר דבר ביניהם לזמן ה׳ שנים, ושאחר עבור הזמן יעמוד הדבר על דין תורה, עד כאן נמצא בפנקס הכוללות העיר יע״א, ואין אתנו יודע מה נעשה בדינם אחר כך, ואולם כי הן עתה פה עירנו יע״א פורעים המחצית הנוגע לפי עריכתם בין במסים ובין בצדקות, ואנחנו לא נדע אם אחר כך נפסק הדין כך על פי רבני הזמן זלה״ה.

כרם האלהים אינה ליד סופר עירנו יע״א, נמצא בחפישה תוך אמתחותיו פתקא א׳ ישן נושן מרבני עירנו הקדמונים, שבזמן הרב הגדול מהר״א (ר׳ א ל י ע ז ר נ ח ו ם זלה״ה, הלא הם הרבנים הגדולים מהר״א (ר׳ א ב ר ה ם ב ן ש ל מ ה) הקטן ומהר״ם (ר׳ מ נ ח ם) ב׳ י צ ח ק, (שניהם סביב שנת ת״ן), ז״ל מכתיבת ידם ממש, ושם נאמר: כי מימי קדם באו בברית בני העיר ק ו ש ט א (קושטנדינא) יע״א עם בני המשפחה הזאת בפשר דבר, כתבו שיפרעו מחצית הערכה הנוגע להם וסברו וקבלו בני המשפחה הזאת, ועל פי זה דדון מינה ואוקי באתרין כאשר יצא עתק לפני מעכ״ת הנה היא לוטה ת״ד, ואנחנו לא נדע גם כשנעשית ההסכמה שבשנת התקי״ך נעלמת פתקא דא מעיני הרבנים הנז׳ מדלא הזכירוהו, או אף על פי שראו וידעו אותה, מכל מקום אפשר שמילי דצדקות נתרבו יותר מהמסים באותו פרק, ולפיכך היו טוענים שיפרעו משלם במילי דצדקות, ולא יפרעו בלום במילי דמסים, את זה ראינו להגיד למעלתם, מאשר נמצא אתנו והמה בחכמתם יבררו וילבנו הדברים כאשר יכשר בעיניהם כי עמהם עז ותושיה, ועל דבר אשר שאלו אם יש אתנו איזה כתב מאת המלכות יר״ה, כן ידיע ליהוי כי חד מינן התחתום מטה בחתימת הב׳ (ר׳ י ק י ר א ס ט ר ו ק ג י ר ו ן), הוא מהמשפחה הזאת[4]) ויש אתו כמה כתבים מאת המלכות יר״ה על דרך פתגם, וגם בהיותו בקושטא בשנת התקס״ט חדשו על ידיו מאת אדונינו המלך שלטן מחוד יר״ה, הנקרא בלשונם מ י ז ׳ ד י ר והנה יצא עת״ק כתב אחד ישן ומאמר המלך הנז׳ יר״ה ולוט׳ בא ת״ד, א׳ שאלנו מאתם אל ישיתו עלינו חטאת כי לא הקדמנו להשיב שולחינו דבר יפשא״ק, ואחר עד עתה כי הימנותא ליהוי כל האי מלתא בל מאי דאפשר להקדומי מקדימין, אי משום כבוד מעלתם כי רבה, ואי משום שלום העיר, ברם באמת אמרו ההכרת לא ינונח כי מודע לבינה כי הדבר הזה צריך חפש מחופש וסו׳ עירנו יע״א להיותו טרוד בעסקי העיר כי רבו, מה גם כי היו תוכים ימי המעשה בחילוק חיטי דפסחא, כי הכל הוא ע״י דין גרמא עכבה היתה, גם כי הסופר התוגר גם כן להיות ימי תעניתם[5]), גם הוא יבוא אחול ודין גרמא דעציר ועמהם הס״ר וכ״ו.

ציון ה׳

---

4) ר׳ יקיר גירון היה מיוצאי ירך האלאמאנלים, ולא היה לו כל שיכות עם המושלמים ופה ירמוז על הפירמאן אשר היה בידו שעלה ברעתו להעתיקו לעברית.

5) הוא ראמאזאן, אם כן יוצא לנו שהתשובה נכתבה בשנת תקפ״א שבה היה חדש ראמאזאן בחדש ניסן.

ציון ה׳

מחלוקת ר׳ שלמה ן׳ חסון, ר׳ יוסף ן׳ לב

והתבערה בשלוניק משנת ש״ה.

קרוב לשנת ש׳ היה בעיר שאלוניק יהודי אחד אשר בא מפורטוגל ושמו ברוך, אשר השתרר על ראשי עם קדש, ולא יכלו לדבר אתו דבר ולהוכיחו על פניו ,מפני היות האיש ההוא עשיר גדול ותקיף״ העניים והחכמים נאנחו תחת עול הבליעל הזה אשר הכביד ידו עליהם, ובהיות כי לא היה בכחם ללחום עמו בעירם, ערכו מהאה אל השר משה המון רופאו של השלטן בקושטנדינא להשתדל אצל המלכות והשרים היושבים ראשונה במלכות להושיעם מיד התקיף ההוא, בראש המרוצצים היה ר׳ בנימן בן ר׳ מאיר אשכנזי אשר התרועע עם השר בבחרותו, ואולי גם ר׳ יוסף ן׳ לב. לאסון העדה היהודית בשלוניק נמצאו בעת ההיא שם ארבעה רבנים אשר נתנו ידם לעשיר ברוך והחזיקו בימינו, וישלחו גם הם דבריהם אל השר משה ביד שלוחם אלישע, אך לא קבלו ולא הסתכל בפניו, וכבר היה מוכן לכלות חמתו בעשיר ברוך ולדכאו עד עפר, לולא מכתב שני אשר שלח לו אהובו ר׳ בנימן לוי אשכנזי להתהלך בענין הזה ביותר מתינות ונחת, ר׳ משה נאות לו וישמע לעצתו, אך המקרים הבאים אחרי כן הראו לדעת כי שגה בדבר הזה, וכי תוצאות המחלוקת והפרידה בשלוניק היו יותר כבדים וקשים לבני העיר הזאת מאשר הזו בראשונה, המעשה הזה יפרד לשלשה ראשים:

א) מחלוקת ברוך עם בני הקהלה.

ב) מחלוקת ר׳ שלמה חסון ור׳ יוסף ן׳ לב.

ג) מחלוקת ברוך ור׳ יוסף ן׳ לב.

על הענין הראשון המקור היחיד ומיוחד הם הכתבים אשר הוציא לאור ר׳ אברהם דאנון ראש בית מדרש הרבנים בקושטנדינא מעצם הכ״י אשר בידו [1], ומתוכם יובן כל הענין:

א) שארית פלטת המכתב אשר ערך לפי הנראה משה המון אל העשיר ברוך, וישם ייעצהו לשוב מדרכו הרע, להטות לבבו אל השלום ולישר המעקשים בינו ובין העדה: ... בעבותות אהבה והבה טובה, ישישו עליך לטובה ייטיב אהריתך, כי תשנא מאד לשמוע בקול תוכחות החפצים להגדיל ולהאדיר נצח ישראל, יתן לך בלבבך לב רוגז תרגז לענות מפני העדה, ונפשי תגיל בה׳ בישועתו יפעת אהבת האמת והשלום, ישימך לאות ולמופת בתוך העם אשר אתה בקרבו, יעלה גם עלה על במתי ארץ כי תרכב על יצרך מרכבות עמי נדיב, יקימך אלהים לו לאיש סגולה בארץ אמן, נאום עומד תמיד כאריה על מצפה ה׳ וברחל לפני נוצרי עדותיו בכל לב ידרשוה, החפץ בשלום עבדי ה׳ וצדקתם, משה במה״ר יוסף המון זלה״ה.

ב) מכתבי משה המון אל ר׳ בנימן לוי אשכנזי:

אדר

1) יוסף דעת, מ״ע עברי ספרדי, אנדרינופלא שנת הרמ״ח ס׳ י״א והבאים אחריו.

„אדר היקר לכבוד ולתפארת, לתורה ולתעודה גאון עוזנו אב לבנים נבירנו הצניף הטהור על ראש גלותנו נר״ו — כי אראה שמיך שמי מרומי ערפלי טוהר נקיות זוהר זהב שכלך, ירעפו אגלי טל, טל אורות הוד יפעתך מרחוק יריח יריע אף יצריה, ישב רוחו רוח דעת ויראת ה׳, יזלו מים מימי בשמי ונעימי אמרי נועם הכמתך, נפשי אויתיך אף רוחי בקרבי אשחרך, בבלי חק מרחוק נראה לי בעבותות אהבת עולם אהבתני, על כן משכתני חסד ואסת בחבלי כתכך מלאים חולת חן וכבוד מעשי אצבעותיך כתב אשר נכר עצור שכלך גבוה מעל גבוה, חוצב ונחצב יורה מראה כבוד דיוקנך, רשפיך רשפי אש קנאת חמת נכר, על דבר אמת וענוה צדק, מים חיים מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבת אהבת עולם ונהרות יקרות עטרות לא ישטפוך, נחלי בליעל לא יבעתוך מהתיצב מנגד לחזות בנועם מתמיד ישרים דרכי ה׳ ולבקר בהיכל יראת ה׳, ימינך נאדרי בכח, כח כחה של תורה, תורת חסד על לשונך לשון הזהב, חרועך זרוע תפארת ישראל ויאיר פניך פני אלהים ואדם כי רציתם, תשיתמו ברכות לעד הלא כרועה עדרו עדר ה׳, כרועה נאמן בזרועו יקבץ טלאים ותלאות והמון שואות ומשאות. ינרש יפיץ בלהות כהות נסכו על הבית בית ישראל, ובחקו חיק האמת והשלום תשא פנים נזעמים לשון שקר עלות בלות ומטולאות, תנהל על מי מנוחות שיחות טוחותיך, ונחלי עדן תשועתך״.

„גם אני שמעתי נאון שאון עליה, סוי רעב ולחומי רשף הפכם ה׳ באפו עדת עריצים כתנו חצם על יתר שאת קשת גבורים בעיניהם. ונכשלים נחשלים האומללים אזרו חיל, ורמי הקומה חכמים וידועים נדועים, וכל גבורים ארזי לבנון נטעו באצבע אלהים ישפלו לפני בחי שמו יריאיו וחושבי שמו, אף לזאת יחרד לבבי ויתר ממקומו כי אם בהני תקראו מקוה ישראל (ו)מושיעו, הסתם את עם ה׳, עמדתם על חרבכם חרב פתחו רשעים, והמכשלה הזאת תחת ידך אביר הרועים פי שנים ברוחך, לשים שפלים נואלים נבזים למרום בעיני אלהים ואדם, אבן מאסו הבונים בראש כל פינה בתוך קהל ועדה, וקודרים בחורים נחבאים אל הכלים, כלי חמס ושוד שגבו ישע נגד פניהם, עוברים את פי ה׳ עוכרי בעמק הבכא מעין תשימתו לכל דבר שבקדושה, וריב ומצה לדרוש בעד החיים אל המתים, הנירה לי שאהבה (נפשי) האם תמנו שלומי אמוני המדות? האם פשו אמוני ישראל, גם בני אדם בני איש מעיר ואם בישראל, תשואות מלאה קריה עליזה, לא כן אבי רואיך אליך ישניחו, אליך יתבוננו אל תפנו אל האובות מחדשים מקרוב באו, מארץ רחוקה עיפתה כמו אופל, שפל קולם ועפר שריפת איפת רזון זעופה, תשח אמרתם עצו עצה עצת ה׳ לעולם תעמוד, ותופר עצת רשעים ודרך חטאים זכרו יאבד ולא יקום, ודברך דבר אלהים יקום לעולם, תאלמנה שפתי שקר מתי שוא הדוברות חוברות הוות בגאוה ובוז, תשלח חרונך יאכלמו כקש, כאש תבער עלי זית וכלהבה תלהט שמיר ושית, קוצים כסוחים באש תכלם מכרם ה׳, נצר מטעיו תרום כמו דוה, הרוה את הצמאה ורוח דעת ויראת ה׳ על פניך יהלוף תשאם כן תרדפם בסערת יערת גבורת, תורת ה׳ בפיך ובסופת נופת שכלך תניפם תפיצם בשצף כוסף האמת, תשימם כקצף על פני מים מי המרים המאררים, ומים חיים מן המקדש הם יוצאים ביד רמה לעבוד את פי ה׳, עמדו נא, עמדו על עמדכם לתור להם מנוחה לעיני עם הארץ ויושביה שריה שופטיה, וכי תשאו משאת וארוחה מאת פניכם הלא עיני העדה ומנהיגיה המה יעלו בתהלה וכל זר לא יקרב אליהם, לא יעבור עור ופסח ואיש עולה״.

ואתה

„ואתה סעו ראשנו תאזור מתני צפוני טמוני תמונתך, וכגבר חלוצי יעוציך תשימם, בחרו לכם אנשים אנשי חיל יראי אלהים, על פיהם יהיה כל ריב לחשם ועם קדושים בארץ המה, ואדירי כל חפץ ה' בידם יצלח, לשום את משא מלך ושרים כחוללים מיסים יסימה יבואו אליהם, רוח המושל בארץ תעלה עליכם בני ציון היקרים המסולאים בפז, האמת והשלום המה יעלו לרצון בתחלה על מזבח זוהר זהב עבודתכם, תחת הנעצוץ קנה רצוץ יעלה בראש לכל דבר עבודתכם, הלא אם קנה רצוץ לא תשבור, ופשתה כהה לא תכבה, תכבה את נר ישראל נר מצוה ותורה אור נוראות בצדק ימינך, ואני בעניי הכינותי לבי אל ה', הנני אל גוי קורא בשמי נדרשתי לשאלתך ציץ מצחנו, העמק שאלה או הגבה למעלה, אם כי גליתי אזן אנשי מצותך ואת יריבך אנכי אריב, והיה זה שלום ביתי, בית תפלה יקרא לאל חי כל עוד נשמתי בי, ממקומי לא אמוש כצור חלמיש מעשות הטוב והישר בעיני אלהים ואדם אתכם, כנפשך העולה היא למעלה, והית מאורות לי נאמן נכון למועדי רגל רגליהם דרך ישרה ועל במתי יעמדני לכלכל את שיבתם ביתר עז ותעצומות, משה (ב) במוהר"ר יוסף המון זלה"ה".

ג) שני המכתבים האלה שלח משה המון כאחת שלוניקה, ולפי הנראה השיב מענה כי דבריו לא עשו פרי, וכבן הוסיף ידו לכתוב שנית אל ר' בנימן הלוי אשכנזי.

„מפליא עצה עצת ה' לעולם תעמוד, מגדיל תושיה ליראי שמו ולאוהביו, כצאת השמש בגבורתו, גבור בארץ החיים יהיה גם זרעו נכון לפני ה', נפש ברכת תדושן גבירנו, והחכם עיניו בראשו מניע השמימה, ועל פני כל אחיו ישכון, מרום מראשון כמה"ר בנימן הלוי נר"ו. מעולם נסכת מראש אמנה, מקדמי ארץ לעיני בני עמו טהור עינים מראות ברע, נוצר אמונים ומשלם על יתר טובה כפולה מעולה, שתולה בניה צדיקים יבורך תפארת יקר וגדולה בכוד אלהים, צור ילדך חוצבת ממנו ממקורך ברוך, ממקום קדוש תתהלך לעולם דרכך בפי, כדבש למתוק נצב לעוסתי בשמי מרומי מנעימי החשיבות ברוח דעת ברור בירכתי שפתיך סללו להאיר נרו, כי ראיתיך הנכיר כחס על הנר נר מצוה ותורה לא יכבה כחס על השמן, שמן היורד על פי מדותיך לא יחסר ושמן משחת קדש ישראל, משחת מאיש מראהו כמראה הקשת קשת רמיה יחרוך צידו נתן בענן עטר קטרת סמים דקה מן הדקה, חסר אחת מסמניה, הבאיש הביע שמן רוקח, לוקח נפשות חכם הוא בעיניו ותוארו מבני אדם, גם בני איש יכלכל, מחלהו מחלת לב ברוח נכאה, מי ישאנה? כחס על הפתילה בלולה בשמן כחלה נרה נר ישראל ידעך ח"ו, רועבו כפשתה כבו את גחלת תוחלת ממושכה, וכבודך עליהם יראה משתאה מחריש כבלע רשע בדינו צדיק ממנו, ואנכי כמסתר פנים הסתר אסתיר פניו, אם און בידם ארחיקנו, עמל וכעס כעסוני בהבליהם, הבלי חמודות מרומות, לא אביט ולא אתבונן כי חפץ חסד אני, ולא אחפוץ בהשחתת עולם, חלילה לי אתן יד להשכיל ומהטיל מום בקדשים אשר בארץ המה ואדירי כל חפצי בם".

„בסגולה נפלאה מכני אצבע אלהים שעמדה לעומת חפצו בחרתי, אחזתיו ולא ארפנו, לא אתנהו השב רוחי רוח נכאה על העיט צבוע נחלתם, אם אסק שמי מרומי ההתנכרות והכפירה בעוז פניו ישונה שם אתנה את דודי לו, ואם יציע שאול לו;

לו באלהי כסף ובאלוהי זהב שהם הרהבוהו, הנני להשביע בטוב עדיו ארחיב פיהו אמלא אותו ברוח חכמה ובינה, וכל טוב מדומה אדוני‧ו בידו אשר גליתי אזן הגביר אביר יצ"ו, גם מאז פנים אל פנים אשא, כנפי שחר נכון מוצאי בשער עמי שער בנפשו כן הוא כאשר יוכל שאת, אשכנה באחרית ים הגדולה והתועלת עושר וכבוד אכוננהו אצרנו כאישון עיני נגרה ולא תפוג, לא אסוג עד אשר אם כליתי מאווי וכל חפצו אשלים ולא נצטרך יד חזקה ויד רמה כחכמה רמה. באל'ים וימין ה' רוממה תסעדני על במתי יעמידני, לא תצא תקלה מתחת ידי ולא אעשה קטנה או גדולה בלתי אם אגלה סודו אל עבדי ה' יראיו וחושבי שמו כמוך היום, וידך תהיה בו בראשונה להעמיד על נכון לבי לקרוא לו לשלום ולברכה, יתמוך כבוד לא יתן למוט רגלו רגל ישרה ורחבה, מסבה תחתיה פן תסוב עלי כוס ימין ה', וה' בהיכל קדשו עד אמת, בכל אשר תאוה נפשו הטיב אטיב עמו, וכמים עברו לא אזכור את אשר התרנזו לי, ועוצם אהבה מרובה והיבה יתרה נודעות לו בקרבי, וכדי בזיון וקצף אשר לא ישמע את הרנה זאת התחינה, והקשה את ערפו ואמץ את לבבו גם הפעם".

„הגדתי לאל נערץ בסוד קדושים רבה גאון בגבורה, לא התיצבו (צ"ל יתיצבו) לנגד עיני כל ימי עולם, לא אחמול ולא אכסה ולא אשא פני איש לראות פניהם, ועוד ידעתי בא יבאו אלי אפים ארצה והתודו את עונם והשתחוו לי לאמר: אם כבנים אם כעבדים, אם תמצאנה אותם ח"ו צרות רבות ורעות אשר לא ישוערו, הסתר אסתיר פני מהם, לא יועיל הון ביום עברה ואם יבאו בקרקע הים כלה בחכה העלה (צ"ל אעלם), ואם בין כבבים ישימו קינו (צ"ל קינם), משם אורידם לתת נקמת ה' בהם, וידעת כי חרב אדוננו המלך משגת בארבע רוחות השמים אשר דמו להסתר שם, נשגב ה' לבדו על עוברי רצונו, למה יצא מתחת ידי משפט מעוקל לסתר שם לבלע ולהשחית ח"ו משפחה או שבט לקנאת שבועת ה' אשר בינינו וקנאת חמת גבר אשר כמוני, כהתל באנוש יהתל בי אנוש אחד הריקים, זה שנתים ימים ישאוני בסוט בשנים כגבר עברו יין, ואתה הגביר ידעת כי לא יתן כפיר קולו ממעונתו בלתי אם לכד, העידותי בכם היום כי לא יתיצב לעומת פני כל מיני אופני התעצמות להשבית מאנוש זכרם, והפקדתי עליהם בהלה אשר כמוה לא נהיתה".

„והיתה זאת לזכרון לאות לבני מרי העוברים את פי ה' בכליון עינים ודאבון נפש, תחת אשר העדותי למות וכבודי לעפר, ירדפם יעבור שלום, לא אשוב מפני כל להכרית מעיר ה' כל פועלי און, און אם ראיתי בלבי לא ישמע ה' את קול תחנוני, קולי אל אלהים והאזין אלי אל תתן להית נפש תורך, נוראות בצדק כי עתה שלחתי את ידי לערוץ אנוש מן הארץ, וברוח שפתי אמית אצמית אויבי, נוראות בצדק ענני אלהי ישעי מבטח כל קצוי ארץ וים רחוקים, יקום דברו הטוב להשיב לב אבות על בנים לה' אלהיהם ומרשעים יצא רשע כי ישים אשם נפשו, נפשי תגיל בה' תשיש בישועתו, ונקתי דמם לא נקתי, וה' שוכן בציון כל יצר מחשבות מבין להבין אמרי נואש, נכון לבי בטוח בה' יכון לבו הקשב תקשיב אזנו יתגלגל זכות על ידי זכאי יסיר לב האבן מקרבכם, ורוח נכון יחדש בקרבם והשבות הגביר את לבבך, נכון דברי אלה יחד יכוננו בית ערוך, שלחן סכחן צדק ומשרים ואת כל אשר ישנו בלבבכם בשפת אמת תכון תכין לבי תקשיב אזני ביותר מהר

שאפשר

שאפשר על יד איש עתי, ואני אתנהלה לאטי עד בוא דברך לששון ולשמחה, לבבי ששון ושמחה ישיגו כל אשר בשמך יקרא, ואהריהך ישנה מאד, וחיית רק למעלה על כל מעלה ותהילה כנפשך נפש טהורה וזכרה, וכנפש נאמן האחוה בברית אמת ואמונה, משה כבמוה״ר יוסף המון זלה״ה״.

ד) על המכתב הזה השיג מענה השר מ ש ה ה מ ו ן, ויוסף לכתוב שנית בסגנון יותר רך: „חלק אדם מאל חכמת אדם תאיר פניו החכם השלם נר״ו. כי אשא אל שמים ידי שמי מרומי ההתנשאות בכנפי ההתעצמות לאהוב את אוהבי ולשנוא את שונאי, שבתי וראה כי טוב חסדך ואמתך אשר שמת בפי דברי רוח חן והתחנונים ידבר איש אשר אלה לו, רבו כמו דברי תוכחות התנצלות נאמנה אל אל רוחו, והריחו להביא הנרצה אל נכון, אף כי עצם האהבה השקועה וקדומה תוך מורשי לבבי, הם הרהיבוני לעומת פני חשיבותך, נפתי מכתבי על משכבי מר עובר על פשע, מר דרור לקרוא דרור בארץ הריסותי ח״ו בארץ החיים אשר נרת בה, חיים וחסד עשית עמדי אשר כליתני היום מחטוא לו ה״ו, ופקודתך שמרה רוחי, ראיתיך גבירנו נצב על עין המים מי האהבה הצרופה לכבות רשפי אש זרח שלהבת ים בערה, כי זה ימים רבים כונתך רצויה לשם שמים, וגם אנכי הקשבתי ואשמעה אחד קדם מדבר מתוך האש, וקול ה׳ בכה אמיין לכבוש את יצרי לבלתי יצא מתחת ידי משפט מעוקל ח״ו, ומה לאנשים אשר הכאתי בכליותם חצי אשפתם, באהבתם ותשוקתם הכתם שותה רוחי מרוב אונים, איש ממנו לא נעדר. תמיד כל היום עליהם נשאתי נפשי בכודם והודם על יראה ואולם עוצם תוקד (צ״ל מוקד) החבה הרבה, תמונה (צ״ל טמונה) תגלויה לעין כל בקרב לבי, לשמע אזן חשיבות משא נפשי, הידיד חשקתיו ואוהבהו אהבת חסד, וארכהו בדבכות עצומות הן ואמת מן ינצרוהו, וכל יקר תפארת שלמות וחשיבות נשא ורם גבירנו הנעלה נר״ו, צור ילדו ומקורם ברוך אשר ממנו חוצבו ראתה עינינו שמעה אזני ותבן לה, ואליך הגביר נשאתי נפשי תבוא כפלגות נהרי נהלי דבש ונופת צופים הנהנתך, ובידך אפקיד רוחי כבודי עליך יראה, כי תתום דרכיך בכל אשר שאלת מעמדי״.

„והנה כתב ה מ ש נ ה לדיין לעכבו, לשלחו ביותר מהר שאפשר, ודברך אמת עם הנעלה איש הסודות אביו נר״ו, ועל פיהו יחנו דברי אלה כאשר גזרת, וכן דברו אלי ומעכ״ת חכם כמלאך האלהים לדעת את אשר ייטב לי בעיני אלהים ואדם, ועשית כחכמתך, ואנכי לא אצתי מרועה אחריך בניסן בעממיך כל סתום לא עממוך כי אני הכינותי את לבבי בכל אשר נשא את לבו אלי עשה אעשה לא אסור קטנה או גדולה, והנה כתבי אהבי פרשתי לפניו בכל אשר שאל את הפעם, אף כי מאז נדרת לו הלא אקומה דברי אותו, יקים ה׳ להם בית נאמן לעבוד עבודתו ישימך אלהים גבירנו שם (צ״ל שר) שלום בארץ ואת כל אשר תאמר נפשך ההשובה אעשה, כי לא יתארך הדבר מיום אל יום, והרץ עומד על משמרתו לפני גבירנו להשיבני נכון כל אשר ה׳ אלהיך עמך כאשר חפצו אמן, ועל משמרת רצונך כל הימים אעמוד למלאת מצותך, אשר נשבעתי כי לא ידעתי בבוא השמש קטנה או גדולה, עוד הוגד לי כי בא השמש הארור א ל י ש ע שמו, ולא רציתי להסתכל בפניו כלל, תמיד עיני ולבי על כל הנהגותכם כי תקשיבוני אל כל אשר יהיה שמה רוחכם ללכת, הלכת בדרכיו כימי קדם אשר התהלכו אבותיך לפניך, תמים על ראשך

חן

חן וכבוד והדר יעטפך כאות נפשך רוח נדיכה ונפש נאמן האחוה מ ש ה ה מ ו ן״.

(ה) אמנם בדברים רכים לא התיסר העשיר ב ר ו ך והתומכים בימינו על כן ערך השר מ ש ה ה מ ו ן מכתב אל ראשי העדה בשלוניק ואלה דבריו:

„עיני העדה, לתורה ולתעודה, המאירים לארץ ולדרים התרים על ה׳ וצאן ידו, כי אשא אל שמים ידי קול תחינה תפלה בתהילה ינדיל יאדיר שמכם וזכרכם מהעולם עד העולם אמן, מה אומר ומת אדבר מה אצדק (צ״ל אצטדק), כי אנכי סבותי עד הנה בעזיבת תת נקמת ה׳ נלחם בהם, כי אמרתי אולי יתעשת האלהים לנו ושב האיש ההוא אל אלהיו וידינו אל תהי בו, וגם עתה שבתי וראה מכתבי תפארתכם ורב רובי תוצאות תלאות יום ליום יביעו ידבר עתק מפיכם (צ״ל מפיהם), כי על דעות ה׳ כי לא לו נתכנו עלילות לדינם לכף זכות, עוד יוסיפו לחטוא הורס נהפך עליהם למשחית, יתאמרו כל פועלי און, מבלתי יכולת להציל קדמוני שלום ואסת עד הנה, בוחן לב חוקר כליות יודע כי תמיד כל הימים אשתחוה (צ״ל אשתאה) אחריש, ישיבו דרכיהם ומעלליהם ושבו בנים לגבולם, פן נהיה לבוז בקרב העמים וחרפת תורפנו נפלה עלי, היא המונעת סמני לבלתי צאת בעקבי נות צדקתכם לקראת אויבי ה׳, ומהתאמץ נגד מתקוממי ה׳ ובתקוממתכם אתקוטט, אריק חנית וסנור לקראת רודפיכם עד כלה, ומה גם עתה כי הציקתני רוח לבי לא עצרתי כח להתאפק מאז בא באזני דברי ריבות בשעריכם, נלאתי נשוא פנים נזעמים לוחמים לי מרום שוד ושבר על שבר בקרב מהניכם קדוש יאמר לו, תמיד נוגשכם מתעולל מתגולל ברשע ופשע, שוסע שסע פרצות לבלתי שוב מדרכו וחיה, ואל אלוהיו ירהמהו, גולה עמוקות הוא יודע וישראל הוא ידע היום הזה, כי מאז שאונכם עלה באזני בבוא הדרת יקרת החכמים יצ״ו אלינו תמיד כל הימים, שמו מנאץ, וכל (צ״ל ועל) משמרת עבודתכם אני נצב ונעצב, לא הצבתי (צ״ל חסרתי) מערוך כל תלונותיכם לעיני כל גדולי המלכות לגלות אזנם, טרחכם ומשאכם וריבכם על לא חמס, וכל אשר דברנו ועשינו לקטנה או לגדולה הכל היה במאמרכם ובמצותכם, כהם על כבודי הדיין אשר נודע לפני כבודכם, שמו בקרבם*) לא סרתי תמיד מערוך שמי וכעסי לעומתם על אדות תלונותיכם״.

„ומה גם עתה שנית כאשר הודעתי גליתי אזנם, בפרט המשנה ר ו ש ט ם פ א ש ה נתפעל התפעלות נמרץ, לשמע רשע זדון לאיש אשר אלה לו, אחרי ההתראות נתוכתתי באותותי שמתי בקרבו כי את כלם נשבעתי באלקים דברים כהוייתם, ערכתי לפניהם, ואת כל אשר נתאמצתי להשלים ביניכם, כבוא ב ר ו ך הנה פנים על פנים ואת כל אשר קבל עליו כל הימים, וכעת הוסיף על חטאתו פשע, תרד חרדה גדולה לקראת דברי וצוני לכתוב לו הגדולות אשר עשה האיש ההוא במכתב אמרי נוצר, ועל פרטי עניניו מפורשים מכל אשר התמכר לעשות אשר ידעתי גם שמעתי, את כל אשר הוא מקציף לעשות לכלל ולפרטים, נגזר, מעם המלך יר״ה יותן, חוקר ודורש לחפש ולחטט אחריו לגלות פשעיו ומעלליו על ידי דיין איש אמונים אשר כסף לא יחשוב וזהב לא יחפצו (צ״ל יחפוץ) בו, ומלאך אכזרי ג׳אוש משער המלך לעבור עליו, ואלה יעמדו על הקללה לבער קוצים מן הכרם. וכל דבריו בספר יוחקו ויכתבו מיליו למחות את שמו מתחת השמים, כי כן סגנון המלכות״.

לכן

*) לפי תמובן השופט או דיין נקרא מחמר כשם המהמרגים.

„לכן, אנא גבורי כח עושי דבר ה׳ עמדו על נפשכם, וחושו לכבוד שמים וכבוד הדברים, אשר זכותם מסייעתם לעדוץ אנוש מן הארץ, זאת שנית עשו, אם יראה בעיני רוממתכם קחו עמכם דברי טעם ולכו בואו ושובו על האיש שופט הארץ וכה תגידו לו כי עד הנה נרדפתם והדפתם נדפתם מהאיש הלזה ולא יכולתם ברוב דברים טובים להמלט מרעת האיש הזה, תם התרגזו ושאונו עלה באזני המלך יר״ה ונזרו עליו את אשר ננזר, ואני עם כבודכם ראינו כי טוב לנו לחדול מכל זה כי יבא איש זר לתקור באיתן מושבו סחוזו ושעריו, והוא יתקן את אשר עות האיש הזה, כאפשרי כי יתן בידכם ע ר ז׳ י (כתב הצעה), את כל אשר העוה האיש ההוא בשער סקומבם ואז תחדלו מטנו, וכי יתן לבו לסרות גם הפעם בעיני ענותכם, הנה מה טוב ומה נעים כי תבחרו אנשים לצבוא צבא למלחמת חובה, מלחמת ה׳ אני נלחם, ינשו להקביל פני ה נ׳ א ו ש והעבד ההולך לקראת עזרת ה׳ כגבורים, תאזרו היל בכל תוקף, תגלה יעתו וחרפתו לא תסח בקהל רב, ובקול אלה בהמולה גדולה תעבירו במחניכם קול ה׳ בכח, החרימו בשם החכמים גאוני עולם על איש מאנשי שאלוניקו להתאמץ ולהתיצב מנגד על דבר פשע האיש הזה וביעדתם הרע מקרבכם והנשארים לא יזידון עוד, למעני אל תאחרו תשובת כתב זה, כי יצא דבר המלכות והעבד נכון כל היום לצאת על דבר כבוד שמכם, נאמן אחוה מעלתכם מ ש ה ב כ מ ו ה ר ״ ר י ו ס ף ה מ ו ן ז ל ה ״ ה״.

אמנם עצת השר מ ש ה ה מ ו ן לא קמה, העשיר ב ר ו ך עלה בידו להטות אליו ארבע חכמים קלי הדעת, אש המחלוקת שרדה בתקף עזה בקרב העדה בשלוניק, כי יצאה מרשות היחיד ותתפשט בכל הקהל, ובפרט בין ר׳ י ו ס ף ן׳ ל ב העומד לימין העדה, ור׳ ש ל מ ה ן׳ ת א ס ו ן העומד לימין העשיר ב ר ו ך, המקורות לענין הזה הם:

א) מכתב השר מ ש ה ה מ ו ן לר׳ ב נ י מ ן ה ל ו י א ש כ נ ז י *): „הכם צבי עדיינו יצ״ו, גם היום מרי שיח כבשן ותנור עפר, ענן עשן ולפיד כוז דברי נאצות עלו באזני, והנה יעמיד כבודך על אמתת כל זה מכתבי השלוחים לפניך, וכמעט שכנה דומה נפשי כראותי ההפך לכב חשוכי (חשובי?) החכמים הנותרים, בלעדי אלה ארבעתם ידם במעל חטאת האשמת הארור, והם הם המחזיקים ברשעת אוסת פושעי ישראל, כי אין פניהם הולכים בקרב אש וכלי על לב עמוק מי ימצאני, והנה חתיכת ידיהם אשר שלחו להצדיק ולאמת עון אשר תשאו ואשר נואלו הפושעים והמורדים החטאים בנפשותם, לשלוח יד פושעים בפרט כי החכם השלם כמהר״ר י ו ס ף ב ן ל ב בכתבים יעיד למפרע, כי הן הם עוכרי ישראל, עוברי ברית הרבים כי ראיתי אף הפעם הזאת אשר הראו שלפיהם לטהרה, ופיהם מרמה וכחש נסתר, מסכימים עם כתבי השך נשפי רשפי שלפי ההתול והתזיות אשר תמיד על פניהם יחלף, בכל אלה וכל עדיותם דרך שלילה ודרך הכחשה, לא דרך חיוב יראה ה׳ וישפוט, ודרך ארחות חיי כל העדה בלעו, לכן אמרתי לשלוה גם לפני כבודך כל הכתבים הללו, והנה השבעתיך כל תכן ותפס כתבי יראה לפניהם, ואתה חכם כמלאך מליץ אמת, האמת והשלום יחדיו ילינו על ראשך, וכי כל אשר (צ״ל בכל אשר) תפנה, נעם (צ״ל נאום) משתאה סחריש עד בוא נכון שפת כתבי אמריך ופנים

*) כ״י בידי ר׳ אברהם דאנון בקושטנדינא, הוציאו לאור בעתון „יוכף דעת״ אנדרינופולא תרס״ח (דף 182).

ופנים לפנים אמריך ודברך נצב, אוהב שלומך, משה בכמוה״ר יוסף המון זלה״ה״.

ב) ר׳ דוד קונפורטי בספרו קורא הדורות (דף ל״ו ע״ב) „... והנה שמעתי בשאלוניק מפי זקנים, כי יום אחד אירע לו מחלוקת למריב״ל (ר׳ יוסף בן לב), בהיותו בישיבה עם הרב ר׳ שלמה ן׳ האסון הזקן, אביו של הרב ר׳ אהרן האסון... על ענין דבור אחד מהתוספות שהקשה הר״י מקורביל, ואמר הה״ר שלמה בן חסון שקושייתו של הר״י מקורביל לא היה (היתה) קושיא כלל אלא הטעה, ועל זה נתגלגלו הדברים, ונתרבה המחלוקת בין שני הרבנים הנזכרים, ונתגדלה המדורה עד שהגיע הדבר שברכו זה את זה בישיבה בתוך גדולה (צ״ל בתוך ישיבה גדולה) של חכמים, ואחר ימים מועטים היתה מגפת בעיר שלוניק והלכו לכפרים, ושם בהיותם בכפר, נהרג החכם כה״ר דוד ן׳ לב בנו של הרב מהריב״ל, וזאת היתה לו סבה למהריב״ל ז״ל שעקר דירתו משאלוניקי והלך לו לדור בעיר קושטנדינא״.

מקורות אחרים יזכירו ענין המגפה הזאת מבלי להזכיר השתלשלות הדברים והמחלוקת:

ג) ר׳ גדליה ן׳ יחיא בספרו שלשת הקבלה (גזרות אכזריות סי׳ מ״ו) יזכיר כי בשנת ש״ה החלה המגפה בין יהודי שאלוניק וכו׳.

ד) ר׳ יוסף סמברי ידיע קטאית בספרו „דברי יוסף״ (דף קל״ב) כתב: „ובשנת חמשת אלפים וש״ה פזורה ישראל היתה מגפה גדולה בשלוניקי.

ה) ר׳ יוסף הכהן בן הדור ההוא כתב על ספר כתבו „דברי הימים למלכי צרפת ובית מלך אוטומאן התוגר״ (ספר שני): „בחדש סיון בשנת ש״ה פזורה ישראל השבה ה׳ לתשחית גלות ירושלים אשר בשלוניקו, ויך ה׳ בעם מגפה גדולה מאד, וילכו נעים ונדים מעיר אל עיר מפני פחד ה׳ ומהדר גאונו בקומו לערוץ הארץ, וגם שמה לא הונח להם וכו׳״.

גם בעת המהומה והדבר, בעיר אשר רחובות העיר העליזה שלוניק מלאו חולים ומתים, העשיר ברוך לא השפיל גאון עזו ולא יסרוהו כליותיו על שבר בת עמו, כי עוד הוסיף רשע וכסל, עד אשר היתה יד אלוה, על העדה האמללה הזאת ותצא אש ותאכל בארבע פינות העיר, המקורות אשר יספרו הענין הזה הם:

א) ר׳ בנימן כ״ר מאיר הלוי אשכנזי במחזור האשכנזי אשר הדפיס בשלוניק בשנת ש״י (בערך).

ב) ר׳ גדליה ן׳ יחיא בספרו „שלשלת הקבלה״ (גזירות אכזריות סי׳ פ״ז) יספר כי בליל ד׳ אב שנת ש״ה יצאה אש מחנות אברהם קטלן הבשם ותאכל חמשת אלפים בתי ישראל, ושתי מאות נפשות, בתי מדרשות ובתי כנסיות.

ג) ר׳ דוד קונפורטי בספרו „קורא הדורות״ (דף ל״ז הנ״ל) יתן בידינו השתלשלות המקרה הזה, וכה דבריו: וכתב (ר׳ בנימין הלוי אשכנזי) בסוף „מחזור האשכנזים״ ומביאו גם כן „בשלשלת הקבלה״ שישראל אחד איש בליעל נתקוטט עם הרב ר׳ יוסף ן׳ לב בשאלוניקי על ענין פסק דין שכתב נגדו, והכהו על הלחי בשוק בפני כל העם, ולא היה מי שמחה בידו ואין דובר אליו דבר על ענין זה, מפני היות האיש הבליעל ההוא עשיר גדול ותקיף ואלם מאד, ובהיות הרב לפני החנות ההוא שהיה של בשם אחד ושמו אברהם קטלאנו, קרע את בגדיו

ואמר

ואמר: שומו שמים על זאת! ובלילה ההוא נכנס הכשם בחנות, וראה שם עכבר וקרב אליו הנר לשרפו. והאור נאחז ונסבך בניירות שהיו לו בחנות, ותרבה הלהב וקם שרפה גדולה ונשרפו כמו חמשת אלפים בתים מיהודים ומאתים נפשות, וכמה בתי כנסיות ובתי מדרשות ואחר כך עלה הנגף בעם, והיו מתים בכל יום כמה נפשות מישראל עד שהגיע ביום א' של שבוע שנקברו ביום ההוא שי"ד מתים במנין שד"י, ומהיום ההוא והלאה היה הנגף הולך ומתמעט עד שנעצרה המגפה, וכל זה היה בשנת הש"ה ליצירה.

ד) בן הדור ההוא ר' יוסף הכהן יתן בידינו פרטים אחרים על המאורע הזה, וגם שטה (בספרים) לא הונה להם, ויבא הפליט: ויאמר אש אלהים נשקע בסאלוניקי, ותאכל יסודותיה, כי אש יצאה מבית אברהם קאטאלאן הבשם בליל יום השני, ביום הרביעי לחדש אב הוא החדש החמישי, ותאכל כשמונת אלף בתים מעט רגע, וכמאתים נפש אדם ותעל צעקת העיר השמימה, אוי לעינים אשר ראו שמנה עשר בתי תפלתנו ותפארתנו וספרי תורתנו ומאמוני דתינו לשריפה מאכולת אש ולא היה לאל ידם להושיע, שכבו לארץ חוצות נער וזקן נשמו בחוצות, האמונים עלי תולע חבקו אשפתות, ערומים ולא יתבוששו ביום אף ה', ויהי כהשמע בערי הפרזי דבר המלך ה' ודתו ואבל גדול ליהודים, שק ואפר יוצע לרבים, רעדה אחזתם ופלצות ביום המר ההוא, ופיק ברכים וחלחלה בכל מתנים, ופניהם קבצו פרור, ויבכו בני ישראל את השרפה אשר שרף ה', וגם אחרי כן היתה מגפה רבה בעם, עד כי נלאו הקוברים, והסופדים והמקוננות חדלו, ולא עצרו כח בעת ההיא, וידל ישראל מאד, וישימו התוגרמים את הבשם המבעיר בבית הסוהר, ויחלה ויסגור יומו שם".

ה) ר' יוסף סמבורי יספר גם כן המקרה הזה (דברי יוסף, שם), „ואש יצאה מאת ר' אברהם קאטאלאן ביום ד' לחדש אב ותאכל כשמנת אלפים בתים וי"ח בתי כנסיות וספרי תורתנו היו לשרפת אש".

בספרי בני הדור ההוא נמצא עוד איזה ידיעות מקוטעות אשר יוסיפו להפיץ אור על המאורע הזה, או למצער לרמוז עליו:

ו) ר' שמואל די מדינה בספר השאלות ותשובות (חשן משפט ס' קע"ב): בפנינו עדים החתומי מטה, באה הזקנה דוניא ג'אמילה אלמנת כה"ר יום טוב נתן נ"ע, אמרה לנו גלוי ומפורסם לכל יושבי שער העיר הזאת שאלוניקי איך בעלי הר' יום טוב הנז' בשעת פטירתו הקדיש להברה הקדושה „חברת תלמוד תורה" אשר פה שאלוניקי חזקת כל זה החצר שאני דר בו, אך בזאת שאהיה אני ארונית ומושלת עליו כל ימי חיי, למען יהיה כבודי ופרנסתי במקומו מונה כל ימי חיי, ושאר כל הפירות אחר הפרשת פרנסתי יתנגו שנה שנה לחברה הנז' והחזקה הנז' יותנו (צ"ל תנתן) כלה לחברה אחרי פטירתי, כך אני מודה שהיתה צואת בעלי, וכך התנהגו עמי פרנסי החברה אשר בכל שנה ושנה מיום פטירת בעלי נ"ע ועד זמן השרפה הגדולה אשר היתה בשנת ה' ש"ה ליצירה, ואחר השרפה כשנבנה החצר הזה נתפשרו עמי פרנסי אותם שנים וכו'.

ז) שם, חלק יורה דעה (סי' נ"ה): השם היודע ועד כי טרדות הזמן בעת בשאלוניקי מבהלים ומטרידים, עד שאין לב שום אדם במקומו, כי מחוץ שכלה הרב

ובבית

ובבית בעונות, מלבד טרדות אחרות כאשר ידוע ומפורסם, עד שלסבה זאת נדד ממקומו החכם השלם כמהר״ר בנימן אשכנזי נר״ו והלך לקושטאנטינא במלאכות הק״ק אשר בשאלוניקי יע״א לראות ולבקש לנו מנוח מן המלך יר״ה.

ח) שם, חלק אבן העזר (סי׳ מ״ג): ראיתי מה שכתבו הה׳ כהר״ר משה בר יונתן וכה״ר שמחה בר חיים, וכה״ר ידידיה גם מה שכתב הרב הבו׳ כמה״ר בנימן הלוי נר״ו, והנה הרב הנזכר בהיותו בארץ נכריה שליח ההשגחה מכל הקהלות קדושות אשר בשאלוניקי יע״א, כתב לי הצעיר אחוה דעי גם לשאר הה׳ נר״ו, ולהיותי נשמע למצותו ולקיים מאמרו אמרתי, לחוות דעתי בקצרה, וזה כי אמת יהגה חכו כי אני הייתי כאותו מעשה של קוצינה מן הסחבירים (המעשה הזה היה בשנת ש״נ כאשר יצא ברור מתוך השאלה).

מכל האמור למעלה יוצא ברור:

א) כי קרוב לשנת ש״ב—ש״נ היה בשלוניק איש עשיר עז פנים ושמו ברוך שבא כנראה מפורטוגל בלוית אביואשר רצה להשתרר על ראשי עם קדש ולהפריע המנוחה בקרב העדה הגדולה הזאת.

ב) על ידו עמדו ארבעה רבנים מחרחרי ריב, ועל ראשם ר׳ שלמה ן׳ חאסון.

ג) ר׳ בנימן ב״ר מאיר אשכנזי הלוי בתור שליח העדה הלך אל עיר הבירה קושטנדינא להקריב המשפט אל שרי המלכות, אחרי שהריץ דבריו אל השר משה המון.

ד) העשיר ברוך הלך גם הוא אל עיר הבירה להצטדק במשפטו.

ה) השר משה המון רופא המלך נדרש לבקשת ר׳ בנימין אשכנזי וראשי העדה בשלוניק להשתדל להשבית הריב.

ו) כל יגיעת ועמל השר משה עלו בתהו להשלים שתי הכתות המריבות עד אשר הוכרח לדרוש עזרת המלכות להושיע העדה השלוניקית מיד העריץ ברוך.

ז) עודנו משתדל לתוציא מנמתו לפעולת ידים ויד ה׳ היתה בעיר ההיא כי בחדש סיון שנת ש״ה החלה המגפה.

ח) ר׳ שלמה ן׳ חאסון ראש ארבעת הרבנים העומדים לעזרת העריץ ברוך בקש לחרחר ריב ומדון עם ר׳ יוסף ן׳ לב אחד ממתנגדי הכת המורדת, עד אשר קללו זה לזה קללות נמרצות.

ט) העריץ ברוך הכה על הלחי את ר׳ יוסף ן׳ לב באמצע הרחוב ולא היה פוצה פה ומצפצף.

י) בעצם היום ההוא, יום השני לשבוע ברביעי לחדש אב שנת ש״ה, אש יצאה מאת חנות הבשם אברהם קאטאלאן ותאכל בעוד איזה שעות שמנת אלפים בתים, שמנה עשרה בתי כנסיות, ושתי מאות נפשות אדם.

יא) אחרי התבערה, המגפה החלה מחדש ותעש שמות גדולות בקרב העם.

יב) שנים אחדות אחרי השרפה שלחו בתפוצות ישראל מטעם העדה השלוניקית את ר׳ בנימין אשכנזי הלוי לפי הנראה לאסוף נדבות לבנין בתי הכנסיות וההקדשים. על השרפה הזאת הכר קינים ר׳ בנימן הלוי כי עלה על המוקד גם בית עקר הספרים העברי היותר קדמון למשפחת בנבנישתי עם כל הכ״י הרבים, אבדה כבירה לספרות העברית שאין משלה.

ומדרש

ומדרש דון שמואל, נהיה אור אש ולעשנים
אשר היו ספרים בו, לאין סגין ומנינים.
ומנעוריו ועד נהיה כבן שבעים וכשמונים,
לשבט הסשיך סופרים בעט ברזל וגם קנים.
כתוב לו ספרי תלמוד ופסקנים ופרשנים,
וחבורים עדי אין קץ פנימיים וחצונים,
כתובים הם באותיות כספירים וכפנינים,
ועל גבי קלפי הוד בכל יופי מתוקנים.
כי ידע קצות ארץ ספרים יש, והם נקנים,
אליהם רץ כאילה וכסופה וכעננים.
והן עתה באש פרחו והקלפים והגליונים.

ציון ו׳

פירמאן (כתב חופשה) האלאמאנלים

בימי השלטן שוליםאן נתן כתב חופשה מצד המלכות מכל המסים ועולי הצבור למשפחת אלאמאן (= אשכנזין), הם ובניהם ובנותיהם ויוצאי ירכם, סיבת החופשה הזאת נזכרת בעצם כתב הדת, ור׳ יוסף הכהן יגביל המועד אשר היה בו המאורע הזה.

א) לפי דברי הימים לתוגרמה על פי המקורות הלועזים: בשנת רפ״ה השלטן שוליםאן עלה בראש שני מאות אלף אנשי חיל למלחמה נגד ההונגרים, המלחמה היתה כבדה אצל העיר מוהטש וההונגרים הכו עד חרמה וינוסו לנפשם, בעשירי לחדש ספטמבר 1526 (שנפל בשנה ההיא כ״ג אלול רפ״ז), התוגרמים הניעו אל פני העיר בודה (בודון), צירי התושבים קדמו פניהם עד פילדואר (Földwar), ויביאו בידם מפתחות העיר, השלטן אשר שבע רצון בראותו כי נחתו לפניו, צוה להגן בעדם ובעד רכושם [1].

ב) בן הדור ההוא הסופר ר׳ יוסף הכהן יספר גם הוא:[2] „ויאמר סוליימאן בעת ההיא, מאתים אלף איש האנשים אשר ברגלי היום הזה ואיך מלאם לבם להלחם עמדי? ויהי חתת אלהים על יושבי בודה, ויצאו מהעיר וינוסו לנפשם, והיהודים נשארו בתוך העיר ויזעקו אל ה׳ וישמע מהיכלו קולם, וסולייםאן לא ידע מאומה ויקרב העירה ויתנפלו לפני רגליו ויתנו העיר בידו ויבא העירה, ולבני ישראל לא חרץ איש את לשונו ולא לוקח מכל אשר להם שרוך נעל ביום ההוא, וישם סוליימאן עינו עליהם וישלחם באניה אל ארצו וישבו שם עד היום הזה״.

ג) ר׳ שמואל די מדינה ירמוז גם הוא על המאורע הזה: „ק״ק אשר בסופיאה אשכנזים ורומאניטים וספרדים יע״א היושבים ראשונה פה העיר אשר תחת ממשלת

---

1) Turquie הנ״ל, דף 128.

2) דברי הימים למלכי צרפת ומלכי בית אוטומאן התוגר, חלק ב׳ דף ע״ו (דפוס אמשטרדם).

ממשלת תוגרמה יר"ה... וכאשר כבש המלך יר"ה למלכות אונגריאה, באו היהודים אשר שם שהביאם המלך יר"ה, וקבעו דירתם קהל רב מהם בעיר סופיא[3], זה אינו דהא באו מאונגריאה יותר משששים בתים בבת אחת... והיו ביניהם אנשים רשומים חכמים ורבנים וכו'"[4]).

ד) ר' יוסף סמברי בספרו „דברי יוסף": „ובשנת יך' ל"ב (צ"ל תתל"ג להיצ'רה) הלך (שלטן סולימאן) לבודון וילכדה, והיהודים מסרו לו המפתחות"[5]).

ה) פירמאן האלאמאנים וזה תרגומו (על ידי ר' אברהם דאנון):

„ויהי כשבת כבודי על כסא ממשלת העותמאנים הנאדרי בכח, יצא דבר מלכות מלפני לחדש כל כתבי הפקודות והמשפטים, ובתוכם גם הפקודה הזאת, לאמר כאשר נלכדה מצודת בודון ביד שולטן סולימאן חאן, אחד אבותי הרמים היושב בעדן וישם קנו בגן אלהים, יוחן עפרו וירחמהו אל ונסלח לו, אז הביא יוסף בן שלמה אבי היהודי שלתי בן יוסף נושא הכתב הזה, ויתן בידו את מפתחות המבצר ההוא ויעמוד לפניו לשרתו, גם אחיו ישראל בן יוסף הנודע בשם „אלאמאן" לא חדל לעבדו תמיד, לכן בימי הורי שולטן מחמד חאן, ירחמהו אלהים ונסלח לו, קראו דרור לו ולזרעו אחריו לבנים ולבני בנים, ולבנות ולבנות בנות, לזכר ולנקבה, גם זקני הנכבד שולטן איברהים חאן, יוחן עפרו קים את דבר הדרור ההוא, ויתן לו ולזרעו לדור דורים חופשה מן הרצים ומן הסוללות, וכל ישכינו כבתיהם הכרי וחניכי הצבא והדומים להם, וממס העדר, וממחיר התמורה, וממס השנה, ומשומרי ראש המלך (או ממס אדרות שער?) וממשמרת הארמנות, וכתי הדינים, ומן המרעה, וממס המהנה, וממבני החומות, ומעבודת השוטר והשופט, וממסי הטבחים והמדינה (או מן כפר האבן?), ומן קצירת הגבעות והאחו, ומעבודת תמורה, וממס נאיות האחו, ואל ימנעם איש מלקנות להם עשר שפחות וחמשה עבדים משבי שודדי הים אשר לא כאו במסורת דת האיסלאם, ואיש כי יהיה לו עמהם דבר משפט והגיש עצומותיו אל זקן המשלמאנים, והשופט הנכבד ההוא ישמע את ריבותיהם לבקרים ושפטם לפי חוקי התורה, ובמות איש ממשפחת האלאמאנים ובא הפקיד לחלק את הנהלות בל יקח מהם את מכס החלוקה, ואיש כי ימרה את הפקודה הזאת, או כי יעלה ברוחו לתת לה כתף סוררת, נתון יתן האל המלך העוזר את גורל הסורר ההוא בעדת חטאים ובקהל פושעים, ורבצה בו קללת האלהים והמלאכים ומארת כל בני אנוש — ככה פורש בכתב החופשה הנתן להם בירח ג'יםאזי איל—אחירה משנת האלף וארבע ועשרים (אב השע"ה)—.

הפירמאן הזה איננו המקורי, אמנם כל חמשת ההעתקות הנמצאות בימינו אלה נחדשו כמעט כלן קרוב לימינו, וכלן תתחילנה מן הפירמאן הנכתב בשנת שע"ה הנעשה בימי השלטן אחמד הראשון, אשר ירמוז על הכתב הנעשה בימי שלטן מחמד השלישי (מלך משנת שנ"ה עד שס"ה). אך אין לשער מזה כי החופשה נתנה להם דוקא בימי השלטן הזה כשבעים שנה אחרי נצחון בודון, בהיות כי בעצם

3) שו"ת מהרשד"ם, חלק יורה דעה, ס' מ'.

4) שם, חלק אבן העזר, ס' ט"ו.

5) דברי יוסף, פרק קכ"א.

בעצם הכתב הזה יזכיר כי החופשה נתנה לבני אלאמאן בימי השלטן מחמד השלישי, אמנם לא יביא הדברים אשר נכתבו בעצמם אלא הענין והסבות. כהם, יוכל היות כי כתב ההופשה הנתן בימי השלטן שולייםאן נאבד או כי נתחדש בהיות כי בלה ברוב הימים, אך בשום אופן אי אפשר שהשלטן מחמד יקרא להם דרור על העבודה אשר עשו בימי אבי זקנו שבעים שנה לפניו, ויוכל היות כי השלטנים האחרונים לעמת שהדשו מסים ועולים חדשים, הרשו גם כן כתב הפקודה ויקראו דרור לבני האלאמאנים גם מן המסים החדשים, כי כן נראה בעצם הכתב דת הזה נזכר מס האהרה, אשר נהדש לפי הנודע בימי השלטן איברהים (מלך בשנת ה׳ ת״א), ואם כן לא היה באפשרי שידובר ממנו בכתב הנעשה בשנת שע״ה חמשה ועשרים שנה לפני כן, גם צריך להעיר כי הכתב הזה למרות שרשום בו „ככה פורש בכתב החופשה הנתן להם בירח ג׳ימאזי איל — אחירה משנת א׳ כ״ד" שהוא חדש אב שע״ה, נכתב ונהתם בימי שלטן מוסטפה השני, (מלך בשנת ה׳ תנ״ה) כי בעצם הכתב יזכיר את זקנו השלטן איברהים, וזה יראה כי לא דקדקו בסדר בכל פעם אשר נחדש או נעתק כתב הפקודה להזכיר המקור אשר היה לפניהם.

מן הנספחות אל עצם הכתב הזה הרומז על המקור משנת שע״ה, יצא ברור כי מלבד ההעתקות אשר קדמו לשנה ההיא נחדש אחרי כן, א) בימי השלטן עשמאן השני (שע״ז), ב) בימי השלטן מחמד הרביעי (ת״ד), ג) בימי השלטן שולייםאן השני (תמ״ז), ד) בימי השלטן אחמד השני (תנ״א), ה) בימי השלטן מוסטאפה השני (תנ״ה), ו) בימי שלטן אחמד השלישי (תס״ג), ז) ובשנת א׳ קל״ז להיג׳ירת הדשה הפקיד אחרי שנאבדה בימי השלטן מחמד השלישי (תפ״ג), ח) בימי השלטן מהמד הראשון (ת״ק), ט) בימי השלטן עשמן השלישי (תקי״ד) י) בימי השלטן שלים השלישי ביום י״ח לחדש ראמאזאן שנת א׳ רצ״ז להג׳ירה (תקנ״ג), י״א) בימי השלטן מהמד השני בקץ ירח ריג׳יב שנת א׳ רכ״ז (להג׳ירה, תקס״ח), י״ב) בימי השלטן עבדול מג׳יד ביום כ״ג לירח רביעי־איל־אחירת שנת א׳ רס״ב (להג׳ירה, תר״ו), י״ג) בימי השלטן עבדול־עזיז ביום כ״ב לירח ג׳ימאזי־איל־אול א׳ ר״פ (להג׳ירה תרכ״ג).

חמשת ההעתקות הנמצאות בימינו אלה נחדשו כלן בימי השלטן עבדול־עזיז והן: א) בידי משפחת נירון באנדרינופלא, ב) בידי משפחת גירון בראזגראד, ג) בידי משפחת בן יעיש ברוסטשוק, ד) בידי משפחת ירושלמי בקוסטאנצה, ה) בידי משפחת מצליח בקוסטאנצה. בהיות כי ההעתקות האלה לא נעתקו מגוף הכתב המקורי אלא הן העתקות אשר נתחדשו למצער חמש עשר או שש עשר פעמים, אין להתפלא כי נפלו שבושים ואולי גם שגיאות וכהיות כי רוב המסים האלה חלפו עברו למו ברוב הימים ולא נכרו עוד עקבותיהם, יקשה מאד על התוקר לדייק ולפרט כל מס ומס אשר הוטל על היהודים ויתר בני המדינה, ואשר נפטרו מהם בני משפחת האלאמאנים.

ר׳ אברהם דאנון ז״ל שהיה ראש בית מדרש הרבנים בקושטנדינא, בקש לפרשם עד מקום אשר ידו מגעת אלו הסבלונות אשר פרק השלטן מעליהם, והן נחלקות לשלשה מינים:

א) המסים אשר נקבו בשם יעלו לתשעה במספרם:

הנתון

1) הנתון שנה שנה ״שאלאניך״.
2) מס כלכלת המחנה.
3) מכס חלוקת הנחלות.
4) בעד מרעה (בהמות המלך). קרוב להאמין כי מלת (ג׳ א ר א) כפולה במשגה כי אחרי הזכירו ״מס המרעה״ כה ענין „מן המרעה״?
5) כפר לאסון או מס המדינה. כי שני מושגים למלת „קאסאבה״ אסון או מדינה.
6) מס הטבחים.
7) מס גאיות האחו.
8) מס עדרי (המלך).
9) מחיר התמורה לעבודת הצבא.
ב) עבודת סבל אשר מספרן שש:
1) בנין החומות.
2) עבוד עבודה תחת אחרים.
3) שפוך סוללה סביב העיר.
4) קצירת הגבעות והאחו. צריך להגיה יאמאנ׳ (גבעה) תחת יאמאק זנב החיל אשר לא יתכן לפי ענינו בין מס המדינה והבא אחרי כן.
5) נטירת הארמון ובתי הדין.
6) עבוד עבודה בעד השוטר והשופט.
ג) טורח חניכי הצבא ודומיהם אשר יתנו בבתי העם והיו להם למשא מספרו אחד:
1) שלא ישכינו בבתיהם הכרי וחניכי הצבא והדומים להם (צריך להגיה א י נ׳ במקום א י ל נ׳ י אשר אין לו כל הבנה).
היתרונות לבני המשפחה לתוספת טובה והמה שתים:
1) כל איש מאנשיה יוכל לקנות קנין כספו עשר שפחות וחמשה עבדים אשר נפלו שבי בידי שודדי הים כל עוד שלא באו במסורת דת המושלמנים.
2) כי יהיה לאיש ריב ומשפט עם אחד ה א ל א מ א נ ל י ם, והגיש משפטו אל ראש חכמי הדת הוא זקן המשלמנים, והוא ישמע את תעצומותיהם ושפטם בתורת האיסלאם, ולא יכול להגיש משפטו לפני שופט אחר פן יעשוק את ה א ל א מ א ן.

ברור הוא כי שגיאות רבות נפלו בכתב דת הזה באשמת המעתיקים אשר לא דקדקו כראוי בפתשגן הכתב אשר לעיניהם, או כי חשבו לתקן את אשר לא הבינו בהיות כי מסים רבים בטלו בארך הימים, וחדשים מלאו מקומם, והסופרים לא היו בקיאים בדברי הימים ויחשבו את אשר לא הבינו כי שגגה נפלה לפניהם, ויתקנו בכל העולה על רוחם. על כן נראה כי למרות רוב המסים והעולים הנזכרים בכתב הזה, יחסרו שלשה מסים ראשים אשר הטיל השלטן מ ח מ ד ב׳ על היהודים ואשר עמדו בתקף עזם ימים רבים ואי אפשר שיעדר מקומם בכתב החפשה אשר נתן השלטן ש ו ל י י מ א ן לבני האלמנים. ואלה הם: ה כ ר נ א, מ ס ה ר ב ו ע ו ו א ר י ש.

ר׳ אברהם דאנון מתרגם הכתב לשפת עבר, הרגיש בחסרון שני המסים הראשונים

הראשונים, ובצדק מצא עקבותיהם בשני מסים כפולים הנמצאים בתוך הפירמאן, ולפי דבריו צריך לתקן כן: (כרנא של מחיר התבואה ומחיר תמורת עבודה) אשר מושג אחד לשניהם. הראשון צריך להיות כרגא־הראש בהיות כי האותיות האלה דומות בתבלית הקרבה, ויצא לנו כי לא נכפלו ולא חסר בתחילה מקום מס הכרגא מתוך הכתב. גם מלת (מס העדר) איננו מובן ולא נודע מהותו והיותו ממקורות אחרים, אשר על כן ר' אברהם דאנון ז"ל היה מציע שצריך לתקן במקומו מס הרב. כתיבת שתי המלות האלה קרובה היא עד מאד באופן אשר המעתיק יוכל לשנות בנקלה.

מס העוואריס או עוואריץ אף כי נזכר במקורות שונים לא נודע בדיוק מהותו[6] וכבר נשכח זכרו בארצות הקדם. ובכל זאת עקבותיו נראים בשני מסים הכפולים מן המרעה, ומכסף המרעה, אשר מושג אחד לשניהם, וצריך להגיה האחד משניהם עוורים, או מכסף העוואריס.

בציון ד' בפירמאן לבני משה (דף 286) כבר ראינו שבשנת תקפ"א רבני קושטנדינא ר' אליה עניו ור' יצחק תלוי ערכו שאלתם לרבני אנדריאנופלא, על ענין פטור המסים מאיזה משפחות הנהנים מזכיות שנתנה להם הממשלה על פי פירמאנים פרטיים, והנה בשנת תק"ץ נתועדו במעמד אחד רוב מנין ורוב בנין של פורעי המס של כולל עיר קושטנדינא, ומעלת שבעה טובי העיר עם עדת האלאמאנים, ונתחייבו לשלם מרצונם הטוב תוכן המס אשר יושת עליהם, וזה נוסח הכתב והמכתב:

„אנחנו הבאים על החתום אנשי אלאמאנים חייבנו את עצמנו, וגם חייבנו את באי כחנו, לשאת במשא הכולל עירנו יע"א בענין העריכה והקצבה וצדקות הנהוגות בכוללות הנז', בין רב למעט הכל חיובא רמיא עלינו ועל כל באי כחנו, לשלם במיטבא בכל אשר יושת עלינו באין אומר ואין דברים, וקבלנו על עצמנו ועל באי כחנו להיות כל איש ממנו כאחד מאנשי הנערכים... ולהיות חתימת ידינו מעידה עלינו, על כן באנו על החתום בתמוז בשנת התק"ץ בקושטא יע"א". והתימי עליה כל עדת האלאמאנים הי"ו הראוים להיות מפורעי מסי העיר קושטא (משנת רבי אליעזר לר' אליעזר טולידו ח"ב דף ק"ט).

בשנת תר"ז בשמנה לח' אייר עמדו לדין הגבירים שבעה טובי העיר ועמהם גלוו מעלת דייני ומורשי הזמן העיר יע"א עם מעלת משפחות אלאמאנים דעל מה ממאנים לפרוע המס של העריכה, ועדת משפחת האלאמאנים טוענים שבאמת הם ואבותיהם שוו עצמם מרצונם הטוב לפרוע עם יתר בני העדה, אמנם בהיות שרצו בני הכפרים לתבוע מהם בחוזק היד מס האישטירה על ידי הזאביטים (שוטרים) הממונים למס האישטירה, ובהיות שכאשר נחדש המס הזה הסכימו הנגאים של כל בני הכפרים לבטל מהם זכותם מפטור מס האישטירה, הוכרחו ללכת לפני השרים של גדולי המלכות ונתרעמו לפניהם, על מה רוצים עדת בני ישראל לגבות מהם מסים וארנוניות, כיון שיש להם ביראט ופירמאן מהמלכים הקודמים בכל חוזק, שעדת האלאמאנים פטורים מכל מס ומשא מלך ושרים

---

6) ר' חיים דוד חזן בספרו נדיב לב (ח"ב החן המשפט סי' כ"ח) כתב שמס העווארץ הוא מס על הקרקעות והבתים היינו ה„אימלקי" הנהוג כעת בתוגרמה.

ושרים, ושרי המלכות הטו אזנם לצעקתם, ויתנו הפקודה לבטל גבית המסים. וכאשר עמדו לדון בדיני ישראל, רבני העיר גזרו אומר שמאחר שחייבו את עצמם מרצונם הטוב בשנת תק״ץ להשוות את עצמם ביתר בני העיר, עליהם לשלם כל המסים ואין להם הכח לתלות את עצמם בזכיות שניתנו להם מקודם לכן, ועל ההתום בא ר׳ אליעזר די טולידו בשם כוללות ורבני קושטנדינא (משנת ר׳ אליעזר ח״ב דף ק״ט ע״ב).

בימים הימים האחרונים לקיסריה העשמאנית לא היה אף איש אחד בקושטא׳ שהתיחס למשפחת האלאמאנים ונהנה מן הזכיות לפטור מן המסים.

ציון ז׳

פורים־מצרים (אל־מצריין)

המקורות לחג הזה הקבוע במצרים (אל קאהירא) הם:
מגלת מצרים:[1]

ויהי בימי המלך שלמה[2] במלכות תתרמה בארץ המזרח וארץ יון ובמדינות רבות, בימים ההם כשבת המלך שלמה על כסא מלכותו אשר בקושטנדינא העיר הגדולה ויתבונן בכל מדינות מלכותו, ושלח לכל מדינה ומדינה שר אחד לשפוט עמה בצדק ובמשפט, אחר הדברים האלה גדל המלך שלמה שר אחד משריו ושמו השטן הידוע, וישם את כסאו[3] מעל כל השרים אשר אתו, וישלח אותו השר על ארץ מצרים, ויצו אותו לאמר מצרים תהיה לך, ובה תשב ועל פיך ישק כל עמי, רק הכסא אגדל ממך. חזק ואמץ לשפוט בצדק ולהרחיק הבצע, המטבע תשים על שמי[4], ויבא השלטן הידוע אל ארץ מצרים ויעל הפסנה וישב בה, והתחיל לעשוק ולבצוע ויעש הרע בעיני ה׳ וירב בימיו החמס, ויטוש השטן הידוע את דבר המלך שלמה, ויקבוץ הון רב ולא שבעה נפשו ועיניו כי רחב נפש היה עד מאד, ויתן בלבו למרד על המלך ויאסוף הון רב מכל אנשי מצרים, ויתלקטו אליו אנשים רקים ופוחזים ויספרם וימצאם כשני אלפים איש, ויכרות ברית עמם ועשה להם הנחות, ויחלק להם מעות כל אחד לפי ערכו, וישלח זאת המתנה בקצינים אשר היו בפסנה, וגם מחיל המלך שלמה הרג כשלשים איש ויקח את כל החיל אשר באו אליו וישם אהלו על שפת היאור.

ויהי כאשר ראו חיל המלך שלמה הנשאר, כי נהרגו הקצינים אשר היו בפסנה, וכי השטן הידוע מרד במלך שלמה, ויתקבצו כל החיל ועלו על הפסנה ויסגרו דלתותיו עליהם וישבו שמונה ימים בתוכה, ויהי כאשר ראה השטן הידוע כי חיל המלך שלמה לא שמעו בקולו, וכי עלו לפסנה ומרדו בו ויתיעץ השטן הידוע

---

1) המגלה הזאת הנהוגה עד היום במצרים הישנה נתקנה ע״י חכמי מצרים אחרי הנס הנעשה להם.
2) השלטן שולימאן, והיהודים היו קוראים אותו שלמה המלך.
3) הוא אחמד פחה, ובהיות כי כנה את עצמו „שלטן״ היהודים כנו אותו ללעג ובוז „שטן״ שהן אותיות שלטן.
4) מדינת מצרים היתה מטבעת מטבעות לעצמה כל ימי היותה תחת ממשלת תוגרמה, מן הצד האחד שם השלטן ושנת מלכו, ומן הצד השני דרב פ״י מיסר (הטבעה במצרים).

הידוע עם יועציו ויאמר להם מה נעשה, ויאמרו אליו אם תקבל עצתינו ותעשינה אז תוכל להיות מלך, ועתה לך והלחם עם חיל המלך שלמה ותקח הפסנה ותשב בה, אז תקום הממלכה בידיך, ויהי כשמוע השטן הידוע את הדבר הזה, ותיטב בעיניו עצתם וילקט מהעבדים אלף איש עם החיל אשר היה עמו, ויאספו אליהם כשני אלפים מעם הארץ, ויעל הוא וכל חילו מאחורי הפסנה אל ראש ההר, ויתקן שם כלי משחית והיו נלחמים עמו שלשה ימים ולא יכלו לבוא אל הפסנה, ויהי ביום הרביעי וישלך עליהם את כלי המשחית, ויבא על כתל אחד מן החומה ויפילית לארץ, ותפול החומה על חמש מאות איש מחיל השטן הידוע ויעלו אל הפסנה ויהרגו מחיל המלך שלמה תשעים נפש, והנשארים ברחו ונמלטו ולא נתן ה׳ בלב השטן הידוע לרדוף אחריהם עוד.

ביום ההוא בעת עלות השטן הידוע וכל חילו אל הפסנה, וישימו אותו כל חילו מלך עליהם ברחוב מצרים וכל עריה, כי נעשה השטן הידוע מלך מצרים, ויהי בהעשותו מלך וישם מס על האנשים אשר במצרים, כי בקש לקחת את מכנס, ויבואו חיל השטן הידוע ויאמרו אליו אדונינו המלך אתה ידעת מה עשו עבדיך לך והמלכנוך למלך עלינו במצרים, ועתה אם מצאו עבדיך חן בעיניך ואם על המלך טוב, תנתן דת להשמיד להרג ולאבד את כל היהודים, מנער ועד זקן טף ונשים ושללם לבוז ולהנקם מהם כי ריבינו וצרינו הם, ויאמר להם השטן הידוע היהודים נתונים לכם ועשו להם כטוב בעיניכם, ויהי כאשר שמעו היהודים את הדבר הזה, ויעשו אבל כבד מאד ויזעקו צעקת גדולה ומרה ויקראו צום ובכי, ויעלו עפר על ראשם ויחגרו שקים מקטנם ועד גדולם ותאבל הארץ, אמללו כל יושבי בה ויהי בכל יום ויום צמים וצועקים עד שעלתה שועתם השמים, הרצים יצאו דחופים בדבר השטן הידוע והדת נתנה בחצר היהודים וכל היהודים נבוכו. ויהי בשמוע חיל השטן הידוע את דברו, ויאספו מעם הארץ אלפים איש ויבואו על העיר בטח, ויקחו את כל אשר להם וישללו בהם שלל רב והיה כל מי שמצא יהודי מבקש להרגו, והרגו חמשה יהודים, והיהודים היו בורחים ואצים למלט את נפשותם כי אמרו כלנו מתים, ותהי צעקה גדולה במצרים כי אין בית אשר אין שם צעקה, ומת יהודי אחד מרוב הפחד.

איש יהודי היה בפסנת[5] הבירה והאל שלחו עזר ומושיע ותומך ביד ימינו, ויהי בהיות היהודים צועקים ויגד הדבר לשר משרי השטן הידוע את דברו, ויעמד לפניו כי הוא משנה לו, ויאמר לו אדוני המלך אם נא מצאתי חן בעיני המלך ואם על המלך טוב הנה ליהודים כי מה פשעם ומה חטאתם כי תמכר אותם ביד מבקשי רעתם, אם על המלך טוב ינתן כספם וזהבם אל גנזי המלך, אנכי אערבנו מידי תבקשנו, ויאמר השטן הידוע אל המשנה לך עשה כאשר תחפוץ, והנה לעשות כן כטוב בעיניך כי מצאת חן בעיני, ויבא המשנה ויכרז בחצר היהודים, כה אמר המלך אל יפשט איש ידו ביהודים, ויאמר המשנה ליהודים שלום לכם אל תיראו, כי המלך צוה עליכם, ויהי כאשר שלל חיל השטן הידוע את היהודים, ויקחו את כל השלל ויניחו אותו בבית אחד מהשרים.

אחר

5) „הפסנה" הוא המגדל והמבצר בעיר אלקאהירה העומד מול ההר הנקרא „ג׳יביל מקטם"

אחר הדברים האלה בקש השטן הידוע מהיהודים מאה וחמשים אלף פרחים זהב גדולים, ואמר להם אם לא תביאום במהרה אמיתכם בחרב, וכששמעו היהודים את הדבר הרע הזה ויתאבלו ולא יכלו לענות אותו כי נבהלו מפניו, ויהי כאשר ראו בני ישראל כי יד ה׳ נגעה בם, ויזרקו עפר על ראשם ויתקעו בשופר ויקראו עצרה וישובו איש מדרכו הרע, ויזעקו אל ה׳ בקול גדול ובבכיה ובהיותם בוכים ומתחננים לפני צורם ויעלו מהם אנשים ויפלו לפני השטן הידוע ולא שמע אליהם, ויאמר תנו לי כסף וזהב בלא מספר, ויקח השטן הידוע היהודים אשר במצרים ממון רב, והיו נתפסים ביד אויביהם להכותם מכה רבה ועצומה, וכאשר נתרבה אליהם הצרה והגזרה ויחבאו מקצת היהודים, ותנתן דת לכל אנשי מצרים כי כל היהודי אשר יברח יתלוהו על פתח ביתו, ובכל יום ויום הנוגשים פושטים את ידם על היהודים ליסרם ולהכותם מכה רבה ועצומה, ויבואו אנשים מחיל השטן הידוע, ויתפסו היהודים לקחת מהם כספם וזהבם וכל אשר להם, ויזעקו אל ה׳ בצר להם וממצוקותיהם יושיעם, ויתחננו אל ה׳ בקול גדול ולא היה בית במצרים אשר אין בו בכי ואנחה.

בשבעה עשר לחדש אדר בקש השטן הידוע לאבד את כל היהודים אשר במצרים, מנער ועד זקן טף ונשים ושללם לבוז, ובשמנה עשר לחדש אדר נקבצו היהודים לעמוד על נפשם, בתחנונים ובזעקה גדולה ובצום ובכי ושק ואפר יצע להם ותעל שועת בני ישראל אל ה׳ וישמע את נאקתם ויזכור להם בריתו וירא אלהים את מעשיהם ואת שקם ואת תעניתם, ולא בזה ענותם וישלח ישעם פתאום ויושיעם מיד אויביהם ומבקשי רעתם. בלילה ההיא עלתה שועתינו לפני האלהים[6]), ונכתבו תפלותנו בספר הזכרונות והיו נקראים לפני המלך (האלהים), ויאמר ראה ראיתי את עני עמי אשר במצרים ואת זעקתם שמעתי מפני נוגשיו כי ידעתי את מכאוביו, ביום ההוא נתיעצו השרים הנשארים משרי המלך שלמה אשר היו מדברים עם השטן הידוע בלב ולב, ויועדו לתפשו וישבעו איש לאחיו, ויקחו עמם מחיל המלך שלמה שלשים איש ויעלו הפסנה ולא מצאו השטן הידוע, כי היה בבית המרחץ ויוגד להם לאמר הנה הוא במרחץ, וילכו אליו כדי לתפסו, וישמע ויברח מפניהם וירדפו אחריו חיל המלך שלמה ולא מצאוהו.

ויהי כראות (חיל) המלך שלמה כי השטן הידוע ברח, ויעלו אל הפסנה וישבו בה וימהרו ויקראו בכל רחובות מצרים שלום והשקט יהיה לכם, אל תפחדו ויאמרו יחיה אדונינו המלך שלמה לעולם! ותהי שמחה גדולה עד מאד, ומצרים צהלה ושמחה, ליהודים היתה אורה ושמחה וששון ויקר, ובתשעה עשר לחדש אדר נתועדו שרי המלך שלמה לרדוף אחר השטן הידוע, ויתקבצו חיל גדול וילבישום כלי זיין ויקחום עמם, ויחלקום שרי המלך שלמה לשלשה חלקים, וירדפו אחרי השטן הידוע, וינוסו מחיל השטן הידוע אנשים ויתחבאו בשדה הקנים[7]), ויוגד לחיל המלך שלמה כי אנשים ברחו והם נחבאים בשדה הקנים, וישליכו עליהם אש וישרפו אותם ואת שדה הקנים, ויבא חיל המלך שלמה ויראו אותם שרופים באש, ויוגד לחיל השטן הידוע כי חיל המלך שלמה רודף אחריהם וימת לבם בקרבם, ויעזבו

[6]) פה יוסיפו שמעריבי המגלה הזאת היו בעצמם בחוך הצער ואינה טאוהרת.

[7]) שדה הקנים, לפי הנראה עינינו שדה אשר נזרע „דוראי" בלשון ערבי, Mais בלע״ז, או קני נופת.

ויעזבו את סוסיהם ואת חרבותם וילכו ויברחו אנשים רבים, וישליכו עצמם אל תוך היאור וילכו ויטבעו, ויבואו אליהם חיל המלך שלמה ויראו אותם מתים על שפת היאור, וינס השטן הידוע וכל חילו אל עיר סערי מצרים, ויכרתו להם ברית ויאכילום וישקום וירדפו חיל המלך השטן הידוע וישיגו אותם יוצאים מן העיר, ויחרבו את העיר וישללו אותה וישרפו מקצתה באש, והיהודים אשר בעיר שללו אותם ולא הרגו מהם איש.

וביום שבעה ועשרים לחדש אדר רדפו חיל המלך שלמה אחרי חיל השטן הידוע, וישיגו אותו ויתפסוהו ויחתכו את ראשו ויביאו חיל המלך שלמה את ראש השטן הידוע תלוי על הרומח, ויתלו אותו על שער החוילה[8]), לעיני כל העם ויהי בעת בא חיל המלך שלמה במצרים ועמם ראש השטן הידוע וישמחו אנשי מצרים שמחה גדולה, וכראות היהודים את ישועת ה׳ ואת הנסים אשר נעשו להם בימי המן האגגי אשר בקש להרוג ולאבד את כל היהודים מנער ועד זקן טף ונשים ושללם לבוז, וכאשר יעץ העמלקי כן יעץ השטן הידוע לעשות, והאל הפר עצתם וקלקל מחשבתם והשיב עמלם בראשם, על כן נקהלו היהודים והסכימו להתענות ביום שבעה ועשרים להדש, ולעשות יום שמנה ועשרים בו משתה ושמחה ומשלוח מנות איש לרעהו ומתנות לאביונים, על אשר עשה ה׳ עמהם נסים ונפלאות להושיעם מיד שונאיהם ומבקשי רעתם. על כן קימו וקבלו היהודים היושבים במצרים עליהם ועל זרעם ועל כל הנלוים עליהם, להתענות בשבע ועשרים יום לחדש אדר ולקרות המגילה הזאת בשנה ועשרים יום בו, ולעשות אותו יום משתה ושמחה, על כן קראו לימים האלה נסים על שעשה האל עמהם נסים ונפלאות והושיעם מיד אויביהם, כן יאבדו כל אויביך ה׳ ושונאי סגולתך כמו המן האגגי והשטן הידוע אשר בקשו להרוג ולאבד את כל היהודים מנער ועד זקן טף ונשים ושללם לבוז, והאל ברחמיו הפר עצתם וקלקל מחשבתם ומבקשי רעתם. ואוהביו כצאת השמש בגבורתו ותשקוט הארץ, ונזכיר נפלאותיו וחסדיו אשר הוא עושה בכל זמן, הושיענו ה׳ אלהינו וקבצנו מהרה מן הגוים להודות לשם קדשך להשתבח בתהלתך, ואנחנו עמך וצאן מרעיתך נודה לך לעולם לדור ודור נספר תהלתך.

ב) כתב יד נכתב ע״י הקראי ר׳ שמואל בן נחמן במצרים (בהבבליותקא הלאומית בפטרסבורג סימן 745 ד׳ דפים תמונה שמינית):

„בשנת הרפ״ד בראש חדש אדר מרד אחמד פשא של מצרים למלך סולטן סוליימן י״ל (יחית לעד) קם והרג את כל ייניצרי במצרים, בו ביום שללו את כל היהודים הרבנים והקראים והרגו מן הרבנים ט״ו אנשים ביום השלילה, ולקחו גם כן כל אשר יש לי בביתי וכל אשר לאיש יתן התח נפשו, ברוך ה׳ שלא נתנני טרף לשניהם, אחר שבוע חפש (צ״ל תפש) כל הישמעאלים הסוחרים האורמיים, שם אותם בברזל ושם עליהם מס עד אשר לא יכלו שאת, וישם מס גם כן על מצרים על היהודים, ותהי צעקה גדולה במצרים ויצעקו אל ה׳ ותעל שועתם אל האלהים וישמע אלהים את נאקתם ויצילם מיד אחמד פשא הרשע. ביום חמשי ט״ו לחדש אדר, קם מחמד בנו (צ״ל בג) על אחמט פשא ולקח את ראשו

8) שער החוילה לפי הנראה הוא הנקרא בלשון ערבי „באב ווילה״ ואולי מתחלה היה כתוב זוילה ובשגיאות המעתיקים נשתבש השם.

ראשו והציל את כל הסוחרים אשר היו אסורים בברזל, ברוך מתיר אסורים, ועשו שמחה גדולה במצרים ושבעת ימים ושבעת לילות בשוקים וברחובות ר״ל מחו״ת ותשקוט הארץ״.

ג) שבט יהודה לר׳ שלמה ן׳ וירגא (סוף הספר ס׳ ח׳):

„ויהי בימי המלך האדיר סולטן סולימאן המלך בכל ארץ תוגרמה... בשנה השנית עלה לעיר בילוגראדו וילכדה ובסוף השנה עלה על רודים וילכדה, ושם עשה משנהו אחמט האגני נכורות עצומות, והמלך גדלו ושמו מושל בכל ארץ מצרים, ויצא אחמט בלבוש מלכות ויבא למצרים בשנת השלישית למלך, ונטה אחרי הבצע והכביד עולו על מצרים, והרג שלשה משריו והשאר נסו על (אל) מגדל העיר, ויתלקטו לו כרי נפש ויתן להם מתנות וילחם בעבדי המלך שלשה ימים ויהרוג מאה איש, בעת ההיא יצאו בני בליעל אל מהנה העברים לשלול שלל, ויהי לאחמט יועץ ושמו מאני, ויאמר לו הנה היהודים עשירים גדולים בכסף וזהב לך יאתה ולא לשוללים, אז הוציא כרוז כי כל שולל יתלו על עץ, ובערב יצאו חמשה יהודים וקבצו עליהם היל והרגום ותהי צעקה גדולה במצרים, ביום השלישי הקהיל אחמט כל היל ג׳ירקים (סירקאסים) ושופטי ארץ וישליכוהו וימליך וישם למחמט[9]) ביג לו למשנה, והוא נתן לו עצה ללקט כל הכסף שבמצרים והטיל על הסוחרים מס כבד״.

„ובחדש אדר שנת חמשת אלפים ומאתים ושמונים וארבעה קרא שנים עשר חשובי היהודים ואמר כה תאמרו לעצמיכם זאת עשו והיו מאתים ככרי כסף תשקלו להביא אל גנזי המלך, וישמע העם ויתאבלו ויום הפורים נהפך לאבל ויאסרו בזיקים חשובי היהודים, וכט״ו באדר הלכו וצעקו לפני המלך יתן להם זמן ללקט ואמר להם נרפים אתם, ואני נשבעתי להשמיד להרוג אתכם, אז קראו צום ואספו עוללים ויונקי שדים וצעקו צעקה גדולה ומרה, ותעל שועת הילדים השמימה ויבאו למגדל ובידם ט״ו ככרי כסף, וזדא הסופר אמר להם אתם תאסרו עד יצא המלך מהמרחץ ותראו הרג ואבדן, והנה מלאך בא ויאמר לזרא, מחמט ביג ועבדיו קשרו אל המלך בהיותו רוחץ ובקשו לשבור הדלת ויברח אחמט מפתח קטן שבמרחץ וילך אל המגדל ולא בטח וברח עם עשרה אנשים ומעט מהיל ג׳ירקיש וישבו תחת ההר כל הלילה, ואחמט (מהמד) ביג בא והתיר היהודים האסורים, אחרי זה קבץ שלשת אלפי איש מהיל ג׳ירקיש וירדוף אחר אחמט דרך שלשת ימים וישיגהו ויכרות ראשו בשבעה ועשרים לאדר, וישמחו על נס ויבא בכבוד גדול מצרימה, וליהודים היתה אורה ושמחה, אז קימו וקבלו עליהם ועל זרעם משתה ושמחה יום שבעה ועשרים לאדר וקראו שמו יום נסים, כי בנס נמלטו, וישימו אותו על נס, כן יאבדו כל אויבי ה׳ וההיים והשלום לאדוננו המלך שולטן סולימאן וכו׳ אמן״.

ד) דבי אליהו, לר׳ אליה קפשאלי אשר כתב דבריו בשנה ההיא באי קנדיא הקרובה במצרים:

תמצית דבריו הם: כי „אחמאט בשיא התאמץ למרוד על אדוניו ולמלוך על מצרים, ויהי ביום השלישי אשר ישב על כסא מלכותו, ויתן עיניו על היהודים להוציא

9) טעות סופר וצריך לאמר מחמט ביג כנזכר בסוף הענין.

ללחוץ אותם, ביום ההוא קרא השולטאנו את בני ישראל ויעמדו לפניו, ויאמר אליהם לכו הביאו אלי בעוד שלשת ימים שלש מאות אלף פרחים לא תגרעו מהם דבר, ואם אין דעו נא וראו כי אחריתכם מרה כלענה ואחת דתכם למות מקטן ועד גדול טף ונשים יום אחד ושללכם לבוז... אז הלכו כל שועי יהודה וישראל ויתחננו לו קח אותנו ואת ממוננו... כי אין ידנו משגת בכל העשר הזה... ועתה הקל מעלינו ונעבדך, וישמע לקולם וימעט את הסך לתת לו מאה וחמשים אלף פרחים... וכראות היהודים כי כלתה אליהם הרעה שאלו ממנו זמן, ונתן להם שמנה ימים להביאם לפניו. וישמע העם את הדבר הרע הזה ויתאבלו... אז גזרו עליהם תעניות וצומות ויקראו צום וילבשו שקים מגדולם ועד קטנם ויעבירו אדרתם מעליהם וישבו עליהם וישבו על הארץ, ויהי ליהודים חדש אדר לקוץ ודרדר וימי השמחה והפורים לאבל ליגון ולצירים... ויהי ביום השמיני, הביא כל איש נזם וזהב ושבעת וכומז כל כלי זהב ויתפרקו כל הנשים את נזמי הזהב אשר באזניהן... ויהי זהב התנופה והכסף עשרת אלפים פרחים, ויראו היהודים כי לא הגיעו להצי רביע מרביע שאלת המלך, ואין הקומץ משביע את הארי והערו למות נפשם, וידעו כי כלתה אליהם הרעה, וכל הארץ בוכים קול גדול ויתאספו בבית הכנסת הגדול... אז נבחר מכל ישראל איש זקן והכם שמו החכם כ״ר שמואל צחלין (צ״ל צדילין), ויאמרו כל העם אל שמואל התפלל בעדנו אל ה׳... ויקח שמואל טלית בראשו ותפילין בזרועו ומחזור בידו ויעמד ויתפלל ולפני ה׳ ישפוך שיחו... ויהי באשמרת הבקר בטרם יכיר איש את רעהו... שלח לבן הארמי בעד היהודים מהרו הביאו הזהב והכסף באוצרותי ובגנזי״. „ויהי ביום עשתי עשר יום למלכותו ביום אשר שלח אחרי בני ישראל להביא אליו כספם וזהבם ויכינו בני ישראל את המנחה ויתמהמהו עד הצהרים, ויצא אחמאט להחיץ ובהיותו בבית המרחץ קם עליו מחמאט בשיא ויחבא להציל את נפשו...״

״והיהודים אשר העלו הכסף בידם לתתו לשולטאנו כאשר כתבנו, היו עומדים וממתינים על השולטאנו מתי יבא מבית המרחץ לתת לו הכסף בידו, והנה אורחת ישמעאלים באה, וישימו את בית השולטאנו לשלל ולביזה וגם המעות אשר הביאו בידיהם נאבדו מפניהם. ויצאו היהודים בשמחה ובשירים ויבשרו בקהל קומו ונעלה בית אל, כי נתן ה׳ לכם נקמות מאויביכם כיום הזה, והיהודים אשר היו מתגללים בעפר ואפר ושכבו בראש כל חוצות כתוא מכמר, שמעו רעת השולטאנו ששו ויקומו מן הארץ ופתחו השק אשר במתניהם, וירחצו ויחליפו שמלותיהם ויבאו בית ה׳ וישתחוו, ויאמרו ברוך ה׳ אשר הציל אותנו מיד מצרים ויתנו תודות והלל לה׳ וידרו נדרים[10].

אל ארבעה המקורים האלה מכני הדור ההוא יש לחשוב לעיקריים גם שנים מאוחרים והם:

א) ר׳ יוסף סמברי בספרו „דברי יוסף״ (פרק קב״הדקב״ו).

„וגם על כל היהודים אשר במצרים היה להם צער גדול על אדות הנגיד הר׳ אברהם

---

10) עד כאן הגיע מופס העתקת ר׳ משה לאטיש בחלק הנדפס בשם „ליקוטים שונים מס׳ דבי אליהו״ כי לא הביא דברי המחבר עד סוף הענין, הכ״י בעצמו אשר היה בתחת בעיר ויניציא נאבד, והכ״י אשר באוצר הספרים בבריטיש מוזיאום בלונדון גם כן חסר בסופו על כן הוא חסרון שאין להמנות.

אברהם קאסטרו ז״ל שהיה מושל על בית המטבע כאשר קדם אצלנו ספורו למעלה, בסיפור סולטן סוליסאן והרג (אחמד פחה) בשבילו כמה יהודים והביא אותם במצור ובמצוק וחיל ג׳ירקיסים שהם אויבי היהודים, באו אל סחוז היהודים בטח ושללו מהם שלל רב, ושלח גם כן אל אצילי בני ישראל שיתנו לו כסהרות מאה וחמשים אלף פרחים גדולים, ואם לא יהרוג אותם בחרב וכחנית, כוראות הרב שמואל ן׳ סיד זלל״ה את כל הרעה הבאה על היהודים, קם קימה שיש בה ההורים וישלח את נערי בני ישראל מבן י״ב שנה ולמטה ואסף אותם אל בית הכנסת שלו הנקראת עד היום ק״ק סידיליו להתפלל עמהם, ביום שמנה עשרה לחדש אדר בצום ובכי ומספד שק ואפר ועבר לפני התיבה והפציר בתפלתו וכמעט הטיח דברים כלפי מעלה באמרו עורה למה תישן ה׳, וירד מן התיבה סגי נהור.

וביום שבעה ועשרים לחדש אדר הלך למרחץ (אחמד פחה) וירחץ פניו ויצא ויתאפק בבית החיצון ונכנס אחריו איסכנדר משנהו והרבו שלופה בידו להרגו ונבעת אחמד מפניו ויצעק בפניו צעקה גדולה ונרתע לאחוריו וברח מפניהם וישינו אותו על היאור והוא עיף וינע וינשו אליו שרי המלך אחמד בקי ונאנם אל המזאני ויכרתו את ראשו ביום שמונה ועשרים לחדש אדר ויביאו אותה אל המדינה לתלותה... ואחר כך שלחוה אל אחד על יד איש משריו, וחכמי מצרים לקחו קצת מזה הסיפור ועשו אותו מגילה אחת לקרותה בליל כ״ה ויומו ולעשות אותו יום משתה ושמחה כמו יום פורים, ויפי שביום שיפול פורים בי״ד יפול גם כן אותו היום שהוא כ״ח לחדש, והיה זה בשנת חמשת אלפים וק״קפד ליצירה וסימן רד״ף אויב לפ״ק, ועד עשו סימן אחר (בברכת כהנים הפסוק) ב׳ יא״ר יהר״ה פני״ו אלי״ך, שנת אלף ותנ״ו לשטרות״.

ב) ר׳ דוד קונפורטי בספרו קורא הדורות (דף ל״ב—ל״ג):

„בשנת הרע״ד (צ״ל רפ״ד) אירע המעשה הגדול במצרים מהשר הבליעל וקורין אותו שיטאן אחמד, שמרד במלך מעצמו במצרים, וקם על היהודים ותבע מהם שבעוד שלשת ימים יתנו לו סך גדול של פרחים זהב, ואם לאו שלא יהיה לשונאי ישראל שריד ופליט ושלל לבוז, והיהודים קראו צום קדשו עצרה מקטנם ועד גדולם, ובטחו בהשי״ת ובתורתו ונתחזקו בתפילות ובתחנונים, וכמו כן תינוקות של בית רבן עמהם בבית הכנסת ק״ק מסתערב ויצעקו אל ה׳, וירד לפני התיבה הרב הגדול החסיד כמה״ר שלמה סידיליו הזקן הנז״ל, ויתפלל אל ה׳ וישמע תפילתו, וכו ביום נהרג השר הרשע ההוא, ויושיעם ה׳ מיד אויביהם ויצילם, וגם האדון השר המרוסם החכם השלם כמה״ר אברהם קשטרו ז״ל, שהיה בימים ההם ממונה מהמלך על המכס של המטבע, ברח והלך לו לעיר קושטנדינא לפני המלך שולטן סלימאן, וסיפר לו כל ענין המאורע, שלח המלך מאנשיו למצרים לתקן אשר עוות השר הבליעל ההוא שנעקר מן העולם, והמלך שולטן סליםאן נתן להכם אברהם קשטרו הנז׳ מתנות גדולות, וכבדו ונשאו על כל ארץ מצרים על ענין זה, ויתר הדברים כלם הלא המה כתובים על ספר, במגילה אשר תקנו חכמי הדור על מעשה הנס הגדול ההוא, וקורים אותה בכל שנה ושנה ביום כ״ח לאדר בק״ק מסתערב, ועושים אותו יום משתה ושמחה וקורין לו פורים אל מצריין״.

להציל דבר ברור מן המקורות האלה ולישב הענינים למרות ההתנגדות שביניהם, צריכים אנחנו לחקירה ולראיות אחרות: א)

א) לפי המקורות הלועזים, אחמד פחה אשר היה מחרחר ריב ומלשין, עלה בידו להשפיל ולהבזות הוויזר הגדול פירי פחה בעיני השלטן שולימאן ולהסירו מפקודתו, בתקותו כי תנתן בידו המשרה הנכבדת הזאת, אמנם השלטן הפקיד לשר השרים אוהבו איברהים פחה, וכראות אחמד כי כל עמלו עלה לריק, וכי לא יכול לשאת החרפה הזאת בקש להפקד למושל מצרים, בעת ההיא היה המושל מוסטאפה פחה ובהיות כי לא שבע רצון השלטן ממנו, הוסר מפקודתו ובמקומו הושם גיוזילדזי קאסים אשר עמד ימים אחדים[11], בשנת תתק״כט להיג׳ירה שהיא סוף שנת רפ״ג (לפי דברי יוסף לר׳ יוסף סמברי), ירד אחמד פחה מצריםה ויהי למושל על המדינה ההיא[12].

ב) בחדש תשרי שנת רפ״ד (זיל קאדי שנת תתקכ״ט להיג׳ירה), עלה בלב אחמד פחה לאסוף הון רב למלא מאויי נפשו, ועל כן היה מעליל על יושבי הארץ ועושק ורוצץ אותם, בעת ההיא קרא את הזקן אברהם קשטרו סמונה מצד המלך על בית המטבעות, וידרוש מאתו לתת לו שלשת אלפים פרחים, ובעצם יום הכפורים השנה ההיא שלח אחד סריסיו להביאו אל ארמונו, וידרוש מאתו עוד ששת אלפים פרחים, וכי לא רצה לחלל הצום הקדוש צוה לאסור אותו לעיניו, ובמעל רב עלה בידו לצאת מן המאסר ולתת מתכנת הכסף ביום המחרת[13], וכראותו כי רעה נגד פניו לקח כספו וזהבו עמו, וינס אל עיר הבירה קושטנדינא וידבר את דבריו לפני המלך.

ג) מנוסת אברהם קשטרו העירה על כל היהודים חרון אף אחמד פחה, ומן היום ההוא והלאה (החל) להצר אותם, על כן יש לשער כי הוא הסבה הראשית לרדיפות היהודים, וזה יוצא ברור מדברי יוסף סמברי ודבי אליהו לר׳ אליה קפשאלי.

ד) עברו איזה חדשים, ואחמד פחה לא חדל מעשוק את כל בני המדינה, אך לא אזר כח למרוד באדוניו השלטן בגלוי, אלא היה במכסה טפה ומגלה טפחים, לפי המקורות הלועזים השלטן שולימאן שלח במקומו שר אחר למושל מצרים את קארה־מוסה־פחה וג׳יאאוש (שליח) אחד להוליך הפירמאן להסירו ממשמרתו, אמנם אחמד פחה תפס האניה הבאים מצריםה ויהרוג גם שניהם באחת[14].

ה) בעת ההיא מרד בגלוי בשלטן שולימאן ויהרג כל היניטשירים, ויקח בחזקה המגדל או המפנה אשר לפני העיר הבירה אלקאהירה, ואחרי כן המליכו אותו חילו, והיה זה (ביום הששי) ראש חדש אדר רפ״ד לפי זכרונות ר׳ שמואל בן נהמין.

ו) לפי מגילת מצרים, זכרונות ר׳ שמואל ן׳ נחמן שהיה עד ראיה, ור׳ אליה קפשאלי, בו ביום יום הששי לשבוע רח׳ אדר, נתן לחיל הג׳ירכסים (סירקסים) לשלול ולבז רחוב היהודים, ויהרגו ביום ההוא המשה אנשים לפי דברי המגילה

11) Turquie דף 126.

12) גם ר׳ יוסף ן׳ וירגא יספר כי בשנת השלישית למלוך השלטן שולימאן (ר״פ) ירד אחמד מצריםה אם כן רפ״ג.

13) דבי אליהו לר׳ אליהו קפשאלי.

14) Turquie דף 126 על פי המקורות ההונג...

...ריה „רמבם", תל־אביב

המגילה, או חמשה עשר לפי ר׳ שמואל ן׳ נחמן, ההכחשה שבין שני המקורות האלה אשר היו עדי ראיה, נוכל לישב על נקל כי טעות סופר או המעתיק נפל בכ״י ן׳ נחמן, והוסיף מדליה מלת עשר על החמשה שהם העקריים.

ח) ביום המחרת נודע הדבר אל יועץ אחמד פחה על ידי יהודי אחד אשר היה בפסגת הבירה, לפי דברי המגלה אשר תעלים ממנו את שמו, ולפי דברי ר׳ אליהו קפסאלי היה ר׳ משה חקאן אולי קרובו של ר׳ שמואל חקאן הלוי, שם היועץ הזה גם כן תלוי בספק, לפי עדותו של ר׳ אליהו קפסאלי היה „בר קימני״ ולפי ר׳ יוסף ן׳ וירגא אשר היה גם הוא בן הדור ההוא וכימיו היה מקרה הזה, הוא נקרא מאני אמנם דברי ר׳ אליהו קפסאלי נראים ליותר נכונים, כי הוא היה בקנדיא הקרובה למצרים, בעוד אשר ר׳ יוסף וירגא, היה באנדרינופלא במרחק רב מן המדינה הזאת, ואליו הגיע אולי השם משובש, נוסף לזה השם „מאני״ יתראה כקצור „קימאני״ או „בר קימאני״ המגלה תעלים ממנו שמו, יהיה איך שיהיה, השר הזה אשר בקש טובת היהודים במדה האפשרית, יעץ הפחה אחמד לאסור השלל בכח היד על ידי אנשי החיל ולקחת לעצמו כל הון ורכוש היהודים בתור מס.

ט) ביום השלישי למלוך אחמד (לפי עדות ר׳ אליהו קפסאלי), שהוא יום הראשון לשבוע בג׳ אדר נקראו ראשי היהודים מטעם המושל, ויושם עליהם מס שלש מאות אלף פרחים זהב להביא אליו בעוד שלשת ימים.

י) ביום הרביעי לשבוע ו׳ לחדש (לפי עדות קפסאלי) התנפלו ראשי העדה לפני אחמד פחה ויבכו ויתחננו לו להוריד סכום המס הקצוב ויאות לבקש מאתם רק מאה וחמשים אלף פרחים המספר הזה יתאים עם דברי המגלה, ועם דברי יוסף סמברי אמנם ר׳ יוסף ן׳ וירגא כתב מאתים ככרי כסף אשר אולי היו שוים בעת ההיא לק״ן אלף פרחים ומועד נתן להם שמנה ימים אחרים לצבור הכסף.

יא) ביום החמשי לשבוע י״ד אדר או יום הפורים, שהוא היום השמיני לארוכה אשר נתנה להם (ויהי ביום השמיני, לפי דברי ר׳ אליהו קפסאלי), הביא איש נזם זהב ושבעת וכומז כל כלי זהב, ויתפרקו כל הנשים את נזמי הזהב אשר באזניהם (!) ויביאו לגוכים, ויקח מידם הגובה ויצר הזהב בחרט ויצר ככרים כסף... ויהי זהב התנופה והכסף, עשרת אלפים פרחים ויראו היהודים כי לא הגיעו לחצי רביע מרביע שאלת המלך״ המקורות האחרים לא יפרטו סכום הכסף הנאסף, אמנם ר׳ יוסף ן׳ וירגא כתב שכל הכסף אשר הביאו אל האוצר איזה ימים אחרי כן, היה ששה עשר ככרי כסף, והנה אם נחשוב כל הסך הנדרש מאת היהודים שהוא מאה וחמשים אלף פרחי זהב, ולדברי ן׳ וירגא מאתים ככרי כסף, נמצא שככר הכסף היה שוה בעת ההיא שבע מאות וחמשים פרחי זהב, ובכן יעלה מספר הששה עשר ככרי כסף לשנים עשר אלפים פרחים, יתר שני אלפי הפרחים אשר בין שני המקורות האלה נראה בין הפרקים השונים אשר בו ידובר, בהיות כי ר׳ אליהו קפשאלי רשם הכסף הנצבר ביום ההוא בעצמו, ור׳ יוסף ן׳ וירגא הכסף אשר הובילו ימים אחדים אחרי כן, יוצא מזה שצברו בעוד המועד ההוא עוד אלפים פרחים על העשרת אלפים אשר אספו ביום פורים.

יב) מובן מאליו שיום הפורים ההוא היה יום צרה ויגון לכל היהודים לפי דברי כל המקורות והיה ליהודים חדש אדר, לקוץ ודרדר, וימי השמחה והפורים לאבל ליגון ולצירים, (דבי אליהו לר' אליהו קפשאלי) „וישמע העם ויתאבלו ויום הפורים נהפך לאבל" (שבט יהודה) „ולא היה בית במצרים אשר אין בו בכי ואנחה" (מגילת מצרים).

יג) ביום הששי ט"ו אדר או שושן פורים, היום המר והנמהר ליהודי מצרים אשר בו התכל להביא הכסף אל גנזי אחמד פחה „ויהי באשמרת הבקר... שלח בעד היהודים מהר הביאו הזהב... הרצים יצאו דחופים, ויבאו בבית הכנסת ויראו את היהודים המלקטים את הכסף ויאמרו אליהם עד מתי תעצלו ומצאכם עון, אז התחננו היהודים אליהם ויאמרו להם בבקשה מכם אמרו אל אדוניכם... לתת לנו זמן עד חצי היום... ויחזרו הרצים ויבאו ויגידו למלכם ראינו את העברים... לאסוף כסף וזהב לתת לנו, רק הנח להם עוד מעט אדונינו בנטות היום יביאוהו לפנינו... ויתנו בני ישראל את ההנחה ויתמהמהו עד הצהרים" „אז בחרו היהודים שלשה מיקירי ומנכבדי הקהל יצ"ו הם אשר נדבה אותם רוחם להאסף טרם זמנם, ולמות בקדושת ה' יתעלה ותורתו הקדושה, וישימו נפשם בכפיהם להוליך המעות עשרת אלפים זהובים... והקול נשמע... לאמר באו היהודים עם צרורות בכפיהם, ויאמר אשר על הבית באו יבאו הביתה... וישא עיניו עבד מלך הכושי, וירא ארנקי שהמעות צרורות בתוכו ויבן כי מעטים הם ויבז אותם בלבבו ויכעס לרוב ויכעס ביהודים, ויבז עושרי בני ישראל... ויאמר קץ בא הקץ עליכם היהודים עמדו ותשמעו מה יצוה אדוני בעדכם, בא יבא לא יאחר..." (דבי אליהו).

בפרט הזה תתחיל ערבוביא גדולה בין המקורות השונים אשר לפנינו, אשר קשה ליישבם כדי לברר הענין כאשר היה באמת ולפי סדר הזמנים ר' אליהו קפשאלי אשר הבאנו דבריו למעלה, יגביל היום הזה „ביום עשתי עשר יום למלכותו, ביום אשר שלח אחרי בני ישראל להביא אליו כסףם והזהב" והנה לפי דבריו לא יכון זה, כנודע המרידה היתה בראש חדש אדר, וביום י"א באדר לא קרה המקרה בבית המרחץ, ולא היה הנס, כי היא בעצמו יכחיש זה בפרטים האחרים אשר רשם בזכרונותיו, וצריך להיות ביום עשתי עשר לבד, והמעתיק הבי"ו הוסיף מלת „למלכותו" ויום עשתי עשר הוא זמן ההנחה הנתן ליהודים בתחילה, שלשת ימי הגזרה הראשונה, ואחרי כן השמנה ימים האחרונים, נמצא בין הכל אחד עשר יום, בלעדי זאת דבריו אינם מכוונים כי ט"ו באדר לא היה היום אשר הלך אחמד פחה למרחץ ויום התשועה, והנראה הוא כי ביום ההוא קשר עליו המשנה מחמד ביי ולא הפיק זממו, כי אם אחרי ימים אחדים כאשר היה בטוח מאוהביו הקושרים להוציא הענין לפועל ידים, ור' אליהו ערבב יום הקשר ביום המרד, ההשערה הזאת תישב גם דברי עד הראיה ר' שמואל ן' נחמן אשר כתב „ביום החמשי (צ"ל הששי) ט"ו באדר[15]), קם מחמד ביג על אחמד פשא ולקח את ראשו", כנראה אחרי כן, כי גם בדברי הרושם הזכרונות הזה, הפרט הזה לא יתאים עם יום המרד כי אם עם יום הקשר. מצד אחר ר' יוסף ן' וירגא בן הדור ההוא יפיץ מעט אור על הענין הזה באמרו כי, „ביום ט"ו באדר — אשר היה היום האחרון המוגבל להביא:

15) במשנה הסי"ד נפל ט"ו אדר ביום הששי, והקורים לא יחוגו שושן פורים ביום החמישי.

להביא הכסף־הלכו וצעקו לפני המלך יתן להם זמן (עוד) ללקט, ואמר להם נרפים אתם ואני נשבעתי להשמיד ולהרוג אתכם״, יוצא מזה שלא היה יום התשועה ביום ההוא, והדברים האלה מכוונים גם למגלה אשר בלי תפונת הוא המקור היותר הגון ונכון.

יד) בשבעה עשה להדש אדר (יום הראשון לשבוע), לפי דברי המגלה, גמר בדעתו אחמד פהה להשמיד ולהרוג את כל היהודים אשר בעיר הבירה אלקהירה, וזה יתאים עם דברי ר׳ יוסף ן׳ וירגא הקודמים.

טו) בשמנה עשר לחדש (יום השני לשבוע), נאספו כל היהודים בק״ק מסתערב, שנקרא גם כן ק״ק סידילי; והילדים הרכים מבן י״ב שנה ולמטה, והרב הזקן ר׳ שמואל ן׳ סיד או סידיליו[16]) עלה אל הבימה, ויתפלל אל ה׳ וכל העם התענו נפשם בצום וישובו מדרכיהם השובבים אולי תבוא ישועתם ממרומים, כל המקורות יזכירו התפלה הזאת אך לא יקבעו היום, מלבד המגלה אשר תתן בידינו הפרט והמספר.

יז) בתשעה עשר לחדש אדר (יום שלישי לשבוע), נועצו שרי המלכות הקושרים על אחמד פחה (לפי המגלה), ובראשם אחמד ביי המשנה לפחת מצרים, ויהרגו את היועץ בר קימני (לפי ר׳ אליהו קפשאלי), וישימו את ארמון הפחה לשלל ולביזה, וגם הכסף אשר הביאו היהודים נאבד מפניהם, (לפי ר׳ אליה קפשאלי), בעת ההיא אחמד פחה היה במרחץ באמבטא, והקושרים אשר בקשוהו פרצו אל תוך בית המרחץ ויבקשו לשבור הדלת (לפי דברי ר׳ יוסף ן׳ וירגא), ואחד השרים איסכנדר ביי שלף את הרבו, ויבקש להמית את אחמד פחה (לפי ר׳ יוסף סמברי), אמנם הוא נרתע לאחוריו וינוס דרך שער קטן מאחורי בית המרחץ, וכראותו כי כלתה אליו הרעה נמלט עם אחוזת מרעיו אל עיר אחת מערי המדינה (לפי המגלה), ולפי המקורות הלועזים אצל שבט הערבים בני בקר[17]), המגלה תגביל היום לי״ט אדר, ר׳ יוסף סמברי אשר כתב דבריו כמאה ושלשים שנה אחרי כן, הגביל היום לכ״ו לחדש אדר, אמנם דבריו אינם מכוונים בפרט הזה, והוא ערב יום מנוסת אחמד פחה ויום ההרגה.

יח) וביום שבעה ועשרים להדש אדר (יום הרביעי לשבוע), השיגו הרודפים אחרי אחמד פחה, והמשנה מחמד ביי וג׳אנם־אל־חמזאני (לפי ר׳ יוסף סמברי), ויכרתו את ראשו וישימו אותו על נס ויביאוהו מצרימה, אמנם לפי המקורות התוגרמים השייך ראש תאריש משבט בני־בקר מסר אותו לרודפיו, ואחרי כן, כרתו את ראשו[18]).

יט)

---

16) סיד או סידיליו הוא שם אחד, כי סידיליו Sidillo הוא השם סיד עם סימן ההקטנה (לפי חקי הספרדית).

17) Turquie דף 126.

18) שם, שם, ועוד ראה Hammer Geschichte des Osm. Reich. חלק III דף 35, אך הוא קובע ההרגה לחדש פיברואר, ודבריו לקוחים ממקור תוגרמי המגביל אותה לחדש רביע-אל-אחור, והנה האמת הוא כי יום כ״ז אדר רפ״ד נפל בחמשה ועשרים לחדש רביע-אל-אחיר שנת 830 להיג׳ירה (2 מארט 1524), אך נראה כי האמר חשב ראש או אמצע החדש התוגרמי, ולא ידע כי היה קרוב לסופו וכבר נחשב למארט.

יט) ביום שמנה ועשרים לחדש אדר (יום החמישי לשבוע), שבו מצריםה והעיר צהלה ושמחה (לפי המגלה), ושבעה ימים ושבעה לילות עשו ימי משתה ושמחה על אשר נושעו מיד העריץ (לפי ר׳ שמואל ן׳ נחמן), והארץ שקטה.

כ) בעת ההיא קימו יהודי מצרים עליהם ועל זרעם לצום ביום שבעה ועשרים אדר, ולעשות יום שמנה ועשרים בו משתה ושמחה ומשלות מנות איש לרעהו ומתנות לאביונים „ככל חקת פורים אסתר הנהוג בכל תפוצות ישראל״ החג הזה נקרא „נ ס י ם״ על שם הנסים שנעשו להם (לפי המגלה), או על שם הנס אשר שמו עליו ראש העריץ (לפי ר׳ יוסף ן׳ וירגא), אמנם כרוב הימים נשתבש השם בפורים „באשר יפול כ״ח אדר ביום אשר יפול פורים (לפי ר׳ יוסף סמברי), נוסף לזה ר׳ יוסף סמברי כתב כי יום ההריגה היה גם כן ביום כ״ח באדר רפ״ד, וסימן נתנו רד״פ איב אשר גם כן זה באפשרי״.

יתר ההכחשות שבין המקורות השונים אשר הבאנו, אין להן כל יסוד עיקרי ואינן מורידות או מעלות, הנה כי כן כתב ר׳ דוד קונפורטי בקורא הדורות שהיה המאורע בשנת רע״ד בעוד אשר היה בשנת רפ״ד והוא טעות המעתיק וכן ר׳ יוסף ן׳ וירגא כתב שיום פורים מצרים הוא בשבעה ועשרים לחדש אדר, וגם זה מתנגד לאמת, כי הוא בכ״ח לחדש מיום הוסדו עד היום הזה, סיבת ההכחשות האלה הוא טעיות סופרים ומעתיקים. אל המקורות אשר הבאנו זכרם, יש להזכיר מה שכתב ר׳ ד ו ד ן׳ ז מ ר א רב הכולל של עיר הבירה א ל ק ה י ר ה אשר היה עד ראיה, אם כי באו דבריו בדרך רמז אל ענין מרידת א ח מ ד פחה ורדיפותיו את היהודים, „כלוא לא אצא פתח מפני המת המציק אשר כונן להשחית ב״ם (בר מנן), ומכל ישראל הלב טרוד והמחשבה נבוכה והשכל שכל העיון וירא לעתיד ונבהל להוה, וכן נאמר יוסיף דעת יוסיף מכאוב״ [19]).

ציון ח׳

לקורות ג ר א ס י ה נ ש י א ותתנה דון י ו ס ף נ ש י א דוכוס אנקשיא.

כתבים רשמיים מקוריים.

א)

אל הבינ (נשיא) מ ס מ נ ד ר י א ה ואל הקאדי (שופט) מבלגרדו.

הגברת היהודית ג ר א ס י א נ ש י א שהגיעה לפני זמן מועט מ פ ל א נ ד ר י א, שלחה ציר מיוחד להודיענו ששה אנשים עושי עבודתה נסעו לבלגרדו לעסקי מסחרה עוד טרם עלותם באניה הנוסעת ל ב י ד י ן, הם דרשו לרשום שמותיהם בפנקס בית המשפט בבלגרדו, כדי להיות בטוחים מכל רעה שתוכל לבוא להם הן מצד רב החובל והן מצד הנוסעים בלויתם.

כאשר

---

19) שו״ת הרדב״ז חלק א׳ סי׳ שנ״ב.

כאשר הגיעה האניה לב׳ידין נתברר ששה האנשים האלה מתו, על כן חקרו רב החובל והמלחים אשר כחשו המעשה הזה, אם הדבר הזה מתאמת כמו שהוצג לפנינו, ואם נרשמו שמות ששת היהודים האלה בפנקס בית המשפט, הננו מצוים שכאשר יגיע הציר הפרטי ששלחנו שהוא מוביל הפקודה הקיסרית, שיתבעו הנאשמים ויעשו חקירה מדויקת, לראות אם אינם מן הרגילים לעמוד בבית המשפט ואם לא דנו אותם קודם לכן להיות במאסר חמש עשרה שנה.

אם יוכח שבאמת הם נדונו פעם אחרת, עשה להם כחקי הדת השוררת, ואם יצא ברור שרוצחי היהודים האלה, הם אנשי צבא מורדים, תן אותם בבית הסוהר והודיע לנו מהלכם ואורחם, אם הרוצחים אינם מאנשי הצבא עשה עמהם לפי חקי ה„שירי״ אל תשבה להרוץ הענין הזה מבלי התנגדות לחוקי ה„שירי״ (חקי דת האמונה המחמדית) למען לא יהודשו מעשים כאלה.

יום י״ז ג׳ימאזיראלאתיר תתק״עב (י״ח שבט ה׳ שכ״ה, 20 יאנואר 1565)

ב)

מחוברת אל כתב הבקשה (מצד הגברת גראסיא נשיא)
אל הבינ (נשיא) מאנקשיא (Naxos), סנתורין, ופארוס.

היהודית הנזכרת למטה שלחה צירה המיוחד להודיענו ששודדי הים שללו בחוף סנתורין האניה השייכה לארבעה אנשים עושי מלאכתה, שללו סחורותיהם ומכרו אותן לתושבי אי אנקשיא, כמובן היא דרשה להשיב הסחורות האלה, אשר חלק אחד נמסר כבר לבא כחה. בעוד שבעד החלק הנותר נתנו לבא כחה שטרי תשלומים העולים לסך שווי הסחורות שלא הושבו, ובהיות שהשטרים האלה לא נפרעו עד עתה, היא פנתה אלינו לדרוש את צדקתה, על כן אנהנו מצוים שבעת שבא כחה שמואל (אושקי) יתיצב לפניך, לעשות כל ההתאמצות באופן שהאיש אשר באמצעיותו נמכרו הסחורות האלה לתושבי אנקשיא ואשר התחיב לפרוע הכסף הזה, שימלא את הבטחתו וישלם אותו, עשה האפשרי לתת לבא כחה כל הכסף אשר יעלה בידך לגבות לבלתי יהיה מן הצרך לחדש התלונות האלה.

י״ז ג׳ימאזי״אלאהיר תתקע״ב (י״ח שבט ה׳ שכ״ה, 20 יאנואר 1565)
(שני הכתבים האלה שנמצאו בארכיון של הממשלה מקרוב, הופיעו בס׳ תאריך עשמאני, אנדלומיני מידז׳מואסי ס׳ י״ח ותרגומם בצרפתית בחוברת CXXIX Révue des Etudes Juives ע״י מר אברהם גאלאנטי וכן יצאו על ידו בחוברת מיוחדת בהוצאות לשכת בני ברית בקושטנדינא).

ג)

מכתב אל מלך צרפת.

לפני איזה זמן שלחתי להוד מלכותו שני מכתבים קיסריים על ענין מאה וחמשים אלף זהובים (ecus or), החוב שיש לקבל מאת פרנק־בינ־אונלו (הנסיך הארופי) יוסף נשיא, ססל המיוחסים בעם בני דת משה, ואחד מן המותיפיריקים (איש רשום והיחס) אשר לבני שלים ה׳ יאריך ימיו, והנה הגיעה לנו התלונה שהסך הזה לא נפרע עדין באמתלאות שאינן שוות.

בפעם הזאת, כאשר יגיע מכתבנו הקיסריי אל יד הוד מלכותו הננו מחלים לעשות ולהראות אות הצדק והאמונה והאהבה לנו, לתמוך מצדו ולהיות לעזר באופן שיסודר החשבון בלי איחור ולמסור סך החוב הזה למוביל מכתבנו הזה הקיסריי.

כ״ז שאבאן 972 (כ״ו אדר ה׳ שכ״ה — 23 מרטו 1565)

ד)

פקודה אל הקאדי (שופט הדתיי) מגאלאטה.

יוסף הדוכוס מאנאקשיא (Naxos), בא להודיענו שהראיאים (נתינים) של אנקשיא שעומדת ברשותו באים ומתישבים מחוץ ומבפנים של הפרור הנזכר (גאלאטה), וזאת הסבה להביא גרעון בהכנסות האי ההוא, אם הענין הזה נכון כמו שהוצע לפנינו הננו נותנים הפקודה לצוות על תושבי האיים הבאים מן האיים שהם אחוזת הנזכר ומתישבים בחוג העומד במרכזך לשוב אל מקומם, אם אחרי הפקודה הזאת יתבאר שלא שבו אל מקומם או שהלכו למדינות זרות, אז ישימו עליהם הענש הראוי.

הפקודה הזאת נתנה למען ידעו ויכירו.

נתן באנדרינופלא פ״ב ג׳ימאזי־אל־אול תתקע״ה (כ״א חשון השכ״ח, 24 נובמבר 1567)

ה)

פקודה אל הקאדי (שופט דתיי) מביאה.

הנני מצוה שתלך בעצמך אצל הכופרים (שאינם מדת האישלם) באיים שהם אחוזת הדוכוס מאנקשיא, ותקצב כבה היד הכרגא, ותגבה אותו מכל הבתים בלי הבדל בין הנשואים (לאשה) ואלה שאינם נשואים, אחרי שתכלה לפקוד אותם לקצוב הכרגא, תעריך רשימה ותחתום אותה ותשלחנה לרגלי כסא מלכותי, היה שר וזריז בפקוד אותם, מנע את עצמך משחד מי שיהיה, ולגרוע מי שיהיה מלשלם הכרגא.

כ״ז ג׳ימאזי אל־אול תתקע״ה (כ״ז חשון השכ״ח, 29 נובימבר 1567).

ו)

מכתב קיסרי אל מלך פוליניא.

היהודי ג׳יאנומורי (Gianomore) אשר בידו פירמאן (כתב־דת, רשיון) שהוא אחד מאנשי סביבתו של יוסף דוכוס אנקשיא ומכל הנשיאים מעם היהודי, הביא לידיעתנו שהוד מלכותו נתן בהכירה עסק מסחר השעוה היוצאת בווילאיט (מדינה) שלו, לאנשים אחרים זולתו וזולת חבריו, בעוד שאלה (ג׳יאנומורי וחבריו) נמצא בידיהם הרשיון לעסק הזה אשר נתתם לו לפי חוקיכם, ועל פי יסוד הרשיון הזה, הם נכנסו בקנית וממכר ועשו הוצאות עצומות. תוצאות הדבר הוא שערכו לנו מכתב בקשה שבו מחלים פנינו לעשות האפשרי להבטיח להם ההוצאה לפעולת ידים לפי תכן הרשיון ולעכב ערוב זרים בעסקיהם.

בהיות שאנחנו משיבים הסדנו בכל עת לאנשים שהצטיינו באמונתם ומפעלם מול כסא מלכותנו, אנחנו מקוים מצדכם, שבכח ההתחברות וההתקשרות שיש לכם

בקושטנדינא עיר הצדק, שתעשו באופן ותכן הרשיון אשר בידם, ושהמוקטעא (הכירה) תשוב להם ותהיה אחוזתם. הננו חפצים מלבד זה, שהרשיון הנוגע למכס ולענינים אחרים לא יסבול עכוב ושהפעולה הזאת לא תאחר.

י״ז ראמאזאן תתקע״ה (י״ח אדר ב׳ ה׳ שכ״ח, 17 מרסו 1568).

(ז)

פקודה לפיאלי פחה[1], לקאדים מקושטנדינא

יוסף שהוא כעת דוכוס אנקשיא, שלח אלי את הרופא דוד להודיענו שבהיות שהשיג הפקודה הקיסרית להעביר דרך הבוספורוס אלף חביות יין שהוא קונה בכל שנה באי כריתים לשלחם למולדאויה, והנה ראיאים (נתינים) אחרים עושים הסחר (הזה) באמרם שיש להם פקודה כזאת. בבקשתו הוא דורש ממנו לתת לו לבדו המונופוליה למסחר הזה.

הננו מצוים שכעת שירצה להעביר דרך הבוספורוס שנה בשנה אלף חביות יין מתוצאות כריתים לשלחם למולדאויה, איש לא ימחה בידו, מנגד לזה כל האומרים יש לנו יין כמוהו, ימחו בידם ולא ישמעו לקולם, נוסף לזה תקח מידם הפקודה שקבלו על זה, תשים אותה תוך מעטפה ותשלחה לנו, ואליהם תאמר שמן היום הזה והלאה כל היין אשר ישתדלו להעביר דרך הבוספורוס בהתנגדות לפקידתנו הזאת יושם עקול עליו, הננו מצוים עליך שבכל הפנים תודיענו כל הפרטיות על הענין הזה.

כ׳ ראמאזאן תתק״עה (כ״א אדר ב׳ ה׳ שכ״ח, 30 מארסו 1568).

(ח)

פקודה לפיאלי פחה.

יוסף דוכוס אנקשיא וסמל הנשואים מעם היהודים שלח אלינו ציר מיוחד להודיענו שרב החובל השבאי (corsaire) שאבאן־ריאים יורד כאיים השייכים לאנקשיא, מוליך בשבי „זומים״ (נתינים שאינם מדת מחמד) ושולל רכושם, ושבאים אחרים עושים כמוהו והם הסבה לעשות אי סדרים.

בגלל הדבר הנזכר הננו מצוים שתשלח מכתבים לפקידים על האניות העומדות בחופים האלה, ואליהם תצוה להשתמש בכל האמצעים עד שיוכלו לתפוס את השבאי שאבאן־ריאים הנזכר, ואחרי שיוכחו המעשים האלה שמאשימים אותו, תעשו לו משפט באופן שיהיה למשל לכל אלה שירשו את עצמם להסב אי סדרים ופעלות רשע, היה זריז ואמיץ לעשות האפשרי להושיע ארצותי ממכת השבאים למען תשרר המנוחה ולהבטיח לנתיני השלוה והאשר.

כ״ג ראמאזאן תתק״עה (כ״ד אדר ב׳ השכ״ח, 23 מארסו 1568).

(ט)

פקודה לפיאלי פחה.

לפי מה שנודע לנו, אנשי חיל ואנשים אחרים מתמידים לשכת בתוך האי־נאמנים (שאינם מדת מחמד) באנקשיא, ואינם נמנעים מחצר לראיאים נתיני

1) פיאלי־פחה היה האמיר־על (admiral) לאניות המלחמה.

(נתיני הממשלה), ומהיות הסכנה לשערוריות, וכל זה בהתנגדות לפקודה הקיסרית אשר נתננו לאסור על המושלמים לשבת בתוך האי־נאמנים בערים אשר אין שם מסגד ועדה רבה מושלמית, בהיות שנודע לנו שלמרות הפקודה והאסור הזה, איזה אנשים ממריצים לשבת שם ומצרים לראיאים שלי, הננו מצוים שאם באמת הדברים נכונים לפי מה שנודע לנו, עליך להרחיק ולגרש כל אלה האנשים החיים בתוך האי־נאמנים והמצרים לראיאים שלי מכל האיים אשר אין שם מסגד או עדה מושלמית רבה, וכל האנשים שיזידו לעשות ככל העולה על רוחם, תעשה רשימה משפטותיהם ותשלחנה לנו.

כ״ג ראמאזאן התק״עה (כ״ד אדר ב׳ השכ״ח, כ״ג מרסו 1568).

י׳

פקודה אל הקאדים (שופטים־דתיים) מרומיליא ואנאטוליא.

יוסף דוכוס של אנקשיא ערך מכתב בקשה לכסא הקיסריי שלנו, אשר בו יודיענו שהכונד דוכנה (Ducna) מי שהיה מלפנים מושל אנקשיא זה זמן רב שהוא בא בהתחברות עם (הכנסיה של) ויניציא והאפפיור של רומי, וכהיותו על מסעו ברומי האפפיור קצב לו שכר שנתי מאלף וארבע מאות פלורינים, והנה כעת (האיש הזה) בלוית איזה אנשים הנשמעים לו עומד בקרבת אי אנקשיא, להשפיע על איזה מן הראיאים שלנו להביאם לידי מרידה בעיר, הננו מצוים שכל אחד מכם יעשה האפשרי לתפוס אותו ולאסור אותו, אם ימצא במקום השייך לחוג הנכלל תחת פקודתכם, עשו באופן שלא ימלט ויברח כי אזי תענשו, כמובן, צריכים אתם לשמור צעדיו בזריזות עצומה.

ט״ז זילחג׳י התק״עה (כ׳ סיון ה׳ שכ״ה, 3 יוניו 1568).

י״א

פקודת אל הביגליר־ביג (שר השרים) ממצרים.

מהמד הביג (שר) של אלכסנדריא יהיה הודו לנצח, ערך מכתב להדום בסאו הקיסריי ובו יודיענו שעל פי פקודתנו במה שנוגע לענין גבית הכסף להשבון חוב צרפת שחיבות לדוכוס אנקשיא, הוצעה לסוחרים האחרים באופן שהסב נזק להכנסות הסולם (מכס).

והנה האנשים החוכרים הסולם (מכס), נמצא שהם בעצמם היו החוכרים מלפנים, ולפי פקודתנו הקיסריית קבלו עליהם התנאים הנוגעים לגבות מן האניות הצרפתיות הכסף שחייבים לדוכוס אנקשיא. ועל כן ציוינו לתת פקודתנו אל הביג (שר) מאלכסנדריא, וציוינו להודיע לו לעכב בידו לאט לאט להשבון החוב ההוא, השלישית מן הסחורות הטעונות על האניות הנושאות דגל צרפתי, אם תגיענה לסך של אלף פרחים (florins), באופן שלא להסב נזק להכנסות הסולם (מכס).

מלבד זה הננו מצוים שכאשר יגיע לידך פקודתנו הזאת תשגיח שההלק השלישי מן הסחורות מן האניות הנושאות דגל צרפתי, הסחורות אשר תגיענה לסך אלף פרחים תתעכבנה, ויגבו מהן להשבון החוב ההוא, אך תזהר לבלתי שים העקול על כל הסחורות.

במה שנוגע לאנשים האומרים שהענין הזה יביא נזק לסולם (מכס), הם מעתברים נגד התנאים שכבר נוסדו, פקודתנו נוגעת דוקא לאניות הצרפתיות, ולא לאניות הויניציות, ראגוזיות ואחרות, תן הפקודה להנהיג הדת בצדק.

ששת דיגיב תתקע״ו (ז׳ טבת, השכ״ט דקמבר 1568).

(י״ב)

פקודה אל הביג (שר), והקאדי (שופט דתי) מאנקשיא.

אתה הקאדי (שופט) ערכת אלינו מכתב וגו׳ ותודיענו שהראיאים (נתיני הממשלה) מן האי הזה, באו אל הדיואן (בית המועצה) שלך, לאמור לך שהזמים (נתין שאינו מושלמי) פראנסיסקו קורנליו (Francisco Cornello) בא כחו ויעשה דברו של היהודי יוסף שהיה לשעבר דוכס אנקשיא ושנפטר כבר, הנהו איש נוח ורודף שלום, בעוד שאיזה אנשים מבקשים להכשילו בשלחם לו דברים אשר יש ביכלתו להבאיש את ריחו.

הם (הראיאים) דורשים להשיג הפקודה באמצעיתך לפי דבריך, לבלתי יעשו לו משפט עול, אם באמת אין לו יד בדבר שמאשימים אותו, אם מצירים לו בהתנגדות לדת, תמוך אותו נגד כל שטנה ותשגיה שיתקים הדת.

שנת תתקצ״ו (השמ״ז, 1587).

(י״ג)

בארכיון של עיר ראגוזה (דוברוב׳ניק) נמצאו כתבי יד רבים שלא נתפרסמו עד עתה הנוגעים לעדה היהודית מגרושי ספרד שהתישבו בעיר ההיא, וחלק אחד מהם נודעים לנו תודות לרב הכולל משאראי ר׳ משה הלוי שהמציא לו הפרופיסור Tadic מראגוזה הנוגעים לגברת דוניא גראשיה מינדיס או ביאטריצה די לונה ששלחה מכתב בקשה על ידי עושי דברית אבנר אלפארי ואירנאס לעשות לה הנחות לסחורות העוברות דרך ראגוזה לתורמה וכן להפך, על פי הזכרונות Consillium Rogatorum מיום 22 נוב׳ימבר 1552, והרשיון הזה ניתן לה חלף 500 דוקאטים שהתחייבה לתת לשדרה הזאת מידי שנה בשנה בעד חמשת שנים.

במכתב בקשה אחרת מיום 9 נוב׳ימבר 1554 הגברת חנה גראציה הנזכרת מבקשת הרשיון לה ולבאי כחה לעבור דרך השדרה הזאת ליתר ארצות תורקיה או לאיטאליה, והרשיון הזה ניתן לה תודות לתמיכת השלטן שלים השני.

בפרט נראה התועלת שהגיעה לה מן הרשיון הזה עד שהגברת בעצמה ועושי דבריה והאנשים העומדים תחת השפעתה היו בראגוזה כימים ההם, וכן כשנמלטו היהודים האנוסים מאנקונה בעת הרדיפות האיומות על ידי האפיפיור פאול הרביעי. עוד נמצא שם זכרונות וכתבי יד רבים בשנת 1557, 1558, 1560, 1562 הנוגעים לעניני סחורות שעברו דרך העיר הזאת ויתר ארצות הקדם מקניני הגברת הנזכרת. (ספר היובל למחבר להג השבעים שנת 1933, דף 47 עד 53).

ציון ט׳

המשך קורות דון יוסף נשיא

בעת שהשלכתי החלק הזה ונמסר לדפוס, ואחרי שנדפס כבר החלק היותר גדול הופיע ספר השוב מלאפת החכם המשכיל יעקב רזניק (הרוזין) בשפת צרפתית הסכיל חבר רב על הדוכוס דון יוסף נשיא, וצר לי שלא היה בידי כדי להשתמש בו בהוספות ששמתי על החלק הזה קדם שנמסר לדפוס, הגם שרוב הענינים הובאו כבר בגוף הספר וכהוספות שבציונים בכל זאת הנני רושם פה שם הספר הזה:

Le Duc Joseph de Naxos par Jacob Reznik Paris
(librairie Lipschutz. 4 Place de l'Odéon) 270 p.

החדוש היותר גדול שהביא מר רזניק שלא נודע עדין בעולם המדעי והשוב סכמת צדדים, הוא כתב האמנה שנחתם בין ממשלת צרפת והשלטן שלים השני שנכתב בשפת עבר מקרה יקר ויחידי בהיסטוריה היהודית הוא יתן בידינו גודל השפעת הדוכוס היהודי בחצר השלטן אשר השפיע במדה יוצאת מגדר הנהוג עד שהכריח ממשלת צרפת שהיתה בסכסוך עם הדוכוס משכבר הימים להשפיל את גאונה ולהתום על כתב הכתוב בעברית. כנודע הכתב הזה המקורי לא נשמר בארכיון בפריז, ורק נשמר עד היום התרגום בצרפתית עם הערה בצדו שתורגם מהשפה העברית לצרפתית על ידי דומיניקו אוליווריי בשנת 1783, וליוקר המקרה הנני נותן הצלום בגוף הספר והתרגום בעברית הנספח פה:

„ארכיון של משרת שר הממשלה לעניני חוץ כתב יד מספר 1956—1599 דף 179" נשלח (לפריז) ביום 12 נובימבר 1782 על ידי הנראף דיסינט פריאיסט St. Priest ציר צרפת בקושטנדינא לאדון שימונין Semonin ראש הפקדונים לעניני חוץ, תורגם מן המקורי שהוא בשפת עברית על ידי דומיניקו אוליווריי תרגמן ומליץ של המלך בשפה הזאת, נעתק בשלימותו בשנת 1783 על ידי האדון נוטפייר די לה קאיירון לכלול בתוך כרוצת מכתבים מקושטנדינא".

„תרגום וההעתק מכתב האמנה בין השלטן שלים האדון הגדול וקארלו התשיעי מלך צרפת בחדש אוקטומברי 1569 תבנית כתב האמנה לפשרה שהיתה בין מלך צרפת הנוצרי הגדול ושלטני התרכים... הודעה להספר על כתב האמנה שנהיה בין השלטן שלים האדון הגדול וקארלו התשיעי מלך צרפת בהשתדלות האדון קלודיום דובורג ציר צרפת בארצות המזרח בחדש אוקטוביר 1569 — אחרי כן יבואו שמנה עשרה סעיפים של כתב האמנה.

ציון י׳

על חוב מלך צרפת למשפחת נשיא

על תביעות משפחת נשיא ממלכות צרפת נמצא מקור חשוב שלא השתמשו בו עד עתה, וראוי להביאו פה כי הס׳ שנדפס בו „נחלה ליהושע״ אינו נמצא תמיד בימינו, וזה תוכנו: בשכון הגברת המעטירה יר״ה (דוניא גראסיא נשיא) בארץ ויניציאה אירע מעשה שהיה לה סך ממון ביד מלך צרפת והממון הנזכר נכתב ונחתם על שם שני סוחרים ערלים פלורינטינוש (מעיר Florenzia) יושבים בארץ ויניציאה, וכאשר רצתה הגברת הנזכרת לבוא אל מלכות תוגרמה מסרה פתקי הממון הנזכר ביד הסוחרים הערלים הנזכרים אחרי אשר נתנו הם פתקאות אחרות לעדות ולראיה איך הופקד עליהם לראש ולקצין על הממון הנזכר אגוסטין אינריקיש (Augustin Henriquez) מודע הגברת, והממון הנז׳ הניחתו הנכרת שמה כדי לתת האמנה אל אגוסטין הנז׳ ולהטיב עמו, והתנו על זה שיניח אגוסטין הנז׳ הממון באשר הוא שם ויהנה ביתרון הריוח הבא ממנו ואגוסטין הנז׳ נשא ונתן בו ארבעה או חמשה שנים, והשיב לגברת יר״ה מידי שנה בשנה חשבון כל אשר נעשה בו.

ועוד ברצות הגברת להועיל ולהטיב את אגוסטין הנזכר בנסעה מויניציאה לבוא פה קושטנדינא, הניחה ביד אגוסטין הנז׳ שמנה עשר אלף זהובים ונעשו בשתתפות עם אגוסטין ודוארטי גומיש (Duarto Gomer) באופן זה שכל אחד מהנזכרים שם קרן בשותפות שלשה אלפים פרחים שהם ששה אלפים פרחים ועלה הסך ארבעה ועשרים אלף פרחים ונתפשרו הצדדים הנז׳ על דבר הריוח הנמשך מהסך הנז׳ שיחלק לשני חלקים שוים ושני הצדדים יקחו ההצי עם התוספת שש מאות פרחים אשר הוסכם ביניהם להוצאות כל השנה, והגברת הניחה ביד הנז׳ פתקא לזכרון אצלם מהענינים אשר רצתה שיזכרו ויעשו בעדה וכשמה ובו נכתב מאמר גם כן שהשמנה עשר אלף פרחים הנזכרים מהממשלה שבידי מלך צרפת יהיו נתונים ונמסרים לאגוסטין הנז׳ ויעשה בהם ככתוב למעלה, והפתקא רשומה ותתומה ביד הגברת ומסנה העתקה אחרת שתהיה לעד ולאות ביד הגברת הנז׳ ואגוסטין ודוארטו הנ״ל חתומים בה.

אחרי ארבע שנים לצאת הגברת מויניציאה[1]), אירעו באיטליא הרבה מאורעות ומקרים מצאו שמה את אנשי עמנו וראתה הגברת שהממון הנז׳ היה בסכנת הפסד להיותו נכתב׳ ונקרא על שם אגוסטין הנז׳ והוא יושב באיטליא, ולסבת זו שלחה הגברת הנזכרת אגרת לאגוסטין הנז׳ לאסור לו שישלח אליה כתב ידי הסוחרים פלורינטינוש הנז׳ תפסי הממון הנז׳ יעידו ויגידו בו שהממון הנזכר הוא מהגברת והם מחזיקים אותו בעדה ובשמה ואין לזר חלק ושייכות בו כלל, ואגוסטין הנז׳ קבל האגרת הנז׳ ולא עשה רבري הגברת, אלא אדרבה עשה עצמו כמחריש ולא ענה אותה ומאז והלאה לא יסף עוד לשלוח אליה חשבון הממון כאשר בתחלה והגברת הוסיפה

1) שהוא שנת שי״ז שאז שרף הדוכוס באנקונה את המומרים ששבו לדת ישראל, אם כן הגברת גראסיא נשיא יצאה בשנת שי״ב מאיטליא שהוא ארבע שנים קדם המקרה הזה, וכן נראה מהמשך המקור הזה.

הוסיפה לשלוח אגרת לאנוסטין הנז' על הבקשה הנז' והתמידה כזה יותר משנה וחצי ואנוסטין כחרש לא ישמע.

ובעבור הזמן הנז' הלך הר' שלמה די ארדירו (אולי ארדיט, וזה טעות דפוס) יצ"ו לפיראר"ה והגברת שלחה בידו אגרת אל אנוסטין הנז' לאמר לו שיתן חשבון הממון ההוא שביד מלך צרפת להר' שלמה וגם החשבון השמנה עשר אלף זהובים אשר בשותפות, והמוביל הנז' מסר האגרת לאנוסטין ובקש ממנו תשובה ונתת שיעשה רצון הגברת ככתוב באגרת שלה, ולא אבה שמוע אנוסטין הנז' עד שהוכרח שלמה הנז' להעמיד את אנוסטין לפני הדוכוס של פיראר"ה ולפני ערכאותיהם ולא הצליח גם בזאת בעבור שאנוסטין הנז' כאשר זמם לעשות הנבלה הזאת בקש מהדוכוס הנז' כתב בטחון הנקרא אצלם שאלב"ו קונדוטו (salvo conduto) ענינו שטר חפשיות) בו גזר הדוכוס ואמר שלא יכריחו את אנוסטין לעמוד בדין עם שום אדם בלתי תושב מעיר פירארה ואף כי לא יוציאו ממנו ממון לאדם נכרי בשום צד.

אחרי כן שלח אנוסטין אל הגברת כתב באומרו שהר' שלמה שלוחה אינו כדאי לקבל ההשבון ההוא ושאין ראוי לאדם כמוהו לעמוד עם כל שלמה בחשבון ובטענות, וכתב עוד אשר הוציא הוצאות רבות בעד הגברת בעסק בת אחותה, והגברת השיבתהו על פי דבריו ואחרי שהתרעמה בכתב שלה מאנוסטין הנז' באומרה אשר הרבתה לעשות עמו טובות וחסדים ידועים ומפורסמים לכל, והוא השיב רעה תחת טובה בהתנכלו אתה לעשוק מסונה והודה, ובקש להתעולל עלילות בסוף באומרו שהוציא הוצאות רבות על העסק של גראשיא ן' ויגישטי בת אחותה ועשה ההוצאות במאמר הגברת וברשותה אמרה לו הגברת... כי מדתי לפרוע חובותי, אמנם אחרי אשר לא חפצת בזאת ובקשת תואנות באומרך שהר' שלמה אינו כדאי והגון לכך, אנכי לא ידעתי שמה אדם ראוי והגון אצלך אלא דוארטי גומיש (Duarte Gomez), עמו תשא ותתן על החשבון הנז' ומה שנראה בעיניהם, שאפשר שתזכה ותצדק בו תוכל לעכב מפתקאות הנכסים כשיעור ההוא... ואם כה תעשה שלום יהיה לך, ואם אין דע שאחפש בכל מאדי וכחי כל צדדי העזר וההריצות להשליך (להוציא) טרף מבין שניך ואולי אעשה באופן שתצטרך להציל ממונך מידי... זה הכתב שלחה הגברת לאנוסטין הנז' יום ד' לחדש אבריל (1559) הוא ראש חדש ניסן משנת שי"ט ליצירה והאיש דוארטי גומיש מסר האגרת לאנוסטין בעיר פיראר"ה ולא אבה אנוסטין למסור לו חשבון ולא להשיבו תשובה בשום דבר כלל.

אחר זה המעשה לקץ י"ב חדש אנוסטין הנז' קבץ בית דין (ישראל) בתוך העיר פירארה ואמר להם איך נגלה באזניו שיצא בת קול בארץ תוגרמה שהוא חייב לגברת חמשה ושלשים אלפים זהובים... ולזה הוא מסכים לה(ת)דיין עם הגברת ולעמוד במשפט עמה לפני דיינים שיבחרו ביניהם ויוכיחו בין שניהם ושתוא נבטל כתב הבטחון שביניהם ומסלקו לקיום ולאשר פסק הדיינים המוסכמים ביניהם, וכדי לטהר עצמו מתלונת הגברת אמר עוד בבית דין איך חלק מהממון הנתבע ממנו הוא ביד מלך צרפת ונקרא על שם לוקה די אלביצי (Luca de Albici) אחד משני הסוחרים הנז' וכבר הסכים הוא עם הסוחר הנז' שיעשה רצון הגברת על הסך שברשותו והסוחר הנז' שלח כתב לגברת כתובה בלעז והועתק שם בבית דין וזה מוספה (נסחו).

אמר

אמר לוקה די אלביצי הנז׳ שהוא מודה שאיננו מכיר את אנוסטין אנריקי או דון אברהם ן׳ ויניש‎תי אשר נקרא מחדש כשם ישראל על הממון הנז׳, ושאינו מחויב עוד אליו בשום חיוב מהחיובים הקודמים על זה הסך כי הגברת היא בעלת הממון סך שנים עשר אלף זהובים שהיו לה ביד מלך צרפת, והיא הכתיבה אותם על שם אנוסטין הנז׳, ועתה הוא חוזר לתעמידם בחזקתה, אפס יעשה הדבר הזה בתנאי שיהיה הוא פרוע תחלה משׁשה עשר אלפים זהובים שחיב לו אגוסטין הנז׳ בכל אופן שיהיה, ופרט לה הסוחר הנז׳ בכתב שלו חובות ודברים שהיה שלהם יותר מששה עשר אלף פרחים (זהובים) ושלחה הגברת אל הערל הנז׳ לדעת ממנו אם היה מחזיק הממון ההוא בעדה וכשמה ואם יתננו לה כאשר תבקשנו מידו וכה ענה אותה: אחר שהממון אשר כצרפת הוא שלך, תפרעי לי מה שאנוסטין אנריקי חייב לי, כי הסך הזה שברשותי אינו מספיק לי לפרעון החוב שחייב לי אגוסטין.

וכראות הגברת את הדברים האלה אשר אגוסטין הנז׳ התל בה והחליף את משכורתה עשרת מונים, בקשה עזר מאת סגן סולטן סלים יר״ה והתחננה אליו שישלח שליח אל הדוכוס סיניור דוקי די פיראדה לבקש ממנו שיציג ריב הגברת עם אגוסטין לפני המשפט הגדול שבעיר פיראדה והמה יראו להיכן הדין נוטה ויעשו כדת וכמשפט באופן שלא יהרוך רמיה צידו. וכראות הדוכוס בקשת הסגן ירום מעלתו כי ראויה ונכונה היא אמר להעשות כן ויתיצבו למשפט לפני ערכאות העיר הנזכרת וכאשר ראה אגוסטין אשר עכשיו שמו בישראל דון אברהם ן׳ ויניש‎תי שכלתה אליו הרעה מאת המלך כי המשפט יוציא את בלעו מפיו, קבץ בפיראדה אנשים חכמים להיות לו לבית דין, והיה זה ששה עשר חדשים אחר הכות דין הראשון, וכה אמר לפניהם שהגברת תציג טענותיה עמו בדין התורה ולפני בית דין ולא לפני גוים.

והגברת ברוב יהדותה וצדקתה אומרת כי נפשה יודעת מאד שכל דברי דון אברהם שוא ודבר כזב, ושאינה מחויבת לו בדבר ההוצאות לפי שלא הוציא אותם במאמרה וברשותה, ומכל מקום להיותה מפחדת מדון אברהם הנז׳ כי הוא ידון בבית דין דברי און ומרמה[2] לעשוק ממונה והונה ותהלתו תוביח על סופו, לכך אין נפשה לה(ת)דיין עמו בדין התורה (נחלה ליהושע ס׳ כ׳).

עד כאן הגיע לידינו תפס השאלה שהציעה הגברת גראסיה נשיא לפני ר׳ יהושע שונצין רב העדה האיטאליאנית בקושטנדינא שהיה בעצמו יליד איטליא, ובזה הראתה גדולת לב שלא פנתה אל רבני ישיבתה כמו ר׳ יוסף לב ורבנים אחרים ספרדים לבלתי יאמרו ששחדו בעדה, והנה ר׳ יהושע שונצינו בעצמו פסק שהצדק אתה להקריב משפטה לפני הערכאות בפיראדה, ולא לפני הבית דין הישראלי תוצאות הענין לא נודעו לנו, אך יש לשער שבית המשפט הצדיק אותה והיב את האיש אברהם ן׳ ויניש‎תי או אנוסטין אינריקיש וכן את חבריו דוארטי גומיש[3] ולוקה

2) ר״ל שהוא יציע לפני הדיינים, רבנים שלא תוכל להכחישם כפניו בהיות שהוא עומד לפניהם והיא בקושטנדינא במרחק גדול, ובכן יסובב בכחש את הדיינים.

3) וביהדותו נקרא שלמה אושקי

ראה הערה Charière, Négociation de la France dans le Lévant II p. 773

ולוקה די אלביצי להשיב לה שטרי החוב של מלך צרפת ואולי גם את הכסף שהפקידה בידיהם, בהיות שהשטרי חוב האלה הוצגו לפני מלך צרפת על ידי מושל אלגזייר.

הערות והוספות לחלק הראשון הוצאה שניה

ציונים: ציון א׳ בני רומניא (עמ׳ 206) נדפס בויניציא שנת ר״ל — צריך להגיה רפ״ב — האכסמפלר האחרון שנמצא בארצות הקדם היה בק״ק גריגוס באנדרינופלא ונשרף בעת המלחמה האחרונה (תרע״ה) ובס׳ פניני שד״ל (עמ׳ 117) מצאתי שהיה הס׳ הזה בידו ומביא תוכנו, ואלה דבריו:

סדור תפלות השנה למנהג קהלות רומניא, נדפס במצות החכם השלם המוכה את הרבים ר׳ אברהם בן הנשא ונעלה הישיש ונשוא פנים כמ״ר יום טוב ירושלמי יצ״ו בבית דניאל בומבירגי מאנוירשא בויניציאה (שנת תס״ט) התפלות והפיוטים מתחילים מדף ד׳ עד ת״ן ונכללו בו גם המש מגלות וספר איוב והגדת של פסח וגם תחלת כל הפרשיות וסופן לקרוא בליל שמחת תורה, מסדר הסדור הוא ר׳ אליה הלוי, ויש בו הרבה פיוטים שלו ובקשה הכוללת אלף ביתי״ם הנקראת „בית הלוי״ ותחילתה:

בראשית ברא בוראינו בריאות בלימה וכו׳.

סדר העבודה ליום הכפורים המתחיל „אדרת תלבשת״ אף שהוא מיוחס לר׳ שלמה גבירול אינו שלו כי בכברות יתנהג, גם באו בסדור שתי בקשות חשובות, האחת (דף רצ״ח) תחלתה: תהלתך אין לה תחלה, ושבחיך אין להם תכלה, והשנית (דף ש״א) אתה הוא לבדך אחד ומתנשא לכל לראש, הפיטנים הרשומים בראשי הבתים, מלבד הידועים בשאר מחזורים הם:

אבטליון ב״ר שמואל מיוחס.

אברהם ב״ר יעקב מקסתוריאה (קאסטוריאה במוקדון) — אברהם ב״ר יצחק, אהרן.

אליהו בן משה — אליהו בן ר׳ אברהם — אליהו הכהן — אליהו הלוי.

אליעזר ברבי יהודה.

אליקים בר מיכאל.

אלנתן הכהן.

בניסין הלוי.

דוד בן נשיא.

חנניה ברבי שלמה.

טוביה.

יהודה הכהן — יהודה ברבי אהרן קלעי.

יהושע — יותנן — ישועה — ישעיה.

יוסף ברבי יעקב קלעי.

יצחק ברבי משלם חי.

כלב בר אליה — כלב ברבי שלמה.

מנחם

מנחם תמר.
מרדכי ארוך.
משה בן אליה — משה בן דוד — משה ברבי הייא — משה (הקטן) בן הרב אברהם.
פרנס: אריה ברבי יקטן הפרנס — אלקנה ברבי שמריה פרנס — מתתיה ברבי יוסף פרנס — שלמה בן אליה פרנס — שמואל ברבי נתן פרנס.
קפצאתו: משה קפצאתו.
ראובן ברבי יונתן.
שבתי ברבי כלב — שבתי חביב בן ר' אביה.
שלמה הקטן — שלמה בן אליה שרביט הזהב.
שמואל בר שבתי.
שמריה בן ר' אלנקוה.

כל המשוררים האלה היו מבני רומניא, „האנשים האלה גם כי לא היה כחם גדול במלאכת השיר כספרדים הקדמונים, וגם רוב שיריהם אינם שקולים, עם כל זה שיריהם טובים ונכבדים בבחינת התכלית המכוונת בשירי הקדש, אשר אין המכוון בהם יופי המלאכה, אלא שיהיו דבריהם מובנים אל העם ויכנסו בלבם ויפיחו בקרבם רוח נכון ונאמן עם ה' ועם אנשים" (פניני שד"ל עמ' 118).

בין החמר החשוב נמצא בו (דף רצ"ב והבאים אחריו) תפלה ארוכה ונכבדה מאד לר' שלמה שרביט הזהב, על דרך „כתר מלכות" אך בלא עירוב ענינים מחכמת התכונה, ולדוגמא מנה:

„הנותן תשועת למלכים, אתה חפצת לזרוע זרע תורתך בעמים, ולהצמיח צמח ייחודך בלאומים, על כן פזרתנו בין האיים, והפיצותנו בגוים, ולמקצה השמים ועד קצה השמים, כאיש זורע זרע באדמה קצתו יאכל, וקצתו יתאכל, קצתו ירקב, קצתו יתעכב, ועוד בטוח מן הנשאר לאסוף מנה תחת הקב, הלוך ילך ובכה נושא משך הזרע בוא יבא ברנה נושא אלומותיו, והנה ירדנו שאולה חיים, והיינו גם אנחנו ככל הגוים, ונשקענו כפנינים בתוך החול, ונטמע הקדש בין החול, תשתפכנה אבני קדש בראש כל חוצות והתערבו זרע הקדש בכל ארצות וכו'".

עוד באו מן המשורר הזה מלבד התחינה הזאת:
א) יש ישנת אמת, תפלה לעשרת ימי תשובה.
ב) תהלתך אין לה תחלה, תפלה בחרוזים.
ג) שדי הזכרתני, תחנון למנחה ליום הכפורים.
ד) מי כמוך, לשבת חנוכה.
ה) מי כמוך שמים כוננת.
ו) שבת וחנוכה נגשו, אשר תחלתו:

שבת וחנוכה נגשו ויריבון לפני
זה יאמר לה' אני וזה יקרא באזני
מה אעשה לאלה היום נגד נבוני
עשיר ורש נפגשו עשה כלם אדוני.

אמר

אמר שבת לחנוכה לי משפט הבכורה
ומי את ומי משפחתך הצעירה
כי בו שבת אל גדול ונורא
מכל מלאכתו אשר ברא.

אמרה חנוכה לשבת מה תתנפל עלי
כי שמונה ימים גומרים בי ההלל
זאת יום אחד בלא זה ומה תסלל
שומר מה מלילה שומר מה מליל וכו'.

ו) זולת לשביעי של פסח: המתחיל כזה:

אפס זולתיך
בקרב נחלתך
גאל נאלתך
דבכי תהלתך
הפכת ים ליבשת
ותהי מסלה וכבשת
זדים אכלה הבשת
חיל אחז יושבי פלשת וכו'.

וכן על זה הדרך על סדר א"ב ובסוף חתם שמו: שלמה בן אליהו שרביט הזהב יתר תכן המחזור הזה בא בחלק הראשון הוצאה שניה (עמ' 206—209).

ובק"ק רומאניא היה בסופיאה הרב שתמך בידי האשכנזים שבאו שם בשנת ד"ל ר' אברהם שימו עד היום עושים הזכרת נשמתו בשבת קדם שבועות ובשבת קדם תשע באב בק"ק אשכנזים ספרדים.

בנוגע לקהלות עיר הבירה קושטנדינא מלבד המובאים בחלק ראשון הוצאה שניה דף 120—122 אשר חלק מהן נזכרו כבר שם נמצא כ"י רבי אליעזר די טולידו בחבורו משנת רבי אלעזר חלק א' דף 185 ע"ב (דפוס סעדי הלוי אשכנזי שאלוניק תרי"ג) גם ראיתי אמר המגיה (רבי חיים פראנגי) בתוך כתבי הקדש של הרב המחבר אלו הן הקהלות של בני ספרד הכתובים בפנקס המלך יר"ה בשם:

קיינדי יילין (הבאים מעצמם), גירוש, נזכר בחלק א' דף 121 סימן י', קאטאלאן מיניירה, פורטוגאל, אראגון (נזכר שם ס' ט'), נוה שלום, אלמאן (שם ק"ק אשכנזי הנקרא כן בפי התורקים, נזכר שם ס' כ') מאייור, קורדוב'ה (נזכר שם ס' י"א) מיסינא, סיסילייא (נזכר שם ס' י"ג), בודין (נזכר שם בשם ק"ק בודון ס' ט"ז), חמון (נזכר שם ס' י"ב), ויריק, קאלאב'רי.

ואלו הן הקהלות של בני רומאנייא הכתובים בפנקס המלך יר"ה (ר"ל שנבנו קודם בוא הספרדים ונחשבו לעדה הרומניוטית) בשם סורגונליס (ענינו נגרשים או יותר טוב נקלטים שהביא השלטן כאשר היה כובש ערי המדינה כדי להכריע כף התושבים הישנים): פולי ישן (נודע בשם ק"ק קושטנדינא נזכר שם ס' א'), פולי חדש (נזכר שם ס' א'), אכרידה (נזכר שם ס' ו'), שירון (שירוס), ייאסבול (נזכר שם ס' ח'

ה׳), ווריא, קאסטוריאה (נזכר שם ס׳ ז׳), טירייה, סאלוניקו, אישטיפ (נזכר שם בשם ק״ק אישטיפי ס׳ ה׳), דימוטיקה, פאקאראס, סינופ, אדאלייה, אינריבוז (נזכר שם בשם ק״ק נינרופונטי ס׳ ג׳), ניקופולי, סמנייא, פלאטייא, אינדירני, בני מקרא, ק״ק ג׳אנא (נזכר שם ס׳ י״ד על שם העיר Jaen) עבר לספרדים על ידי מוהר׳ אלנקוה ז״ל וחברת בני רומאנייא וחברת בני ספרד, נפלא לראות שלא נזכרו בפנקס המלכות ק״ק איטאלייא (נזכר שם ס׳ י״ד) ואולי הוא הנזכר בשם אדאליא וכן ק״ק זייטון על שם עיר זייטון במוריאה[1]).

יהושע אבן שועב (חלק א׳ הוצאה שניה עמ׳ 105)

בכתבי החלק הראשון בהוצאה הראשונה (עמ׳ 102) ובהוצאה השניה (עמ׳ 105) לא היה לפני חבורו „דרשות״ והשבתי שהוא בעצמו נדד מספרד לשלוניק, ועתה אחרי שנתפרסמו „המקורות בבליונרפים״ מאת הח׳ א ר י ה טויבר ז״ל (ירושלם תרצ״ב) שעשה הערות עלי (עמ׳ 88—91) שבתי ואראה המקורות לתולדתיו ואת שלא נתברר לי אם באמת צדקו המסכימים שהיה תלמידו של הרשב״א, בכל זאת נוכחתי שהאיש ראש המשפחה הזאת שבא לשלוניק היה מבני בניו ואולי דור שלישי אחריו והוא ר׳ י ו א ל ש ו ע ב שנולד ב א ר א ג ו ן ונדד ל ט ו ל י ד ו (טוליטולא) ובהיותו שם חבר רוב חבוריו, ומלבד אלה שהזכרתי (עמ׳ 106) נ ו ר א ת ה ל ו ת, ק ו ל ב ו כ י ם, ע י ן מ ש פ ט, ו ד ר ש ו ת, חבר עוד עולת שבת (נדפס ויניציא ש׳ של״ז) ואין תפונה שהוא הביא עמו בכתב יד ס׳ הדרשות לזקן משפחתו ר׳ י ה ו ש ע א ב ן ש ו ע ב והדפיסו בקושטנדינא בשנת רפ״ג הוא או בנו ר׳ ש מ ו א ל, לאשר תולדות היהודים הספרדים בארצות הקדם נגלתה בבית הקברות בעיר שלוניק מצבתו של ר׳ יוסף שמואל בן שועב, אשר על פי הוכנה נדע שר׳ י ו א ל בא לשלוניק ובהיות משפחתו יוצאת ארגון נמנה בנו למרביץ תורה בק״ק אראגון ורב הכולל ואולי הוא בעצמו היה ממיסדי הקהל ההוא״ וזאת כתבת המצבה:

ציון הלז של
החסיד הנכבד (ד)
דון יוסף ן׳ שועי (ב)
נ״ע, שהלך מל״ע
בחד׳ אב ש׳ תרס״ג
(Dr I. S. Immanuel, Histoire des Isr. de Salonique)

ואחריו עמד בראש הק״ק ההוא קרובו ר׳ ש מ ו א ל, אך לא היה לו תואר הכבוד החכם הכולל כמו קרובו, וזאת כתובת מצבתו (מתוך מכתבו של המשכיל המורה ר׳ ברוך ן׳ יעקב מיום ז׳ תשרי התרצ״ד:

מצבת החכם השלם
מרביץ תורה בק״ק
אראגון ר׳ שמואל בן
הרב החכם הכולל יואל

---

1) בחלק א׳ דף 122 ס׳ ט״ו בא בטעות דפוס, זייטון באנאטוליא במקום מוריאה.

יואל בן שועב נפטר
לבית עולמו כ״ב לתמוז
שנת פ׳ר׳ה׳ תגצב״ה
א׳ ס׳.

על הקהלות בשלוניק (חלק א׳ מהדורא שניה דף 134)

בהזכירי שמות הקהלות בשלוניק במספר ח׳ ק״ק גרוש ספרד או בקצור ק״ק גרוש, וכמספר ט׳ ק״ק קאשטיליאנוש או בקצור ק״ק קאשטיליא לא נתברר לי כראוי מהותם כי ערבוביא גדולה שוררת בפי רבני הדור הראשון בשמותיהם ונראה לי שבתחלה היה ק״ק אחד ואחרי כן נתפרד לשנים כי בשו״ת רשד״ם (ח״מ רכ״ב) נזכר הראשון בשם ק״ק גרוש ספרד וחכם הקהל היה ר׳ יעקב ן׳ חביב ואחריו עמד בנו ר׳ לוי ן׳ חביב לראש הישיבה הקאשטיליאנית (כאשר הבאתי בחלק ב׳ מהדורא ראשונה דף 31, וכן במהודרא ב׳) וברור שהיתה רק ישיבה או מדרש אחד לשתי הקהלות וראיה לדבר שבשו״ת ר׳ שלמה הכהן (חלק א׳) נזכר: יחידי סגולת תהלת ק״ק מדרש גרוש קסטיליא, הזה שבאו שני השמות גרוש וקאשטיליא כאחת ואין כאן שום טענה, כי בכל קהל וקהל היה רב פרטי ובישיבה או מדרש כללי לשתי הקהלות היה מרביץ תורה או ראש הישיבה.

ציון ב׳ בני צרפת (מהדורא שניה דף 220)

על שמות המשפחות המתיחסות לבני צרפת יש להוסיף שם המשפחה:
טאזארטים שמקורו מן העיר הקטנה כעת Tarasta בצפון צרפת ונמצאת משפחת טאראסטה ולפי חקי הספרדית מוסיפים es לתאר המשפחה, טאראסטים שנשתבש במרוצת העתים לטאזארטים.

ציון י׳ ספרדים XX קאסטיליא (מהדורא שניה דף 295)

על שמות המשפחות המתיחסות לבני קאשטיליא יש להוסיף:
פינטו, על שם הכפר Pinto הקרוב לטולידו
ן׳ ארוליא, על שם העיר הקטנה Panarolla הקרובה לטולידו
חארה, על שם העיר Gadal-hara קרובה למאדריד.

על הספר ילקוט השמעוני

בחלק הראשון דף קל״ט־ק״ם כתבתי בהערה צ״ז על ענין ר׳ אליעזר השמעוני ממשפחתו של ר׳ שמעון מחבר הספר „ילקוט השמעוני״, והנה החכם מר טויבר ז״ל, השיג עלי ב„קרית ספר״ שאינו לפי השערתי שהיה אביו או זקנו של ר׳ אליעזר השמעוני אלא שהוא „באחד הקדמונים מן המאה י״א או מעט

מעט אחריה[1]), נוסף לזה ידידי החה״ש ר׳ דוד פיפאנו ז״ל השיג עלי גם על עצם ר׳ אליעזר השמעוני שלא היה מגזע אשכנזים, וכבר השיבותי בהערתי צ״ז חלק א׳ דף קל״ט, ובכל זאת הנני כופל הדברים עוד הפעם פה, כדי שיהיו לעין הקורא ביחד עם יתר תשובותי.

ידידי החה״ש ר׳ דוד פיפאנו ז״ל רב הכולל בסופיא השיג עלי על חבורי חלק א׳ וחלק ב׳ מהדורא ראשונה, כי לפי דעתו, ר׳ אליעזר השמעוני, מאחר שהיה מרביץ תורה בק״ק קאטאלוניא, היה ספרדי, והנה אחר שעיינתי בדבר עומד אני כהשערתי הראשונה. וזה יוצא לי ברור על פי הראיות האלה:

א) שר׳ אליעזר השמעוני הדפיס ס׳ „ילקוט שמעוני״ בשלוניק, וקרוב לודאי שבהיותו אשכנזי עלה בידו משום כך לקרוא הכתב האשכנזי, שהוא קשה לקריאה לבן ארצות הקדם; ובעת אין בידי ס׳ הילקוט דפוס שלוניק לעיין השער;

ב) בהסכמת אשר הבאנו לטעלה רשום שהבחירה ברב השני ר׳ חיים עובדיה נזכר לשבת, „כי נתגדל ביניהם והוא מסגהגם ומלשונם״. וכל זה מראה שהאיש שעמד עד העת ההיא בראש עדתם לא היה מנהגם ומלשונם, שבלעדי זאת לא היה צריך לדייק כל כך בענין הזה לשכח בבחירה השניה;

ג) כמעט בכל ההסכמות הנוגעות לספרדים לבדם נראה שר׳ אליעזר השמעוני בתור ראש ק״ק קאטאלוניא היה חותם גם הוא, אמנם לא בדרך ישרה; כן חתם על הסכמת הספרדים שלא ללכת מקהל אחד אל אחר „אני עמכם אליעזר השמעוני״, שאינו מן הדרך הרגיל חתימה כזאת, כי אם מאיש שאינו נוגע בדבר, אלא שרואה בעין בחינתו שההסכמה הזאת לו הגונה וראויה (שו״ת רדב״ז חלק א׳ ס׳ רצ״ב). על תשובת שאלה הבאה מקושטנדינא, שהשיב ר׳ יוסף בכמוהר״ר שלמה טאיטצק, רשום: וכן חתם גם פה אליעזר השמעוני, שזה יראה גם כן כאיש זר לענין הזה (מים עמוקים ס׳ ח׳), וכשו״ת רא״ם על ענין חזרת ה׳ אלהיכם כשמע חתם על עדות עשרה חזנים יוצאי ספרד באופן זר (רא״ם ס׳ ב׳);

ד) כזכר, לדבר נראה הענין שמספר ר׳ יעקב בן חביב דרך אגב בתשובתו שכתב בשנת רס״ז („הלא מטו שנים עד היום בקירוב התחילו ימי השמד״ נגכה מרס״ז חמש עשרה שנה נמצא רנ״ב, שהיא שנת השמד בספרד) „לולי שהוגד לנו שהיה ביד החכם ה״ר אליעזר השמעוני יצ״ו טופס הוראת הרב כמוהר״ר יהודה מינץ ז״ל, וזה מראה שר׳ אליעזר בהיותו אשכנזי נמצאה אתו תשובת הרב האשכנזי הזה, כבקי בכתיבה האשכנזית, ור׳ יעקב ן׳ חביב עיין בה הודות לר׳ אליעזר (שו״ת רא״ם ס׳ ס״ח).

ה) הגם שכלל גדול בידינו שלא מצינו אינו ראיה, בכל זאת אין לכחד ששם משפחה על שם השבטים לא נודע בין הספרדים ולא בין יתר היהודים, והשם הזה הוא מוזר, ואף שנמצאו שמות דוד הראובני ואלדד הדני, מקור האנשים האלה בערפל התולדות ואין שום ספק שיתנו להם שמות מוזרים ומופלאים כאלה להסב עיני היהודים התמימים אליהם ולתת יותר כח ועצמה לפעולתם, ויותר קרוב לודאי

---

1) לפי החכם ר׳ ש׳ ראפופורט (כרם חמד חלק שביעי מכתב א׳) וכנגדו עמדו ר׳ יום־טוב צונץ ור׳ אברהם אפשטיין ודחו דבריו בהיות שנזכרו בילקוט שמעוני מדרשים מאוחרים ועוד כי רש״י ובעל הערוך אינם מזכירים כלל שם החבור „ילקוט שמעוני״.

לודאי הוא שר׳ אליעזר בן שמעון האשכנזי התפאר בחבור אבין ויסב את שמו „שמעוני", והנה נודע לנו שהיה לו בן ושמו חנניה, והוא היה מחשובי הקהל בקושטנדינא ויתמוך בכספו להדפיס ס׳ השרשים לרד״ק בדפוס ר׳ שלמה מזל טוב, כרשום בחתימת הספר בשנת רע״ג, ושם נזכר „ר׳ חנניה בן אליעזר השמעוני". ויתר מזה לא נודע עוד שם משפחת שמעוני בעיר הבירה ולא בין יהודי יתר המדינה.

ו) טענת ידידי ר׳ דוד פיפאנו ז״ל מסופיא אינה נראית בעיני. שמאחר שהיה מו״צ בק״ק קאטאלוניא בודאי שהיה ספרדי, כהיות שרואים אנחנו בעת ההיא ערבוביא גדולה בין העדות, והנה נודע לנו שר׳ יעקב בן חביב, אעפ״י שהיה קשטיליאני היה הרב בק״ק קאלאבריאה (איטליא) ור׳ דוד מסיר ליאון שהיה איטליאני היה רב הפורטוגזים באוילונה, וכאלה רבים.

על הערות מר אריה טויבר ז״ל כי לפי סופרי עמנו באשכנז, הספר „ילקוט השמעוני" הוא מלאכת קדמון ר׳ שמעון והראיות שהוא סומך עליהן בהשגותיו עלי, שהובאו כ׳ Jewish Encyclopedie וכן הוכפלו באוצר ישראל הוצאת זינגיר ובאנציקלופדיא היהודית־רוסית לפי הרשום הן: בעמוס פ׳ רש״י פרק ז׳ כ״ג: „זה מדרשו של רבנו שמשון" וכן בישעיה פרק נ״ח י״ד: „כך פירש רבנו שמשון" ואיני יודע איזה שייכות יש בין רבנו שמשון ור׳ שמעון, כי אם בכונה להוליך שולל את הקוראים התמימים שאין לפניהם הנוסח בתנ״ך ופרוש רש״י, ומאמינים בכל מה שנדפס אם יצא מידי איזה חכם מבקר. עוד הובאו הראיות האלה: ברש״י על יחזקאל כ״ז י״ז: „מפי ר׳ שמעון מצאתי שמצא במקרא תרגום ירושלמי מינית" ובתלמוד בבלי מסכת שבת דף פ״ו ע״ב בפרוש רש״י: „כך לשון מורי הזקן מפי אביו ששמע מר׳ שמעון" והנה כמה שמעון ושמשון איכא בשוקא? באופן שכל החקירה הנז׳ בטלה מאליה כי אין להשען על קנה רצוץ וראיות שאין להן שחר.

ה„ילקוט שמעוני" חלק ב׳ שהוא הראשון שנדפס בשלוניק בשנת הרפ״א המונח לפני, חסר בהתחלתו, ובסוף הספר במקום החתימה כתוב:

„בתהלה לאל אשר עזרנו להשלים זה הספר, כן יעזרנו תמיד. נדפס בבית הישיש הנעלה דון יהודה לבית גדליה יצ״ו, ויד המחזיק בממונו לסיוע זה הספר הוא הנגיד הנעלה דון שלמה ן׳ יקר יצ״ו, השם יזכהו לזכות ולעשות בממונו ספרים הרבה.

והיתה השלמתו יום שני שנים עשר יום לחדש תמוז שנת חמשת אלפים ומאתים ואחת ושמונים ליצירה פה שאלוניקי אשר היא תחת ממשלת ארוננו המלך סולטן סוליםאן ירום הודו ותנשא מלכותו. בימיו וביטינו תושע יהודה וישראל ישכון לבטח, אמן וכן יהי רצון. ברוך נותן ליעף כח ברוך יי׳ לעולם אמן ואמן תם תם.

לפי הנראה הסבה להתחיל בהדפסת החלק הנז׳ המכיל נביאים וכתובים, ולא בראשון שהוא התורה, היתה בהוצאות הדפוס הקשות כי החלק השני מכיל חומר כדי החצי מן הראשון, וראיה להשערה הזאת היא שדפוס החלק ה״א נאחר בחמש שנים אחרי שהופיע החלק הזה, והמדפיס והתומכים היו אחרים.

החלק הראשון שנדפס בשלוניק בשנת רפ״ו אשר מציג אני התמונה בין יתר התמונות מורכב משני צבעים שחור ואדום:

ילקוט שמעוני תורה.
נדפס זה ספר ילקוט הנקרא שמעוני, על ידי צעיר
המחוקקים משה שונצינו וחברת היקר הרופא
הר׳ שם טוב אבשרגא יצ״ו פה שאלוניקי תחת
ממשלת המלך הגדול סלטן סולימן יר״ה שנת
הרפ״ו ליצירה.

הספר הזה מכיל שע״ח דפים: ספר בראשית מכיל מ״ה דפים קס״ב סימנים, ובסוף הסדר כתוב שבח לאל ראשית שסימתי ספר בראשית;

ס׳ שמות מכיל פ״ח דפים עד סימן תכ״ז, ובסוף הסדר ואלה שמות לספרע „משה״ תם ונשלם ואלה שמות תהלה לאל בורא נשמות;

ס׳ ויקרא מכיל ר״ט דפים עד סימן תרפ״א ובסוף הסדר נשלם ספר ויקרא, סיוע, ה׳ אני אקרא, בשם אדוננו ה׳ אתחיל ספר במדבר סני;

ס׳ במדבר המשך ויקרא עד דף רפ״ט ועד סימן תשפ״ה;

ס׳ דברים המשך במדבר עד דף שס״ח ועד תתקס״ג סימנים;

קונטרים האחרון מדף שס״ט עד דף שע״ח שהוא סוף הספר, ובחתימת הספר כתוב:

בשם גדול ונורא סיימנו המלאכה הגדולה
מבראשית עד לעיני כל ישראל
במהרה ישלח לנו גואל
ונתחיל

„הקונטרים האחרון אשר סדר הר׳ שמעון הדרשן לאחר שכתב זה הספר, ובכל מקום שאתה מוצא רמז כך בקונטרים אחרון בקש בכאן״.

אמר שלמה בן החכם השלם הרופא הר׳ שמואל קבליר לא מהיותי כאריה יכסוף לטרוף טרף, נכספתי למעשה ידי הדפוס אף כי רבה היא, או כי נכספה נפשי להגדיל שמי בפעלים נפלאים ממני, משתי אלה הושב כפפי כי ידעתי מות תשיבני ורפאים שם, אך למען ידעו דור אחרון אשר בילדי נכרים יספיקו את אשר יעץ האלהים בלב רבותי הקדמונים זכרונם לברכה, בפירוש כל פסוק מפסוקי תורתנו התמימה, פירושים אמיתיים מסכימים לאמת מכל צד, אשר עד היום לא שמעו אויבינו, כי נודע לנו מאת אלהינו ופן תקע נפשנו מהם, למיעוט המצא הספר הזה בינינו, נכנסנו בגדר המלאכה הקשה הזאת בחברת השר הנעלה דון אברהם שיניאור, והנה נשלמה פה שאלוניקי מהוללה תחת ממשלת המלך אדוננו השולטן הגדול סולטן סוליכאן ירום הודו על ידי צעיר המחוקקים משה שונצינו שנת עזרי מעם ה׳ י״ב לחדש אלול.

לפי היוצא כרור ר׳ שמעון הדרשן, כתב בזמן מאוחר הקונטרס האחרון, מן הכתב יד שהיה בלי תפונה בידי בנו או נכדו ר׳ אליעזר השמעוני אשר היה יודע הכתב האשכנזי ומן הכתב יד הזה נעתקו העתקות מעטות בשלוניק, וראיה לזה שלא נודע בעולם כ״י מן הילקוט הזה ולא הובא קטע מפירושו בתוך ספרי יתר המחברים, מתוך דברי ר׳ שלמה קבליר בלב רבותי ולא רבותינו נראה שהיה תלמיד מתלמידיו של ר׳ שמעון המחבר הילקוט.

מלואים

סלואים לציון ה׳ בחלק א׳ סהוררא שניה

בקהל אשכנזים־ספרדים בסופיא נוהגים עד היום לעשות השכבות והזכרות בשבת קודם שבועות וקודם תשעה באב:

לנשמת ר׳ אברהם שמו רב בק״ק רומאניאה, (שתמך בידי האשכנזים שהתישבו בסופיא בשנת ר״ל) ולנשמת האשכנזים הראשונים שבאו מגרוש באואריה ודור שני אחריהם: ר׳ יצחק רימוך, מאיר ב״ר אהרן סטן, יוסף ב״ר אהרן סטן (אביו ר׳ אהרן סטן היה רופא, ובידי איזה דפים מספר הרפואה שכתב בכ״י, נזכר בשו״ת ר׳ יוסף קארו דף קי״ז), משה ב״ר אליה, בנימין ב״ר יצחק חזן, אשר ב״ר יוסף סגל, יוסף חזן ב״ר אפרים הלוי, חזקיה ב״ר יעקב הלוי, חיים ב״ר שמואל זאב״ל, יוסף ב״ר שמואל הלוי, בנימין ב״ר יצחק, ישראל ב״ר יוסף סגל, אליה חזן ב״ר משה הלוי, אהרן ב״ר יוסף הלוי, הנהרג חזקיה בר שלמה, יעקב ב״ר יצחק, יצחק הכהן, בנו אביגדור ב״ר יצחק, ובתו מרים, יצחק סוט, חזקיה אליעזר ב״ר יצחק, משה ב״ר אליעזר, שמואל ב״ר יעקב, ובנו יעקב ב״ר שמואל, חזקיה ב״ר משה אליה, אשר ב״ר אביגדור, יוסף ב״ר אשר, יוסף חזן, משה חזן, יהודה ב״ר שלמה, אברהם ב״ר יוסף סגל, קלונימוס ב״ר יעקב, יצחק ב״ר שמואל, יוסף בר סעדיה, משה מאיר חנון, סעדיה ב״ר שמחה, שמואל, ב״ר יצחק הלוי, משה שמואל הלוי, הרב הכולל ר׳ אברהם ב״ר שאול, הרב הכולל החכם השלם טוביה ב״ר יוסף סטן הרופא, (ותחימתו באה בס׳ אלפסי דפוס קושטא׳ והוא שמור עד היום בספריה העברית בסופיא), מנחם ב״ר משה הלוי, עובדיה ב״ר אברהם, בנימין ב״ר יצחק, משה ב״ר יוסף, אברהם ב״ר יצחק הלוי, החכם השלם מוהר״ר יוסף הלוי, אשר ב״ר יהודה, יעקב ב״ר קלונימוס, שמואל ב״ר אברהם, יהודה ב״ר יעקב המכונה לייב, שמחה ב״ר סעדיה, נתן ב״ר אליה אליעזר, יעקב ב״ר יצחק, יצחק ב״ר יעקב, אפרים ב״ר מאיר, יוסף ב״ר עקיבא הכהן, (ואביו עקיבא נזכר בשו״ת ר׳ יוסף קארו דף קי״ז משנת רצ״ב) אביגדור בר שמשון, שמואל ב״ר אברהם ובנו אברהם ב״ר שמואל, אשר ב״ר חזקיה, אליעזר ב״ר רפאל שלמה הלוי, משולם ב״ר נפתלי, אברהם ב״ר משה אליעזר, שמעון ב״ר שלמה הלוי, החכם השלם מנחם ב״ר שמואל, יעקב ב״ר משה הלוי, כל אלה עזבו מהונם והקדישו תכשיטים לק״ק אשכנזים־ספרדים.

מלבד אלה נזכרות הנשים הראשונות הבאות מגרוש אשכנז ודור שני אחריהן ושעזבו מהונן והקדישו לתועלת הק״ק הנזכר: ביליה בת משה, פרויילי בת שלמה, שרה בת מנחם, פרדלי בת אליה הלוי, חנה בת ישראל, מרים בת יעקב הלוי, מיכלי בת יוסף סגל, רחל בת גרשון, פאטטיל בת פסח, הזקנה הגיורת שרה בת אברהם אבינו, (נפלא לראות שבין מגורשי אשכנז שנדדו לארצות הקדם, היתה גם כן אשת נוצרית שהתגיירה ובכל זאת סבלה עול הגרוש) אסתר בת נחמיה, רעקילש בת יעקב חזקיה, אסתר בת מאיר חנון, חנה בת נתנאל, ברויילי בת יהודה לייב, לאה בת גבריאל, טראייטלה בת אליעזר, פצענצה בת שם טוב, הזקנה מדת סערלה, הזקנה לאה בת יוסף, הזקנה מיינטולה בת יהודה, הזקנה ריבקילי בת אביגדור, הזקנה נעמה, מרים בת יוסף סגל, הזקנה שמחה[1]) ובנותיה מושקיט

1) השם שמחה בין האשכנזים נהוג רק לאנשים, והאשה הזאת שמחה בלי תמונה שהיתה בת יהודים יונים או ספרדים שנשאה לאשכנזי.

מושקיס וטרושלי, הזקנה שרה, הזקנה פיגלין, ברוילה רייזלין בת משה הלוי, אסתר משה הלוי, בילינה בת נחמיה, רחלה בת אליעזר זאב״ל, שתי אחיות חוה ומרים, זמלי בת יששכר, ראיילין בת יצחק, הנערה איידילי בת נפתלי סטן, הזקנה בת אליה הלוי, אסתר בת לוי, מלכה בת יעקב חנות. (כל הנשים האלה הקדישו עזבונות לתועלת הק״ק.

ספר פסח לי״י

לר׳ חיים בן מאיר נבאי

מאמר והערות מאת ר׳ אברהם יערי ז״ל

(„קרית ספר״ שנה ט׳ ספר שלישי).

לפני זמן־מה שלח החכם ר׳ שלמה רוזאניס לבית־הספרים הלאמי והאוניברסיטאי בירושלים קונטרס אחד בן ארבעה דפים של ספר שנדפס בקשטאנטינה. (ראה ק״ס שנה ח׳ ע׳ 7). כשעברתי על פני הקונטרס הזה ראיתי שיש בו ענין לא רק מצד עצמו כי־אם גם מפאת היותו מאיר שאלות ביבליוגרפיות אחרות, והזמני כי מן־הראוי לספר עליו ב„קרית ספר״.

הקונטרס כולל ארבעת הדפים הראשונים, ובתוכם השער, של הס׳ „פסח לי״י״ לר׳ חיים בן מאיר ן׳ נבאי. ספר זה לא נודע לחוקרי־קדמוניות ולא לרושמי־רשימות, ואכסמפלר שלם ממנו לא נרשם עד היום. הספר הובא לבית־הדפוס מתוך כ״י ע״י שניאור בן יהודה לבית פאלקון, בתמיכת ר׳ אברהם ריינה, ונדפס בדפוס יוסף חכם הלוי בקשטאנטינה בשנת ש״כ.

שניאור בן יאודה פאלקון זה היה חתנו של ה׳ מאיר ן׳ נבאי והביא לבית־הדפוס שם באותה שנה, שנת ש״כ, את ספרו „תולעת יעקב״ (CB. 6303 6). — בנוגע לספרו השני של ר׳ מאיר ן׳ נבאי, הס׳ „דרך אמונה״, רגילים היו לחשוב שההוצאה הראשונה נדפסה בפדובה, שכ״ג, עד שגילה החכם ל. בלוי (ZfHB, X, 52—58) שני דפים מהוצאה של ס׳ „דרך אמונה״, שנדפסה בקשטאנטינה בשנת ש״כ ע״י אותו שניאור בן יהודה פאלקון [1]. בלוי מפרסם שם את השער וההקדמה של הוצאה זו. ויש בקונטרס של „פסח לי״י״ לבאר כמה פרטים ביבליוגרפיים גם ב„דרך אמונה״:

א) בשער ס׳ „דרך אמונה״ כותב המביא לבית־הדפוס: „ואני הצעיר שניאור נכספה וגם כלתה נפשי לעלות אל נדוד אבי ואל ארץ מולדתי אל עיר הקדש הר ציון יכוננה עליון בבנין בית אפריון וכדי לקיי׳ מה״א להניח ברכה אחריך להיות לי זכרון טוב העתקתי ג׳ ספרים הללו וכו׳.״ בלוי התקשה במספר ג׳, שהרי ידועים היו רק ס׳ „תולעת יעקב״ וס׳ „דרך אמונה״, ולפיכך שיער שהספר השלישי שנדפס שם על ידו הוא ספר „עבודת הקודש״ של ר׳ מאיר ן׳ נבאי, אלא שכל ההוצאה הלכה לאבוד. עכשיו מתברר מתוך ההקדמה לס׳ „פסח לי״י״, שהספר השלישי הוא הספר פסח

---

[1] הורודצקי, כותב ערך „נבאי״ באנציקלופדיה יודאיקה, לא ראה את חבור בלוי, והוא רשם להוצאה ראשונה פדובה, שכ״ג, כמו שהיה מקובל תחילה.

„פסח ליי", שנגלה עתה, וס' „עבודת הקודש" לא נדפס איפוא מעולם בקושטאנטינא.

כ) בלוי מתקשה שם גם בשנת הדפוס של „דרך אמונה" כי על השער כתוב „ותהי התחלתו יום ד' ח' לכסליו משנת הבן יקיר". נקודות לציון הפרט אין כאן, ואף לא בשני הספרים האחרים שהדפיס שם, ולכן הסתפק בלוי אם שנת הדפוס היא ש"כ כמנין „יקיר" או יש לצרף למנין גם את ב' מן „הבן" שנמצא עליו סימן סת, ותהא איפוא שנת הדפוס שכ"ב. והנה, ראשית, ברור שלא נדפס בשנת שכ"ב כי בשנה זו אין ח' לכסליו חל ביום ד'. שנית, גם ס' „פסח ליי" התחילו להדפיס באותו יום ממש, וכאן כתוב על השער „ותהי התחלתו יום ד' ח' לכסליו משנת דוד דור ישבח" גם כאן בלי שום נקודות, אבל בסימן כזה ﬠ (שני צ' סופיות. אחת ישרה ואחת הפוכה) על ד' של „לדור" וכאן ודאי אי אפשר לפרש שכ"ב, אלא יש למנות כאן גם־כן רק את המלה האחרונה „ישבח" והספר נדפס בשנת ש"כ, כמו שני הספרים האחרים[1]). הסימן הנ"ל של שני ץ אינו אלא לקשוט, ואנו מוצאים ציור שלם מורכב מסימן זה, היא המסגרת המרובעת סביב המלים „ספר האמונות" על שער ההוצאה הראשונה של ס' „האמונות והדעות" שנדפס שם, שכ"ב.

שניאור בן יהודה פאלקון הדפיס איפוא שם בשנת ש"כ שלשה ספרים — וכנראה נמסרו כולם לדפוס ביום אחד — הלא הם: ס' „תולעת יעקב" וס' „דרך אמונה" מאת חותנו ר' מאיר ן' גבאי, וס' „פסח ליי" מאת ניסן ר' חיים בן מאיר ן' גבאי. מהם נשתמרו בשלמות רק הספר הראשון — ואף הוא יקר המציאות מאד — ומהשנים האחרונים נמצאו עד עתה רק הדפים הראשונים, ומי יודע אם נשלמו בדפוס.

הקונטרס שלפני כולל ארבעה דפים בלתי מסומנים; דף א' ע"א: שער. ומסביבו מסגרת קשוטים שונים; דף א' ע"ב—דף ב' ע"א: הקדמת פאלקון המביא לביה"ד; בראש דף ב' ע"ב מתחיל גוף הספר, שבו נמצא, אחרי פתיחה קצרה מהמחבר, סוד הכלים וסוד ההנעלה על דרך הקבלה, כל הספר, מלבד מלים בודדות של דבורי המתחיל וכו', נדפס באותיות רש"י.

המדפיס יוסף ן' חכם הלוי אינו ידוע כמדפיס מתוך ספרים אחרים חוץ מאלה, אף לא נזכר ברשימת מדפיסי קושטא כ"ע je כרך רביעי ע' 242. ואין ספק שהוא יוסף בן שמואל הלוי שכתב שיר בסוף ספר „ראומה" שנדפס שם, שכ"ו; אביו ר' שמואל הלוי הגיה בשנת ש"ו—ש"ח את שו"ת הריב"ש ובשנת ש"ח את שו"ת הר"ן שנדפסו שניהם שם בדפוס פרנס, ובחתימתו לשני הספרים הללו הוא מזכיר את עזרת בנו יוסף בהגהה. הקשוטים שעל שער „פסח ליי" הם ממש — חוץ מהצלע הימנית — הקשוטים שעל שו"ת הר"ן, וכנראה שדפוס פרנס עבר אח"כ לידי יוסף בן שמואל הלוי, שהוא ואביו היו מגיהים בו במשך שנים רבות[2]).

אמר

---

1) בלוי מנסה להוכיח שהספר נדפס בשנת ש"כ ולא שכ"ב מתעודה שהמפיא לביה"ד. בכסף לעלות לא"י, ודאי לא היה מתעכב שנתיים, משנת ש"כ שבה הדפיס את „תולעת יעקב". אולם אין זו הוכחה כי באמת לא עלה פאלקון לא"י עוד שנים אחרות לאחר־כך, ועוד בשנת שכ"ו. הוא מביא לבית הדפוס בויניציאה את ס' „אור השכלי פירוש על מדרש חז"ל מאת נסים אברהם בן אשר.

2) אמר המחבר יותר נראה לי שהדפוס של ר' יוסף חכם הלוי הוא בעצמו הדפוס של ד"ר יצחק אלחכם שהיה בלי תמונה קרובה, ובלעדי זאת האותיות מס' פסח ליי דומות הרבה יותר לאותן של ד"ר יצחק אלחכם, מאלה של פרנס ומושחתות מרוב שמוש.

אמר הצעיר שניאור בן לאדוני ישישי וקדושי כמה"ר יהודה לבית עאלקון (צ"ל פאלקון) נר"ו ניטו של חכם המקובל כה"ר חיים ן' נבאי המחבר ז"ל בן הרמב"נ ז"ל וכו'.

כלל קצר

(להר' יהודה בן יוסף בן בולאט מיוצאי ספרד)

בקוסטנדינה רבתי בשנת עשתי עשר לאדוננו המלך האדיר שולטאן שולייםאן ירום יתנשא מלכותו, על ידי צעיר המחוקקים גרשום בן הח"ר משה זרע ישראל נתן איש שונצין זצ"ל. ועתה יוצא לאור בהוצאה חדשה עם מבוא מאת מיכל רבינוביץ (ירושלם תרצ"ו).

מבוא

הר"ר יהודה בן מהר"ר יוסף ז"ל ן' בולאט, מחבר הספר כלל קצר, שאני מפרסמו עכשיו בהוצאה שניה לזכר של רבנו הגאון מרן אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל ראש רבני ארצנו הקדושה, היה מיוצאי ספרד[1]) וקבע לו מקום ישיבתו בקושטנדינא, בירת תוגרמא, שנתמלאה מחורבנן של קהלות ישראל בספרד ונהרו אליה כמה וכמה מגדולי הדור, רבנים וראשי ישיבות ומרביצי תורה וחכמה ובראשם רבי אליהו מזרחי, שנתאשר מטעם השולטן לראש הרבנים וכל גדולי התורה בדורו היו כפופים להוראותיו ופסקי דיניו.

בשנת ר"ע הוציא הר"י בולאט בקושטא את הס' הליכות עולם, כללי הגמרא לר' ישועה ב"ר יוסף הלוי מתלמסאן, בהוצאה חדשה. ומתוך דברי הר"י בולאט בחתימת הספר[2]) אנו מכירים את האיש ואת גדולתו בתורה כי רבה היא. הוא אחד מאותם הלומדים המובהקים, שיש להם שיטה קבועה בדרך דרישתם בתורה והם עושים את תורתם „כללים" ובאותה ההלכה או הסוגיא שהם עסוקים ודנים בה הם מניחים „יסודות" חזקים, שיהא להם עמידה מבוססת ואינם נוגעים ב„ענפי" הענין ובפרטיו טרם שהעסיקו לחקור ולחפור ולמצוא את „שרשיו". מלבד הספר הליכות עולם לא נתפרסמו ממנו ספרים מיוחדים במקצועות

---

1) כך הוא חותם: יהודה... ספרדי מעיר אישטיליא אשר ממלכות נבארה. אם היה מן גולי ספרד — מסופקני. הוא בעצמו אינו מזכיר על גלותו לא בחתימתו זו ולא בשהוא מזכיר את שמו בתחלת ספרו כלל קצר. הרח"ס ב„אור החיים" כותב מפורש שהיה ממגורשי ספרד ובודאי היה לו מקור נאמן לכך. (אמר המחבר ש' רוזאניס, בגירוש ספרד של שנת רנ"ב חלק גדול נדדו לנאב'ארה ובשנת רנ"ז נגרשו משם, וכן יש לבאר שר' יהודה בולאט נדד מספרד לנב'ארה, ושש שנים אחרי כן נדד מעיר אישטיליא בנאב'ארה לקושטנדינא ראה חלק א' הוצאה שניה דף 165).

2) הס' הליכות עולם, הוצאת הר"י בולאט, הוא יקר המציאות כאר (כאן מביא הרב המביאו לבית הרפוס ר' מיכל רבינוביץ דברי ר' יהודה בולאט באריכות, וראיתי לקצר ולהביא רק החתימה), ותהיה השלמתו כ"ח אב שנת ובנו בני נכ"ר חומותיך לפרט האלף הששי ליצירת בקושטנטינה רבתי אשר היא תחת ממשלת אדוננו המלך שולטן ביאזיט ירום הודו ותנשא מלכותו. בימיו ובימינו תושע יהודה וישראל ישכון לבטח וכן יהי רצון ונאמר אמן.

נאם הצעיר יהודה בן לאדוני הח"ר יוסף בן בולאט ז"ל ספרדי מעיר אישטילייא אשר ממלכות נאבארה.

במקצועות ההלכה[3]) תשובות אחדות ממנו נכנסו לתוך הספר תשובות שאלות לר' אליהו מזרחי[4]) ולתוך הספר תומת ישרים[5]) בקובץ התשובות של הבי תם ן' יחייא. מלבד הידיעות המועטות והקוים הקצרים, שאנו מוצאים על חיי הר"י בולאט בקומץ התשובות שלו אין לנו לגמרי ידיעות אחדות עליו, לא על חייו, פרנסתו ומעשהו ולא על זמן פטירתו. ויש שמתעוררת השאלה: האם רק מקרה הוא זה, שאין לנו הידיעות עליו ונשכח האיש ללא זכרון־טוב או אולי לא יד המקרה היתה בו אלא, „ידים עסקניות" טפלו בכך ושקדו עליו להשכיחהו? . . . . .

מתוך התשובות[6]) אפשר לשער שהיה אחד הרבנים בקושטא ונמנה, במשך זמן ידוע, גם על בית דינו של הר"א מזרחי ובא ביחד עם הר"א מזרחי וחבריו בית דינו על תחתום בפסקי דינים חשובים, שדרשו תוקף גדול[7]).

וכשאנו מעיינים בתשובותיו המעטות אנו רואים שהיה לא רק גדול בתורה, היודע לצלול בים התלמוד והפוסקים ולישא ולתן במשא ומתן של הלכה אלא איש בעל דעה עצמית ושיטה מסויסת וקבועה, תקיף בדעתו[8]), מכיר את ערכו ואינו הת

3) בספר ימין משה לר"מ וינמרא על הלכות שחיטה, סי' כ"ד מביא „וכתב הר' יהודה ן' בולאט שאם יש לו תחת ידו משכן; או ממון ממי שכסה את שחיטתו יכול לגבות" מזה אנו רואים שכתב גם הלכות פסוקות וכאמור לא הגיעו לידנו.

4) השו' הרא"ם סי' ט"ו, פ', פ"ו, צ', ועוד, וכנראה שתשובתו של הרא"ם סי' כ"ג אף היא מכוונת נגדו. תשובות ר' אליהו מזרחי, בין אלה שנדפסו ובין אלה שנמצאים עדיין בכתב־יד־הגלגום ונדפסים בהוצאת חדשה בירושלים ע"י הוצאת ספרים „דרום".

5) תומת ישרים סי' ז', ל"ד, ל"ה, ל"ח, מ"ז, מ"ח ומ"ט.

6) בחשו, הרא"ם סי' ט"ו הנ"ל בא על החתום על פסק הרא"ם אודות החרם משנת ר"עים.

7) בשו"ת בנימין זאב, סמן שי"ה בא על החתום עם הרא"ם ורבני קושטא לאשר את התקנות נגד הפריצות שהוקנו בארטא שהן כדין.

8) „וגירא בעיני הבא לחסרני ולאמר שזה כמני דמות רוהא ועזות מצח במה שבאתי לעמוד במקום גדולים ולהפסם בדבר הדין כי תשובתו בצדו שהערך בין האמת לאותם הגדולים במה שלא צדקו גדול מהערך שיש ביני וביניהם, ודבר קדוש הוא להקדים כבוד לאמת, גם כי מהם למלתי שבחרבת מקומות גם הם באו להכות על קדקוד אחרים במה שראו בו הכרת לדבריהם ושים כבודם ועליכם במקומו טוגה שאם בדבר אחד נטו מהיושר באלפים ורבבותיהם מישרים אורחותם ועגוה אחד לא יעשה קיץ ומקום הוא. שהגיחו לנו רפותינו להתגדר בו ונפשנו בערכו דמות הקטנים שהעלום ענקים על כתפיהם שרואים לטרחוק כמותם ומעט יותר . . .

. . . כבר גלאו עינינו מלראות ואזנינו משמוע חוות ברוב המקומות מתפוצות הגולה וברוב הזמנים מתקלות ופרצות וקטטות ומריבות בענין הוראת הדינים ורובן נופלות בסבת זה המנהג המקולקל שנהגו אלו הדורות האחרונים רובם להשען על דברי הפוסקים לכל דבר ההוראה ובכן היתה ההוראה למרמס ומסורה לכל הבא לשלוח ידו בה נער וזקן חכם וטפש כולם יבאו לה ובערבוביה, שוע לפני דל לא נכר והחלש בהם יאמר גבור אני וכשיראה עצמו מנוצח מבעל ריבו בראיות ירצה הוא להתגבר עליו עם קולות ותמיהות וכסה מעלה אשר עם קריאה קלה בחומש ירצו להורות ולהתכבד בפני עם הארץ הרואים את הקולות ומוציאים את הקול שאין בו ממש ואם היתה ההוראה צריכה תלמוד כבר הייתי קורא על אלה: כי עזה חנף גלמור (תוכחה ישעיה, שו"ת סימן ל"ד).

הראשון יתכאב בן חולשת הפסול הזה שהטילו על חגם כחמת הזמן שהוא בכלל חומרא יתירה ולכן אנו להוסיף בו שום צד של פסלות מצד הזמן זולת מה שבא בפירוש כמסקנת הגמרא . . . ולפי דעתי זה הוא כוון ההלכה ורבך דבגר על גוריו והוראה וכי יש לו בן הדרך אחת יבוא לכאן ותלמודו בידו כי תורה היא וללמוד אנו צריכים. (שם).

חת מפני אחרים ומפני דעתם, השונה מדעתו, והשכלתו הכללית, שהביא אתו כנראה מספרד והיתה מרובה ומקיפה את כל מקצועות המדעים, אף היא הרימה אותו למעלה מחבריו הלומדים והביאה אותו לידי התנגשות הדעות עמהם. בתלונתו באחת התשובות על חבריו, המחמירים במקום שלא החמירו בעלי המשנה והגמרא, הוא מתאונן על המתחסדים...[9])

וכנראה שדעתו התקיפה ודעותיו הכרוזות, שלא טמן אותן ולא העלימן ובפעם כפעם השמיע אותן בין בעל פה, ביני עמודי דהוו גרסי וכתלי בתי המדרשות, שאזנים להם וכין בכתב, בתשובותיו שהשיב ויש שגם הכריע בדעתו התקיפה נגד דעת חבריו בהלכה למעשה והכשיר גט שחבריו, רבני קושטא, מצאו בו פסול ופסלוהו והרא"ם גם כן עמד על צד הפוסלין[10]) — כל אלה הצטרפו יחד והר"י בולאט הורחק מחבריו, פרש מהם ומאז אין קולו נשמע. וגם אלה המעטים מגדולי הדור, שעמדו על צדו והעריצוהו, כרבי תם ן' יחייא בעל תומת ישרים[11]) ורבי שלמה ן' אלטביב[12]) אף הם לא יכלו לעזור לו, דעת הרבים היתה נגדו וכל התאמצויותיהם „להצילו מריב לשונות" לא הצליחו. גזרת־עולם היא: אין דעת היחיד מכרעת נגד הרבים!

ולא רק על ידי חבריו בני דורו נתקפה ערכו של הר"י בולאט גם כותבי תולדות ישראל לא שמו אליו לב[13]), המעיטו את דמותו, הזכירוהו דרך אגב ולא העריכוהו

---

9) זאת התפישה כבר היתה נכונה אלו היו ר' עקיבא ותכמים אחרונים לר' מאיר ור' יהודה, דמסתמא האחרונים קבלו מהראשונים וראוי שכל אחד יסמוך דעתו אל אחד מהם לא שיהא חולק עם כולם, אבל השתא דאינו כן אלא אדרבא דר' מאיר ור' יהודה תלמידי דר' עקיבא (תומת ישרים סימן ז') וגם אין מקום כאן לומר שאסרו כן מדרך חסידות ולכלול לעצמם עם המחמירים שתבוא עליהם ברכה דפשיטא הוא שלא נעלם מהם אסור תוספות חומרות במקומות כאלה בלתי טעם מספיק... אך לרווחא דמלתא ולהוציא מלבן של המתחסדים... (שם, סימן ל"ד).

10) עי' בתשו' הרא"ם סימן צ', שהרא"ם מבטל בדברים חריפים דבריו של ר"ש אלטביב העומד על צדו של הר"י בולאט אולם הוא נכנע לפני הרא"ם, מקבל את מרותו ונזיפתו החמורה ועי' גם בסימן כ"ג, שאף הוא דן על אותו הענין וכנראה שאחרי שהרא"ם פסל את הגט ודחה דברי המכשירים בהעדות קצרות בשולי הגליון של תשובתם (בסימן צ') סדר את החומר מחדש והרחיבו והעמיקו ויצאת התשובה בסימן כ"ג.

11) הר' תם בן יחייא כותב לו חכם עדיף במלחמתה של תורת ברכא דכלא ביה חכמה וסברא בהירי רצתה נפשי (תומת ישרים, סימן ל"ח).

... ומובטח אני בך שלא הורית להתר לכתחלה בדבר שיש בו מחלוקת בין הפוסקים, כי אנו בעניותנו לא נוכל להכריע בין הראשונים, ולהיות בי כונתי הקצור לא הארכתי במה שיש להשיב על השרשים אשר השרשת, סצורף לזה כי האהבה מקלקלת את השורה ואיני רואה חובה לעצמך, העבודה כי התאמצתי כל האפשר להצילך מריב לשונות וכארי אתנשא לבטל טענות המתקוממים בימינך, כי ארואה מופת לדבריך אציגנו למשול עמים ואשר יסתור — יסתר מנגד עיני מליראת השכחת התויתית בקצת מקומות הלא הם פתוחים עמדי, פה אל פה אדבר בם בשמחה ובטוב לבב. (תומת ישרים, שם).

12) עי' הערה 10.

13) לדוגמא: עי' קוה"ד הוצאת קסל, אור החיים לר"ח מיכל, בדברי ימי ישראל גרטץ־שפ"ר, אוצר ישראל איזנשטין בערכו, באנציקלופדיה הגרמנית הוצאת „אשכול" ועוד. היחידי שעמד על ערכו הוא רש"י פין בכנסת ישראל הכותב עליו „... ומתשובותיו נראה שהיה חכם גדול, מבין בהלכות לסדרן עפ"י חוקי ההגיון, חוקר ומבקר בספרי הפוסקים ברוח נכון ובלי משוא פנים ודבריו בהתנצלות ע"ז ראוים להיות לאות לכל המעיינים". ולעומת זה הר"ש רוזגיס ב„דברי ימי ישראל" בתנגרמא חלק ראשון עמוד 123-4 לא מצא הערכה אחרת נאה לפניו אלא זו: „בני דורו יתארוהו לפנינו כאיש מהיר

העריכוהו כערכו הגדול, כחטיבה מיוחדת במינה, הקובעת כוכה וחשיבות לעצמה. ואף אחד מהם לא ידע כלל ממציאותו של הספר כלל קצר, שחבר הר"י בולאט, החשוב מכמה בחינות, וביחוד לתולדות השכלת היהודים בארצות המזרח וכך נעלם האיש הר"י בולאט מאופק החיים הצבוריים בזמנו, ואיש לא ידע אותו בחייו ולא לאחר מותו[14].

הס׳ כלל קצר נדפס בקושטנדינא בשנת רצ"א ורובם ככולם של הביבליוגרפים לא ידעו עליו ולא כלום. וביקר ערכו כך יקרה מציאותו ואינו נמצא אפילו בספריות הגדולות. כנראה נדפס במספר אכסמפלרים מצומצם מאד ומוּרת היא מאד ההתימה של המחבר, הבאה בסוף הספר, המעידה על המרירות והצער, הממלאים את לבו של המחבר בבית חללו ותוססים ומתפרצים לחוץ. את מחיר כל ספר קבע „פרח", שהוא לו „שכר בטלה ודמי צער בשנים קרוב לארבעים ולכן אני מדירו הנאה עד עשרה שנים ואפילו שיתן מהירו רק הקריאה לבדה תהיה מותרת לו למי שיבוא לידו מדעתי ורשותי והשומע ישמע, כי אין בקול דין מעילה ושלם על הפטורים".

אחרי עבור ארבע מאות שנים מאז נדפס הספר והר"י ן׳ בולאט איננו ונשכחו ממנו כל אלו הסבות שהרחיקוהו והוציאוהו ממחיצת חבריו תם שנאתם גם קנאתם עברו ראיתי זכות לעצמי להוציא בהוצאה חדשה את הס׳ כלל קצר, שערכו כערך כתב יד עתיק וחשיבותו עד היום רבה היא. בהוצאה זו לא שניתי בפנים הספר מאומה, רק חלקתי אותו לפרשיות פתוחות, תחת שבהוצאה הראשונה הוא כולו פרשה אחת סתומה, והבלטתי על ידי פזור האותיות את ראשי הענינים, בכדי להקל על המעיינים.

מיכל רבינוביץ[15]

ירושלים עה"ק, ער"ח אלול, תרצ"ג.

בהחלטותיו, וכן היה באמת שלמרות הזבה שהראו לו בני עירו הוא התקוטט עמהם, או לפצער היה בהתנגדות עמהם ולא התנהג כשורה" ואף הר"ש רוזאניס אינו מזכיר לנו לשבח לכהפית שחבר את הס׳ כלל קצר, אעפ"י שברשימת הספרים שנדפסו בקושטא בספרו ח"ב נזכר זה הספר, אלא כנראה לא ידע מי חברו, משום שעל שער הספר הלא לא נזכר שם המחבר! (הערת המחבר שלמה א׳ רוזאניס, אמר המהבר בכתבי החלק א׳ לא הגיעה לידי הידיעה על הס׳ הזה ולכן לא הבאתי זכרו ולא שאבתי מתוכו כאשר הפליג בשבחיו החכם רשי"י פין כי לעיני היו רק המקורות שכתבו בני דורו שהיו מכירים אותו הרבה יותר ממה שהיה האפשריות לחוקרים בדורנו להכיר אותו, אך בחלק השני הוצאה ראשונה דף 195 מספר 12 הבאתי שם הספר „כלל קצר... מהר"י בולאט" ולא ירדתי לסוף דעתו של ר׳ מיכל רבינוביץ שכתב שאולי נעלם ממני שם מחברו).

14) הר"ש רוזניס בר"י בתוגרמה (ח"א עמוד 101) אמנם כותב שהר"י בולאט „הלך בסוף ימיו אל ארץ ישראל ונתישב בצפת" אבל מכיון שאינו מראה שום מקום לדבריו אין לסמוך על ידיעה זו. (הערת המחבר שלמה א׳ רוזאניס: הפרט הזה שכתבתי הוא ברור אצלי, ובודאי היה מקור נאמן לכך לפני, כאשר כתבתי החלק הראשון זה קרוב לארבעים שנה, ואין ביכלתי לחפש ולמצוא המקור ששאבתי ממנו הפרט הזה אחרי כמה שנים).

15) הנני אסיר תודה לר׳ מיכל רבינוביץ המוציא לאור הס׳ כלל קצר בתקונים חדשים שהואיל לשלוח אלי השער והמבוא בהערותיו החשובות, והשתמשתי במקרה הזה להביא בשמו כל החסר כאשר הוא, ובלעדי זאת ספרו בשלמותו יופיע קדם שיופיע החלק הזה. (הערת המחבר).

הוספה לחלק רביעי

לקורות נתן העזתי (דף 443 והבאים אחריו).

נתן העזתי בקשטוריא

מאת החכם פרופסור ש' אסף במכללת בירושלים.

את התעודה הזאת מצאתי בפנקס השד"ר הארץ־ישראלי ר' יוסף הכהן הנמצא עתה בידי הח' ר' מאיר נחמד מארם צובה. יוסף הכהן נסע בשנת תכ"ט לסוריא, ובשנות תלה־תל"ז לארצות הבלקנים, בשליחות חברון, ובשנת תמ"ד נסע בשליחות צפת. בפנקסו רשם את הוצאותיו שהוציא בדרכו, את שמות הקהלות שבקר בהן, את נושאי הדרושים שדרש ותעודות מעטות שהיתה להן חשיבות בעיניו. אחת התעודות שפרסם מר ז. רובשוב ב„ציון" ספר ו' עמ' נ"ד לקוחה גם כן מפנקס זה. יש עוד לברר אם לא היה יוסף הכהן עצמו מן הנוטים לשבתאות במקצת, שהרי״ם אחרים בזמנו ואחרי זמנו. בתעודה שלפנינו, שנכתבה כנראה על ידו, הוא קורא את נתן אשכנזי, הוא נתן העזתי, בשם „מורנו הרב הקדוש", וזה משו"ל חשד ידוע גם על הכותב.

נתן אשכנזי, יליד ירושלם ותושב עזה, נביאו של שבתי צבי, עבר למסעיו בתורקיה האירופית בשנת תכ"ז ובקר בשאלוניקי, ברוסה, אזמיר, איליאו, קומיהנ'ינה, יאנינה ועוד. בסוף ימיו חזר ובא למדינות תורקיה. הוא נפטר בי"א שבט שנת ת"ם באישקופיא היא איסקיוב במקדוניא ושם מקום קבורתו. אין אנו יודעים מתי נזדמן לקשטוריאה. על התעודה שלנו אין זמן. בכל אופן היה שם זמן מה לפני שבקר השד"ר שלנו בעיר זו במסעיו בשנות תלה־תל"ז.

התעודה מענינת גם מצד עצמה. אנו רואים שוב עד כמת עסקו אבותינו בפדיון שבויים. והיו כופין על הצדקה בכל מיני כפיות, וביחוד ע"י החרם, וסכומים הגונים היו נאספים לתכלית זו. אני מודה בזה למר נחמד שהרשה לי לפרסמה.

כהיות שהסכימו יחידי סגולה של ק"ק קשטוריא יע"א שיתן ה"ר יצחק אפוטו חמשה עשר [גרו'[1]] לפדיון שבויה אחת, בין מדרך קנס, שא' אשתו אלך ואסור[2]), בין מצד שהיא בעלת ממון, כך עלתה הסכמתם שיתן ט"ו גר', וכך הסכים סדינו הרב הקדוש כה"ר נתן אשכנזי, וברך אותה ונתרצית לתת ט"ו גר', ואח"כ חזרו בהם בין האיש בין אשתו ונתנו כתף סוררת ועברו על הסכמת הקהל וגזרת הרב הנז'. גם בכלל הסכמתם שיתן ה"ר משה חזן שמונים מאידי לבנים וה"ר מנחם כהן נ' מאות מצד חוב שהם חייבים, וכל זה לפדיון שבוים בני אלמנה א', ונתרצו ואח"כ את הם חזרו בהם ונתנו כתף סוררת ועברו על

---

1) = גרושים. 2) אשתו של קאפוטו איימה על מי שהוא ואסרה שתלך ותמסרהו לשלטון.

על הסכמתם, ובזה השבויה היא עדיין ביד נוים, ואף אני תליתי פניהם עד בגש והתריתי בהם ולא שמעו אלי, אשר ע"כ בהאותי שעברו על ההסכמה של הק"ק, ואותו האיש ואשתו שעברו על ההסכמה ועל דברי הרב הקדוש, וגם שהשבויה לא נפדית בשבילם, חם לבי בקרבי כמו אש בוער, ועתה גוזר אני ברשות ב"ה של מעלה ורשות ב"ה של מטה ורשות הק"ק ורשות הרב הקדוש בכח התורה ובכח הבנ"א לפרוש אותם מן הציבור, לא יעסקו בצרכיהן לא בצורך תיהן ולא בצורך מיתתן וקבורתן, ולא ישלימו עמהם מנין, והאשה הזאת ג"כ שלא יעסקו בקבורתה ולא בצורך שתהיה צריכה בחייה, ואין להם כח והשות לשום א' מאנשי הקהל לעסוק בצרכיה כאשר אמרתי, ויש להם השות הקהל לרדוף אותם עד חרמה, וכל קרוב או אוהב שלהם שמסייע אותם ומחניף להם אותם ומחניף להם או עוסק בצרכיהן אף הוא בכלל הגזרה ועובר על גזרת חכמים, שנשיכתן נשיכת נח"ש, כי הם פרשו מהסכמת הציבור, וכל הפורש מן הציבור לא זוכה לראות בנחמת הצבור[3], וגזרה זו תהיה כל עוד שלא ישמעו להסכמת הקהל ויתנו הקצוב עליהם לעיל, וכיון שיתנו הקצוב לעיל הרי הם מותרים ופטורים ושומע לנו ישכון בטח ושאנן".

יש להוסיף עוד דברים אחדים ע"ד מקום קבורתו של נתן. ההסטוריונים שכתבו עליו, וכתוכם גם האחרונים, כר' דוד כהנא (תולדות המקובלים וכו' ח"א עמ' 108) ור"ש דובנוב, (דברי ימי עם עולם כרך ז' עמ' 48), קובעים את מקום פטירתו וקבורתו בסופיא. היתה זו דעה מקובלת עד שבא גם הגאגם בספרו קורות היהודים בתורכיה, ח"ד (שהופיע בשנה שעברה) עמ' 443 וברר בהחלט שנפטר באישקופיא (=אוסקיוב). הרחוקה מהלך ששה ימים מסופיא, והדפיס את נוסח מצבתו, ובסוף הספר גם נתן צילום ממנה. הגאגם כותב שם גם דברים אלה: "וכהעדות א"א ר' אברהם רוזאנים על ס' אבן התועים" לר' דוד כהנא מצאתי כתוב: "אבל לפי מה ששמעתי נקבר (נתן) בסקופיא, היא איסקיוב הרחוקה מסופיא, ואומרים שהרב ר' חיים בן מוהר"ר (אברהם) וינטורה, שהיה רב בסופיא (בערך שנת תקע"ע־תקפ"א) והלך להשתטח על קברי איזה צדיקים, וראה גם את קבר נתן העזתי, והוציא לעג ונדף את שמו וקברו וכרגע יבשה ידו, וחזר והתפלל עליו וביקש מחילה, וקבל על עצמו ללמוד כן היום ההוא והלאה בס' חמדת ימים. וכיוצא בדברי הבל אלה". עד כאן.

והנה נראה שמכל החכמים שעסקו בשאלה זו נעלמו דברי ר' חיים פאלאג'י, ראש הרבנים באזמיר, בספרו "כל החיים"[4] דף י"ז וי"ח, כי משם יוצא ברור שנתן נקבר באישקופיא. אחרי שהוא מביע את תמיהתו על הרב יעב"ץ, שפסל את ס' חמדת ימים כיון שלדעתו נתחבר ע"י נתן, ואחרי שהוא מאריך הרבה בשבח הספר הוא כותב: "ושמעתי מפי בני הגדול רב ועצום אברהם[5] התנא נר"ו מעשה נורא ששמע בהיותו בעיר פיליבי ובוקורישטא יע"א בשנת הת"ה מפי מגידי אמת שאירע להרב מוהר"ש וינטורה[6] ז"ל שהלך

3) עי' כ"ב ס' ב'.

4) נדפס באזמיר יחד עם ס' משא חיים בשנת תרל"ד. ר"ח פאלאג'י נולד תקס"ח נפטר תרכ"ט.

5) הוא ר' אברהם פאלאג'י נולד בש' תקסים ומלא מקום אביו בשנות תרכ"ט–תרנ"ט.

6) = ר' שבתי וינטורה, מחבר ס' נוה שלום, ממשפחת מקליר.

בשליחות ונכנס לאיסקופיא יע"א ששם קבור הרב חמ"י (= חמדת ימים), ושם המנהג שכשיוצא אדם גדול, שליח הכולל, מהעיר הולכים ללוותו. ויען בית הקברות הוא כצאתם מהעיר אנב חדא תרתי עושין זיארא[7]) על קברי הצדיקים. ויהי היום שיצא משם הרב הנז', והלכו ללוותו כמנהגם, ונכנסו ג"כ לבית־הקברות להשתטח על קברי הצדיקים ובכללם הראו לו קברו של הרב חמ"י. השיב הרב הנז' שאין צורך לזה, וירם ידו כאילו יד הדוחה נטויה, שאינו כלום. וכשיצאו משם ורכב על הסוס לילך לדרכו לא הרחיק מן העיר ונפל על זרועו כאב גדול בימינו ובזרוע עוזו עד כי לא יכול לסבול, והביט בזרועו והנה מצורעת כשלג, שחין אבעבועות. וירא כי גדל הכאב מאד ולא יכול לילך לדרכו חזר לאחוריו... והלך תיכף לביה"ק ונשתטח על קברו של הרב חמ"י ושאל ממנו מחילה וסליחה וכפרה, וקיבל עליו בנדר ללמוד כל ימי חייו דבר יום ביומו ח"י מזמורים מס' תהלים לעלוי נשמתו של הח"י, ולא עברה שעה ונתרפא... ואירע כמה פעמים שבאו להרב הנז' שלפנות ערב היה מצטער על שלא למד עדיין הח"י מזמורים והיה שואל ס' תהלים בחפזון להשלים חקו שלא יעבור היום. כך הגידו כמה ת"ח ואנשים כשרים.

ועוד היה לפלא כי סיפר לנו זקן אחד לפי תומו שהוא היה שמש מכנו של הרב הנז', הלא הוא הרב כמוהר"א[8]) וינטורה ז"ל שהלך בשליחות עיה"ק צפת, וכשהגיעו לאיסקופיא נפל עליו טיפה בלילה ראשונה שנכנס שם וימת שם אברהם[9]), וקברוהו סמוך ממש לקבר הרב חמ"י, והזקן הנז', שהיה שמש שלו, שם נמצא בקבורתו והוא לא ידע מהמעשה הראשון. הביטה וראה מפעלות תמים דעים... וע"ז נאמר שומר פיו ולשונו שומר מצרות נפשו. וכבר יש קבלה מרבותינו ואבותינו הקדושים שלא לדבר מטוב ועד רע על ענין ש"ץ, כי גם קוב לא תקבנו גם ברך לא תברכנו. על כל פנים על הרב חמדת ימים אין מקום לדבר סרה ח"ו, כי אדרבא תמיד יש לנו לברך בשמו זצ"ל.

זהו איפוא היסוד לשמועתו של ר"א רוזאנים אלא שנמסרת לו בצורה משובשת.

ש. אסף.

---

7) = בקור, סיור.

8) ר' אברהם.

9) הערה — אמר המחבר שלמה רוזאנים, נראה בעיני ששגיאה נפלה לפני ר' חיים פאלאג'י ביחסו האגדת הזאת לר' שבתי וינטורא (הנקרא בשלטונו דוד שבתי וינטורא מחבר ס' נהר שלום) או כי באה טעות דפוס מהר"ש במקום מהר"ר (רחמים) שהיה אחיו, תולדות המשפחה הזאת אשר מוצאה מעיר ספאלאטו נדרדת לוידין (ראה פה מדף 178 עד 184) ר' שבתי לא היה מעולם באיסקיוב (סקופיא) והוא נקבר בוידין, ולו היתה בת אחת שהשיא לאחיו ר' אליהו וינטורא שהיה רב הכולל בוידין ואחרי כן נדר לרוסג'וק בשנת תקס"א ובסוף ימיו התישב בצפת, האח השלישי ר' רחמים וינטורא הנודע יותר בשלטונו רחמים אברהם נמנה לרב הכולל בסופיא (בין שנות תקע"א-תקס"א) ובסוף ימיו עלה לארץ ישראל, וחנקל שעבר דרך מסעו על פני סקופיא ולו היו שני בנים אברהם וינטורא שהיה איזה זמן רב העדה הספרדית בבוקרשט, ואחרי כן בפיליפופול (מים החיים דף ס' ע"ב) מן הזאת עלה צפתה ויוכל היות לפי זכרונות השמש שלו שיצא בשליחות ונפטר בסקופיא, בכל האופנים האגדת של אביו ר' רחמים (ולא ר' שבתי) היתה ידועה בבוקרשט ובפיליפופול מקום שישב שם ר' אברהם בן ר' רחמים וינטורא, ואחיו הצעיר ממנו ר' יעקב וינטורא נמנה בין הרבנים בקושטנדינא (מים החיים דף מ"ט ע"ג משנת התרי"ב).

ברית האמנה בין צרפת ותוגרמה

Archives du Ministère des Affaires Etrangères
Ms. N 2, 956 . . 1599, p. 179, fol.

„Envoyé [à Paris] le 12 Novembre 1782 par M. le compte de St. Priest Ambassadeur du Roy à Constantinople à M. Semonin chef du Dépot des Affaires Etrangères.

TRADUIT DE L'ORIGINAL QUI EST EN LANGUE HEBRAIQUE PAR DOMENICO OLIVERY TRUCHEMENT ET INTERPRETE DU ROY EN CETTE LANGUE, COPIE LITERALEMENT DE LA EN 1783 PAR M. GAUTPIER DE LA CAYRONE, POUR INSERER DANS LA CORRESPONDANCE DE CONSTANTINOPLE.

TRADUCTION

et copie du Traité entre Sultan Selim, grand Seigneur
et Charles neuf Roy de France au mois d'octobre 1569.

התרגום דף 321, והצלום בא בסוף הספר, הכתב אמנה המקורי בעברית נשמר בגנזי הצעיר הצרפתי בקושטנדינא 213 שנה (משנת 1569 עד 1782) ונשלח משם לפריז כדי לתרגמו לצרפתית על ידי דומניקו אוליויריי תרגמן המלך בשפה הזאת (עברית), ואי אפשר לברר אם הושב לקושטנדינא, כי לא נמצא כעת בארכיון של הממשלה בפריז.

חבורי שיש להשיגם על ידי:

א) חלק א׳ „דברי ימי ישראל בתוגרמה״ הוצאה שניה (1300—1520) ע״י „דביר״ (תל אביב תר״ץ).

ב) חלק שני הוצאה שניה „קורות היהודים בתורקיה וארצות הקדם״ (1520—1574) מכיל חומר הרבה יותר מן ההוצאה הראשונה וגדול ממנו באיכותו ובכמותו עד שיש לחשבו לספר חדש ממש ובסופו צלומים רבים מחירו 7 דולארים.

ג) החלק השלישי (1575—1640) מוכן להדפיס תכף אחרי כלות החלק הנכחי, בהוספות ותקונים חשובים יותר ממה שנדפס בפעם הראשונה, באופן שיש לחשבו כספר חדש ממש. בו יבואו הוספות שלא נודעו עד עתה להתפתחות היהדות בארצות המזרח, בפרט על קורות ארץ ישראל, יודפס במספר אכסמפלארים מועטים. מתקבלת חתימה מעתה וכל הקודם זכה, עביו יהיה כמו חמש מאות דפים ויותר, וכן תמונות רבות מחירו 7 דולארים.

ד) קורות היהודים בתורקיה וארצות הקדם, חלק רביעי (1640—1730) מחירו 7 דולארים.

ה) קורות היהודים בתורקיה וארצות הקדם, חלק חמשי (1730—1807) מחירו 7 דולארים.

ו) קורות היהודים בתורקיה וארצות הקדם, חלק ששי (1807—1920) לא נגמר עדין ויודפס אחרי כלותו.

ז) שפה אחת ודברים אחדים או פילולוגיה עברית (סופיא תרפ״ח—תרפ״ט) נשארו רק אכסמפלרים מעטים וכל הקודם זכה, מחירו שהוזל 8 דולארים.

ח) ספר היובל לחג השבעים (עברית, בולגרית, צרפתית וכו׳) מחירו $2^1/_2$ דולארים.

ט) לה איסטוריה די לה קומונידאד די רוסצ׳וק (ספרדית), מחירו 1 דולאר.

י) מפתחות הפילולוגיא, בכתב יד.

המחבר.

Salomon A. Rosanes
Z. Johanna 17.
Sofia

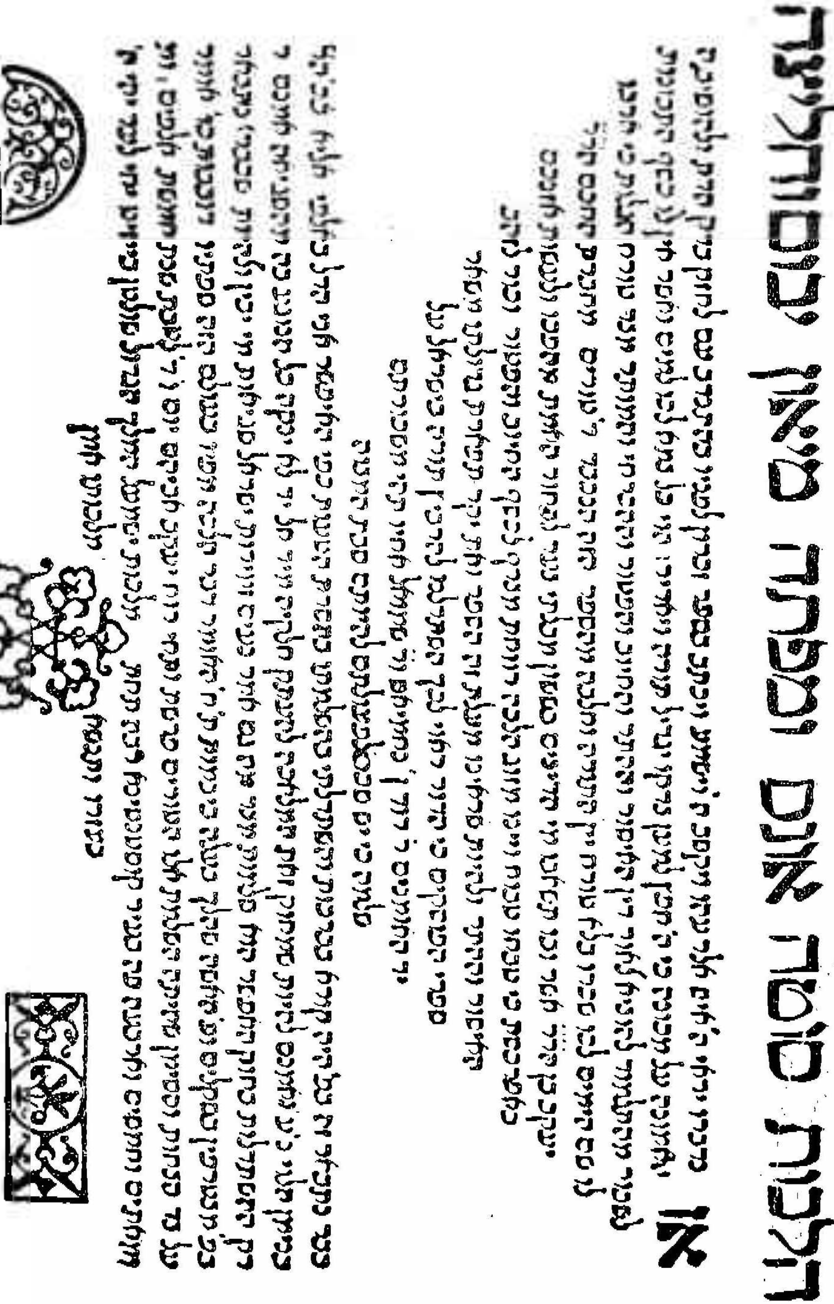

התמונה: החתימה של ספר הטורים (קושטנדינא רנ"ב)
(חלק ראשון הוצאה שניה דף 316, וחלק שני הוצאה שניה דף 233—222)

ילקוט מהתורה

דרוש מאמרות רז כרוב יפות / תוקד להבין אמרי בינות :
סודה שעצ דברי חכמים הם / תלמד להשיכך ודרכיבות :
מדות והגהות בתוך גנזת / תמנה וסוד עולם במכתובות :
לא נעשה כזאת ואלהכת אל / מיום אשר שלח לקול ענות :
קומו בני עליון וחבלו מן / בו תמצאו טעם ומעדנות :
לכן כניב בעם פתח ידך / וקנה ספר תורה מעוית קונות :

נדפס זה ספר ילקוט הנקרא שמעוני על ידי נמיר
המחוקקים משה סינגיני בחברת תיקל הרופא
הל ססיטוב הבסרצה יגו' פה שאלוניקי תחת
ממשלת המלך הגדול סולטן סולימן ילה שבת
תלפג ליצירה

שער ילקוט שמעוני חלק ראשון, דפוס שלוניק
(חלק ב׳ הוצאה ב׳ דף 232)

מצבת ר' אליעזר השמעוני
בביה"ק בשלוניק (מתוך ספרו של
הרב ד"ר עמנואל
Hist. des Isr. de Salonique
(חלק א' הוצאה ב' דף 140—138
וחלק ב' הוצאה ב' דף 332—329).

מצבת דון יוסף ן' שועיב
בביה"ק בשלוניק (מתוך ספרו של
הרב ד"ר עמנואל)
(חלק ב' הוצאה ב' דף 328)
המצבה היותר קדומה בשלוניק
משנת רפ"נ.

מחזור לנוסח ברצלינה מנהג
קאטאלוניה

יוסף שאלתיאל הי״ו

מחזור קאטאלוניא דפוס שני שאלוניק שנת תנ״ד
(מתוך ספרו של הרב ד״ר עמנואל) (חלק א׳ הוצאה ב׳ דף 308)
המחזור דף ראשון שבא פה הצלום, היה קנין יוסף שאלתיאל אשר כתב בדף הראשון:
והעתקתי בספר הזה פירוש התפלות שמצאתי כתוב בכ״י ממוהר״ר יוסף יחיאל ז״ל, וכתבתי אותם בחודש התמוז שנת התקי״ע ליצירה, ה׳ יאריך ימינו ושנותינו בטוב ובנעימים לעבודתו ית׳ וית׳ א״נ״ס״ו, ונוסף גם הגהת פ״י התפלות שעי״ב במחזור החכם השי׳ והנ׳ מהר״ר יוסף אמארילייו ז״ל הון מק״ק קאטאלאן ישן, ולפעמים כתבתי שמו הר״יא׳ ז״ל וקצת פ׳ התפלות לע״ד וקצת שלמדתי מחברי הי״ו.

מחזור אראגון דפוס ראשון, שלוניק רפ״ט
(מתוך ספרו של הרב עמונאל), (חלק ראשון, הוצאה ב׳, דף 305—296)

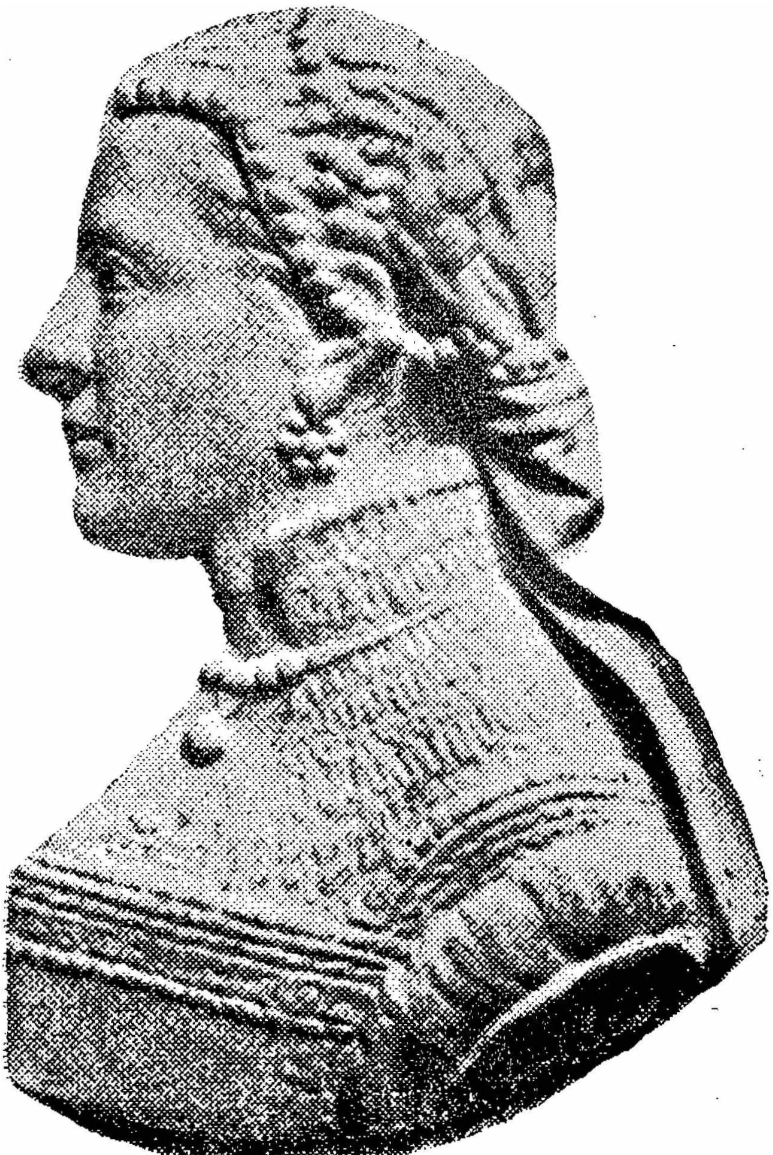

תמונת הגברת גראציא נשיא

כהיותה בת שמנה עשרה שנה, (מתוך מטבע שחקק האומן פאסטורינו כרשה. המוזיאום Cluny בפריז)
(חלק שני הוצאת ב' דף 77 ועור)

כלל קצר, לר' יהודה ן' בולאט (קושטנדינא רצ"א)
מתוך „כלל קצר" הוצאה שניה ע"י ד' מיכל רבינוביץ, (ירושלם תרצ"ז)
(הלק שני הוצאה שניה דף 356 והבאים אחריו)

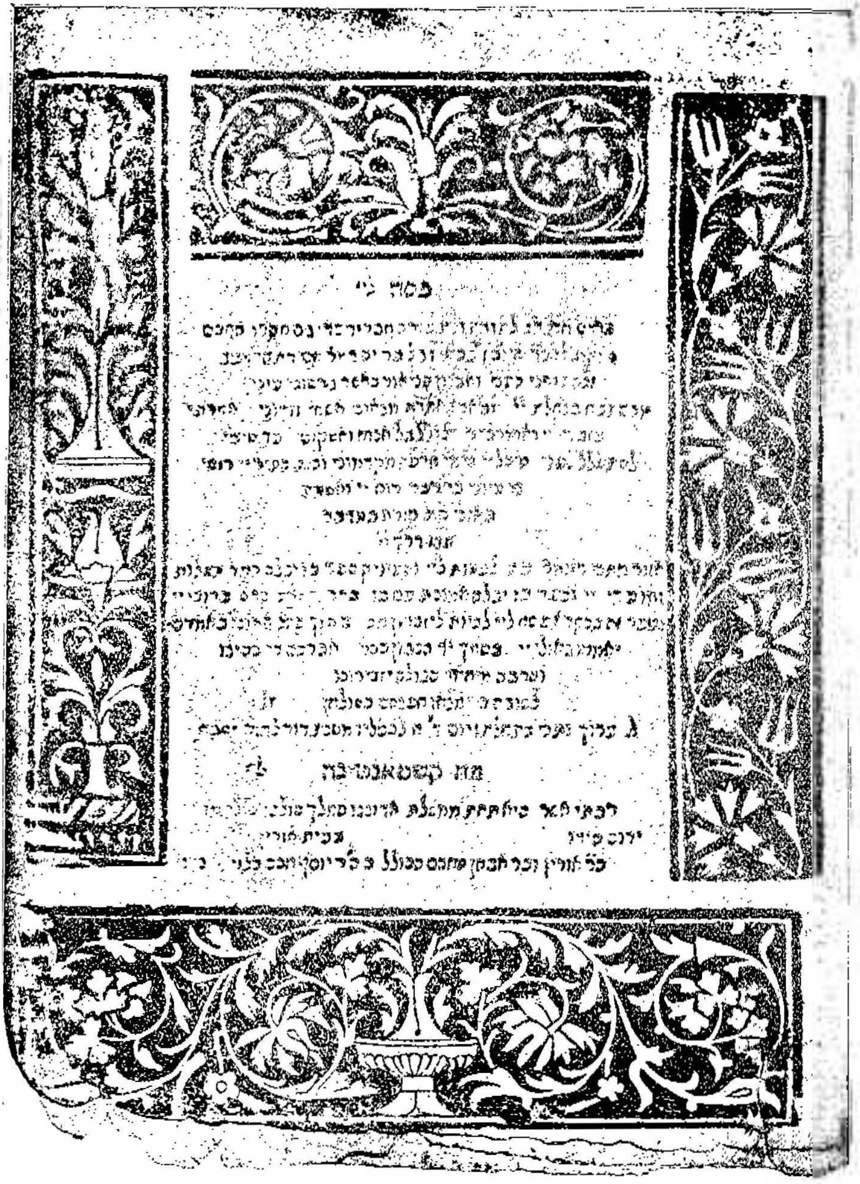

ספר פסח לי״י, לר׳ חיים בן מאיר נבאי (קושטנדינא ש״ך)
(חלק שני, הוצאה שניה דף 344 והבאים אחריו)

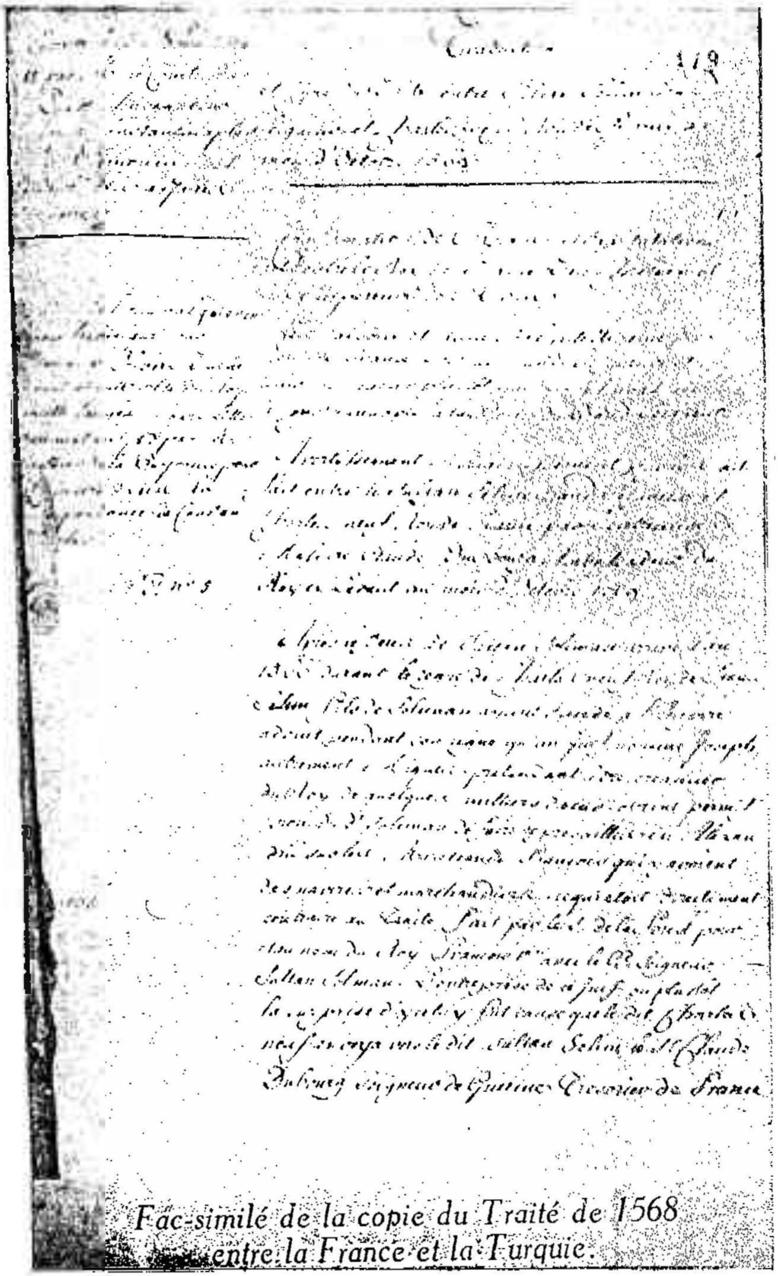

Fac-similé de la copie du Traité de 1568 entre la France et la Turquie.

כתב האמנה בין צרפת ותתרסה משנת שכ"ח
שהיה כתוב בתחלה בשפת עבר ותרגמוהו בצרפתית, (מתוך ספרו של יעקב רזניק
(le Duc Joseph de Naxos (חלק שני, הוצאת שניה דף 321)

نحت عالیبخت عثمانی اوزرنده جلوس همایون سعادتمقرونم واقع اولوب عموماً تجدید احکام و برات فرمانم اولمقدنناشی اجداد عظاممدن جنتمکان فردوس آشیان مرحوم ومغفورله سلطان سلیمان خان طاب ثراه بدون قلعه سنی فتح ایلدکده رافع سلطی ولد یاسف یهودینك دده سی یاسف ولد شاون قلعهٔ مزبوره نك مفتاحلرین کتوروب تسلیم ایدوب خدمتده بولندیغندن غیری قرنداشی آلامان دیمکله معروف اسرائل ولد یاسف دخی علی الدوام خدمتدن خالی اولمدیغنه بناءً واصل رحمت رحمان جدم سلطان محمد خان علیه الرحمة والغفران زماننده کندوسی واولادی اوغل اوغله وقز قزه ذکور واناث معاف و مسلم اولوب اوامامعافنامه یی جد امجدم سلطان ابراهیم خان طاب ثراه زماننده مقرر طوتیلوب کندوسی واولادی قرناً بعد قرن ونسلاً بعد نسل اولاقدن وسخره دن واوسه العی وعجمی اوغلانی وسازه لری قوندر رلقدن وجلب اقچه سندن وبدل خرجدن وصالقون وکورکجیدن وسرای وعکمه بکلمکدن وچراخوردن وچراخور اقچه سندن واردو اقچه سندن وحصاریابه سندن وصو باشی ونائب قوللوغندن وقصاب وقضا اقچه سندن ویاق وجایر بچمکدن وبدل وجایر خندقلری تکلیفندن اوغل اوغله وقز قزه معاف و مسلم اولوب اسلامی قبول اتمیان اون نفر جاریه وبش نفر قورسه اسیرلری صاتون الوب کمسنه مانع اولمیوب وبرکمسنه بونلردن برنسنه دعوی ایدرایسه مقتضای شرعینی اوزره حضرت شیخ الاسلامیده بروجه دقت استماع ورؤیت اولنه وبونلردن بری مرداولدقده قسام بسم قسمت اتمیه وهرکیم خلاف ایدرایسه واتملك دیلرایسه عند الله الملك المبین اعداد مجرمیندن وزمرهٔ اعتدن اوله فعلیه لعنة الله والملائکة والناس اجمعین دیو بیك یکرمی درت سنه سی شهر جماذی الاخره سنده معافنامهٔ همایون وریلوب بعده اولمعافنامهٔ همایون مرحوم ومغفورلهم سلطان عثمان خان وسلطان محمد خان وسلطان سلیمان خان وسلطان احمد خان وسلطان مصطفی خان وسلطان احمد خان طاب ثراهم زمانلرنده مقرر طوتیلوب بعده بیك یوز اوتوز اتی سنه سنده ضایعتدن ابقا اولنوب وبعده جد امجدم سلطان محمود خان وسلطان عثمان خان طاب ثراهما زمانلرنده دخی مجدداً معافنامهٔ همایون ویریلوب بعده مسفور سلطی ولد یاسف یهودینك قرنداشی مسفور اسرائل ولد یاسف مرد اولوب مرقوم سلطی دخی یاسف اوغلی اولدیغنه بناءً یدنده

موجود معافنامهٔ همایون موجبجه بیك یوزطقسان سنه‌سی شهر رجبنك یکرمی یدنجی
کونده جد امجدم سلطان عبدالحمید خان علیه‌الرحمه والغفران زماننده رمتوال محرر معاف
ومسلم اولوب خلافنه فرد دخل وتعرض ایتمیه دیو مسعور سلطی ولد یاسف یهودی‌یه
معافنامهٔ همایون ویریلوب بعده بیك ایکوز یدی سنه‌سی شهر رمضان المبارکنك اون
سکزنجی کونده خداوندکار اسبق مرحوم جنتمکان سلطان سلیم خان طاب ثراه زماننده
دخی بروجه محرر معاف ومسلم اولوب بعده ایکیوز یکرمی اوچ سنه‌سی شهر رجب الفردی
آواخرنده جنتمکان فردوس آشیان مرحوم ومغفرتنشان والد امجدم سلطان محمود
خان طاب ثراه زماننده بروجه مشروح معاف ومسلم اولوب خلافنه هیچ فرد دخل
وتعرض وتبدیل ایتمیه دیو مسفور سلطی ولد یاسف یهودی‌یه معافنامهٔ همایون ویرلمکله
بیك ایکیوز التمش ایکی سنه‌سی شهر ربیع الاخرینك یکرمی اوجنجی کونده جنتمکان فردوس
آشیان مرحوم ومغفرتنشان دادر اکرم خداوندکار سابق الزمانده دخی معافنامهٔ همایون
ویریلوب مسفور سلطی وقرنداشی مسفور آلامان اسرائیلك نسلندن آلامانلی تعبیر
اولنان طائفه التمش بش خانه‌دن عبارت اوله‌رق التمش خانه‌سی حکمجهٔ صفیر قضاسنه مربوط
خاصکوی ناحیه‌سنده وقصوری بلاد ثلثه‌ده متمکن اوله‌رق بونلردن شمدی‌یه قدر هیچ بر
طرفدن براچه مطالبه اولندیغی یوغیکن ناحیهٔ مزبوره یهودی ملتندن بعض اصحاب اغراض
ذکر اولنان التمش خانه‌دن ویرکو مطالبه ایتمکده اولدقلریدن وطلب اولنان ویرکو یوز اللی
وایکیوز غروشدن عبارت ایسه‌ده معافنامهٔ همایون مذکورك مضمونه مغایر ایدوکندن
ویرکوی مذکورك عموی خصوصی مقدمجه باعرضحال انها واسترحام قلنمش ومعافیت
مذکوره سائره‌یه مقیس اولمیوب طائفهٔ مرسومه اجدادینك وقوعبولان خدمتلرینه
مکافات احسان اولنوب خلافی حرکت اولنماق اوزره دخی امر وتأکید اولنمش
ویدلرنده بولنان معافنامهٔ همایون اولوقتدنبرو اجداد عظامم زمانلرنده دخی تجدید
اولنمش اولوب فقط مقدما جریده محاسبه‌سندن ویریلان امر شریفده اصول سلطیانه
تطبیقاً بالکز جزیه‌دن معافیتلری اجرا اوله‌رق سائر معافیت لفظی تصریح اولنمامش
اولدیغندن کرك ویرکوی مذکوردن وکرك جزیه وسائر تکالیف وارده‌دن ناحیهٔ

مذكوره يهوديلري بولردن از وجوق تسنه مطالبه ايمیوب وناحیهٔ مزبورەده افراز
اولنان وبركو طائفهٔ مرقومه ادخال قلنميوب ملت مرسومه من القديم نوجهله بنلرنده
تأديه ايدرلر ايسه بر الجه نقصان اولمه‌رق بنه اولوجهله تأديه اولنق اوزره اصل شريف
مذكورك قيدى ترقيمچون ذكر اولنان جريده محاسبه‌سنه علم وخبرى اعطا اولنه‌رق
بيك ايكيوز التمش ايكي سنه‌سى شهر صفر الخيرينك اون ايكنجى كوننده تجديداً وتبديلا
معافنامهٔ همايون ويرلديكى مقيد اولوب نسل مزبوردن قرق بش نفر يدخى ادرنه متمكنلرندن
اولديغندن بدلرنده بولنان معافنامهٔ همايونك تجديدى ادرنه حاخامى انهالتمكدناشى امثالى
وجهله معافيتلرينك تجديدينى وكلاى محاسبات سنيه‌مدن ماليه ناظرى اولوب عثمانى
وتجديديه نشان ذيشانلرينك رتبهٔ ثانيه‌سنك حائز وحاملى دستور مكرم مشير مفخم
نظام العالم مشير فطانتدبيرم مصطفى فاضل پاشا ادام الله تعالى اجلاله جانبندن با
تقرير وتلخيص افاده وافهام اولنمش ومجلس والاى احكام عدليه‌دن دخى تذكر وتسبيب
اولنه‌رق اولوجهله اجراسى خصوصنه امر وارادهٔ سنيهٔ شاهانهم متعلق وشرف صدور
ايتمكين موجبجه مرسوملرك معافيتلرى مقرر ومعتبر طوتلق اوزره تجديداً اشبو
معافنامهٔ همايون عنايتمقرونى ويردم وبيوردمكه بعد ازين دخى خلافنه افراد فريده‌دن
هيچ احد حركت ايليوب بر وجهله دخل وتعرض قلنميه‌لر شويله بيله‌لر علامت شريفه‌مه
اعتماد قيله تحريراً في اليوم الثاني والعشرين من جمادى الاولى سنه ثمانين ومأتين
والف

הערה סופית

הערה ותקון לדף 342 הערה 9: ר׳ רחמים אברהם וינטורה נסע דרך סופיא לארץ ישראל בערך שנת תקע״א ונראה שעבר על פני סקופיא ושם נפטר, ובנו ר׳ אברהם וינטורא שהיה בתחלה רב העדה הספרדית בבוקרישט נמנה לרב בסופיא בשנת תקע״נ ובשנת תקע״ו רצה להתישב בארץ ישראל והלך לפיליפופולי ושם עמד לרב הכולל, כי הדרכים היו בחזקת סכנה ובשנת תק״פ הלך לפירוט ללכת דרך סקדון לארץ ישראל וכנראה שנפטר בסקופיא.

לתולדות ר׳ רחמים אברהם וינטורא

המשך מן הדף הקודם:

תולדות ר׳ רחמים אברהם וינטורא לא נתבארו עדין כראוי, ובכתבי דרך אגב חלק מחייו לרגלי האגדה המסופרת עליו עם מצבת קברו של נתן העזתי בסקופיא (אסקיוב), נכללו בטעות שהנני מתקנן פה בסוף החלק הזה, אף שאינו במקומו כי תולדות חייו ראוים לבא בחלק הששי אשר התחלתי לכתוב, ובעת שהופיעו הגליונים האחרונים, הגיע לידי נסח מצבת קבורתו בבית הקברות בפיליפופולי הודות ליגיעת ידידי החה״ש ר׳ שמואל בנטין רב הכולל בפיליפופולי ועל ידה נתברר כל הספק החופף על חיי הרב הזה, שמו היה רחמים אברהם וינטורא, ונראה הדבר שהשם רחמים נוסף לו אחרי כן בסבת מה, כי פעם היה נקרא אברהם לבד ופעם רחמים אברהם, ואין כאן שני אנשים כי אם שם איש אחד, הוא נולד בספאלאטו והיה בנו של ר׳ שבתי וינטורא מחבר ס׳ „נהר שלום״ הנקרא בשלמותו דוד שבתי וינטורא (כנזכר בהקדמת אחיו וחתנו ר׳ אליהו וינטורא כוכבא דשביט) וממנו נשאר בווידין ספר תורה שכתב בעצמו, נראה הדבר שחפץ לעלות לארץ ישראל ועבר דרך פיליפופולי אמנם לא אסתייעא ליה מלתא בסיבת השודדים הקירג׳אלים שפשטו בין פיליפופולי ואדריאנופולי, ובכן נאלץ לשוב לעיר וידין ושם נפטר לעולמו, מצבתו נמחקה במקצתה ואין למצא השנה שנפטר בה, ובעת אבדו עקבותיה ואין להכירה עוד, אמנם מקום קבורתו היה נכבד בעיני העדה והיו משתטחים עליו על כל צרה. בנוגע לבנו ר׳ רחמים אברהם וינטורא ז״ל לפי נוסח המצבה שהעתיק בעבורי ידידי מור שמואל הנז״ל, הוא נקבר בפיליפופולי יע״א ביום ט״ז אדר א׳ ה׳ק׳פ׳ט׳ אבן נראה ששגיאה יצאה מלפני הרב חיים פאלאג׳י ז״ל שהביא שנקבר בסקופייא, יתר חיי הרב הנז׳ יבואו במקומם בח׳ הששי אי״ה, עוד יש להגיה זכר הרב הזה בא בס׳ באר מים חיים ה״ב ס׳ ו׳ בשליחותו בשנת ה׳ת׳ק׳ס׳ ביום כ״ב חשון והרב ר׳ דוד פיפאנו ז״ל הביא בשלשלת הרבנים בסופיאה בסי׳ כ״ח שיהיה קיואי שנת תק״פ במקום גי״ש שנת תק״ס) ועוד בא זכרו בס׳ אביר יעקב אבן העזר ס׳ ך׳ מזמן שרותו בתור רב הכולל בסופיא בשנת תקע״ו.

ותכל מלאכת הדפוס מן החלק השני הוצאה שנית, פה סופיא הבירה
בדפוס „המשפט״ בשלישי לחדש סיון התרצ״ג.
על ידי המגיה הגליונים נסים מרדכי איריסה
והפועל מסדר האותיות יעקב שלמה אלעזר.